T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

18. YÜZYILDA OSMANLI'DA KADIN (DİYARBEKİR VE AYINTAB KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEĞİ)

Mine KARTAL

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
EKİM-2022

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

18. YÜZYILDA OSMANLI'DA KADIN (DİYARBEKİR VE AYINTAB KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEĞİ)

DANIŞMAN: Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
JÜRİ : Prof. Dr. İbrahim SOLAK
JÜRİ : Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
JÜRİ : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM
JÜRİ : Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

Mine KARTAL

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
EKİM-2022

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

18. YÜZYILDA OSMANLI'DA KADIN (DİYARBEKİR VE AYINTAB KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEĞİ)

Mine KARTAL

Danışman : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Yıl : 2022, Sayfa: 304 + XIV

Jüri : Prof Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Başkan)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Üye)
: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Üye)
: Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM (Üye)
: Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (Üye)

Bu çalışma 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının aile hayatındaki yerleri, iktisadî alandaki faaliyetleri, hukukî alandaki konumları ve gündelik yaşamlarını karşılaştırarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece Osmanlı'nın doğusunda bulunan iki şehrin kadınlarının hayatları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'ında ailenin kurulma aşaması ve evlilik türleri iki şehirde de aynı şekilde ilerlemiştir. Evlilik kararının verilmesi sürecinde buluğ çağında olan kadınlar, evlilikte söz sahibi olabilmiş ve gerektiğinde mahkemeye müracaat edebilmişlerdir. Her iki şehirde de boşanma safhası ve türleri kadın açısından incelenmiştir. İktisadî hayat içerisinde hukukun kadınlara vermiş olduğu miras, hibe, nafaka ve mehir hakkı değerlendirilmiştir. Kadınların ekonomik faaliyetleri kapsamında mülk alım satımı ve borç alıp verme gibi çeşitli tasarruflarda bulunmuş olduklarını iki şehir için de söylemek mümkündür. Ayıntab kadınının söz konusu faaliyetlere ilaveten bazı iş kolları içerisinde de yer almış olduğuna dair belgeler tespit edilmiştir. 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınları, hukukî olarak haklarının bilincinde olup sahip oldukları haklarına dair herhangi bir ihlalin yaşanması durumunda konuyu mahkemeye taşımışlardır. İncelenen mahkeme kayıtları nispetinde iki şehirde de kadınların suç olayları içerisinde nadiren yer almış oldukları anlaşılmıştır. Ancak bunun yanında Ayıntab'a göre Diyarbekir'li kadınlara ait daha az suç kaydı tespit edilmiştir. Kadınlara yönelik işlenen suç kayıtlarına da Ayıntab'da daha fazla rastlanılmıştır. Sosyal mekânlarda Ayıntab kadınları daha çok görülmüştür. Diyarbekir ve Ayıntab kadınları vakıflar kurmuş, vakıf mütevelliyesi olarak da yetkilendirilerek toplum nezdinde sosyal statü sahibi olabilmişlerdir. Ayıntab'dan farklı olarak Diyarbekir'de Gayrimüslim kadınların da vakıf kurucusu oldukları görülmüştür. Ayrıca 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınları hayır kazanmak amaçlı çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Genel olarak Ayıntab kadınının toplum içerisinde Diyarbekir kadınından daha hareketli bir

yaşamının olduğu tespit edilmiştir. Netice itibariyle, Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar, toplumdan soyutlanmamış ancak toplum içerisindeki varlıklarını hissettirebilme oranlarıyla yer yer birbirlerinden ayrılmışlardır.

Çalışmanın bulguları ile 18. yüzyıl özelde Diyarbekir ve Ayıntab, genelde Osmanlı kadınına daha geniş perspektiften bakılmasına imkân sağlanacaktır. Bu bulgular, aynı zamanda Osmanlı kadınlarının toplumsal konumunun ortaya çıkarılmasında gelecekte yapılacak çalışmalara bir basamak teşkil edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Diyarbekir, Ayıntab, Aile, Kadın, Hukuk.

DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT

PhD THESIS

WOMEN IN THE OTTOMAN IN THE 18TH CENTURY (DIYARBEKIR AND AYINTAB COMPARATIVE EXAMPLE)

Mine KARTAL

Supervisor : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Year : 2022 , Pages: 304 + XIV

Jury : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Chairperson)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Member)
: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Member)
: Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (Member)

This study aims to analyze the 18th century women of Diyarbekir and Ayıntab by comparing their place in family life, their activities in the economic field, their positions in the legal field and their daily lives. Thus, the lives of the women of the two cities in the east of the Ottoman Empire were tried to be enlightened.

In 18th century Diyarbekir and Ayıntab the establishment of the family and the types of marriage proceeded in the same a way in both cities. İn the process of making the marriage decision, puberty women were able to have a say in marriage and apply to the court when necessary. İn both cities, the stage and types of divorce were examined in terms of women. İnheritance, Grant, alimony, and mahr right given to women by law in economic life have been evaluated. It is possible to say for both cities that women have made various savings, such as buying and selling property and lending, within the scope of their economic activities. Documents have been found show that Ayıntab women has also been involved in some business lines in addition to the aforementioned activities. 18th century Diyarbekir and Ayıntab women werw aware of their legal rights and took the matter to court in case of any violation of their rights. In proportion to the court records examined, it was understood that women were rarely involved in criminal events in both cities. However, according to Ayıntab, fewer criminal records were found for women from Diyarbekir. Records of crimes againts women are also more common in Ayıntab. Ayıntab women werw seen more in social places. Diyarbekir and Ayıntab women established foundations, and by being authorized as foundation trustees, they were able to gain social status in the society. Contrary Ayıntab, it has been seen that non-Muslim women are also the founders of foundations in Diyarbekir. In addition, 18th century Diyarbekir and Ayıntab women engaged in various activities to earn charity. In general, it has been determined that Ayıntab women have a more active life in society than Diyarbekir women. As a result, women in Diyarbekir and Ayıntab were

not isoleted from the society, but were separated from each other by the rate of making their prsence felt in the society.

With the findings of the study, it will be possible to look at the 18th century, Diyarbekir and Ayıntab in particular, and Ottoman women in general from a wide perspective. These findings, and Ottoman women in general form a wider perspective. These findings will also be a stepping Stone for future studies to reveal the social position of Ottoman women.

Keywords: Ottoman, Diyarbekir, Ayıntab, Family, Women, Law.

ÖN SÖZ

Geçmişe duyulan merak, tarih araştırmalarının meydana getirilmesinde büyük bir paya sahiptir. Bu merak sayesinde tarihsel süreçte yer alan tecrübe ve bilgiler, günümüzdeki yaşantıların arka planına dair ipuçları vererek geçmiş yaşantıların nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktadır. Ancak söz konusu aktarım bilimsel bir çerçevede yapılmalıdır. Zira bilimsellikten uzak ve gerçeğe dayanmayan aktarımlar, toplumun yanlış yönlendirilmesine sebebiyet verebilir. Bu sebeple bu iş öncelikli olarak bir tarihçiye düşmektedir. Nitekim tarihçinin esas görevlerinden biri de geçmişi anlamak ve toplumun da anlamasına katkıda bulunmaktır.

Akademik çalışmalarda merak güdüsü, özellikle araştırma konusunun belirlenme aşamasında baskın duygudur. Bu çalışma merhalesi de öncelikli olarak bir merak duygusu ile filizlenmiştir. Osmanlı halk kadın yaşantısının yüzyıllarca üstü örtülü bir vaziyette kalmış olması ve hâlâ bu konunun istenilen düzeyde incelenmemiş olması bu merakı tetikleyen önemli bir unsur olmuştur. Zira yakın zamanlara kadar Osmanlı'da halk kadınının toplum içerisindeki konumu tarihe gömülü bir vaziyette bırakılmıştır. Son yıllarda geleneksel Osmanlı kadın tarihinin gömüsünde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak Osmanlı kadın tarihine ışık tutacak bu çalışmalar daha çok günümüz Türkiyesi'nin batı ve orta coğrafyasında yaşamış kadınlarına yönelik olmuştur. Doğu kesimindeki kadınların tarihi ise gün yüzüne çıkarılmayı beklemiştir. Osmanlı kadın tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayacak doğu kadınlarına yönelik bir incelemenin yapılması gerekliliği hususu bizi bu çalışmaya yönlendirmiştir. Osmanlı'da kadın konusuna yönelik yüzeyde görünen bilgilerin sığ olması, konunun derinlerine nüfuz etme gereksinimini doğurmuştur. Bu maksatla Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının yaşantıları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Böylece Osmanlı'nın doğu coğrafyasındaki kadınların hayatlarının geniş yelpazede değerlendirilebilmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle tez araştırmasının çerçevesi 18. yüzyıl Diyarbekir ve Osmanlı kadını olarak çizilmiştir.

Tarihte yaşanılanlar hakkında doğru bilgiyi ortaya çıkarmak, ancak o döneme ait belgelerin kullanılması ile mümkündür. Bu bağlamda özellikle Osmanlı'da halk kadını konusu için şer'iyye sicilleri emsalsiz bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma söz konusu kaynaklar temelinde ve diğer akademik çalışmalardan faydalanılarak oluşturuldu. Öncelikle çalışmanın amacı, yöntemi ve konuyla ilgili araştırmalar verildi. Devamında çalışma döneminin daha iyi analiz edilebilmesi için kadın konusuna giriş mahiyetinde toplumun kadın üzerindeki etkisi ve Türk kadın tarihi genel hatlarıyla anlatıldı. 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesine ise Osmanlı kadınının aile içerisinde değerlendirilmesiyle başlandı. Kadının ekonomik hayattaki pozisyonu bölümünde kadının mali hakları ve çalışma hayatının içerisinde yer alıp almadığı ortaya konulmaya çalışıldı. Kadının hukukî hayattaki durumunun ele alındığı bölümde ise kadınların mahkemede aldıkları

pozisyonlardan bahsedildi. En son bölümde kadının gündelik yaşamı ve sosyal mekânlardaki aktiviteleri ortaya konulmaya çalışıldı. Çalışma, yapılan incelemelerden elde edilen çıkarımların yazıldığı sonuç bölümü ile tamamlandı.

Çalışmanın yürütülmesi süresince fikir ve tespitleri ile çalışmama katkı sağlayan kıymetli hocalarım Prof. Dr. İbrahim Solak'a ve Prof. Dr. Ahmet Gündüz'e, içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca değerli önerileri ile yardım ve destekte bulunan Prof. Dr. M. Zahit Yıldırım, Doç. Dr. Murat Çelikdemir ve araştırma görevlisi Dr. Ömür Yanar'a, teşekkürü borç bilirim. Son olarak çalışmamın her safhasında bana her daim yol gösterip perspektifimi genişleten hem ilmî hem insanî özellikleriyle hayatıma kattıklarını asla unutamayacağım saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Faruk Söylemez'e, sonsuz şükranlarımı sunarım. Ülkemizin doğusunda yetiştirilen bir kız evladı olarak yaşamımın her safhasında yanımda olan eğitim hayatımın baş mimarı, bu hayattaki en büyük zenginliğim olan babama, ben okuyamadım çocuklarım okusun diyerek her türlü zahmete katlanan fedakâr anneme ve her anımda yanımda olan canım ablama sonsuz minnettarlık hissiyatıyla çalışmamı armağan ediyorum.

Mine KARTAL
Kahramanmaraş-Ekim/2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT III
ÖN SÖZ V
İÇİNDEKİLER VII
TABLOLAR LİSTESİ XI
GRAFİKLER LİSTESİ XII
EKLER LİSTESİ XIII
KISALTMALAR LİSTESİ XIV
1. GİRİŞ 1
1.1. Araştırmanın Problematiği 1
1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı 1
1.3. Araştırmanın Amaç ve Hedefleri 2
1.4. Araştırmanın Soruları 3
1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları 3
1.6. Araştırma Konusunun Özgün Değeri ve Önemi 4
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR 5
3. TÜRK KADIN TARİHİNE GENEL BAKIŞ 9
4. DİYARBEKİR VE AYINTAB'DA AİLE HAYATINDA KADIN 15
4.1. Evliliğe Hazırlık 15
4.1.1. Çeyiz (Cihaz) 15
4.1.2. Başlık ve Kalın Ödemesi 17
4.1.3. Nişanlılık 21
4.2. Evlilik 25
4.2.1. Nikâh İzni 25
4.2.2. Mehir 29
4.2.3. Nikâh Akdi 35
4.2.3.1. Evlenmede Rıza 40
4.2.3.2. Velayeten Evlendirilme 43
4.2.3.3. Nikâha Engel Durumlar 46
4.3. Evlilik Türleri 49
4.3.1. Akraba Evliliği 49
4.3.2. Şigâr (berdel) 50
4.3.3. Ölen Kardeşin Karısı ile Evlenme Geleneği 51
4.3.4. Çok Eşlilik 54
4.4. Evliliğin Sona Ermesi 56
4.4.1. Boşanma Türleri 56
4.4.1.1. Talâk 57

4.4.1.1.(1). Ric'î Talâk 57
4.4.1.1.(2). Talâk-ı Bain 58
4.4.1.1.(3). Talâk-ı Selâse 61
4.4.1.2. Muhalaa 68
4.4.1.3. Tefrîk 74
4.4.1.4. Nikâh Feshi 76
4.5. Boşanmanın Getirdiği Yükümlülükler 78
4.5.1. İddet ve İddet Nafakası 78
4.5.2. Çocuğun Bakımı 82
4.6. Çocuk Sayısı 85
5. DİYARBEKİR VE AYINTAB'DA İKTİSADÎ HAYATTA KADIN 87
5.1. Kadının Hukuken Malî Hakları 87
5.1.1. Miras 88
5.1.2. Hibe 100
5.1.3. Mehir 105
5.2. Ekonomik Faaliyetleri 109
5.2.1. Alım-Satım 109
5.2.1.1. Ev Alım-Satımı 110
5.2.1.2. Bağ-Bahçe Arazi Alım-Satımı 116
5.2.1.3. Dükkân Alım-Satımı 119
5.2.1.4. Hamam Alım-Satımı 123
5.2.1.5. Değirmen Alım-Satımı 124
5.2.1.6. Tarla Alım-Satımı 124
5.2.1.7. Cariye ve Köle Satışları 125
5.2.2. Takas 127
5.2.3. İcâr (Kira) 130
5.2.4. Borç 132
5.2.4. Kefalet 137
5.2.5. Rehin 139
5.2.6. Ferağ 140
5.3. Çalışma Hayatı 142
5.3.1. Tarım-Ziraat 142
5.3.2. Hayvancılık 148
5.3.3. Ticaret 151
5.3.4. Hizmet Sektörü 154
6. DİYARBEKİR VE AYINTAB'DA HUKUKÎ HAYATTA KADIN 158
6.1. Kadının Mahkemedeki Pozisyonu 159
6.1.1. Kadın Vekiller 159
6.1.2. Kadın Şahitler 160

6.1.3. Davacı Kadınlar 163
6.1.4. Davalı Kadınlar 168
6.2. Kadınların İfa Ettiği Görevler 172
6.2.1. Vasi 172
6.2.2. Kayyım 177
6.3. Kadına Yönelik İşlenen Suçlar 179
6.3.1. Kadına Şiddet 179
6.3.2. Koca Dayağı 179
6.3.3. Kadınların Aile Dışındaki Şahıslardan Gördüğü Şiddet 184
6.3.4. Tecavüze Teşebbüs/Tecavüz 185
6.3.5. Kandırma-Kaçırma 194
6.3.6. Hırsızlık ve Gasp 196
6.3.7. Küfür 199
6.3.8. Cinayet 201
6.3.8.1. Herhangi Bir Sebebe Bağlı Cinayet Vakaları 201
6.3.8.2. Namus Cinayeti 206
6.3.9. İftira 210
6.3.10. Haneye Tecavüz/Kapıya Katran Sürme 213
6.4. Kadınların İşlediği Suçlar 217
6.4.1. Zina 217
6.4.2. Fahişelik ve İçki Âlemleri 220
6.4.3. Hırsızlık 222
6.4.4. Darb 225
6.4.5. Küfür 228
6.4.6. İftira 229
6.4.7. Vasıtalık 231
6.4.8. Namahrem ile Görüşme-Aldatma 233
6.4.9. Öldürme-Cinayet 234
6.5.1. Diyarbekir ve Ayıntab'daki Suç Oranları 236
7. SOSYAL HAYATTA KADIN 238
7.1. Kadının Gündelik Yaşamı 239
7.2. Giyim-Kuşam 243
7.2.1. Ev İçi Giyim 243
7.2.2. Ev Dışı Giyim 246
7.3. Sahip Oldukları Mallar 248
7.3.1. Ev Eşyası 248
7.3.2. Ziynet Eşyası 250
7.3.3. Köle ve Cariyeler 251
7.3.4. Taşınmaz Mallar 251

7.4. Temizlik ve Hamam Kültürü 252
7.5. Diyarbekir ve Ayıntab'da Yaygın Kullanılan Kadın İsimleri ve Ünvanlar 254
7.6. Kadınların İnançsal Faaliyetleri 256
7.6.1. Vakıf 256
7.6.2. Köle Azad Etme 263
7.6.3. İbadet ve Hayırseverlik 267
7.6.4. Evlat Edinme 270
7.6.5. İhtida 273
8. SONUÇ VE TARTIŞMA 277
KAYNAKLAR 284
ÖZ GEÇMİŞ
EKLER

TABLOLAR LİSTESİ

Tablolar **Sayfa**

Tablo 4.1. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Ailelerin Çocuk Sayısı 85
Tablo 5.1. 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Tereke Kayıtları 97
Tablo 5.2. Diyarbekir'li Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları 106
Tablo 5.3. Ayıntab'lı Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları 107
Tablo 5.4. Diyarbekir'li Kadınların Mehirlerinin Toplam Servetlerindeki Oranı 108
Tablo 5.5. Ayıntab'lı Kadınların Mehirlerinin Toplam Servetlerindeki Oranı 108
Tablo 5.6. Kadınların Ev Alım-Satım Hareketliliği 110
Tablo 5.7. Kadınların Ev Alım-Satım Hareketliliği 110
Tablo 5.8. Diyarbekir Kadın Terekelerine Göre Cariye Sahibi Kadınlar 126
Tablo 5.9. Ayıntab Kadın Terekelerine Göre Cariye Sahibi Kadınlar 126
Tablo 6.1. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadın ve Erkek Vasilerin Sayısal Verileri 177
Tablo 6.2. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadınların Yer Aldığı Suç Türlerinin Sayısal Verileri 236
Tablo 6.3. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadına Yönelik Suçların Sayısal Verileri 236
Tablo 6.4. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadınların İşlediği Suçların Sayısal Verileri 237
Tablo 7.1. Diyarbekir ve Ayıntab'da Yaygın Kullanılan Kadın İsimleri 254

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafikler **Sayfa**

Grafik 5.1. Diyarbekir ve Ayıntab Kadın Terekelerine Göre Ev Sahibi Olma Durumu 98
Grafik 5.2. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Ortalama Mehirlerinin Birbirlerine Oranları 107
Grafik 5.3. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Bağ-Bahçe Sahibi Olma Durumları. 119
Grafik 5.4. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Dükkân Sahibi Olma Oranları 123
Grafik 5.5. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınlara Ait Alacak-Verecek Tespiti 137

EKLER LİSTESİ

Ek 1 Diyarbekir'li Erkeklerin Eş Sayıları
Ek 2 Ayıntab'lı Erkeklerin Eş Sayıları
Ek 3 Diyarbekir'de Yaşayan Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke
Ek 4 Ayıntab'da Yaşayan Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke
Ek 5 Kadın İsimleri

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	: Bakınız
b.	: bin (erkek çocuğu)
bt	: binti (kız çocuğu)
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
M.	: Miladî
No.	: Numara
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problematiği

Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da kadın tarihine yönelik çalışmalara çok geç başlanmıştır. Bu araştırmalara başlanıldığında ise saray ve çevresindeki kadınların tarihine yönelme olmuştur. Son dönemlerde kadınla ilgili yapılan çalışmaların sayısında artış görülse de bunların çoğunluğu 19. yüzyıl ve sonrası temel alınarak yapılan çalışmalardır. 19. yüzyıl öncesi halk kadınlarına yönelik yapılan çalışmalarda ise daha çok İstanbul, Bursa, Balıkesir, Konya, Kayseri gibi günümüz Türkiye'sinin batı ve orta kesimindeki kadınlar temel alınmıştır. Dolayısıyla ülkenin doğusundaki kadınlara yönelik araştırmalarda bir boşluk olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, kadın tarihine yönelik bir problem teşkil etmektedir. Hem kadınla ilgili yapılmış çalışmalara bir katkıda bulunmak hem de tespit edilen boşluğu doldurma gayesi, tez araştırmasında zaman olarak 18. yüzyılın mekân olarak ise ülkenin doğu kesiminde bulunan yerlerin tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Araştırmada Diyarbekir eyaletinin merkezindeki kadınlar ile Ayıntab kadınlarının yaşantıları karşılaştırılmak istenmiştir. İki şehri karşılaştırmanın sebebi, benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkararak kadının toplumsal alandaki konumunu daha derinlemesine irdelemektir. Böylelikle inceleme yapılan kadınların hayatlarına daha detaylı bir perspektiften bakılmak istenmiştir.

Osmanlı kadını denildiğinde genel olarak tek bir kadın tipi algılanmış, kadının bölgeden bölgeye toplum içerisindeki vaziyetinin farklılık gösterebileceği göz ardı edilmiştir. Oysa Osmanlı'da bir bütünün parçalarını oluşturan her bölge dahi kendisine has özellikler barındırmıştır. Dolayısıyla her yöre kadını da kendine özgü apayrı dünyaya sahiptir. Bu ayrı dünyaları keşfetme ve ince nüansları görebilme düşüncesinden hareketle 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu içerisinde birbirine coğrafi konum olarak oldukça yakın yerler tercih edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Araştırmanın konusu, **"**18. yüzyılda Osmanlı'da Kadın (Diyarbekir ve Ayıntab Karşılaştırmalı Örneği)" şeklindedir. Diyarbekir ve Ayıntab'daki kadınların aile hayatındaki yeri, iktisadî hayattaki faaliyetleri, hukukî hayatları ve sosyal yaşamları çalışmanın ana konularını içermektedir. Çalışmanın zamansal olarak kapsamı 18. yüzyıldır. Diyarbekir eyaletinin merkez sancağı olan Amid ve Ayıntab sancağı çalışmanın mekânsal sınırını oluşturmaktadır.

Çalışmada ana konulara geçmeden önce kadın tarihine giriş mahiyetinde toplumun kadın üzerindeki etkisi ve Türk kadın tarihine yönelik genel bilgiler verilerek 18. yüzyıl öncesinde Türk kadınının nasıl yaşadığı ve toplumun kadına bakışının

kültürel sürekliliği anlatılmak istenmiştir. Bu kapsamda tarih boyunca Türk kadınının ev içerisindeki ve ev dışındaki faaliyetleri Osmanlı'ya gelene kadar geçirdiği evreler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'nın kuruluş devrinde dahi Türk kadınının önceki dönemlerden tevârüs eden özelliklerini muhafaza ettiği, ancak klasik döneme geçişle birlikte şehirleşmenin de etkisiyle kadının faaliyet alanlarının hâne içerisine yöneldiği gerekçeleriyle birlikte anlatılmıştır.

Çalışmanın ana konularının ilki olan aile hayatının muhteviyatında Diyarbekir ve Ayıntab kadını aile içerisinde ele alınmıştır. Bu kapsamda genel olarak; Diyarbekir ve Ayıntab'da ailenin nasıl teşekkül ettiği, evlenirken kadının rızasının alınıp alınmadığı, nişan, evlenme, ailelerin çocuk sayısı, boşanma gibi durumlar değerlendirilerek kadının sahip olduğu hak ve özgürlükler ve bunların sınırları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda iki şehirde de aile birliğinin kurulması ve sonlandırılmasında kadının rolü belirtilmiştir. Böylelikle kadının ev içerisindeki mevkii anlatılarak, toplum nezdindeki konumu değerlendirilmiştir. Diyarbekir ve Ayıntab'da evliliği sona erdiren durumlar tespit edilerek boşanma çeşitleri ve en çok tercih edilen boşanma türü gösterilmiştir. İki şehirde de boşanma sonrası durumlar kadın açısından yorumlanmıştır.

Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının ekonomik hayattaki pozisyonu içerisinde ilk olarak kadınların miras, mehir, hibe yoluyla elde etmiş oldukları mali hakları değerlendirildi. Devamında kadının çeşitli mülklere yönelik alım-satım içerisindeki etkinliği gösterilmeye çalışıldı. En sonda ise kadının çalışma hayatının içerisinde yer alıp olmadığı ortaya konuldu.

Kadının hukukî hayattaki durumu çerçevesinde kadın vekiller, kadın şahitler, davacı kadınlar ve davalı kadınlar olarak kadınların mahkemede adıkları pozisyonlardan bahsedildi. İki şehirde de kadının ifa ettiği görevler belirlendi. Kadına yönelik işlenen suçlar, iki şehirde de meydana gelen olaylar üzerinden incelenip çıkarımlar yapılmaya çalışıldı. Bunun yanında kadınların işlediği suçlar da belirlenip inceleme yapılan mekânlarda suç oranları incelendi.

Diyarbekir ve Ayıntab'da kadının gündelik yaşamı kapsamında kadının giyim, kuşamı ev eşyaları tespit edilerek karşılaştırma yapılmaya çalışıldı. Mahkemeye yansıyan davalar ile kadınların sokak ve diğer sosyal mekânlardaki görünümleri ortaya konulmaya çalışıldı. Ayrıca Diyarbekir ve Ayıntab'da kullanılan kadın isimleri, kadınların kurdukları vakıflar, kadınların inançsal faaliyetleri gösterilmek istendi.

1.3. Araştırmanın Amaç ve Hedefleri

Bu çalışmada 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının benzer ve farklı yönlerini karşılaştırmalı bir şekilde analiz ederek genelde 18. yüzyıl Osmanlı, özelde Diyarbekir ve Ayıntab kadınının toplum içerisindeki konumunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece Osmanlı'nın doğu coğrafyasında bulunan iki şehrin kadınlarının yaşantıları gün yüzüne çıkarılacaktır.

Araştırmada 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınının yaşam şartları, hakları ve haklarını ne ölçüde kullandığı belirlenerek Osmanlı kadın tarihinin eksik kalan alanlarına bir katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

1.4. Araştırmanın Soruları

Tez Çalışmasının tanımlanan problematiğine ilişkin araştırma soruları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Diyarbekir ve Ayıntab'da aile kurma aşaması nasıl teşekkül etmiştir?
- Diyarbekir ve Ayıntab'da ailenin dağılma sürecinde neler yaşanmaktaydı?
- Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların ekonomik faaliyetleri nelerdir, ekonomideki etkinlik oranları nasıldır?
- Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının hukukî hakları nelerdir ve bu haklarını ne ölçüde kullanmışlardır?
- Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının gündelik yaşamdaki faaliyetleri neler olmuştur?
- Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların sosyal hayatta varlıklarının en çok görüldüğü yerler nerelerdi?
- Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar resmi olarak herhangi bir iş için görevlendirilmişler midir?
- Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının ön plana çıkan benzer ve farklı özellikleri nelerdir?

1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tez çalışmasının yöntemi; Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtları temelinde kadınların aile, ekonomi, hukuk ve sosyal yaşam eksenindeki görünümleri ve faaliyetleri karşılaştırmalı olarak analiz etme esasına dayanmaktadır.

Bu çalışmada arşiv kaynağı olarak öncelikle Şer'iyye sicillerine başvuruldu. Çalışma dönemine ait Diyarbekir ve Ayıntab Şer'iyye sicilleri tespit edilerek bu sicillerin transkript ve sınıflandırma işlemi yapıldı. Bu kapsamda 21 adet Diyarbekir ve 40 adet Ayıntab sicili olmak üzere toplamda 61 adet şer'iyye sicili incelemesi yapıldı. Kadınlar ile ilgili bilgiye en kapsamlı olarak şer'iyye sicilleri vasıtasıyla ulaşıldığından, sicillerin detaylı incelenmesine ağırlık verildi. 18. yüzyıl Diyarbekir sicil sayısının Ayıntab sicil sayısına nispeten az olması sebebiyle döneme ait Diyarbekir Ahkâm Defterleri de incelendi. Ali Emiri tasnifi, İbnül Emin Tasnifi, Cevdet Tasnifinden yararlanılarak Osmanlı kadınına dair bilgiler kullanıldı. Şer'iyye sicilleri hukukî belgeler olduğu için İslam hukuku kaynakları ve döneme ait fetva mecmularından faydalanıldı. Ayrıca döneme ait kronikler de incelendi. Arşiv belgeleri dışında dönemin

kadınları hakkında bilgi veren seyyahların anlatılarından istifade edildi. Genel olarak arşiv malzemelerinden elde edilen Diyarbekir ve Ayıntab kadınına ait bilgiler çalışmanın iskeletini oluşturdu. Fetva mecmuaları, seyyahların anlatıları, kadınla ilgili yapılmış tezler, akademik statüdeki kitap ve makaleler ise araştırmanın tamamlayıcı unsurlarını oluşturdu.

Tespit edilen arşiv belgelerinin transkrip işlemi bitirildikten sonra gerekli tasnifler yapıldı. Çalışmanın devamında Osmalı'da geçerli olan hukuk kaideleri verildikten sonra Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında kadınların yer aldığı örnekler üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmada benzerlik ve farklılıklar varsa bunlar belirtilmiş elde edilen veriler, hukuk kuralları ve tarihsel araştırmalarla bütünleştirilerek konular aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sonrasında analizler yapılarak gerekli çıkarımlar ve değerlendirmeler yapılmıştır.

1.6. Araştırma Konusunun Özgün Değeri ve Önemi

Osmanlı halk kadınına yönelik çalışmaların istenilen seviyede olmaması ve bu konuya yönelik yapılan çalışmalar arasında da Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarına yönelik müstakil bir çalışma bulunmaması bu çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Çalışmada Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının karşılaştırılarak incelenmesi, kadın yaşamına daha geniş bir perspektiften bakılmasını sağlayacaktır.

Bu çalışma, kadı sicillerinden hareketle 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınının toplum içerisindeki görünümünü resmedecektir. Böylece Osmanlı kadınının toplumsal konumunun ortaya çıkarılması konusunda bir basamak daha aşılmış olması umulmaktadır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Osmanlı halk kadınına yönelik yapılmış olan önceki çalışmaların incelenmesiyle Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında ülkenin doğu kesiminde bir boşluğun olduğu daha net bir şekilde görülecektir.

Arşiv kayıtlarından sonra Osmanlı kadınlarının karanlık yönlerine ışık tutacak önemli bir başvuru da seyahatnameler olacaktır. Zira doğrulukları sorgulansa da seyyahların anlatıları Osmanlı kadınları hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Bunlar arasında özellikle İngiliz elçisi Wortley Montagu'nun hanımı Lady Montagu'nun 1717-1718 yıllarında İstanbul'da gözlemlediği sosyal hayatı anlattığı Türkiye Mektupları[1] adlı eser 18. yüzyıl Osmanlı kadın yaşantısına yönelik önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Leslıe Peırce'nin Ahlak Oyunları[2] adlı eserinde 1540-1541 yıllarında Ayıntab mahkemesine getirilen davalardan yola çıkılarak mahkemenin işleyişine yönelik incelemelerde bulunulmuştur. Eser giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Eserde Ayıntab'da yargı tarafından adaletin nasıl sağlandığı ve halkın yargı olanaklarını nasıl kullandığı üzerinde durulmuştur. Eserde aynı zamanda hukukun kadına bakışı, kadının hukukî haklarını kullanması ve toplumun kadına bakışı tasvir edilmiştir. Bu yönüyle Osmanlı kadın tarihi konusunda aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

Madeline C. Zilfi editörlüğünde hazırlanan *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* adlı eserde kadın konusunda birbirinden değerli makaleler yer almaktadır. Bunlar içerisinde Suraiya Faroqhi'nin "18. yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet"[3] adlı bildirisinde 18. yüzyıl ortalarında kırsal kesim ailelerinde kadının rolü üzerinde durularak yaşanan olaylar üzerinde incelemeler yapılmıştır. Marry Ann Fay'in "Kadınlar ve Vakıflar: 18. yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı"[4], adlı bildirisinde ise kadının mal sahibi ve vakıf yöneticisi olabildiği, Memlûk sisteminin hem orta çağda hem Osmanlı dönemi içerisinde toplumsal cinsiyete bağlı bir sistem olduğu ve Memlûk olmanın erkek olmak anlamına geldiği, kadının başında bir erkeğin bulunduğu ve kadının hane halkı mensubu olarak yaşayabildiği ifade edilmiştir.

Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l Fetâvâ'sında Mehr[5]" adlı bildirisinde mehir ile ilgili fetvaları kadın açısından

[1] Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul.
[2] Leslıe Peırce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'Da Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet,* çev. Ülkün Tansel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005).
[3] Suraiya Faroqhi "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 7-27.
[4] Marry Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 28-45.
[5] Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l Fetâvâ'sında Mehr", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 78-102.

incelemiştir. Fariba Zarinebaf-Shahr "Osmanlı Kadınları ve 18. yüzyılda Adalet Arama Geleneği" adlı bildirisinde kadınların ve Gayrimüslimlerin genellikle yerel mahkemelere başvurduklarını yerel mahkemenin vermiş olduğu karardan memnun olmayanların ise Divân-ı Hümayuna başvurabildiğini belirtmiştir. Ayrıca 18. yüzyılda kadınların kendi yasal haklarını korumanın bilincine vardıklarını kadınların mahkemeye verdiği dilekçelerin çoğunu iktisadî konuların oluşturduğunu vurgulamıştır.[6] Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz": 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul"[7] isimli makalesinde gençler arasında boşanmaların arttığını dile getirerek boşanma sebeplerini incelemiş ve hul yoluyla boşananlara genellikle kentlerde rastlanıldığını belirtmiştir. Bu durumun yaşanmasında metropol yaşamının etkili olduğu, muhalaa usulü boşanan kadınların çoğunluğunun ertelenmiş mehirlerini ve nafakalarını almadıkları için ailelerinin yanlarına sığınmış olabilecekleri üzerinde durmuştur.

Suraiya Faroqhi, "Stores of Ottoman Man and Women"[8] adlı kitabında Bursa ve İstanbul'u baz alarak aile, ekonomik ve sosyal hayat gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır.

Kayseri şer'iyye sicilleri üzerine yaptığı "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri"[9] isimli çalışmasında Ronald C. Jennings: kadınların boşanma, miras, mülk alışverişi gibi birçok konuda mahkemede özgürce hak aramış olduğunu belgelerle ortaya koymuştur.

Ronald C. Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630"[10] adlı makalesinde ise Kayseri'de kadınlar tarafından kurulan vakıfları ve kadınların sosyal ekonomik hayattaki pozisyonlarını anlatmıştır.

Haim Gerber, Bursa şer'iyye sicillerini baz alarak "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü" isimli araştırmasıyla Bursa kadının sosyal hayatta aktif olduğunu, ticaretle uğraştığını ve hukukun kendisine verdiği hakların bilincinde olduğunu ortaya koymuştur.[11]

---

[6] Fariba Zarinebaf-Shahr "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 250-260.

[7] Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz": 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 261-294.

[8] Suraiya Faroqhı, Stories of Ottoman Man and Women, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002).

[9] Ronald C. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *JESHO* 18/1 (1975), 53-114.

[10] Ronald C. Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *Studies On Ottoman Social History in The Sixteenth and Seventeeth Centuries*, (İstanbul: The Isis Press, 1999), 115-141.

[11] Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü 1600-1700", çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Konya, 1988), 327-343.

Sevim Can isimli araştırmacı ise Osmanlı Anadolu'sunda Kadın (XVI. Yüzyıl)[12] isimli doktora tezi ile halk kesimindeki kadınların hukukî, sosyal ve ekonomik durumlarını dile getirmiştir.

Saadet Maydaer, XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları[13] isimli kitabında kadınların aile içerisinde, ekonomik hayatta ve gündelik hayattaki konumlarını değerlendirmiştir. Bursa kadınının tamamen toplumsal hayattan kopuk olmadığını belirtmesinin yanı sıra kadınların kamusal alanda aktif olarak rol almadıklarını savunmuştur.

Abdülmecit Mutaf, "XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar"[14] konulu doktora tezi ile kadını aile içerisinde, ekonomik hayatta, hukukî hayatta ele alıp analizler yapmıştır.

Mustafa Akbel, "Lâle Devrinde Galata Kadınları"[15] adlı doktora tezinde Galata kadınının aile, hukuk, ekonomi, sosyal hayatına dair bilgiler vermiştir. Galata kadınlarının hayır-hasenat yaptığını, vakıflar kurduğunu ve giyimlerine özen gösterdiklerini ifade etmiştir. Kadınların özellikle aile ile ilgili davalarının yoğunlukta olduğunu bildirmiştir.

Yasemin Keskin, "Lâle Devrinde Kadınlar: Eyüp Örneği"[16], isimli doktora tezinde kamusal alanda erkekler kadar yer almayan kadının varlığının en fazla aile ortamında hissedildiğinden bahsetmiştir. Araştırmasında kadınların gerektiğinde mahkemeye başvurmuş oldukları, daha çok tüketici oldukları, servetlerinin büyük kısmını giyim-kuşam, ev eşyaları gibi taşınabilir malların oluşturduğu sonucuna varmıştır.

Esra Baş, "Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın"[17] konulu yüksek lisans tezinde genel olarak Osmanlı kadınından bahsetmiş, özellikle kadınların ekonomik faaliyetleri üzerinde durmuştur.

Zeynep Uysal, "Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)"[18] isimli yüksek lisans tezinde elde etmiş olduğu bilgilerin sonucu olarak kadının toplum hayatı ile iç içe olduğunu ifade etmiştir.

Yukarıda verilen Osmanlı kadını üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Osmanlı coğrafyasının batı ve orta kesimlerindeki şehirlerin temel alınarak kadın

[12] Sevim Can, *Osmanlı Anadolu'sunda Kadın (XVI. Yüzyıl)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004).
[13] Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, (İstanbul: Emin Yayınları, 2010).
[14] Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002).
[15] Mustafa Akbel, *Lâle Devrinde Galata Kadınları*, (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015).
[16] Yasemin Keskin, *Lâle Devrinde Kadınlar: Eyüp Örneği*, (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015).
[17] Esra Baş, *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006).
[18] Zeynep Uysal, *Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

konusunun aydınlatılmaya çalışıldığı açıkça görülebilmektedir. Ancak Osmanlı'nın doğu şehirlerine yönelik müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.

3. TÜRK KADIN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Tarih boyunca tüm toplumlarda kadın ve erkeğe kimi zaman ortak roller biçilmişse de çoğu zaman yaratılışından ötürü iki cinsiyete de farklı görevler yüklenildiği bilinmektedir. Kadın ve erkek biyolojik olarak farklı yaratılmış olsa da aslında onlardan beklenilen sorumlulukları, yaşadıkları toplum biçimlendirmiştir. Bu anlamda her toplum, erkek ve kadına farklı kaftanlar giydirmiştir.

Çeşitli araştırmalarda kadın ve erkek kimliğinin toplumsallaşma tarafından şekillendirildiği ifade edilir.[19] Kadın ve erkek birbirinden farklı olarak yaratılmış olsalar da yaşadıkları çevre onların sosyal kimliklerini etkiler.[20] Bu bağlamda cinsiyetin doğal ve biyolojik olduğu, toplumsal cinsiyetin ise Beşerî ve insan icadı olduğu belirtilir.[21] Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek cinsine sosyal rol ve statülerin toplum tarafından yansıtılmasıdır. Bu bakımdan kamusal alan erkeğe uygun görülürken, çocuk doğurma ve bakımı, ev işleri kadına uygun görülerek bireyler rollerini yerine getirmek suretiyle sosyal hayata katılmışlardır.[22] Bu bağlamda kültürün kadınları belirli toplumsal alanlara yerleştirdiğine vurgu yapılmıştır.[23]

Kadına toplum tarafından atfedilen kimlik, kamusal ve özel alan kavramlarını meydana getirmiştir. Kadının toplumsal varlığı, kimliği, konumu ve eylemleri açıklanmaya çalışılırken, kamusal alan kavramı önemli bir kaynak vazifesi görmektedir.[24] Kamusal alan kavramının tam anlamıyla 18. yüzyılda ortaya çıktığı ve kamusal alana yönelik birçok tanımın yapıldığı belirtilse de en genel anlamıyla günlük dilde daha çok resmi ortam, herkese açık ortamları belirtmek için kullanılageldiği şeklinde genel bir tanımlama yapılmıştır.[25] Kamusallığın en belirgin özelliği ise herkese açık olmasıdır.[26] Toplumsal sistem ve gelişme düzeyi ayırt etmeksizin, kadınların güç ve otoritesi ile toplumun kadınlar için uygun gördüğü rollere göre kadının kamusal ve özel alandaki konumu belirlenmektedir.[27]

---

[19] Anthony Giddens, *Sosyoloji,* haz. Cemal Güzel, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 147.

[20] Peter L. Berger-Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı, Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi,* çev. Vefa Saygın Öğütle, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008), 242-244. bu konu hakkında ayrıca bir örnek için bk. sosyalleşmenin ilk basamağı olan aile içerisindeki toplumsallaşma sürecinin kritik evresinde bir erkek çocuğunun babasının yanında olmaması ve süreci annesinin ve üç yaşlı teyzesinin himayesinde geçirmesi nedeniyle dişil dünyanın 'uygunsuz' öğelerini içselleştirebilir. Kişinin gerçek kimliğini bilmesi için büyütüldüğü çevresi tarafından küçük çocuğa uygun tanımlar yapılabilir. Fakat başarısız bir sosyalizasyon yaşanırsa dişil versiyona ait gerçeklik olan kadınsılık ortaya çıkabilir. Bk. 243-244.

[21] Harun Tunç, "Toplumsal Cinsiyet Farklılaşması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Erkeklerin Küpe Takması Örneği", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33, 611.

[22] Peter L. Berger-Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi,* 109.

[23] Aişe Durakbaşa, "Kadınların Tarihinden Dersler: Feminist Bir Sosyoloji İçin Notlar", *Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi* 2/4 (Eylül-Aralık 2008), 17.

[24] Alev Erkilet Başer, "Modernleşme ve Özel Alan Dikotomisi Açısından Müslüman Kadının Dönüşümü", *Tezkire* 13 (Mart 1998), 73.

[25] Meral Özbek, *Kamusal Alan,* (İstanbul: Hil Yayınları, 2004), 30.

[26] Mustafa Aydın, "Kamusalın Dönüşümünün Siyasal ve Dinsel Sonuçları", *Tezkire* 13 (Mart 1998), 106.

[27] Fatmagül Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 16.

Osmanlı'da kamusal alanın Batı'daki sınıflama ve şekillendirmeden farklı olarak kendisine has özelliklere sahip olduğu ifade edimektedir. Bu anlamda kamusal alan büyük oranda kültürel bir ortak alan içine yedirilerek doğal bir geçişlilik içinde bireysel yaşamla toplumsal yaşamın uyumlu bir bütünlüğünü oluşturmaktadır.[28]

Yukarıdaki açıklamalarda toplumun insanlar üzerindeki etkisinden bahsedildi. Topluluk üzerinde ise din unsurunun birinci derecede bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmektedir. Aile, oymak, kabile, boy, ulus gibi doğal birlikler hem zihniyet hem de örgütlenme bakımından dinin etkisi altında olmuşlardır. Dinin doğal birlikler üzerindeki etkisinin aile hayatı, ata ve anaerkil kurallara göre düzenlenen erkek kadın ilişkisinde de görüldüğü bildirilmektedir.[29] Din, insan hayatını düzenleyici bir etkiye sahip olup bireyin hayatını mutlak anlam ve değerlere göre düzenler. Din, aynı zamanda toplumsal kontrol işlevi de görür. Dinin toplumsal yaşamda hoş görülmeyen fiillerden uzak tutacak şekilde insan bilincine yön verebilmesi onun en görünür etkilerinden birini oluşturur.[30]

Toplumun insan üzerindeki etkisi ve dinin toplum üzerindeki etkisine yönelik ileri sürülen çalışmaların yanında din ve toplum arasında karşılıklı olarak etkileşimin olduğunu belirten görüşler de mevcuttur. Bu bağlamda her dinin başlangıçta içinden çıktığı sosyolojik çevrenin etkisi altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplum hayatını düzenleyici kurallar koyan dinin, geçmişten beri var olan toplumun içine işlemek suretiyle onu bir dereceye kadar yeniden düzenlediği ifade edilir.[31]

Genel olarak araştırmalarda cinsiyet farklılığının ekonomi, eğitim, siyaset ve sosyal yaşam gibi temel sosyal kurumlara yansıdığı ifade edilmektedir. Bu farklılığın sebebi ise cinsiyet eşitsizliğine bağlanarak ayrımcılığın birçok toplumda farklı tür ve derecelerde görüldüğü ileri sürülmüştür.[32] Peki, Türk tarihinde kadının konumunda toplumun etkisi nasıl olmuştur?

İslâmiyet'te insanların çoğalmasına tahsis edilmesi hasebiyle kadın, yaradılış olarak şerefli bir varlık olarak tanımlanır.[33] İslâmiyet'in kadına bu saygın bakışını, Türk tarihinde de görebilmekteyiz. Zira Türk tarihinin tüm evrelerinde kadın, annelik gibi kutsal bir vasfı taşımasından kaynaklı toplumda saygın bir konuma sahip olmuştur.

---

[28] Etyen Mahçupyan, "Osmanlı'dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 5 (1998), 30.

[29] Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş,* çev. Battal İnandı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987), 17-18.

[30] Peter L. Berger, "Dini Kurumlar", çev. Adil Çiftçi, *DEÜİFD* 9 (İzmir 1995), 432-434. Ayrıca bu konuda Durkheim'ın bütün çalışmalarında dini insan toplumunda büyük bir birleştirici güç olarak yorumladığına işaret edilir., s.432.

[31] Joachim Wach, Din Sosyolojisine Giriş, 7.

[32] Sevda Demirbilek, "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", *Finans Politik-Ekonomik Yorumlar* 44/511 (2007), 20-25.

[33] Mehmet Akif Ersoy, *Müslüman Kadın,* haz. Fatih Bayhan, (Ankara: Sebîlürreşad Yayınevi,2 010), 23.

İslamiyet'ten önce Türk toplumunda aile, toplumsal yapının temelini oluşturmaktadır.[34] Türklerin dünyanın birçok yerine dağılıp varlığını koruması aile yapısına verdikleri öneme bağlanmıştır.[35] Eski Türklerde aile anne, baba ve çocuktan müteşekkildi.[36] Eski Türk toplumları pederî bir yapıya sahipti.[37] Burada aile reisi erkek olsa da babanın diğer aile üyeleri üzerinde sınırsız hakkı bulunmamaktaydı.[38] Zira aile içerisinde kadının konumu ve söz hakkı da önemli bir yere sahiptir. Kadın, bozkır coğrafyasının zorlu şartlarında çocuğun eğitimi ile ilgilenmekteydi. Bunun yanında erkekle birlikte avcılık ve ekonomik faaliyetlerde bulunmuş, gerektiğinde dış tehlikelere karşı savaşçı bir özellik sergilemiştir.[39] Eski Türklerde ailenin ve kadının korunması kapsamında işlenen suçlara ise birtakım cezalar verilirdi. Bunlar içerisinde kadınlara yönelik işlenen suçlar ağır şekilde cezalandırılmaktaydı. Örneğin, zina yapıldıysa cezası idamdı. Irza tecavüz, en ağır suçlardan sayılıp iki taraf arasında uzlaşma olmadığı takdirde idam kararı verilmekteydi.[40]

Bozkırdaki hayat şartları sebebiyle atlı göçebe Türk toplulukları, hem erkek hem kız çocuklarının askeri eğitimine önem vermişlerdir.[41] Eski Türk yaşamında kadınlar, süt ürünlerinden dokuma ve halılara kadar birçok ürün imal etmiştir. Her evde bulunan kirman/tengirek veya çıkrıklarla iplik imal edilip halı ve kilim gibi dokumacılık işlerini yapmışlardır. Halıcılık daha çok bir kadın mesleği olarak varlığını sürdürmüştür.[42] Eski Türklerde kadın, yaşamın hemen her alanında varlığını göstermiştir. Nitekim İslâmiyet öncesi Türklerde kadın sadece evde değil, dışarıda da kocasının yardımcısı olmuş ve yeri geldiğinde kocasıyla birlikte savaşa katılabilmiştir.[43] Eski Türklerde kadınlar, özel yaşamda çocuğu terbiye etme, ailenin mali işleriyle ilgilenme, çadır kurma, keçe çorap örme, süt sağma ve elbise dikme gibi işleri yapmışlardır. Özel alan dışında ise kadın, erkekle beraber top oynamış, güreş ve avcılık yapmış ata binip ok atmışlardır.[44] Ayrıca doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılan şamanlık kurumunda da kadın ve erkek ayrımı yapılmamış olduğu kadın şamanların varlığından anlaşılabilmektedir. Orta Asya

[34] Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları,* (İstanbul: TürkDünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları), 237-249,
[35] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019), 220.
[36] Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü,* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003), 93.
[37] Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 2, İstanbul:1974, 293.
[38] İbrahim Onay, "Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni ve Bunun Dini, Siyasi, Hayata Yansımaları", *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/6 (2012), 355.
[39] Necdet Sevinç, *Türklerde Kadın ve Aile*, (İstanbul: Mim Kitabevi, 2009), 22.
[40] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019), 2
[41] Engin Eroğlu, "Sosyo-Ekonomik Açıdan Eski Türklerde Kadının Konumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/44 (Haziran 2016), 344. bkz. Orhun Abideleri'nde geçen: "Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş kağanı, annem İlbilge hatunugöğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır."
[42] Engin Eroğlu, "Sosyo-Ekonomik Açıdan Eski Türklerde Kadının Konumu", 346.
[43] Bahaeddin Ögel, *Dünden BugüneTürk Kültürünün Gelişme Çağları,* 193.
[44] Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *Tarih Degisi* 33 (1982), 166.

Türkleri, şamanlığı İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da korumaya çalışmışlardır. Bu bağlamda İslam dinine en hızlı adapte olanlar kadın şamanlar olmuştur.[45]

İbni Batuta seyahatnamesinde: Türk kadınının kocaları ile yan yana görüldüğünde kocasının kadının hizmetkârı olduğunun zannedilebileceğini[46] ifade etmesi kadının erkek yanındaki kıymetli duruşunu göstermektedir. İslamiyet öncesi Türklerin sosyal yapısına bakıldığında, kadının toplum içerisinde oldukça değerli ve aktif bir konuma sahip olduğu görülmektedir. İslamiyet öncesi Türklerin göçebe bir yaşam tarzına sahip olması kadını sadece ev içi yaşamıyla sınırlamamış göçebe yaşamın zorluklarına karşı koyabilen güçlü bir kadın figürü oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda kadın her alanda erkekle birlikte hareket etmiştir. Böylece kadının evde, üretimde, siyasette ve savaşta erkeğin yanında olması oldukça aktif bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Türk tarihinde toplumsal değişmeyle birlikte kadın ve erkeğin rollerinin değiştiği söylenebilir. Nitekim metallerin bulunuşu, hayvanların yetiştirilmesi, dokumacılığın ve tarla kültürünün gelişimi neticesinde erkek ve kadının rolleri de değişmiştir.[47] Bunun yanında İslam dini de, sosyal, ekonomik ve hukukî açıdan kadının konumunda değişikliklere sebep olmuştur.[48] Kadın ve erkeğin rollerini kültür yönlendirmektedir. Kültürün en belirleyici unsuru ise dindir. Ancak dinî metinlerin insanla buluştuğu anda öznelleştiği, metnin ne söylediği insanların onu nasıl algıladıkları ve ona söyletmek istedikleri ile bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Nitekim İslâm dininin ilk tarihsel uygulamaları o günün şartları içerisinde kadına önemli bir rahatlama getirse de, zamanla onun kadın için ne dediği değil, kültürün kadını nasıl algıladığı önem arz etmeye başlamıştır.[49]

Toplumda Türk-İslam yapısı, Selçuklu Devleti döneminde yerleşik hale gelmesine rağmen, İslamiyet'in etkisi en yoğun olarak Osmanlı Döneminde hissedilmiştir.[50] Anadolu Selçuklularındaki Bacıyan-ı Rum kadın teşkilatı Osmanlı'nın kuruluşunda etkili olan unsurlardan biri olarak bilinmektedir.[51] Bu kurum, tasavvuf ehli Fatma Bacı önderliğinde Anadolu Selçuk Devleti'nin buhran içerisinde olduğu yıllarda sosyal bir dayanışma müessesesi olmuştur.[52] Bacıyan-ı Rum kuruluş döneminin en önemli teşkilatlarından olup teşkilata mensup kadınların zaviye tesis ettikleri ve bu

[45] Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 54-60.
[46] İb Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi,* çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 318.
[47] Mine Tan, *Kadın Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi,* (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1979), 164.
[48] M. Akif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 24, (İstanbul: TDV Yayınları: 2001), 86.
[49] Asım Yapıcı, *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 125.
[50] K.adir Canatan, "Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi", *Aile Sosyolojisi,* (İstanbul: Açılım Kitap, 2011), 104.
[51] Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Tevarih-i Ali Osman), haz: Nihal Atsız, (İstanbul: Devlet Kitapları, 1970), 222.
[52] Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile,* (İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 218.

suretle iskân ve kolonizasyon faaliyetlerine katıldıkları belirtilir.[53] Bunun yanı sıra buradaki kadınlar, örgücülük ve dokumacılık ve çeşitli sanatsal faaliyetlerde de bulunmuşlardır.[54]

Osmanlının ilk dönemlerinde henüz yerleşik hayata geçmemiş tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bir aile düzeni içerisinde kadın ve erkeğin hemen hemen aynı haklara sahip olduğu söylenilebilir. Ancak Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa dönüşmesi ve batı kurumlarının da tesiriyle devlet, belli hukukî kurallar arasında kurumsallaşmıştır. Bu durum, Osmanlı aile yapısı, özellikle eşlerin rollerini değiştirerek kadın ile erkek arasında iş bölümü gerçekleşmesine neden olmuştur. Yerleşik şehir hayat içerisinde kadın daha çok ev içi işlerinde, erkek ise kamusal alanda kendini göstermeye başlar.[55]

İlk Türklerde olduğu gibi Osmanlı'da da aile kurumuna çok önem verilmiştir. Kınalızade Ali Efendi, "Ahlak-ı Ala-i" adlı eserinde, insanların temel ihtiyaçlarının giderilmesi ve zürriyetinin devamının sağlanması açısından ailenin zorunlu bir toplumsal yapı olduğunu belirterek[56] aile kurumunun önemine dikkat çekmiştir. Osmanlı kadını aile içerisinde evin hanımı ve yöneticisi konumundadır. Çocuk bakımında kadının daha çok görev üstlenmesi kadının doğurgan biyolojik özelliğe sahip olmasıyla bağlantılıdır. Bu durum kadını ev içi işlerine yöneltirken, erkeği ise ev dışında çalışmaya yönlendirmiş olmalıdır. Osmanlı kadını, haklarını arayamayan bir kadın değil, dinin ve hukukun kendisine tanıdığı hakları kullanabilen bir kadındır.[57]

Osmanlı'da kadının harem denilen özel yerlerde toplumdan tecrit edildiğini ve bu tecritin toplumsal cinsiyetten daha çok statüye bağlı olduğunu[58] öne süren görüşler vardır. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının konumunun aşağı bir seviyede olduğu ve bunun sebebini Osmanlı toplumundaki İslam'ın etkisine bağlayan yaklaşımların da mevcut olduğu belirtilmektedir.[59] İslâm ve Osmanlı toplumlarında evli kadının kişilik hakları koruma altındayken Ortaçağ'dan on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar İngiltere'de kadınlar, evlendikleri zaman kanun önünde ayrı bir fert olarak görülmeyip kadının ferdî varlığı kocasına bağlanmaktaydı. Batıda kadınların maddi ya da diğer konularda kocasından habersiz imza atma hakkı dahi yoktu. Örneğin, kadın herhangi bir dava açamadığından kendi şahsına yönelik yanlış yapıldığı vakit karşı tarafa dava açmak için ya kocasından izin alır ya da davayı kadın adına kocasının

[53] Ömer Lütfü Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi* II, (1942), 302-303.
[54] Mikail Bayram, Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı), (Konya: Damla Ofset Matbaacılık, 1994), 50.
[55] Lokman Çilingir,"Kültür Kaynaklarımız Açısından İlk İnsandan Günümüze Kadın Problemi", *İslamî Araştırmalar Dergisi* 15/4 (2002), 480.
[56] Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı,* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010), 9.
[57] Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile,* (İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 279.
[58] Merry E. Wıesner-Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet,* çev. Meral Çiyan Şenerdi, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 164.
[59] Binnaz Sayarı Toprak, "Religion and Turkish Women", *Women in Turkish Society,* ed. Nermin Abadan Unat, (Netherland E.J. Brill-Leiden, 1981), 282.

açması gerekirdi.[60] 19. yüzyılın ortalarına kadar Hıristiyan toplumların çoğunda kadınların evlendiğinde elde etmiş oldukları miras hakları kocalarına geçerken, Osmanlı'da kadınının miras hakkının kendisine ait olduğu belirtilir.[61] Osmanlı kadınları, hem ekonomik alanda hem de mahkemelerde faaliyet göstermişlerdir.[62] Osmanlı'da kadın sosyal ve iktisadî hayatta varlığını gösterdiği gibi yeri geldiğinde mahkemelerde de hakkını aramıştır. Bunlara ek olarak kurdukları vakıflarla da yöneticiliklerini göstermişlerdir. İslâm coğrafyasında kadınların hem mülkiyet haklarında, hem de yargı yoluyla hakkını elde etme konusunda erkeklerle tarih boyunca değişik derecelerde de olsa hukuken eşit olduğu, dolayısıyla kişinin toplumdaki konumunu, iktidarı ve yetkeyi cinsiyetten daha çok sosyal sınıfın belirlemiş olabileceği öngörülmüştür.[63]

Bir zamanlar, toplumsal cinsiyet, gelenek, töre, inanç sistemi bireylerin neyi yapıp yapmayacakları konusunda güçlü bir etkiye sahipti. Geleneğe göre, evin içi kadının doğal ortamı olarak görülüp, kadının yaşamı ve kimliği çoğunlukla kocasının veya babasının kimliği ile belirlenmekteydi.[64] Toplum yaşantısında meydana gelen farklılıklar yine toplum tarafından kadın ve erkeğe farklı davranılmasına sebep olmuştur.

Özetleyecek olursak, cinsiyet bir insan ürünü değildir. Fakat kişilerin toplum içerisindeki konumunun mimarı insandır. Kadın ve erkek arasında biyolojik farklılıklar var olsa da bunların kadın ve erkeğin eşitsizliği olarak değil de birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülmesi toplumun daha yararına olacaktır. Bu açıklamalar kapsamında doğuştan gelen cinsiyet farklılığının kişilerin birtakım haklara sahip olması konusunda bir eşitsizlik oluşturmazken toplum tarafından cinsiyete yüklenen rollerin toplumda eşitsizlik tohumlarının meydana çıkmasında önemli bir faktör olduğu söylenilebilir.

Türk tarihinde kadının toplum içerisindeki hareketlerinin bazı değişikliklere uğramış olduğu görülmektedir. Bu değişiklik öncelikli olarak yaşam tarzının değişmesinden kaynaklı olmuştur. Ayrıca toplumun da kadın davranışlarında etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Toplumsal cinsiyetin etkilerinin izleri zamanla, Osmanlı'da da görülebilirken Osmanlı kadınının, çağdaşı olan birçok kadından daha önce haklarını kullandığı gözlemlenmiştir.

[60] Filiz Barın Akman, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını,* (İstanbul: Kopernik Yayınları, 2017), 84-87.
[61] Merry E. Wıesner-Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet,* 211.
[62] Fariba Zarinebaf Shahr, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zılfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 242.
[63] Sheila Margaret Pelizzon, *Kadının Konumu Nasıl Değişti?,* çev. İhsan Ercan Sadi-Cem Somel, (Ankara: İmge Kitabevi, 2020), 373.
[64] Anthony giddens, *Sosyoloji,* 101.

4. DİYARBEKİR VE AYINTAB'DA AİLE HAYATINDA KADIN

Türk toplumunda tarihin ilk devirlerinden günümüze kadar aile kurumuna özel bir önem verilmiştir. Nitekim aile dirayetli ve birlik ruhuna sahip bir toplum yapısının oluşmasında oldukça ciddi bir görev icra eder. Bu nedenledir ki her bakımdan sağlam temellerle inşa edilmiş bir aile yapısı, hem fertler hem de toplum nezdinde neredeyse hayati derecede önem ihtiva eder. Böylesine kıymetli bir müessese içerisinde kadın, neslin devamı açısından doğurgan bir yapıya sahip olarak yaratılması hasebiyle özel bir mevkie sahiptir. Bu bakımdan kadının Türk tarihi içerisinde edinmiş olduğu yeri incelemek ve gün yüzüne çıkarmak toplum yapısının daha tafsilatlı anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bir toplumda kadının nasıl bir konumda olduğunu anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için öncelikle o toplumun nüvesi olan aile yapısı içerisindeki konumunu irdelemekten başlamak yerinde bir tercih olacaktır. Kadın ve erkeğin birlikte kurdukları yuvada çeşitli rol ve sorumluluk üstlendikleri bilinmektedir. Bu rollerin belirlenmesinde birtakım etkilerden söz edilebilir. Bu etkilere Osmanlı kadını açısından bakıldığında, özellikle eski Türk gelenekleri, coğrafi yaşam koşulları, ekonomik yapı ve İslamiyet'in Osmanlı kadınının kimliğini şekillendirdiği düşünülmektedir. Bu suretle, kadının aile içerisindeki rolü çeşitli etkenlere bağlı olarak geçmişten günümüze kadar değişikliğe uğraya gelmiştir. Bu değişikliğin etkisi kimi zaman aynı toplum içerisinde dahi farklı oranda hissedilebilmiştir. Oldukça geniş sınırlara sahip olan Osmanlı devleti çatısı altında yaşayan kadınların toplum içerisindeki konumu da bölgeden bölgeye bazı farklılıklar ile karşımıza çıkabilmektedir. Nitekim bu farklılık, birbirlerine neredeyse komşu olan şehirlerde yaşayan kişiler arasında da var olabilmektedir. Bunun sebebi, toplumdaki sosyal normların etki oranıyla ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının aile içerisindeki pozisyonu ve birbirlerine kıyasla benzerlik ve ayrılıkları merak edilen bir konu olmuştur.

Bu bölümde ailenin teşekkülü ve dağılması konusunda 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarından tespit edilen çeyiz, başlık parası, namzedlik, evlenmede rıza, nikâh izni, mehir, nikâh akdi, boşanma ve iddet nafakası gibi konulardaki kayıtlar ile kadının aile içerisindeki konumu değerlendirilmeye çalışılacaktır**.**

4.1. Evliliğe Hazırlık

4.1.1. Çeyiz (Cihaz)

Aile birliğinin oluşum sürecinde farklı gelenekler karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda evlilik öncesi kız ve erkek tarafının çeşitli şekillerde evliliğe yönelik hazırlıklar yaptığı bilinmektedir. Bunlar içerisinde çeyiz geleneği, çoğunlukla kadınla bütünleşen bir kavram olagelmiştir. Türk tarihinde kız evladı için ileride kuracağı

yuvada kullanmak üzere hazırlanan çeyiz geleneği, yüzyıllar öncesine kadar uzanmaktadır. Böylece kız çocuğu, henüz evlilik çağına gelmeden evvel çeşitli şekillerde evliliğe hazırlanmaktaydı. Kızlar için çeyiz yapılmaya çok erken yaşlarda başlanılması, gelenekselleşmiş Türk kültürü olarak "kız beşikte, çeyiz sandıkta" şeklinde Türk atasözleri içerisinde dahi yer edinmiştir. Bu atasözü, dar kapsamda çeyizin Türk kültüründeki önemine, geniş kapsamda ise aileye verilen öneme işaret etmektedir. Zira çeyiz, ailenin kurulma aşamasında evliliği maddi anlamda destekleyici bir unsurdur.

Yapılan araştırmalarda Türkçeye cihâz kelimesinin Arapça'dan geçtiği, daha sonra ise bu kelimenin çehiz ve çeyiz şeklinde kullanıldığı ifade edilmektedir. Mana olarak ise çeyiz, genç kızların yeni kurulacak aile birliğine katkı sağlamak amacıyla baba evlerinde evlilik için yaptıkları hazırlık anlamına gelmektedir. İslam ülkelerinde çeşitli şekillerde var olagelen çeyiz uygulamasının sosyal hayatın bir gerekliliği olduğu belirtilmiştir.[65] Ögel, İslam hukukunda kız tarafının çeyiz zorunluluğunun olmadığını, ancak eski Türklerde ise kız babasının çeyiz hazırlamasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.[66] Çeyiz geleneği, Türk tarihinin eski devirlerinden itibaren evlenme kültürünün önemli bir parçası olagelmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de Anadolu'da çeyiz geleneği devam ederek günümüze kadar gelmiştir.[67] Çeyiz, kadının kendi şahsına ait mülkü olduğundan, koca karısının çeyiz olarak getirdiği eşyaları izinsiz kullanma ve tasarrufta bulunma hakkına sahip değildir.[68] Dolayısıyla gelinin çeyizi, onun bir nevî maddi güvencesi olmuştur.

18. yüzyıl Osmanlı toplumunda çeyiz geleneğinin varlığı, Diyarbekir ve Ayıntab sicillerinde de tespit edilmiştir. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden Ahmed kızı Hatice, babasının sağ iken kendisine çeyiz hazırlamış olduğu gerekçesiyle vefat eden babasının mirasından alacağının kalmadığını belirterek babasının mirasına yönelik herhangi bir davasının olmadığını mahkemeye bildirmiştir.[69] Bir başka ifadeyle Hatice, miras hakkını babası tarafından kendisine bırakılan çeyiz olarak almıştır. Kızın miras hakkını çeyiz olarak alması, Türk kültüründe Orta Asya Türk toplumlarından bu yana gelen bir gelenektir.[70]

Çeyiz kültürü, evlilik hayatında kullanılmak üzere gelinin baba evinden götürdüğü malları ifade eder. Bu anlamda çeyizin kadınların hayatlarında önemli bir

[65] Abdulazîm Mahmud Ed-dîb, "Çeyiz", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/296. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 2/12.

[66] Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2020), 201.

[67] Özdemir Nutku, "Osmanlılar'da Çeyiz Adeti", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/297.

[68] Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 256.

[69] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1121), Milli Kütüphane Başkanlığı, No. 59, 309-b2.

[70]Eski Türklerde baba malından kıza düşen pay olarak ifade edilmiştir. Bu konuda Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2020), 201-202.

yere sahip olduğu açıktır. Örneğin Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Derviş kızı Meryem'in babasının emanet olarak verdiği çeyiz ve eşyaları Derviş adında başka bir şahsın elinden teslim aldığını bildirmesi,[71] yine Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden evlenme çağına gelmiş olan Fatma'nın babası Osman, vefat ettiğinde babasından intikal eden malların teslim edilmesi davasında Fatma'ya sarfedilen harcamalar içerisinde vasisi olan annesi Ümmügülsüm tarafından Fatma'nın çeyizine yüz kuruş harcandığından bahsedilmesi kızlara anneleri ve babaları tarafından çeşitli şekillerde çeyiz hazırlıklarının yapıldığını göstermektedir.[72]

Kadınların şahsi mal varlıkları içerisinde yer alan çeyiz geleneği hırsızlık, miras ve boşanma gibi birçok davaya konu olmuştur. Nitekim Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden Ali oğlu Hasan, gece vakti odasından yüz kuruş nakit parası ile kızlarının odasında bulunan çeyizlerini çaldığı iddiasıyla İsa oğlu Ali'ye açtığı hırsızlık davasında kızların baba evindeyken evlendiklerinde kullanmak üzere hazırladıkları çeyizlerini kendi odalarında muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır.[73] Ayrıca bu hususta mahkemeye sirayet eden diğer davalara bakıldığında; Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden olup vefat eden Mehmet Ağa kızı Ümmühan'ın mirasçılarından kocası ve çocukları ile Ümmühan'ın annesi Mercan arasındaki miras kavgasında dava konusu altın, gömlek, saç bağı ve kaytanın Mercan'ın kendi malı olduğu vefat eden kızı Ümmühan'a çeyiziyle birlikte emanet olarak verdiğini iddia etmesi,[74] Diyarbekir'in Kamışlı köyü ahalisinden Abdurrahman kızı Adile'nin Hafız Abdurrahman'da bulunan iki bin kuruş değerindeki çeyizinin teslimine tembih edilmesi,[75] yine Diyarbekir'in Kamışlı mahallesinden Esma Hatun ile Bezzaz Molla İsmail'in boşanma kaydında çeyizden bahsedilmesi[76] çeyiz konusunun çeşitli dava türleri ile mahkemeye intikal ettirilmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum, bir taraftan çeyiz konusunun önemine işaret ederken diğer taraftan Orta Asya Türk kültüründen gelen çeyiz hazırlığının 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da devam ettirilmiş olduğunu yansıtmaktadır.

4.1.2. Başlık ve Kalın Ödemesi

Çeşitli toplumlarda evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği belirli bir meblağ veya mal başlık parası olarak tanımlanmaktadır.[77] Başlığın eski Türk hukukundaki kalının bozulmuş şekli olabileceği düşünülmektedir. Kalın ve başlık aynı uygulamalar değildir. Bu meyanda kalın, evlenme payı olarak erkek tarafının gelinin babasına verdiği para

[71] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134), Milli Kütüphane Başkanlığı, No. 73, 11- 1.
[72] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1138), No. 78, 77-2.
[73] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1138), No. 78, 8-1.
[74] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 156-1.
[75] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 3798, 10-1.
[76] Diyarbekir Şerîyye Sicil Defteri (1135-1142), No. 3828, 9-1.
[77] Ahmet Akgündüz, "Başlık", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/131.

veya malı ifade etmektedir.[78] Gelinin babası, kalın olarak verilenleri kızının çeyizi için harcarken başlık olarak verilenleri ise kızı için değil de kendisi için kullanır. Mehir ise İslâm'da evlenen erkeğin mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olarak geline vermesi gereken para olup bu paranın tasarruf hakkı tamamen kıza aittir.[79] Dolayısıyla evlenme sırasında verilen mehir, kalın ve başlık parasının birbirleriyle karıştırılmaması gerekir. Mehir hukukî, kalın ve başlık örfî bir uygulamadır. Daha açık bir ifade ile mehir hukukî olarak varlığını sürdürürken, kalın ve başlık ise belirli dönemlerde ve bölgelerde tarafların iradelerine bağlı olarak tercih edilmiştir.[80] Bu konuyla bağlantılı olarak "ağırlık" adıyla kız tarafına verilen nakit para da başlık parasına benzetilmiştir.[81] Şer'i hükümlere aykırı da olsa Osmanlı'da başlık geleneğinin var olduğu ifade edilmektedir.[82]

Kız istenirken, kız tarafının kızı verme karşılığında erkek tarafından birtakım şeyler istendiği Türk destanlarında da geçmektedir. Dede Korkut, Tanrı'nın buyruğu ile peygamberin kavli ile Deli Karçar isimli kişinin kız kardeşi Banu çiçeği Bamsı Beyreğe isteyince Deli Karçar, Dede Korkut'tan dişi deve görmemiş bin erkek deve, hiç kısrakla çiftleşmemiş bin aygır, hiç koyun görmemiş bin koç, kuyruksuz kulaksız bin köpek ve bin pire istemesi[83] o dönemlerde de başlık parası âdetinin varlığına işaret etmektedir.

18. yüzyıl Diyarbekir'inde de başlık parası uygulamasının varlığı mahkeme kayıtlarında kullanılan ibarelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Diyarbekir çevresindeki Karakeçili aşiretine mensup Selim oğlu Abbas, yine aynı aşirete mensup olan Savm oğlu Ahmed'in kızı Ördek'i evlenmek üzere kendisine namzed ettiği vakit başlık olarak birer kuruş değerinde altmış keçi yavrusu, altışar kuruş değerinde iki inek, bir öküz ve nakit otuz kuruş vermiştir. Gelin adayı Ördek, bu evliliği kabul etmeyince Abbas, Ördek'in ailesine başlık için verdiklerini geri almak istemiş, ancak verdiklerinin sadece bir kısmının kendisine iade edildiğini iddia ederek kızın babası Ahmet'e dava açmıştır.[84] Bu davada başlık adı altında erkek tarafının kız tarafına birtakım eşyalar vermiş olduğu anlaşılmıştır. Lakin evliliğin gerçekleşmemiş olması gerekçesiyle kız tarafına verilen başlık parasının erkek tarafına iade edilmesi hususu gündeme gelmiştir.

Bazı belgelerde erkek tarafından alınan başlık parasının cihaz olarak kaydedilmesi, ileride yaşanabilecek olası mal davaları için önceden önlem alınmış olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Diyarbekir'in Memeddin mahallesinden el-hac Abdulkadir oğlu Ömer Çelebi, vefat eden kardeşi Receb'in hanımı Hayat'a dava

[78] Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün*, 197.
[79] Faruk Söylemez, "Anadolu'daki Konar Göçer Aşiretlerde Orta Asya Türk İzleri", *Osmanlı Araştırmaları Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri,* ed. Alaatin Aköz vd. (Konya: Palet Yayınları, 2018), 2/231.
[80] M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*,(İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 94.
[81] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'yye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 2/506. Ağırlık için ayrıca bk. Mühimme Defteri (1090), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No.96, Gömlek No. 941.
[82] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Timaş Yayınları,2016), 98.
[83] Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2009), 20.
[84] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (H. 1135-1212), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 3712, 64-2.

açmıştır. Davada Hayat'ın onbir kuruş değerinde iki adet sarık ve yüz kuruş değerinde bir altın kemeri toplamda yüz on bir kuruşa sattığını iddia ederek söz konusu meblağı Hayat'tan talep etmiştir. Bunun üzerine Hayat'ın babası, kızının vefat eden kocası Receb'in söz konusu eşyaları başlık olarak kızına verdiğini, bu eşyaların kızının çeyizi (cihâzı) olarak kayd edildiğini ifade etmiştir. Hayat'ın babasının davaya yönelik açıklamalarını şahitlerin ifadeleriyle de doğrulatması üzerine davacı Ömer davasında haksız bulunarak bu konuda Hayat ile tartışmasının yasaklandığı kaydedilmiştir.[85] Mahkemeye yansıyan bu kayıtta, Recep'in evlilik öncesi Hayat'a başlık olarak yüz on bir kuruş kıymetinde eşya gönderdiği, daha sonra evlendikleri ve söz konusu eşyalara Hayat'ın babasının dokunmayarak bu eşyaları kızının çeyizi olarak kaydettirmesi üzerinde durulması gereken bir mevzudur. Zira evlilik öncesi kızın babasına verilenlerin kızın çeyizi olarak kaydedilmesi, kalın uygulamasına da benzetilebilir. Nitekim kalının verilme şekillerinden biri olan kara mal da kızın babasına verilir. Kız babasının verilen bu malla kızına çeyiz alması gerekmektedir.[86] Bu açıklamaya göre söz konusu mahkeme kaydındaki başlık parası ifadesinin eski Türkler'deki kalın uygulamasının isim değiştirmiş hali olabileceğini düşündürmektedir.

Kız babalarının başlık parası adı altında bir nevi dolandırıcılık yapmış oldukları da müşahede edilmektedir. Diyarbekir'in Ergani'ye bağlı Dere köyü halkından Ali, kızı Reha'yı verme sözüyle Seyyid Mehmed'den ikiyüz kuruş değerinde bağ, bahçe, mal ve para alıp kızını Seyyid Mehmed'e vermemiştir. Seyyid Mehmed'in eşyalarını almak için Reha'nın babası Ali'yi şikâyet etmesi üzerine söz konusu eşyaların Seyyid Mehmed'e iade edilmesi hususunda karar verilmiştir.[87]

Başlık parası olarak kız tarafına nakit para da verilebilmiştir. Nitekim Diyarbekir'in Kürdömeran köyünden Osman Tatar, Eyyüb oğlu Ömer'in kızkardeşiyle evlendiğini ve başlık adı altında iki yüz kuruş verdiğini[88] iddia etmiştir. Bir diğer örnekte de Diyarbekir'in Alipınar köyü halkından Süleyman oğlu Ömer, Hasan'a dava açarak Hasan'ın hanımının kız kardeşinin kızı için Hasan'ın zevcesi ve kaynına verdiği ikiyüz kuruş başlık parasını ilgili kişilerden alınmasını talep etmiştir.[89] Bu iki mahkeme kaydında da başlık ismiyle verilen nakit para miktarının aynı olduğu müşahede edilmiştir.

İncelenen Ayıntab mahkeme kayıtlarında evlilik öncesi erkek tarafının kız tarafına "terbiye baha" adı altında birtakım şeyler vermiş olduğu tespit edilmiştir. Ayıntab'ın Kozanlı mahallesinden Mehmed oğlu Ali, Ali kızı Raziye hatuna açtığı

[85] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1182), No. 3754, 365-1.
[86] Bu konuda bk. Kara mal: söz kesme anında babaya verilen mal olduğu babanın bununla kızına çeyiz hazırlama zorunluluğunun olduğu, Yelü: Nişanlı erkeğin ilk ziyaretinde nişanlısına verdiği hediye, Tüy mal: Düğün masraflarına katkıda bulunmak üzere verilen mal, Süt hakkı: kızın annesine damat tarafından verilen hediye olmak üzere kalının 4 bölümden oluştuğu fikrine işaret edilmiştir. Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, (İstanbul: Beta Yayınları, 2019), 18.
[87] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 1, 87-1.
[88] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1215-1216), No. 3798, 4-5.
[89] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1215-1216), No. 3798, 11-3.

davada, bir ay önce Raziye'yi nikâhlamak için terbiye baha namıyla Raziye'nin babası Ali'ye yetmiş kuruş verdiğini, ancak sonrasında kızın babası ile aralarında tartışma yaşayınca terbiye baha namıyla vermiş olduğu yetmiş kuruşu kızın babasının kendisine geri verdiğini belirtmiştir.[90] Söz konusu belgede geçen "terbiye baha" ibaresi, evlilik için erkek tarafının kız tarafına nakit para vermiş olması yönüyle başlık parasına çağrışım yapmaktadır. Terbiye kelimesinin karşılığının sözlükte besleyip büyütme[91] olarak açıklanmış olması, bir kızı evlilik çağına kadar yetiştirmenin karşılığı olarak kız tarafının erkek tarafından terbiye baha adıyla belli bir meblağ almış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Aynı zamanda bu durum, bir yönüyle de kalın ödemesini andırmaktadır. Zira bazı araştırmalarda eski Türklerde evlenme aşamasında kızın ailesine kalın olarak verilen ödemede kalının dört bölümden oluştuğu, bu bölümlerden birinin de süt hakkı olduğu görüşü mevcuttur. Süt hakkı, kızın annesine damat tarafından verilen hediye şeklinde tarif edilmiştir.[92] Terbiye baha da bu yönüyle süt hakkı kavramına da çağrışım yapmaktadır. Eski Türklerde erkek tarafının kız tarafına verdiği kalının kızın satın alma bedeli değil, sadece kızın yetiştirilmesi ve terbiyesi için yapılan masrafların karşılığı olduğu özellikle belirtilen hususlar içerisindedir. Kız tarafının kızını vermekten vazgeçmesi halinde erkek tarafından almış olduğu nakit ve eşyaları geri verme zorunluluğu bulunmaktaydı.[93] Bu açıdan bakıldığında Ayıntab şer'iyye sicilinde tespit edilen terbiye baha kavramı eski Türklerdeki kalın âdetine benzetilebilir.

Evlilik sırasında kız tarafının erkek tarafından "terbiye baha" adı altında belirli bir miktar para alması bazı mahkeme kayıtlarında rüşvet olarak adlandırılmıştır. Ayıntab'ın Sazgın köyünden Ömer oğlu Halil, Osman oğlu Ebubekir'e dava açarak, onbir sene önce Ebubekir, kız kardeşi Fatma'yı kendisiyle evlendirmek için terbiye baha adı altında yirmi dört kuruşunu rüşvet olarak aldığını iddia edip fetvaya dayanarak verdiği paranın geri verilmesini talep etmiştir. Davalı Ebubekir'in kız kardeşi Fatma'yı davacı Halil'e nikâhlamak için terbiye baha namıyla yirmi dört kuruş aldığını itiraf etmesi neticesinde fetva gereğince de söz konusu yirmi dört kuruşu davacı Halil'e geri vermesi için Ebubekir'e tembihte bulunulmuştur.[94] Mahkemenin davacının kız tarafına vermiş olduğu meblağı geri almasına karar vermesi, bir kızı evlendirirken bu tür ödemelerin talep edilmesinin yasal olmadığını göstermektedir. Zira İslâm hukukunda

[90] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri(H. 1149), No. 90, 91-1.
[91] Ferit Devellioğlu, "Terbiye beha", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (2010: Aydın Kitabevi, Ankara), 1262., Bu konuda ayrıca bk. İzzet Sak, "Şer'iye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725), *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*/7, (2012), 121.
[92] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk*, 18.
[93] Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/33*, (1982), 165.
[94] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 169-2., bu konuda belgede geçen fetva için bk. "zeyd hinden tevzici murad etdikde hindin karındaşı Ömer muhalefet edib yol namıyla şu kadar akçe rüşvet alsa ba'de'l tezvic meblağ-ı mezburı zeyd Ömer'den istirdada (geri alma) kadir olur mu? Cevab ba-savâbında olur"

nişanlılık sürecinde kız değil de kızın akrabalarına verilen şeyler rüşvet olarak nitelendirilip, nişanın bozulması halinde kız tarafına verilenlerin geri verilmesi gerekmektedir.[95]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab örneklerinde evlilik öncesi erkek tarafının kız tarafına eşya veya nakit para vermesi, Diyarbekir'de başlık, Ayıntab'da terbiye baha ifadesi ile kayıtlara geçmiştir. Diyarbekir'de başlık parası adı altında verilen mal, kızın çeyizi için kullanılmış olması nedeniyle kalın ödemesine benzetilmiştir. Ayıntab'daki terbiye beha ifadesi de anlam itibariyle kalın uygulamasının bölümlerinden olan süt hakkı ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla bu iki ibarenin de kalın uygulamasının isim değiştirmiş şekli olabileceği sonucuna varılmıştır.

4.1.3. Nişanlılık

Evliliği gerçekleştirmek için "ön akid"[96] olarak nitelendirilen nişanlılık, evlilik yolunda atılan ilk adım olarak kabul edilmiştir.[97] Bu aşama, nikâh öncesi tarafların birbirlerini tanıma süreci olup yeni kurulacak ailenin daha sağlam temeller üzerine inşa edilmesi açısından önemli bir yer teşkil eder. Nişanlılık, şer'iyye sicillerinde "namzedlik" şeklinde geçmektedir. "namzed" kelimesi, evliliğe aday olma anlamındadır.

İslam fıkhında, evlilik niyetinin açıklanması "hıtbe", evlenme niyetini açıklayan erkek hâtib, erkeğin evlenme niyetini açıkladığı kadın ise mahtûbe şeklinde ifade edilir.[98] Erkeğin evlenme teklifinin kadın tarafından kabulüyle tarafların birbirlerine karşılıklı olarak evlenme vaadinde bulunmaları, nişanlılık olarak tarif edilir. Ancak İslam hukûkunda nişanlanma hukûkî bir nitelik taşımamaktadır.[99] Dolayısıyla nişanlı çiftler, istediklerinde hiçbir gerekçe göstermeden nişanı bozma hakkına sahiptirler yani nişanlılık, taraflara evlenme mecburiyeti yüklememiştir.[100]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da evlenecek çiftlerin birbirleriyle nişanlanma aşaması mahkemeye kaydedilmemiştir. Ancak, nişanlı çiftler arasında evliliğin gerçekleşmemesi yani namzedliğin bozulmasından sonra genellikle erkek tarafının kız tarafına açtığı davalar ile karşılaşılmıştır. Bu davaların sebebi de genellikle namzedlik sırasında verilen hediyeler ile ilgili olmuştur.

Diyarbekir mahkemesinde görüşülen bir davada nişanın bozulmasının hiçbir hukukî yaptırımının olmadığını görmek mümkündür. Diyarbekir'in Abgevir köyünden

[95] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu 2*/13.
[96] Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün*, s.203.
[97] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin", 2/504.
[98] H.İbrahim Acar, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/153.
[99] Halil Cin, *İslam ve Aile Hukukunda*, 48.; M.Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 44.
[100] Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 2,* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 73., Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021), 433.

Maksud oğlu Musab'ın nişanlanmış olduğu kızla Şemdin oğlu Mehmed isimli kişi nikâhlanmıştır. Bunun üzerine Musab, nişanlısını nikâhlayan Mehmed'den davacı olmuştur. Davalı Mehmed'in Allah'ın emriyle kızı nikâhladığını söylemesi ve konunun incelenmesi üzerine davacı Musab'ın açtığı dava reddedilmiştir.[101] Musab'ın yaşadığı bu durum, nişanlılığın hukuk dilinde sadece bir vaadden ibaret olduğunun ve taraflara evlenme mecburiyeti yüklemediğinin açık bir göstergesi olmuştur.

Namzedli kızlar, aileleri tarafından kendileri için seçilen koca adayını zaman zaman reddedebilmişlerdir.[102] Zira İslâm hukukunda nişanlılık, sadece bir evlilik vaadi olup nişanlı çiftlere evlenme mecburiyeti yüklememiştir.[103] Dolayısıyla nişanlılığın herhangi bir sebeple bitirilmesinde de hukukî bir yaptırım ile karşılaşılmamıştır. Nitekim Ayıntab'ın Carbin köyünden Ahmed oğlu Ali, namzedlisi Emine'nin babası Kasım tarafından üç sene önce başkasıyla evlendirildiğini belirtmiştir. Yaşanan bu durum üzerine Ali'nin babası Ahmed, Emine'nin babası Kasım'a: "oğlumun namzedlisi olan kızın Emine'yi niçin başkasına nikâhladın?" diye sorduğunda Kasım: "Kızım Emine'yi başkasına nikâhladım ise diğer kızım küçük Aişe'yi de sana verdim." babası Ahmed'in de "oğlum Ali'ye vekâleten aldım" dediğini bildirmiştir. Fakat Ali, Kasım'ın kızı Aişe'nin başkasıyla evlenmek istediğini belirterek Aişe'nin babasının kendisine vaadde bulunduğu gerekçesiyle Aişe'ye dava açmıştır. Ancak bakılan fetvaya göre aldım verdim demeyle nikâhın olmayacağı açıktır. Dolayısıyla davacı Ali'nin ifadesine göre de Aişe ile aralarında nikâh olmadığı, ortada sadece bir vaad olduğundan davası reddedilmiştir.[104] Görüldüğü üzere Emine, davacı Ali'ye namzed edilmişken başka birisiyle evlendirildirildiği için Ali'nin babasının Emine'nin babası Kasım'a kızması neticesinde Kasım diğer kızı Aişe'yi Ali'ye verdiğini söylemiş, ancak Aişe de başka biriyle evlenmek isteyince Ali konuyu mahkemeye taşıyarak Aişe'ye dava açmıştır. Burada dikkati çeken bir husus da Aişe ve Emine'nin babaları tarafından Ali'ye namzed edilip sonrasında ise babalarının kızlarının isteğine göre hareket etmiş olmasıdır.

Bir kızın namzedi dışındaki başka bir kişi ile evlenmesi, kimi zaman şiddet olaylarının yaşanmasına sebep olabilmekteydi. Ayıntab'ın Kürtünciyan Mahallesinden Abdullah Efendi, Cabi Mahallesinden es-Seyyid Yusuf'a dava açarak, mahkeme gecesi es-Seyyid Yusuf'un küfrederek kapısına vurduğunu iddia etmiştir. Seyyid Yusuf, Ahmed isimli kişinin hayatta iken yüz kuruş mukaddem ve yüz kuruş muahhar mehir

[101] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No. 3798, 30-8. Bu konuda bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusı II*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 12-13.

[102] İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'iyye Sicillerine Göre), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/16, (2006), 504.

[103] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslamiyye*, 12.

[104] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1121), No. 59, 278-1., bu konuda belgede geçen fetva için bk. "Zeyd karındaşı Ömer oğlum Bekir'in namzedlisi olan kızın niçün ahere nikah eyledün deyü itâb eylediğinde Ömer ve sagire kızım Zeyneb'i dahi sana verdim deyü Ömer dahi oğlum Beşir'e vekâleten aldım diye lakin tesmiye-i mehir ile akd olmayub mücerred vaad olmuş olsa aldım virdim dimekle nikâh mün῾akid olur mu? cevabında olmaz".

tesmiyesiyle kızı Fatma'yı kendisiyle nikâhlayıp evlendirmeyi vaad ettiğini, ancak Fatma'nın kendisinin namzedlisi iken Abdullah Efendi ismindeki kişi ile nikâhlandığını duyunca sormak için kapısına gittiğini söyleyerek darb ve küfür iddiasını inkâr etmiştir. Bunun üzerine şahitlerin ve Fatıma'nın annesinin ifadesi neticesinde dört ay önce Fatıma'nın izin ve rızasıyla elli kuruş mukaddem ve elli kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle Abdullah efendiye nikâhlanmış olduğunun anlaşılmasıyla davalı es-seyyid Yusuf'un tazirine karar verilmiştir.[105] Bu davada babası tarafından nişanlandırılan bir kızın başka bir erkekle evlenmesi, Ayıntab'lı bazı kızların seçme hakkını kullanarak kendileri adına verilen karara boyun eğmediklerini göstermektedir.

Diyarbekir'li bazı kızlar da Ayıntab'lı kızlar gibi ebeveynlerinin belirlediği namzedle evlenmeyi reddedip başka bir erkek ile evlenmek istediklerini dile getirebilecek medeni cesareti gösterebilmişlerdir. Örneğin Diyarbekir'in Telbisime nahiyesi Mahal köyünden Tahir oğlu Hüseyin, Meryem isimli kızı namzed ettiğinde, on kuruş nakit, yirmi iki keçi, bir öküz, iki inek, bir oğlak, bir aba, bir kaftan ve bir çizmeyi Meryem'in eniştesi Bahaeddin'e verdiğini, ancak namzedlisi Meryem'i nikâhlamak istediğinde ise Abdünnebi'nin Meryem'i oğlu Şükrüllah'a namzed ettiğini söylediğini iddia ederek Abdünnebi'ye dava açmıştır. Davalı Abdünnebi ise Meryem'in Hüseyin ile evlenmeyi istemediği için Meryem'i oğlu Şükrüllah için namzed ettiğini ifade etmiştir. Meryem'in de eniştesi Abdünnebi'nin oğlu Şükrullah ile evlenmek istediğini bildirmesiyle mahkeme, Meryem'in kendi seçtiği kişiyle evlenebileceğini belirterek Hüseyin'in davasını reddetmiştir.[106]

Namzedlik ile ilgili sicil kayıtları incelendiğinde, genellikle kızların yaşından ziyade buluğa eriştiklerine yönelik tabirlere rastlanmaktadır. Zira buluğa ermiş bir kız, nişanlandırıldığı kişi ile nikâhlanmak istemezse evliliği reddedebilme hakkına sahipti. Meselâ Ayıntab'ın Tilbeşar köyünden Mehmed oğlu Mehmed, Ebubekir kızı Teslime isimli bikr-i baliganın (buluğa erişmiş daha önce evlenmemiş kız) babası, Teslime'yi Mehmed'le evlendirmek üzere namzed ettiğini, ancak sonrasında Meryem'in nikâhı istemediğini ileri sürerek dava açmıştır. Ancak Mehmed'in ifadesine göre Teslime ve Mehmed arasında nikâh olmadığı gerekçesi ile Teslime'ye soru dahi sorulmasına gerek duyulmayarak Mehmed'in davası reddedilmiştir.[107]

Nişanlanma döneminde aileler birbirleriyle hediyeleşerek yakınlık kurmuşlardır.[108] Nişanlılık sırasında verilen bu hediyeler, yöreden yöreye değişebilmiştir. Söz konusu hediyelerin para, sakız, karanfil,[109] altın, gümüş, giyim-kuşam olabileceği gibi hediyelerin bölgede geçerli olan gelenek ve göreneklere göre değişiklikler gösterebileceğine dikkat çekilmiştir. Namzedlilerin köylü, kasabalı ve

[105] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1165), No. 109, 23-1.
[106] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 24-1.
[107] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1115), No. 53, 39-2.
[108] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin", 2/505.
[109] İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi/22*, (2007), 361.

şehirli olması dahi hediyelerin türlerini etkileyebilmiştir.[110] Nitekim Diyarbekir'e ait bir mahkeme kaydında Karakeçili aşiretinden Abbas, kendisiyle aynı aşiretten olan Ahmed'in kızını evlenmek üzere kendisine namzed ettiğinde birer kuruş kıymetli altmış keçi yavrusu, altışar kuruş kıymetli iki inek, bir öküz ve otuz kuruş nakit para verdiğini, ancak namzed ettiği kızın bu evliliği kabul etmemesi üzerine Abbas'ın verdiği malları geri alabilmek için kızın babasına açtığı davada[111] iki tarafın da aşirete mensup olmasının verilen hediyelerin niteliğinde etkili olduğu düşünülmektedir. Zira aşiretlerin geçimlerini hayvancılıkla sürdürdükleri bilinmektedir. Bu kayıtta da aşirete mensup olan kişilerin nişanlılık için verdiği eşyaların çoğunluğu hayvan olmuştur. Ayrıca evlilik gerçekleşmediği takdirde evlilik öncesi verilen eşyaların geri alınma hakkının olduğu görülmektedir. Zira İslâm hukukunda nişanlılığın sona ermesi durumunda mehre mahsuben verilen şeylerin iade edilmesi gerekmektedir.[112] Nişanlılık döneminde kız tarafına verilenler mehr-i müeccel olarak verilmişse nişanın bozulması halinde verilenlerin iade edilmesi gerektiği, ancak hediye olarak verilenler mevcut değilse, iade zorunluluğunun bulunmadığı belirtilmiştir.[113]

Ayıntab mahkemesinde görüşülen bir namzedlik davasında ise Orul köyünden Mustafa, dört sene önce amcası Ömer'in kızı Zeyneb'i kendisine namzed etmiştir. Mustafa Nişan namıyla namzedlisi Zeyneb'e bir çift küpe, on kuruş değerinde kıymetli kumaştan yapılmış bir kaftan, on kuruş değerinde bir altın kolye vesair toplamda yüz kuruş değerinde eşya vermiştir. Ancak daha sonra Zeyneb'in başka bir erkekle nikâhlanması üzerine Mustafa, nişanlısına vermiş olduğu eşyaları geri isteyince aralarında tartışma çıkmıştır. Fakat arabulucular sayesinde Mustafa, verdiği eşyaların karşılığı olarak altmış beş kuruşa anlaşmış ve eski namzedlisi Zeynep'ten başka bir şey talep etmemiştir.[114] Bu davada da köylü bir erkeğin namzedlisi olan kıza kıyafet ve takı türünde eşyalar vermiş olduğu görülmektedir. Mustafa, namzedlisi başka birisiyle nikâhlanınca durumu kabullenmek zorunda kalmış sadece namzedlisine yapmış olduğu masraflar için davacı olmuştur. Namzedliliğin bozulması ile nişan esnasında verilen eşyalar konusunda yaşanan anlaşmazlık da sulh yoluyla çözülmüştür.

Nişanlılık süresinin genellikle 3 ile 6 sene arasında değişebileceği ifade edilmiştir. Bu sürenin uzun olmasının önde gelen sebepleri içerisinde ise küçük yaşta yapılan nişan merasimi gösterilmiştir.[115] Öyle ki bazen bu sürenin on yıla kadar uzadığı mahkemeye intikal ettirilen iddialar arasında yer almaktadır. Nişanlılık döneminin bu denli uzun tutulmasında muhtemelen nişanlıların yaşına ek olarak maddi durumları da etkili olmaktadır. Bununla birlikte nişanlılık süresi ne kadar uzun tutulmuş olursa olsun namzedlikten vazgeçip başka birisiyle evlenmenin hiçbir cezai yaptırımı yoktur. Bu

[110] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin", 2/.505.
[111] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 64-2.
[112] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslamiyye Kamusu*, 12, Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm*, 2/73.
[113] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin", 2/506.
[114] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 286-1.
[115] Saim Savaş, "Fetvâ ve Şe'riyye Sicillerine Göre Ailenin", 2/507.

bağlamda namzedlinin nişanı tek taraflı olarak bozup başkasıyla evlendiği durumlar görülebilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın Hayık Baba Mahallesinden Mehmed oğlu Abdulkadir Beşe, Ahmed kızı Ümmühani'ye dava açarak, on sene önce hem kendisi hem de Ümmühani küçük iken yirmi kuruş mukaddem ve yirmi kuruş muahhar mehir olmak üzere Ümmühani'nin babası Ahmed'in kızını vermek için velayeten kendisine vaadde bulunduğunu belirtmiştir. Abdulkadir Beşe, reşit olduğunda her ay dört kuruş harçlık olarak nişanlısı Ümmühani ve annesine verdiğini, ancak yirmi bir gün önce kendisi başka bir şehirde iken nişanlısı Ümmühani'nin Ahmed isimli kişiyle nikâhlanarak evlendiğini söylemiştir. Bu durumda Abdulkadir'in eski namzedlisini geri kazanacak bir şansı kalmayınca on sene boyunca verdiği toplam dörtyüz seksen kuruşu eski namzedlisinden talep etmiştir. Ancak dava ettiği eski namzedlisi ve annesi, damat adayı Abdulkadir'in verdiğini iddia etiği parayı inkâr etmişlerdir. Abdulkadir'in davasına yönelik maalesef bir şahidi yoktu. Aslında şahidinin olması da beklenemezdi. Abdulkadir, her ay nişanlısına harçlık verince şahid mi tutacaktı? Abdulkadir ve namzedlisi arasında yaşanan tartışma şahid olmayınca arabulucular sayesinde on kuruş üzerine son bulmuştur.[116] Belgeden anlaşılacağı üzere henüz buluğa ermemiş kız ve erkek çocuk aileleri tarafından birbirlerine namzed edilmişlerdir. Burada namzedli erkeğin reşit olduktan sonra 10 yıl boyunca namzedli olduğu kıza harçlık vermiş olduğu iddiası, nişan süresinin oldukça uzun olabildiğini göstermektedir.

İncelenen dönem sicil kayıtlarında her iki mahkemede de namzedliğin bozulmasından sonra yaşanan problemlerle ilgili belgeler tespit edilebilmiştir. Bu kayıtlara göre 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'ında nişanlılık döneminde erkek tarafının kız tarafına bir takım hediyeler vermiş olduğu anlaşılmıştır. Erkek ve kız tarafı arasında evlilik vaadiyle namzedlik sözleşmesi bulunsa dahi buluğa ermiş kız nikâha zorlanamamıştır. Nişanlılık taraflara evlenme mecburiyeti yüklemediğinden istenildiğinde nişan bozulabilmiştir. İncelenen kayıtlarda nişanı çoğunlukla kız tarafının bozduğu, bunun neticesinde ise erkek tarafının kız tarafına dava açtığı görülmüştür. Bu davalar, nişanlılık döneminde verilen eşyaların geri istenmesi veya kızın nişanlı iken başka bir adamla evlenmesinin sorgulanmasına yönelik olmuştur. Nişanın bozulması halinde verilen hediyelerin geri alınması hususunda yaşanan anlaşmazlıklarda konu, ya sulh yolu ya da yargı yoluyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

4.2. Evlilik

4.2.1. Nikâh İzni

Osmanlı Devleti'nde başlangıç tarihi net olarak belli olmamakla birlikte nikâhların ya bizzat kadı ya da kadının verdiği izinname ile yetki verilen din adamları

[116] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 104-1.

tarafından kıyılması ilkesi benimsenmiştir.[117] Osmanlı Devleti'nde nikâh akdi gerçekleştirilmeden evvel yapılması gerekli bazı işlemlerin tamamlanması gerekirdi. Evlenecek çiftin evlenmelerinde herhangi bir mani olmadığını belirten bir belge ve şahitlik yapacak iki kişi ile birlikte kadıya başvurup evlenecek kadına verilecek mehir miktarı belirlendikten sonra bekârlar için "izinname-i bikr" dullar için "izinname-i seyyib" olarak isimlendirilen kâğıtlara yazılarak kadıdan nikâh izni almaları gerekirdi.[118] Kadı ve din adamları, evlenmelerinde hukukî bir mahzur bulunmadığını gösteren izin kâğıdını getiren kişilerin nikâhlarını kıymaktaydılar.[119] Böylelikle sonradan yaşanabilecek birtakım sıkıntıların önüne geçilmek istenmiştir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerinde de nikâh izni örneklerine rastlanılmaktadır. İslâm hukukunda evlenme engeli olan durumlardan biri de hanımını üç talâkla boşamış bir adamın tekrar aynı kadınla evlenemeyeceğidir. Ancak bu yasağın ortadan kalkması için bir yol bulunmaktadır. Üç talâk ile boşanmış bir kadın, başka bir adamla evlenip yeni kocasıyla evlilik ilişkisi gerçekleştikten sonra boşanırsa tekrar eski kocasıyla evlenebilirdi. Ancak bu durumun kanıtlanması gerekmekteydi. Bunun için de bu durumda olan çiftlerden resmi bir belge istenmiştir. Meselâ; Diyabekir'in Arablar köyünden İbrahim kızı Hüsna, altı ay önce kocası el-hac- Mustafa oğlu es-seyyid Mustafa'dan talâk-ı selâse ile boşandıktan sonra, Asaf oğlu Kozan ile evlenmiştir. Ancak doksan yedi gün önce Asaf oğlu Kozan, Hüsna ile karı-koca olarak birliktelik yaşadıktan sonra onu talak-ı selâse ile boşadığını ifade etmiştir. Bu konuya yönelik şahitlerin ifadesi ve fetvâya bakıldığında belirtilen şartların uygunluğunun anlaşılmasıyla Hüsna'nın artık önceki kocası olan es-seyyid Mustafa ile yeniden evlenmesinde bir engel kalmadığını belirten vesika hazırlanmıştır.[120] Görüldüğü üzere bu dava, bir kadının üç talakla kocasından boşandıktan sonra başka bir erkekle tekrar evlilik yapıp onunla karı-koca hayatı yaşayıp boşanması halinde eski kocası ile tekrar evlenebileceğine yönelik izin niteliğinde bir vesikadır.

Erkeğin uzak bir şehre gittikten sonra gittiği yerde nikâhlı hanımını boşaması karşısında kadın, kocasının kendisini boşamış olduğunu mahkemede kaydettirip boşanmış olduğuna dair mahkemeden resmi bir belge talep edebilmiştir. Kadınların böyle bir belgeyi talep etmelerindeki amaç ikinci kez evlendiklerinde karşılaşabilecekleri sorunlara yönelik bir önlem mahiyetindeydi. Diyarbekir'in Halil Paşa mahallesinde oturan Mustafa kızı Merve, bundan iki sene önce İstanbul'da olan

[117] M. Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi/2*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 438.
[118] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin", 2/510.
[119] M. Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun", 2/438.
[120] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1136), No. 3746, 7-b1. belgede geçen şekli için bk. Talâk-ı selâse ile boşanan çiftin tekrar evlenebilmesi hususunda fetva için bkz. "talak-ı selâse ile mutallaka olan hind zevc-i evvelim olan Zeyd'den iddetim münkazıye olub zevc-i aharı tezevvüc eyledim ve zevc-i âhar bana duhûl eyledi, ba'de'd-dühûl beni tatlîk edib ondan dahi iddetim munkazıye oldu ise müddet dört şehr olıcak zevc olan zeyd-i mezbûr için Hind-i merkûma helal olur mu? Cevab-ı ba-savabında olur buyrulmağın."

kocası Ebubekir'in "Merve'yi boşadım" dediğini şahitlerin ifadeleriyle de doğrulatarak bu durumu mahkemede kaydettirip başkasıyla evlenmesinde bir sakınca bulunmadığına dair mahkemeden bir belge almıştır.[121]

Diyarbekir'de görüldüğü üzere erkekler, çeşitli sebeplerle uzak memleketlere gidip gittikleri yerden karısını boşayabilmişlerdir. Bu durumu yaşayan Ayıntab'lı kadınlar da mahkemeye başvurup yeniden evlenebilmek için mahkemeden izin alabilmişlerdir. Bu cümleden olarak Kürkciyan mahallesinden Havkal kızı Hatice, kocası Yusuf oğlu Abdullah'ın beş sene önce başka bir memlekete gittikten üç ay sekiz gün sonra gittiği yerde kendisini boşamış olduğunu bazı kişiler aracılığıyla kendisine haber verdiğini söylemiştir. Ayrıca kocasının kendisini boşadığına dair mektup dahi aldığını bildirdikten sonra iddet süresinin dolduğunu belirterek başka birisiyle evlenmek için izin istemiştir. Hatice'nin elindeki fetvaya göre başkasıyla evlenmesinin dinen bir sakıncası olmadığından mahkeme tarafından Hatice'ye başkasıyla evlenmesi için izin verilmiştir.[122] Bir başka örnekte ise Ayıntab'ın Kozanlı köyünden İbrahim kızı Fatma hatunun mahkemede kocası Ali oğlu Mehmed'in altı ay önce İstanbul'da talâk-ı bain ile kendisini boşadığını iddia etmesi üzerine konunun araştırılması neticesinde Fatma'nın başkasıyla evlenmesinin helal olduğuna karar verilmiştir.[123]

Kocası vefat etmiş olan kadınlar da kocalarının öldüğünü mahkemeye bildirip tekrar evlenebilmek için mahkemeden izin belgesi talep edebiliyorlardı. Diyarbekir'in Şemsiyan mahallesinde oturan Zülfü Hatun, kocası Ali'nin Şebinkarahisarı Çakmak Hanı'nda misafir olarak kalırken 6 yıl önce Allah'ın emriyle vefat etmiş olduğunu şahitlerin ifadeleriyle ispatlamıştır. Sonrasında ise Zülfü Hatun'un iddet müddetinin bitmiş olduğundan başkasıyla evlenmesinde bir mahzur olmadığına dair kendisine mahkeme tarafından vesika verilmiştir.[124]

Kocalarını savaşta kaybeden kadınlar da tekrar evlenmek için mahkemeden izin belgesi isteyebilmişlerdir. Ayıntab'ın Mağarabaşı mahallinde oturan el-hac Hasan kızı Hadice isimli hatun, kocası Kurd oğlu Mehmed Beşe'nin beş sene önce Revan yakınlarında olan muharebede vefat ettiğini bildirerek başkasıyla evlenmek istediğini ifade etmiştir. Mahkeme, Hatice'nin evlenmesinde bir engel olmadığı yönünde kendisine bir belge vermiştir.[125] Belgelerde görüldüğü üzere herhangi bir sebeple kocası ölen veya öldürülen kadınlar, başka birisiyle tekrar evlenme arzusunda olduğunda

[121] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 54-1.
[122] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1159-1160), No. 103, 144-2, Bu konuda belgede geçen fetva için bk. fetevâ-yı şerîfe kıraat olundukda Hind'in sefer-i ba'id (uzak) ahar diyarda olan zevci, Hind'e Zeyd'den mektup gelüb Zeyd'in Hind'i tatlik itdüğün Hind'e haber verib Hind'i tatlik eyledikden sonra ba'del-akad nefsini ahare tevzice kadir olur mu cevab ba-savabında olur.
[123] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1121), No. 59, 144-b2.
[124] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 114-1136.
[125] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1152), No 93, 238-b2., Bu konuda diğer örnekler için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1153), No. 95, 96-b1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205), No. 135, 89-b1.

mahkemeye başvurup kocasının vefat haberini ispatlamaları neticesinde kendilerine başka biriyle tekrar evlilik yapabileceklerine dair izin verilmekteydi.[126]

Osmanlı'da kadıdan izin alınmadan yapılan nikâhlar geçersiz sayılmıştır.[127] Örneğin, Ayıntab'ın Tilgar köyünden es-seyyid Mustafa ve babası es-seyyid Davud aynı köyden Aklan isimli genç kıza dava açmıştır. Davada on sene önce Aklan'ın babası el-hac Hasan'ın hayatta iken otuz kuruş mukaddem ve otuz kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle Aklan'ı oğlunun nikâhına verdiğini, oğlu es-seyyid Mustafa da küçük olduğu için velayeti sebebiyle kendisinin de aldım dediğini mahkemeye bildirmiştir. Fakat akid yapılırken izinname ve izn-i kadı olmadığından Aklan'ın akdi inkâr ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, es-seyyid Davud'un konuşmasına dayanarak hâkim izni bulunmadıkça dava-yı nikâhın memnu olması sebebiyle Aklan'ın başkasıyla evlenmesine yönelik herhangi bir engelinin bulunmadığına karar vermiştir.[128] Bu kayıt, kadı huzurunda veya kadıdan izin alınmadan akdedilen nikâhlarda problem yaşanması halinde hukukî olarak herhangi bir hak iddia edilemediğini göstermektedir.

Evlenme izni aslında birçok problemi önlemek açısından önemliydi. Zira kimi zaman erkekler, hanımlarını boşadıklarını inkâr edip boşadıkları eski hanımlarına dava açabilmişlerdir. Bu durumda kadın, başka bir adamla evlenme izni almış ise yaşayabileceği olası mağduriyeti de önleyebiliyordu. Nitekim Ayıntab'ın Kürtünciyan Mahallesi sakinlerinden Yusuf oğlu Ali'nin birkaç sene boyunca Şam'da bulunduğu esnada Yahni mahallesinde olan hanımı Cuma kızı Fatıma'nın başka bir kişiyle evlenmesinin soruşturulması yönündeki talebi üzerine daha önce davacı Ali'nin Fatma'yı boşamış olduğunun ispatlanması ile davacı Ali, eski hanımı ile tartışmaktan men edilmiştir.[129] Görüldüğü gibi nikâh izni alındıktan sonra evliliğin yapılması, kadının yaşayabileceği problemleri de engellemiştir.

Doğrudan evlilik iznine yönelik örnekler ise sicillere şu şekilde kaydedilmiştir: Diyarbekir'de oturan Mustafa kızı Sabiha isimli bikr-i baliganın Abdülbedi oğlu Mehmed isimli kişi ile iki tarafın rızaları ve şahitler eşliğinde mehir tesmiyesiyle nikâhlarının kıyılması için izin verildiği kaydedilmiştir.[130] Gayrimüslimler de Müslümanlar gibi kadıdan nikâh izni alıp mehir tesmiyesiyle evlenmeyi tercih

[126] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1180-1181), No. 123, 57-b1.
[127] M. Akif Aydın, İslâm Osmanlı Aile Hukuku, 92-96.
[128] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1152), No. 93, 125-2. bu konu için bk. "Hâkim marifetsiz nikâh olunmaya deyü emr-i padişahî varid olmuş iken, hâkim marifetsiz nikâh sahîh olur mu? El-cevab: İzn-i hâkimle olmak emr olunmuştur. " M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972), 37-38., Bu konuda ayrıca bk. Colin İmber, *Şeriattan Kanuna Ebusuud ve Osmanlı'da İslamî Hukuk*, Çev. Murteza Bedir, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 175.
[129] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1130-1131), No. 69, 177-1.
[130] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1208-1209), No. 3749, 67-6., bu konuda ayrıca bk. "Medine-i Amid küttâb-ı mahkemeden el-hac İbrahim Efendi ba'de't-tahiyye inhâ olunur ki, Emine bt. Hasan nam seyyibin ile mani-i şer'isi yoğ ise Nebi b. Süleyman'a tarefeyn rızaları ve velisi izniyle lede'ş şuhûd tesmiye-i mehr edip akd-i nikâh-ı şer eyleyesin ve's-selam.", Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 1-1.

edebilmekteydiler. Örneğin, Diyarbekir'de ikâmet eden Elo kızı Maryem isimli seyyibenin (dul) Agob oğlu Ohen isimli kişi ile iki tarafın rızaları ve şahitler eşliğinde mehir tesmiyesiyle nikâhlarının kıyılması için izin verilmiştir.[131]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'ında evlilik öncesi özellikle kadınların mahkemeden nikâh izni talep etmiş oldukları tespit edilmiştir. Nikâh izni taleplerinde özellikle kadınların yer almış olması, kocalarının hayatını kaybetmesi veya kocaları tarafından boşanılmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Daha önce evlilik yapmamış olan çiftler ise birlikte nikâh izni almışlardır.

4.2.2. Mehir

Evlenme bedeli olarak tanımlanan mehir, kadın için ekonomik bir güvence aracıdır. İslâm Hukukunda evlenirken erkeğin hanımına belirli bir mal veya nakit para vermesi gerekir. Buna Arapça "mehr" ya da "sadak" adı verilir.[132] Mehr, evlenmenin şartlarından değildir. Nikâh akdi neticesinde kadının kazanmış olduğu bir haktır.[133]

Evlilik akdi sırasında mehir konusunda bir anlaşma yapılmamışsa, kadının özelliklerine denk sayılan kadınların mehirlerine bakılarak belirlenen mehr, *mehr-i misil* (belirlenmemiş misil) olarak ifade edilir.[134] Mehr, kadının evlilik akdi ile elde edeceği bir alacağı olduğu için, ödeme şekli üzerinde taraflar bazı anlaşmalar yapabilir. Tesmiye edilen mehirler mehr-i müsemmâ (ödeme şekline göre kararlaştırılan) olarak isimlendirilmiştir. Mehr-i müsemmâ, ödeme şekline göre *mehr-i mu'accel* ve *mehr-i müeccel* şeklinde iki kısma ayrılır. Akit esnasında peşin ödenen mehre *mehr-i mu'accel* (peşin mehir), bir kısmı veya tamamı muayyen bir vadeye bağlanmış mehre de *mehr-i müeccel* (ertelenmiş mehir) denir. Mehr-i müeccel için bir müddet tayin edilmemiş ise; mehr, talâk ve eşlerden birinin ölüm anına kadar mehr-i müecceldir.[135] Kur'an-ı Kerim'de kadınların belirlenen mehirlerinin verilmesi hususu üzerinde önemle durulmuştur.[136] 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'ında kadınlar, mehir konusunda çeşitli sebeplerle yaşadıkları sıkıntıları mahkemeye taşımışlardır. Zira İslâm hukuku tarafından evli kadınlara verilen mehir hakkı, kadınların ekonomik güvencesidir.

---

[131] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1208-1209), No.3749, 67-5.
[132] Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988, s.210-211.
[133] Hayreddin *Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, 2*/98.
[134] Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, 221.
[135] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusı II,* 116-119.
[136] Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011, Kur'an: Nisa 4/24 bk. "(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç evli kadınlar (da size) haram kılındı; (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla, mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir".

Kadının mehir alacağı, kocası vefat etse dahi kadına mutlaka ödenmesi gerekmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden olup vefat eden Veli oğlu Veli'nin mirası, hanımı Ahmed kızı Aişe ile küçük oğlu Ali'ye ve küçük kızı Elife'ye kalmıştır. Küçük Ali ve Elife'nin vasileri olan Abdulkadir, çocukların anneleri Aişe'ye müteveffa Veli'nin evini elli kuruşa satıp bu meblağı Aişe'nin ölen kocasının zimmetinde olan elli kuruş mehr-i müecceline takas ettiğini, evin artık Aişe'nin mülkü olduğunu bildirmiştir.[137]

Evlilik akdi esnasında kadınların belirlenmiş mehir miktarları ve alacaklı oldukları mehir miktarları evlenirken mahkemeye kaydedilebilmekteydi.[138] Aksi takdirde evli erkeğin hanımına olan mehir borcunu ödemeden vefat etmesi durumunda kadın, büyük bir sıkıntıyla karşı karşıya kalabilmiştir. Örneğin, Diyarbekir'in Garb Kastal mahallesinden Tiflis seferine giderken yolda boğularak vefat eden Ömer oğlu Şatır Mehmed, nikâhlı hanımı Osman kızı Yeter'e mehir borcunu ödemeden vefat etmişti. Bu durum, kocasının mirasçılarıyla Yeter'i karşı karşıya getirmişti. Zira kocasının annesi olan Rukiye hanımın Yeter'in kocasının terekesine el koyması, Yeter'i oldukça zor bir durum içerisinde bırakmıştı. Yeter, hakkını aramak için kayınvalidesi Rukiye'ye dava açarak kocasının terekesinden onbeş kuruş mehri müeccelini talep etmiştir. Fakat kayınvalide Rukiye, gelininin mehir hakkını vermeye yanaşmadığı için bahane üreterek mehir alacağının olduğundan haberinin olmadığını dile getirip Yeter'in hakkını inkâr etmiştir. Ancak Yeter, mehir hakkının peşini bırakmayarak Yahya oğlu İbrahim ve İsmail oğlu Abdullah isimli kişileri şahit göstererek iddiasını kanıtlamıştır. Böylece mahkeme, Yeter'e mehir hakkını, oğlunun terekesinden ödemesi için Rukiye'ye tembihte bulunmuştur.[139]

Kocası ölen kadının mehir konusunda karşılaştığı sıkıntı, Ayıntab mahkeme kayıtlarına da yansımıştır. Hayk-ı Müslüman mahallesinden Hüseyin oğlu Mehmed'in vefat etmesi üzerine hanımı Habib kızı Aişe hatun, kocasının oğulları ve diğer mirasçılarına dava açarak, kocası Mehmed'in zimmetinde olan yirmi beş kuruş mehr-i müeccel hakkını onun terekesinden talep etmiştir. Fakat Aişe'nin mehir iddiası, kocasının mirasçıları tarafından inkâr edilince şahitlerin ifadelerine başvurulması neticesinde Aişe'nin iddiası doğrulanmıştır. Mahkeme tarafından yine de Aişe'ye kocasından yirmi beş kuruş mehr-i müeccel alacağı olduğuna dair yemin ettirilmiş ve bunun üzerine Aişe'nin mehir hakkının kocasının terekesinden ödenmesine karar

[137] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 260-1.
[138] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1208-1209), No. 3749, 67-5. bu konunun belgede geçen şekli için bk. "Vekil-i zevc Mehmed Emin Efendi vekil-i zevce Hacı Hüseyin Çavuş Ağa, mehr-i muaccel 200 guruş, mehr-i müeccel 200 kuruş, yalnız ikiyüz kuruş baki kalmıştır. Yalnız mezkûr 200 kuruş mehr-i müeccelesi henüz edâ olunmayıp inde't-talep eda olunacaktır".
[139] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 51-1., bu konuda Ayıntab'daki örnekler için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri(H.1140) No. 79, 535-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1152), No. 93, 265-1.

verilmiştir.[140] Başka bir örnekte ise Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden olup vefat eden el-hac Ali oğlu Ömer'in hanımı el-hac Abdulkadir kızı Halime, mehr-i muaccel ve müeccel miktarının kırk kuruş olduğunu bunun 10 kuruşunu kocası hayatta iken aldığını belirtmiş, geriye kalan 30 kuruşunu ise çocuklarının vasisi olan Ahmed'den talep etmiştir. Ancak Halime'nin mehir alacağının vasi tarafından inkâr edilmesi üzerine Halime bu iddiasını es-seyyid Hüseyin, Esma ve Emine isimli kişilerin şahitlikleriyle ispatlamıştır. Neticede Halime'ye kocası Ömer'in muhallefatından 30 kuruş mehir hakkının verilmesine karar kılınmıştır.[141]

Mehir davası, boşanma durumlarında da mahkemeye intikal ettirilmekteydi. Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden Mansur kızı Fatma, boşandığı kocası Molla Veli oğlu Abdullah'ın mehrinin bir kısmını ve mahkeme tarafından takdir olunan on iki buçuk kuruş iddet nafakasını verdiğini belirtip kalan mehr-i müeccelini alabilmek için açtığı davada arabulucular sayesinde sekiz kuruş karşılığında anlaşmış olduklarını bildirmiştir.[142]

Kadınlar için mehir ekonomik açıdan çok önemliydi. Bu yüzden bazı kadınlar, boşanma durumlarında bu haklarından vazgeçmiş olsalar da sonradan pişman olup kocalarına tekrar mehir davası açabilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir sakinlerinden Zekeriyya kızı Medine, boşandığı kocası Durmuş oğlu Çirkin'in kendisini talâk-ı selâse ile boşadığını ve bir aylık oğlunu öldürdüğünü iddia ederek mehrini, iddet nafakasını ve oğlunun diyetini kocasından talep etmiştir. Çirkin ise Medine'yi talâk-ı selase ile boşadığını, ancak söz konusu mehir, iddet ve küçük oğlunun diyet davasında Medine'nin haklarından vazgeçtiğini söylemiş ve şahidlerin ifadeleriyle söylediklerini ispatlamıştır. Bunun üzerine Medine, boşandığı kocası Çirkin ile olan davasından men edilmiştir.[143] Bir başka kayıtta ise Diyarbekir'in Şeyh Said-i Küçük mahallesinde oturan Emirze kızı Rukiye, seksen kuruş mehr-i müecceli, iddet nafakası ve meunet-i süknası (bekleme süresi kalacak yer masrafını) kendisini talak-ı selase ile boşadığını iddia ettiği kocası Abdullah oğlu Ali Ağa'dan talep etmiştir. Ancak şahitlerin ifadeleri üzerine Rukiye ve Ali Ağa anlaşamadıkları için Rukiye'nin mehr-i müeccel, iddet nafakası ve meunet süknasından vazgeçmek suretiyle boşanmış oldukları anlaşılmıştır.[144] Kimi zaman da kocaları hayattayken mehir haklarından vazgeçip mehrini hibe eden kadınlar, kocaları öldükten sonra kocalarının terekelerinden mehir hakkı talebinde bulunabilmişlerdir.[145]

[140] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1118), No. 57, 117-2.
[141] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 31-1.
[142] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1116-1120), No. 55, 95-2, 1116. ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1159-1160), No. 103, 149-2.
[143] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 80-3., bu konuda Ayıntab'daki örnekler için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1130-1131), No. 69, 84-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1142-1143), No. 80, 121-b1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1143-1144), No. 82, 190-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1143-1144), No. 82, 278-1.
[144] Diyarbeki Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 52-2.
[145] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1124), No. 64, 136-1.

İslâm hukukuna göre, nikâh akdi yapılıp halvet-i sahiha gerçekleşmeden kocanın karısını boşaması durumunda kadına mehrinin yarısının verilmesi gerekmektedir.[146] Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Mehmed kızı Zeyneb, Ali oğlu Molla İbrahim'i kendisine vekil tayin ederek, beş yıl önce Mustafa oğlu Mehmed ile yirmi beş kuruş mehr-i muaccel ve yirmibeş kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle nikâhlandıklarını, ancak duhûl (karı-koca ilişkisi) gerçekleşmeden aralarında anlaşmazlık yaşanmıştır. Bunun üzerine Zeyneb, yirmi beş kuruş mehr-i muaccel ve yirmi beş kuruş mehr-i müeccelinin yarısını almak üzere Mehmed ile muhalaa-i sahiha-i şeriyye ile boşandıklarını mahkemeye bildirmiştir.[147]

Yukarıda incelenen mahkeme kayıtlarında görüldüğü üzere kadınlar için ekonomik olarak önemli bir yere sahip olan mehir haklarından vazgeçmek kolay olmamıştır. Ancak varlıklı kadınlar içerisinde mehir alacağından kolayca vazgeçen kadınlar görülebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Ömer Ağa kızı Hacı Ümmügülsüm, kocası el-hac Ömer Efendiye hadravat bostanı, kavak, söğüt ve ceviz ağaçlarını ikiyüz elli kuruşa, kasab dükkânından çeyrek hisse otuz kuruşa ve bir evini ikiyüz kuruşa sattığını ve elli kuruş mehrini kocasına hibe ettiğini mahkemeye bildirmiştir.[148] Hacı Ümmügülsüm'ün bu kararı, maddi olarak mehir hakkı olan paraya ihtiyaç duymadığı gibi manen de kocasından boşanmayacağına güvenmesi ile ilgili olmalıdır.

Erkekler, hanımlarına olan mehir borçlarını bazen takas usulü ile ödemekteydi. Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinden Mustafa oğlu hamal Ahmed, aynı mahallede bulunan evinin arsasının hanımı Hasan kızı Elife'ye ait olduğunu, arsa üzerindeki evin ise kendisinin olduğunu ve kırk kuruşa inşa ettiğini belirtmiştir. Söz konusu bina edilen evi hanımı Elife'ye kırk kuruşa sattığını ve bu kırk kuruşu Elife'nin mehr-i müecceline takas ettiğini mahkemeye bildirerek mehir borcundan kurtulmuştur.[149] Diyarbekir'de de Raise Hatun'un 250 kuruşluk mehrine karşılık olarak kocasına ait bir evin yarısını satın almış olduğu[150] tespit edilmiştir.

Mehir karşılığı olarak kimi zaman kadına eşya verilebiliyordu. Ayıntab'ın Kızılca Mescid Mahallesinden Mustafa kızı Hatice, geçimsizlik dolayısıyla kocası Mustafa oğlu Abdülkerim'den boşanmak istediğini; beş kuruş mehr-i müecceli yerine

[146] M. Akif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/390. Halvet-i sahiha: fıkıhta kadın ve erkeğin nikâh akdi sonrasında başkalarının olmadığı kapalı bir mekânda cinsel birleşmeye bir maninin olmaması kaydıyla baş başa kalmaları kastedilir. Bk. Orhan Çeker, "Halvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/384., bu konuda ayrıca bk. Recep Özdemir, "Sahih Halvetin Nikâh Akdinin Hükümlerine Etkisi", *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2017), 81-104.

[147] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1116-1120), No. 55, 61-2.

[148] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1131-1138), No. 78, 135-1., bu konuda ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1124), No. 64, 136-1.

[149] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1149), No. 90, 41-1.

[150] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1215-1216), No. 3798, 5-4.

kocasının kendisine iki yorgan, iki döşek, bir tava, bir sahan, üç yastık ve bir köhne kilim verdiğini ve muhalaa ile boşandıklarını mahkemede kaydettirmiştir.[151]

Kadın, hayattayken kocasından mehir hakkını almamış ise vefat edince onun mehir hakkı mirasçılarına kalıyordu. Nitekim Ayıntab'ın Zincirlikuyu mahallesinden Aişe, vefat eden annesi Halime'nin on kuruş mehir hakkı için öz babası Kanber'e dava açarak kendisine isabet eden hissesini talep etmiştir. Ancak babası İbrahim, mehir borcundan kaçmak için kızının iddiasını inkâr etmiştir. Davacı Aişe, annesinin mehrinden miras hissesini alabilmek için iddiasını şahitlerin ifadeleriyle doğrulatarak annesine ait on kuruş mehr-i müeccelden kendi hissesine düşen hakkını babasından almıştır.[152]

Kadın, mehir hakkı için yeri geldiğinde evlatlarına dahi dava açabilmiştir. Ayıntab'ın Kayser mahallesinden olup vefat eden Mehmed oğlu Ahmed Çelebi'nin mirası hanımı Abdullah kızı Halime ile oğulları Mehmed, Ebubekir ve Osman'a kalmıştır. Halime'nin yüz kuruş mehr-i müecceli için oğullarına açtığı davaya karşılık oğulları, babaları hayatta iken annelerinin mehrini babalarına hibe ettiğini ifade etmişlerdir. Halime'nin açtığı davaya şahit gösterememesi neticesinde davası reddedilmiştir.[153]

Mahkemeye intikal eden bazı belgelerde ise kadınların evlenirken karar kılınan mehirlerinin ödenmesine yönelik kefil de bulunabildiği dikkat çeken örnekler arasında yer almaktadır. Muhtemelen kadının bunu yapmaktaki amacı, boşanma veya ölüm gibi durumlarda hakkını güvence altına almak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Söz konusu hallerde mehir, kefil olanlardan alınıyordu. Meselâ, Ayıntab'ın Kürtinciyan mahallesinden Ali kızı Fatma, yeni kocası Mehmed'i vekil tayin ederek, vefat eden eski kocası Mehmed Ali oğlu Hasan'ın mirasçılarından erkek kardeşi Abdulaziz, kız kardeşi Hatice ve annesi Fatma'ya dava açmıştır. Davada Fatma'nın önceki kocası Hasan Ali'de olan yirmi kuruş mehr-i müecceline kefil olan Abdulaziz, Hatice ve annesi Fatma'dan mehrini talep ettiğini, ancak sonrasında aralarında dava konusu olan yirmi kuruşun üç kuruşu üzerine sulh yapmış olduklarını mahkemede bildirmiştir.[154] Böylece Fatma, şimdiki eşini vekil kılarak, ölen eski eşinin zimmetinde kalan mehri için mehrinin ödenmesine kefil olanlara açtığı davada eski eşinin ailesiyle anlaşma yoluna varmıştır.

Kadınların mehir hakları bazı durumlarda kötüye kullanılarak bir nevi mehir dolandırıcılığı yapıldığı da gözlemlenmiştir. Nitekim Ayıntab'dan İsmail isimli kişi, Ayıntab'ın Karacaviran köyü sakinlerinden Kel Mehmed'in bakire kızını mehr-i muaccel ile nikâhladığını, ancak mehr-i muaccelin istendiği gibi tamamını teslim

[151] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1153), No. 95, 222-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1159-1160), No. 103, 189-1.
[152] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1116-1120), No. 55, 117-1.
[153] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 109-b.
[154] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 127-2.

ettikten sonra babası Kel Mehmed'in nikâh akdini haksız yere fesh edip başkası ile kızını evlendirmeyi istediğini ifade etmiştir. Ayrıca Kel Mehmed ile birlikte Kel Ahmed, kel Ali, Öksüz Ali, el-hac Mustafa ve Ramazan isimli kişilerin de ortak hareket edip kendisine haksızlık edildiğini arzıhal ile bildirip gereğinin yapılmasını istemiştir.[155] Söz konusu mahkeme kaydı, bir babanın ortaklık kurduğu kişiler ile haksızlık yaparak kızı üzerinden para kazanmaya çalıştığı ve kızın bir eşya gibi kullanıldığını düşündürmektedir. Dahası çetenin bir kızı başkalarına nikâhlayıp mehr-i muaccel adı altında para tuzağı kurup sonra çeşitli bahanelerle nikâhı feshetmesi, insanlara ekonomik zarar verdiği kadar kızın onurunu ve şerefini de ayaklar altına alan bir harekettir.

Mehir, kadının hukukî hakkı olsa da mehri ödenmeden boşanılıp mağdur edilen kadınlar da mevcuttu. Bu durum bir belgeye şu şekilde kaydedilmiştir: Ayıntab'ın Akyol mahallesinden bir kadın, kızını nikâhlayan Ammu mahallesinde oturan Kılıççıoğlu Hüseyin Beşe isimli kişinin üç ay sonra kızını terk ettiğini, kızının mehrini talep ettiğinde ise birkaç eşkıya ile gece vaktinde evini basıp ırzını rezil edip kendilerine kötülük ettiklerini bir arzuhalle bildirip yardım istemiştir.[156] Bu kayıttan anlaşılacağı üzere ismi belirtilmeyen bir kadın, kızının ve kendisinin yaşadığı haksızlığa boyun eğmeyerek yaşadıkları mağduriyetten ötürü devletten yardım istemiştir.

Azad edildikten sonra efendisi ile nikâhlanan cariyeler, nikâhlı kocalarının vefatı durumunda mehir hakları konusunda kocalarının mirasçılarıyla büyük problem yaşayabilmekteydiler. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Abdullah kızı Emine, vefat eden el-hac Ebubekir'in terekesine el koyan oğlu es-seyyid Ahmed'e dava açmıştır. Emine, davasında kendisinin önceden merhum el-hac Ebubekir'in cariyesi olduğunu, ancak efendisinin vefat etmeden sekiz gün önce kendisini azad edip yirmibeş kuruş mukaddem ve yirmibeş kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle nikâhına aldığını iddia ederek mehr-i müsemması olan elli kuruşunu el-hac Ebubekir'in terekesinden talep etmiştir. Ancak es-seyyid Ahmed ise davacı Emine'nin babasının cariyesi olduğunu söyleyerek babası tarafından azad edilmiş ve nikâhına alınmış olduğunu inkâr etmiştir. Emine, hakkını aramaya devam ederek iddiasını şahitlerin ifadeleriyle doğrulamıştır. Bunun üzerine mahkeme, Emine'ye elli kuruşluk mehrinin teslim edilmesine karar vermiştir.[157]

İncelenen Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında kadınların mehir haklarını talep etmelerine yönelik davalar, özellikle kocalarının vefatı ya da kocalarıyla boşanmaları durumunda gündeme gelmiştir. Zaman zaman kadınlar, vefat eden kocalarının diğer varisçileri ile mehir konusunda çekişmeli durumlar yaşayabilmiştir. Bu durumdaki kadın, kocasındaki mehir alacağına yönelik şahit gösterebilirse hakkını alabilmiştir. Özellikle anlaşmalı boşanma sırasında mehir haklarından vazgeçen

[155] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1138), No. 78, 157-2.
[156] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1138), No. 78, 307-1.
[157] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1159-1160), No. 103, 221-1.

kadınların sonradan pişman olup kocalarında mehir hakları olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuş oldukları gözlemlenmiştir. Bazı kayıtlarda ise kadınların kocaları tarafından kendilerine verilen mehir hakkını mahkemede kaydettirdikleri görülmüştür.

4.2.3. Nikâh Akdi

Nesillerin devamını sağlamak ve yaşamı daha anlamlı kılmak, aile kurumunun oluşturulmasındaki en temel gayelerdendir. İslâm hukukunda erkek ve kadının yasal olarak bir çatı altında yaşayabilmeleri veya yeni bir yuva kurmaları birtakım kurallara bağlı kılınmıştır.

İslâm'da çiftler arasında evlilik ilişkisi, nikâh akdi ile geçerlilik kazanır. Evlilik kararı alan kadın ve erkeğin iki şahit huzurunda iradelerini birbirlerine bizzat veya vekilleri aracılığıyla açıklamaları manasına gelen "icâb ve kabûl" ile nikâh akdi gerçekleşir.[158] Böylece aralarında evlenme engeli bulunmayan[159] erkek ve kadının kendi rızalarıyla hayatlarını meşru olarak birleştirmeleri ile evlilik ilişkisi başlar.[160] Osmanlı'da nikâh akidlerinin geçerli olabilmesi devlet konrolünde yapılması şartına bağlıydı. Nikâh kıyma görevi kadıya verilmiş olup, kadı da bu vazifesini yetkili kıldığı kişiler ile genellikle de imamlar ile icrâ etmekteydi. Ancak imamlar, evlenecek çiftlerin evlenmelerinde herhangi bir sakınca bulunmadığına dair mahkemeden nikâh izni getirenlerin nikâhlarını kıyabiliyordu.[161] Böylece devlet, evlilik müessesesi üzerinde kontrol sağlayarak yaşanabilecek birtakım suiistimallerin önüne geçmek istemiştir.

18. yüzyılda Ayıntab'da nikâh akdi mahkemeye şu şekilde kaydedilmiştir: Hayk-ı zımmiyan mahallesinden Abdullah kızı Zehra isimli bikr-i baliganın aynı mahalleden Hüseyin oğlu el-hac Ali ile otuz kuruş mehr-i muaccel ve otuz kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle nikâhlandığı mahkemeye kaydedilmiştir.[162] Görüldüğü üzere nikâh akdi kayıtlarında evlenecek kadının mehir miktarı belirtilmiş ve kadının isminin yanında daha önce evlilik yapıp yapmadığını belirten bikr-i baliga (buluğ çağına erişmiş evlenmemiş kız) gibi niteleyici bir ibare kullanılmıştır.

Diğer bir örnekte ise Ayıntab'ın Yeni mahallesinden Mehmed kızı Fatma isimli seyyibenin İsmail oğlu Hüseyin isimli kişi ile iki kuruş mehri mukaddem ve iki kuruş

---

[158] Halil Cin, *İslam ve Osmanlı* Hukukunda, 281.
[159] Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, (Konya: Sayram Yayınları, 2017), 369.
[160] Fahrettin Atar, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/114.; Bu konuda ayrıca bk. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Mad.103, "Akit tarefeynin bir hususu iltizam ve tahhüd etmelidir ki icab ve kabulün irtibatından ibarettir." Açıklama: "Akit: Tarafların bir hususu gerektirmeleri ve tahhüt etmeleridir ki, öneri ve kabulün irtibatından ibarettir."
[161] M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, 89-90.
[162] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 118-1., bu konuda diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1220-1121), No. 59, 116-5., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1159-1160), No. 103, 156- 1, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1132), No. 71, 6-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1169), No. 114, 1-4., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1165), No. 109, 1-5.

mehri muahhar tesmiyesiyle nikâhlandığı kaydedilmiştir.[163]. Bu nikâh kaydında ise kadınının isminin yanında medeni durumunu belirten seyyibe (daha önce evlilik yapmış kadın, dul) kavramı kullanılmıştır. Ayrıca nikâhlanan kadının mehir miktarının oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum da muhtemelen kadının dul olması ile ilişkilidir.

Başka bir kayıtta ise, Diyarbekir'ın Pirhüseyin köyünden Abdullah oğlu Mehmed'in velâyeten küçük kızı İsmihan'ı Mirza ve Ali isimli kişilerin şahitlikleriyle Zekeriyya oğlu Arslan'ın küçük oğlu Mustafa ile mehir tesmiyesiyle evlendirmesi ve Arslan'ın da oğlu Mustafa için velâyeten evliliği kabul etmesi mahkemede kaydedilmiştir.[164] Buradaki belgede ise velâyeten evlendirilen küçüklerin evlilik akdi kaydı müşahede edilmektedir.

Nikâh akdi, bizzat yapılabileceği gibi vekil aracılığıyla da gerçekleştirilebilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden Hüseyin kızı Afife isimli bikr-i baliga, talibi Mehmed oğlu Osman'a "rızam ile nikâh ve tezvice razıyım" dediği ve Afife'nin babası Hüseyin tarafından nikâh akdi için vekil edilen Süleyman Efendi'nin vekâletiyle Afife'nin otuz kuruş mehr-i muaccel ve otuz kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle Osman'a nikâhlandığı kaydedilmiştir.[165]

Nikâh akdi örneklerine bakıldığında henüz küçük yaşta evlendirilen kız çocukları görülebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Kantara köyünden Ahmed oğlu Mehmed, 8 yaşındaki amcası kızı Emine isimli kızın fetva gereğince velâyetinin kendisinde olduğunu beyân ederek velâyeti sebebiyle Meryem'i elli kuruş mukaddem ve elli kuruş muahhar mehir tesmiyesi ile kardeşi İbrahim'e nikâhladığını mahkemede kaydettirmiştir.[166] Bu nikâh akdi örneğinde evlendirilen kız çocuğunun yaşı da belirtilmiştir.

Erkek ve kadın evlilik için anlaşsalar dahi nikâh akdi yapılmadan erkek, herhangi bir hak iddia edip kadını evlenmeye zorlayamazdı. Diyarbekir'in Araplar köyünden Hasan kızı Döndü, Bekir oğlu Ömer ile evlenmek için anlaştıklarını, ancak daha sonra evlilikten vazgeçtiğini söylemiştir. Döndü, aralarında nikâh olmadığı halde Ömer'in kendisini evliliğe zorlaması üzerine mahkemeye başvurup Ömer'e dava açmıştır. Dava sonucunda aralarında nikâh olmadığı için Ömer haksız bulunarak taaruzdan men edilmiştir.[167]

---

[163] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1172), No. 117, 1-4.
[164] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1212), No. 3712, 71-2.
[165] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1118-1119), No. 58, 196-2.
[166] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1177-1178), No. 122, 102-1., bu konu için bk. Asabetü'n-nesebiyye: İslam hukukunda miras bırakan erkeğe kan bağı ile bağlı bulunan mirasçılar için asabetü'n-nesebiyye ifadesi kullanılmış. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hayreddin KARAMAN, "Asabe", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/452.
[167] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 57-1.

Hâkim izni olmadan sadece aldım verdim demeyle nikâhın yapılamayacağı fetvalarda açıkça belirtilen bir mevzudur.[168] Kadı izni ve nikâh akdi olmadan evliliğin gerçekleşemeyeceği mahkeme defterlerine şu şekilde geçmiştir: Ayıntab'dan Molla Mehmed oğlu el-hac Osman, Ali kızı Aişe isimli bikr-i baligaya dava açarak, üç sene önce Aişe'yi babası Ali'nin otuz kuruş mehr-i mukaddem otuz kuruş mehr-i muahhar ile kendisine verdiğini kendisi de aldım diyerek kabul ettiğini, ancak hâlâ Aişe'nin bu evliliği istemediğini iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Aişe ise cevabında rıza verip babasını vekil etmesinin yeterli olmadığını, kadı izni ve imam akdi olmadan sadece babasının verdim demesinin bir vaad olduğunu belirterek evliliği istemediğini dile getirmiştir. Davalı el-hac Osman'ın da kadı izni ve nikâh akdinin olmadığını itiraf etmesi ve sadece verdim-aldım demeyle nikâhın gerçekleşmeyeceği sebebiyle mahkeme, el-hac Osman'ın davasını reddetmiştir.[169]

Evlilik öncesi söz hakkı olan veliler, nikâh akdi gerçekleştikten sonra hiçbir gerekçeyle evliliğe müdâhil olamadıklarından mahkeme bu türden davaları reddetmekteydi. Meselâ; Diyarbekir'in İçkale Mahallesi ahalisinden Gevher Hatun, beş yıl önce mehr-i müeccel tesmiyesiyle Küçük kızı Aişe'yi Derviş Hüseyin'e nikâhlamıştır. Ancak nikâhtan sonra Gevher Hatun'un Derviş Hüseyin'e "sen fakirsin, sana vermem ahara veririm" dediğini Derviş Hüseyin'in mahkemeye bildirmesi üzerine Derviş Hüseyin'in nikâhlı hanımının kayınvalidesinden alınmasına karar verilmiştir.[170]

Nikâh akdi yapıldıktan sonra kadın, kocasıyla evlilik münasebetinden kaçınamazdı. Ayıntab sakinlerinden Mustafa oğlu İsa, Süleyman kızı Meryem isimli bikr-i baligaya dava açıp bir ay önce Meryem'e nikâh akdi için kırk kuruş mehri muaccel ve kırk kuruş mehr-i müeccel verdiğini, ancak nikâh olduktan sonra Meryem'in nefsini teslim etmekten kaçındığını söyleyerek konunun soruşturulup gereğinin yapılmasını talep etmiştir. İsa'nın bu beyanlarının şahidler tarafından doğrulanması üzerine Meryem'in nefsini İsa'ya teslim etmesine yönelik tembihte bulunulmuştur.[171]

Osmanlı bünyesindeki bazı Gayrimüslimler, Müslümanlarınki gibi nikâh akdi yapmayı tercih ettiklerinde tıpkı Müslümanlarda olduğu gibi evlenecek kadınlar için mehir miktarı belirlemişlerdir. Kendi dinlerine göre evlendiklerinde ise "ayin-i batılaları" üzere evliliklerini gerçekleştirmekteydiler.[172] Örneğin, Diyarbekir'de oturan Mirhan adlı Gayrimüslim, kardeşi Melkon ile Elyas ve onun kızına açtığı miras

[168] Bu konu için bk. "Mesele: Hâkim marifetsiz nikâh olmaya deyü emr-i padişahîhi varid olmuş ikenhakim marifetsiz nikâh sahih olur mu? Elcevab: olmaz, meğer niza ve husumet olmaya, Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında*, 37.
[169] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1130-1131), No. 69, 235-2.
[170] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 1, 209-3.
[171] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1120-1121), No. 59, 116-5.
[172] İzzet Sak, "Şer'iyye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725), *Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*/7, (2012), 122.

davasında kardeşi Melkon ile Elyas'ın kızı arasında ayinleri üzere nikâh akdi yapıldığı[173] belirtilmiştir.

İncelenen mahkeme kayıtlarında bir kızın iki ayrı kişiye nikâhlanmış olduğu durumlar da tespit edilmiştir. Ayıntab'ın Bostancı köyünden Molla Mehmed, Ömer isimli kişinin sekiz ay önce kızı Emine'yi rızasıyla kırk kuruş mehr-i muaccel ve kırk kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle kendisine nikâhladığını, ancak iki gün önce ise Ömer'in kızı Emine'yi Osman isimli kişiye de nikâhladığını iddia ederek Osman'a dava açmıştır. Bu iddia karşısında Osman, iki gün önce Emine'yi kendisine nikâhladığını doğrulayarak Mehmed'in Emine ile olan nikâhını inkâr etmiştir. Ancak Molla Mehmed'in de sekiz ay önce Emine'yi nikâhlamış olduğu şahitlerin ifadeleriyle doğrulanarak mahkeme tarafından nikâh-ı evvelin sıhhatine dair hüküm verilmiştir.[174] Bu belge aracılığıyla ortada iki nikâh iddiası varsa birinci nikâh, yani önce yapılan nikâhın hukuken geçerli olacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iki nikâh iddiasında son yapılan nikâhın hukuka uygun olmadığı görülmüştür.

Bir kıza iki ayrı adamla nikâh akdi yapılmasının bir başka örneği ise velayeten evlendirilen bir kızın sonradan başkasıyla nikâhlanması neticesinde mahkemeye intikal ettirilmiştir. Ayıntab'ın Şarkiyan mahallesinden Mehmed oğlu Osman, Tevbe mahallesinden akrabası olan el-hac Ahmed kızı Emine isimli bikri baligaya dava açarak beş sene önce Emine'nin babası el-hac Ahmed hayatta iken sagire Emine'yi kendi evinde seksen kuruş muaccel seksen kuruş müeccel mehir tesmiyesiyle şahitler önünde velayeten sagir oğlu Mustafa'ya verdim dediğini kendisi de velayeten aldım diyerek nikâh akdi yaptıklarını, ancak Emine'nin nefsini teslimden kaçındığını iddia ederek konunun sorulup gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Emine ise dört gün önce yüz kuruş muaccel ve yüz kuruş müeccel mehir tesmiyesiyle diğer Mustafa'ya nikâhlandığını söyleyerek önceki nikâhı tamamen inkâr etmiştir. Fakat Osman'ın iddiasını şahitler ile ispatlaması ile mahkeme nikâh-ı evvelin sıhhatine ve nikâh-ı saninin butlânına karar vermiştir.[175]

İncelenen belgeler içerisinde azad edilmiş cariye ile efendisinin nikâh kaydı da tespit edilmiştir. Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden es-seyyid Mehmed oğlu es-seyyid Ramazan Çelebi, Abdullah kızı Leyla isimli Gürcü asıllı cariyesini azat ettiğini ve elli kuruş mehr-i muaccel ve elli kuruş mehr-i müeccel ile Leyla'nın izni ve rızasıyla onu kendisine nikâhlamış olduğunu mahkemeye kaydettirmiştir.[176] Muhtemelen Ramazan, azad ettiği Leyla'nın sonradan bir problem yaşaması durumunda onun hakkını güvenceye almak maksadıyla onun nikâhlı hanımı olduğunu mahkemede kayıt altına aldırmıştır. Zira azad edilen cariyeler, nikâhlı kocalarının ölmesi durumunda özellikle miras paylaşımında sıkıntı yaşayabiliyorlardı. Nitekim cariyeler, azad edilmiş

[173] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1167-1176), No. 2, 134-3.
[174] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1116-1120), No. 55, 153-1.
[175] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1152), No. 93, 274-2.
[176] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1149), No. 90, 42-2.

olduklarını ispatlayamadıkları takdirde kocalarının terekelerinden mehirlerini dahi alamayabiliyorlardı.

Nikâh yapıldıktan sonra bazı kızlar, nikâhlanmış olduklarını inkâr edebilmişlerdir. Ayıntab'ın Hıyam köyünden Ali oğlu Ahmed Beşe, aynı köyden Mustafa kızı Fatma isimli bikr-i baligaya (buluğa ermiş genç kız) dava açarak dokuz sene önce Fatma'nın izin ve rızasıyla nikâha vekil ettiği baba bir kardeşi Mehmet tarafından yirmi kuruş mukaddem ve yirmi kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle Fatma'yı kendisine nikâhladığını iddia etmiştir. Fatma ise nikâha rıza verip kardeşini vekil ederek nikâhlandığını inkâr etmiştir. Ancak Ahmed'in iddiasını şahitlerin ifadeleriyle doğrulatması neticesinde mahkeme tarafından Fatma'nın Ahmed Beşe'nin nikâhlı hanımı olduğuna karar verilmiştir.[177] Bu örnekte genç kızın rızasıyla erkek kardeşini nikâhı için vekil tayin etmiş olduğu ispatlanmasına rağmen yapılan nikâhı inkâr etmesi, nikâh yapıldıktan sonra pişmanlık yaşamış olabileceğini düşündürmektedir.

Kocaları öldükten sonra dul kalan kadınlar, hayatlarını idâme ettirmek için tekrar evlenmeyi tercih edebilmekteydiler. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mehmed oğlu Osman'ın Şam-ı şerîfde beş ay önce vefat ettiği şahitlerle sabit olunca, hanımı Mehmed kızı Fatma isimli seyyibe hüsn-i rızasıyla Ali oğlu Cuma isimli kişiye on kuruş mukaddem ve on kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle nikâhlanmıştır.[178]

Boşanma sonrası da bazı kadınlar başka bir erkekle tekrar yuva kurabilmekteydiler. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ali Kaya kızı Emine, bin yüz seksen iki senesi zilhiccesinin yirminci günü kocası es-seyyid Ali'nin şahitler huzurunda kendisini boşadığını bildirmiştir. Emine seksen iki senesi saferülhayrının yirminci gününe değin altmış günde üç dem hayız gördüğüne yemin ettikten sonra Mehmed Ali isimli kişi ile otuz kuruş mukaddem ve otuz kuruş muahhar tesmiyesiyle meclis-i şer'de nikâhlanmıştır.[179]

Boşanan kimi çiftler de pişman olup tekrar birbirleri ile evlenip birleşmek isteyebiliyorlardı. Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Mehmed kızı Hadice'nin muhalaa ile boşandığı eski kocası Ali oğlu es-seyyid İbrahim ile otuz kuruş mukaddem ve otuz kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle tekrar evlenmiş olduğu mahkemeye kaydedilmiştir.[180]

İncelenmiş olan 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicil kayıtlarında, buluğa ermeyen küçük kızların, buluğa eren bakire kızların, azad edilmiş cariyelerin ve çeşitli nedenler ile dul kalan kadınların nikâh örnekleri tespit edilmiştir. Bu nikâhlar, kadınların mehir miktarları belirlenerek iki şahit huzurunda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca nikâh akdi konusuna yönelik ilgi çekici örnekler de tespit edilmiştir. Mesela yapılan

[177] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1159-1160), No. 103, 231-1.
[178] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1169-1170), No. 114, 1-3., bk. Seyyibe: "bikr olmayan, bekâreti izâle olunmuş, dul kalmış kadın" Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), "Seyyibe", 462.
[179] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1180-1182), No. 121, 1-1.
[180] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1169-1170), No. 114, 2-2.

nikâhı reddetme hadiseleri veya bir kızın farklı iki erkek tarafından nikâhlanmış olduğu iddiaları mahkemeye intikal eden dikkat çekici belgeler arasında yer almıştır.

4.2.3.1. Evlenmede Rıza

İslam hukukunda kişinin biyolojik olarak ergenlik dönemine ulaşmasına buluğ, buluğa erişen kişiye de baliğ denilmiştir. Buluğ çağına erişen kişiler edâ ehliyetini de kazanmış olurlar.[181] Eda ehliyetine sahip kişiler, kendi evlilik kararlarını kendileri verebilirler. İslâm'da, evlenme ehliyetine sahip olan kişilerin irade beyanları yani rızalarının alınması gerekmektedir.[182] Nikâh akdi yapıldığı sırada aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının veya temsilcilerinin uygun şekilde irade beyanını açıklaması, evlilikte rızanın arandığını açıkça göstermektedir.[183] Osmanlı'da da evlenme ehliyetine sahip olan çiftin yani hem kadının hem de erkeğin rızasının alınmasından sonra evlilik mümkün olmaktaydı.[184]

18. yüzyıl Ayıntab'da evlilik tesis edilirken, kadınların rızasının alınması gerektiğine yönelik çeşitli mahkeme kayıtları tespit edilmiştir. Zira Osmanlı'da buluğa ermiş bir kız, rızası olmadan hukuken evlendirilemezdi. Bu bağlamda Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden es-seyyid Mehmed oğlu es-seyyid Ömer, Ehli Cefa mahallesinden es-seyyid el-hac Ali kızı Ümmühan isimli bikr-i baligaya dava açarak dokuz ay önce Ümmühan'ın baliga iken yüz kuruş mukaddem ve yüz kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle babası tarafından kendisine nikâhladığını, fakat Ümmühan'ın nikâhtan haberi olmadığını söyleyerek nefsini teslimden kaçındığını iddia etmiştir. Bunun üzerine babasının kendisini nikâhladığını kabul etmediği ve nikâhtan haberi olmadığına dair Ümmühan'ın yemin etmesiyle nikâhın geçersizliğine karar verilmiştir.[185]

Diğer bir kayıtta ise Ayıntab'ın Kastal mahallesinden Hamid oğlu Ali, Mehmed kızı Fatma üzerine dava açarak dört sene önce Fatma'nın nikâh ve evliliğe rıza vermesiyle Fatma'nın annesi Emetullah'ın velayetiyle Fatma'yı kendisine nikâhladığını ifade etmiştir. Ancak Fatma'nın söz konusu nikâhı inkâr ederek başkasıyla evliliği istediğini iddia etmiştir. İddiaların açıklığa kavuşması için davacı Ali'den davasına yönelik şahit göstermesi istenmiş, fakat Ali şahit gösterememiştir. Bunun üzerine davacı Ali ile nikâhlanmaya izin ve rıza vermediği ve annesi Emetullah'ın nikâh akdinden

[181] Ali Bardakoğlu, "Buluğ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/413-414. bk. Buluğ çağı: *İslam hukukçuları buluğun alt sınırını erkeklerde oniki kızlarda dokuz yaş üst yaş sınırı ise Ebu Hanifiye göre erkek onsekiz, kız onyedi İslâm hukukçularının çoğunluğu ise kız ve erkek onbeş olarak belirlemişlerdir. Çocuklar bu yaşlardan önce buluğ iddiasında bulunamazlar. Belirlenen asgari yaşlara gelen erkek ihtilâm olup baba olabilirse kız için hayız görüp anne olabilirse fiilî ergenliğe kavuşmuş olur.*

[182] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017), 511.

[183] Fahrettin Atar, "Nikâh", 33/114.

[184] Saim Savaş, "Fetva ve Şer'yye Sicillerine Göre Ailenin", 2/514.

[185] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1185-1186), No. 127, 83-1.

haberi olmadığına dair davalı Fatma'ya yemin teklif edilmesi ve Fatma'nın da yemin etmesi üzerine Ali'nin davası reddedilmiştir.[186]

Velâyet altında bulunmayan yani reşit olan kız adına babası tarafından nikâh akdi yapılması durumunda kızın evliliğe rızası yok ise mahkeme, yapılan nikâhı iptal etmekteydi. Örneğin, Diyarbekir mahkemesine yansıyan bir kayıtta göçebe Abdal taifesinden Veli kızı Nazlı, aynı taifeden Ali oğlu Emin'e dava açarak babası Veli tarafından kendisinin rıza ve izni olmaksızın Emin'e nikâhlandığını ve Emin'in kendisinden zevciyet muamelesi istediğini iddia ederek nikâh akdinin feshini talep etmiştir. Emin ise cevabında dokuz ay önce Nazlı'nın babası Veli'yi vekil ettiğini ve nikâhın yapıldığını söyleyerek davayı reddetmiştir. Fakat Emin'in iddiasına yönelik şahit gösterememesi üzerine mahkeme nikâh akdinin feshine hüküm vermiş, Emin davasında haksız bulunmuştur.[187] Böylece reşit olan kızın evlilikte rıza hakkı korunarak kendisi adına yapılan nikâh mahkeme tarafından feshedilmiştir. Bu belge aynı zamanda 18. yüzyıl Diyarbekir'inde bir babanın genç kızı adına aldığı evlilik kararı karşısında, kız, babası tarafından kendisine dayatılan evliliği reddederek özgürce mahkemeye gidebildiğini göstermektedir.

Ayıntab mahkemesinde evlilikte rıza hususunda kadınların hakları hukukî olarak korunmuştur. Ancak zaman zaman evlilikte rıza konusunda şüpheli kayıtlar da tespit edilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Dülük köyünden Mustafa kızı Selver, vekil ettiği İbrahim aracılığıyla Mustafa isimli kişiye dava açarak Mustafa'nın kendisini rızasız nikâhladığını iddia etmiştir. Konunun araştırılması neticesinde davacı Selver'in erkek kardeşi Mehmed'i vekil edip otuz beş kuruş mehr-i muaccel ve otuzbeş kuruş mehr-i müeccel ile kendisinin Mustafa'ya nikâhlanmasına razıyım dediğinin şahitler tarafından doğrulanmasının ardından Selver'in Mustafa'ya teslim edilmesi için vekil olan İbrahim'e tembihte bulunulmuştur.[188] Görüldüğü üzere rızasız evlilik iddiası, asılsız çıktığından mahkeme tarafından kızın davası reddedilmiştir. Fakat kadının önce evliliğe rıza vermesi, sonrasında ise evlilikte rızası olmadığını belirterek dava açması oldukça çelişkili bir vakıadır. Ne yazık ki, olayın arka planı bilinmeden bu durumu analiz etmek mümkün görünmemektedir.

Evlilikte rıza konusuna yönelik olarak buluğa ermiş bir kızın vekâleten evlendirilmesi hususunda bir diğer şüpheli durum mahkemeye şu şekilde yansımıştır: Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden Mehmed oğlu Ahmed, Abdullah kızı Emine isimli bikr-i baligaya dava açarak kırk gün önce Abdullah kızı Emine'yi yetmiş beş kuruş muaccel ve yetmiş beş kuruş müeccel tesmiyesiyle velayeten ve vekâleten kendisine nikâhladığını belirtmiştir. Ancak Emine'nin mehrini kabul edip nefsini teslim etmediğini iddia etmiştir. Babası mahkemede olmayan Emine ise cevabında Ahmed ile nikâhının yapılması için babasını vekil etmediğini ve rıza vermediğini söylemiştir.

[186] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1115), No. 53, 168-1.
[187] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1212), No. 3712, 55-1.
[188] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1120-1121), No. 59, 186-3.

Ancak davacı Ahmed, iddiasını doğrulamak için şahitlerin ifadelerine başvurmuş, şahitlerin kendi huzurlarında Emine'nin babası Abdullah'ı nikâhına vekil edip velayeten ve vekâleten davacı Ahmed'e nikâhladığını söylemeleri üzerine mahkeme gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[189] Bu kayıtta velâyeten babası tarafından nikâhlanan kızın babası ortada yok iken ben rıza vermedim diyerek nikâhını reddetmesi, kızın babasına itiraz edememesinden dolayı istemediği bir evliliğe boyun eğmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bir diğer şüpheli kayıtta ise Ayıntab'ın Zincirli Kuyu Mahallesinden Molla Ahmed kızı Fatma, annesi Meryem tarafından sagire (buluğa ermemiş küçük kız) iken belirli bir mehir karşılığında Mehmed oğlu Mehmed'e nikâhlandığını, buluğa erdiği gün ise nikâhını feshettiğini iddia etmiştir. Ancak şahitlerin Fatma'nın nikâh akdi yaptığı sırada baligayım dediğini bildirmeleri ile Fatma, davasında haksız bulunmuştur.[190] Zira kızların baliga iken yani buluğ çağına ermiş vaziyette iken yapılan nikâhlarından kurtulmaları mümkün olmamaktaydı.

Kızının evlilikte rızası olmadığı gerekçesiyle vaadinden dönmek zorunda kalan babalar da bulunmaktaydı. Nitekim kız babası, kızı adına erkek tarafına vekâleten nikâh sözü verdikten sonra kızının nikâhta rızası olmadığı gerekçesiyle nikâh sözünün yerine getirilemeyeceğini bildirilebilmiştir. Şöyle ki: Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinden İbrahim oğlu Yusuf, Mehmed adlı kişinin bir sene önce vekâleten kızı Hatice'yi kendisine vermeye vaad ettiğini kendisi de elli kuruş mehir vermeye razı olduğunu ancak mahkemeden izinnameyi aldığında ise nikâh olacakken nikâhtan kaçındığını iddia etmiştir. Mehmed ise kızı Hatice'yi davacı Yusuf'a elli kuruş mehir ile vermeye vaad ettiğini, lakin kızının rızası olmadığı için nikâhın yapılmadığını ifade ederek davayı reddetmiştir. Mahkeme kızın rızasının olmaması sebebiyle Yusuf'un davasını reddetmiştir.[191] Görüleceği üzere kızına vekâleten nikâh vaadinde bulunan baba, sonrasında kızının rızası olmadığı gerekçesiyle nikâhtan vazgeçmiştir.

Buluğa ermiş bir kızın rızası olmadan nikâh öncesinde yapılan konuşmaların herhangi bir hukukî geçerliliği yoktu. Ayıntab'ın Argın köyünden Mehmed oğlu Hamza, İsmail kızı Halime isimli bikr-i baligaya dava açarak Halime'yi üç sene önce sagire iken babası merhum İsmail'den büyük oğlu için istediğinde babasının da onayladığını belirtmiştir. Hamza, babası vefat ettikten sonra Halime buluğa erdiğinde onun büyük oğlu Mehmed veya diğer oğlu Ali veya kardeşi oğullarından Hasan veya Ebubekir veya Mustafa'dan birine rızasıyla nikâhlanmasını istemiştir. Hamza, Halime'nin akrabayla evlenmesi için akrabadan erkekleri Halime'nin seçimine sunmuştur. Ancak Halime, amcasının tüm ısrarlarına rağmen kesinlikle evlenme adayı

[189] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 32-2.
[190] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 67-1.
[191] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 62-1.

olarak sunulan erkeklerden herhangi biriyle nikâha rızam yoktur diyerek teklifleri kabul etmemiştir. Bunun üzerine mahkeme, Hamza'nın davasını reddetmiştir.[192]

18. yüzyıl Diyarbekir'de nikâhta kızın rızasının aranmış olduğuna dair bir dava kaydına ulaşılamamıştır. Bu durum ya Diyarbekir'de yapılan nikâhlarda erkek ve kız arasında pek ihtilaf yaşanmaması, ya da ihtilafın mahkemeye yansıtılmaması ile ilgilidir. Ayıntab'a ait belgeler değerlendirildiğinde buluğa erişen kızların rızaları olmadan hukuken evlendirilemeyecekleri net bir şekilde anlaşılmıştır. Evlilik kararı aşamasında kızın rızasının gözetilmesi, kadının haklarına ve isteklerine saygı duyulan bir hukuk sisteminin varlığına işaret etmektedir.

4.2.3.2. Velayeten Evlendirilme

Klasik İslâm hukuku, evlenecek kişiler için bir evlenme yaşı tespit etmemiştir. Tarafların cinsel birleşmeleri ancak buluğ çağından sonra mümkün olduğundan İslâm, evlenme için muayyen bir yaşı doldurmak şartını aramamıştır. Buna karşılık, küçüklerin ve mümeyyiz olmayan baliğlerin ancak velileri tarafından evlendirilebilecekleri esası kabul edilmiştir. Bu durumda küçüğün ve mümeyyiz olmayan baliğin, evliliğin gerçekleşmesi için rıza beyanında bulunmasına ihtiyaç yoktur.[193]

Kişinin bizzat evlilik akdi yapabilmesi için bulûğ çağına erişmiş olması gerekmektedir.[194] Buluğ çağına gelmemiş kişiler yakın akrabalarının velâyeti altında bulunmaktadır. Bu kişiler, ancak velâyeti altında bulundukları kişilerin kararıyla evlenebilirler. Kanunî temsilcisi sıfatıyla başkasını evlendirme yetkisine sahip olan kişiye "veli", bu yetkiye ise "velâyetü'n-nikâh" denilmiştir.[195] Baba ve dedenin velâyeti zorlama yetkisine (veli-yi mücbir) sahiptir. Bu yetkiye sahip veliler tarafından evlendirilen kişiler, buluğa erdiklerinde kendileri adına yapılan evliliğe itiraz edebilme hakkına sahip değillerdir.[196] Bizzat evlenme ehliyetleri bulunmayan küçüklerin velileri tarafından evlendirilmeleri, fakihlerin çoğunluğunca caiz görülmüştür.[197] Osmanlı'da da

[192] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 106- 1.
[193] Halil Cin, *Osmanlı Hukukunda*, 64., İslâm fıkhında insanın söz ve eylemlerinin sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücü temyiz olarak ifade edilir. Temyiz kudretine sahip kişiye ise mümeyyiz, temyiz çağına ulaşmamış kişiler "gayrü'l mümeyyiz" olarak nitelendirilir. Bk. İbrahim Kafî Dönmez, "Temyiz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/437-438. Bu konuda ayrıca bk. Bu devrede çocuğun (sagîrin) tam vücub ehliyeti vardır, ancak edâ ehliyeti hiç yoktur. Dinen mükellef olmadığı gibi, cezâi ehliyeti de yoktur. Alışveriş gibi hiçbir akid yapamaz. Lazım gelen işleri veli veya vasisi onun adına yapar. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 97.
[194] Hayreddin Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm/2, 74-75.
[195] Fahrettin Atar, "Nikâh", 33/115.
[196] *M. Akif Aydın, Osmanlı Aile*, 57.
[197] Hayreddin Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm/2, 74-75.

küçük kız çocuklarının reşit olmadan velileri tarafından uygun görülen adaylar ile evlendirilmişlerdir[198].

18. yüzyıl Ayıntab mahkemesine yansıyan kayıtlarda da velileri tarafından evlendirilen çocuklar tespit edilmiştir. Bu kayıtlar içerisinde babası ve babasının babası dışındakiler tarafından velâyeten evlendirilen buluğ çağına ermemiş kız ve erkeklerin buluğa erince evliliklerini feshetme hakkına sahip oldukları sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı'da velâyeten evlendirilmiş olan küçük kızların buluğa erdiği anda, evliliğini feshettirdiğine dair birçok örnek mevcuttur.[199] Ancak baba ve babalarının babaları tarafından velayeten evlendirilen kızlar ise buluğ çağına geldiklerinde kendileri adına kıyılan nikâhlarını feshedemezlerdi. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Derviş kızı Aişe isimli bikr-i baliga, nikâhlısı el-hac İsmail oğlu Mustafa'ya dava açmıştır. Aişe, küçük iken kardeşi Mehmed tarafından Mustafa'ya nikâhlandığını, ancak hayız görüp buluğa erdiğinde nikâhını fesh ettiğini iddia ederek Mustafa'dan tefrîkini talep etmiştir. Ancak davalı Mustafa ise Fatma'nın babasının oğlu Mehmed'i vekil ettiğini, dolayısıyla Aişe ile veli-yi mücbir izniyle nikâhlandıklarını ve nikâh sonrası yedi ay boyunca Aişe'nin babasının kendi şehirlerinde olduğunu ve kızını gönderip zifâf ettirdiğini bildirmiştir. Ayrıca Mustafa söylediklerini destekleyecek bir fetva ve şahitlerin ifadeleriyle de söylediklerinin doğruluğunu ispatlamıştır. [200] Netice itibari ile söz konusu evliliği istemediği için böyle bir yola başvurup haksız bulunan Aişe ise açtığı davadan hiçbir şey elde edememiştir.

Diğer bir örnekte ise Ayıntab'ın Sengi Nakkaş mahallesinden Hüseyin, Fatma isimli bikr-i baligaya dava açarak altı sene önce sagire olan Fatma'nın dedesi Hüssam'ın elli kuruş mehr-i muaccel ve elli kuruş mehr-i müeccel ile Fatma'yı kendisiyle evlendirdiğini, ancak hala Fatma'nın bu evliliğe yanaşmadığını iddia ederek şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Fatma'nın bu iddiaları inkâr etmesi üzerine konu detaylı bir şekilde soruşturulmuştur. Şahitlerin ifadeleri ile Hüseyin'in iddiasının doğrulanması neticesinde dava konusu nikâhın sahihliğine karar verilmiştir.[201]

Buluğa ermiş bir kızın izni ve rızası olmadan onun adına yapılan nikâh, hukuken geçersiz sayılmaktaydı. Nitekim Ayıntab'ın Ammu mahallesinden es-seyyid Abidin oğlu es-seyyid Mehmed, Turak oğlu el-hac Ebuderda'ya açtığı davada, babası seyyid Abidin Çelebi'nin el-hac Ebüdderda'dan kebire ve baliga olan Zeyneb isimli kızını kendisiyle evlendirmek için istediğinde Ebüdderda'nın rıza verdiğini bildirmiştir. Ancak seyyid Mehmed'in ifadesine göre Zeynep, kebire yani buluğa erdiği için ondan

[198] Mehmet Zahit Yıldırım, "Osmanlı Kültüründe Kızların Erken Nikahlandırılması Meselesi: Darende'den Bir Örnek", *I. Uluslar arası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Hüseyin Gönel, (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015), 281-282.
[199] M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, 26-27.
[200] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 118-1. Belgede geçen fetva için bk. "hind sagireyi babası zeyd amre tezvic etdirib birkaç ay mürurunda hind buluğa erişdikde nikâhını feshe kadir olur mu? cevab ba-savabında olmaz buyrulur."
[201] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 225-2.

izinsiz babasının yaptığı nikâhın caiz olmadığı bildirilerek Ebuderda'ya soru sorulmasına dahi gerek duyulmadan Mehmed'in davası mahkeme tarafından reddedilmiştir.[202]

Kızın küçük olması yani buluğ çağına ermemiş olması halinde onun rızası değil de babasının kararı nikâh akdinde geçerli olmaktaydı. Veli-yi mücbiri tarafından velâyeten evlendirilen küçük kızlar, büyüdüklerinde kendi adlarına yapılan nikâhı istemeseler de nikâhı kabullenmekten başka çareleri yoktu. Örneğin, Hasan oğlu Hasan, Ayıntab yakınlarında bulunan Mağarabaşı isimli mahalde oturan Mustafa kızı Elife isimli bikr-i baligaya dava açarak onbeş sene önce Elife sagire iken babasının vefat etmiş olmasından dolayı velisi olan babasının babası Elife'yi beş kuruş mukaddem ve muahhar mehir tesmiyesiyle kendisine nikâhladığını belirtmiştir. Ancak Elife'nin bu evliliği istemediğini iddia ederek konunun sorulmasını talep etmiştir. Elife ise kendisine yöneltilen bu iddiaları inkâr edince şahitlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin ifadeleri neticesinde Hasan'ın iddiasının doğrulanması ile nikâhın sahih olduğuna karar verilmiştir.[203] Bu kayıtta babasının babası tarafından velâyeten evlendirilen kızın kendisi adına yapılmış olan nikâhı feshedemeyeceği açıkça görülmektedir.

Nikâh akdi yapıldığında buluğa ermeyen çocuğun babası var iken annesi tarafından nikâh akdinin yapılması ve babanın bu nikâhta rızasının olmaması durumunda yapılan nikâh geçersiz sayılmaktaydı. Ayıntab'ın Kürkciyan Mahallesinden Mehmed oğlu Ali, İbrahim kızı Fatma'ya dava açmıştır. On altı sene önce kendisi sagir iken annesi Hatice'nin Fatma'yı kendisine nikâhladığını, lakin Ali'nin babası Mehmed, nikâhı kabul etmeyip Fatma'yı istemediğini bildirmiştir. Fatma ise sonradan başka bir kişiyle nikâhlanıp on beş sene evli kalmıştır. Ancak on beş sene sonra Fatma'nın kocası vefat etmiştir. Uzun yıllar geçmesine rağmen Ali Fatma'yı kalbinden atamamış olacak ki, Fatma'nın kocası ölünce kendisinin Fatma ile nikâhının olduğunu öne sürmüştür. Fakat davacı Ali'nin söylediklerine göre babasının rızası olmadan annesinin yaptığı nikâh şer'an sahih olmadığından konunun Fatma'ya sorulmasına gerek duyulmadan Ali davasından men edilmiştir.[204]

Velâyeten evlendirilme örnekleri, genellikle yapılan nikâhın feshedilmesi veya kabul edilmemesi durumlarında mahkemeye yansımıştır. Ancak velâyeten evlendirilen kız, buluğ çağına geldiğinde kendisi adına yapılan nikâhı kabul etmiş olduğunu da mahkemeye bildirebilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Şarkiyan mahallesinden es-seyyid şeyh Mehmed Efendi kızı şerîfe Halime, bir sene önce amcası Musa oğlu Ali'nin kendisini el-hac Ali oğlu el-hac Mustafa ile ikiyüz kuruş muaccel ve ikiyüz kuruş müeccel mehir tesmiyesiyle velayeten evlendirdiğini, şimdi ise kendisinin buluğa erip reşit olduğunu

[202] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 237-2.
[203] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 124-3.
[204] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 51-b1, bu konuda ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicili (H.1132), No. 71, 84-b2, belgede geçen fetva için bk. "Zeyd sagîrin babası var iken anası hind Zeyneb'i tezvîc etdikde sagîrin babası amr tezvîc etmeyecek şer'an nikâh-ı mezbûr sahîh olur mu cevâb bâ-savâbında olmaz buyrulur. "

belirterek velisi olan amcası Ali'nin kendisini Mustafa'ya nikâhlamasını rızası ile kabul ettiğini mahkemeye kaydettirmiştir.[205]

18. yüzyıl Diyarbekir'de küçük bir kızın velâyeten evlendirilmiş olmasına yönelik bir dava kaydına rastlanmazken Ayıntab'da bu türden kayıtlar tespit edilebilmiştir. Bu bağlamda velâyet altında bulunan kızlar, velâyet sahibi kişiler tarafından evlendirilebilmişlerdir. Küçük kız, velâyet altındayken babası ve dedesinin kendisi adına yapmış olduğu nikâhı buluğa erdiğinde feshedemezken babası ve dedesi dışındaki kişiler tarafından velâyeten yapılan nikâhını ise buluğa erdiğinde feshedebilmiştir.

4.2.3.3. Nikâha Engel Durumlar

Mutlak evlenme engeli oluşturan durumlar kan hısımlığı, sıhrî hısımlık süt hısımlığıdır. Bu engeller hiçbir şekilde ortadan kaldırılamazlar. İslâm hukukunda üçüncü dereceye kadar olan kan hısımlarıyla (amca, hala, dayı, teyze) nikâh yasaklanmıştır. Süt emme çağındaki bir çocuğu emziren kadın ile emzirdiği çocuk arasında sütten kaynaklanan bir akrabalık bağı oluşmaktadır. Böylece emziren kadın sütanne, çocuk ise sütkız veya sütoğul olmaktadır. Anne babaları farklı olduğu halde aynı anneden süt emen çocuklar birbirleriyle sütkardeş statüsü kazanmaktadırlar. Kan akrabalığı sebebiyle haram olan her şey süt emme ile de haram ve yasak kılınmıştır. Sütten doğan yasak ise sadece emen kişi ile sınırlandırılmıştır.[206] Sıhrî hısımlık, kadın ve erkek arasında evlilik tesisinden doğan akrabalığı ifade etmektedir. Sıhrî akrabalık, ölüm ve boşanma ile sona ermez. Buna göre karı ve kocadan biri, diğerinin ana babası, büyükbaba ve büyük anası ile üvey babanın üvey kızıyla evlenmesi yasaklanmıştır.[207] Kur'an-ı Kerim'de sıhrî hısımlığa bağlı evlenme engeli oluşan kişilerle evlenilemeyeceği açıkça bildirilmiştir.[208] Üç talak ile boşanmış kişilerin tekrar evlenememesi, iddet müddeti içerisinde bulunan kadın ile evlenilememesi, azad etmeden (hak sahibi olmadığı ve irade beyanında bulunamayacağı gerekçesiyle) efendinin kölesiyle evlenememesi, erkeğin hayatta olan nikahlı karısının kız kardeşiyle evlenememesi ve din ayrılığından dolayı evlenilememesi gibi nedenler ise geçici evlenme engelleri içerisine girer. Geçici engeller, belirli durumlarda ortadan kalkabilir ve aralarında evlenme engeli bulunan kimselerin birbirleriyle evlenmeleri mümkün olabilir.[209]

[205] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1140), No. 79, 295-1.
[206] Şamil Dağcı, "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-2 (Geçici Evlenme Engelleri)", *İlahiyat Fakültesi Dergisi 41/1*, (Ocak 2000), 215.
[207] Halil Cin, Osmanlı Hukukunda, 102-103.
[208] Nisa 4/22-23.
[209] Halil Cin, Osmanlı Hukukunda, 111-130.

Çocuğun öz annesi dışında emzirilmesi durumunda çocuk ve emziren kadın arasında sütannelik ilişkisi meydana gelmektedir.[210] Bu ilişki, çeşitli evlilik manilerinin oluşmasına da sebebiyet vermektedir. Örneğin, Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden Mustafa, Molla Abdurrahman'a dava açarak bir sene önce kızı Meryem'i küçük olduğu için velâyeten Molla Abdurrahman'a nikâhladığını bildirmiştir. Ancak Mustafa, eski hanımı Elife'nin kendi nikâhında olduğu sırada diğer hanımından olan kızı Meryem'i süt emme çağındayken kendisinden habersiz emzirdiğini belirtmiştir. Mustafa, Elife'yi boşadıktan sonra Molla Abdurrahman'ın Elife'yi de nikâhladığını söylemiştir. Böylece Molla Abdurrahman, hem Meryem hem de Elife ile nikâhlanmıştır. Fakat Meryem, Elife'nin sütkızı olduğundan ikisinin de Molla Abdurrahman'a haram olduğunu nikâhlarının fasid (bozuk) olduğunu iddia etmiştir. Davalı Molla Abdurrahman ise Mustafa'nın iddialarını inkâr etmiştir. Bu durumda davacı Mustafa, iddiasını ispatlamak için şahitlerin ifadelerine başvurmuştur. Şahitler, Mustafa'nın boşadığı hanımı Elife'nin Mustafa'nın nikâhında iken diğer hanımı Satı hatundan doğan küçük Meryem'i şahitlerin yanında emzirdiğini bildirmişlerdir. Ayrıca Mustafa, fetva ile de iddiasını destekleyerek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme, yaptığı incelemeler sonucunda Elife ve Meryem'in nikâhlarının bozuk olmasından dolayı Molla Abdurrahman'dan tefrîklerine karar vermiştir.[211] Bu kayıtta hem sütanneyi hem sütkızını nikâhına alan adamın nikâhının şeriata uygunluğunun tartışılması neticesinde nikâhın bozukluğuna karar verilmiştir.

Bir çocuğun kendi annesi dışında başka bir kadından süt emmesi halinde o çocuk, süt emdiği kadının diğer çocukları ile sütkardeş olur. Sütkardeşlerin de birbirleriyle evlenmesi yasaktır. Ayıntab'ın Çukur mahallesinden İsa oğlu İbrahim, aynı mahalleden Musa kızı Hatice isimli sagirenin annesi Zemzem tarafından velayeten kendisine nikâhlandığını belirtmiştir. Ancak Ahmet, kendi annesinin Hatice'yi süt emme döneminde kardeşi İsmail ile birlikte emzirdiğini öğrenmesi ve bu durumu şahitlerin ifadeleri ispatlamasıyla Hatice'nin kendisine haram olduğu gerekçesiyle Hatice'den ayrılmıştır. Hatice'den ayrıldıktan sekiz ay geçince ise Hatice'nin annesi Zemzem ile nikâhlandığını bildirmiştir. Ahmet, Hatice'nin kendisine haram olduğunu, ancak annesini nikâhlamasının ise meşru olduğunu fetva-yı şerîfe ile ispatlaması neticesinde Zemzem ile yaptığı nikâhın meşru olduğu kaydedilmiştir.[212] Bu kayıtta sütkardeş olduklarını bilmeden sütkardeşiyle nikâhlanan adam, gerçeği öğrenir öğrenmez sütkardeşinden hemen ayrılıp sütkardeşinin annesi ile nikâhlamıştır.

---

[210] Osman Kaşıkçı, "Radâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/384.

[211] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 92-3., belgede geçen fetva için bk. "Zeyd zevce-i medhûl bihâsı (zevce-i medhul biha: gerdeğe girmiş zevce) Hind üzerine Hindin ırza´ eylediği Zeyneb'i tezvic edib duhûl etmiş olsa reza´ sabit olacak Hind ve Zeyneb zeyde haram olur mu? Cevab: ba-savabında olurlar."

[212] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1184-1191), No. 127, 39-1.

Sütkardeşlerin birbirleri ile evlenemeyeceği hususunda bir başka örnek ise, Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Abdullah oğlu Ahmed isimli gencin amcası el-hac Hüseyin'e dava açmasıyla mahkemeye yansımıştır. Davacı Ahmed, üç sene önce amcası el-hac Hüseyin'in huzur-ı müsliminde kendisine kızı Fatma'yı verdiğini, kendisinin de aldım diyerek icâb ve kabulde bulunulduğunu, ancak sonrasında Fatma'yı yetmiş beş kuruş mukaddem ve yetmiş beş kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle el-hac Ömer'e nikâhladığını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı el-hac Hüseyin ise kızı Fatma'yı el-hac Ömer'e söylenildiği gibi mehir ile nikâhladığını doğrulamış, ancak davacı Ahmed'e kızını verdiğini inkâr ederek kızı Fatma'nın Ahmed ile sütkardeş olduklarını söylemiştir. Davacı Ahmed'in iddiasını ispatlayamaması üzerine kızı Fatma'yı davacı Ahmed'e verdim demediğine dair hacı Hüseyin'in yemin etmesi ve Fatma ile Ahmed'in sütkardeş olduklarını söylemesi neticesinde Ahmet'in davası reddedilmiştir.[213] Belgede görüleceği üzere amca kızının kendisine verildiğini, ancak daha sonra başka bir adamla evlendiğini iddia edip amcasına dava açan delikanlıya amcasının cevabı "kızımı sana vermedim çünkü siz sütkardeşsiniz evlenemezsiniz" olmuştur.

İddet müddeti bitmeden evlilik yapılması durumunda da nikâh yok hükmünde sayılmaktadır. Ancak iddet müddeti içerisindeki nikâha engel durum geçici evlenme engelleri içerisinde yer almaktadır. Ayıntab'ın Akyol mahallesinden Abdulkadir kızı Hesna, İlbeglü taifesi içerisinde Çağırkanlı aşiretinden Murtaza oğlu Ebubekir'e dava açarak binyüz elli altı senesi rebiülahirinin yedinci günü kocası el-hac Hüseyin oğlu Abdi'nin vefat ettiğini, kocasının vefatından üç ay sonra bir işi için Menbiç kazasına bağlı Yavşanlı nahiyesine gittiğini bu sırada İlbeglü taifesinin üzerine toplanıp kendisini zorla izin ve rızası olmadan iddeti dahi bitmemişken Ebubekir'e nikâhladıklarını iddia etmiştir. Hesna, Ebubekir'in kendisi ile karı-koca birlikteliği yaşadığını belirterek nikâhın fesadına binaen tefrik için hüküm verilmesini istemiştir. Bunun üzerine araştırma yapan mahkeme, Hesna'nın vefat eden kocasının terekesinin tahrir olduğu günden nikahının olduğu gün hesapladığında Hesna'nın iddet müddetinin bitmediği bu sebeple yapılan nikâhın adem-i sıhhatine binaen Hesna'nın Ebubekir'den tefrikine karar vermiştir.[214]

[213] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 205-1.
[214] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1156-1157) No.100, 204-2.

4.3. Evlilik Türleri

4.3.1. Akraba Evliliği

İslam hukukunda kan hısımları, evlilik hısımları ve süt hısımları evlenme yasağı oluşturan akrabaları oluşturmaktadır.[215] Kan hısımlığı sebebiyle; anne ve baba ile dede ve ninenin çocukları, evlenmeden doğan hısımlık sebebiyle; erkekler için üvey anne ve üvey nine, kayınvalide ve eşin her iki taraftan nineleri, üvey kızlar ve bu durumdaki kız torunlar olup kadın açısından da aynı derecedeki akrabalar, süt hısımlığı dolayısıyla ise; çocuğu öz annesi dışında emziren kadın ve onun belli derecedeki yakınları evlenilmesi yasak olan akrabalar içerisindedir.[216] Bu guruplar içerisine girmeyen akrabalar ise birbirleriyle evlenebilmişlerdir.

İncelenen sicillerden elde edilen sonuca göre akraba evliliği özellikle velayeten evlendirme örneklerinde müşahede edilmektedir. Örneğin; Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden el-hac Hüseyin oğlu Molla Ebubekir, vefat eden el-hac Osman kızı Zeyneb'in ninesi el-hac Temame'ye açtığı miras davasında, küçük Zeyneb'in kendisinin amcasının kızı olduğunu, dört sene önce velayeti sebebiyle Zeyneb'i küçük oğlu Osman'a yüz elli kuruş mehr-i muaccel yüz elli kuruş mehr-i müeccel ile nikâhladığını belirtmiştir.[217] Bu davada babası vefat ettiği için amcasının oğlunun velâyetinde bulunan küçük yaştaki bir kızın akrabası ile nikâhlandığı görülmektedir.

Velâyetle gerçekleştirilen bir başka nikâh kaydında yine akraba evliliğinin tercih edildiği görülmektedir. Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden olup vefat eden Osman'ın küçük kızı Fatma'nın amcası ve velisi Mustafa, sagire Fatma'yı küçük oğlu Mehmed'e yüz elli kuruş mehr-i muaccel ve yüz elli kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle velâyeten nikâhladığını mahkemeye kaydettirmiştir.[218] Bu kayıtta küçük kız, velâyetle amcası oğlu ile nikâhlanmıştır. Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden Hakkı kızı Aişe, oğlu Mustafa'ya kız kardeşinin kızı Fatıma'yı nikâhladığını ve Fatma'nın yirmi kuruş mehr-i müecceline takas olarak ise sahibi olduğu bir evin yarı hissesini verdiğini bildirmesi[219] akraba evliliğinin teyze çocukları arasında da yapılabilmiş olduğunu göstermektedir.

Nikâh feshi için mahkemeye yansıyan kayıtlarda da akraba evliliklerinin yapıldığı ya da yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ayıntab'ın Nizip kasabasından el-hac Ganem oğlu Hüseyin, el-Hâc Süleyman kızı Halime isimli bikr-i baligaya dava açmıştır. Davada, Halime'nin nikâhlı hanımı olmasına rağmen nefsini teslim etmediğini iddia ederek nefsini kendisine teslim etmesi için Halime'ye tembihte

[215] Vecdi Akyüz, "Akraba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).
[216] Salim Öğüt, "Mahrem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27, (Ankara: TDV Yayınları 2003), 388.
[217] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 39-3.
[218] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 332-3.
[219] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1185-1191), No. 127, 24-1.

bulunulmasını talep etmiştir. Ancak Halime cevabında kendisi küçükken babası el-hac Süleyman'ın vefat ettiğini, amcası el-hac Ganem'in velayeten kendisini oğlu Hüseyin'e nikâhladığını, ancak iki sene önce baliga olduğu anda ise hıyar-ı buluğ (buluğu sebiyle nikâhı feshettirme muhayyerliği) ve şahit gösterip nefsini ihtiyar ettiğini ifade etmiştir. Hatta Ayıntab'da hâkim Mevlana Ali Efendi huzurunda nikâhının feshine hüküm verilmiş olduğunu söyleyip buna dair hücceti çıkarması ve şahitlerle de ifadelerini ispat etmesi üzerine davacı Hüseyin'in davası reddedilmiştir.[220]

4.3.2. Şigâr (berdel)

Şigâr, iki erkekten her birinin velisi oldukları kızı takas suretiyle birbirlerine mehir olmaksızın nikâhladıkları bir evlilik türüdür.[221] Örneğin: iki erkeğin mehir olmaksızın kızkardeşlerini birbirine mukabil olmak üzere tezvic etmeleridir.[222] Araştırmalarda özellikle cahiliye dönemi Araplarında sıklıkla bu nikâhın yapıldığı belirtilmektedir.[223] Bu nikâhın tercih edilmesindeki maksat ise kadınlara yapılan mehir ödemelerinden muaf olmaktı. Ancak mehrin bulunmayışı açısından bu nikâh türünün sahihliği din âlimleri arasında tartışmalı bir mevzudur.

Berdel türü evlilikte değiş-tokuşa giren bir çiftin gönüllü olduğu farzedilirse, öteki çiftin istemediği halde yakınları tarafından evlenmeye zorlanma ihtimalinin bulunması da bir sorun olarak görülmüştür. Örneğin ağabeyin evlenebilmesi için kızkardeşi istemediği bir eş adayına evet demek mecburiyetinde kalabilmiştir.[224] Cahiliye devrinin bu olumsuz izleri 18. yüzyıl Osmanlısında da görülmüştür. Nitekim Ayıntab mahkemesine yansıyan Hicri 1131 tarihli bir belgede biri kız babası diğeri ise kız abisi olmak üzere iki adamın şigâr usulü vaadleşmesi dikkat çekicidir. Ayıntab'ın Karacaviran köyünden Mehmed, kızı Selver'i Gökcek köyünden İsmail ile İsmail de baba bir kız kardeşi Elife'yi Mehmed'in oğlu Musa ile evlendirmek üzere vaadleşmişlerdir. Ancak Mehmed'in kızı Selver'i İsmail ile evlendirmekten vazgeçmesi üzerine İsmail mahkemeye başvurmuş ve Selver'in babasına dava açarak aralarındaki vaadleşmeyi gerekçe gösterip gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Mehmed ise savunmasında İsmail'in söylediklerine bir fetva ile karşılık vermiştir. Bunun üzerine mahkeme, nikâh olmadığı gerekçesiyle İsmail'i haksız bulmuştur. [225]

---

[220] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 78-3.
[221] Hasan Güleç, "Şigâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/142., Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Türklerde Aile", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/33*, (İstanbul, 1982), 161.
[222] Ömer Nasuhi Bilmen, Kamus, 6.
[223] Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, (İstanbul: 1989), 46.
[224] Bozkurt Güvenç, "Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği", *Kadın Araştırmaları Dergisi* 1 (1993), 45.
[225] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 187-1., belgede geçen fetva için bk. "Zeyd amrden kızı hindi oğlum Bekir'e tezvic eder isek ben dahi kızım Zeyneb'i oğlun Bekir'e alâ-vechi şigâr(berdel) üzere tezvic ederim deyü muvâade etmekle şer'an nikah mün΄akid olur mu? Cevab bâ-savâbında olmaz" deyü buyrulur.

Mahkemeye intikal eden bu belgede iki ailenin erkek üyeleri tarafından kendi adlarına nikâh kararı verilen Selver ve Elife ise tamamen pasif konumdadır. Velileri kızları adeta bir eşya gibi değiştokuş yaparak evlendirmek üzere kendi aralarında sözleşmişlerdir. Bu suretle Selver ve Elife'nin ekonomik güvenceleri olan mehir hakları da ellerinden alınarak mağdur edileceklerdi. Tespit edilen belgede şigâr evliliği gerçekleşmediğinden Selver ve Elife mağduriyetten kurtulmuş gibi görünmektedirler. Fakat mahkemeye taşınmayan şigâr evliliklerinde muhtemelen ailelerinin kararına boyun eğmek zorunda bırakılan Selver ve Elife gibi şanslı olmayan kızlar da vardı. Cahiliye döneminden kalma bu evlilik türü, azalmış da olsa günümüzde ülkemizin özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde berdel ismiyle hala varlığını devam ettirmektedir. Bu usül, genelde ekonomik açıdan zayıf ailelerin başvurduğu bir evlilik türüdür. 18. yüzyılda Diyarbekir'de de bu tür nikâhın yapıldığı, ancak mahkemeye pek yansımamış olduğu düşünülmektedir.

4.3.3. Ölen Kardeşin Karısı ile Evlenme Geleneği

İslamiyet öncesi Türklerde babanın ölmesi halinde oğullarının üvey anneleriyle, büyük kardeşlerin ölümünden sonra kardeşlerin yengeleriyle, amcanın ölümü durumunda ise yeğenlerin yengeleri ile evlenmesi levirat geleneği[226] olarak ifade edilmiştir. Türklerde oğulların üvey anneleri ile evlenmiş olmaları hususuna şüpheyle yaklaşılsa da yengelerle evlenme kısmı doğru kabul edilmiştir.[227] Ölen kocanın erkek kardeşinin dul eşiyle evlenmesinde, ölen kocanın ismiyle birlikte ailesinin devam etmesi ve aile mülkünü koruma düşüncesinin etkili olabildiği ifade edilir.[228] Anadolu aşiretlerinde de Orta Asya Türklerinde görülen ölen kardeşin dul karısı ile evlenme geleneğinin izleri tespit edilmiş, ancak burada kardeşin dul hanımıyla evlenmesindeki asıl maksadın namusun dışarıya gitmesini önlemek olduğu ileri sürülmüştür.[229] Kocası ölen dul kadın istemezse ölen kocasının erkek kardeşiyle evlenmeyebilirdi. Ayrıca dul kalan kadın, istediğinde dışarıdan biriyle evlenebilmiştir. Ancak dışarıdan biriyle evlendiği takdirde yeni kocasının kalınının ölen kocasının ailesine verilmesi gerekmekteydi. Zira kalını verilmiş olan gelin, artık kocasının ailesine ait sayılmaktaydı.[230]

Eski Türklerdeki levirat kaidesinin izlerine 18. yüzyıl Ayıntab mahkeme kayıtlarında da rastlanılmıştır. Nitekim Ayıntab'ın Bey mahallesinden Mustafa kızı

[226] Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 2*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 352.
[227] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk*, 75.
[228] M. Akif Aydın, "Aile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/197. Leviratus konusunda ayrıntılı bilgi için bk. "Leviratusun amacı, dul kalan kadınları koruma ve kadın aile dışından biriyle evlendiği takdirde kendine düşen miras payını alıp ayrılacağı için aile malının dağılmasını önlemektir." Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/33, (İstanbul, 1982), 163.
[229] Faruk Söylemez, "Anadolu'daki Konar-Göçer Aşiretler, 236.
[230] Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün*, 196.

Cemile, kocası el-hac Mustafa ile anlaşamadıklarını ve kavgalı olduklarını gerekçe göstererek kocası el-hac Mustafa'nın zimmetinde olan kırk kuruş mehr-i müeccelini ve el-hac Mustafa'nın kardeşi olup vefat eden eski kocası Mehmed'in zimmetinde olan mehr-i müecceli ve miras hakkını terekesinden el-hac Mustafa'nın kendisine verdiğini bildirmiştir. İddet nafakası ve meunet sükna bedelini ise istmediğini belirtip el-hac Mustafa ile muhalaa ile boşandıklarını mahkemede kaydettirmiştir.[231] Görüldüğü üzere bu kayıtta kocası ölen kadın, kocasının erkek kardeşiyle evlenmiştir. Ancak kocası öldükten sonra kocasının erkek kardeşiyle yapmış olduğu evlilikte huzuru yakalayamayıp yeni kocasıyla anlaşmazlık yaşayan kadın, kendisine mutsuzluk veren evliliğinden kurtulmak istemiştir. Öyle görünüyor ki bu davada erkek de boşanmayı arzulamıştır. Şayet erkek boşanmaya istekli olmasaydı boşanmayı zorlaştırıp kadının mehrinden vazgeçmesini sağlayabilirdi.

Kocası öldükten sonra kocasının erkek kardeşiyle evlenen kadının yeni kocasından anlaşma yoluyla ayrılmış olduğu başka bir örnek ise şu şekilde mahkemeye yansıtılmıştır: Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden Mehmet kızı Medine hatun, vekil ettiği kardeşi aracılığıyla kocası Bektaş oğlu Şaban'ın zimmetinde olan onbeş kuruş mehr-i müeccelinden vazgeçip meunet süknası ve iddet nafakası kendi üzerine olmak üzere Şaban ile hul olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Medine, boşanma anlaşması için önceki kocası Şaban'ın kardeşi el-hac Mehmed'den olan çocuğu ve Şaban'dan olan çocuklarını dahi beş yaşına kadar kendi malıyla besleyeceğini taahhüd etmiştir.[232] Bu davada kadının muhalaa ile boşandığı kocasının erkek kardeşiyle daha önce evlilik yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kadın, ölen kocasının erkek kardeşiyle anlaşamayıp ayrılma yoluna gitmiştir. Evliliğinden kurtulmak isteyen kadın hem mehrinden vazgeçmiş hem de belli bir yaşa kadar çocuklarının bakımını üstlenmiştir.

Kocasının erkek kardeşiyle evlenen kadın, vefat eden eşinden mehir olarak aldığı mallar ile ilgili sorun yaşayabilmekteydi. Nitekim Şehreküstü Mahallesinden Mehmed kızı Asya, vefat eden kocası Mustafa ile elli kuruş mehr-i müeccel belirlenerek nikâhlandıklarını ve kayınpederi el-hac Abdurrahman'ın elli kuruş mehr-i müecceline kefil olduğunu ifade etmiştir. Asya, kocası vefat edince mehrine kefil olan kayınpederinden mehrini talep ettiğinde kayınpederi Abdurrahman'ın aynı mahalledeki evini Asya'ya elli kuruşa sattığını ve elli kuruş mehrine takas ettikden sonra Asya'yı diğer oğlu es-seyyid Ali'ye nikâhladığını bildirmesi üzerine mahkeme, Abdurrahman'ın oğlu Ali ve kızı Şerife Zeliha'nın söz konusu ev üzerinde hak iddia edemeyeceklerine karar vermiştir.[233]

[231] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 58-2., bu konuda ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 176-b2, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1185-1191), No. 127, 34-1.
[232] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1143-1144), No. 82, 277-1.
[233] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 305-2.

Yukarıda verilen mahkeme kayıtları örneklerinde dul kalan kadınının ölen kocasının erkek kardeşiyle evlilik yapmış olduğu müşahede edilmiştir. Ancak kocası öldükten sonra dul kalan kadın, kocasının erkek kardeşiyle evlenme fikrini kimi zaman kabul etmeyebilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın Küçüklü köyünden Abdülkadir oğlu es-seyyid Şeyh Ali, Veli kızı Meryem ile Osman oğlu Mehmed'e dava açarak, vefat eden oğlu es-seyyid Abdulkadir'in Meryem'in kocası olduğunu, ancak Abdülkadir vefat edince velayetle küçük oğlu Seyyid Ali ile gelini Meryem'i nikâhladıktan bir sene sonra Meryem'in Mehmed isimli biriyle nikâhlandığını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Meryem, cevabında kocası Seyyid Abdülkadir vefat edince kayınpederi Şeyh Ali'nin küçük oğlu Seyyid Ali nikâhlanmasını bir sene önce istediğini, ancak kendisinin rıza vermediği için nikâhın gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Daha sonra ise elli kuruş mukaddem ve elli kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle Mehmed'e nikâhlandığını ve Mehmed'le nikâhlandığı güne kadar kayınpederinin küçük oğluyla evlenmesini istediğine dair elinde hüccet olduğunu söyleyerek davayı reddetmiştir. Konunun köy halkına sorulması neticesinde ise tüm köy halkının Meryem'in söylediklerine şahitlik etmeleriyle kayınbaba Şeyh Ali, davasında haksız bulunmuştur.[234] Bu belgede ölen oğlunun hanımını küçük erkek kardeşiyle evlendirmek isteyen kayınpedere karşı gelin, kendisine yapılan bu dayatmayı reddederek başka birisiyle evlenmeyi tercih etmiştir. 18. yüzyıl Ayıntab'ında yaşanan bu durum, dul kadının seçme hakkını kullanarak özgürce hareket ettiğini göstermektedir.

Başka bir örnekte ise, kocası öldükten sonra ölen kocasının erkek kardeşiyle evlendirilmek istenen kadın, bu evliliği kabul etmediğinden kayınpederi tarafından hunharca hançer darbeleriyle katledilmiştir. Nitekim Dimos Ayıntab mukataası emini Molla Ali, Ayıntab'ın Kızılcamescid Mahallesinden Mehmed, es-seyyid Mustafa ve Ahmed isimli kişilere dava açarak vefat etmiş olan Abdulgaffar isimli kişinin hanımı Hüseyin kızı Ümmühani'nin gece vakti onbeş yerinden hançer ile yaralanarak katledilmiş olarak bulunduğunu bildirmiştir. Katili bilinmediği için Ümmühani'nin kasamesi ve diyetini dava açtığı kişilerden isteyip şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı es-seyyid Mehmed, seyyid Mustafa ve Ahmed cevablarında Ebubekir Beşe'nin başka mahallede oturduğu ve Ümmühani'nin kiracı olarak Ebubekir Beşe'nin evinde oturduğunu belirtmişlerdir. Ardından oniki gün önce Ümmühani'nin vefat etmiş olan kocası Abdulgaffar'ın babası Bayındır, Sultan ve İsmail isimli kişilerle gece yarısı Ümmühani'nin oturduğu eve girip Ümmühani'ye "diğer oğlumla nikâhlayıp evlendirmek istiyorum gel benimle köyümüze gidelim" dediğini, ancak Ümmühani'nin bu teklifi kabul etmemesinden dolayı Ümmühani'yi çeşitli yerlerinden hançer ile yaralayıp katlettiklerini ve tüm eşyalarını alıp gittiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca kayınbaba Bayındır'ın Karaseki isimli mevziide bazı kişilere de vefat eden oğlu Abdulgaffar'ın hanımı Ümmühani'yi diğer oğluna nikâhlayıp evlendirmek istediğinde

[234] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1180-1181), No. 123, 73-2.

bu teklifi kabul etmeyen Ümmühani'yi onbeş yerinden hançer ile yaralayarak katlettiğini ve eşyalarını dahi aldığını söyleyip itiraf ettiğini bildirip davayı reddederek ifadelerini bir fetva ile de destekleyip haklılıklarını savunmuşlardır. Mahkeme, davalılardan ifadelerini kanıtlamalarını isteyince Kürtinciyan mahallesinden Mustafa ve boyacı mahallesinden Abdullah şahitlik ederek on iki gün önce gece vakti Karaseki isimli yerde Araban ahalisinden İsmail ve Bayındır isimli kişiler ile karşılaştıklarında Ümmühani'nin kayınbabası Bayındır'ın diğer oğluyla evlenmeyi kabul etmediği için Ümmühani'yi katlettiğini söyleyip itiraf ettiğini bildirmeleri üzerine mahkeme davacı Molla Ali'nin davasını reddetmiştir.[235]

Eski Türklerde görülen levirat usulünün yengelerle evlenme örnekleri 18. yüzyıl Ayıntab'ında da görülmüştür. Fakat Diyarbekir sicillerinde bu tür evlenme örnekleri tespit edilememiştir. Tespit edilen örneklerde kocası ölen kadına kocasının erkek kardeşiyle evlenme teklifinin sunulması karşısında dul kalan kadın, böyle bir evliliğe bazen pozitif bakabilmiştir. Muhtemelen hem kendisi hem de çocukları açısından alışmış olduğu bir aileden ayrılmanın yaşatabileceği zorlukları göze alamamak dul kadının bu evliliği kabul etmesinde etkili olmuştur. Dul kadının kocasının erkek kardeşiyle evlenme teklifine olumlu yanıt verip evlenmesi boşanma, olumsuz yanıt vermesi ise cinayet gibi olumsuz durumlar ile sonuçlanabilmiştir.

4.3.4. Çok Eşlilik

Bir erkeğin birden fazla kadınla aynı anda evli olması durumu çok eşlilik (poligami, polijini) olarak tanımlanmıştır.[236] İslâm'da gereken hallerde erkeğin hanımları arasında adaletli davranmak suretiyle birden fazla evlilik yapmasına müsaade edilmiştir. Ancak eşler arasında adaletli olunamayacaksa zulme ve haksızlığa meyledilmemesi için yalnızca bir kadınla evlenilmesi tavsiye edilmiştir.[237] İslam'da birden fazla kadınla evlilik yapılabilmesi, Allah'ın emri değil, ihtiyaç durumunda verilmiş bir izindir. Ayrıca bu müsaade, erkeğin hem hediye hem de sevgi bakımından iki hanımına da eşit davranması şartına bağlanarak uygulanması da zorlaştırılmıştır.[238] İslâm hukuku ile şekillenen Osmanlı ailesinde çok eşlilik serbest olmasına rağmen genelde tek eşlilik yaygındır. Klasik dönem tereke defterleri baz alınarak yapılan

[235] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 146-3., belgede geçen fetva için bk. "bir mahallede müste'ciren (kiracı olarak) sakine olan hind maktuleten fevt olub zahirde varis-i marufı dahi olmayıb ve hindin dahi katili bir aher nahiyede sakin kayınpederi zeyd olduğu hakimü'ş-şer' huzurunda şehûd-ı udûl ile sabit olduktan sonra emin-i beytü'l-mal olan amr ve ahali-yi mahalleyi hısım-ı ittihaz edüb katili maruf ve sabit iken ahali-yi mahallede diyet namına bir nesne almağa kadir olur mu? cevab ba-savabında olmaz."

[236] Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Toplumunda Poligami", Osmanlılar Ansiklopedisi ed.Güler Eren, , (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/397.

[237] Nisa 4/3.

[238] Fatma Aliye, Osmanlı'da Kadın Cariyelik, Çok Eşlilik Moda, (İstanbul: Ekim Yayınları, 2012), 49-50.

araştırmalarda birden fazla evlilik oranı %5 ile %12 olarak belirlenmiştir.[239] Türk toplumunda çok eşlilik hoş karşılanmamıştır. Birden fazla evlilik yapmayı oldukça az bir zümrenin tercih etmiş olduğuna dikkat çekilmiştir.[240] Osmanlı'da çok eşliliğin özellikle statü ve ekonomik güç bakımından yüksek seviyediki kişler tarafından daha çok tercih edilmiş olduğu belirtilmiştir.[241] Gelir düzeyi düşük halk kitlesi içerisinde çok eşliliğin yerleşebilmesine ihtimal verilmemiştir.[242]

Çınar, 18. yüzyılın ilk yarısında Ayıntab'da çok eşlilik durumunun %16 olduğunu, bunların %13.5'in 2 eşli, %2.5'in ise 3 eşli olduğunu 4 eşliye ise rastlanılmıdığını belirtmiştir.[243] Haim Gerber, Bursa şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan 2000 tereke örneği içerisinde 20 erkeğin birden fazla eşe sahip olduğunu tespit etmiştir.[244] Barkan, Edirne askeri kassamına ait terekelere yönelik yaptığı araştırmasında burada çok eşlilik oranının %7 olduğunu ortaya koymuştur.[245] Başka bir araştırmada ise erkeklerin %9.59'unun birden fazla eşe sahip olduğu sonucuna varılmış, bu sonuca göre de Osmanlı ailesinde birden fazla kadınla evlilik hususunun oranı %10 olarak tespit edilmiştir.[246] 1720-1750 yılları arasında Karahisar-ı Sahib sancağında eş oranlarına bakıldığında tek eşli olanlar %85, 2 eşli olanlar %14, 3 eşli olanlar %1 olduğu görülmüştür.[247] Tanzimat Dönemi Diyarbekir'de tek eşle evlilik oranı %86, birden fazla eşle evlilik oranı ise %14 olarak tespit edilmiştir.[248]

18. yüzyıl hem Diyarbekir hem de Ayıntab tereke kayıtlarından elde edilen veriler de çok eşle evlilik hususunda yukarıda verilen oranlarla uyuşmaktadır. Söz konusu dönemde Ayıntab'da evli erkeklere ait 100 tereke kaydında birden fazla eşe sahip oniki kişi tespit edilmiştir.[249] Bu tereke sahibi erkeklerin 11'i 2 eşe sahip 1'i ise 4 eşe sahiptir. İncelemeye dâhil edilen terekeler içerisinde 3 eşli erkek tespit edilmemiştir.

---

[239] Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 1/93.

[240] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 124.

[241] Said Öztürk, *Osmanlı'da Çok Evlilik*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 697.

[242] İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda, 124.

[243] Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın ilk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi 2000), 157-158.

[244] Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü 1600-1700", Çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/8,* (Konya 1988).

[245] Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler* 3/5-6, (1966), 14.

[246] Ömer Demirel- Adnan Gürbüz- Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", SDSTA, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.102.

[247] M. Zahit Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750),* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2003), 227.

[248] İbrahim Solak-Ahmet Gülenç, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Öörneği", *Uluslar arası Selçuk Üniversitesi Araştırmaları Dergisi 14* (Bahar 2021), 351.

[249] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1146-1147), No. 86., Bir kimsenin öldükten sonra mal, para, alacak, borç olarak geride bıraktıklarına tereke veya muhallefat denilmiştir. Bk. Hamza Aktan, "Miras", 30/144., tereke defterleri, ölen kişilerin medeni durumları ve aileleri hakkında bilgiler verir. bk. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", 1.

Ayıntab'da 4 eşli olan sadece bir erkek tespit edilmiştir. Bu da 4 eşliliğin çok nadir rastlanılan bir durum olduğunu göstermektedir. Diyarbekir'de de yine 100 evli erkek terekesine göre tespitler yapılmıştır. Buna göre 14 erkek terekesinde birden fazla eş tespit edilmiştir.[250] Bu erkeklerin 12'si 2 eşe, 2'si ise 3 eşe sahiptir. Söz konusu kayıtlarda 4 eşli erkeğe rastlanılamamıştır. Yukarıdaki bilgiler ışığında hem Ayıntab'da hem Diyarbekir'de birden fazla eşe pek rağbet edilmemiş olduğu müşahede edilmektedir. Birden fazla eşe sahip olanların çoğunluğunun ise iki eşli olduğu tespit edilmiştir. Bu verilerden hareketle birden fazla evlilik oranı Diyarbekir'de %14 Ayıntab'da %12 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla diğer Osmanlı şehirleri gibi 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da da birden fazla evlilik oranının pek yaygın olmadığı sonucuna varılmıştır.

4.4. Evliliğin Sona Ermesi

4.4.1. Boşanma Türleri

Evlilik, kadın ve erkeğin hayatlarını birleştirmek ve aynı çatı altında yaşamak gayesiyle yaptığı bir sözleşmedir. Ancak bu birliktelik her zaman istenildiği gibi devam etmemektedir. Karı-koca arasında uyuşmazlık yaşanır ve taraflar arasında orta yol bulunamazsa geçimsizliğin şiddeti artabilir. Evli çiftler arasında yaşanan problemlerin çözülemeyecek noktaya gelmesi halinde ise evliliği devam ettirmek her iki tarafa da zarar vermeye başlar. Bu zararın daha da artmaması ve ızdırap haline gelmemesi için İslâm hukuku boşanmaya izin vermiştir.

İslâm hukukunda talâk olarak adlandırılan boşanma, evlilik hayatına son vermek için nikâh akdini ortadan kaldırmaktır.[251] İslâm hukukunda, kadın evlenmeden önce boşanma hakkının kendisine verilmesini isteyebilir, şayet nikâh akdinden önce kadın bu hakkını kullanmadıysa evlendikten sonra boşanma hakkı tamamen erkeğe aittir.[252] Osmanlı mahkemelerinde evliliğin sona ermesiyle ilgili olarak başlıca üç kavram ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisi erkeğin kadını boşaması anlamına gelen

[250] Diyarbekri Şer'iyye Sicil Defteri No. 3756., Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3744., Diyarbekri Şer'iyye Sicil Defteri No. 3757.
[251] Vehbe Zuhayli, İslam fıkhı Ansiklopedisi, (Tercüme Komisyon), I-X, (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), IX/27.
[252] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslamiyye Kamusu 2.*; 220, Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku,* 110.

"talak"[253], ikincisi hâkim kararıyla evliliğin sonlandırılması anlamına gelen "tefrik", üçüncüsü de karşılıklı anlaşma ile evliliğin bitirilmesi anlamına gelen "muhâlaa"[254]dır.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'a ait sicil sayısının eşitsizliğinden dolayı boşanma durumlarını gerçeğe daha yakın tespit edebilmek için iki şehre ait yakın tarihli sicillerde yer alan boşanma kayıtları incelenmiştir. Bu bağlamda Diyarbekir ve Ayıntab'a ait 4'er adet sicil değerlendirilmiştir.[255] Ele alınan Diyarbekir sicillerinde muhalaa 18, talâk-ı selâse 8, talâk-ı bâin 4 olmak üzere toplam boşanma 30, Ayıntab sicillerinde muhalaa 35, talâk-ı selâse 10, talâk-ı bâin 1, toplam 46 boşanma kaydı tespit edilmiştir. Yukarıda belirtilen verilerde Diyarbekir'de tespit edilen boşanma sayısı Ayıntab'a nispeten daha azdır. Bu durumun öncelikli nedeninin Diyarbekir'e ait sicil defterlerinin sayfa sayılarının Ayıntab'ınkinden çok daha az olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu farka rağmen iki şehirde de en yüksek boşanma türü muhalaa usulünde görülmektedir.

4.4.1.1. Talâk

Talak; boşama ehliyetine haiz olan kocanın, tek taraflı iradesiyle evli hanımını belli lafızlar kullanarak derhal veya gelecekte belirttiği bir zaman itibariyle boşamasıdır. İslâm hukukunda erkeğin hanımını boşama yetkisi kabul edilmiş olup, erkek bu yetkisini tek taraflı iradesi ile kullanabilmektedir.[256] Erkeğin tek taraflı olarak evliliğini bitirmesi talâk sayısına göre ric'î, bâin ve talâk-ı selâse olarak isimlendirilmiştir.

4.4.1.1.(1). Ric'î Talâk

Hanımının iddet müddeti içerisinde erkeğin hanımıyla yeni bir nikâha gerek kalmadan evliliğine geri dönebildiği bir boşanma çeşididir. Erkeğin hanımına sadece

[253] Bu konuda bk. Fıkıhta belli lafızlar kullanılarak nikâh akdinin bozulmasını ifade eder. İslâm hukuk literatüründe ise dar anlamıyla evlilik birliğinin koca ve belli durumlarda kadın tarafından tek yanlı irade beyanıyla sona erdirilmesini ifade eder. Fıkıh eserlerinde talâk için "belirli bir lafız ya da onun yerine geçen bir sözle hemen ya da gelecekte nikâh bağının ortadan kaldırılması ve bir sebebe bağlı olmadan kocanın nikâhı sona erdiren tasarrufu gibi tanımlar verilmektedir. bk. İbrahim Acar, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/496-497.

[254] Kocaya, Zevcesi veya başkasının mal vermesi şartı ile boşanmak demektir. Eşler arasında geçimsizlik, imtizaçsızlık meydana geldiğinde müracaat edilen bir çözüm yolu niteliğindedir. Kadının boşanmak istediği zaman da muhâlaaya mürâcaat edilir. Böylece erkek kararlaştırılan mehri vermeyip zarara uğramaktan kurtulur. Kadın da arzusuna ulaşmış olur. Bk. Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 454.

[255] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (H.1181-1182), No. 3743, Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712.; Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri (H. 1143-1144), No. 82, Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 117.

[256] Nihat Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001) , 33-34.

boş ol, boşsun gibi lafızlar sarfetmiş oması[257] halinde hanefî mezhebine göre erkek hanımına şiddetli ve ağır sözler söylememişse ric'i talâk gerçekleşmiş olur.[258]

Ric'i talakta yeni bir nikâh gerekmese dahi mahkeme, tedbir niteliğinde karı-koca arasında nikâh yenilenmesini isteyebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ümmügülsüm isimli kadın, babası el-hâc Mehmed'i vekil edip kocası İsa oğlu Osman'a dava açmıştır. El-hac Mehmed, kırk gün önce kızı Ümmügülsüm'ün gelip kocasının kendisini boşadığını söylediğini, ancak kocasının kızından hala zevce muamelesi istediğini söyleyerek konunun sorulup gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Damat Osman ise hanımını boşadığını inkâr etmiş, "demiş olsam dahi talak-ı ricʿi vaki olur" demiştir. Bunun üzerine mahkeme, tedbiren tecdîd-i nikâh yapılıp Ümmügülsüm'ü Osman'a teslim etmesi için babası el-hâc Mehmed'e tembihte bulunmuştur.[259] Bu davada boşanmanın tam olarak nasıl gerçekleştiği bilinmediğinden, şüpheye mahal vermemek için karı- kocanın tedbir olarak nikâhlarının yenilenip kadının evine dönmesine karar verilmiştir.

Ayıntab ve Diyarbekir'deki boşanma kayıtları, genellikle mehir, nafaka ve kocanın karısını şart koşarak boşaması ve sonrasında kocanın karısını boşadığını inkâr etmesi gibi sebeplerle kadın tarafından durumun mahkemeye bildirmesiyle öğrenilmektedir. Ric'î talâkta ise tekrar nikâh yapılması gerekmediğinden bu tür boşanma örnekleri mahkeme kayıtlarına pek yansımamıştır. Dolayısıyla ric'i boşanma, ancak karı-koca arasında anlaşmazlık yaşandığı durumlarda mahkemeye intikal ettirilmiştir.

4.4.1.1.(2). Talâk-ı Bain

Kadın ve erkeğin yeniden bir araya gelebilmesi için tekrar nikâh akdine ihtiyaç duyulan kesin bir boşanma çeşididir. Evlenme akdinden sonra henüz yakınlaşma (tekarrüb)gerçekleşmeden, erkeğin açık veya kapalı tabirlerle boşanma lafızları kullandığı anda evliliğin sonlandığı durumdur.[260] 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab örneğinde bâin talâk ile yapılmış boşanmalarda genelde evli çiftler arasında hüsn-i muaşeret olmaması, kocanın uzak bir şehre gitmesi gibi sebepler ileri sürülmüştür. Bunun yanı sıra sebep belirtmeksizin greçekleşen bâin talâk örnekleri de mevcuttur.

---

[257] Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 2/410.
[258] Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku/2*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 115.
[259] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1117), No. 56, 65-1.
[260] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kamus,* 229.Karaman, *Anahatlarıyla İslâm*, 337., Hanefî mezhebine göre, boşama gerdekten önce gerçekleşirse veya bir bedel karşılığında (muhâlea) yapılırsa ya da kinayeli ve şiddet içeren ağır sözler ile meydana gelirse, bâin talak kabul edilir. bk. Sema Gökbayır, *Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan'ı İle Mukayeseli)*, (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimer Enstitüsü, 2013), 36.

Bâin talâk örneklerinin bazısında evli kadın ve erkek arasında karı-koca ilişkisinin gerçekleşmediği açıkça belirtilebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ahmed kızı Aişe isimli bikr-i baliga, zevc-i gayr-i medhûl-bihâsı olan Murad oğlu Mehmed'in nikâhlı kocası olduğunu, ancak aralarında halvet-i sahiha bulunmadığını ve anlaşamadıklarını dile getirerek otuz kuruş mehr-i muaccelini kocası Mehmed'den tamamen aldıktan sonra Mehmed'in kendisini bainen tatlîk ettiğini mahkemeye bildirmiştir.[261]

Diğer bir örnekte ise Diyarbekir'in El-Hac Büzürg mahallesinde oturan Çubukçu İbrahim oğlu Mehmed, hanımı Hüseyin kızı Fatma ile hüsn-i muaşeretleri olmadığından, hanımının otuz kuruş mehri, iddet nafakası ve meunet süknası için toplamda otuz yedi kuruşu Fatma'ya teslim edip, onu bâin talâk ile boşadığını mahkemeye kaydettirmiştir.[262] Bu boşanma örneğinde, erkeğin boşanma sonrası mehir, nafaka gibi ücretleri boşadığı karısına vermiş olduğunu mahkemeye bildirmesi, sonradan olası mehir ve nafaka gibi ücret talepleri ile tekrar karşılaşmamak için erkeğin almış olduğu bir önlemdir.

Evli bir erkek, başka bir şehre gittiğinde hanımına günlük nafakasını vermesi için bir vekil tayin edip, gittiği şehirden belli bir süre içerisinde dönmediği takdirde hanımını boşamış olacağını da önceden bu vekile bildirebilmiştir. Diyarbekir'in Cami-i kebîr mahallesinde oturan Ahmed kızı Ümmü'nün Bağdat'a giden kocası Yusuf oğlu Ketenci İbrahim hanımına nafakasını vermesi için el-hac Mustafa isimli kişiyi vekil etmiş olduğundan Ümmü, nafakasını alamadığında nafaka davasını kocasının vekiline açmıştır. Ancak vekil, Ketenci İbrahim'in "Bağdat'tan bir sene tamamına değin gelmezsem zevcem Ümmü binti Ahmed benden bir talak boş olsun" diye şart koştuğunu söylediği ve bir seneden fazla bir süre gelmemesi üzerine fetva-yı şerîfe gereğince de Ümmü'nün talâk-ı bain ile şer'an boşanmış olduğu tespit edilmiştir.[263] Bu boşanma kararı, muhtemelen erkeğin hanımına gönderdiği nafakadan kurtulmak istemesinden veya erkeğin kısa zamanda geri dönemeyeceği için hanımını serbest bırakma isteğinden kaynaklıdır.

Yukarıda incelenen Diyarbekir mahkemesine yansıyan boşanma örneğinin benzeri Ayıntab mahkemesine de şu şekilde yansımıştır: Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Halil kızı Leyla, kocası Murad oğlu el-hac Mehmed'in kendisini nafaka bırakmadan terk edip başka bir şehre gittiğinde el-hac Ahmed'i günlük nafakasını vermesi için vekil tayin ettiğini, ancak el-hâc Ahmed'in nafakasını vermediğini iddia ederek nafakasını talep etmiştir. El-hac Ahmed cevabında el-hac Mehmed'in hanımı Leyla'ya günlük nafakasını vermeye kendisini vekil tayin ettiğini kabul etmiş, fakat el-

[261] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1146-1147), No. 86, 25-1., "gayri medhûl bihâ: evlendikten sonra kocasıyla gerdeğe girmemiş kadın", bk. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), 693.
[262] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 47-1.
[263] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 1-2.

hâc Mehmed'in dört ay önce İstanbul'da Leyla'yı boşamış olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine şahitlerin ifadelerine başvurulması neticesinde Leyla'nın kocası tarafından boşanılmış olduğunu doğrulanması ile Leyla'nın davası reddedilmiştir.[264]

Bâin talâk ile karısını boşayan adam, aynı kadınla tekrar evlenmek isterse yeniden nikâh yapıp ona mehrini ödemesi gerekmekteydi. Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden Şaban kızı Kayalı, kocası İbrahim oğlu Bektaş'ın kendisini bâin talâkla boşadığını, sonrasında tekrar nikâhladığını belirterek, kocasıyla bâin talâk ile boşanmadan önceki nikâhından kalan yüz kuruş mehrini talep etmiştir. Ancak kocası Bektaş savunmasında hanımının kendisinde sadece onbeş kuruş mehr-i müecceli kaldığını söyleyerek fazla iddia edilen mehir miktarını inkâr etmiştir. Kayalı, iddiasına yönelik şahit gösteremediği gibi mehir borcunun yüz kuruş olduğuna dair yemin de etmemiştir. Fakat kocası Bektaş'ın kendi ifadeleri için yemin etmesi neticesinde kalan onbeş kuruş mehir borcunu hanımı Kayalı'ya ödemesi kararlaştırılmıştır.[265]

Bâin talâk ile boşanılan kadınlar, boşanma sonrası eski kocaları ile sorun yaşayabiliyorlardı. Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden Ebuderda oğlu Hızır, bâin talâk ile boşadığı eski hanımı Fatma'nın kardeşi Hasan'a dava açarak kızkardeşi Fatma'yı boşadığında kendisinden hamile olduğunu, Fatma'nın çocuğunu doğurduktan sonra iddet müddeti tamamlanmadan Fatma'yı başkasına nikâhlamakla suçlamıştır. Ancak Fatma'nın iddeti bittikten sonra nikâh yapmış olduğu ispatlanmış böylece davacı Hızır tartışmaktan men edilmiştir.[266] Görüldüğü üzere erkek, muhtemelen eski hanımının başka bir adamla yeni bir hayat kurmasını kabullenmekte güçlük çekmesinden ötürü haksız yere dava açma girişiminde bulunabilmekteydi.

Boşanma sonrası hem erkek hem kadın açısından yaşanabilecek birtakım olumsuz durumlara maruz kalmamak için boşanma, mahkemeye kaydettirilebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden Hacı Ahmed kızı Aişe, talak-ı bâinle boşandığı Osman oğlu Mustafa'dan mehr-i muaccel ve müeccel olarak toplamda 100 kuruş aldığını tescil ettirmesi, muhtemelen sonradan sorun yaşamadan yeni bir evlilik yapabilmesi için Aişe'nin almış olduğu bir önlemdir. [267]

Bâin talâkla boşanıp tekrar aynı kadınla evlenme vakalarında mehir ödemesi konusunda birtakım problemler yaşanabilmekteydi. Bu bağlamda Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesindenden Hüseyin kızı Fatma, kocası İbrahim oğlu Yusuf'a dava açarak yedi gün önce kocasının kendisini bainen tatlik ettiğini iddia edip, zimmetinde olan onbeş kuruş mehr-i müeccelini talep etmiştir. Yusuf ise cevabında Fatma'nın mehr-i müeccelinin onbeş kuruş olduğunu doğrulamış, fakat onbeş sene önce bir defa daha bain ettiği zaman kendisinden onbeş kuruş mehrini tamamen almış olduğunu söylemiştir.

[264] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1116-1120), No. 55, 158-1.
[265] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1114-1115), No.52, 264., bu konuda diğer örnekler için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1120-1121), No. 59, 312-2.
[266] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1121), No.60, 33-2.
[267] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1121), No. 60, 145-2.

Sonra tekrar rızasıyla dokuz dirhem gümüş mehri olmak üzere nikâh akdi yaptıklarını fakat yine Fatma'yı bâinle boşadığını, Fatma'ya vermesi gereken mehrin sadece dokuz dirhem gümüş olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine dokuz dirhem gümüş olan mehr-i müeccelini, iddet nafakasını ve meunet süknasını Fatma'ya teslim etmesi için Yusuf'a mahkeme tarafından tembihte bulunulmuştur.[268] Erkeğin bir kere bain talakla boşadığı hanımını tekrar nikâhlayıp sonrasında yine bain talakla boşaması, ikinci defa da evlilik denemelerinin başarısız olduğunu göstermektedir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında bâin talâk ile ilgili boşanma kayıtlarının sebeplerine bakıldığında erkeğin uzak memlekete gitmesi ve karı koca arasındaki anlaşmazlık ön plana çıkmaktadır. Bunun haricinde bâin talak ile boşanmanın çok sert bir boşanma şekli olmadığı söylenilebilir. Zira bâin talâk ile boşanan çiftler, ayrıldıktan sonra çok sert şartlar ile karşılaşmadan sadece erkeğin kadına tekrar mehir ödemesi yaparak birbirleriyle tekrar nikâhlanabilmişlerdir.

4.4.1.1.(3). Talâk-ı Selâse

Talâk sayısının üçe ulaşması ile kadının başka bir erkekle evlenip boşanmadan eski kocasıyla yeniden nikâhlanamayacağı durumdur. "Eğer koca, karısını üçüncü defa boşar, boşanma kararı alırsa artık bundan sonra, kadının bir başka erkekle fiilî evlilik geçirmedikçe eski kocasıyla evlenmesi helâl ve meşrû değildir"[269] ayetiyle İslam, erkeğin talak hakkının serbestçe kullanımını kısıtlayarak kadınların zarar görmesini engellemek istemiştir. Kocanın bir anlık öfkeyle üç talâk hakkını kullanması evliliğin bitişiyle neticelendiği gibi tekrar evliliğine geri dönmek isteyen çiftleri geri dönüşü olmayan bir yola koyarak evlilik yasağıyla karşılaştırmıştır. Söz konusu evlilik yasağını aşmak amacıyla dinen doğru bulunmasa da başka bir erkekle evlenme şartının gösteriş olarak yapılması demek olan hülle bir çare olarak görülmüştür. Ancak İslam hukukçuları hüllenin dinen haram olduğunu belirtmişlerdir.[270]

Hülle, dinen haram olsa da üç talâkla boşanmış insanların bu yola başvurmuş olabileceklerini gösteren şüpheli örnekler tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili bir örnek Diyarbekir mahkemesine şu şekilde yansımıştır: Diyarbekir'in Arablar köyünden İbrahim kızı Hüsna, altı ay önce kocası dahilün bihâsı el-hac Mustafa oğlu es-seyyid Mustafa'dan talâk-ı selâse ile boşanmış olduğunu ispat edip iddeti bittikten sonra Asaf oğlu Kozan ile evlenmiştir. Kozan, doksan yedi gün önce Hüsna'ya dühûlunu belirttikten sonra Hüsna'yı talak-ı selâse ile şahitler huzurunda tatlîk ettiğini ifade etmiştir. Şahitlerin ifadelerinden sonra ise Hüsna'nın elindeki fetvâ-yı şerîfeye bakıldığında fetvaya göre Hüsna, daha önce boşanmış olduğu kocası olan es-seyyid

[268] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1134-1135), No. 73, 24-2.
[269] Bakara 2/230.
[270] Saffet Köse, "Hülle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/475-477.

Mustafa ile evlenmeyi istediğinde onu kimsenin engellememesi için kendisine vesika verimiştir.[271] Yaşanan bu durum hülle yapılmış olabileceğini düşündürtse de mahkemeye intikal eden yönüyle görünüşte şartların yerine getirildiğini göstermektedir. Ancak insanın iç dünyasındaki gerçek niyeti ise kişinin Allah ile arasındaki bir durumdur.

Diğer bir örnekte ise Diyarbekir'in İmadiye mahallesinde oturan Miro oğlu Timur, Sefer kızı Hanım'ın nikâhlı hanımı olduğunu bade'd-duhûl (cinsel birliktelik sonrası) üç ay önce mehr-i müecceli, iddet nafakası ve meunet süknasını almamak üzere Hanım'ı talak-ı selase ile boşamış olduğunu mahkemede bildirmiştir.[272] Bu örnekte de ba'de'd-duhûl ifadesinin özellikle belirtilmiş olması, bu boşanmanın hülle için yapılmış olabileceği şüphesini uyandırmaktadır.

İncelenen mahkeme kayıtlarında şart koşma neticesinde talâk-ı selâse ile boşanmanın gerçekleşmiş olduğu örnekler tespit edilmiştir. Diyarbekir sakinlerinden Molla Habib kızı Harma, kocası Mansur oğlu Ali'ye dava açarak kocası Ali'nin "Hanımım Arab Harma'yı Diyarbekir'den cebren çıkarıp dışarı köylere götürürsem benden talak-ı selase ile mutallaka ol" dediğini ve kocasının kendisini Diyarbekir'den cebren çıkarıp Ömeranlı isimli köye getirtiğini ifade ederek şartın yerine geldiğini iddia etmiştir. Ancak kocasının söz konusu şartı inkâr etmesi üzerine şahitlerin ifadeleriyle Harma'nın iddiası doğrulanmış ve boşanmalarına karar verilmiştir.[273]Ayıntab'da ise Boyacı mahallesinden Ali kızı Asiye, kocası Ali oğlu Ömer'e dava açarak üç ay önce kocasının zimmetinde olan mehr-i muaccelinden geriye kalan yirmi kuruşu kendisine vermesi için ısrar ettiğinde "sana eda etmeden diyar-ı ahara gidersem sen benden üç talak ile boş ol" diyerek şart koştuğunu, sonra mehrini kendisine ödemeden kocası Ömer'in Haleb'e gittiğini ve şartın yerine geldiğini, ancak hala Ömer'in gelip kendisinden zevciyet muamelesi istediğini bildirerek kocasını şikâyet etmiştir. Davalı Ömer'in ise şartı inkâr etmesi üzerine şahitlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin ifadeleri ile Asiye'nin iddiasının doğruluğu ispatlanarak çiftin ayrılmalarına karar verilmiştir.[274] Yukarıda verilen iki boşanma örneğinde de erkeğin karısına "şunu yaparsam benden üç talâkla boş ol" diye şart koştuktan sonra şart koştuğu fiili yapmış

[271] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1136), No.3746, 7-b1., bk. Zevce-i medhûl bihâ: gerdeğe girmiş kadın, bk. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe, 693., Ayrıca belgede geçen fetva için bk. "selâse ile mutallaka olan hind zevc-i evvelim olan Zeyd'den iddetim münkazıye olub zevc-i âharı tezevvüc eyledim ve zevc-i âhar bana dühûl eyledi, ba'de'd-dühûl beni tatlîk edib ondan dahi iddetim münkazıye oldu ise müddet dört şehr olıcak zevc olan zeyd-i mezbûr için Hind-i merkûma helal olur mu? Cevâb: ba-savabında olur buyrulmağın."

[272]Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 72.

[273]Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1153), No. 3754, 203-1,. bu konuda diğer örnekler için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1153), No. 3754, 225- 1, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1153), No. 3754, 299-3.

[274] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1131-1139), No. 78, 120-3., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1120-1121), No. 59, 252-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 259-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 231-1, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 463-1, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1115), No. 52, 126-2.

olması ile şart yerine geldiğinden boşanma gerçekleşmiştir. Ancak örneklerden de anlaşılacağı üzere koca, karısına hiç şart koşmamış gibi evliliğine devam etmek istemiştir. Bu durumla karşılaşan kadınlar, kocalarının kendilerine boşanma şartı koştuğunu mahkemede ifade edip boşanmış olduklarını tasdiklemişlerdir.

Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Zeyneb, babası el-hac Ömer'i vekil edip kocası es-seyyid Ömer'e dava açarak beş ay önce Ömer'in "eğer bir daha içki içersem avratım benden talak-ı selase ile boş olsun" diyerek şart koştuğunu belirtmiştir. Ardından sekiz gün önce Ömer'in tekrar içki içmesiyle şartın yerine geldiğini, dolayısıyla kızı Zeyneb'in Ömer'den selasen boşanmış olduğunu söyleyerek zimmetinde olan yirmibeş kuruş mehr-i müeccelini talep etmiştir. Ömer ise mehr-i müeccelin ziyadesini inkâr etmiş, ancak şahidlerin ifadeleri neticesinde yirmibeş kuruşu Zeyneb'e ödemesi için es-seyyid Ömer'e tembihte bulunulmuştur.[275]

Erkek başka bir memlekete gittiği vakit belli bir müddet zarfına kadar geri dönmediği takdirde hanımını üç talâk ile boşamış olduğunu önceden şahitler huzurunda bildirebilmekteydi. Diyarbekir'in Garb Kastal mahallesinden Yusuf kızı Hatice, kocası Abdullah oğlu Hasan'ın bir sene önce başka bir şehre giderken nafakasını vermek üzere Hasan Beşe'yi vekil ettiğini belirtmiştir. Ancak kocasının gitmesinden altı ay geçtikten sonra Hasan Beşe'nin nafakasını vermediğini iddia ederek dava açması üzerine Hasan Beşe cevabında bir sene önce Hatice'nin kocası Hasan'ın başka bir şehre giderken "altı ay tamamına değin zevcemin nafakasını gör, altı ay sonunda gelmezsem zevcem mezbûre talâk-ı selâse ile mutallaka olsun" dediğini bildirmiştir. Şahidlerin ifadeleriyle de söz konusu şartın doğrulanması ile şart koşulan müddet zarfında kocasının gelmemesi üzerine mahkeme tarafından boşanmış olduklarına karar verilmiştir.[276]

Bazı vakalarda ise kadın, üç talâkla boşanmış olmasına rağmen muhalaalı boşanmaya benzer şekilde mehr-i muaccel ve müeccelini kocasına hibe ettiğini bildirebilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın Yahni mahallesinden İbrahim kızı Aişe, kocası Osman oğlu Mustafa'nın yedi gün önce kendisini üç talak ile boşadığını, kendisi ise mehr-i mukaddem ve muahharından kırk kuruş ile birtakım eşya değeri olan onsekiz kuruş toplamda ellisekiz kuruşunu Mustafa'ya hibe ettiğini ve "Mustafa'da asla hakkım kalmadı" dediğini mahkemede kaydettirmiştir.[277] Bu örneğe benzer bir örnek ise Diyarbekir'de tespit edilmiştir. İmadiye mahallesinde oturan Miro oğlu Timur, zevcesi Sefer kızı Hanım'ın mehr-i müeccelinden vazgeçip iddet nafakası ve meunet süknası kendi üzerine olmak kaydıyla zevcesi Hanım'ı talak-ı selase ile boşadığını bildirmiştir.[278] Görüldüğü gibi talâk-ı selase ile boşanmanın bu örneğinde kadın muhalaadaki gibi mehr-i müeccel ve iddet nafakısından vazgeçmiştir.

[275] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1169-1170), No. 114, 5-1.
[276] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No, 3754, 220-1.
[277] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 242-1.
[278] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 40-2.

Erkeğin hanımını boşaması için mahkemeye başvurmasına gerek olmamasına rağmen erkeğin karısını boşamış olduğunu mahkemede tescil ettirmesi, muhtemelen karşısına çıkabilecek nafaka davalarını önlemek içindir. Diyarbekir'in Molla Bahaeddin mahallesinden Mustafa Ağa kızı Aişe, kocası Zurnazen Mehmed'in beş buçuk sene önce başka bir şehre gittiğinde nafakası için her ay birer kuruş vermek üzere Murad isimli kişiyi vekil ettiğini ve altı aylık nafakası için altı kuruş Murad'ın kendisine teslim ettiğini belirtmiştir. Ancak geri kalan birikmiş altmış kuruş nafakasını Murad'dan talep etmesi üzerine vekil Murad cevabında Aişe'nin kocası Mehmed'in beş sene önce İstanbul'da Mahmud Paşa mahkemesinde hanımı Aişe'yi talâk-ı selâse ile boşamış olduğunu ifade etmiş ve şahidlerin ifadeleriyle de boşanmanın gerçekleştiği doğrulanmıştır.[279] Görüldüğü üzere kocası başka şehre giden kadına verilen nafaka kesilince kadın, vekili aracılığıyla mahkemeye başvurmuş ve kocasının kendisini boşamış olduğunu beş yıl sonra öğrenmiştir. Bu hadiseye benzer bir örnek Ayıntab'da da yaşanmıştır. Karasakal mahallesi'nden Seyyid Murad kızı Halime, dokuz sene önce Mısır'a giden Mustafa oğlu Bektaş isimli kocası adına nafakasını vermeye kefil edilen Raziye isimli kişiden nafakasını talep etmiştir. Ancak Raziye, iki sene önce es-seyyid el-hac Mustafa'nın Mısır'da hanımı Halime'yi üç talakla boşadığını söylediğini ifade etmiş, şahitlerin de vekilin ifadesini doğrulamalarıyla Halime, bu konuda tartışmaktan men edilmiştir.[280]

Üç talâkla boşanmış olan kadınlar mehir, iddet nafakası gibi haklarını alabilmek için eski kocalarını dava edebilmekteydiler. Ayıntab'ın Alineccar mahallesinden Hüseyin kızı Nefise, kocası Ali oğlu Mustafa'nın kendisini talak-ı selâse ile boşadığını, ancak kocasının zimmetinde mehr-i müeccel, iddet nafakası ve meunet süknasının olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine konu boşandığı kocası Mustafa'ya sorulduğunda Mustafa, bu iddiayı kabul etmiştir. Neticede mahkeme, yirmi kuruş mehr-i müeccel, beş kuruş iddet nafakası ve meunet süknasını Nefise'ye ödemesine yönelik Mustafa'ya tembihte bulunmuştur.[281]

Ekekler boşandıktan sonra zaman zaman boşanma kararından pişmanlık duyabilmekteydiler. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Yusuf kızı Aişe, geçimsizlik nedeniyle kocası Kasım'ın zimmetinde olan on kuruş mehr-i müeccellinden vazgeçip iddet nafakası ve meunet sükna masrafları da kendisine ait olmak üzere kocasıyla muhalaa yani anlaşma ile boşandıklarında Kasım'ın "talak-ı selâse ile mutallaka ol" diyerek kendisini boşadığını, fakat Kasım'ın hala kendisinden zevciyet muamelesi istediğini iddia etmiştir. Kasım ise ifadesinde hanımı Aişe'nin mehr-i müeccelinden vazgeçtiğinde "inşallah ile istisnâ ettim, zevcemden ayrılmak

[279] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 49-2.
[280] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1130-1131), No. 69, 29-1.
[281] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1116-1120), No. 55, 73-1.

istemiyorum" demiştir. Ancak fetva gereğince boşanmanın gerçekleşmiş olduğuna karar verilerek Kasım, Aişe ile tartışmaktan men edilmiştir.[282]

Sarhoş haldeyken boşanmaya yönelik şart belirtip şartın yerine getirilmesi durumunda boşanma gerçekleşmiş sayılmamaktadır. Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden Ömer kızı Rukiye, vekil kıldığı Sirac Hasan aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede yirmi beş gün önce mahalle ahalisi, es-seyyid Ebubekir'in evinden salyane talep ettiklerinde es-seyyid Ebubekir: "eğer ben müşterek-i mezburumu ahara bey etmez isem ve bir daha menzil-i mezburede sakin olur isem zevcem mezbûre Rukiye benden talak-ı selase ile mutallaka olsun" diyerek şart koştuktan sonra söz konusu evden hanımını çıkarıp bir başka yerde otururken kocasının yine önceki evde oturmak istediğini belirtmiştir. Bu durumda Rukiye, mahkemeden gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Es-seyyid Ebubekir ise cevabında söylenilen şartı ifade ettiğinde içki içmiş olduğunu sarhoşlukla ne söylediğini hatırlamadığını, şuuru yerinde olmadığından talakın yokluğu hükmünü talep etmiştir. Bunun üzerine şahidlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitler, es-seyyid Ebubekir'in söz konusu şartı koştuğunda sarhoş olduğunu ve kendini bilmediği halde söylediğini bildirmişlerdir. Feteva-yı şerife gereğince de es-seyyid Ebubekir'in şartının yokluğuna karar verilerek boşanmanın gerçekleşmediği anlaşılmıştır.[283]

Erkekler, evliliklerinin devamiyetini basit bir şarta bağlayıp şartlar yerine gelip boşanma gerçekleşmiş gibi göründüğünde ise çeşitli sebepler öne sürebilmişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Sengi Hoşkadem mahallesinden Ali kızı Fatma, kocası Hasan oğlu Mehmed'e dava açarak otuz altı gün önce Mehmed'in önüne yemek götürdüğünde yemeği yemediğini "eğer pişirdiğin yemekten yersem benden selase ile mutallaka ol" diyerek şart koştuğunu, ancak onbeş gün geçtikten sonra pişirdiği yemekten Mehmed'in yediğini ve şartın gerçekleştiğini iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Mehmed ise mevcut olan yemekten yer isem selâse ile mutallaka ol diyerek şart koştuğunu söyleyip iddiayı reddetmiştir. Ayrıca Mehmed, söylediklerini fetvayla da desteklemiştir. Fatma'nın o an pişirmiş olduğu yemeği için şart koştuğuna yönelik Mehmed yemin etmiştir. Bunun üzerine Mehmed'e nefsini teslim için Fatma'ya tembihte bulunulmuştur.[284] Görüldüğü üzere erkek, şartının belirli bir süre ile sınırlı olduğunu ifade ederek boşanmanın gerçekleşmesine mani olmuştur.

Hanımını üç talakla boşamış olduğunu inkâr eden erkekler, kimi zaman oldukça ilginç iddialar da ileri sürebilmişlerdir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Hasan oğlu Mehmed, Mehmed kızı Fatma'ya dava açmıştır. Mehmed, yedi sene önce cünûn

[282] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1118-1119), No. 58, 114-1.
[283] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1146-1147), No. 86, 219-3.
[284] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1146-1147), No. 86, 234-2., belgede geçen fetva için bk. "hind yevm-i muayyen ögün taam tabh etdikde zevci zeyd eğer tabh etdiğin taamı ekl eder isem selase mutallaka ol deyü şart-ı ta'lik etdiğinde muradım yevm-i mezbûrda tabh olan taamdan deyüb ol taamı ekl etmese bade zeyd hindin ahar tabh eylediği taamı ekl eylese şart-ı sabıka binaen hind zeydden mutallaka olur mu? Cevab olmaz deyü buyrulur."

(delilik hali) iken hanımı Fatma'nın kocasının kendisini selasen boşamış olduğunu söyleyip Yahya isimli kişiyle nikâhlandığını ve Fatma'nın o sıralar evdeki yedi eski altın, bir don kazanı, bir hamam leğeni, bir ibrik, otuz sahan, bir taşt, bir tencere, iki leğen, üç kilim, beş yorgan, beş döşek, beş yastık ve bir minderi de aldığını iddia ederek mahkemeden gereğinin yapılmasını talep etmiştir.[285] Bu örnekteki iddiaya göre kadın, kocasının aklını kaybettiği dönemde kocasının kendisini boşadığını söyleyip evdeki eşyaları da alarak başka birisiyle evlenmiştir. Fakat davanın sonucu bilinmediğinden iddianın doğruluğu kesinleşememiştir.

Talâk-ı selâse ile boşanan kadının başka bir adamla evlenmesi neticesinde eski kocası bu durumu kabullenmekte zorluk çekebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Ali kızı İzzete, boşandığı kocası Yusuf oğlu es-seyyid Osman'a dava açarak seyyid Osman'ın bir sene önce kendisini talak-ı selase ile boşadığını, kocasından ayrıldıktan sonra beklemesi gereken süre bitince de kahveci seyyid Mustafa Çelebi isimli kişi ile nikâhlandığını bildirmiştir. Ancak eski kocası es-seyyid Osman'ın kendisini rahatsız ettiğini söyleyerek müdahalesinin engellenmesini talep etmiştir. Davalı Osman, gerçekten bir sene önce talak-ı selase ile İzzete'yi boşadığını, kendisiyle hiçbir alakasının ve hakkının kalmadığını söylemiş, fakat eski hanımı İzzete'nin kahveci es-seyyid Mustafa ile nikâhlandığında kendisine biraz düşmanlık ettiğini itiraf etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, eski karısına karışmaması için seyyid Osman'a tembihte bulunmuştur.[286]

Boşanma iddiasında şart koşulup yemin edilen durumun yemin edenin kendi iradesi dışında gerçekleşmesiyle talâk ile boşanmanın geçerlilik kazanmayacağı müşahade edilmektedir. Ayıntab'a bağlı Çarpin köyünden Mahmud kızı Emine, nikâhlı kocası Ahmed oğlu Mehmed'e dava açarak, kocası Mehmed'in kız kardeşi Gülistan için "eğer bugün ben kız kardeşim mezbure Gülistan'ın esvabını giydirip menzilimden çıkarırsam zevcem mezbure Emine benden selâsen mutallaka olsun" diyerek şart koştuğunu, o gün kız kardeşinin esvabını giydirip evlendirmek için menzilinden çıkarmasıyla şartın yerine geldiğini ve Mehmed'den selasen boşanmış olduğunu belirtmiştir. Ancak hala Mehmed'in kendisine izdivac muamelesi ettiğini söyleyerek mahkemeden gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Mehmed ise söz konusu tarihte iddia edilen şartı koştuğunu, lakin o gün köy zabiti olan dede Mehmed'in oğlu Osman dedenin kendisini şiddetli bir şekilde darp ettiğini ve kendisini bir ahıra habs edip izni ve rızası olmadan kız kardeşini menzilinden çıkardığını söyleyerek bir fetva çıkarıp davayı reddetmiştir. Ayrıca şahitlerin ifadelerinin de Mehmed'in anlattıklarıyla aynı olması ve fetvaya göre de şartın yerine gelmediği gerekçesiyle Emine'nin hala Mehmed'in zevcesi olduğuna karar verilmiştir.[287]

[285] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1146-1147), No. 86, 121-1.
[286] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 157-2.
[287] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 231-2., belgede geçen fetva için bk. "zeyd kız karındaşı hindi eğer amra tezvic edersem ve esvabını giydirib menzilimden çıkarırsam zevcim selasen

Kadınlar, kimi zaman kocalarının uygunsuz davranışlarına katlanamayıp çareyi kocalarının kendilerini boşaması için ısrar etmekte bulabilmişleridir. Ayıntab'ın Kayacık mahallesinden Ali Beşe kızı Semin, Ali oğlu Ahmed tarafından talak-ı selâse ile boşanmasına rağmen kendisinden hala evlilik muamelesi istediğini iddia ederek meselenin sorulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ahmed ise kendisini üç talak ile boşaması için hanımı Semin'in ısrar ettiğini, kendisinin de dediğin olsun diyerek talak-ı selase ile boşadığını itiraf etmiştir. Bundan sonra Ahmed'in ahlakî durumu mahalle ahalisinden sorulunca mahallelinin Ahmed'in her zaman evine namahrem kişileri getirip başkalarına vasıtalık ettiğini ve su-i halini bildirmeleriyle davalı Ahmed'in mahalleden ihrac edilmesine karar verilmiştir.[288] Bu kayıtta, kadının kocasına kendisini üç talak ile boşaması için ısrar etmesi, yüksek olasılıkla kocasının eve namahrem kişileri getirmesinden kaynaklanmıştır. Zira kadın, gözleri önünde kocasının kendisini aldatmasına tahammül edememiştir.

Uzak bir şehre gidip uzun süre gelmeyen kocanın karısını uzaktan boşaması ve bu kararı ona bir mektupla bildirmesi durumunda kadın, mahkemeden başka birisiyle evlenmesinin dinen bir sakıncası ve engelinin bulunmadığını gösteren izin isteyebilmekteydi. Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden Havkal kızı Hadice, kocası Yusuf oğlu Molla Abdullah 'ın beş sene önce başka diyara gittiğini, bundan üç ay sekiz gün önce ise kocasının kendisini boşamış olduğunu bazı kişilerin haber verdiğini bildirmiştir. Ardından kocası Molla Abdullah'ın kendisini boşadığını bildiren bir mektub da gönderdiğini ifade ettikten sonra iddet süresinin bittiğini ve başkası ile evlenmek istediğini bildirmiştir. Hadice, mahkemeye ifadelerini destekleyen bir fetva da sunmuştur. Fetva gereğince Hadice'nin başkasıyla evlenmesine izin verilmiş bu konuda herhangi bir yasağının olmadığı belirtilmiştir.[289]

Erkekler, boşadıkları hanımlarının başka bir adamla evlenmiş olduğunu gördüklerinde boşanmamış olduklarını iddia edebilmişlerdir. Ayıntab'a bağlı Kızılhisar Tahtani köyünden Bektaş oğlu Ali, hanımı Mehmed kızı Aişe'ye dava açmıştır. Ali, beş sene önce kendisi başka bir diyarda iken hanımı Aişe'nin "kocam beni tatlik eyledi" deyip yedi ay önce Mehmed isimli kişiyle nikâhlandığını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Aişe ise bir sene önce talak-ı selase ile Ali'nin kendisini boşadığını ve iddeti bittikten sonra Mehmed ile nikâhlandığını belirtmiştir. Ayrıca on gün önce de Ali'nin kendisini talak-ı selase ile boşadığını itiraf ettiğini ifade ederek davayı reddetmiştir. Ancak Ali'nin Aişe'yi boşadığını inkâr etmesi üzerine şahidlerin

---

mutallaka olsundeyü şart u ta'lik etdikde tagallüb sanından olan Bekir zeydi ahz u habs edüb ahar kimesneler hindi amra tezvic edib esvabını giydirib menzilinden ihrac eylemiş olsalar zeyd yemininde hanis olur mu el-cevab bâ savabında olmaz."

[288] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 262-1.

[289] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1154-1160), No. 103, 144-2.,belgede geçen fetva için bk. "hindin sefer-i ba'id (uzak)ahar diyarda olan zevci için 'amra mefhumı (anlamı)hindin salis mutallaka olmasını müş'ir zeydden mektup ile gelüb ve zeydin hindi tatlik itdüğün hinde haber verib hindi tatlik eyledikden sonra ba'del-akad nefsini ahara tevzice kadir olur mu cevab ba-savabında olur"

ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin ifadeleri neticesinde ise Aişe'nin anlattıklarının doğrulanması ile Aişe'nin Ali'den talak-ı selase ile boşanmış olduğuna karar verilmiştir.[290]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarındaki talâk-ı selâse örneklerinde erkeklerin eşlerine karşı boşanma lafızlarını gelişigüzel kullanıp sonra inkâr ettikleri görülmüştür. İşte tam da bu noktada erkeklerin talâk kelimesini dikkatli kullanmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Zira evlilik ciddiyet gerektiren bir birlikteliktir. Bu sebepten ötürü İslâm, erkeğin talâk hakkına sınırlama getirmiştir.

4.4.1.2. Muhalaa

Boşanma hakkını elinde bulunduran erkeğin boşanmaya yanaşmadığı durumlarda, kadının mutsuz olduğu evliliğinden kurtulmak için kocasıyla bir bedel karşılığında anlaşma yaparak evliliğini sonlandırması muhâlaa olarak tarif edilir.[291] Bu karşılıklı boşanma çeşidine hul de denilmektedir.[292]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerinde çok sayıda muhalaa kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda genellikle kadınların kocalarıyla aralarındaki geçimsizliği belirterek birtakım malî haklarından vazgeçmiş oldukları müşahede edilmektedir. Nitekim Diyarbekir'in Mehmed Paşa mahallesinden el-Hac Mehmed kızı Hamide, aralarında hüsn-i zindegânileri (uyuşma, geçim) olmadığı gerekçesiyle, kocası Mustafa oğlu Ubeyd'in zimmetinde olan yüz kuruş mehir alacağı, nafaka iddeti ve meunet süknası haklarından vazgeçip muhalaa yoluyla boşandıklarını mahkemeye kaydettirmiştir.[293] Ayıntab'da ise Şehreküstü mahallesinden Muslı kızı Miyase, vekili Hasan Beşe aracılığıyla kocası Ali ile aralarında şikâk (geçimsizlik, anlaşamama) olduğunu belirtip kırk kuruşluk mehr-i müeccelinden vazgeçerek iddet nafakası ve meunet süknası da kendisine ait olmak üzere muhalaa ile boşandıklarını bildirmiştir.[294]

Kadın, kocasını boşanmaya ikna etmek için ekseriyetle mehir alacağından vazgeçmiştir. Bunun yanı sıra bazen de boşanma bedeli olarak bedel-i hul adı altında kadının kocasına belli bir meblağ ödemiş olduğu tespit edilmiştir. Ayıntab'ın Tarla-yı

[290] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1154-1160), No. 103, 267-2.
[291] Hayreddin Karaman, Anahatlarıyla İslâm, 119., Ahmet Akgündüz, Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler, 26. Bu konuda ayrıca Bakara 2/229, "Kadınlara verdiklerimizden (boşanma esnasında) bir şey almanız helal olmaz ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp, evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkmamaları müstesna. Ey müminler siz de karı ile kocanın Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz (kadının serbest boşaması için) erkeğe fidye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur."
[292] Halil Cin-Gül Akyılmaz, Türk Hukuk, 426.
[293] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 201-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 71-3., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 63-1.
[294] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1115), No. 53, 200-b2. Diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1130-1131), No. 69, 117-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1134-1135), No. 73, 118-b2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1154-1160), No. 103, 180-b2, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1116-1120), No. 55, 130-2.

Atik mahallesinden Abdullah kızı Emine, babasını vekil ederek, yetmiş beş kuruş muaccel yetmiş beş kuruş müeccel mehir tesmiyesiyle nikâhlandığı Mehmed oğlu Ahmed ile aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle belirlenmiş olan mehrinden vazgeçtiğini belirtmiştir. Ayrıca kırk kuruş da kocası Ahmed'e bedel-i hul verip iddet nafakası ve bekleme süresi masrafları dahi kendisine ait olmak üzere Ahmed ile muhalaa ile boşandıklarını mahkemeye bildirmiştir.[295]

Kadının mutsuz olduğu evliliğinden kurtulmak için kocası dışındaki kişilere de bir miktar ödeme yapma yoluna gitmiş olduğu ilginç vakalar da tespit edilmiştir. Nitekim Diyarbekir'in İmadiye mahallesinden İbrahim kızı Aişe, hüsn-i muaşeretleri olmadığı gerekçesiyle kocası Ali oğlu İbrahim'in zimmetinde olan mehrinden vazgeçtiğini, kendi malından beş kuruş verdiğini, ayrıca mahkemede hazır bulunan Şehmurad'a yirmibeş kuruş, Derviş isimli kişiye de onaltı kuruş vereceğini, dahası iddet nafakası ve meunet sükna masraflarını da almamak üzere hul olduklarını mahkemede bildirmiştir.[296]

Osmanlı'da muhalaa ile boşanma her zaman kadının isteği ile gerçekleşmemiştir. Nitekim bu konuda yapılan bir araştırmada kadının kocası tarafından muhalaaya zorlanıldığına yönelik davaların mevcut olduğu bildirilmiştir.[297] Diyarbekir mahkemesine yansıyan diğer bir muhalaa örneğinde ise başka bir şehre giden adamın boşanma isteğini karısına bırakması oldukça ilgi çekicidir. Diyarbekir'in Aziz Camii Mahallesi halkından İbrahim Çavuş kızı Rabia, beş sene önce kocası Veli oğlu Molla Yusuf'un başka bir diyara giderken kendisine nafaka ve kisvesini vermesi vesair işlerini görmesi için bezzaz Molla Mehmed'i vekil ettiğini ifade etmiştir. Vekil Molla Mehmed'in bir senede yirmi kuruş kendisine teslim ettiğini, ancak geri kalan seneler için kocasının vekâlet etmediğini belirterek Kocası Molla Yusuf'un "zevcem hul olmak ister ise eşyalarımdan olan bir taşt ve bir kazgan ve bir tencere ve bir satıl menzilimde mevcud altmış guruş zimmetimde olan yüz guruş mehrine ve nafaka-i iddet ve meunet süknası mukabelesinde zevceme verip hukuk-ı zevciyete müteallık davadan zimmetimi ibrâ etdikde sen dahi tarafımdan vekâleten hul eyle" diyerek bezzaz Molla Mehmed'i vekil ettiğini ve mektub dahi gönderdiğini iddia edip söylediklerini de şahitlerin ifadeleriyle doğrulamıştır. Netice itibariyle söz konusu eşya ve nakit para Molla Mehmet'ten alınıp Rabia'nın hul olduğu kaydedilmiştir.[298] Bu belgede erkeğin bu tavrının hanımına yaptığı nafaka masrafından kurtulmak istemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira erkek, hanımına nafaka göndermeyerek kadına boşanmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır.

[295] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1134-1135), No. 73, 57-2.
[296] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 285-1.
[297] İbrahim Solak-Zeynep Uysal, "Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680*)", Uluslar arası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır* (8 Mayıs Konya 2016), 997.
[298] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 62-1.

Kocası uzak bir şehirde olan hanımların muhalaa usulü boşanmalarında boşanma, vekil aracılığıyla gerçekleştirilebilmiştir. Ayıntab'ın kürkciyan mahallesinden Abdullah kızı Hadice, aynı mahalle halkından olup Diyarbekir'de misafir olan kocası el-hac Ramazan oğlu el-hac Mehmed'in zimmetinde yirmi kuruş mehr-i müeccel ve yirmi kuruş mehr-i muaccel hakkı olduğunu, kocası el-hac Mehmed'in Ebubekir Beşe isimli kişiyi dört ay önce kendisini hul etmesi için vekil ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hatice, kırk kuruş mehrinden vazgeçip nafaka iddeti ve meunet süknası dahi kendisine ait olmak üzere vekil Ebubekir Beşenin kendisini muhalaa-i sahiha-i şer'iyye ile vekâleten hul ettiğini mahkemeye kaydettirmiştir.[299] Bu kayıtta boşanmanın maddi yükü kadına bırakılarak erkek malî yükümlülük altına girmeden hanımından ayrılmıştır.

Kadın, evliliğini sonlandırabilmek için doğmamış çocuğunun sütten kesilene kadar nafakasını da üstlenebilmekteydi. Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Veli kızı Aişe, kocası Ali oğlu Mehmed ile uyuşmadıkları gerekçesiyle otuz kuruş mehr-i müeccelinden vazgeçip iddet nafakası ve meunet süknâsı ve doğacak çocuğunun süt emme dönemi sonuna kadar nafakası dahi kendisine ait olmak kaydıyla Mehmed ile muhalaa yoluyla boşanmışlardır.[300]

Kadınlar, mutsuz oldukları evliliklerini sonlandırma karşılığında kendileri için önemli bir yere sahip olan çeyizlerini dahi kocalarına verebilmişlerdir. Diyarbekir'in Kamışlı mahallesinden Hüseyin Ağa kızı Esma Hatun, kocası Bezzaz Molla İsmail'in zimmetinde olan dörtyüz kuruş mehr-i müecceli, 3 ay on gün olmak üzere nafaka ve kisve bahası olarak ellibeş kuruş, birtakım eşyaları ve çeyizini vereceğini, ayrıca karnındaki çocuğu doğduğunda onun yedi yaşına kadar olan masraflarının da kendisine ait olması şartıyla boşandığını bildirmiştir.[301]

Evlilik ilişkisi gerçekleşmeden de çiftler muhalaa kararı verebilmekteydi. Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Mehmed kızı Zeyneb, vekili Molla İbrahim aracılığıyla beş yıl önce Mustafa oğlu Mehmed ile yirmi beş kuruş mehr-i muaccel ve yirmibeş kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle nikâhlandıklarını fakat zifaf gerçekleşmeden aralarında tartışma olunca Zeyneb yirmi beş kuruş mehr-i muaccel ve yirmi beş kuruş mehr-i müeccelinin yarısını almak kaydıyla Mehmed ile boşandıklarını mahkemeye kaydettirmiştir.[302]

Muhalaa yoluyla boşanmada birtakım haklarından vazgeçmiş olması, kadının sonradan pişmanlık yaşamasına sebep olabiliyordu. Kadın, söz konusu pişmanlık hissiyatı ile vazgeçtiği haklarını kocasından geri almak için çeşitli iddialar ile kocasına dava açabilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Hayık Baba köyünden el-hac Ahmed kızı

[299] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1143-1144), No. 82, 185-1.
[300] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1118), No. 57, 159-1. diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1124-1125), No. 61, 22-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1130-1131), No. 69, 117-1.
[301] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1242), No. 3828, 9-1.
[302] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1115), No. 53, 61-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1154-1160), No. 103, 239-2.

Meryem isimli kadın, muhalaa ile boşanmış olduğu kocası Süleyman'a dava açıp aralarında anlaşmazlık olduğu için Süleyman'ın kendisini boşadığını belirterek zimmetinde olan yirmi beş kuruş mehr-i müeccel, iddet nafakası ve bekleme süresi masraflarını talep etmiştir. Ancak bu iddianın Süleyman tarafından inkâr edilerek Meryem'in söz konusu yirmi beş kuruş mehr-i müeccelinden vazgeçip iddet nafakası ve bekleme süresi masrafı kendisine ait olmak üzere muhalla-i sahiha-i şer'iyye ile boşanmış olduklarını bildirmiş ve bu söyledikleri şahitler tarafından da doğrulanmıştır. Neticede ise Meryem'in eski kocasına açtığı dava reddedilmiştir.[303]

18. yüzyıl Ayıntab ve Diyarbekir'deki muhalaa kayıtları incelendiğinde boşanmayı isteyen tarafın genelde kadın olduğu görülmektedir. Fakat kimi zaman kadınlar kocaları tarafından zorla muhalaaya yöneltildiklerini de iddia edebilmişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Kürtinciyan mahallesinden İskender kızı Meryem, dava günü kocası Mustafa'nın onbeş kuruş mehr-i müecceli, iddet nafakası ve bekleme süresi masrafından vazgeçip muhalaa olalım dediğini, kendisini darb edip zorla iddet nafakası ve bekleme süresi masrafından vazgeçirtip boşandığını iddia ederek söz konusu onbeş kuruş mehr-i müecceli, iddet nafakası ve bekleme süresi masrafını kocasından talep etmiştir. Davalı Mustafa'nın Meryem'in iddialarını inkâr etmesi ve Meryem'in iddiasını ispat edememesi neticesinde Mustafa'ya ifadelerinin doğru olduğu hususunda yemin ettirilmiş ve Meryem'in davası reddedilmiştir.[304]

Anlaşarak boşanan çiftlerin birbirleri ile ikinci bir evlilik denemesi yaptıkları da görülmekteydi. Ayıntab'ın Tarla-yı Atik Mahallesi sakinlerinden es-seyyid Mehmed'in sekiz ay önce hanımı Aşur kızı Fatma ile hul olduklarını, ancak yine Fatma'nın rızasıyla tekrar nikâh yaptıklarını ifade ederek hanımını talâk-ı selâse ile boşamadığına yönelik yemin etmiştir.[305]

Bazı muhalaa vakalarında erkeğin boşanma kararından pişmanlık duyduğu düşünülmektedir. Nitekim Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesinden Mehmed oğlu Abdullah, eski karısı Fatma'nın kendisiyle nikâhlı iken Mehmed isimli kişi ile evlendiğini iddia ederek Fatma'ya dava açmıştır. Davalı Fatma ise Abdullah'ın eski kocası olduğunu, aralarında tartışma yaşanınca yirmi kuruş mehr-i müecceli, iddet nafakası ve meunet süknası kendi üzerine olmak üzere Abdullah ile huzur-ı müsliminde muhalaa-i sahiha-i şer'iyye ile boşandıktan sonra Mehmed ile evlendiğini açıklamıştır. Ayrıca Fatma'nın söylediklerinin şahidlerin ifadeleriyle de doğrulanması üzerine

[303] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1118), No. 57, 343-3., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1134-1135), No. 73, 31-2. "Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesinden Fatma binti Mehmed, kocası Mehmed bin Halil'in kendisini üç talakla boşadığını iddia ederek onbeş guruş mehr-i müeccelini taleb etmesi üzerine zevci Mehmed'in ifadesinde Fatma ile talak ile değil muhalaa ile boşandıklarını ve mezbur Fatma'nın mehr-i müeccel ve nafaka-i iddetinden fariga olduğunu söylemesi ve bu söylediklerinin şahidler tarafından doğrulanması neticesinde mezbur Fatma muarazadan men edilmiştir."
[304] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1120-1121), No. 59, 94-2.
[305] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1120-1121), No. 59, 254-2.

Abdullah'ın davası reddedilmiştir.[306] Bu kayıtta, bir erkek hanımının kendi nikâhında iken başka bir adamla evlendiği iddiasıyla hanımına dava açmıştır. Dava sonucunda davacı adamın hanımıyla muhalaa ile boşanmış olduğu ve hanımının boşandıktan sonra evlilik yapmış olduğu anlaşılmıştır. Erkeğin bu tavrının boşandığı karısının başka bir erkekle evlenmesini hazmedememesinden kaynaklandığını düşündürmektedir.

Belgelerden anlaşıldığı üzere muhalaa türündeki boşanmanın genel sebebi geçimsizliğe dayandırılmaktaydı. Ancak incelenen vesikalarda farklı sebeplerle de muhalaa yoluna gidilebildiği tespit edilmiştir. Nitekim Ayıntab'dın Çukur mahallesinden Yanos oğlu Agob, Bedros kızı Maryem isimli Nasraniyyeye dava açarak, Maryem'in nikâhlı hanımı olduğunu, lakin kendisinin üç seneden beri mücâmaat (cinsi münasebet)olmadığını, Maryem'in kendi hüsn-i rızasıyla nafaka-i iddet ve meunet süknasından vazgeçmesiyle Maryem'i muhalaa-i sahiha-i şer'iyye ile boşadığını Maryem'in de boşanmayı kabul ettiğini bildirmiştir.[307]

Muhalaalı boşanma için bazen erkek, hanımından birşey talep etmediği gibi hanımının kendisinde olan tüm alacaklarını hanımına ödeyebilmekteydi. Ayıntab'ın Akyol mahallesinden Kasım kızı Hatice, kocası Halil oğlu Mehmed ile anlaşamadıkları ve tartışma yaşadıkları gerekçesiyle kocasının onbeş kuruş mehr-i müeccelini, iddet nafakasını, bekleme süresi masrafını ve beş kuruş toplamda ise yirmibeş kuruşu kendisine teslim ettikten sonra kendisini muhalaa ile boşadığını mahkemede kaydettirmiştir.[308] Muhalaa ile boşanmanın bu örneğinde kadın, mehr-i müeccel vesair haklarından vazgeçmediği gibi kocası hanımına bir miktar da nakit para vermiştir.

Yapılan incelemelerde muhalaa kayıtlarında oldukça ilginç örnekler de tespit edilmiştir. Örneğin, Ayıntab'da Zincirli Mahallesi sakinlerinden Hanefi kızı Aişe, kocası Hasan oğlu Hasan'ın başka bir şehre gittikten sonra kendisine kocasının ölüm haberi gelmesi üzerine habere inanıp el-hac Mehmed isimli kişiyle evlenmiştir. Ancak bir süre sonra öldü bildiği kocası Hasan çıkıp gelmiştir. Böylece Aişe'nin ikinci nikâhı battal ve nikâh-ı evveli baki olmuştur. Fakat artık ölü bildiği kocası Hasan ile anlaşamadıklarından aralarında tartışma yaşanınca Hasan'ın zimmetinde olan on kuruş mehr-i müecceli, merkeb ve sair eşya bedeli olan yirmibeş kuruş hakkından vazgeçerek iddet nafakası bekleme süresi masrafı kendisine ait olmak üzere Hasan ile muhalaa usulüyle boşanmışlardır.[309] Belgede görüleceği üzere kocası başka diyara giden kadın, kocasının ölüm haberini alınca başka biri ile evlilik yapmış, ancak öldüğünü bildiği kocası ortaya çıkıp gelince sonradan yapmış olduğu evliliği hukuken iptal olduğu için öldüğünü bildiği kocası ile evlilikleri geçerli olmuştur. Ancak sonrasında muhtemelen kadının başka bir adamla evlenmiş olmasından kaynaklanan sebepler ile tartışmalar yaşanmış ve anlaşmalı bir şekilde boşanmışlardır.

[306]Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1133-1134), No. 72, 43-1.
[307] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1143-1144), No. 82, 278-2.
[308] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1149), No. 90, 181-1.
[309] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1169-1170), No. 114, 180-2.

İki kadının aynı adamla evli olup ve aynı anda iki kadının da geçimsizlikten dolayı muhalaa ile boşanmaları da tespit edilen ilginç kayıtlar arasında yer almaktadır. Ayıntab'ın Tarla-yı Cedid mahallesinden Mehmed Ali kızı Fatıma ve Ahmed kızı Emine'nin kocaları Yusuf oğlu Ali tarafından boşanmak suretiyle; yirmişer kuruş olan mehirlerinden, iddet nafakaları ve ikamet masraflarından feragat ettikleri kaydedilmiştir.[310]

Diyarbekir ve Ayıntab'da Gayrimüslim kadınların da kadıya müracaat ederek Müslümanlar gibi muhalaa usulüyle boşandıkları görülmekteydi. Örneğin, Diyarbekir'e bağlı Kıtırbil-i Zımmî köyünde oturan Nasef kızı Betyon, kocası Eplo oğlu Tomo'nun zimmetinde olan mehrinden vazgeçmesi, iddet nafakasının kendisine ait olması ve küçük çocuklarının annelerinin terbiyesinde olması kaydıyla çocuklar için günlük beş akçe nafaka kendisine vermek üzere muhalaa-i sahiha-i şeriyye ile hul olduklarını mahkemeye kaydettirmiştir.[311] Gayrimüslimlerin de muhalaa ile boşanmış olduklarına yönelik Ayıntab örneğinde ise Çakıt mahallesinden Bedros kızı Yakut isimli Nasraniyye Karagöz oğlu Hacar isimli zimmînin kocası olduğunu, ancak aralarında tartışma olduğunu beliriterek bir küpe, bir kaftan, bir rahtı kocası Hacar'a bedel-i hul olarak verip muhalaa-i sahiha-i şeriyye ile boşandıklarını mahkemeye bildirmiştir.[312]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerindeki muhalaa türündeki boşanma kayıtlarının hemen hepsinin kadın tarafından mahkemeye kaydettirildiği tespit edilmiştir. Boşanabilmek için kocasında olan birçok hakkından vazgeçen kadınlar, sonradan herhangi bir problemle karşılaşmamak için olsa gerek muhalaa ile boşanmış olduklarını mahkemede tescil ettirmişlerdir. Zira bazen erkeğin boşanma kararı almasından pişmanlık duyması durumunda kadın, eski kocasının farklı girişimleri ile karşılaşabilmekteydi. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesinden Mehmed oğlu Abdullah, Mehmed kızı Fatma'ya dava açarak Fatma'nın kendi nikâhında iken iki ay önce Mehmed isimli kişiyle evlendiğini iddia etmiştir. Ancak Fatma, davacı Abdullah ile altı ay önce aralarında tartışma yaşandığını, kocasının zimmetinde olan yirmi kuruş mehr-i müecceli, iddet nafakası ve meunet süknasından vazgeçmek üzere Abdullah ile huzur-ı müsliminde muhalaa-i sahiha-i şer'iyye ile boşandıktan sonra Mehmed ile evlendiğini beyan etmiştir. Fatma'nın söylediklerinin şahidlerin ifadeleriyle doğrulanması üzerine Abdullah, eski hanımıyla tartışmaktan men edilmiştir.[313]

Erkek, boşandıktan sonra hanımıyla ayrılığı kabullenemeyince kadın, boşanma sonrası dahi erkeğin taarruzuna maruz kalabilmekteydi. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Ali Kaya kızı Aişe, kocası el-hac Mehmed oğlu el-hac Abdulkadir'in zimmetinde olan mehr-i müeccel alacağından vazgeçip iddet nafakası ve bekleme süresi

[310] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1153), No. 95, 173-2.
[311] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 18-1.
[312] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1132), No. 71, 69-3., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1132), No. 71, 69-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1177-1178), No. 122, 218-1.
[313] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1133-1134), No. 72, 43-1.

masrafları kendisine ait olmak üzere muhalaa ile boşanmış iken hala eski kocasının kendisiyle birlikte olmak istediğini iddia ederek mahkemeden gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ancak el-hac Abdülkadir, iddiaları inkâr edince şahitlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin ifadeleriyle birlikte Aişe'nin iddialarının doğrulanması üzerine Abdulkadir, eski hanımıyla tartışmaktan men edilmiştir.[314]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerindeki muhalaa vakalarında genel itibariyle kadının mehr-i müeccel, iddet nafakası, boşanma sonrası bekleme süresi masrafı gibi haklarından vazgeçerek kocasını boşanmak için ikna etmiş olduğu anlaşılmıştır. Sicil kayıtlarındaki örnekler incelendiğinde, her iki şehirde de muhâlaanın en yaygın sebebinin karı-koca arasındaki geçimsizlik olduğu görülmüştür. Karı-koca arasındaki söz konusu geçimsizlik, "Hüsn-i zindegâni olmamağla" veya "şikâk vaki olmağla" gibi ibarelerden anlaşılsa da geçimsizliğin asıl sebebi genel olarak kayıtlarda belirtilmemiştir.

4.4.1.3. Tefrîk

Tefrîk, belli durumlarda kadının mahkemeye başvurması üzerine hâkim kararıyla evliliğin bitirilmesi yani kazaî boşanma anlamına gelmektedir.[315] Kocanın evin nafakasını karşılamaması, uzak bir yere gidip uzun süre gelmemesi, dinî durum, cinsel iktidarsızlık, akıl hastası olma veya bulaşıcı hastalıkların bulunması, kötü muamele ve geçimsizlik gibi sebeplerden dolayı kadın, evliliğinin sona erdirilmesi için kadıya başvurabilirdi. İslâm hukukuna göre gerekli şart ve sebepler meydana gelince hâkim karı kocayı boşayabilmiştir. Hâkimin bu boşama hakkına *tefrik* adı verilmiştir.[316] İslâm hukukunda boşama yetkisi erkeğe verilmesine rağmen, mahkemenin de bu yetkiyi bazı durumlarda kullanıp evliliğe son verebilmesi, mağdur durumda olan kadının hakkını korumaya yöneliktir.

Ronald Jennings, 17. yüzyıl Kayseri sicillerindeki çalışmasında kocanın karısına kötü muamelede bulunduğuna yönelik mahkemeye yansıyan davalarda genel olarak kocanın hanımına kötü davrandığını inkâr ettiğini veya karısına iyi davranması için mahkemenin kocaya tembihte bulunduğunu ifade etmiştir.[317] Bahsi geçen konuya benzer davalar bu araştırmada da tespit edilmiştir. Nitekim Diyarbekir'in Camiünnebi mahallesinden Timur kızı Zülfi, Molla Mehmed'i vekil edip, kocası Ali'nin kendisini haksız yere darb ettiğini mahkemeye bildirerek kocasından tefrîkini talep etmesi üzerine

[314]Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 238-3., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1134-1135), No. 73, 125-b2.

[315] H. İbrahim Acar, "Tefrîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/277.

[316] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm 1*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1986), 313, 322.; Ahmet Akgündüz, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, (İstanbul: Timas Yayınları, 1993), 34.

[317] Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century, Ottoman Judicial Records-The Sharia Court Of Anatolian Kayseri", Studies on Ottoman Social History in The Sixteenth and Seventeeth Centuries, The Isis Press, (İstanbul 1999), 84-92.

kocası Ali, hanımı Zülfi'nin iddiasını inkâr etmiştir. Zülfi iddiasını ispatlayacak şahidi bulamayınca mahkeme Zülfi'den yemin istemiştir.[318] Ali ise hanımını dövdüğünü inkâr etmiştir. Bu vakada mahkemenin en son neye karar verdiği bilinmemektedir. Ancak Ronald Jennings'in tespitindeki gibi kocanın karısını dövdüğünü inkâr etmiş olduğu müşahede edilmiştir.

Kocanın karısını nafakasız bırakıp ortadan kaybolarak uzun süre gelmemesi halinde mahkeme çiftleri boşayabilmekteydi. Ayıntab'ın Tarla-yı Cedid Mahallesinden es-Seyyid Hasan kızı Meryem, kocası el-hac Ali'nin kendisini nafakasız bırakıp uzun süreden beri başka diyara gittiğini ve hiç kimseyi nafakası konusunda vekil etmediğini, kendisinin fakir ve nafakaya ihtiyacı olduğu için sekiz ay önce Birecik'e gidip şâfî imamı Mustafa Efendi huzurunda kocasının nafaka olarak kendisine bir şey bırakmadığını beyan ettiğinde hâkimin kendisini şâfî mezhebi üzerine kocasından boşayıp tefrîkine hüküm verdiğini belirtmiştir. Sonrasında aynı beldedeki Hanefî imamının da bu kararı onaylamasıyla kendisini terk eden kocasından boşanmış olduğunu ve es-Seyyid Ahmed isimli kişiyle nikâhladığını bildirmiştir. Ancak hala bazı akrabalarının Meryem'in evliliğine karşı çıkmaları sebebiyle Meryem, mahkemeden resmi bir belge talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, Meryem'in imam şâfî ve imam hanefî kararlarıyla boşandığı ve nikâhının sahih olduğu yönünde kendisine vesika vermiştir.[319] Bu örnekte tefrik kararı verildikten sonra kadının başka birisiyle evlenmesinden dolayı akrabaları kadını huzursuz etmişlerdir. Bunun üzerine kadın, mahkemeden tefrîk kararı aldıktan sonra evlilik yaptığını akrabalarına ispatlamak için mahkemeden vesika talep etmiştir.

Bir başka örnekte ise Ayıntab'lı Süleyman kızı Fatma, kocası İbrahim Ağa'nın nafaka ve oturacak yer bırakmadan başka bir şehre gittiğini sekiz sene boyunca hala dönmemiş olduğunu nafakaya ve oturacak yer masrafına şiddetli ihtiyacı olduğunu bildirdikten sonra Şâfîi naibi Mevlana es-seyyid Nimedullah efendinin kocası İbrahim ağa ile aralarında olan nikâhı fesh edip tefrîkine hüküm verdiğini ve bu karara dair bir de hüccet verdiğini beyan etmiştir.[320] Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere evli erkeğin evinin nafakasını temin etmeden uzun süre evinden ayrı olması durumunda geride kalan hanımı geçimini sürdürmekte zorlanırsa kadın mahkeme kararıyla kocasından ayrılabilirdi.[321]

Allah'a inanmayan ve ortak koşanlar ile ilgili evlenme yasağı Kur'an-ı Kerîm'de açıkça belirtilmiştir.[322]Ancak bazı durumlarda evlendikten sonra evlenen çiftlerden

[318] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1215-1216), No. 3798, 29-4.
[319] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1177-1178), No. 122, 162-1.
[320] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1114-1115), No. 52, 264-1.
[321] Mehmed Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma 'Tefrik' ", *Osmanlı Araştırmaları V, The Journal of Ottoman Studie/5*, (İstanbul, 1986), 11.
[322] Bakara, 2/221 İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman

birinin Allah'a inanmadığı mahkemeye bildirildiğinde mahkeme kararıyla evliliğe son verilebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'da Bostancı mahallesinden Ahmed kızı Hadice, kocası Ahmed oğlu Ahmed'in kâfirim dediğinin ispatı üzerine mahkeme kararı ile kocasından boşanması, Kur'an'ın yasakladığı bir evliliğin mahkeme tarafından bitirilmiş olduğunu göstermektedir.[323]

Gayrimüslim bir kadının din değiştirerek Müslüman olması durumunda, Müslüman olmayı kabul etmeyen Gayrimüslim kocasından ayrılması da tefrîk kararı ile gerçekleştirilebilmekteydi. Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden mühtedi Hatice Hanım, İslâm ile müşerref olduğunda kocası Hatar'a defalarca İslamiyet'e geçmesini söylediğini, ancak kocasının İslamiyet'i kabul etmediğini bu sebepten aralarında tefrîk olduğunu belirterek Müslim oğlu Yahya'nın nafaka vesayir ihtiyaçları için babası Hatar üzerine kaydolmak üzere nafaka talep etmesi neticesinde çocuk için günlük dörder akçe nafaka takdir edilmiştir.[324]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkemelerindeki tefrîk davalarında genellikle kadınlar, mahkemeye başvurarak kocalarının kendilerine nafaka bırakmadan uzak yerlere gittiğini ve geçim sıkıntısı çektiklerini bildirerek mahkemenin kocalarından ayrılmaları kararını vermesini istemişlerdir. Bunun haricinde din ayrılığından dolayı da tefrîk örnekleri tespit edilmiştir.

4.4.1.4. Nikâh Feshi

Veli-yi mücbiri[325] yani babaları ve babalarının babaları dışındaki velileri tarafından velâyeten evlendirilen sagir ve sagireler, buluğa eriştiklerinde muhayyerlik[326] haklarını usulünce kullanabilirlerdi. Bu durumda olup buluğa eren bir kız, kocasından ayrılmak isterse, buluğa erdiği anda şahitler huzurunda nikâhını feshettiğini açıklaması gerekirdi.[327] İslâm hukukunda yer alan bu kaidelere göre 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerinde de nikâh feshi hakkını kullanan kadınlar tespit edilmiştir.

Veli-yi mücbiri olmayan velisi tarafından küçükken velayeten evlendirilen kızların buluğa erince nikâhlarını feshedebilme hakkı vardır.[328] Örneğin, Diyarbekir'in

---

etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır."

[323] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1177-1178), No. 122, 121-2.

[324] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 129-2.

[325] Zorlama yetkisine sahip velâyet anlamına gelmekte olup baba ve dedenin velâyetine denilmiştir. Bu yetkiye sahip veliler tarafından evlendirilen kişiler sonradan *kendileri adına yapılan evliliğe itiraz edebilme hakkına sahip değillerdir.* Bk. M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile,* 57.

[326] Taraflardan birinin veya her ikisinin kendi adlarına yapılan akdi süresi içerisinde onaylama veya feshetme hakkına sahip olması olarak tanımlanmıştır. Bk. H. Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/25-27.

[327] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kamus,* 5-51., İslâm hukukunda bir akdin veya hukukî bir bağın sona erdirilmesi fesih olarak açıklanmıştır. Bk. Ali Bardakoğlu, "Fesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/427.

[328] *Hayrettin Karaman, Ana Hatlarıyla İslâm 2,* 93. Bu konuda bk. Veli, bülûğa ermemiş çocuğu dengiyle ve mehr-i misl den aşağı olmamak kaydıyla evlendirebilme yetkisine sahiptir. Baba ve dede dışındaki

İç Kalesi'nden Halid kızı Rabia, küçükken annesi tarafından Mustafa oğlu Ali'ye nikâhlanmıştır. Ancak Rabia dava günü kuşluk vaktinde hayız ile âkıle ve baliğa olduğu vakit nikâhını feshettiğini açıklamıştır.[329]

Fesih hakkının buluğa erer ermez kullanılması gerekmekteydi. Aksi halde buluğa eren kız, fesih hakkını kaybetmiş olurdu. Fesih haklarını kaybetmek istemeyen kızlar, bu kurala hassasiyetle riayet etmişlerdir. Örneğin, Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden Mehmed kızı Fatma, Ahmet oğlu Mustafa'ya dava açarak küçükken veli-yi mücbiri olmayan kardeşi diğer Mustafa'nın kendisini elli kuruş mehr-i muaccel ve elli kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle Mustafa'ya nikâhladığını, ancak hayzını görüp baliğa olduğu anda ertelemeden şahitler huzurunda Mustafa ile aralarındaki nikâhı feshetmiş olduğunu bildirmiştir.[330]

Diğer bir örnekte ise, Ayıntab'ın Kanalıcı mahallesinden İsmail kızı Emetullah isimli kız buluğa ermeden validesi Meryem tarafından Hasan oğlu Mehmed'e otuz kuruş mehr-i muaccel ve otuz kuruş mehr-i müeccel ile nikâhlanmıştır. Emetullah, mahkeme günü sabah vakitleride buluğa erer ermez Mehmed ile olan nikâhını feshettiğini şahitlerin ifadeleriyle ispatlamıştır. Bunun üzerine mahkeme, Emetullah ile Mehmed'in tefrîkine karar vermiştir.[331] Bu örnekte de anne, veli-yi mücbir olmadığı için kız buluğa erişince nikâhını feshedebilmiştir.

Bir diğer nikâh fesih örneği sütkardeşliğinin ispat edilmesiyle mahkemeye intikal ettirilmiştir. Ayıntab'ın Seng-i Nakkaş mahallesinden Abdulkadir kızı Fatma, Hüseyin ile oğlu Mehmed'e dava açarak yedi sene önce kendisi ve Mehmed sagir iken dedesinin kendisini velâyeten Mehmed'e nikâhladığını, Hüseyin'in ise oğlu Mehmed'e velâyeten kabul ettiğini ifade etmiştir. Fakat nikâhlandığı Mehmed'in sütkardeşi olduğunu iddia ederek nikâhının feshini talep etmiştir. Bu iddiaya karşılık Mehmed'in babası Hüseyin, Mehmed ve Fatma'nın sütkardeşi olduklarını inkâr etmiştir. Fatma ise es-Seyyid Yusuf ve Ahmed Beşe isimli kişileri şahit göstermiştir. Bu şahitler, Fatma'nın annesi Hadice ile Mehmed'in annesi Miyase'nin kız kardeş olduklarını ve Fatma'nın annesi Hadice'nin Mehmed'i, Mehmed'in annesi Miyase'nin Fatma'yı huzurlarında emzirdiklerini söyleyerek şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme, Fatma ve Mehmed arasındaki nikâhın feshine karar vermiştir.[332]

---

velilerin velâyeten küçük çocuğa kıydığı nikâhı çocuk bülûğa erdiği zaman bozabilir. Buna hıyarü'l-bülûğ (bülûğ muhayyerliği) denir. Bu konuda bk. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021), 439.

[329] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 341-1.

[330] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 205-2. Diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 122-2, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 148-2, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 255-1, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 122-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142, No. 81, 171-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 469-1.

[331] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 67-b2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 68-3.

[332] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 33-2.

Mahkemede her fesih talebi tefrik ile sonuçlanamayabiliyordu. Örneğin, Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mehmed kızı Zemzem isimli genç kız, nikâhlı kocası seyyid İsmail'e dava açarak bir sene önce kendisi sagire olduğundan kardeşi Abdurrahman'ın velayeten kendisini seyyid İsmail'e elli kuruş muaccel ve elli kuruş müeccel mehir tesmiyesiyle nikâhladığını, beş ay önce ise buluğa erdiğini ve şahitler önünde nikâhını feshetmiş olduğunu iddia ederek nikâhının feshine hüküm verilmesini talep etmiştir. Ancak es-seyyid İsmail ifadesinde Zemzem'in kardeşi Abdurrahman'ın buluğa erişen Zemzem tarafından vekil edilip belirlenen mehir ile vekâleten nikâh yapıldığını söylemiştir. Ayrıca es-seyyid İsmail, es-seyyid molla İbrahim, Ahmed ve es-seyyid Halil isimli kişileri de şahit göstererek ifadesini ispatlamıştır. Bunun üzerine mahkeme, Zemzem'in seyyid İsmail ile evliliğine devam etmesi kararı vermiştir.[333] Bu fesih davasında kızın evlenirken buluğa ermiş olduğu ispatlandığından fesih talebi reddedilmiştir.

İncelenen kayıtlara göre 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da baba ve babasının babası haricindeki velileri tarafından evlendirilen küçük kızlar, kendileri adına yapılan evliliği istemediklerinde buluğa erdikleri anda şahitler huzurunda evliliklerini feshedebilmişlerdir.

4.5. Boşanmanın Getirdiği Yükümlülükler

Osmanlı mahkeme kayıtlarındaki tespitlere göre boşanma, erkeklere birtakım maddi yükümlülükler getirmektedir. Boşanmanın gerçekleşmesi neticesinde, kadının iddet dönemi nafakası ve çocuk sahibi olanlar için çocuğun bakım masrafları hususunda çeşitli tedbirler alınmıştır.

4.5.1. İddet ve İddet Nafakası

Nafaka, insanın yaşayabilmesi için lazım olan şey demektir.[334] İslam hukukunda koca, karısının ve karısından doğan çocuklarının nafakasını temin etmekle mükelleftir. Koca, karısının yiyecek, giyecek, mesken masraflarını temin etmek zorundadır.[335] Tıpkı mehirde olduğu gibi eğer koca, nafaka konusunda ihmalkâr davranırsa kadın mahkemeye başvurabilir, kendisi ve varsa çocukları için mahkeme yoluyla kocasından nafaka talep edebilirdi. Kadın zengin dahi olsa nafaka onun hakkıdır. Aynı şekilde kadının Gayrimüslim (ehl-i kitab) olması nafaka almasına mani değildir[336].

Kocasından ayrılan veya kocası ölen kadının, tekrar başkasıyla evlenebilmek için beklemek zorunda olduğu süreye "iddet" denilmektedir. Kadın kocasından

[333] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1138), No. 78, 75-1.
[334] Vehbe Zühayli, c.X, s.78-129., bu konuda ayrıca bk. Celal Erbay, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/282.
[335] Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, (İzmir: Çağlayan Yayınları 1996), 19.
[336] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku I,* (İstanbul: Nesil Yayınları 1986), 346-347.

boşanırsa doksan gün, kocası ölürse yüz otuz gün iddet süresi devam eder.[337] Ayrıca hamile kadının iddeti ise çocuğunu doğuruncaya kadardır.[338] Kur'ân-ı Kerîm'de boşanma sonrası iddet süresi boyunca kadınların oturdukları evlerden çıkarılmaması ve nafakalarının verilmesi gerektiği açıkça bildirilmiştir.[339] Boşanma sonrası iddet süresi boyunca kadının nafakasını kocasının karşılaması gerekirdi.[340] İncelenen sicillerdeki belgelerde erkeğin iddet yükümlülüğü "nafaka-i iddeti" şeklinde geçmektedir.

Boşanma neticesinde erkek, hanımının iddet dönemi nafakasını karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Erkeğin bu yükümlülüğünü yerine getirmediği durumlarda ise kadınlar, iddet nafakalarının masrafını boşandıkları kocalarından alabilmek için mahkemeye başvurmuşlardır. Nitekim Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden Allahverdi kızı Fatma, kocası Mehmed'e dava açarak Mehmed'in kendisini boşadığını belirterek kocasında olan yirmi beş kuruş mehr-i müeccelini, iddet nafakasını ve bekleme süresi masrafını talep etmiştir. Mehmed ise söz konusu yirmibeş kuruş mehr-i müecceli, Fatma'nın kendisine hibe ettiğini söylemiş, ancak hibe ettiğine dair bir ispatta bulunamamıştır. Bunun üzerine kocası Mehmed'e mehrini hibe etmediğine dair Fatma'nın yemin etmesi neticesinde söz konusu yirmibeş kuruş mehr-i müecceli ile tayin olunan beş kuruş iddet nafakası ve bekleme süresi masrafı olan otuz kuruşu Fatma'ya ödemesi için Mehmed'e tembihte bulunulmuştur.[341]

Erkekler, kimi zaman daha sonra olası herhangi bir problemle karşılaşmamak için boşadıkları hanımlarının iddet müddeti masraflarını ödemiş olduklarını mahkemeye bildirme ihtiyacı hissedebilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'in Yiğit Ahmed mahallesinden İbrahim oğlu Çubukçu Mehmed, hanımı Hüseyin kızı Fatma ile uyuşmadıkları gerekçesiyle hanımını bainen tatlik ettiğinde onun mehr-i müeccelini ödeyip, günlük sekiz akçe de iddet nafakası oturma yeri masrafını vermek üzere hanımını boşadığını bildirmiştir.[342]

Hamile kadınlar da iddet nafakası talep etmekteydi. Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden Ömer kızı Fatma, boşandığı kocası Mehmed oğlu Ömer'den hamile olduğunu bildirerek iddet nafakasını talep etmiştir. Bunun üzerine Fatma'ya iddeti tamamlanıncaya değin günlük beş akçe nafaka takdir edilmiştir.[343]

Muhalaa ile boşanma karşılığında kadınlar, çoğunlukla iddet müddeti masraflarını kocalarından almamak üzere kocalarıyla anlaşmışlardır. Örneğin; Diyarbekir'in Mehmed Paşa mahallesinden Mehmed kızı Hamide, kocası Mustafa oğlu

[337] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kamus*, 368-370.
[338] Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku, 458.
[339] Talâk 65/1-2-4-6-7.
[340] H. İbrahim Acar, "iddet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/470.
[341] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 135-1.
[342] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 155.
[343] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1139-1140), No. 79, 560-2.

Ubeyd'den muhalaa ile boşanabilmek için kocasındaki mehir hakkından vazgeçtiği gibi nafaka iddeti ve kalacak yer masrafını da istememiştir.[344]

Nadir de olsa muhalaa dışındaki boşanma örneklerinde de kadının mehr-i müeccel ve iddet nafakası hakkından vazgeçmiş olduğu görülebilmektedir. Diyarbekir'in İmadiye mahallesinde oturan Miro oğlu Timur, nikâhlı eşi Sefer kızı Hanım'ı talâk-ı selâse ile boşadığında Hanım'ın mehr-i müecceli, iddet nafakası ve kalacak yer masrafını kocasından almadığı anlaşılmıştır.[345]

Bazı boşanmalarda kadına iddet nafakası verilmesine gerek kalmayabilirdi. Örneğin, Ayıntab'ın Hayk-ı Müslüman mahallesinden Hasan kızı Fatma, oğlu Osman'ı vekil ederek, kocası Molla Mehmed'in Fatma'yı elli kuruş muaccel ve elli kuruş müeccel mehir tesmiyesiyle nikâhlandığını, ancak karı-koca hayatı yaşamadan kocasıyla aralarında tartışma yaşandığı gerekçesiyle muhalaa ile boşandıklarını bildirmiştir. Boşanma sırasında iddet nafakası ve kalacak yer masrafının ise gerekmediği belirtilmiştir. [346] Bu belgedeki muhalaa örneğinde cinsel yakınlık gerçekleşmediği için iddet nafakası ve bekleme süresi masrafına gerek kalmadığı anlaşılmaktadır. Zira iddet nafakası, kadının kocasından hamile kalıp kalmadığının anlaşılması için beklenen sürede erkeğin boşadığı karısının masraflarını karşıladığı durumlar için geçerlidir.

İddet nafakasını kocasından alamadığını iddia eden kadının davasını ispatlayabilmesi gerekmekteydi. Aksi halde kadın, hiçbirşey elde edemezdi. Diyarbekir'in İskender Paşa mahallesinden Mustafa kızı Hadice, kocası Hüseyin oğlu Nebi'nin kendisini boşadığını, mehrini ve iddet nafakasını vermediğini iddia etmiştir. Ancak Hatice, davasını ispatlayamadığından mahkeme, kocası Nebi'den bir şey alınmamasına karar vermiştir.[347]

İslâm hukukuna göre kadın boşanmış dahi olsa başka bir evlilik yapabilmesi için iddet müddetinin bitmesi gerekmektedir. Örneğin, Diyarbekir sakinlerinden es-seyyid el-hac Mahmud ile oğlu Seyyid, Divan-ı Hümayuna başvurarak, Seyyid'in boşadığı hanımı Aişe'nin iddet müddeti bitmediği halde Diyarbekir'de oturan Serdengeçti Ağası Bucaklı Osman isimli kişinin Aişe'yi kendisine nikâhlamak bahanesiyle birkaç kişiyle birlikte evlerini basıp darp aletiyle kendilerine küfür ettiklerini, boşadığı hanımı Aişe'yi zorla kendisine nikâhladığını ve kendilerine haksızlık yaptığını bildirmiştir. Ayrıca davalarına yönelik fetva-yı şerîfe de verildiğini bildirip fetva gereğince de hakkın yerine getirilmesi için emir verilmiştir.[348] Bu kayıtta kadının iddet süreci içerisinde yaşadığı

[344] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 289. diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1181-1182), No. 3743, 3., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 53., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 153., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 170.
[345] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 72.
[346] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 31-1.
[347] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No. 3798, 29.
[348] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 163-3.

istismarlara karşı kendisini boşayan kocası tarafından korunmaya çalışılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Kocaları vefat eden kadınların iddet süresi boyunca yani dört ay on gün beklemeleri gerektiği ayetlerde açıkça belirtilmiştir.[349] Ancak kimi zaman iddet süresi bitmeyen kadına zorla nikâh yaptırılmak istendiği de müşahede edilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Hayk-ı Müslüman mahallesinden Hüseyin kızı Fatma, kendisiyle iddet müddeti içerisinde evlenmek isteyen el-hac Mehmed oğlu Mehmed'e dava açmıştır. Davada Fatma, beş gün önce kendisi adına Mehmed tarafından Molla Osman isimli kişinin vekil tayin edilerek Mehmed'e nikâhlandığını iddia etmiştir. Fatma, Molla Osman'ı kendisinin vekil etmediğini iddia ettiğinde ise Mehmed'in iki şahit getirerek vekâleti ispat ettiğini ifade etmiştir. Fakat Fatma pes etmeyerek istemediği bu evlilikten kurtulmak için vefat eden kocası el-hac Mehmed'in rebiu'lahirin onsekizinci günü vefat ettiğini, mahkeme günü ise kocasının vefatının yüzondokuzuncu günü olduğunu, dolayısıyla iddetinin bitmediğini ifade ederek, nikâh olsa dahi nikâhının sahih olmadığını mahkemede ihbar etmiştir. Ayrıca Fatma, iddet süresinin bitiminde ise söz konusu vekilin kendisi adına tekrar nikâh yapması ihtimaline karşın "eğer vekil ettim ise dahi vekili şimdi azlettim" deyip ifadelerinin vesikaya kaydedilmesini istemiştir. Böylece Fatma, bir daha aynı sıkıntıyı yaşamamak adına durumunu sağlama almıştır.[350] Bu belge, aynı zamanda 18. yüzyıl Ayıntab'ında sahte usuller ile evlendirilmeye çalışılan bir kadının haksızlık karşısında sessiz kalmayarak cesurca ve akıllıca mücadelesini yansıtmaktadır.

Yapılan bir araştırmada iddet yükümlülüğüne sadece kadının kocasından hamile olup olmadığının anlaşılması ve böylece nesebin karışmasının önlenmesine yönelik bir tedbir gözüyle bakılmaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Zira iddetin ric'i talakta kocaya, bâin talâkta her iki tarafa da düşünme fırsatı verdiği, kadına karşı oluşabilecek kötü zannın önüne geçtiği, kocanın ölmesi halinde onun hatırasına saygı duyulduğunu göstergesi, kadına yeni bir hayata ve olası bir evliliğe hazırlama imkânı verdiği ifade edilmiştir. Tüm bunların bir araya gelmesiyle iddetin aslında evlilik müessesinin saygınlığını ve aile bağını koruyucu etkisinin olduğu belirtilmektedir.[351]

Her iki mahkemeye yansıyan davalarda da özellikle yeni bir evliliğe adım atma durumlarında kadınların iddet sürelerinin titizle takip edildiği anlaşılmıştır. İslâm hukukuna göre boşanma durumunda kadının iddet nafakasının mutlaka ödenmesi gerekmekteydi.18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da boşanma sonrası iddet nafakalarının ödenmediği durumlarda kadınlar, mahkemeye başvurarak haklarını elde etmişlerdir.

[349] Bakara 2/234-235.
[350] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 27-2.
[351] Halil İbrahim Acar, "İddet", 21/467.

4.5.2. Çocuğun Bakımı

Osmanlı Devletinde boşanma sonrası çiftlerin sahip olduğu çocuğun terbiyesi ve büyütülmesi ile ilgili durumlar İslâm hukukunun belirlediği esaslara göre tayin edilmiştir. İslâm hukukunda evlilikte boşanmanın gerçekleşmesi halinde çocuğun velayeti babaya, hıdânesi ise anneye verilmektedir.[352] Çocuğun bakım ve terbiyesinin verildiği kişiye hâdine denilmektedir. Anne ve babası ayrılan çocuğun bakım ve terbiyesi konusunda öncelik anneye verilirken[353] çocuğun nafakasının babaya ait olduğu açıkça belirtilmiştir.[354] Erkek çocuğun yaşıtları çalışıp para kazanmaya başlayıncaya kadar nafakası babasının yükümlülüğü altındadır. Kız çocuğunun nafakası ise evleninceye kadar babasına, evlendikten sonra ise kocasına aittir.[355] Nafaka konusunda erkeğin ihmalkâr davranması durumunda hanımı mahkemeye başvurabilmekte ve böylece kadın mahkeme yoluyla kendisi ve varsa çocukları için kocasından nafaka talep edebilmekte idi.[356]

İslâm hukukuna göre erkek, hanımının ve hanımından doğan çocuklarının nafakasını temin etmekle yükümlüdür.[357] Osmanlı mahkeme kayıtlarında boşanma sonrası çocuklar için çok sayıda nafaka taleplerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Mesela; Diyarbekir'in Katırpınarı Mahallesi halkından Ümmü, babası Seyyid Ahmed'i vekil ederek kendisini üç ay önce boşayan kocası Sunullah'dan olan bir yaşındaki kızı Emetullah'ın kendi terbiyesi altında bulunduğunu belirterek küçük kızın bakım ve çeşitli masrafları için nafaka talebinde bulunması neticesinde mahkeme küçük kız için günlük onbeş kuruş nafaka takdir etmiştir.[358] Ayıntab'ın Ammu mahallesinden ise Abdulkadir kızı Fatma, kocası es-seyyid Yusuf oğlu es-seyyid Mehmed'den olan dokuz aylık Zeyneb isimli kızının hıdanesinde olduğunu belirtip küçük kızı için nafaka talebinde bulunması neticesinde mahkeme babası üzerine kaydedilmek suretiyle çocuk için günlük dört akçe nafaka verilmesine karar vermiştir.[359]

Çeşitli nedenlerle çocuğun annesinin hıdane sorumluluğunu üstlenemediği durumlarda ise bu görev annenin kadın akrabalarına geçmektedir.[360] Bu nedenle evli çiftlerin boşanması durumunda çocuğun hıdânesi bazen çocuğun annesi dışındakilere de verilebilmekteydi. Mesela; Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Mehmed kızı Emine, mahkemede kızı Fatma'nın boşandığı kocası Mustafa'dan olan küçük kızı Hadice'nin

[352] Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1998), 17/467.
[353] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012), 54.
[354] Bakara 2/233.
[355] Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm 2*, 151.
[356] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku 1*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1986), 346-347.
[357] Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996), 19.
[358] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 40-3.
[359] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 75-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 253-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 69-b2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No.59, 328-1.
[360] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk,* 294.

kendi hıdânesinde olduğunu ve nafakaya ihtiyaç duyduğunu belirtmesi üzerine mahkeme tarafından çocuk için günlük üç akçe takdir edilerek çocuğun babası Mustafa'dan alınmak üzere Emine'ye izin verildiği[361] görülmektedir. Bu belgede kızı boşanmış bir kadın, torununun kendi himayesi altında olduğunu belirterek küçük çocuk için mahkemeden nafaka talep etmiştir. Kadının başvurusu neticesinde belirlenen günlük nafaka miktarı, çocuğun babası üzerine borç olarak kaydedilmiştir.

Karı-koca boşanma yoluna gittiklerinde kadının hamile olup olmaması hususu büyük önem arz etmekte idi. Zira Kur'ân'da kadının hamileliği süresince nafakasının verilmesi ve kadın doğum yaptıktan sonra ise çocuğu anne emzirecekse anneye, sütanne emzirecekse sütanneye verilmesi, çocuğu emzirme süresi boyunca emzirme ücretinin babası tarafından ödenmesi gerektiği[362] açık bir şekilde bildirilmiştir. Çocuğun belli bir yaşa kadar anne sütü ile beslenmesi ve anne kokusuyla büyümesi, çocuk psikolojisi ve gelişimi açısından büyük öneme sahip olmasından ötürü boşanma sonrasında çocuğun annesinin yanında kalması uygun görülmüştür. İslâm hukukuna göre, boşanma sonrasında çocuk annesinin yanında kalıyor olsa dahi çocuğun süt emme döneminde bulunması halinde süt masrafları ve nafakası babasına aittir.[363] Ancak kocasının kendisini boşaması karşılığında kadın, karnında taşıdığı çocuğun doğumundan belli bir yaşa kadar bakımını üstlenebilmiştir. Örneğin, Diyarbekir'in Kamışlı mahallesinden Hüseyin Ağa kızı Esma Hatun, kocası İsmail oğlu Bezzaz Molla İsmail ile boşanırken karnındaki çocuk dünyaya geldiğinde yedi yaşına kadar çocuğun bakımını, nafaka ve çeşitli masraflarını kendisi üstlenmiştir.[364] Bir başka kayıtta ise Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Veli kızı Aişe, kocasının kendisine vermekle yükümlü olduğu ekonomik haklarından vazgeçmesinin yanısıra karnındaki çocuğun dünyaya gelmesinden süt içme döneminin tamamına değin nafakasının kendine ait olmak üzere kocası ile boşandıklarını bildirmiştir.[365]

Bazen erkek başka bir şehre gittikten bir süre sonra nikâhlı hanımına karşı yükümlü olduğu nafakadan kurtulmak için anlaşmalı boşanma yolunu

---

[361] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118), No. 57, 153-3.

[362] "Onları (iddetleri süresince) gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için (çocuğu) emzirirlerse onlara (emzirme) ücretlerini verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu, baba hesabına başka bir kadın emzirecektir.", bk. Talâk 65/6., "Emzirmeyi tamamlamak için anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği giyeceği örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücününün üzerinde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın. Baba ölmüşse mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer anne ve baba kendi aralarında danışıp anlaşarak iki yıl dolmadan çocuğu sütten kesmek isterlerse onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı bir sütanneye emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten saknın ve bilin ki, Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.", bk. Bakara 2/233

[363] Hayreddin Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 136.

[364] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1141-1242), No. 3828, 9-1.

[365] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118), No. 57, 159-1.

seçebilmekteydi.[366] Fakat başka bir şehre gidip karısını boşayan adamın çocuğunun nafakasını gönderme mecburiyeti devam etmekteydi. Nitekim Rabia Hatun, arzuhalle Diyarbekir'de oturan Müftüzâde Mustafa Ağa ile evlendiklerini, Mustafa Ağa'dan bir kız çocuk doğurduktan sonra Mustafa'nın Diyarbekir'e gidip oradayken kendisini boşamış olduğunu bildirmiştir. Lakin Mustafa'nın küçük kızı için mahkemece günlük kırkar akçe takdir edilen nafakayı göndermediğini bildirmiştir. Bunun üzerine mahkeme, çocuk için takdir edilen nafakanın ödenmesi için gerekenin yapılması kararını vermiştir.[367]

Boşanma dışında kocası ortadan kaybolan kadınların çocuklarının oldukça zor durumda kalmış olduğu da mahkemeye yansıyan belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbekir'in Molla Alican Mahallesinden İsmail kızı Ümmü, kayıp olan kocası İbrahim oğlu es-seyyid Hüseyin'in küçük oğlu İbrahim'in nafaka vesair zaruri ihtiyaçları için hiçbirşey bırakmadığını belirtip nafakaya çok ihtiyaçları olduğunu mahkemeye bildirmiştir. Bunun üzerine mahkeme, çocuk için günlük onbeş akçe takdir etmiştir.[368]

Boşanan kadınlar, mahkemeye başvurarak bakımını sağladıkları çocukları için nafaka talebinde bulunmuşlardır. Diyarbekir'e bağlı Kıtırbil-i Zımmî köyünde oturan Nasef kızı Betyon, mahkemeye başvurarak kocası Eplo oğlu Tomo'nun zimmetinde olan mehrini ve boşanma sonrası kocasının karşılaması gereken iddet nafakasını almayacağını bildirmiş, ancak küçük çocuklarının kendi terbiyesi altında olacağını onlar için günlük beş akçe nafaka ve kisve baha kendisine vermek üzere muhalaa ile boşandıklarını kaydettirmiştir.[369]

Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Mehmed kızı Hadice isimli kadın, mahkemede muhalaa ile boşandığı kocası Hüseyin'den olan küçük oğlu Yusuf'un kendi bakımında olduğunu ve nafakaya ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine çocuk için günlük beş akçe takdir edilmiştir.[370]

Boşanma konusunda erkeğe sınırlama getirilmemiş olsa da boşanma sonrası kadının üç aylık geçim masraflarını kapsayan nafaka-i iddet masrafı, süt içme çağında çocuk varsa onun ve annesinin nafaka-i hızanet ödemesi, süt çağından daha büyük ancak reşit olmayan çocuk var ise onlar için de giyim ve benzeri masraflara yönelik nafaka ödemesi gibi malî yükümlülüklerin erkeğe ait olması erkeklerin evliliklerini

[366] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 61-1.
[367] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 165-1.
[368] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 81-2.
[369] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1136), No. 3789, 18-1
[370] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1131-1139), No. 78, 79-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1149), No. 90, 75-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1172), No. 117, 20-1.

gelişigüzel bir şekilde sonlandırmamaları için onları düşünmeye sevkedebileceğine temas edilmiştir.[371]

4.6. Çocuk Sayısı

Osmanlı'da çok çocuğa sahip olmanın nadir olduğu, genellikle bir, iki, üç çocuklu aileler görüldüğü belirtilir.[372] Yapılan bir araştırmaya göre tek eşle evli olan 952 tereke sahibinin 169'unun hiç çocuk sahibi olmadığı, 208 kişinin tek, 193 ailenin iki, 173 ailenin üç ve 118'nin de dört çocukları olduğu tek eşli ailelerde en fazla 9 çocuğa sahip iki aile tespit edilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu verilere göre ortalama çocuk sayısının % 2.31 olduğu ifade edilmiştir.[373] Ortalama çocuk sayısı, 18. yüzyılın ilk yarısında Ayıntab için %2.93,[374] 18. yüzyılın ilk yarısında Konya için %2.87[375] olarak belirlenmiştir.

Tereke kayıtları ile çocuk sayısı tespiti, tereke sahibinin vefatı esnasındaki ailenin sahip olduğu mevcut çocuklarının sayısını gösterdiği için ailenin önceden sahip olduğu fakat hayatta bulunmayan çocuklarının sayısı hakkında bilgi edinmenin mümkün olmayacağından[376] Osmanlı ailesinde çocuk sayısı kesin olarak tespit edilememektedir. Yine de çocuk sayısının tespiti konusunda tereke kayıtları en önemli kaynak hükmündedir. Bu bakımdan 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'daki ailelerin çocuk sayısına yönelik bir veri tespit etmek için Diyarbekir 100 Ayıntab 100 olmak suretiyle evli kadın terekeleri üzerinde incelemeler yapılmıştır.

Tablo 4.1. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Ailelerin Çocuk Sayısı

	Diyarbekir		Ayıntab	
	Aile Sayısı	Toplam Çocuk Sayısı	Aile Sayısı	Toplam Çocuk Sayısı
1 Çocuklu	33 aile	33	31 aile	31
2 Çocuklu	20 aile	40	25 aile	50
3 Çocuklu	7 aile	21	12 aile	36
4 Çocuklu	6 aile	24	8 aile	32
5 Çocuklu	3 aile	15	1 aile	5
6 Çocuklu	1 aile	6	-	-
Çocuksuz	30 aile	-	23 aile	-
Toplam	100 aile	136 çocuk	100 aile	154 çocuk

[371] Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zılfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 267-268.
[372] Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Toplumunda Aile,* 94.
[373] Ömer Demirel- Adnan Gürbüz- Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyokültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi 1,* (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 107-118.
[374] Hüseyin Çınar, 18. Yüzyılın ilk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2000, s.164.
[375] Hayri Erten, "Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Aile", 94.
[376] Ömer Demirel- Adnan Gürbüz- Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", 1/107.

100 kadın terekesine göre oluşturulan bu tablo incelendiğinde[377] Diyarbekir'de 136, Ayıntab'da ise 154 çocuk tespit edilmiştir. Diyarbekir'de çocuksuz aile 30, Ayıntab'da ise 23'tür. Bu veriler nispetinde iki şehirdeki çocuk sayıları ve çocuksuz ailelerin oranının birbirine oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ailelerin çocuk sayısına bakıldığında hem Diyarbekir'de hem Ayıntab'da 1 ve 2 çocuk arasında yoğunluğun olduğu görülmektedir. Toplam çocuk sayısı aile sayısına bölündüğünde ise Diyarbekir'de 1.36, Ayıntab'da 1.54 ortalama çocuk sayısı karşımıza çıkmaktadır. Bu oran hesaplanırken çocuksuz aile sayıları da hesaba dâhil edilmiştir.

[377] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3796, 3753, 3785. Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 86, 90, 100, 117, 135.

5. DİYARBEKİR VE AYINTAB'DA İKTİSADÎ HAYATTA KADIN

Kadınların emek sarfettiği çalışma alanları evde ve ev dışında yapılan işler olarak iki kısma ayrılabilir. Osmanlı kadınlarının da hane içerisindeki emeklerine ek olarak hane dışında da gelir sağlayan birtakım ekonomik faaliyetler içerisinde yer aldıkları bilinmektedir. Bireylerin hukukî statüsü ve özgür olup olmadıklarını belirlemede mülkiyet hakkı büyük bir öneme sahiptir.

Osmanlı hukukuna göre mülk edinme açısından kadın ve erkek arasında bir ayrım yapılmayıp fiil ehliyetine sahip olan kadınlar miras, hibe, alım-satım gibi yollarla menkul ve gayrimenkul malların sahibi olabilmişlerdir.[378] Bu kapsamda Jennings, Kayseri şeriyye sicilleri üzerine yaptığı çalışmasında kadınların miras, mehir, alım-satım, borç alıp verme, vakıf ve ticaret gibi yollarla ekonomik hayatın içerisinde yer aldığına vurgu yapmıştır.[379] Erken modern dönemdeki Avrupa hukuk sistemlerinin büyük kısmında kadınlar ve onların sahip oldukları mallar, kocalarının yasal idaresindeyken[380] Osmanlı kadını, hukukî olarak evlendikten sonra da mal varlığının yönetimini kendi elinde bulundurabilmekteydi.[381] Ayrıca Yahudi ve 18. yüzyıl İngiliz hukukunda kadınlara tanınmayan veraset hakları Müslüman kadınına tanınmıştır.[382] Osmanlı kadınları, hukukun kendilerine tanıdığı imkânların bilincinde olan ve ekonomik haklarının sömürülmemesi için gayret sarf eden bireyler olmuşlardır.[383]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında da Müslim ve Gayrimüslim kadınların çeşitli yollarla iktisadî hayat içerisinde varlıklarını gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının iktisadî hayatta ne şekilde mal-mülk sahibi oldukları ve ekonomik alanda yapmış oldukları etkinlikler incelenmiştir.

5.1. Kadının Hukuken Malî Hakları

İslam hukuku, miras, mehir ve hibe gibi yollarla kadınlara emek harcamadan mal varlığı sahibi olma hakkı vermiştir. Kadınlar bu şekilde ekonomik olarak koruma altına alınmıştır.

---

[378] Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hakukî Sorunlar", *TBB dergisi/Özel Sayı,* (2017), 330-331.

[379] Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century, Ottoman Judicial Records-The Sharia Court Of Anatolian Kayseri", 183-199.

[380] Judıth E. Tucker, *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet,* çev. Zeynep Esra Koca, (İstanbul: Açılımkitap yayınları, 2015), 202.

[381] Suraıya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam- Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 111.

[382] Fatma Müge Göçek-Marc David Baer, "XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınının Toplumsal Sınırları", çev: Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zılfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 58.

[383] Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/8,* (Konya, 1988), 331.

5.1.1. Miras

İrs kökünden türeyen miras kelimesi, çoğunlukla birşeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan tevarüs edilen şey anlamına gelmektedir. İslâm hukukunda irs ve miras kelimeleri, ölen bir kimsenin geride bıraktığı mal varlığının ne olacağına yönelik kuralları ifade etmektedir.[384] İslam miras hukukunu inceleyen ilim dalına ferâiz denilmiş[385] bu kapsamda mirasta hissesi olan kimselere de pay sahibi anlamına gelen ashabü'l ferâiz denilmiştir. Ashabü'l ferâiz, kitap, sünnet ve icmâ ile belirlenmiştir.[386] Osmanlı devletinde tüm mülk menkul ve gayrı menkul mallar İslâm miras hukuku hükümlerine göre paylaştırılmıştır. Buna karşılık çıplak mülkiyeti devlete ait olan mirî arazinin tasarruf hakkı ile icareteynli ve mukataalı vakıflarda intikal, örfi hukuk tarafından düzenlenmiştir. Yani mirî arazinin mirasçılara intikali şer'i hukuka göre değil, örfî hukuka göre yapılmıştır.[387]

Kur'an-ı Kerim'de miras hakkı kadınlara da farz kılınmış[388] ve kadının mirastan alacağı paylar belirtilmiştir.[389]İslâm miras hukukuna göre koca çocukları ile birlikte hisse paylaşımında dörtte birini, çocuk bulunmadığı durumlarda mirasın yarısını alırken, hanım ise çocuklar varsa sekizde bir, çocuk yoksa dörtte bir pay alma hakkına sahiptir. Ölenin oğlu iki, kızı bir hisse pay alır.[390] Görüldüğü üzere kadının varis olarak aile içerisindeki statüsüne göre mirastan alacağı hisse değişmektedir. İslam hukukuna göre kadınlar, miras paylaşımında erkek akrabalarından daha az pay almalarına rağmen, kadınların emek harcamadan elde ettikleri ekonomik kaynaklar içerisinde miras ilk sırada gelmektedir. Mirasta erkeğin kadının iki katı kadar pay alması, İslâm'da ev idaresinde tüm maddi sorumluluğun erkeğe yüklenmiş olması ile ilişkilendirilebilir. Zira kadın, evlilik öncesi ve sonrası ev idaresinde hiçbir şekilde maddi olarak yükümlü tutulmamıştır.

Vefat edenin bıraktığı miras, mirasçılar arasında taksim edilmeden önce yapılması gereken ödemeler vardı. Bu kapsamda kişinin vefat etmesiyle birlikte tüm mal varlığı tespit edildikten sonra toplam miktardan öncelikle techiz ve tekfin giderleri karşılanmaktaydı. Vefat eden kişinin borçlu olarak vefat etmiş olması halinde bıraktığı miras, varisler arasında paylaşılmadan önce ölenin borcu ödenirdi. Bu borç durumu bazen vefat eden kişinin ekonomik ilişki içerisinde bulunduğu yabancı bir kişiye karşı[391]

---

[384] Hamza Aktan, "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/143.
[385] Ali Bardakoğlu, "Ferâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/362.
[386] Hamdi Döndüren, "Ashâbü'l-Feraiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/467.
[387] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk,* 297-298.
[388] Nisa 4/7, bk. "ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır."
[389] Bk. Nisa 4/7-12-176. ayetler.
[390] Hamdi Döndüren, "Ashâbü'l-Feraiz", *3*/467-468.
[391]Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 13-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 114-1.

bazen ise karısının mehir borcu[392] olabilmekteydi. Örneğin; Ayıntab'ın Kürtinciyan mahallesinden olup vefat eden el-hac İbrahim'in bıraktığı maldan techiz ve tekfin masrafları karşılandıktan sonra hanımı Halime'nin vefat eden kocası el-hac İbrahim'de bulunan müeccel mehir alacağı için kocasından kalan dükkân hissesi satılarak Halime'nin hakkının verildiği kaydedilmiştir.[393]

Ölen kişinin varsa vasiyetinin yerine getirilmesi de mirasın bölüştürülmesinden önce yapılacaklar arasında yer almaktaydı. Nitekim Ayıntab'ın Bostancı mahallesinden olup vefat eden Hüseyin kızı Aişe'nin mirası kocası Molla Abdullah Efendi, annesi Emine ve küçük oğlu Mehmed'e kalmıştır. Emine, kızının kocası Abdullah Çelebi'ye açtığı davada kızı Aişe vefat edince terekesinin toplamının ikibinyediyüz kırk kuruş olduğunu, bu miktarın yüz elli kuruşunu kızının vasiyeti üzerine hacca, yüz kuruşunu Ayıntab'a cari nehir tamirine, elli sekiz kuruşunu techiz, tekfin, ıskat-ı salât ve kefaret-i yemin vesair masrafına verildiğini ifade etmiştir. Toplamda mirasın dörtyüz kırk sekiz kuruşunun harcandıktan sonra kalan ikibin üçyüz otuziki kuruşta kendisinin altıda bir hissesi üçyüz seksensekiz kuruş, Abdullah Çelebinin dörtte bir hissesi beşyüz seksen üç kuruş ve küçük Mehmed'in binüçyüz altmış bir kuruş hissesi olduğunu belirterek kendisine tam olarak hakkının verilmesini istemiştir.[394] Bu örnekte de görüldüğü gibi ölen kişinin techiz ve tekfin masrafları ve vasiyeti yerine getirildikten sonra kalan miktar üzerinden mirasçılar haklarını talep etmişlerdir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınları da hem miras alan hem de miras bırakan tarafta yer alabilmişlerdir. Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesinden iken vefat eden Kasım kızı Hatice hayatta iken malının üçte birini vücuh-ı birre harcaması için mahalle imamı el-hac Ali efendiyi vasi muhtarı tayin etmiştir. Hatice'nin toplam tereke miktarı 10 kuruşluk mehir alacağı ile birlikte 400 kuruştur. Bu miktardan öncelikle 24 kuruluşluk techiz ve tekfin miktarı çıkarıldıktan sonra kalan 376 kuruşun 3/1'i yani 125 kuruşu depe isimli yerden Hacı İsmail ağa kapısına kadar olan yol siyah taş ile döşetilip vasiyeti yerine getirilmiştir. Terekeden geriye kalan 250 kuruş ise mirasçıları olan kocası Göcek Mehmed'e 125 kuruş, dayısının evlatları Mehmed'e 50 kuruş Fatma, Emetullah ve diğer Fatma'ya 25'er kuruş şeklinde paylaştırılmıştır.[395] Diğer bir örnekte ise, Diyarbekir'ın Molla Bahaeddin mahallesinde vefat eden Seyyid Ebubekir kızı Emetullah Hatun'un 200 kuruş mehir alacağı, 125 kuruşu kocasının kardeşindeki alacağı ve 248 kuruş değerindeki 5 ev ve bir değirmen hissesi ile birlikte toplam tereke miktarı 1001 kuruştur. Bu miktardan 38 kuruşluk techiz ve tekfin masrafı çıkarıldıktan sonra kalan 963 kuruş mirasçılarından 3 sehim yani 241 kuruş kocasına, 2 sehim yani 160 kuruş annesine ve 7 sehim yani 562 kuruş küçük oğluna verilmiştir.[396]

[392] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 162-1.
[393] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H1135), No. 75, 162-1.
[394] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 482-1.
[395] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 144-2.
[396] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 3796, 29-1.

Kadınlar, miras alan tarafta yer aldıklarında ölen kocalarının mirasçısı olarak gelir elde edebilmişlerdir. Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinde iken vefat eden Mehmed oğlu Bostancı Mehmed'in toplam tereke miktarı 153 kuruştur. Bu miktardan 16 kuruşluk techiz ve tekvin miktarı çıkarıldıktan sonra kalan 137 kuruş mirasçılarından hanımı Aişe'ye 17 kuruş, oğlu Mustafa'ya 59,5 kuruş ve kızları Emine ve Fatma'ya 29,5'er kuruş olmak üzere paylaştırılmıştır.[397] Diyarbekir'da ise Nalçacı mahallesinden iken vefat eden Abbas oğlu Numan'ın toplam mirası 52 kuruştur. 13 kuruşluk techiz ve tekfin masrafı çıkarıldıktan sonra 39 kuruş kalmıştır. Kalan miktardan Sultan ve Fatma isimli hanımlarının 10'ar kuruşluk mehir borçları çıkarıldıktan sonra kalan 19 kuruş da iki hanımına 2'şer kuruş 10 para ve amcasına 14 kuruş olarak paylaştırılmıştır.[398] Bu kayıtlara göre Diyarbekir ve Ayıntab'da kadına ve erkeğe düşen miras payları açıkça görülebilmektedir.

Kadınlara kimi zaman vefat eden kocalarından miras olarak hiçbirşey kalmadığı durumlar da yaşanabilmekteydi. Diyarbekir'ın Nalçeci mahallesinden iken vefat eden Mehmed oğlu Marangoz Molla Hüseyin'in terekesinin toplamı 83 kuruştur. Molla Hüseyin'in techiz tekfin masrafı, iki eşinin mehir alacağı ve dükkân kirasının toplamı da 83 kuruş olduğundan mirasçıları olan hanımı Huri ve karnındaki çocuğu, diğer hanımı Aişe ve onun da karnındaki çocuğa hiçbirşey kalmamış olduğu görülmektedir.[399]

Vefat eden kadınların mal varlıklarının ne kadarını miras yoluyla elde etmiş oldukları net olarak bilinemezken, bazen kendilerine miras kalmış olan miktar da terekelerinde belirtilmekteydi. Diyarbekir'ın Şeref Çavuş mahallesinden iken ölen Gayrimüslim Şemas Anton kızı Tereziye'nin terekesinin toplamı 274 kuruştur. Bu miktarın 162,5 kuruşu kendisine annesinden 112 kuruşu ise babasından kalmıştır. Yani Tereziye'nin terekesinin 274 kuruşu kendisine miras olarak kalmıştır. Bu durum Tereziye isimli kadının tüm malını miras yolu ile elde ettiğini göstermektedir. 274 kuruştan techiz ve tahfir masrafı için 40 kuruş çıkarıldıktan sonra kalan 234, 5 kuruş, Tereziye'nin ceddesine 39 kuruş, erkek kardeşine 195,5 kuruş olmak üzere paylaşım yapılmıştır.[400]

Miras paylaşımı sırasında mirasçılar arasında çeşitli konularda anlaşmazlıklar yaşanabilmekteydi. Kadınlar için miras tartışmalarında en çok gündeme gelen konulardan birisi hem Diyarbekir hem Ayıntab için mehr-i müeccel olmuştur. Kadınlar eşlerinin vefatından sonra kocalarının bıraktığı maldan mehr-i müeccelini almaları hususunda kocasının diğer mirasçılarıyla problemler yaşayabilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'in Kadı el-hac Ali Camii mahallesinden olup vefat eden Ali kızı Emine'nin kızları Zeliha ve Hatice anneleri Emine'nin mehri olan elli kuruş için vefat eden babalarının terekelerine el koyan üvey anneleri Zeyneb'e dava açmaları neticesinde

[397] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1152-1154), No. 93, 117-1.
[398] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1204-1205), No. 3753, 28-1.
[399] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1171-1173), No. 3796, 63-2.
[400] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725, 86-1.

annelerinin mehrinin kızlarına üvey anneleri tarafından ödenmesine karar verilmiştir.[401] Benzer örneklere Ayıntab'da da rastlanılmıştır. Nitekim Ayıntab'ın Akyol mahallesinde sakin iken vefat eden Mehmed oğlu Abdulaziz'in mal varlığı, hanımı Emine ile anne bir kız kardeşi olan Selver'e kalmıştır. Selver, Abdülaziz'den miras kaldığı iddiasıyla Emine'ye yönelik ev ve bağ davası açmıştır. Ancak şahitlerin ifadeleriyle Abdulaziz'in hayatta iken hanımı Emine'nin mehr-i müecceline karşılık olarak söz konusu evi ve bağı Emine'ye teslim ettiği anlaşılmıştır.[402]

Miras payalaşımı sırasında ailenin yakın üyeleri de mahkemede karşı karşıya gelebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Kozanlı mahallesinden Mehmed kızı Hadice, kardeşi Göcek Mehmed'e dava açarak babaları Mehmed'in vefat etmesiyle babasından kendisine kalan bağın hisesini kardeşi Mehmed'in zabt ettiğini iddia etmiş ve söz konusu bağ hisselerinden kardeşinin el çekmesini talep etmiştir. Göcek Mehmed ise kızkardeşinin iddiasını inkâr etmiş, ancak şahitlerin ifadeleriyle Hadice'nin iddiaları doğrulanmış ve bağ hisselerinin Hadice'ye teslim edilmesine karar verilmiştir. [403] Tıpkı Müslümanlar gibi Gayrimüslimler de miras konusunda anlaşmazlığa girdiklerinde mirasçılar, mahkemeye başvurmuşlardır. Diyarbekir'ın Molla Bahaeddin Mahallesi ahalisinden Karabet, Bibo, Lusye ve küçük Maryem, ölen babalarının mirasındaki haklarını haksız yere alan kardeşleri İgise'ye dava açmışlardır.[404]

Başka bir miras davasında ise anne ve evlad mahkemede karşı karşıya gelmiştir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden iken vefat eden el-hac Mehmed'in veraseti hanımı İsmail kızı Hadice ile oğlu Mehmed'e ve kızları Kerime, Meryem, İsmihan ve Elife'ye kalmıştır. Miras paylaşımı sırasında vefat eden adamın oğlunun "babam evi bana hibe etti" demesi üzerine annesi oğlunun bu iddiasını inkâr etmiştir. Ancak oğlunun iddiasını şahitlerin ifadeleriyle doğrulatmasıyla annesinin davası reddedilmiştir.[405]

Osmanlı'da kadınlara miras olarak kalan mülkler konusunda haksızlığa uğrayan kadınların haklarının korunması için devlet tarafından yetkili kişilere emirler verilmiştir.[406] Kadınlar, miras hakları hususunda gerekli yerlere müracaat edebilmişlerdir.[407] Ancak kadınların miras davalarında her zaman haklı olmadıkları, haksız yere miras davası açmış oldukları örnekler de mevcuttur. Diyarbekir'in Hoca Ahmed mahallesinden Sakar kızları İğner, Maryem ve Elo isimli Nasraniyye kardeşler, Zoğzinc-i zımmî köyünden amcaoğulları Bido'dan 60 sene önce ölen dedelerinin, babaları Sakar'a kalan babalarından da kendilerine isabet eden hisselerini talep etmişlerdir. Fakat dava ettikleri Bido aleyhindeki miras davasını ispat edemediklerinden

[401] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 213-1.
[402] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 172-b1., diğer örnekler için ayrıca bk., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 107-1.
[403] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 36-1.
[404] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No. 3798, 8-b.
[405] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 21-1.
[406] İbnül Emin Dâhiliye (1102), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi,* No. 8/828.
[407] İbnül Emin Adliye (1119), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi,* No. 11/748.

mahkeme tarafından davaları reddedilmiştir.[408] Başka bir örnekte ise Diyarbekir'in Yiğit Ahmed mahallesinde ikâmet eden Sara kızı Remye, Bedros oğlu Arotin'e miras davası açmıştır. Davada dedesi Kesper ve babası Remye'den intikal eden terekelerden dolayı Arotin'de alacağı olduğu iddiasında bulunan Sara'nın kendisine düşen miras hakkını almış olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla haksız yere bir miras davası açan Sara Arotin ile çekişmeden men edilmiştir.[409]

Kadınlar tarafından açılan haksız miras davaları Ayıntab mahkemesinde de görülmüştür. Ayıntab'a bağlı Güşa Beğ İsimli köyde sakin iken vefat eden Abdullah oğlu el-Hac Cuma'nın mirası oğlu Mustafa ile kızı Fatma'ya kalmıştır. Ancak Fatma, babası Cuma'nın mirasına kardeşi Mustafa'nın el koyduğunu, onun vefatından sonra da Mustafa'nın oğlu Hasan'ın söz konusu mirası zabt ettiğini iddia ederek dava açmıştır. Ancak konunun araştırılması neticesinde Fatma'nın kardeşi hayatta iken babalarının bıraktığı mirasın şahitler huzurunda taksim edildiğinin anlaşılması ile Fatma'nın davası reddedilmiştir.[410] Başka bir kayıtta da Ayıntab'ın Kayser mahallesinden iken ölen Gayrimüslim Abraham oğlu Mercan'ın mirasçısı hanımı Horimsimu, kocasının yüz kuruş alacağının olduğunu iddia ettiği Aratin isimli kişiye dava açmıştır. Ancak Aratin, söz konusu borcu ödediğini söyleyip şahitlerle de ifadesini kanıtlamıştır. Böylece Horimsimu'nun davası düşmüştür.[411]

Mirasçılar, kendilerine düşen miras hissesi payından memnun olmadıkları durumlarda mirastan daha fazla pay alabilmek için kendilerine az pay verildiğini iddia ederek mahkeme yolunu tutabilmekteydiler. Bu cümleden olarak Ayıntab'da da iki kadın, kendilerine eksik miras verildiğini iddia ederek erkek kardeşlerine dava açmıştır. Kürkciyan mahallesi sakinlerinden Ebubekir kızı Fatma ve Emine, kardeşleri Doğan Ahmed ile vefat eden kardeşi el-hac Mustafa'nın mirasçılarına dava açmışlardır. Davada babaları Ebubekir'den kalan terekenin hukuka uygun olarak taksim edilmediğini kardeşleri Ahmed ve müteveffa el-hac Mustafa'nın babalarının terekelerinden kendilerine sadece yirmişer kuruş verdiklerini, fakat babalarından kalan başka malların da olduğunu iddia etmeleri üzerine konu hakkında şahitlerin ifadeleri alınmıştır. Şahitler ifadelerinde Fatma ve Emine'ye mirastan yirmişer kuruş pay düştüğünü, Fatma ve Emine'nin bu miktarı teslim aldıktan sonra babalarının mirasına yönelik başka bir haklarının kalmadığını bildirdiklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Emine ve Fatma açtıkları miras davasında haksız bulunmuştur.[412]

Kadınlar miras hakkını alabilmek için erkeklere dava açtıkları gibi erkekler de miras hakkını alabilmek için kadınlara dava açabilmekteydi. Ayıntab'ın İbni Eyyüb

[408] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 102-1.
[409] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 133-1.
[410] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 108-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 109-b2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 159-1.
[411] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 164-2.
[412] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 40-2.

Mahallesi halkından Ali Ağa, vefat eden Hüseyin'in kız kardeşi Aişe'ye dava açmıştır. Davada yedi sene önce Hüseyin hayatta iken kendisine ondört kile buğday ve on kile arpa teslim ettiğinde Hüseyin'in söz konusu hububatı kendi tasarrufunda olan araziye ektiğini belirterek Hüseyin vefat edince mahsulün hissesinin kendisine ait olduğunu söylemiştir. Ancak Aişe ve cümlesinin söz konusu mahsülü haksız yere zabtettiğini iddia etmiştir. Aişe söz konusu iddiayı inkâr edince konu şahitlere sorulmuştur. Şahitler, Ali Ağa'nın ondört kile buğday on kile arpayı vefat eden Hüseyin'e verdiğini, Hüseyin'in ise araziye bu hububatları ektiğini, elde edilmiş olan hububatın bedelinin Ali Ağa'ya ait olduğunu doğrulamışlardır. Dava sonucunda on iki kile buğday ve otuz kile arpanın Ali Ağa'ya teslimi için Aişe'ye tembihte bulunulmuştur.[413]

Köle tabiri ile cariye tabiri arasında hukukî olarak hiçbir fark yoktur. Cinsiyet açısından kölelik statüsündeki erkekler için köle, kadınlar için ise cariye tabiri kullanılmıştır.[414] Hukuka göre köle, mülkiyet ve hukukî işlemler içerisinde eşya gibi olup alınıp satılabilir, hibe edilebilir, kiralanabilir, miras ve vasiyete konu olabilmektedir. Bu statüdeki kişiler velayet, şahitlik ve mülkiyet hakkından yoksundur.[415]

İslâm hukukuna göre köle ve cariyeler, azad edilmedikleri takdirde sahibinin mülkü olarak mirasçılarına mal hükmünde kalmaktaydı. Bu bakımdan ölenin geride kalan kölesi, efendisi ölmeden önce azad edilmiş ise bu durumun ispatlanabilmesi gerekmekteydi. Aksi takdirde miras paylaşımı sırasında azad edilen köle, birtakım sıkıntılara maruz kalabilmekteydi. Bu durumun yaşanmasını önlemek için kimi zaman azad edilmiş köle, efendisinin mirasçıları tarafından resmi bir belge ile koruma altına alınabilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden iken vefat eden el-hac Osman Ağa, ölmeden oniki yıl önce mülkü olan Habeş asıllı cariyesi Abdullah kızı Fatma'yı azad etmiştir. Osman Ağa vefat ettikten sonra ise mirasçıları, mahkemede Fatma'nın miras malı içerisinde yer almadığını bildirerek azadlı olduğuna dair kendisine bir belge verilmesini istemişlerdir.[416]

İslam hukukunda, azatlıktan doğan akrabalık bağına velâ, aralarında velâ bağı bulunan kişilerin her birine de mevlâ denilmektedir. Azatlıktan dolayı velâ, nesep gibi kabul edilip bazı hukukî sonuçlar doğurur. Buna göre köle, hürreyitine kavuştuktan sonra efendisi onun varisleri arasında yer alır.[417] Örneğin, Diyarbekir'ın Kubbe-i Cedid mahallesinden iken vefat eden es-seyyid Mahmud kızı Aliye'nin mirasçıları, annesi Badıseher namıdiğer Rukiye ile baba bir kardeşleri Mustafa ve Mehmed olarak

[413] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 55-1.
[414] Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 120.
[415] Mehmed Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002, 26/239.
[416] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 195-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 196-1.
[417] Şükrü Özen, "Velâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/11-13.

belirlenmiştir. Aliye'nin vefatından sonra Rukiye'nin de vefat ettiğini mirasçılarının ise kocası Ömer Çelebi ile küçük kızları Safiye ve Rabia ve mevlâ-yı atakasının oğlu es-seyyid Mehmed bin Mahmud olduğu bildirilmiştir.[418] Rukiye, azad edilmiş bir cariye olduğundan azatlıktan doğan akrabalık nedeniyle efendisinin oğlunun da varisleri arasında yer aldığı görülmektedir. Başka bir kayıtta ise Diyarbekir'in Tabanoğlu mahallesinden iken vefat eden Abdullah kızı Fatma'nın azatlı kölesi Abdullah oğlu Mustafa'nın, Fatma'dan kendisine isabet eden eve ait dörtte bir hissesini Fatma'nın kocası Abdullah oğlu el-Hac Ahmed'e yetmişbeş kuruşa satması,[419] kölenin de efendisinin mirasında hak sahibi olduğunu göstermektedir.

Azatlıktan doğan akrabalık örnekleri, Ayıntab mahkemesinde de tespit edilmiştir. Ayıntab'ın Kayacık mahallesinden iken vefat eden Acem asıllı Mehmed kızı Senem'in mirasının nikâhlı kocası Abdullah oğlu Molla Süleyman ile Mevla-yı atakası oğlu Ebubekir'e ait olduğu belirtilmiştir.[420] Bu suretle yine azat edilmiş bir cariyenin efendisinin çocuğunun da mirasta hak sahibi olduğu müşahede edilmektedir.

Kadınlara miras olarak kalanlar arasında tapulu toprakların kullanım hakkı da yer alabilmekteydi. Özellikle köylü kadınların miras yoluyla elde ettikleri topraklarda tarımsal işleri bizzat yaptıkları bilinmektedir. Bu durum köylerde yaşayan kadınların aktif olarak çalışma hayatı içerisinde yer alabildiğini göstermektedir. Nitekim Diyarbekir'ın Ebutahir köyünden Kâfiye, Emine, Fatıma, Aişe ve Asiye isimli kadınlar divân-ı hümâyuna müracaat edip Ebutahir köyü toprağında arazi tasarruf edenlerden baba bir kardeşleri Veyis'in vefat ettiğini belirtmişlerdir. Vefat eden Veyis'in oğlu, kızı ve baba bir kardeşi kalmadığından söz konusu topraklarda tapu hakkıyla tasarruf hakkının kendilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Ancak sahib-i arzın söz konusu topraklara başkalarının teklif ettiği resm-i tapu miktarından daha fazlasını kendilerinden talep ettiğini, kanunsuz hareket edip kendilerine eziyet ettiğini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine kardeşlerine ait yerlere başkalarının takdir etmiş olduğu miktarda resm-i tapu ile bu kadınlara verilmesi hususunda emir verilmiştir.[421]

Çocuğu olmayan kadının varisçisinin sadece kocası olması durumunda mirasının yarısı beytü'l mala kalmaktaydı. Ayıntab'ın Bostancı mahallesinden olup vefat eden Mahmud kızı Hüsna'nın mal varlığı kocası el-hâc Mehmed'den başka varisi olmadığından muhallefatının yarısının beytü'l mala kaldığı belirtilmiştir. Ancak Hüsna'nın kocası el-hac Mehmed, Dimos emini tarafından davaya vekil yapılan Ömer Ağa'ya dava açarak, hanımı Hüsna'nın aynı mahallede bulunan evini dört sene önce kendisine otuz kuruşa sattığını bildirmesine rağmen Ömer Ağa'nın söz konusu evin müteveffanın muhallefatından olduğunu söyleyerek zabt ettiğini iddia etmiştir. El-hac

[418] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 17-1.
[419] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 251-2.
[420] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 350-1.
[421] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167) No. 1, 112-3.

Mehmed'in bu iddiasının şahitlerin ifadeleri tarafından doğrulanması üzerine söz konusu evin el-hac Mehmed'e teslim edilmesine karar verilmiştir.[422]

Bazı evli erkekler, sağlıklı oldukları zamanlarda hanımlarının hakkını koruma altına almak isteyerek mülk beyanında bulunabilmişlerdir. Böylece kendilerinin vefatı durumunda hanımlarının karşılacabileceği olası miras kavgasını önlemek istemişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden olup vefat eden Ali oğlu Arab Mehmed'in mal varlığının hanımı Meryem, oğulları İbrahim, İsmail ve kızı Nurhatun'a kaldığı belirtilmiştir. Ancak mirasçılardan İbrahim ve İsmail, Meryem ile miras paylaşımında husumetlerinin olduğunu babaları Arab'ın muhallefatından olan ev, üç yorgan, üç döşek, beş yastık, bir kilim, bir şemdandan oluşan eşyalardaki miras hisselerini talep etmişlerdir. Bu iddia üzerine Meryem, sözü geçen malların kendi mülkü olduğunu ifade etmiştir. Meryem'in söylediklerinin ispatı için şahitlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin söz konusu malların Meryem'in mülkü olduğunu, Arab'ın hayatta iken söylemiş olduğunu bildirmeleri neticesinde İbrahim ve İsmail'in davaları reddedilmiştir.[423] Görüldüğü üzere kadın, kocasının ölmeden önce yaptığı mülk beyanı sayesinde haksızlığa uğramaktan kurtulmuştur.

Mülk beyanında bulunmak, sonradan yaşanabilecek olası miras kavgalarının önüne geçmekteydi. Örneğin, Diyarbekir'den Ticaret için İstanbul'a giden ve orda iken vefat eden el-hac Abdulkadir oğlu Receb'in hanımı Hayat, vekili aracılığıyla el-Hac Abdülkadir ve Hacer Hatun'a açtığı davada, vefat eden kocasının ticaretten getirdiği eşyadan kendisine kalan hissesini talep etmiştir. Bunun üzerine el-hac Abdulkadir, oğlu müteveffanın ticaret için İstanbul'a gideceği vakitte ve öncesinde elinde olan tüm malın "babam ile validemindir ben hizmetkârlıklarını ederim" dediğini ifade etmiş bu açıklaması şahidlerin ifadeleriyle de doğrulanmıştır. Bunun üzerine Hayat'ın açtığı miras davası reddedilmiştir.[424] Bu kayıtta el-hac Abdulkadir ölmeden önce elindeki malın kendisinin olmadığını belirtmiş olmasıyla söz konusu malın mirasına dâhil edilmeyeceği net bir şekilde anlaşılmış böylece yaşanan miras anlaşmazlığı büyümeden çözüme kavuşmuştur.

Kadınlara miras olarak vakıf hissesini tasarruf etme hakkı da kalabilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Ali Neccar mahallesinden Emine hatunun kocasını vekil ederek, Ayıntab'ın Kızılcakend mezrasının 12 kıratı ecdadı Nasırüddin'den miras kalan mülk ve iki kırat hissesi Nasır bin Mehmed bin Şehabedddin evlad-ı evladiyet vakfı ve on kırat hissenin zeamet olduğunu belirtmiştir. Mirasçılardan olan el-hâc Mehmed, Mehmed ve diğerlerinin üzerinde olan zeamet hissesine mutasarrıf olanların bahsi geçen mezranın gelirinin yarısını kendilerinin aldığını diğer yarısını ise müvekkilesi Emine'ye verdiklerini belirtmiştir. Bu konuda on kırat hisse-i zeamet ve oniki kırat mülk ve iki kıratı vakıf olmak üzere herkese hakkını dağıtmak üzere fermân-ı âli ihsan olunmuştur.

[422] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 206-1.
[423] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 87-1.
[424] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 275-3.

Ancak söz konusu vakıf hisselerinde tasarruf sırasının Emine'nin olduğunu zeamete tasarruf olanları müdahale etmemeleri hususunda tembihte bulunulmuştur.[425]

Kadınlara miras kalan mallara göz diken kişilere de zaman zaman rastlanılmıştır. Ayıntab'ın Şarkiyan mahallesinden Hamza kızı Hatice, vekil ettiği Ali aracılığıyla babası Hamza yaşıyorken dedesi Hamza Beğ'in tüm malını oğlu Hamza'ya hibe ettiğini belirtmiştir. Hatice'nin babası vefat edince malı, hanımı Aişe, kızı Hatice ve dedesi Hamza beğe kalmıştır. Hatice'ye vefat eden babasından sekiz sehimden dört sehim hisse kalmıştır. Dedesi Hamza beğ'in de vefat etmesiyle onun mirasının hanımı Meryem ile torunları Hüseyin ve Ali'ye kaldığını belirtmiştir. Hatice, Hüseyin'e dava açarak babasının mirasından kalan dört sehim hissesini Hüseyin'e hibe ederse kendisini evlendireceğini söyleyip haps ettiğini, Hatice de Hüseyin'in şartını kabul ederek hissesini hibe ettiğini bildirmiştir. Sonrasında Hatice, evlendiğini söz konusu hibenin kendisine zorla yaptırıldığını söyleyerek babasının mirasından kendisine kalan sekiz sehimden dört sehimlik hissesini Hüseyin'den istemiştir. Ancak Hüseyin'in bu iddiayı inkâr etmesi üzerine konu şahitler tarafından açıklığa kavuşturularak Hatice'nin iddiası doğrulanmış ve Hatice'ye babasının mirasından kalan hissesini vermesi için Hüseyin'e tembihte bulunulmuştur.[426] Görüldüğü üzere çeşitli entrikalar ile Hatice'nin miras hakkı elinden alınmıştır. Ancak bu haksızlığa maruz kalan Hatice, evlendikten sonra mahkemeye başvurarak miras hakkını geri almıştır.

Erkeğin birden fazla evlilik yaptığı durumlarda da miras anlaşmazlığı yaşanmaktaydı. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden iken vefat eden Ebubekir kızı Asiye'nin mirasçıları kocası es-seyyid Mehmed ile kızları Hadice ve Halime olarak belirlenmiştir. Ardından Asiye'nin kocası es-seyyid Mehmed de vefat edince mirası oğlu es-seyyid Mehmed ve kızları Halime, Hadice ve diğer Halime'ye kaldığı belirtilmiştir. Asiye'nin kızları Halime ve Hadice, baba bir kardeşleri olan es-seyyid Mehmed ve diğer Halime'ye dava açarak, babaları es-seyyid Mehmed'in yirmi sene önce iki ceviz ağacını anneleri Asiye'nin mehr-i müecceli karşılığında Asiye'ye vermiş olduğunu söyleyerek söz konusu yerlerden kendilerine isabet eden hisselerden es-seyyid Mehmed ve diğer Halime'nin el çekmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine es-seyyid Mehmed ve diğer Halime'nin de davacı Halime ve Hatice'nin iddialarını doğrulamaları neticesinde söz konusu ceviz ağacı hisselerinin Halime ve Hadice'ye teslim edilmesine karar verilmiştir.[427] Görüldüğü üzere anneleri ayrı olan kardeşler mahkemede miras davası nedeniyle karşı karşıya gelmişlerdir. Anneleri aynı olan kız kardeşler babalarının diğer evliliğinden olan kardeşlerine miras davası açarak haklarını elde etmişlerdir.

Miras paylaşımı hususunda sonradan problem yaşanmaması için iki kişi arasında yapılan sulh niteliğindeki anlaşmalar da mahkemeye kaydedilebilmiştir. Ayıntab'ın

[425] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 105-2.
[426] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 210-2.
[427] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 133-1., diğer örnekler için ayrıca bk., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 14-1.

Akyol mahallesinden Kürd el-hac Mehmed Efendi oğlu es-seyyid İbrahim, babasından kalan hadravat bostanı konusunda Aişe ile aralarındaki davada arabulucular vasıtasıyla otuz kuruş üzerine sulh yapıp bostanda kendisinin alakasının kalmadığını mahkemeye bildirmiştir.[428]

Mahkemeye yansıyan miras kayıtlarında hem Diyarbekir hem de Ayıntab'da kadınların gayrimenkul, nakit para, hayvan, zirai ürün, ev eşyası, giyecek, çeşitli ziynet eşyaları ve cariye gibi taşınır ve taşınmaz mallara miras yoluyla sahip olabildikleri müşahede edilmiştir. Bunun yanında her iki mahkemede de çok sayıda miras anlaşmazlıkları tespit edilmiştir. İslâm hukukunun vermiş olduğu miras hakkı hukuken kadınların ellerinden alınamazdı. Bu bakımdan Diyarbekir ve Ayıntab kadınları bazen mülk beyanıyla bazen şahitler huzurunda miras haklarını güvence altına almışlardır. Zira kadınların mülk edinme hususunda miras payları onların hayatında ekonomik açıdan oldukça önemli bir yere sahipti.

18. yüzyıla ait incelenen Diyarbekir sicillerinden 314 kadın terekesi, Ayıntab sicillerinden ise 567 kadın terekesi olmak üzere toplamda 881 kadının varislerine miras bıraktığı tespit edilmiştir. Tespit edilen tereke kayıtlarının sayısal verileri Müslüman ve Gayrimüslim olarak aşağıdaki tabloda sınıflandırılmıştır.

Tablo 5.1. 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Tereke Kayıtları

	Ayıntab	Diyarbekir
Müslüman kadınların terekeleri	536	239
Gayrimüslim kadınların terekeleri	31	75
Toplam	567	314
	Genel Toplam 881	

Tabloda görüldüğü üzere Ayıntab mahkeme kayıtlarındaki kadınların tereke sayıları daha fazladır. Bu durum Diyarbekir'in 18. yüzyıla ait günümüze ulaşan sicil sayısının Ayıntab'a nispeten daha az olmasından kaynaklıdır. Fakat sicil sayısı az olmasına rağmen Diyarbekir'de Gayrimüslimlere ait tereke sayısının Ayıntab'ınkinden fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu verilere göre Diyarbekir'de Gayrimüslim kadın nüfusunun Ayıntab'a nispeten daha fazla olduğu söylenilebilir.

18. yüzyıl Diyarbekir sicil sayısı ile Ayıntab sicil sayısı arasında eşitsizlik olduğundan Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının ekonomik durumlarını gerçeğe daha yakın bir şekilde karşılaştırmak maksadıyla iki şehre ait 100'er kadın terekesi üzerinden kadınların ekonomik durumu hakkında birtakım analizler yapılmıştır.

Bu analizin neticesinde, Diyarbekir'de 100 kadından 30'unun ev sahibi olduğu, 7 kadının ise ev hissesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Kalan 63 kadının ise bir ev veya ev hissesi sahibi olmadığı görülmektedir.[429] Ayıntab'da da 100 kadından 25'inin

[428] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 8-2.
[429] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796.

ev sahibi olduğu, 7 kadının ise bir ev hissesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Kalan 68 kadının ise bir ev veya ev hissesi sahibi olmadığı görülmektedir.[430] Bu veriler nispetinde Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların ev sahibi olma oranlarının hemen hemen aynı olduğu söylenilebilir.

Grafik 5.1. Diyarbekir ve Ayıntab Kadın Terekelerine Göre Ev Sahibi Olma Durumu

Diyarbekir'da 100 tereke içerisnde 4110 kuruşla en yüksek tereke miktarına sahip olan kadının mal varlığının 400 kuruşu mehir, 1215 kuruşu nakit para olup 3 evi bulunmaktadır. En düşük tereke miktarı 13 kuruş olup bu miktarın içerisinde mehir ya da nakit para bulunmamaktadır.[431] Ayıntab'da ise 100 tereke içerisinde 2777 kuruşla en yüksek tereke miktarı 3 çocuklu dul bir kadına ait olup toplam tereke miktarı içerisinde bir de ev değeri bulunmaktadır. Ayıntab'da en düşük tereke miktarı 17 kuruş olup bu tereke bekâr bir kadına aittir.[432] Bu karşılaştırmada kadınların mehir haklarının mal varlıklarının önemli bir kısmını oluşturduğu gözlemlenmiştir. Zira Diyarbekir'de en yüksek terekeye sahip kadının evli olmasından dolayı mehir alacağı tereke miktarını arttırmıştır. Ancak Ayıntab'da en yüksek terekeye sahip olan kadının dul olmasından kaynaklı mehir alacağı bulunmamaktadır. Bu durum, Diyarbekir ve Ayıntab'da en yüksek terekeye sahip olan kadınların mal varlıklarının birbirlerine göre oranlarını etkilemiştir.

[430] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, 55, 56, 58, 59, 73, 78, 79, 82, 86, 90, 93, 117.
[431] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796.
[432] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, 55, 56, 58, 59, 73, 78, 79, 82, 86, 90, 93, 117.

Diyarbekir'de 100 kadın terekesi içerisinde 9 Gayrimüslim kadın olup bunlardan ikisi duldur. 9 Gayrimüslimin 3'ü ev sahibidir. Bunlardan en yüksek terekeye sahip olan kadının 1 evi ile birlikte toplam mal varlığı 354 kuruş olup bu kişi duldur. En düşük tereke ise ev sahibi olmayan sadece 25 kuruş miras bırakan bir kadına aittir.[433] Ayıntab'da ise 100 kadın terekesi içerisinde 3 Gayrimüslim kadın olup bunlardan 1'i dul ikisi evlidir. 3 Gayrimüslimin 3'ü de ev sahibi değildir. Bunlardan en yüksek terekeye sahip olan kadının toplam mal varlığı 360 kuruştur. En düşük tereke ise evi olmayan, 1 kuruş nakit ile birlikte toplam 37 kuruş miras bırakan dul bir kadına aittir.[434] Bu verilere göre Diyarbekir'deki Gayrimüslim kadın, Ayıntab'a nispetle daha fazladır. İki şehirde de Gayrimüslim kadınların maddi varlıklarının hemen hemen birbirine denk olduğu söylenilebilir. Zira en yüksek ve en düşük tereke toplamları birbirlerine yakındır.

Diyarbekir'de 100 kadın terekesi içerisinde toplam 10 köylü kadın terekesi bulunmaktadır. Bunlardan 1'i Gayrimüslim bir kadına aittir. Köylülerden en yüksek tereke, 1 ev ve 100 kuruş mehirle beraber toplam 500 kuruş miras bırakan evli bir kadına aittir. Köylülerden en düşük tereke 10 kuruşluk mehir alacağı ile birlikte 23 kuruştur.[435] Ayıntab'da ise 100 kadın terekesi içerisinde 1 adet köylü kadın terekesi vardır. Bu tereke, 1 evi ile birlikte toplam 243 kuruş miras bırakan bekâr bir kadına aittir.[436] Yüz kadın terekesi içerisindeki verilere göre Diyarbekir'de daha fazla köylü kadın terekesi tespit edilmiştir. Ayıntab'da ise tek bir köylü kadın terekesi bulunmaktadır.

Diyarbekir'da 100 kadın terekesi içerisinde toplam 13 kişinin terekesinde nakit para bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en yüksek nakit miktarı 1210 kuruş, en düşüğü ise 8 kuruştur. 100 kişiden 32 kişi ise mehir alacaklısıdır. En yüksek mehir 400 kuruş, en düşük mehir 2 kuruştur.[437] Ayıntab'da 100 kadın terekesi içerisinde toplam 11 kişinin terekesinde nakit para bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en yüksek nakit miktarı 162 kuruş, en düşük ise 1 kuruştur. Bunlardan 64 kişi ise mehir alacaklısıdır. En yüksek mehir alacağı 150 kuruş, en düşük ise 5 kuruştur.[438] Bu veriler nispetinde iki şehirde de kadınların nakit para bulundurma yüzdelerinin birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Ayıntab'a kıyasla Diyarbekir'deki kadınların mehir haklarını daha önceden almış olmayı tercih ettikleri çıkarımında bulunulabilir. Zira iki şehirde de dul kadınların sayısının neredeyse aynı olması ancak Diyarbekir'de mehir alacaklısı kadının sayısının Ayıntab'daki mehir alacaklısı kadın sayısının yarısı olması bu çıkarımı doğrular niteliktedir.

Diyarbekir'de 100 kadın terekesi içerisinde Müslüman 14 kişi dul olup 5'inin evi, 1 kişinin ise ev hissesi vadır. Dullardan en yüksek tereke 140 kuruşla iki çocuklu

[433] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796.
[434] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, 55, 56, 58, 59, 73, 78, 79, 82, 86, 90, 93, 117.
[435] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796.
[436] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, 55, 56, 58, 59, 73, 78, 79, 82, 86, 90, 93, 117.
[437] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796.
[438] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, 55, 56, 58, 59, 73, 78, 79, 82, 86, 90, 93, 117.

kadına aittir. En düşük tereke miktarı ise 35 kuruş olup 3 çocuğu olan ancak evi olmayan bir kadına aittir. 15 kişi ise bekâr olup bunların 8'i ev sahibidir. Bekârların en yüksek terekesi 1 evle birlikte 501 kuruş miras bırakan kadına aittir. Bekârlar içerisinde en düşük tereke evi olmayan 18 kuruşluk bir miras bırakan kadınındır.[439] Ayıntab'da ise 100 kadın terekesi içerisinde Müslüman 13 kişi dul olup 5'inin evi, 4'ünün ise bir ev hissesi vardır. Dullardan en yüksek tereke bir evi olan 2777 kuruşla 3 çocuklu bir kadına aittir. En düşük tereke 1 evi olup 29 kuruş bırakan 3 çocuklu kadına aittir. 10 kişi ise bekâr olup, bunlardan 6'sı ev sahibidir. Bekârların en yüksek terekesi bir evle birlikte 404 kuruş miras bırakan kişiye aittir. Bekârlardan en düşük tereke evi olmayan 17 kuruş bırakan kadınındır.[440] Bu bilgiler ışığında, Diyarbekir ve Ayıntab'da dul ve bekârların ev sahibi olma oranında benzerlik görülmektedir. En yüksek ve en düşük tereke miktarı karşılaştırmasında iki şehrin bekâr kadınlarının maddi durumları da birbirlerine oldukça yakındır. Ancak iki şehrin dul kadınları kıyaslandığında Ayıntab'da en yüksek terekeye sahip olan dul kadın, Diyarbekir'deki en yüksek terekeli dul kadına nispeten çok daha varlıklıdır.

Diyarbekir'de 100 kadın terekesi içerisinde evlilerden en yüksek tereke 400 kuruş mehir alacağı, 1215 kuruş nakit ve 3 ev değeri dâhil 4110 kuruşluk mal varlığı bırakan kadınındır. En düşük tereke ise 10 kuruş mehir alacağı dâhil toplam 19 kuruş miras bırakan kadına aittir.[441] Ayıntab'da 100 kadın terekesi içerisinde evlilerden en yüksek tereke 1 ev değeri dâhil 1680 kuruşluk mal varlığı bırakan kadınındır. En düşük tereke ise 10 kuruşu mehir alacağı ile birlikte 24 kuruş miras bırakan kadına aittir.[442] Evli kadınlar içerisinde Diyarbekir'deki en varlıklı kadının Ayıntab'daki en varlıklı kadından çok daha fazla servete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu farkın oluşmasında Diyarbekir'li evli kadının gayrimenkullerinin fazla olması, mehir alacağı ve nakit parasının olması etkili olmuştur. Ancak kadının bu servetini nasıl elde etmiş olduğu hususu ise bilinmemektedir.

5.1.2. Hibe

Hibe, kendisine ait bir şeyi herhangi bir karşılık beklemeksizin başkasına vermek ve bağışlamak anlamına gelmektedir. Hibe eden kişi "vahib", hibe edilen şey "mevhub", kendisine bir şey hibe edilen kişi ise "mevhubun-leh" olarak ifade edilmiştir. Hibenin dinen bir sakıncası olmadığı gibi Müslümanlar arasında teşvik edildiği de bilinmektedir. [443] Osmanlı hukukunda "mal ayrılığı" rejimi kabul edilmiş, bu kapsamda tam eda ehliyetine sahip bir kadın, mallarını hibe edebilmiştir. Malını hibe eden kadın,

[439] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796.
[440] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, 55, 56, 58, 59, 73, 78, 79, 82, 86, 90, 93, 117.
[441] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796.
[442] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, 55, 56, 58, 59, 73, 78, 79, 82, 86, 90, 93, 117.
[443] Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, (İstanbul: A.H.İ. Yayıncılık, 2006), 272.

evli de olsa kocası tarafından engellenemezdi.[444] Hem Diyarbekir'de hem Ayıntab'da özellikle yakın akrabalar arasında hibenin yapılmış olduğu gözlemlenmiştir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlar, herhangi bir ekonomik faaliyette bulunmadan hibe yoluyla da menkul ya da gayrimenkul sahibi olabilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'li Hüseyin kızı Rukiye hatun, vefat eden ninesi hâce Rahime'nin hayattayken Rubai mahallesindeki bir ev ile bir çift mücevher kemer, bir altın kolye, bir çift bilezik, bir hamam halîçesi, bir leğen, beşyüz kuruş nakit para, bir acem asıllı câriye vesâir eşyayı beş sene önce kendisine hibe ettiğini ifade etmiştir. Rukiye'nin ninesinin vefatından sonra bulûğ çağına gelince nakit para, cariye ve eşyaları dayısı Hacı Halil'in kendisine teslim ettiğini, ancak evi teslim etmediğini iddia etmişitir.[445] Bu davada Rukiye'nin hibe yoluyla küçük yaşta elde ettiği mal varlığı dikkat çekmektedir. Rukiye'nin mallarını koruma görevinin dayısına verilmesi, Rukiye'nin anne ve babasının ayrı ya da hayatta olmadığını düşündürmektedir. Bu durumdaki küçük Rukiye'nin ninesi torununa bağışta bulunarak muhtemelen torununun hayatını ekonomik açıdan rahatlatmak istemiştir.

Kadınlara kocaları tarafından mal hibe edilmesi sık görülen bir durumdu. Diyarbekir ahalisinden Çarıkçı Melkon, murisi olan Parmaksız İkobun hanımı Sara'nın haksız yere zabt ettiğini iddia ettiği Yiğit Ahmed mahallesindeki Hasan Paşa Hanı'na bitişik ev için Sara'dan davacı olmuştur. Ancak söz konusu evin Sara'ya kocası İkob tarafından hibe edilmiş olduğu şahitlerin ifadeleriyle ispatlanmıştır.[446]

Kadınlar ise kocalarına genellikle mehirlerini hibe etmişlerdir. Ayıntab'ın Kürd isimli köyünden Köse Ahmed kızı Emine, nikâhlı kocası el-hac Ali oğlu Mustafa zimmetinde olan yirmi kuruş mehr-i muaccelini daha önce aldığını, geri kalan mehr-i müeccelini ise kocası Mustafa'ya hibe ettiğini mahkemede bildirmiştir.[447] İslâm'da kadınların mehirlerinin mutlaka verilmesi gerektiği üzerinde durulsa da kadının bu hakkından gönüllü olarak vazgeçmiş olması halinde bu yükümlülük ortadan kalkardı.[448]

Kadınlar, mehrini hibe ettikten sonra pişman olup, mehir talebiyle mahkemeye başvurabilmiştir. Diyarbekir'li Salih kızı Gülcü, iki gün önce kendisini boşayan Yusuf oğlu Ali'nin, mehrini ve nafakasını vermesi için eski kocasına dava açmıştır. Davalı Ali, söz konusu on kuruş mehri Gülcü'nün kendisine hibe ettiğini ve nafaka karşılığında ise evde olan zahireyi kendisine verdiğini söylemiştir. Ayrıca Ali, söylediklerini şahitlerin

[444] Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü", ed. Fethi Gedikli, *II. Uluslar arası Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri/1,* (İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2016), 223-224.
[445] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 101-2.
[446] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1210-1217), No. 3698, 62-1.
[447] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 458-2.
[448] Nisa 4/4 bkz. "Kadınlara mehirlerini gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da afiyetle yiyin."

ifadeleriyle de ispatlamış bu durumda Gülcü'nün talebi mahkeme tarafından red edilmiştir.[449]

Kocaları hayattayken mehirlerini hibe eden kadınlar, kocaları öldükten sonra pişmanlık yaşayıp kocalarının bıraktığı mirastan daha fazla pay alabilmek için mehir talebinde bulunabilmişlerdir. Ayıntab'ın Kayser mahallesinden olup vefat eden Mehmed oğlu Ahmed Çelebi'nin mirasının hanımı Abdullah kızı Halime ile oğulları Mehmed, Ebubekir ve Osman'a kaldığı belirlenmiştir. Fakat Halime, kendi payına düşen mirasla yetinmeyip mehr-i müeccelini alabilmek için oğullarına dava açmıştır. Mehmed, Ebubekir ve Osman ise babaları Ahmed hayatta iken annelerinin mehrini babalarına hibe etmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu iddiaya karşılık Halime'nin şahit gösterememesi neticesinde Halime'nin davası reddedilmiştir.[450]

Kadınlar, kocaları haricindeki kişilere de mehirlerini hibe edebilmiştir. Ayıntab'ın Akyol mahallesinden Hüseyin kızı Zeliha, kocası Ali 'de bulunan mehr-i müeccelini babasına hibe edip babası Hüseyin'in bu parayı kocası Ali'den almasını istemiştir. Bu hibe durumunun şahitlerin ifadeleriyle ispatlanması üzerine Ali'nin söz konusu mehri Hüseyin'e vermesine karar verilmiştir.[451]

Kadınlar, mehirlerini kimi zaman da küçük çocuklarına hibe etmişlerdir.[452] Ebeveynlerin küçük yaştaki evlatlarına hibe yapmaları, muhtemelen çocuklarının sonradan karşılaşabileceği maddi problemlere karşı çocuklarının haklarını koruma amaçlıydı. Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesinden Seyyid Ömer kızı Ümmühan, kardeşi seyyid Mehmed'i vekil kılarak küçük oğulları Haydar Ömer, İbrahim ve Kasım'a evini hibe ettiğini bildirmiştir.[453]

Kızlar, kendilerine miras kalan paylarını bazen almayarak erkek kardeşlerine hibe etmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'ın Kavas mahallesinde ikâmet ederken vefat eden Melkon kızı Yakut'un oğlu Kirakos, kızları Maryem ve Hanım'a babalarından intikal eden ev hisselerini kardeşleri Serkis'e hibe ettiklerini mahkemede kaydettirmişlerdir.[454]

Gerek Müslümanlar gerekse Gayrimüslimler arasında hibe edilen mal, sonradan mirasta sorun oluşturabilmekteydi. Diyarbekir eski Voyvodası Mustafa Ağa hayatta iken Diyarbekir sakinelerinden hanımı Hamide Hatun'a hibe ettiği evin dâhiliyesine diğer varisleri olan kız kardeşi Emine ve annesi Hâce Zeyneb'in müdahalede

[449] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 342-3.
[450] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 109-2.
[451] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 2-3.
[452] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 159-1,. bk. "…Hadice bt. İbrahim zevc-i müteveffa-yı mezbur zimmetinde olan seksen guruş mehrini sagir oğlu mezbur İbrahim'e Mikdadzade Mehmed Efendi ve türbeci oğlu el-hac Ahmed mahzarlarında hibe-i sahiha-i şer´iyye ile hibe edüb sagir-i mezburun vasi-yi mezburu molla Yusuf dahi vesayeten eşhad ve kabul eylediğine dair."
[453] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 16-2., diğer örnekler için ayrıca bk., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 193-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 227-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 92-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 168-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 248-1.
[454] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 40-3.

bulunmamalarına yönelik karar,[455] yine Müslüman olmayanlar içerisinde Diyarbekir'in Marpityun mahallesinde vefat eden Osib'in birtakım eşyalarını ölmeden önce hanımı İgise'ye hibe ettiği ve İgise'nin vekil ettiği Sehak aracılığıyla hibeyi şahitlerin ifadeleriyle ispat etmesi ve haklılıklarını fetva ile de desteklemeleri sonucunda Osib'in oğlu Bağdasar ile kızları Anna, Sare ve Hanım'ın hibe edilen mallara müdahalede bulunmalarının mahkeme tarafından yasaklanması[456] hibe edilen malların mirasta ciddi sıkıntılara yol açabileceğini göstermektedir. Bundan dolayı bazı erkekler, henüz hayattayken hanımlarına menkul ya da gayrimenkul mallarını hibe etmiş olduklarını mahkemede kaydettirmişlerdir. Burdaki Amaç, kocanın hanımından evvel vefat etmesi durumunda hanımının miras konusunda sıkıntı yaşamasını önlemek istemesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Mesela; Ayıntab'ın Ehl-i Cefa mahallesinden el-hâc Mehmed, aynı mahallede bulunan evini, içinde bulunan eşyalarını, yüz kuruş nakit para ve Dülük köyündeki üçyüz seksenbir kıta bağı hanımı Fatma hatuna hibe ve teslim ettiğini mahkemede kaydettirmiştir.[457]

Müslümanlar'da olduğu gibi Gayrimüslimlerde de kocanın hanımına hibede bulunması, mahkemede kaydettirilebilmiştir. Ayıntab'ın İlhan mahallesinden Karagöz oğlu Begos isimli Gayrimüslim, mahkemede hanımı Mihri'ye İlhan mahallesinde bulunan evini hibe-i sahiha-i şer'iyye ile hibe ve temlik ve teslim ettiğini, söz konusu evin hanımı Mihri'nin mülkü olduğunu ifade etmiştir.[458]

Osmanlı devletinde cariyeler de mal hükmünde olduğundan hibe edilen eşyalar arasında cariyeler de yer alabilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Tarla-yı Atik Mahallesinden iken vefat eden Abdullah kızı hace Emine'nin mirası kocası Mehmed Ağa ile el-hac Hüseyin'e kalmıştır. El-hac Hüseyin Ağa, hace Emine'nin terekesine el koyan kocası Mehmed Ağa'ya dava açarak, Emine'nin merhum Kürd Bayramzade Mehmed Paşa hazretlerinin cariye-i mahlukesi olduğunu, onsekiz sene önce paşa hazretleri hayatta iken Emine'yi kendisine hibe ve teslim ettiğini kendisinin de kabul ettiğine yönelik temessük verildiğini ifade etmiştir. Ancak bir süre sonra kendisine hibe edilen Emine'yi Yusuf isimli kişiye nikâhladığını, Yusuf vefat ettikten sonra şimdiki kocası Mehmed ağaya mehir ile nikâhladığını aralarında evlilik devam ederken hace Emine'nin vefat edip mal varlığının kocası Mehmed Ağa ile kendisine kaldığını belirterek terekesinden hissesini dava ettiğinde aralarında anlaşmazlık yaşandığını sonrasında ise terekeden hisse-i şeriyyesi olan ikiyüz on kuruş verildiğini ve davasının kalmadığını

[455] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 41-4.
[456] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 64-1. Belgede geçen fetva için bk. "Dükkânında olan Zeyd bazen dükkâna varıp gelip havâyic-i asliyesini görmeğe kudreti olduğu halde şu kadar malını hibe-i sahiha ile zevcesi Hind'e hibe ve ifrâz edib ba'de zaman fevt olsa sâir veresesi onun malını zevcesi Hind'in yedinden ahz ve beynlerinde taksîme şer'an kâdir olurlar mı? Cevab bâ-savabında: olmazlar."
[457] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 179-3.
[458] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118), No. 57, 195-1.

belirtmiştir.[459] Bu kayıt, bir miras davası sebebiyle mahkemeye yansımıştır. Ancak belgede dava konusu mirası bırakan kadının bir cariye olduğu ve sahibi tarafından başka birisine hibe edilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Azad edilen bir kadına da mal hibe edilebilmiştir. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Abdullah kızı Aişe isimli kadın, vekil ettiği kocası aracılığıyla İbrahim isimli kişiye dava açarak, Ammu mahallesinde bulunan evin kendisini azad etmiş olan Abdullah oğlu Mustafa tarafından kendisine hibe edildiğini ve İbrahim isimli kişinin evi kendisine teslim etmesi için vekil edildiğini ifade edip evin alınmasını istemiştir. Davalı İbrahim'in Aişe'nin iddialarını doğrulamasıyla söz konusu evin Aişe'ye teslimi için mahkeme tarafından İbrahim'e tembihte bulunulmuştur.[460] Böylece azad edilen kadın, efendisi tarafından kendisine hibe edilen evi alıp hakkını kimseye yedirmemiştir.

Kadınlar, hibeyi satış usulüyle de yapmışlardır. Belli bir malı önce satmış olduklarını belirtip, sonra da sattıkları maldan ücret almayarak alacakları meblağı hibe ettiklerini belirtmişlerdir. Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Halil kızı Leyla vekil ettiği Molla Ahmed aracılığıyla aynı mahallede bulunan evin kendisinin mülkü olduğunu, evin yarısını kocası Şeyh Abdurrahman'a elli kuruşa sattığını ve satış bedelini almayarak Şeyh Abdurrahman'a hibe ettiğini bildirmiştir.[461] Kadının kendisine ait evin yarısını eşine sattıktan sonra ücretini almayıp kocasına hibe etmesi, miras anlaşmazlığı için önceden alınan bir önlemi akla getirmektedir. Bir başka kayıtta ise Ayıntab'ın Sengi Nakkaş mahallesinden Hüseyin kızı Aişe'nin bir ev ve içindeki eşyalarının ve sahibi olduğu bağlarının fiyatlarının toplamının yirmi beş kuruş olduğunu belirtmesi, ancak söz konusu meblağı almaması ve oğluna hibe etmesi de sonradan yaşanabilecek olası problemlere karşı alınan önlemi akla getirmektedir.[462]

Kadınların kız evlatlarına da mal hibe etmiş oldukları birçok örnekte müşahede edilmiştir. Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesinden Süleyman kızı Elife, kızı Emine'ye aynı mahallede bulunan evini hibe ettiğini kaydettirmiştir.[463] Kadının kızına hibede bulunmuş olduğunu mahkemeye kaydettirmesi, sonradan yaşanması muhtemel problemlere karşı bir önlem gibi görünmektedir.[464]

Hibe edilmiş olan mal hiçbir şekilde geri alınamazdı. Ayıntab'ın Ali Neccar Mahallesinden Menas kızı Gevher isimli Gayrimüslim kadın, babası Menas'a dava açarak, oniki sene önce babası Menas'a kendi mehrinden otuziki kuruş nakit akçeyi hibe ve teslim ettiğini bildirerek geri vermesini talep etmiştir. Fakat Gevher'in ifadeleri

[459] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 28-2.
[460] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 139-1.
[461] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 52-2., diğer örnekler için ayrıca bk., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 168-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 227-1.
[462] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 227-1.
[463] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 193-b2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 227-1.
[464] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 92-b3., ayrıca bk., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 168-2.

gereği babası Menas'a hibe ettiği paranın geri alınmasının meşru olmadığı için konunun Menas'a sorulmasına dahi gerek kalmadan Gevher'in davası kabul görmemiştir.[465]

İncelenen siciller içerisinde kadınların yer aldığı çok sayıda hibe örneği tespit edilmiştir.[466] Bu bağlamda; Hem Ayıntab hem Diyarbekir örneğinde kadınların hibe yoluyla menkul ve gayrimenkul malların sahibi olabildikleri anlaşılmaktadır. Kadınlara birtakım malların hibe edilmesi kadınların emek harcamadan elde ettikleri geliri göstermektedir. Aynı zamanda bu kayıtlar, kadınların hibe etmiş oldukları malların niteliğini göstermesi açısından onların ekonomik durumu hakkında da fikir verebilmektedir. Belgelerde de görüleceği üzere hem Diyarbekir hem de Ayıntab'da kadınlar daha çok hibe eden tarafı oluşturmuştur. Ayrıca Ayıntab'a nispeten Diyarbekir'li kadınların hibe kayıtlarının daha az olduğu tespit edilmiştir.

5.1.3. Mehir

Evlenirken erkeğin kadına vermek zorunda olduğu mehir konusu, aile kurma aşaması içerisinde anlatılmıştır. Bu bölümde ise mehir konusu, kadın açısından ekonomik yönüyle incelenecektir. İslâm hukukunun evlenen kadına ekonomik bir güvence olarak verdiği mehir, özellikle taraflardan birinin vefat etmesi durumunda tekrar gündeme gelmekteydi. Zira kadının kocasını kaybetmesi durumunda dahi kadının kocasının mal varlığından kendisine düşen miras payı dışında mehir hakkının mutlaka verilmesi gerekirdi. Bu bakımdan mehir hakkı, İslâm hukukunda evlenen kadınların ekonomik bir güvencesi olarak nitelendirilmiştir.[467]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların mehir miktarlarının ekonomik açıdan analiz edilebilmesi için iki şehre ait kadın terekeleri içerisinden mehir alacağı bulunan 50'şer adet kadın terekesi belirlenmiştir.[468] Bu kişilerin mehir miktarları tablolaştırılarak iki şehrin kadınları arasında bir karşılaştırma yapılmak istenmiştir. Bu karşılaştırma yapılırken kadınların mehir alacaklarının toplam servetleri içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

---

[465] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 275-b2., ayrıca bk., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 248-1.

[466] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 64-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 248-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 193-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 92-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 168-b2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 227-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 227-b1.

[467] Colin İmber, *Şeriattan Kanuna, Ebusuud ve Osmanlı'da İslâmi Hukuk*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 21004), 175.

[468] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3753, 3785, 3796., Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 100, 117, 135.

Tablo 5.2. Diyarbekir'li Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları

Mahalle	**Mehir Sahibinin Adı**	**Miktarı/Kuruş**	**Mahallesi**	**Mehir Sahibinin Adı**	**Miktarı/Kuruş**
Cami-i Kebir	Fatıma	60	Şeyh Matar	Rukiye	200
Hoca Ahmed	Aişe	5	Kadı el-Hac Ali Camii	Fatıma	52
Defterdar	Zeliha	250	Kastal	Rabia	100
Reiszâde	Rukiye Hanım	400	Ali Paşa	Hamide	60
Murtaza Paşa	Emetullah	30	Hacı Osman	Şefika	200
Sülukiye	Emetullah	50	Molla Bahaeddin	Emetullah Hatun	200
Hüseynik köyü	Medine	10	Ali pınar köyü	Ümmü Gülsüm Hanım	100
Fatih Mehmed Paşa	Hanım	100	Hamza Bey Mescidi	Fatıma Hatun	200
Hüsameddin	Hadice	100	Hacı osman	Raziye	50
Yiğit Ahmed	Fatıma	20	Camiü'n-Nebi	Hatice	225
Ali Paşa	Fatıma	30	Camiü'n-Nebi	Dursun	100
Yiğid Ahmed	RaiseHatun	15	Mehmet Paşa	Hamide	25
Mustafa Paşa	Fatıma	35	Tacetttin	Rukiye	200
Kamışlı	Fatıma	15	Molla Bahaeddin	Nimet	250
Şeref Çavuş	Zeyneb	25	Camiü'n-Nebi	Hatice	25
Kamışlı	Hadice	15	Camiü'n-Nebi	Emine	50
Hacı Osman	Ümmühani	100	Hüsrev Paşa	Fatıma	75
Ali Paşa	Emetullah	70	Camiü's-Safa	Hafize	130
Hasırlı	Fatıma	100	Mehmet Paşa	Fatıma	10
Mustafa Paşa	Sultan	5	Ali B. Reşid	Raziye	100
Abdal	Şefika	240	Mustafa Paşa	Aişe	350
Nalçacı	Asuman	100	Camii Kebir	Zeynep	25
Kastal	Fatma	2,5	Derviş Hüseyin	Rukiye	150
Hüseynik Köyü	Elife	15 krş.	Cami-i Kebir	Havva	500
Camiussafa	Rahime	10 krş.	Ali Pınar Karyesi	Hamide	200

Tabloda yer alan Diyarbekir'li kadınların mehr-i müeccel miktarlarına bakıldığında en düşük mehirin 2,5 kuruş, en yüksek mehirin 500 kuruş olduğu görülmektedir. Tablodaki mehir miktarlarının toplamı ise 5379.5 kuruştur. Bu rakama göre Diyarbekir'li kadınların ortalama mehir miktarları 107.59 kuruştur.

Tablo 5.3. Ayıntab'lı Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları

Mahalle	Mehir Sahibinin Adı	Miktarı/Kuruş	Mahalle	Mehir Sahibinin Adı	Miktarı/Kuruş
Şehreküstü	Emine	100	Cabi	Fatma	40
Musıllızade	Habibe	10	Tevbe	Aişe	100
Musıllızade	Zeynep	10	Bey	Hatice	50
Kürkciyan	Elife	20	Yalnızhan	Hatice	60
Kayacık	Aişe	150	Şehreküstü	Fatma	25
Şehreküstü	Hatice	60	Ehli Cefa	Fatma	80
Akyol	Fatıma	40	Ehli Cefa	Aişe	6
Kanalıcı	El-hace Fatma	25	Alineccar	Tursun	5
Carbin	Fatma	150	Şehreküstü	Zeynep	150
Kozanlı	Fatıma	50	Bey	Fatma	80
Şehreküstü	Emine	10	Molla Ahmet	Hatice	150
Kanalıcı	Fatma	60	Ammu	Rabia	50
Bey	Fatma	125	Şehreküstü	Zeynep	150
Tevbe	Şehribanu	20	Akyol	Hatice	200
Karasakal	Aişe	125	Ammu	Fatma	100
Sengi Nakkaş	Fatma	300	Ammu	Asiye	150
Hayık Baba	Hatice	155	Hayk-ı Müslüman	Emine	1
Cevizlice	Asiye	100	Çukur	Emine	100
Tevbe	Asiye	75	Kozanlı	Aklan	20
Alineccar	Emine	100	Kanalıcı	Aişe	25
Zincirli	Şerife Emine	50	Alineccar	Aşe Fatma	20
Alineccar	Emine	70	Ammu	Aişe	50
Çukur	Fatıma	30	Kızılcamescid	Aişe	50
Alineccar	Emine	15	Sengi Hoşkadem	Emine	30
Kürkciyan	Fatıma	25	Tarla-yı Atik	Mine	100

Tabloda yer alan Ayıntab'lı kadınların mehr-i müeccel miktarlarına bakıldığında en düşük mehirin 1 kuruş, en yüksek mehirin 300 kuruş olduğu görülmektedir. Tablodaki mehir miktarlarının toplamı 3667 kuruştur. Bu rakama göre Ayıntab'lı kadınların ortalama mehir miktarları 73.34 kuruştur.

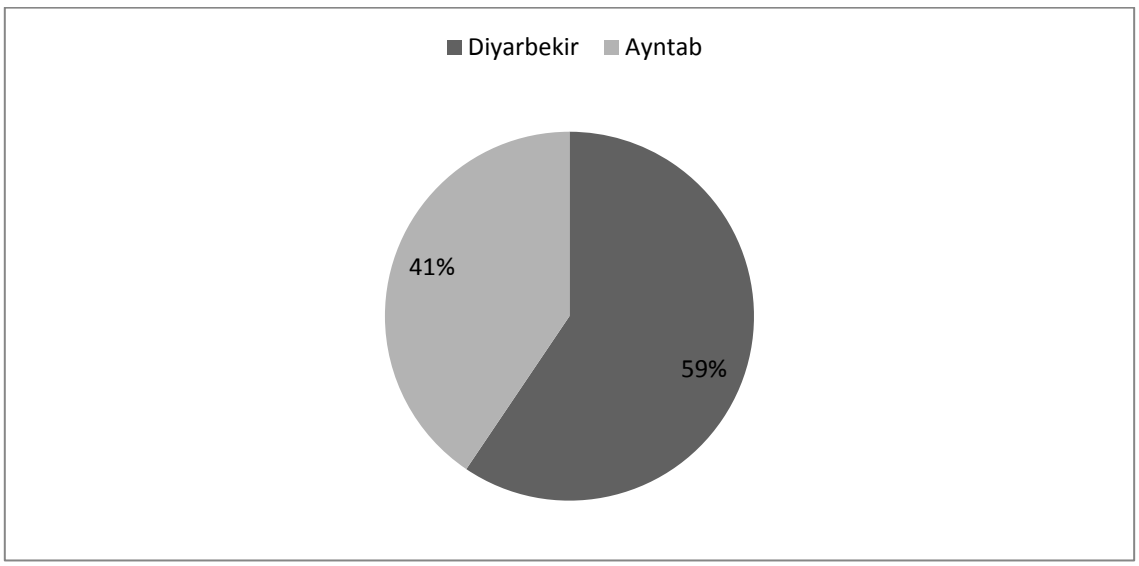

Grafik 5.2. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Ortalama Mehirlerinin Birbirlerine Oranları

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlara ait mehir miktarlarını gösteren tablolar karşılaştırıldığında Diyarbekir'deki toplam mehir miktarlarının Ayıntab'a nispeten daha yüksek olduğu müşahede edilmektedir.

Tablo 5.4. Diyarbekir'li Kadınların Mehirlerinin Toplam Servetlerindeki Oranı

En Yüksek Mehir Miktarının Toplam Servet İçerisindeki Oranı				**En Düşük Mehir Miktarının Toplam Servet İçerisindeki Oranı**			
Mahalle	İsim	Toplam Tereke Miktarı	Mehir Alacağı	Mahalle	İsim	Toplam Tereke Miktarı	Mehir Alacağı
Cami-i Kebir	Havva bt. El-hac Abdullah	1927 kuruş	500 kuruş	Kastal	Fatma bt. Abdullah	32 kuruş	2.5 kuruş
%25.947				%7.812			

Diyarbekir kadın terekeleri içerisinde tespit edilen en yüksek mehir 500 kuruş olup bu mehir, Cami-i Kebir mahallesinden el-hac Ali kızı Havva Hatun'a aittir. En düşük mehir miktarı ise 2,5 kuruş olup Kastal mahallesinden Abdullah kızı Fatma'ya aittir.

Tablo 5.5. Ayıntab'lı Kadınların Mehirlerinin Toplam Servetlerindeki Oranı

En Yüksek Mehir Miktarının Toplam Servet İçerisindeki Oranı				**En Düşük Mehir Miktarının Toplam Servet İçerisindeki Oranı**			
Mahalle	İsim	Toplam Tereke Miktarı	Mehir Alacağı	Mahalle	İsim	Toplam Tereke Miktarı	Mehir Alacağı
Sengi Nakkaş	Fatma bt. Mehmed	900	300 kuruş	Hayek Müslüman	Emine bt. Mehmed	38.5 kuruş	1 kuruş
%33.333				%2.597			

Ayıntab terekeleri içerisinde tespit edilen en yüksek mehir 300 kuruş olup bu mehir, Sengi Nakkaş mahallesinden Mehmed kızı Fatma'ya aittir. En düşük mehir miktarı ise 1 kuruş olup Hayk-ı Müslüman mahallesinden Mehmed kızı Emine'ye aittir.

Kadınların kocalarından mehir olarak aldığı mal ve eşyaları istediği gibi kullanabilme hakkı vardı. Diyarbekir tereke kayıtlarına göre kadının mehri toplam serveti içerisinde en yüksek mehir bazında%25.9, en düşük mehirde ise %7.8 oranındadır. Ayıntab tereke kayıtlarına göre ise kadının mehri toplam serveti içerisinde en yüksek mehir bazında %33, en düşük mehirde ise %2.5 oranındadır. Bu verilere göre hem Diyarbekir hem de Ayıntab kadınlarının mehir alacaklarının toplam servetlerinde önemli bir yekûn teşkil ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Diyarbekir'de en yüksek tereke miktarına sahip kadının tereke ve mehir miktarının Ayıntab'da en yüksek tereke miktarına sahip kadından daha fazla olsa da toplam tereke miktarları içerisindeki mehir oranı Ayıntab'da daha yüksektir. En düşük mehir oranlamasında ise Diyarbeki'li kadına ait terekede mehir oranı Ayıntab'a göre daha yüksektir. Bu durum, kadınların toplam serveti içerisindeki mehir oranlarının değişkenliğini göstermektedir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının tespit edilen terekelerindeki mehir miktarı kayıtlarına göre Diyarbekir'deki kadınların mehir miktarının Ayıntab'a göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca her iki şehirde de mehir miktarları arasındaki farkın oldukça değişken olduğu görülmektedir. Mehir miktarlarının değişkenlik göstermesinde erkeğin ekonomik durumu, kadının daha önce hiç evlilik yapmamış olması, dul olması, yaşı, güzelliği gibi faktörlerin etkili olabileceği düşünülebilir.

5.2. Ekonomik Faaliyetleri

5.2.1. Alım-Satım

Bir malın satılması veya satın alınması bey' kelimesi ile ifade edilmiştir.[469] Şira' kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır.[470] Bir konu üzerinde iki kişinin karşılıklı olarak, birbirlerine söz verip anlaşmaları akid olarak tarif edilir. Anlaşma sırasında taraflardan birisi akid teklifini yapan, diğeri ise teklifin kabulünü yapan kişidir. Tarafların birbirlerine karşı icab ve kabul yani "sattım" ve satın aldım" "sözcüklerini kullanmasıyla anlaşma gerçekleşir.[471] Tarafların hukuki işlem ehliyetine sahip olmaları ve irade beyanları ile akid geçerlilik kazanır.[472]

Osmanlı devletinde kadınlar mülk alıp satabilirlerken, İngiltere'de evli bir kadının mülkünün kontrolü kocasının elindeydi.[473] Sicil kayıtları incelendiğinde Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının ev, değirmen bağ, dükkân gibi mülkleri aktif bir şekilde alıp satabildikleri görülmektedir. Bu alışveriş sadece Müslümanlar arasında değil, Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında da gerçekleşmekteydi. Kadınların kendilerine miras yoluyla kalan gayrimenkulleri satmaları nakit para elde etme isteğini gösterirken, ev dışındaki diğer gayrimenkulleri satın almaları ise kadınların ekonomideki rollerini ortaya çıkarmaktadır. Hem Diyarbekir hem Ayıntab'lı kadınların alım-satım ilişkileri içerisinde en fazla oranı ev satışları oluşturmaktadır. Satış işlemleri için kadınlar, bazen vekilleri vasıtasıyla bazen de bizzat satış işlemini nihayete erdirmişlerdir. Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların alım-satım işlemlerini bizzat, vekil aracılığıyla, müzayede usulüyle vb. şekillerde yaptıkları tespit edilmiştir.

---

[469] Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda*, 176.
[470] Ferit Devellioğlu, "Bey", 1166., ayrıca bk. Ali Bardakoğlu, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/13-19.
[471] Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda*, 49.
[472] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk*, 345.
[473] Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judical Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", 101-102.

5.2.1.1. Ev Alım-Satımı

18. yüzyıla ait Ayıntab sicil sayısına nispetle Diyarbekir sicillerinin sayısının çok daha az olmasından dolayı daha güvenilir bir karşılaştırma yapabilmek için Diyarbekir ve Ayıntab'a ait birbirlerine yakın tarihli olan siciller seçilerek kadınların alım-satım işlemleri hususunda karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 5.6. Kadınların Ev Alım-Satım Hareketliliği

Ayıntab Ev Alım-Satım Verileri	**H. 1127/M.1715 Tarihli Sicil**	**Diyarbekir Ev Alım-Satım Verileri**	**H. 1135-1136/M.1722-1724 Tarihli Sicil**
Ev satan	9	Ev satan	14
Ev satın alan	11	Ev satın alan	9
Ev hissesi satan	-	Ev hissesi satan	2
Ev hissesi alan	-	Ev hissesi alan	1
Ortakla birlikte ev satan	1	Ortakla birlikte ev satan	3
Ortakla birlikte ev satın alan	-	Ortakla birlikte ev satın alan	2
Mirasçılarla birlikte ev satışında yer alan	12	Mirasçılarla birlikte ev satışında yer alan	4
Toplam	33	Toplam	35

Bu tabloya göre Diyarbekir'de kadınların ev satın almaktan ziyade ev sattıkları, Ayıntab'da ise ev satın alan kadınların sayısının bir nebze daha fazla olduğu görülmektedir. Diyarbekir ve Ayıntab'da ev alım-satım hareketliliğinin birbirlerine çok yakın olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 5.7. Kadınların Ev Alım-Satım Hareketliliği

Ayıntab Ev Alım-Satım Verileri	**H. 1151-1154/M. 1738-1741 Tarihli Sicil**	**Diyarbekir Ev Alım-Satım Verileri**	**H. 1151-1154/M. 1738-1741 Tarihli Sicil**
Ev satan	4	Ev satan	15
Ev satın alan	3	Ev satın alan	23
Ev hissesi satan	-	Ev hissesi satan	7
Ev hissesi alan	-	Ev hissesi alan	8
Ortakla birlikte ev satan	1	Ortakla birlikte ev satan	11
Ortakla birlikte ev satın alan	-	Ortakla birlikte ev satın alan	4
Mirasçılarla birlikte ev satışında yer alan	8	Mirasçılarla birlikte ev satışında yer alan	17
Toplam	16	Toplam	84

Bu tabloya göre Diyarbekir ve Ayıntab kendi içerisinde değerlendirildiğinde kadınların alım-satımı arasındaki farkın çok az olduğu görülse de Diyarbekir'de ev satın alan kadının ev satan kadından daha çok olduğu, Ayıntab'da ise ev satan kadının satın alandan daha fazla olduğu müşahede edilmektedir. Ancak Diyarbekir ve Ayıntab birbirlerine göre karşılaştırıldığında ise iki şehir arasında gözle görülür bir ev alım-satım farkı ortaya çıkmaktadır. Ev alım-satım hareketliliğini gösteren iki tabloya göre bir

değerlendirme yapıldığında sabit bir ev alım-satım grafiğinin olmadığı, ev alım-satım hareketliliğinin yıllara göre değişebileceği anlaşılmaktadır.

Kadın, elinde bulundurduğu mülkünü istediği şekilde tasarruf etme hakkına sahipti bu konuda kimse ona karışamazdı.[474] Bu vaziyette kadın, ev satış hususunda bazen bizzat[475] bazen de vekil aracılığıyla satış işlemini gerçekleştirmiştir. Örneğin, Diyarbekir'ın Ali Paşa mahallesinden Sıddık kızı Safiye, Hafız-ı Kebir mahallesindeki evini Mehmed Dilaver'e yüz otuz kuruşa vekil aracılığıyla satmıştır.[476] Ayıntab'da ise İbni Eyyüb mahallesinden Ramazan kızı Aklan, evini Aratin isimli zımmiye vekil kıldığı Ahmed Efendi aracılığıyla yüz kuruşa satmıştır.[477] Bu satış örneklerinde kadınların sahip oldukları evi istedikleri gibi satmış oldukları anlaşılsa da, satış gayeleri bilinmemektedir.

Kadınlar, sahip oldukları evin satış işlemini çok defa aile içerisinde gerçekleştirmekteydiler. Nitekim Diyarbekir'ın Camiünnebi mahallesinden Yusuf kızı Rukiye, kendi oturduğu mahallede bulunan evini ikiyüz altmış beş kuruşa oğlu Süleyman'a satmıştır.[478] Yine aile içi satış Ayıntab'da da sık görülen bir durumdu. Ammu mahallesinden Mehmed kızı Hadice, aynı mahallede bulunan evini kocası Mehmed oğlu Mehmed'e otuz kuruşa satmıştır.[479] Kadınlar ve erkekler arasındaki satışlara bakıldığında ise özellikle ev satışlarının daha çok karı-koca arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ayıntab'ın Hayık Baba mahallesinden Hasan kızı Ümmühani, kocası olan Mustafa oğlu Halil'e Akyol mahallesinde bulunan evini kırk kuruşa sattığını, kocasının bir defa yirmibeş kuruş ve bir defa da altı kuruş verdiğini belirterek kocasıyla sulh yaptıklarına dair kendilerine hüccet-i şer'iyye verildiğini bildirmiştir.[480] Karı-koca arasındaki diğer bir satış örneğinde ise Diyarbekir'in

[474] Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judical Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", 65-66.

[475] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 80-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-115), No. 52, 122-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, 150-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 86-b1., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 104-1.

[476] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 1-2.

[477] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 12-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 154-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 289-2.

[478] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 143-3., ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 228-3.

[479] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 157-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 100-b2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 149-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 242-1.

[480] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 211-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 278-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 128-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1143-1144), No. 82, 208-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, 224-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, 224-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 2-2.

debbağhane mahallesinden seyyid Ahmed oğlu Hacı Hasan'ın evini hanımı Abdullah kızı Gülbeyaz'a yüzyirmi kuruşa sattığı[481] görülmektedir.

Hem Diyarbekir'de hem Ayıntab'da akraba haricindeki kişiler arasında da ev alım-satımı gerçekleşmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Ammu Mahallesi ahalisinden el-hac İsmail oğlu Yusuf Çelebi'nin aynı mahallede bulunan evini, Murad kızı Halime isimli kadın yirmi dokuz kuruşa satın almıştır.[482] Diyarbekir'in Camiülesved mahallesinden Mehmed Çelebi, evini el-hâce Havva'ya ikiyüz elli kuruşa satmıştır.[483] Ayrıca görümce ve gelinin birlikte Gayrimüslim bir adama ev satmaları kadınların sadece Müslüman erkeklerle değil, Gayrimüslim erkeklerle de alım satım yaptığını göstermektedir. Bir başka örnekte ise Ayıntab'ın İbn-i Eyyüb mahallesinden Ali kızı Halime'nin sahibi olduğu evini 60 kuruşa zımmi Mıgırdıç'a satması[484] yine müslüman kadının Gayrimüslim erkek ile ev satışını gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Gayrimüslim kadınların da ev alım-satım kayıtları tespit edilmiştir. Diyarbekir'ın Hızırilyas-ı Kebir Mahallesi halkından Panos kızı Emasye, aynı mahallede sahibi olduğu evini Yakob oğlu İlhad'a satmıştır.[485] Ayıntab'da ise İbni Eyyüb mahallesinden Tavıt kızı İnci isimli Nasraniyye Şaban oğlu Mehmed isimli kişiye evini doksan kuruşa satmıştır.[486] Verilen örneklerde her İki şehirde de Gayrimüslim kadınlar satıcı statüsünde yer almışlardır. Bununla beraber Gayrimüslim kadınların ev satın olmuş olduğu kayıtlar da mevcuttur. Nitekim Diyarbekir'in Hoce Maksud Mahallesi halkından Abdo oğlu Şahin'in aynı mahallede bulunan evini müştemilatıyla beraber İmirze kızı Toma satın almıştır.[487] Diyarbekir'de olduğu gibi Ayıntab'da da Gayrimüslim kadınların ev satın aldığı kayıtlar bulunmaktadır.[488]

Yukarıdaki örneklerde kadınların sahip oldukları evler konusunda kendi iradeleriyle tasarrufta bulunmuş oldukları görülmektedir. Ev satışının kadının isteği dışında gerçekleştirilmesi halinde ise kadın mağduriyetini mahkemeye bildirip hakkını geri almaktan çekinmemiştir. Nitekim Diyarbekir'in Ulucami Mahallesi ahalisinden Emine Hanım'ın sahip olduğu ev, üvey oğlu tarafından Hacı Mehmed'e satıldığından

[481]Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 146-2., ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1206-1207), No. 3823, 64-2.

[482] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 135-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 205-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 18-1.

[483] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 316-b2., diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 7-3, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 316-1.

[484] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.114-1115), No. 52, 222-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 205-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 77-1.

[485] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 36-2.

[486] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 151-2.

[487] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1136), No. 3746, 13-2. diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 37-2. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 252-2.

[488] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 64, 238-b2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 208-2.

Emine Hanım'ın mağduriyetinin giderilmesi için mahkeme tarafından karar alınmıştır.[489] Görüldüğü üzere bir kadının rızası olmadan mülkünün satışı gerçekleştirilemezdi. Şayet mülk satışı gerçekleşmişse dahi ortada haksızlık olduğu ispat edildiği takdirde satış geçersiz sayılmaktaydı. Ancak ev satışının kendi iradesi dışında yapıldığını iddia eden kadınlar, kimi zaman haklı çıkmayabiliyordu. Örneğin, Ayıntab kalesinde oturan Abdullah kızı Aişe, kocası Hüseyin oğlu el-hac Hasan'ı vekil kılıp, Hasan oğlu Halil'e dava açarak, Ammu mahallesinde bulunan evin kendisinin mülkü olduğunu, altı sene önce boşandığı kocası es-seyyid Hasan Efendi tarafından haksızlıkla Halil'e satıldığını iddia ederek hakkını talep etmiştir. Halil Efendi ise söz konusu tarihte Aişe'nin eski kocası es-seyyid Hasan Efendiye dava konusu evini yüz otuz kuruşa satmış olduğunu şahitlerle ispatlaması üzerine vekil el-hac Hasan Efendi davasından men edilmiştir.[490]

Nadir de olsa kadınların da haksız yere ev satmış oldukları tespit edilebilmiştir. Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden Mehmed oğlu Mehmed, aynı mahallede bulunan evin babasından kendisine miras kaldığını, ancak kendisi başka şehirde iken üvey annesi Fatma'nın dava konusu evi haksız yere Arslan'a sattığını daha sonra ise araya arabulucuların girmesiyle davada on kuruş üzerine sulh ettiklerini mahkemede bildirmiştir.[491] Bazen de satılan evin ücretini vermediği gerekçesiyle bir kadına dava açılabilmiştir.[492]

Satışlar sırasında hem satışı yapan hem de satın alan taraf kadın olabilmekteydi. Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden Abdullah kızı Aişe, Ammu mahallesinden el-hac İsmail kızı diğer Aişe'ye aynı mahallede bulunan evini dörtyüzon kuruşa sattığını kayda geçirmiştir.[493] Kadınlar arası ev alım-satımında evin satılmasının bir şarta bağlandığı ilginç örneklere de rastlanılmıştır. Örneğin; Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden İbrahim kızı Aişe, el-hac Mehmed kızı Fatma tarafından vekil edilen Osman'a dava açarak, aynı mahallede bulunan bir evi Fatma'dan otuz bir kuruşa satın almış olduğunu, ancak hala dava konusu evi Fatma'nın kendisine teslim etmediğini iddia ederek satın aldığı evin kendisine verilmesini istemiştir. Davalı Fatma tarafından vekil edilen Osman, söz konusu evi müvekkilesi Fatma'nın Aişe'ye sattığını doğrulamıştır. Ancak Fatma, satış zamanında evde beş sene oturması şartıyla evini sattığından evi teslim etmediğini bildirip davayı reddetmiştir. Fakat davacı Aişe, Fatma'nın şartlı satışını inkâr edince vekil Osman'dan davayı reddetme gerekçesine yönelik ispat istenmiştir. Bunun üzerine şahitlerin huzurunda müvekkile Fatma'nın dava konusu evde beş sene kendisi

[489] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 229-3.
[490] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 456-2.
[491] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 190-1.
[492] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 243-1.
[493] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 87-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 169-2.

oturduktan sonra teslim edeceği şartıyla Aişe'ye otuzbir kuruşa sattığını ve bildirmeleri üzerine Aişe muarazadan men edilmiştir.[494]

Kadınlar, kendilerine kalan miras hisselerini yüksek olasılıkla ortaklıktan kurtulmak için satıp nakit para elde etmek istemişlerdir. Örneğin, Ayıntab'ın Çukur mahallesinden olup Maraş'ta misafir olduğu sırada vefat eden Ali oğlu Mehmed'in mirasçılarının hanımı Ali kızı Fatma ile anne baba bir kız kardeşi Hadice olduğu belirtilmiştir. Mirasın dört hisseye ayrılıp bir sehiminin Fatma'ya, üç sehiminin de Hadice'ye intikal ettiği şer'an belirlendikten sonra Fatma ve Hadice, vefat eden Mehmed'den kendilerine miras kalan evi zımmi Kirkor'a yüz otuz kuruşa sattıklarını mahkemede kaydettirmişlerdir.[495]

Kadınların ev satma sebeplerinden biri de bakmakla yükümlü oldukları çocukların geçimini karşılamak içindi. Ayıntab'ın Yahni mahallesinden iken vefat eden Ali oğlu el-hâc Ali'nin küçük oğlu Mehmed ve küçük kızı Aişe'nin vasileri olan anneleri Asiye, küçük çocukların ceddeleri el-hâc Mehmed'den kalan mallar dışında başka malları olmadığını nafaka ve kisveleri için müzayede ile evi Ömer'e otuziki kuruşa sattığını bildirmiştir.[496]

Kimseye muhtaç olmadan barınacak bir yere sahip olmak, kadınlar için büyük bir öneme sahip olmalıydı. Bu bağlamda kadınların farklı satış usulleriyle ev satın aldıkları görülmektedir. Mesela, Diyarbekir'in Hacı Büzürg Mahallesi halkından Osman kızı Rukiye'nin aynı mahalledeki evini Abdullah kızı Fatma'ya yetmiş kuruşa satarak sabit bir fiyat üzerinden satın alma işlemi gerçekleştirilirmiştir.[497] Kimi zaman da açık arttırma yöntemi ile ev satın alınabiliyordu. Diyarbekir'in Çağal mahallesinde vefat eden Abdullah oğlu Mehmed'in varisleri hanımı Abdullah kızı Nimet ile kızı Fatma'ya kalan ev, müzayede ile Abdullah kızı Servi tarafından yüz kuruşa satın alınmıştır.[498] Ev satışında olduğu gibi ev satın alımı da vekil vasıtasıyla gerçekleştirilebilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi ahalisinden el-hac Osman oğlu Süleyman, hanımı Hüseyin kızı Zehra'nın vefat eden babası Hüseyin'den kalan Babilge köyünde bulunan bir kıta meyve bostanı bedeli ile hanımı Zehra'nın oturduğu evi Zehra için vekâleten Ali isimli kişiden yüz on kuruşa satın aldığını ve evin Zehra'nın mülkü olduğunu mahkemede kaydettirmiştir.[499] Görüleceği üzere koca, hanımı adına vekâleten ev satın almıştır.

---

[494] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 231-1.
[495] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 241-1.
[496] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 279-b., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1189-1191), No. 129, 3-1.
[497] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 11-1.
[498] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 244-2.
[499] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 142-3., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, 224-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, 224-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 404-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 254-1.

Kimi zaman evli erkekler, çeşitli şekillerde hanımlarına ev satmışlardır. Diyarbekir'in Kaşıkbudak mahallesinde vefat eden Osman oğlu Mehmed, Salih Ağa'nın aynı mahalledeki evini hayatta iken Hüseyin kızı Hanife'ye sattığından merhumun oğlu Hüseyin'in evde hakkı olmadığını belirtmiştir.[500] Ayıntab'da ise Akyol mahallesinden Bayezid oğlu İbrahim Beşe, ölmeden evvel sefere giderken hanımı es-seyyid Mehmed kızı Aişe'ye 30 kuruşa bir ev sattığını, Aişe'nin İbrahim Beşede altmış kuruş hakkı olduğunu, altmış kuruşun otuz kuruşu için söz konusu evi takas ettiğini bildirerek evin Aişe'nin mülkü olduğunu şahitlerle mahkemede kaydettirmiştir.[501] Görüldüğü üzere asker bir eş sefere gitmeden karısına bir ev satarak sattığı evin ücretini hanımına vereceği olan parayla takas etmiştir. Sefere gitmeden karısına ev satan adam, muhtemelen geri dönememe ihtimali düşüncesiyle hanımının hakkını ödemiştir.

Kadınlar, mehirlerine karşılık olarak da kocalarından ev satın alabilmekteydiler. Ayıntab'ın Ehli Cefa Mahallesi ahalisinden Mustafa oğlu hamal Ahmed, aynı mahallede bulunan evinin arsasının hanımı Hasan kızı Elife'ye ait olduğunu, arsa üzerindeki evi ise kendisinin kırk kuruşa inşa ettirdiğini belirtmiştir. Ardından söz konusu, evi hanımı Elife'ye kırk kuruşa sattığını, satış bedeli olan kırk kuruşu ise Elif'in mehr-i müecceline takas ettiğini dolayısıyla söz konusu evin Elife'ye ait olduğunu bildirmiştir[502]

Bir evin tamamını almaya gücü yetmeyen kadınlar, bir evin belli bir hissesini de satın alabilmişlerdir. Ayıntab'ın Tarla-yı Cedid Mahallesinden el-hac Ahmed oğlu Osman, aynı mahallede bulunan evinin üçte birini Ahmed oğlu Ahmed'e ve üçte ikisini seyyid Hamza kızı Fatma'ya ikiyüz üç kuruşa sattığını kayıt altına aldırtmıştır.[503]

Kadınlar, ev satın aldıktan sonra birtakım sıkıntılar da yaşayabilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Yahni mahallesinden Hasan kızı Ümmühani isimli kadın vekil ettiği Hasan aracılığıyla kocası Mehmed oğlu Mahmud'a dava açarak, iki sene önce aynı mahallede bulunan bir evi kocası Mahmud'dan yüz on kuruşa satın aldığını, ancak kocasının eve hala taarruzda bulunduğu iddiasıyla taarruzunun yasaklanmasını talep etmiştir. Fakat davalı Mahmud, söz konusu iddiaları inkâr etmiştir. Bunun üzerine Ümmühani'nin vekilinden iddiasına yönelik şahit istenmesiyle şahitlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitler, davalı Mahmud'un evini huzurlarında hanımı Ümmühani'ye yüz on kuruşa sattığını söylemeleriyle dava konusu evi Ümmühani'ye teslim etmesi için Mahmud'a tembihte bulunularak Mahmud'un muarazası men edilmiştir.[504] Bu kayıtta Ümmühani, kocasından ev satın aldığını ispatlayamasaydı belki de evi elinden alınacaktı.

Satış işlemlerinin mahkemede kayıt altına alınması çok önemliydi. Zira bazı durumlarda satın alınan evin kendisine ait olduğunu iddia eden başka talipler de

[500] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1206-1207), No. 3823, 64-2.
[501] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 128-2.
[502] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 41-1.
[503] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 554-2.
[504] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1132), No. 71, 36-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 456-2.

çıkabiliyordu. Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinden Bayramoğlu Ahmed, Şehreküstü mahallesinden Ahmed Ağa kızı Ümmühan'a dava açarak, aynı mahallede bulunan evin daha önce kayınvalidesi müteveffiye Aişe'nin mülkü olduğunu, onbir sene önce evi kendisine kırk kuruşa sattığını, ancak Ümmühan'ın söz konusu evi zabtettiğini iddia etmiştir. Konunun araştırılması neticesinde söz konusu evin önce Bayramoğlu Ahmed'e satılmış olduğu, ancak daha sonra bu satıştan vazgeçilip Ümmühan'a 50 kuruşa satılmış olduğunun anlaşılması üzerine davacı Ahmed'in davası red edilmiştir.[505] Bir başka örnekte ise Diyarbekir'li İsmail oğlu Yusuf, Kubadbey mahallesindeki evin kendisinin olduğunu iddia ederek, Mustafa kızı Rabia'ya dava açmıştır. Rabia Hatun ise dava konusu evi Abraham oğlu Meyser'den yirmibeş kuruşa satın aldığını vekil ettiği oğlu tarafından mahkemede bildirmiştir. Şahitlerin ifadeleriyle Rabia'nın söylediklerinin doğrulanması üzerine Yusuf'un eve müdahale etmesi yasaklanmıştır.[506]

Tespit edilen ev alım-satım hususundaki kayıtlar, 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının istedikleri kişiler ile ev alım-satımı gerçekleştirmiş olduklarını göstermektedir. Ancak kadınlar, daha çok yakın akrabaları ile ev alım-satımı gerçekleştirmiştir. İnceleme yapılan iki şehirde de ev fiyatlarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu durum evlerin özellikleri ile ilişkili olmalıdır. Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınlar, maddi durumları ölçüsünde ev satın almayı tercih etmişlerdir. Ayrıca Ev alım-satımında ücretler, genelde peşin olarak yapılsa da borca karşılık veya değiş tokuş usulleriyle de ödenebilmiştir.

5.2.1.2. Bağ-Bahçe Arazi Alım-Satımı

18. yüzyılda Osmanlı kadınlarının bağ alım satımına yönelik olarak da bazı kayıtlara ulaşılmıştır. Nitekim Diyarbekir'in Hacı Osman Mahallesi halkından Hacı Mustafa kızı Rukiye'nin Eğil'in Anterit köyünde bulunan bağını Halil oğlu Yusuf'a seksenüç kuruşa satmış olduğunu bildiren kayıtta[507] Rukiye'nin satmış olduğu bağda daha önceden üretim yapıp yapmadığına yönelik bir bilgi bulunmamaktır. Zira sattığı bağın miras kalmış olma olasılığı da vardır. Bu bakımdan satıştan ziyade satın alma işlemleri, kadının iktisadi hayat içerisinde aktifliğini belirleme açısından daha fazla kaydadeğerdir. Zira bağ satın alma kadının üretken pozisyonda olabileceği ihtimalini daha fazla kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla Diyarbekir'ın Kılbaş Mahallesi halkından Rasül oğlu Mustafa'nın Eğil'in Perisin köyünde sahibi olduğu bağı Mustafa kızı Meryem'in yüzonsekiz kuruşa satın alması,[508] Meryem'in bağcılık ile ilgili işler yapmış olabileceğini akla getirmektedir.

[505] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 6-2.
[506] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 23-1.
[507] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 67-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 62-2.
[508] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 40-2.

Ayıntab'da da kadınların bağ alım-satın kayıtları tespit edilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mehmed kızı Saliha'nın bağını 260 kuruş karşılığında Halime satın almıştır.[509] Bir başka örnekte de Ayıntab'lı bir kadının bağ satın almış olduğu müşahede edilmektedir. İbni Kör mahallesinden Musa kızı Reyhanlı Fatma, vefat eden el-hac Ahmed Ağa ibn Ebubekir 'in devlete borcu olduğundan satışa çıkarılan mallarından ikiyüz bağı ve içindeki ağaçları müzayede ile ondört kuruşa satın almıştır. [510]

Bağ alımından ziyade satışına daha sık rastlanılması kadınların bağcılık işiyle pek meşgul olmadıkları ihtimalini güçlendirmektedir. Ayıntab'ın Sam köyünden Hacı Ahmed kızı Elife'nin sahibi olduğu iki bağından birini 40, diğerini de 15 kuruş bedelle Hacı Musa oğlu Mustafa'ya sattığı kaydedilmiştir.[511] Bağ satışı karı-koca arasında da gerçekleşebiliyordu. Ayıntab'ın Akyol mahallesinden Mehmed Ali kızı Fatma, kocası Mustafa oğlu el-hac Mustafa'ya Ayıntab'a bağlı Beylerbeği isimli köyde Ortavak isimli yerde bulunan bağını altmış kuruşa satmıştır.[512]

Bağ satışının yapılması hususunda bazı haksızlıklar da gündeme gelmekteydi. Kadın, kimi zaman haksızlığa maruz kalan kimi zaman da haksızlığa uğratan tarafta yer alabilmekteydi. Açılan bu davalardan birinde üvey oğlu tarafından haksız yere satılan bağın kadına geri verilmesine karar verilmiştir.[513] Diğer bir davada ise satış yaptığı halde satışın kendisi tarafından yapılmadığını iddia eden kadın, haksız bulunmuştur.[514]

Başka bir haksız bağ satışı, mehrine karşılık kocasından bağ satın alan kadının açtığı dava ile ilgilidir. Ayıntab'ın Sam mezrası sakinelerinden Hasan kızı Fatma, el-hac Ali Kaya oğlu Mehmed'e dava açarak, Fatma'nın kocası olan Ebubekir oğlu Mehmed'in dört sene önce dörtyüz seksen tiğek bağının ikiyüz seksenini onbeş kuruş mehri karşılığında kendisine satıp teslim ettiğini belirtmiştir. Sonrasında kocası Mehmed'in elinde kalan bağını da el-hac Mehmed'e on altı kuruşa sattığını, ancak el-hac Mehmed'in dört seneden beri kendisinin bağını haksız yere zabt ettiğini iddia ederek konunun soruşturulmasını istemiştir. Bunun üzerine davalı el-hac Mehmed, dört gün önce Fatma'nın dava ettiği ikiyüz seksen tiğek bağı kendisine sekiz kuruşa sattığını

[509] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1189-1191), No. , 73-2.
[510] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 141-1.
[511] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 123-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 323-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 96- 2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 247-1.
[512] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 44-1.
[513] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118), No. 57, 346-1., belge için bk. "Medine-i Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesinde sakine Rabia binti Mehmed nam hatun Abraham veled-i Kirkor nam zımmiye dava açarak medine'i mezbûrede vaki' üçyüz seksen bir kıta bağın kendisinin mülkü olduğunu hala mesfûr Abraham'ın zabt ettiğini sual olunub kasr-ı yedini taleb etmesi üzerine mesfûr Abraham cevabında Rabia'nın vefat eden zevci Acem Kasım nam kimesnede yigirmi sekiz guruş bir sülüs hakkı olduğunu mezbûr Acem Kasım fevt olunca sulbi oğlu Ebubekir babasının üzerimde hakkına karşılık bahsi geçen bağı takas ettiğini belirtmesi üzerine şahidlerin ifadelerine başvurulması neticesinde mezkûr bağın mezbûre Rabia'nın mülkü olduğunu ügey oğlu Ramazan'ın fuzulen sattığını bildirmeleri üzerine mahdud-ı mezkûr bağdan mesfûr Abraham'ın kasr-ı yedine tembih edilmiştir."
[514] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 19-2.

söyleyerek davayı reddetmiştir. Bunun üzerine şahidlerin ifadeleriyle de el-hac Mehmed'in ikiyüz seksen bağı Fatma'dan sekiz kuruşa satın aldığının doğrulanmasıyla Fatma muarazadan men edilmiştir.[515] Bağ ve bahçe satarken kandırıldığını iddia eden Zeyneb isimli bir kadın da mağduriyetini arzıhalle bildirmiştir. Zeyneb, arzuhalinde bağ ve bahçe malını bin kuruşa Emine ve oğlu Ahmed isimli kişilere satmış olduğunu, fakat satışta tağrir ve gabn-ı fahiş olduğu gerekçesiyle bin kuruşu geri verip bağ ve bahçesinin kendisine geri verilmesini istemiştir.[516] Yaşanan bu durum ekonomik ilişkilerde kimi zaman kadının kandırılabileceğini de göstermektedir.

Diğer satış işlemlerindeki gibi bağ satışının sebeplerinden birini de nafaka temini oluşturmaktaydı. Örneğin, Ayıntab'ın İbni Eyyüb Mahallesi sakinlerinden olup yaşamını yitiren Gayrimüslim Osib'in varislerinden hanımı Maryem, kendisi adına ve küçük oğlunun vasisi olarak kocasından kalan bağı nafakaları için el-hac Ali'ye ondokuz kuruşa sattığını bildirmiştir.[517]

Diyarbekirli ve Ayıntab'lı kadınlar, bahçe,[518] bostan alım[519] satımı[520]yaparak da ekonomik faaliyetlerde bulunabilmişlerdir. Satışlar sırasında dikkat çeken durumlardan biri de kadınların ortak olduğu mallar hususu olmuştur. Söz konusu mallar kadına miras mı kalmıştı, yoksa kadınlar ortaklaşa ekonomik faaliyette bulunmak için mi birleşmişti? soruları akla gelse de söz konusu ortaklığın asıl sebebi bilinmemektedir. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın İbn-i Şeker mahallesinden Cemile, Rabia ve Ümmügülsüm'ün sahibi oldukları yüz on meşare sebze bostanını 130 kuruşa İbrahim oğlu Halil'e satmışlardır.[521] Bir başka kayıtta ise Ayıntab'ın Hıyam köyü sakinlerinden İsmail oğulları Hüseyin ve Ahmed isimli kişiler ile Abdulkadir kızı Emine ve Abdullah kızı Aişe, İzzeddin oğlu Hüseyin'e ortak oldukları bostanlarını satmışlardır.[522] Bu kayıtlarda kadın ve erkek ortaklığı görülmektedir. Kimi zaman satış işlemlerinde satılan malın miras malı olduğu belirtilerek bir vekil vasıtasıyla satılıp paraya çevrilmekteydi. Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden el-hac Kasım kızı Fatma tarafından satışa vekil edilen es-seyyid Mehmed

[515] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 83-1.
[516] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 26-2.
[517] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 117-1.
[518] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 131-1., Ayıntab'daki örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 209-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 128-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 518-2.
[519] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 191-b1., belge için bk. "Medine-i Ayıntab'da Bostancı mahalelsi ahalisinden Muhsinzade el-hac Ahmed ağa bin el-hac Ömer ağa nam kimesne Fatma hatun binti el-hac Mehmed tarafından ikrarat-ı beyanı tasdike vekil edilen liebeveyn karındaşı el-hac Mehmed efendi muvacehesinde şehir finasında Çakırbıçağında vaki beş keyl istiâb eder bir kıta bostanının nısf hisse-i şayiini müvekkile-i mezbure Fatma'ya üçyüz onbeş guruşa sattığı", Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 162-3.
[520]Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 2-1.
[521] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 207-3.
[522] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 128-2.

oğlu es-seyyid Mehmed, Fatma'nın babasından kalan bostan hissesini Şehreküstü mahallesi ahalisinden Halil oğlu İsmail'e altıyüz elli kuruşa sattığını bildirmiştir.[523]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların çok az sayıda bağ satın alım kaydı tespit edilmiştir. Bu durum, Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların bağcılık işine ilgi duymuyor olması ya da bağ satın alma işlemlerinin kayıt altına alınmaması gibi farklı sebeplerle ilişkilendirilebilir.

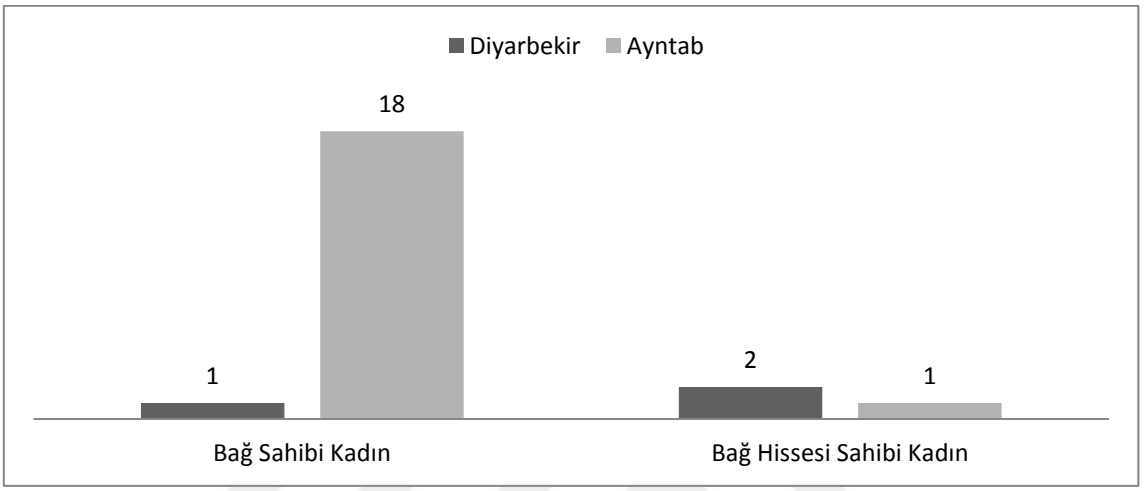

Grafik 5.3. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Bağ-Bahçe Sahibi Olma Durumları

100 adet kadın terekesinde Diyarbekir'de bağ sahibi 1 kadın bağ hissesine sahip olan ise 2 kadın tespit edilmiştir.[524] 100 adet kadın terekesinde Ayıntab'da ise 18 kadının bağ sahibi olduğu, 1 kadının ise bağ hissesi sahibi olduğu belirlenmiştir.[525] Bu çerçevede Ayıntab'da bağcılık faaliyetinin kadınlar arasında Diyarbekir'e kıyasla daha çok tercih edilmiş olabileceği düşünülse de Ayıntab'lı kadınların sahip olduğu bağların kendilerine miras kalmış olma olasılığı da mevcuttur. Ancak Ayıntab'da genel olarak bağcılık faaliyetinin Diyarbekir'e göre daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

5.2.1.3. Dükkân Alım-Satımı

Haim Gerber, 17. yüzyılda Bursa kadınlarının sahip olduğu özel mülkiyet türlerinden birinin de dükkânlar olduğunu belirterek, kadınların dükkânları vakıflardan kiraladıkları ve onları işlettiklerini, ancak söz konusu dükkânları kadınların nasıl

[523] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 80-b2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 127-1.
[524] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 3796., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1214-1215), No. 3797., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1204-1205), No. 3753.
[525] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1156-1157), No. 100., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 135.

kiradıkları ve işlettiklerinin tam olarak belli olmadığını dile getirmiştir.[526] Nitekim Diyarbekir'ın Fethi Çelebi mahallesinden Mehmed kızı El-Hâce Ümmühani'nin sahibi olduğu her ay Sarı Sadık Vakfı'na yirmibeş akçe mukataa-i zemini olan bir bab kahve dükkânını ve bir bâb ahırın binasından olan yarı hissesini ve yine senede yirmi akçe aynı vakfa mukataa-i zemini olan bir bâb abacı dükkânını Sadullah Efendi'ye üçyüz onyedi kuruşa sattığına dair mahkeme kaydı da Gerber'in çıkarımını doğrulamaktadır.[527] Zira bu kayıtta da el-hace Ümmühani isimli kadının arsası vakfa ait olan dükkânlarının olduğu görülmektedir. Ancak Ümmühani'nin söz konusu dükkânları işletip işletmediği net olarak belirlenememiştir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerinde kadınların dükkân sahibi olduklarına dair çeşitli kayıtlar tespit edilmiştir. Ancak, bu kayıtlarda hanımların sahibi oldukları dükkânları işletip işletmemelerine yönelik açık bir bilgi mevcut değildir. İncelenen belgelerde kadınların genellikle ellerindeki dükkânların satışını yapmış olmaları, söz konusu dükkânların kendilerine miras yoluyla intikal etmiş olduğunu düşündürmektedir.

İncelenen dükkân alım ve satımlarında satış nedenleri zikredilmemiştir. Bu nedenle kadınlar tarafından satılan dükkânın kendilerine miras kalıp kalmadığı da net olarak bilinmemektedir. Diyarbekir'in Merhum Aziz Camii mahallesinden el-hac Yusuf kızı Rabia Hatun, satış beyanı için vekil ettiği kocası aracılığıyla bir bâb kahve dükkânını Haffaf İbrahim Çelebi'ye yüz kuruşa satmıştır.[528] Bu örnekte olduğu gibi Diyarbekir'li kadınların kendilerine ait berber, fırın, terzi, eskici dükkânı gibi diğer dükkânlarını da vekilleri vasıtasıyla satıp[529] nakit para elde etmiş oldukları müşahede edilmektedir.

Bir nevi ticari işletme niteliğinde olan dükkânların satışlarını Diyarbekir'de olduğu gibi Ayıntablı kadınlar da genellikle vekil aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Cevizlice Mahallesinden el-hac Abdullah kızı Aişe hatun, vekil aracılığıyla bir bâb helvacı dükkânında olan üçte iki hissesini kocası Hüseyin oğlu Mehmed'e ikiyüz kuruşa sattığını bildirmiştir.[530] Ayıntanb'lı kadınlar da sahip oldukları eskici, uncu, bakkal, kahveci, hallac, helvacı dükkânı veya dükkân hisselerini satıp nakit paraya çevirmişlerdir.[531]

---

[526] Haim Gerber "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", 331.
[527] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 257-2.
[528] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 221-3.
[529] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 229-2, diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 96-2., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 221-3, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1145), No. 3709, 8-1.
[530] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 52-1.
[531] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 38-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1172), No. 117, 5-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 193-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 292-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124-1125), No. 61, 90-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124-1125), No. 61, 90-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 199-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 52-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 238-1. örnek belge için bk. "Medine-i

Satılan bazı dükkânların ise miras malı olduğu açıkça belirtilmiştir. Örneğin; Diyarbekir'in Kadı el-Hac Ali Camii mahallesinden El-Hac Yusuf Ağa oğlu Mehmed Ağa, baba bir kardeşi Hâce Emine Hanım, baba ve anne bir kardeşi Rukiye Hatun, anne bir kardeşi Emetullah bt. Hasan Efendi ve Nihan bt. Abdullah'a miras kalan Şirikhane dâhilinde olan iki ambar, fırın ve Haremeyn-i Şerifeyn evkâfına senelik 60 akçe mukataa-i zemin olan bir ahır malzemeleri ile Hamravat Vakfına her ay onbeş akçelik mukataa-i zemin olan sabuncu dükkânını ve sarraf dükkânının vesair yerlerin ikibinbeşyüz kuruşa Abdullah oğlu el-Hac Mustafa'ya satmışlardır.[532]

Ayıntab'da da miras kaldığı belirtilen dükkân satış kayıtları mevcuttur. Nitekim İbni Eyyüb mahallesinden Yusuf Ağa kızı Hadice isimli kadın vekil ettiği kardeşi Mehmed Ağa aracılığıyla babasından kalan bir bab berber dükkânını es-seyyid el-hac Mehmed Ağa'ya satmıştır.[533] Diğer bir kayıtta ise Ayıntab'a bağlı Hıyam köyü sakinlerinden Osman kızı Ümmühan, Ayıntab'da bulunan bir bâb attar (atar: güzel kokular iğne iplik vasaire satan) dükkânının yarısının miras malı olduğunu belirterek es-seyyid Abdullah Çelebi'ye yüz kırk kuruşa sattığını bildirmiştir.[534]

İncelenen sicillerde dükkân satın alan kadınların tespit edilmesi satanlara kıyasla daha çok dikkat çekmektedir. Zira satış yapma kadınlara miras kalmış olan bir mülkün nakit paraya çevrilmesi manasına gelebilmekteyse de satın alma fiili kadınların bu alanda ekonomik faaliyet yapmış olabileceklerinin bir göstergesi olabilmektedir. Diyarbekir'ın El-Hac Abdurrahman mahallesinden Abdurrahman Ağa oğlu Ömer Ağa'nın sabuncu dükkânındaki yarı hissesini Mehmet Refi kızı Hatice'nin yetmiş kuruşa satın alması[535]Ayıntab'da da Ammu mahallesinde sakin olan es-seyyid Mehmed, İki Kapulu Han yakınlarında bulunan ayakkabı dükkânındaki dokuz sehimlik hissessinin dört buçuk sehimini kal'ada sakin olan Fatma'nın satın alması[536] kadınların ekonomik güçleri nispetinde dükkânlarda belirli bir hisse satın alarak ekonomik bir gelir elde etmeyi amaçladıklarını düşündürmektedir.

Diğer mülklerde olduğu gibi kadınların satın almış oldukları dükkânların üzerinde de hak sahipliği iddia eden kişiler ortaya çıkabilmekteydi. Nitekim Diyarbekir'in El-Hac Seydi mahallesinde oturan Kuyumcu Karakaş Abdullah oğlu Ahmed Beşe'nin Ergani kazasındaki bakır madeninde bulunan sekiz adet dükkân, bir kahvehâne, bir oda ve iki büyük körüğü hanımı Abdullah kızı Emine'ye satmış

Ayıntab'da Yahni mahallesinde sakine Hüsne binti Mehmed nam hatunun sadri oğlu es-seyyid Ahmed'i davaya vekil ederek validesi müvekkile-i mezbûre Hüsna'nın mahalle-i mezbûrede vaki bir bâb hallac dükkânını Kasım'a kırkbeş esedi guruşa sattığı..", Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 199-2.

[532] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 137-1.

[533] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 80-1.

[534] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 82-1.

[535] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 294-2, diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 218-1., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 299-3.

[536] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 139-1.

olduğunun şahitlerin ifadeleriyle ispatlanması neticesinde bu dükkânlar üzerinde hak sahibi olduklarını ileri süren Kuyumcu Halil ve Sarraç Mustafa, Emine ile tartışmaktan men edilmişlerdir.[537]

Kadınların satın aldıkları dükkânlar ile satışını yaptıkları dükkânlar tür bakımından birbirlerinden farklılık gösterebilmiştir. Daha açık bir ifadeyle kadınların satın almış oldukları dükkânlarda bir kadının yapabileceği işlerin icra edilebileceği düşünülmektedir. Nitekim Ayıntab'da İbni Kör mahallesinden el-hac Mehmed oğlu es-seyyid el-hac Ebubekir, Tarla-yı Cedid mahallesinden el-hac Ali kızı Hatice'ye bir bab çulcı dükkânını üç sene önce yüz kuruşa sattığını mahkemede kaydettirmiştir.[538] Kadınlar, fırın gibi dükkânların tasarrufunu da ellerinde bulundurup gelir elde edebilmişlerdir. Diyarbekir'in Balıklı Mahallesi halkından Abdullatif Ağa kızı olarak bilinen Hamide'nin başka bir memlekete gittiğinde izinsiz olarak satılan çörekçi fırınının mühürdar Ömer tarafından Fethioğlu Ahmed Ağa'ya satılmış olduğunun tespit edilmesi nedeniyle söz konusu fırının Hamide'ye geri teslim edilmesine yönelik emir verilmiştir.[539] Bu kayıtta kadının sahip olduğu fırını bizzat işletip işletmediği belirtilmemiş olsa da Osmanlı'da fırın sahibi olan bazı kadınların fırında pişirecekleri ekmek ve ekmeğin satışı konusunda herhangi bir engel ile karşılaşmamaları hususunda kararlar alınmış olduğu tespit edilmiştir.[540]

[537] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 62-2.
[538] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 92-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 139-1.
[539] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 141-4.
[540] Mühimme Defteri (1109), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 110, Gömlek No. 1468.; Mühimme Defteri (1106), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 106, Gömlek No. 91.; .; Mühimme Defteri (1107), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 108, Gömlek No. 546.; Mühimme Defteri (H. 1104), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 104, Gömlek No. 1048.*

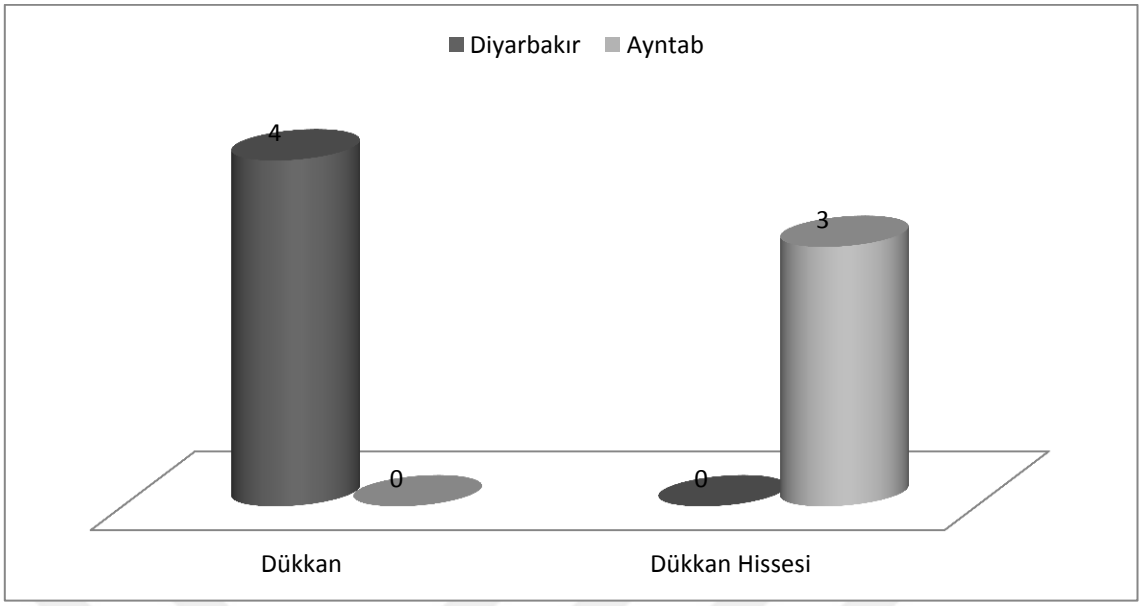

Grafik 5.4. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınların Dükkân Sahibi Olma Oranları541

100 kadın terekesine göre oluşturulan bu tabloda 18. yüzyıl Diyarbekir'de 4 Ayıntab'da 3 dükkân sahibi kadın tespit edilmiştir. Tabloda da görüleceği üzere iki şehrin kadınlarının dükkân sahibi olma oranları birbirine çok yakındır.

5.2.1.4. Hamam Alım-Satımı

İncelenen mahkeme kayıtları içerisinde hamam sahibi hanımların oldukça az olduğu belirlenmiştir. Tespit edilenler içerisinde ise hanımların sahibi oldukları hamamı işletip işletmediklerine yönelik net bir bilgi mevcut değildir. Bu durum hem Ayıntab hem Diyarbekir'de hamam işleten kadınların yoğun olmadığını düşündürmektedir. Söz konusu yerlerde daha çok miras kalan hamamların satışı mahkemeye kaydedilmiştir. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden el-hac Ebubekir ağa kızı Emine, vekili aracılığıyla Ayıntab'da Piyale Paşa Hamamı olarak bilinen bir bâb hamamın ikiyüz kırk sehimde yirmi yedi sehim hisseni el-hac Hanefi isimli kişiye üçyüz seksen iki kuruşa satarken satışını yaptığı hamamın mirasen mülkü olduğunu belirtmiştir.[542] Bu belgede kadının satışını yaptığı hamam hissesine kendi iradesiyle sahip olmayıp hamamın miras yoluyla kendisine intikal ettiği görülmektedir. Fakat kimi zaman kadınların bizzat kendi kararlarıyla hamam hissesi satın almış olduğu da görülmektedir. Örneğin, Diyarbekir'in el-hâc Osman mahallesinde oturan el-hac Ahmed Ağa oğlu Halil

[541] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 3796, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1214-1215), No. 3797.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1156-1157), No. 100, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1205-1206), No. 135.

[542] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 142-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 162-1.

Ağa'nın Alipınarı köyündeki hamamının beş sehimden dört sehim hissesini binbeşyüz altmış kuruşa hanımı Rukiye satın almıştır.[543]

5.2.1.5. Değirmen Alım-Satımı

Hanımlar ellerindeki değirmenlerini sattıkları[544] gibi değirmen hissesi de satın alabilmişlerdir. Ayıntab'ın Bostancı mahallesinden el-hâc Ömer Ağa oğlu el-hac Ahmed Ağa, Ayıntab kalesinde bulunan bir bâb ekmekçi dükkânının yarısını aynı mahallede oturan el-hâc Mehmed Ağa kızı Fatma hatuna ikiyüz on kuruşa, Bey mahallesinde bulunan bir bâb değirmenin ise sekiz sehiminden bir sehimini elli beş kuruşa satmıştır.[545] Bu kayıtta Fatma hanımın hem ekmek fırını hem de değirmen hissesini birlikte satın almış olması onun bu alış-verişi gelir elde etme maksatlı yapmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'a ait incelen 100'er adet kadın terekeleri içerisinde Diyarbekir'de 2 kadının değirmen hissesi, Ayıntab'da ise 1 kadının değirmen geliri kaydedilmiştir.[546] Dolayısıyla hem değirmen satışlarına hem de terekelere göre bir analiz yapıldığında iki şehirde de kadınların çok fazla değirmen sahibi olmadıkları anlaşılmıştır.

5.2.1.6. Tarla Alım-Satımı

Kadınlar, kullanım hakkını elinde bulundurdukları tarlaların da satışını yapabilmişlerdir. Ayıntab'ın Bey Mahallesi sakinlerinden Abdulaziz kızı Fatma, oğulluğu Molla Mustafa'ya Ayıntab'a bağlı Sam köyünde bulunan bir kıta tarlasını sahib-i arz izni ile otuz kuruş bedel mukabelesinde tefviz[547] (bir gayrimenkulü bilinen bedeli karşılığında birine bırakma) ve temlik (mülk olarak verme) ettiğini bildirmiştir.[548]

Başka bir örnekte ise Ayıntab'ın Kızılhisar köyünden Canbolad kızı Hatice, satışa vekil ettiği kocası el-hac Ahmed oğlu Mehmed aracılığıyla kendisine miras olarak kalan bir tarlayı sahib-i arz izniyle Abdurrahman isimli kişiye kırk kuruşa satmıştır.[549]

---

[543] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 30-1.
[544] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 450-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1184-1191), No. 127, 190-1.
[545] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 81, s.128, 2.
[546] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 3796, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1214-1215), No. 3797.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1156-1157), No. 100, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1205-1206), No. 135.
[547] "Tefvîz: bir gayrimenkulü, bilinen bedeli karşılığında, bir kimsenin üzerine bırakma.", bk. Ferit Devellioğlu, 235.
[548] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 201-1.
[549] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118), No. 57, 287-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 293-3.

5.2.1.7. Cariye ve Köle Satışları

Cariye veya köle hukukî olarak kişinin malı hükmünde olduğundan, kadının sahip olduğu cariye üzerindeki tasarruf hakkı kendisine aitti. Bu nedenle alım-satım içerisinde yer alan mallar arasında cariye ve köleler de vardı. Nitekim Diyarbekir'in İbrahim Bey mahallesinde vefat eden Hüseyin oğlu Osman Ağa'nın küçük kızı Vesile'ye vasi olan Molla İsmail'in, merhumun hanımı Hatice Hatun üzerine dava açarak müşâhede olunan köle Süleyman ve cariye Mehpare'nin vefat eden Osman'ın mülkü olduğunu ve hanımı Hadice'nin el koyduğunu iddia ederek söz konusu mallardan el çekmesini talep etmiştir. Davalı Hadice Hatun ise müteveffa kocası Osman'ın zimmetinde ikibin yüz kuruş alacak hakkının yediyüz kuruşu karşılığında söz konusu köle ve cariyeyi satın almış olduğunu şahitlerin ifadeleriyle ispat etmesi üzerine dava konusu olan köle ve cariyenin Hadice Hatun'un mülkü olduğuna karar verilerek vasinin müdahelesi men edilmiştir.[550] Bu kayıtta köle ve cariyenin bir eşya gibi satılarak ekonomik alışverişin bir parçası olmuş olduğu görülmektedir.

Osmanlı'da köleler, sahiplerinin malı olarak kabul edilip her işte çalıştırılabiliyorlardı.[551] Bu nedenledir ki maddi durumu iyi olan kadınlar, köle sahibi olabilmişlerdir. Ayıntab'da vefat eden Osman isimli kişinin Fatma hatunun Ali isimli kölesini yüzseksen kuruşa satın almış olduğunun şahitler huzurunda doğrulanması ile yüzseksen kuruşun müteveffa Osman Efendi'nin terekesinden Fatma hatuna ödenmesine karar verilmiştir.[552] Bu kayıtta köle sahibi bir kadının kölesini satmış olduğu müşahede edilmektedir.

Kadınlar cariyeden doğan çocukları da satın alabilmişlerdir. Nitekim Ayıntab'da misafir olan Abdullah oğulları Mehmed ve Musa isimli kişiler, Şehreküstü mahallesi sakinelerinden Ali kızı Tursun hatuna dava açarak mahkemede bulunan acem asıllı Abdullah kızı Hadice isimli cariye ile ondan doğan Osman isimli gulâmın kendisinin mülkü olduğunu, dört sene önce Hadice'yi mahkemede bulunan Kör Ali'ye sattığını Hatice'den doğan Osman'ı ise reşid oluncaya dek Kör Ali'ye emanet ettiğini, ancak Kör Ali'nin küçük Osman'ı Tursun'a sattığını iddia ederek konunun soruşturulup gulamın[553] kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Kör Ali ise söz konusu tarihte cariye Hatice ile oğlu Osman'ı birlikte yetmiş kuruşa davacı Mehmed ve Musa'dan satın aldığını bir buçuk sene geçince de gulam Osman'ı Tursun'a sattığını söyleyerek kendisine yöneltilen iddiayı reddetmiştir. Kör Ali'nin anlattıklarını şahitler ile de

[550] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1206-1207), No. 3823, 67-2., ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754.
[551] Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840),* Çev. Ebru Kılıç, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 118., ayrıca bk. M.Çağatay Uluçay, *Harem,* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017), 43.
[552] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 146-1.
[553] Gulâm: tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, köle., bk. Ferit Devellioğlu, 337.

doğrulatması üzerine gerçekten Tursun'un cariye ile ondan doğan oğlunu birlikte satın almış olduğunun anlaşılması neticesinde davacı Mehmed ve Musa muarazadan men edilmiştir.[554] Bu örnekte bir kadının küçük yaştaki bir köleyi satın almış olduğu müşahede edilmiştir.

Tablo 5.8. Diyarbekir Kadın Terekelerine Göre Cariye Sahibi Kadınlar

Sicil-Sayfa No	Tereke Sahibinin Mahallesi	Tereke Sahibinin Adı	Cariyenin Uyruğu-İsmi	Cariyenin Değeri	Tereke Miktarı
3796-11-3	Kadı el-hac Ali	Fatma bt. Ali	Acem-isim yok	40 krş.	598 krş.
3796-29-1	Molla Bahaedddin	Emetullah hatun bt. seyyid Ebubekir	Acem, Nabi	50 krş.	1001 krş.
3796-62-3	Camiussafa	Fatma bt. Abdulkerim	Uyruk yok Rakik	67 krş.	3696 krş.
3797-30-1	Cami-i Kebir	Sabite bt. Hacı İsmail	Arap cariye-isim yok	100 krş.	3473 krş.
3725-120-b1	Sülukiye	Hadice hatun bt. Bahaeddinzade el-hac Ebubekir Ağa	Yezidi Behçet	200 krş.	4262 krş.
3757-39-2	İzzedddin	Hacıye Rebiş bt. Halil	Gürcü köle, Mehmed Gürcü cariye, Rüstem (müdebbir köle)	İkisi toplam 700 krş.	593,5 krş.
3757-3-1	Camiülesved	Rukiye bt. Abdullah	Acem, Rüstem	Değeri belirtilmemiş	432 krş.

Tablo 5.9. Ayıntab Kadın Terekelerine Göre Cariye Sahibi Kadınlar

Sicil-Sayfa No	Tereke Sahibinin Mahallesi	Tereke Sahibinin Adı	Cariyenin Uyruğu-İsmi	Cariyenin Değeri	Tereke Miktarı
100-152-1	Bostancı	Fatmabt. Hacı Mehmed	Acem, (isim belirtilmemiş)	50 krş.	250 krş.

İlgili dönem 100 adet Diyarbekir kadın tereke kayıtlarına göre; Acem, Arap, Gürcü ve Yezidi asıllı cariyeler tespit edilmiştir. Cariyelere fiyat mikyasında bakıldığında Gürcü menşe'li cariyenin diğerlerine göre daha fazla değere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlara bakıldığında; Acem milliyetine mensup cariyelerin çoğunlukta olduğu görülür. Bu durum, Osmanlı-İran savaşlarının etkisi dolayısıyla İran'ın darü'l harb olarak görülmesi ve[555] coğrafi yakınlıkla ilişkilendirilebilir. İlgili belgeler nispetinde ekonomik açıdan varlıklı kadınların cariye ve köle sahibi olabildikleri söylenilebilir. İncelenen 100 adet Ayıntab terekesi içerisinde ise sadece bir kadın terekesinde cariye tespit edilebilmiştir.

[554] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 184-1.
[555] İzzet Sak, "İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi/1* (1994), 260.

5.2.2. Takas

Kass kökünden türediği belirtilen tekâss kelimesinin kişiler arasındaki borç, kısas veya herhangi bir konuda ödeşme, hukukî olarak ise borca karşılık aynı veya benzer niteliğe sahip alacakla borcun düşürülmesi olarak tanımlanmıştır.[556] Bu anlamda 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların iktisadî hayat içerisinde tercih etmiş olduğu alışveriş usullerinden birinin de takas olduğu tespit edilmiştir.

Kadınlar, kocalarında olan alacakları mukabelesinde kocalarından ev satın alabilmişlerdir. Örneğin, Diyarbekir'in Katırpınarı mahallesinden seyyid Hasan oğlu Seyyid Mustafa, evini bin kırk kuruş borcuna takas olarak hanımı el-Hac Yusuf kızı Rabia'ya satmıştır.[557] Ayıntab'da ise Kayser mahallesinden es-seyyid el-hac Ali oğlu es-seyyid Mehmed, aynı mahallede bulunan evi ile ev içerisinde bulunan üç kilim, iki yorgan, iki döşek, dört yasdık, tencere, bir leğen, dört sahan ve bir satıl gibi eşyaları hanımı el-hac Abdullatif kızı Fatma'ya beşyüz kuruşa sattıktan sonra beşyüz kuruşu Fatma'nın alacağı olan beşyüz kuruşuna takas ettiğini bildirmiştir.[558] Bu kayıtlar, Diyarbekir ve Ayıntab'lı bazı kadınların kocalarındaki alacaklarını takas usulü alışveriş ile almış olduklarını göstermektedir

Karı-koca arasındaki borca karşılık olarak cariye de takas edilebilmiştir. Diyarbekir'in Derviş Hüseyin mahallesinden iken vefat eden İbrahim Ağa oğlu Süleyman Ağa'nın oğullarının Süleyman Ağa'nın hanımı Ömer kızı Huri'ye açtıkları mal davasında, Huri, vekili aracılığıyla dava konusu evi, kocası hayatta iken dörtyüz kuruşa satın aldığını ikiyüz kuruşunu nakit olarak verdiğini kalan ikiyüz kuruş karşılığında ise bir bakire Tiflisî cariyeyi verdiğini bildirmiştir.[559]

Takas işlemi iki kadın arasında da yapılabilmiştir. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden el-hac Ahmed kızı el-hâce Sultan, vekil ettiği kişi aracılığıyla Abdullah kızı Servinaz isimli kadına ikiyüz kuruş borcu olduğunu ifade edip Sultan'ın Servinaz'a Gürcü asıllı Süleyman isimli kölesini ikiyüz kuruşa satarak takas yapmış olduğunu bildirmesi[560] kadınlar arasındaki borçların takas usulü ile ödendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra erkekler arasında da cariyelerin takas edilmiş olduğu görülebilmektedir.[561]

Kadınlar, kimi zaman satın aldıkları gayrimenkullerin ödemesini yapmak için nakit para yerine tahıl ürünleri de verebilmişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Hayk-ı

---

[556] Abdullah Kahraman, "Takas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/451.
[557] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 321-2.
[558] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1143-1144), No. 82, 158-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 263-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1138), No. 78, 233-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 91-1.
[559] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 360-4.
[560] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 143-3., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 319-3.
[561] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 55-1.

Müslüman mahallesinden Abraham oğlu Manik isimli Gayrimüslim, aynı mahallede bulunan bir evin babası Abraham'ın mülkü olduğunu babası öldükten sonra kendisine ve kardeşlerine irsen intikal ettiğini kendisine düşen hissesini annesi Vanes kızı Elma'ya yirmiüç kuruşa satmış olduğunu belirtmiştir. Manik, annesine evi teslim ettikten sonra ev satış bedeli olan yirmi üç kuruşu buğday, arpa, nohud değeri olan annesinin yirmi üç kuruş hakkına takas ettiğini ve evin kırksekiz sehiminden ondört sehim hissesinin annesi Elma'nın mülkü olduğunu bildirmiştir.[562] Bu kayıtta kadının tahıl ürünü alacağına karşılık takas yapıp gayrimenkul sahibi olduğu müşahede edilmektedir.

Anne ve evlat arasında takas usulü alışverişlerin yapılmış olduğunu Ayıntab mahkemesinde de görmek mümkündür. Nitekim Ayıntab'ın Arıl köyünden Yusuf kızı Aişe, beşyüz tiğek bir kıta bağını sekiz kuruşa ve bir yorgan, bir döşek, bir sahan, bir tencere, bir taştı ise on kuruşa kızı Fatma'ya satıp satış bedelinin sekiz kuruşunu kızına olan borcuna takas ettiğini, sattığı eşyaların bedeli olan on kuruşu ise kızı Fatma'dan aldığını bildirmiştir.[563]

18. yüzyılda Ayıntab'da bazı kadınların ihtiyaçtan dolayı sahip oldukları evlerini satıp elde ettikleri gelirin bir kısmıyla daha mütevazı bir ev alıp kalan kısmıyla da hayatlarını idame ettirdikleri anlaşılmaktadır. Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesinden el-hac Bektaş kızı Emine, es-seyyid Ahmed oğlu es-seyyid el-hac Mahmud'a aynı mahallede bulunan evini, başka bir ev ve nakid on beş kuruş karşılığında es-seyyid el-hac Mahmud'a sattığını bildirmiştir.[564] Burada Emine'nin kendi evine karşılık olarak nakit onbeş kuruş ve daha küçük bir başka evi satın almış olduğu görülmektedir. Başka bir örnekte ise Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden Gayrimüslim Abraham kızı Altun isimli Nasraniyyenin vekil aracılığıyla yaptığı takası görülmektedir. Altun, aynı mahallede sınırları belirlenen bir evin yarısının kendisine ait olduğunu belirterek sahip olduğu ev hissesini Tomas'a ikiyüz kuruşa sattığını, ikiyüz kuruşun seksen kuruşunu nakit olarak aldığını kalan yüz yirmi kuruş karşılığında ise Tomas'ın Hayk-ı Zımmiyan mahallesinde bulunan evini satın alarak takas yaptığını bildirmiştir.[565]

18. yüzyılda Ayıntab şehrinde Müslüman kadınlarla Gayrimüslimler arasında yapılan alışverişlerde her zaman paranın kullanılmadığı bazen de takas usulüyle alışverişin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Mustafa kızı Fatma, aynı mahallede bulunan evini altı sene önce zımmî reayadan Vans oğlu Ağya'ya seksen kuruşa sattığı, Fatma hanımın bu paranın kırkbeş kuruşunu Ağya'nın eviyle takas edip bu evin ücretini kendi satmış olduğu ev ücretine takas ettiğini ve geri kalan otuzbeş kuruşunu ise Ağya'dan aldığını bildirmiştir.[566] Bu

[562] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 283-1.
[563] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 179-1.
[564] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1136), No. 75, 146-1.
[565] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 117-1.
[566] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 257-2.

örnekte de kadının sahip olduğu evi bir başka evle takas edip üzerine nakit para aldığı görülmektedir. Bu kişilerin ihtiyaçtan dolayı daha mütevazı bir ev aldıkları düşünülmektedir.

Erkeklerin hanımlarına mehir borçlarını da çoğu zaman takas usulüyle ödedikleri müşahede edilmektedir. Diyarbekir'ın El-hac Osman Mahallesinde oturan el-hac Ahmed Ağa oğlu Halil Ağa, Alipınarı köyünde bulunan hamamın beş sehimden dört sehim hissesini binbeşyüz altmış kuruşa hanımı Rukiye Hanım'a satması ve bin beşyüz altmış kuruşun dokuz yüz kuruşunu Rukiye'nin mehrine, beşyüz kuruşunu Rukiye'nin beşyüz kuruş borcuna ve yüz altmış kuruşunu ise Rukiye'nin mücevher iki kemer ve bir sorguçun değeri olan yüz altmış kuruşa takas ederek[567] borcunu ödemiştir. Böylece el-hac Ahmed Ağa'nın hanımı Rukiye, takas usulüyle bir hamamın neredeyse tamamının sahibi olmuştur.

Diyarbekir gibi Ayıntab sicillerinde de kadınların takasa en fazla konu olan alacakları mehirleri olmuştur. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden iken vefat eden Veli oğlu Veli'nin hayatta iken hanımı Ahmed kızı Aişe'ye evini elli kuruşa satmış olduğunu söz konusu ev bedelini ise zimmetinde olan elli kuruş mehr-i müecceline takas ettiğini dolayısıyla söz konusu evin Aişe'nin mülkü olduğunu çocuklarının vasilerinin bildirmesi mahkemede kaydeddettirilmiştir.[568] Mehr-i müeccele takas edilen ev, bazen bir evin tamamı değil de hissesi şeklinde de olabilmekteydi.[569]

Azad edilen cariyelerin nikâhlanması halinde kendilerine verilmesi gereken mehir hakkı takas usulüyle ödenebilmiştir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ebubekir oğlu fahru'l akran el-hac Ahmed ağa, nikâhlı hanımı Abdullah kızı Aişe'nin vekil kıldığı Hüseyin isimli kişi yanında Aişe'nin cariyesi iken bir sene önce Allah rızası için onu azat edip yüz kuruş mukaddem yüz kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle kendisine nikâhladığını hala nikâhında olduğunu belirttikten sonra Ayıntab'da bulunan evinin kuzeyinde bulunan odalar ile birlikte eşyaları Aişe'ye ikiyüz kuruşa sattığını bunların bedeli olan ikiyüz kuruşu Aişe'nin zimmetinde olan ikiyüz kuruş mehr-i müsemmasına takas ettiğini kaydettirmiştir.[570] El-hac Ahmed Ağa'nın daha hayatta iken bu takası yapıp mahkemede kayıt altına alması, azat ettiği cariyenin sonradan karşılaşabileceği çeşitli zorlukları önleyebilecek bir vesika hükmündedir.

Miras paylaşımı sırasında mirasçılar, vefat eden erkeğin hanımına olan mehr-i müeccel borcunun karşılığı olarak takas yöntemiyle kadına bir gayrimenkul verebilmişlerdir. Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden Mustafa oğlu Molla Ali, el-hac Mehmed kızı Zemzem'e dava açmıştır. Davada Molla Ali, Kızılhisar köyündeki

[567] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 30-1.
[568] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 260-1, ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 413-2.
[569] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1143-1144), No. 82, 112-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 32-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 21-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1184-1191), No. 127, 24-1.
[570] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 21-1.

binseksen tiğek bağın es-seyyid Ömer ve es-seyyid Mehmed isimli kişilerin mülkleri olduğunu es-seyyid Mehmed'de seksen kuruş alacağı olduğu için bağı kendisine seksen kuruşa satarak zimmetinde olan seksen kuruşa takas ettiğini belirtmiştir. Ancak Zemzem'in iki seneden beri söz konusu bağı haksız yere zabt ettiğini iddia ederek konunun soruşturulup bağdan el çekmesini talep etmiştir. Zemzem ise kocası Ali'yi vekil ederek söz konusu bağın önceki kocası el-hac Abdullah'ın mülkü olduğunu, el-hac Abdullah vefat edince onun varislerinin kırk kuruş mehr-i müecceli karşılığında dava konusu bağı beş sene önce kendisine verdiklerine dair elinde vesika olduğunu bildirmiştir. Zemzem'in ifadelerinin ispatlanması neticesinde ise Molla Ali muarazadan men edilmiştir.[571] Böylece ilk kocası vefat ettikten sonra kocasının kendisine olan mehir borcu karşılığında vefat eden kocasına ait bağın kocasının mirasçıları tarafından kendisine verildiğine dair elinde resmi bir belge bulunduran kadın, kendisine açılan davayı vekil kıldığı ikinci eşi vasıtasıyla çürütmüştür.

Erkeğin nikâhında iki hanımının bulunması durumunda bir evin bölüştürülerek hanımlarının mehir alacaklarına karşı takas yapılmış olduğu ilginç örneklere de rastlanılmaktadır. Ayıntab'ın Kastal mahallesinden Abdullah oğlu el-hac Mehmed, evini nikâhlı hanımları Abdullah kızı Rahime'ye beş sehimde üç sehimini yüz elli kuruşa, Mehmed kızı Aişe'ye beş sehimde iki sehimini yüz kuruşa satıp bedellerini zimmetinde olan mehirlerine takas ettiğini bildirmiştir.[572]

Hibeleşme şeklinde de takas yapılabilmiştir. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden İsa oğlu Hacı Ömer, aynı mahallede bulunan evinin batı kısmının doğu tarafında bulunan yirmibeş kuruş değerinde bir tahtani odasını hanımı Murad kızı Döndü'ye hibe ettiğini, hanımı Döndü de kocasının zimmetinde olan yirmibeş kuruş mehr-i müeccel alacağını kocasına hibe ettiğini bildirmiştir.[573]

5.2.3. İcâr (Kira)

Sözlükte kiraya verme, kira parası icârın karşılığı olarak verilmiştir.[574] İslâm borçlar hukukunda ise icârın mal ve hizmetin belirli bir süre için ücret karşılığında temlîk ve tahsil edilmesiyle gerçekleşen bir akid türü olduğu belirtilmektedir. Bu durum modern hukuktaki kira ve iş sözleşmesine karşılık gelmektedir.[575] Osmanlı kadınlarının gelir elde etmelerine kaynak teşkil eden faaliyetlerinden biri de kira usulüdür. 18. yüzyılda Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınlar, gelir elde etme amacıyla bazı mülkleri kiralayarak iktisadî hayatta varlıklarını gösterebilmişlerdir.

[571] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 189-1.
[572] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1180-1181), No. 123, 41-1.
[573] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 31-1.
[574] Ferit Devellioğlu, "İcâr", 468.
[575] Ali Bardakoğlu, "İcâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/380.

İncelenen mahkeme kayıtlarında vakıflara ait arsaların kadınlar tarafından kiralanmış olduğu örneklere rastlanılmıştır. Ancak bu tür kayıtlarda genellikle kiralanan yerin nasıl işletileceği belirtilmemiştir. Nitekim uzun süreden beri boş ve harabe olan Diyarbekir'in Kubbe-i Cedid mahallesindeki İskender Çelebi Vakfı'na ait olan arsanın Yusuf kızı Aişe Hatuna senelik vakfa 60 akçe mukataa-i zemin vermek üzere otuzüç akid süresi boyunca icara verildiğine dair temessük verilmiştir. Ayrıca Aişe'nin kendi malıyla arsanın bina ve tamirine izin verildiği kaydedilmiştir.[576]

Kadınlar, vakıflara ait hamamları kiralayarak işletebilmişlerdir. Ayıntab'ın Akyol mahallesinden el-hac Mehmed oğlu es-seyyid Mustafa isimli kişi aynı mahalleden Ahmed Ağa kızı Fatma hatuna dava açarak mahallelerinde bulunan Nefah hamamının yıllık yetmiş kuruş kira ile Fatma'nın üzerinde olduğunu, ancak ondan önce bir buçuk sene kendi icaresinde olduğunu binyüz yetmiş senesinde on kuruş ziyade ile icâr ettiğini iddia ederek konunun soruşturulup Fatma'nın hamamdan el çekmesini talep etmiştir. Davalı Fatma ise söz konusu hamamın kırk seneden beri babası Ahmed Ağa, annesi Ümmet hatun, kardeşleri Halil beğ ve İbrahim beğ ve kendi icaresinde olduğunu öncesinde hamama rağbet olmadığını, hamam boş iken hamama dörtyüz kuruş harcanarak Ayıntab'a cari nehir sacından su götürüldüğünü, hamamın kazanını ve iç döşemesini tamir edip hamamı ihya etiklerini belirtmiştir. Ardından seyyid Mustafa'nın önceden bir senelik bir süre ile hamamın müste'ciri[577] olduğundan hamamda hakkı olduğunu iddia ettiğinde kendisine ikiyüz ellibeş kuruş nakit para verdiğini ve hamamdan el çektiğini hamamı rızasıyla kendisine teslim ettiğini söyleyerek iddiayı reddetmiştir. Ardından şahitlerin ifadelerinde gerçekten Fatma ve annesi ve kardeşlerinin kırk seneden beri hamamın kiracısı olduklarını hamamın suyu yok iken Ayıntab'a cari nehir sacından su getirip kazanlarını tahdîd ve iç döşemesini tamir edip hamamı ihya ettiklerini belirterek hamamda Fatma'nın hakkının olduğunu bildirmişlerdir. Neticede fetevâ-yı şerîfe gereğince kirası yıllık on kuruş artırılarak hamamın Fatma'ya kiraya verilmesine ve es-seyyid Mustafa'nın muarazadan men edilmesine karar verilmiştir.[578]

Kadınların vakıf mülklerini kiralarken ortaklık kurarak da girişimlerde bulundukları gözlemlenmiştir. Nitekim Diyarbekir'in el-Hac Ali Efendi Camii Vakfı'na ait olan elli altmış seneden beri harabe boş arsa Fatma, Ümmü ve Emine hatunlara her

[576] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 271-1, ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No. 3798, 6-2. Bir vakfa gelir getirmek üzere tahsis edilen malların bir veya üç yıllık sürelerle kiraya verilmesi, icare-i vahideli Vakıflar gurubuna girmektedir. Belirlenen süre sonunda ise kira yine süreli olarak yenilenir veya başka bir şahsa kiralanır. Bu vakıf türünde kiralanan vakıf gayrimenkulü ömür boyu kiracının tasarrufunda kalamaz veya tasarruf hakkı mirasçılarını geçemez., bk. M. Akif Aydın, *Türk Hukuk*, 253-254.

[577] müste'cir: kira ile tutan, kiracı., bk. Ferit Devellioğlu, 874.

[578] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 161-1., Belgede geçen fetva için bk. "Zeyd bir vakf-ı hamamda bir sene mütecaviz olub ba˙de kendi hüsn-i rızasıyla keff-i yed edib ve mütevelli vakf dahi kadimden an-cedd müste'ciri olub mutasarrıf olan hinde icar etdikden sonra zeyd nâdim (pişman) olub senevi şu kadar akçe ziyade edüb mütevelliden temessük alsa ba˙de ziyade-i mezbureye dahi razıyen olıcak hind zeydden evvel ve ehakk olur mı cevab ba-savabında olur."

sene vakfa doksan akçe mukataa-i zemin vermek üzere kiralanmıştır. Boş arsayı kiralayan üç kadının kendi mallarıyla bina ve tamirine izin verilmiştir.[579]

Kadınlar, sahibi oldukları evlerini kiraya vererek de gelir elde edebilmişlerdir. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Mehmed kızı Fatma, evindeki eşyaların çalındığına yönelik Ali Neccar mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa oğlu Ali'ye açtığı hırsızlık davasında, Ali'nin evinin alt katında kira ile oturduğu ifade edilmiştir.[580] Bu hırsızlık kaydı sayesinde ev sahibi kadının evinin alt katını kiraya vermiş olduğu anlaşılmıştır.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında edinilen bilgi üzerine kadınlar, hem kiracı hem de kiralayan taraf olabilmişlerdir. Kadınlar, kiracı olarak vakfa ait malları kiralamışlardır. Kiraya veren kişi olarak ise kendilerine ait özel mülkleri kiraya vermişlerdir.

5.2.4. Borç

İki veya daha fazla kişi arasında birini diğerine yahut her ikisini biribirine karşı bir edimde (edâ) bulunmakla yükümlü kılan hukukî ilişki durumu borç olarak tanımlanır.[581] Deyn kelimesi de borç anlamında kullanılmıştır.[582] Borcun tarafları, borcun konusu ve borcun sebebi borç ilişkisini oluşturan üç temel unsurdur. [583] Şer'iyye sicillerinde borçlar hukuku ile ilgili kararlarda şer'i hükümlerin esas alındığı bilinmektedir.[584]

İlgili dönemde kadınlar borç ilişkileri kurarak da ekonomik hareketlilik içerisinde yer almışlardır. Diyarbekir'in Yiğit Ahmed mahallesinde vefat eden Keber oğlu Bedros'un mirasçılarının vefat eden Karamanlı İbrahim kızı Hatice'de olan alacağının terekesinden tahsili için dava açmışlardır. Davada şahitlerin Hatice Hatunun hayatta iken ölen Gayrimüslim Bedros'tan üçyüz otuz kuruş borç aldığını, sonrasında aldığı borcun 282,5 kuruşunu ödediğini geriye ise kırk yedi buçuk kuruş borcu kaldığını söylemeleri üzerine Hatice'nin kalan borcunun bırakmış olduğu mirastan Bedros'un varislerine teslim edilmesine karar verilmiştir.[585] Bu mahkeme kaydında Müslüman kadının Gayrimüslim bir erkekten yüklü sayılabilecek miktarda borç almış olduğu görülmektedir. Zira o zamanın şartlarına göre bu miktarla iyi sayılabilecek 2 ev alınabilirdi. Kadınların borç almaya yönelmelerinin sebebi belgelerde açıkça ifade

[579] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 373-3. Mukataalı Vakıflar, harap olan vakıfları ihya etmek amacıyla hâkimin görüşü üzerine padişahın kararıyla kabul edilmiş vakıf türüdür. Bu vakfın özelliği vakıf arazi veya arsanın mülkiyeti vakıfta olup, vakıf yerlerinin üzerinde yapılan binaların ve yapılan şeylerin mülkiyeti ise vakfın mutasarrıfına aittir. bk. M. Akif Aydın, *Türk Hukuk*, 256-257.
[580] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 239-1.
[581] M. Akif Aydın, "Borç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/285.
[582] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 595.
[583] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk*, 374.
[584] Ahmed Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler 1*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988), 14.
[585] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 65-2.

edilmese de borç alınan miktarın yüksek olması, alınan borcun bir gayrimenkule ya da ekonomik olarak gelir getiren bir yere yatırılmış olabileğini akla getirmektedir.

Kadınların borç alıp vermiş olduklarının tespiti konusunda kadın terekeleri önemli veriler içermektedir. Örneğin; Diyarbekir'in Murtaza Paşa Mahallesinden olup vefat eden Abdulvehhab kızı Zeliha'nın terekesinde 3 kadına borcu olduğu, 1 erkekten ise alacaklı olduğu tespit edilmiştir. Kadının terekesinde herhangi bir ekonomik faaliyette bulunduğuna yönelik bir veri mevcut olmadığından kadının borçları ne maksatla aldığı belirlenememiştir. [586] Bir başka örnekte ise Diyarbekir'in Hoca Ahmed-i Müslim Mahallesinden olup vefat eden Abdullah kızı Meryem'in terekesinde mehir alacağı dışında beş erkekten daha alacaklı olduğu görülmektedir.[587] Bu alacaklıların beşi de Gayrimüslimdir. Ancak bu belgede de yine kadının ekonomik olarak üretici pozisyonda olup olmadığına dair net bir veri bulunmamaktadır. Ayıntab'da da benzer örnekler tespit edilmiştir. Nitekim Ammu mahallesinden olup vefat eden el-hac Mustafa kızı Ümmühan'ın terekesinde üç erkek alacaklısı olduğu görülmüştür.[588] Bu durum, Ayıntab'da kadınların borç veren tarafta da yer almış olabileceklerini göstermektedir.

Kadınların borç olarak verdikleri arasında kendi şahıslarına ait ziynet eşyaları da bulunabilmekteydi. Diyarbekir'in Çupi mahallesinde oturan Ramazan kızı Aişe, vekil aracılığıyla Satıkendi köyünden Hazar oğlu İstadir'in iki sene önce bir çift altın bilezik bedeli alacağı olan yüz yirmi kuruştan onbeş buçuk kuruşunu aldığını, yüz dört buçuk kuruşunun ise İstadir'in zimmetinde kaldığını iddia ederek hakkının alınmasını talep etmiştir. İstadir ise bahsedilen borcu tamamen Aişe'ye teslim ettiğini söyleyerek şahitlerle de borcunu ödediğini ispat etmiştir. Böylece Aişe, İstadir ile muarazadan men edilmiştir.[589] Aişe'nin verdiği borcu geri almış olmasına rağmen böyle bir yola neden başvurduğu ise bilinmemektedir.

Nakit para ve ziynet eşyası dışında bir takım eşya da borç olarak verilebilmekteydi. Diyarbekir'in Lala Bey mahallesinde ikamet eden Murad kızı Hanife ile üvey oğlu Mustafa arasındaki alacak verecek davasında Hanife'nin Mustafa'ya emanet olarak verdiği ikiyüz elli kuruş nakit para, kırmızı çuka aba ve bir siniyi teslim etmesi için Mustafa'ya tenbihte bulunulmuştur.[590]

Kocası dahi olsa borç niteliğinde bulunan alacak hakkını kadının mahkeme yoluyla almak istemesi, aile içerisinde dahi olsa kadının ekonomik haklarına sahip çıkabildiğini göstermektedir. Diyarbekir'in Ablak mahallesinde oturan Yusuf kızı Fatıma, kocası Mehmed oğlu el-hac Ömer'e dava açarak bir ev bedeli olarak yüz kuruş, satılan eşyalardan yedi kuruş, onüç kuruş nakit para aldığını ayrıca sincap kaplı bir hatai kürk, bir hataî kaftan, bir sırmalı peçe bağı, bir üslük, bir çuka çakşırı ve babasından

[586] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1202-1203), No. 3757, 4-1.
[587] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1202-1203), No. 3757, 60-2.
[588] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 143-1.
[589] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 277-3.
[590] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No.3789, 2-2.

kalan müştemilât ev ve bir çiftliğini sattığını söyleyerek söz konusu mallarının bedellerini kocasının ödemesini talep etmiştir. Dava sonucunda el-Hac Ömer'in hanımı Fatma'ya olan borcunu ödemesi için tembihte bulunulmuştur.[591]

Kadınların vermiş oldukları borcu geri alamaması gerekçesiyle mahkemeye başvurma kayıtları yaygın görülen bir durum olsa da verdiği borcu geri alamayan kadının borçlusunu hapsettirmesi nadir görülen bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Diyarbekir'in Şarkı Amid nahiyesinin Kasımi köyünden İleksan oğulları Erko ve Serkiz, Ebubekir kızı Medine Hatun'a dava açarak Medine Hatundan aldıkları 80 kuruş borcu ödeyemediklerinden dolayı Medine hatunun kendilerini hapsettirdiğini ifade ettikten sonra kendilerinin iflas edip fakir bir halde olduklarından dolayı borçlarını ödeyecek güçlerinin olmadığını bildirerek kendilerine mühlet verilmesini istemişlerdir. Erko ve Serkiz'in İflas ettiği ve üzerlerindeki kıyafetten başka bir şeylerinin olmadığının şahitlerinin ifadeleriyle de doğrulanması üzerine Erko ve Serkiz'in varlıkları olduğu vakitte borçlarını ödemek şartıyla serbest bırakılmış oldukları kaydedilmiştir.[592]

Borç verdiği kişiden hakkını alabilmek isteyen bazı kadınlar, arzuhalle de devletten yardım isteyebilmişlerdir. Nitekim Aslen Diyarbekir'li olup İstanbul'da ikâmet eden Hamide hatun, kendisine borçlu olan Diyarbekir sakinlerinden azadlı köle Kapıcı Ahmed'de altıyıyüz elli kuruş, Timur Beyoğlu Abdi Bey'de üçyüz altmış kuruş alacağı olduğunu, borçlarını şimdiye kadar göndermediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine söz konusu paraların bahsi geçen kişilerden tahsili için emir verilmiştir.[593]

Borç alıp borcunu ödemeyen kadınlar da şikâyet edilebiliyordu. Diyarbekir sakinlerinden Halil, arzuhalinde Alipınarı köyü sakinlerinden Hayriye isimli kadına borç olarak verdiği altmış kuruşu defalarca talep ettiği halde vermediğini bildirmiştir. Bu konuda Hayriye'nin Halil'e olan borcunun tahsil edilerek alınmasına yönelik hüküm verilmiştir.[594] Ayıntab'lı kadınlar da borcunu ödemediği için dava edilebilmişlerdir. Ayıntab'da el-hac Abdullah Efendi oğlu el-hac Mustafa Efendi, Türkman el-hac Mehmed kızı Raziye ile oğlu seyyid Mehmed'e dava açarak üç sene önce Raziye'ye yüz kuruş yüz batman kahveye karşılık olmak üzere selem usulü ile verdiğini oğlu Seyyid Mehmed'in de kefil olduğunu, ancak altı ay önce dava açmasından şimdiye kadar borçlarını ödemediklerini iddia etmiştir. Davalıların da bu iddiayı itiraf etmeleri üzerine yüz batman kahve aynını el-hac Mustafa'ya Raziye ve oğlu es-seyyid Mehmed'in teslim etmelerine karar verilmiştir.[595] Karı-kocaya birlikte alacak davası açılabilmiştir. Diyarbekir'in Kubbe-i Siyah mahallesinde ikamet eden Şahverdi oğlu Karabet yüzyedi

[591] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 82-1.
[592] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 357-3.
[593] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 69-2.
[594] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 43-2.
[595] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 48-2.

kuruşluk alacağının olduğu iddiasıyla Murat oğlu Malhas ve hanımı Sekis kızı Anna'ya açtığı davayı ispatlayamadığı için davası reddedilmiştir.[596]

Ayıntab'lı bazı kadınların faizsiz borç vermiş oldukları da kaydedilmiştir. Ayıntab'ın Kızılcamescid Mahallesi sakinelerinden İbrahim kızı Fatma, mahkemede Hüseyin oğlu Osman Beşe'ye dava açmıştır. Davada Osman Beşe'ye iki sene önce karz-ı hasen yani faizsiz elli dört kuruş verdiğini iddia edip ellidört kuruşunu talep etmiştir. Osman Beşe ise otuz kuruş aldığını altı ay geçince de aldığı borcu ödediğini ifade ederek Fatma'nın bu miktardan fazla verdiğini inkâr edip şahitlerin ifadeleriyle de söylediklerini ispatlamasıyla Fatma'dan şahit talep edilmiştir. Ancak Fatma şahit gösteremeyince Osman Beşe'nin söylediklerinin doğru olduğuna dair yemin etmesiyle Fatma, muarazadan men edilmiştir.[597]

Kadınların yakınlarına ait alacak-verecek hususunda da borç veren taraf ile muhatap olma zaruriyetleri meydana gelebilmekteydi. Bu bağlamda kocası vefat eden kadın, kocasının borcunun olması durumunda borcu ödemek için yeri geldiğinde kendisine ve çocuklarına miras kalan ev hissesini satmıştır.[598] Fakat bazen de borç alan erkekler, vefat edince hanımları vefat eden kocalarının borçlarını ödemeye yanaşmamışlardır. Bu durumda konu mahkemeye taşınınca kadınlar kocalarının borçlarını miraslarından ödemek zorunda kalıyorlardı. Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Mehmed oğlu el-hac Köle Mehmed'in hayatta iken mahallenin avarız vakfından bir sene vadeyle borç aldığı, borcu karşılığında evini verdiği sonrasında ise öldüğü belirtilmiştir. Söz konusu evin teslimi için el-hac köle Mehmed'in hanımı ve çoçuklarının vasisi olan Halil kızı Emine'ye avarız vakfı mütevellisi tarafından dava açılmış ve borcun ödenmesine karar verilmiştir.[599]

Ayıntab'ın İbni Kör mahallesinden Fatma hatun, Kayser mahallesinden olup vefat eden el-hâc Osman isimli kişide 300 kuruş alacağı olduğunu iddia ederek alacağı için el-hâc Osman'ın hanımı Aişe'ye dava açmıştır. Bunun üzerine Fatma hatunun borç hüccetinden Osman efendide üçyüz kuruş hakkı olduğunun doğrulanması üzerine dava konusu üçyüz kuruşun müteveffa el-hâc Osman efendinin mirasından ödenmesine karar verilmiştir.[600]

---

[596] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 2-1.

[597] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 185-2., bu konuda bk. "dünyevî beklenti içerisinde olmadan hayır duygusu ile Allah rızasını güderek helal maldan verilen ödünç karz-ı hasen olarak nitelendirilmiştir. Borç alan açısından dünyevî, borç veren açısından uhrevî faydalar içeren bir işlemdir. Bu yolla bir insanın sıkıntısının giderilmesi amacıyla verilen borç bu guruba girmektedir.", H. Yunus Apaydın, "Karz", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520-521.

[598] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 115-2.

[599] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 118-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1121), No. 117, 149-1.

[600] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 149-1.

Fıkıhta peşin bir bedelle vadeli mal satın almaya selem denilmektedir.[601] Borç akdine benzeyen bu uygulamanın içerisinde kadınların da yer alabilmiş olduğu tespit edilmektedir. Ayıntab'ın Hızır Çavuş mahallesinden el-hac Ebuderda oğlu el-hac Hızır, el-hac Mehmed kızı Elife isimli hanıma dava açarak, on üç ay önce üç ay vade ile Elife'ye yüz elli kuruş yüz elli batman kahveye selem-i şerʿ edip teslim ettiğini, Elife'nin kocası İsmail'in de selem akdine kefil olduğunu belirtmiştir. Söz konusu borca kefil olan İsmail'in bir defa otuz kuruş ve bir defa onbeş kuruş olmak üzere kendisine teslim ettiğini ifade ederek bunun dışında kalan müslemün fih mezkûrunu Elife'den talep etmiştir. Elife'nin borcu olduğunu inkâr etmesi üzerine davacı el-hac Hızır'ın iddiasını şahitlerin ifadeleriyle ispatlaması neticesinde yüz elli batman kahveyi el-hac Hızır'a edâ ve teslim etmesi için Elife'ye tenbihte bulunulmuştur.[602]

Selem akdinde bazen nakit ücreti veren taraf kadın olabilmiştir. Ayıntab'ın İbni Kör mahallesinden el-hac Ahmed kızı el-hace Aişe isimli kadın, Yusuf oğlu Ali Çelebi'ye dava açarak on altı ay önce Molla Ali isimli kişi, kendisine vekâleten Ali Çelebi'ye yetmiş kuruşa yetmiş batman kahveyi selem-i şer ettiğini ve on kuruş da borç verdiğini, ancak alacağını Ali Çelebi'nin ödemediğini iddia ederek hakkının ödenmesini talep etmiştir. Aişe'nin iddiasını Ali Çelebi'nin inkâr etmesi üzerine şahitlerin ifadelerine başvurulmuş ve Aişe'nin iddiaları ispatlanarak Ali Çelebi'nin el-hace Aişe'ye olan borcunu ödemesi için tembihte bulunulmuştur.[603]

Kadınlar borç verdikten sonra borçlarının ödemesi yapılmadığı takdirde mahkemeye başvurup borç verdikleri miktarları geri alabilmişlerdir.[604] Bazen de kadınlar, borç alacaklısı olduklarını iddia etmiş olsalar da haksız oldukları anlaşılınca talepleri reddedilmiştir.[605]

[601] Bilal Aybakan, "Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 36/402., bu konuda bk. "Peşin para re's-i mal, veresiye mal müslemün fih, para veren rabb'üs-selem, satıcı ise müslemün ileyh olarak ifade edilir". Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 649.
[602] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1143-1144), No. 82, 204-1., bu konuda bk. "Peşin para ile veresiye mal alma selem olarak ifade edilmiştir." Ferit Devellioğlu, "Selem", 1089.
[603] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 144-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 78-b2.
[604] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1132), No. 71, 69-2.
[605] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124-1125), No. 61, 28-2.

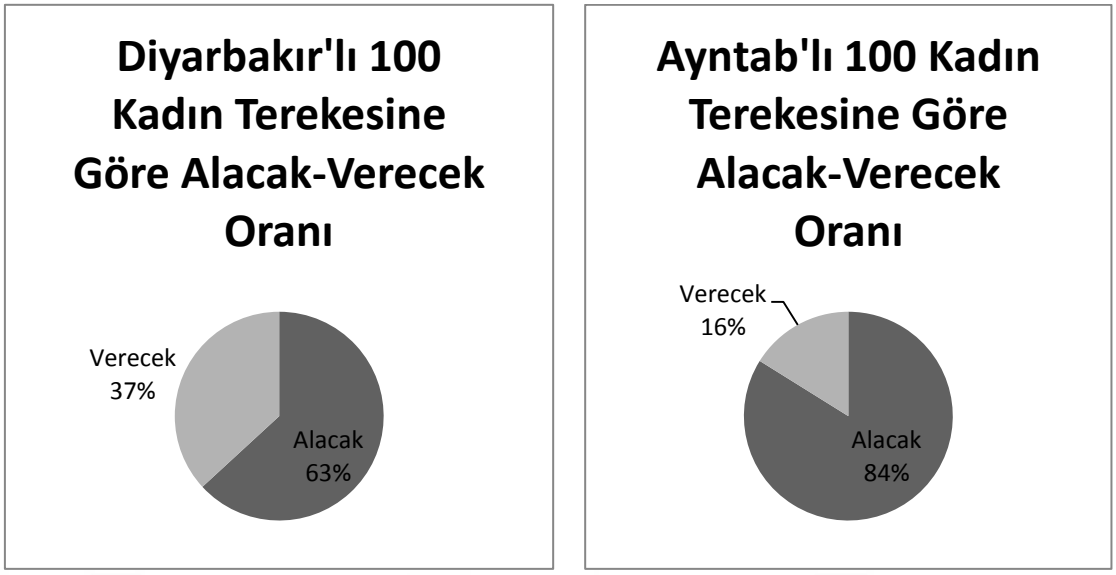

Grafik 5.5. Diyarbekir ve Ayıntab'lı Kadınlara Ait Alacak-Verecek Tespiti

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'a ait 100'er kadın terekesi karşılaştırılarak alacak-verecek durumu belirlenmiştir. Bu karşılaştırmaya göre Diyarbekir'de 12 kadın alacaklı, 7 kadın ise verecekli durumdadır.[606] Ayıntab'da ise 26 kadın alacaklı, 5 kadın ise verecekli durumdadır.[607] Bu tabloya göre her iki şehirde de kadınların borç vermekten ziyade borç almış oldukları görülmektedir.

Araştırma yapılan iki şehirde de şahıslar arasında gerçekleştirilen alacak-verecek ilişkilerinde kadının da dâhil olduğu pek çok belge müşahede edilmiştir. Bu belgelerin bazıları doğrudan borç kaydıyken, bir kısmı ise borcun edasını içeren belgelerdir. Borçların ödenme şekilleri incelendiğinde ise, borcun alındığı ve ödeneceği tarihin belirtilmesi, ayrıca bazen borç alınan meblağdan bir miktar fazla ödeneceğine yönelik sözleşme yapılmış olduğu bazen ise alınan borç karşılığında borç alan kişinin kendisine ait mülkünü rehin olarak bırakmış olduğu tespit edilmiştir.

5.2.4. Kefalet

Fıkıhta bir hakkı güvence altına almak amacıyla, borçlanan tarafın alacaklı karşısındaki sorumluluğunu başka bir kimsenin, yüklenmesine kefalet denilmiştir.[608] Borçların ödenme noktasında bir nevi alacaklıya teminat vermek amacıyla bir kefile

[606] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 3796, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1214-1215), No. 3797, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1204-1205), No. 3753.
[607] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1156-1157), No. 100, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1172), No. 117, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 135.
[608] H. Yunus Apaydın, "Kefalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/168.

başvurulması, alacaklı tarafa güven vermiştir. Bu nedenle özellikle borç ilişkilerinde kefil bulundurulabilmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyıl Ayıntab'da kadınların da kefil olabildikleri tespit edilmiştir. Ancak tespit edilen belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kadınlar, genelde kocalarına kefil olmuşlardır. Nitekim Ayıntab'ın Bey mahallesinden olup vefat eden el-hac Ali oğlu Molla Hasan 'nın hanımı Abdulkadir kızı Fatma'nın İbni Şükür mahallesinde oturduğu evine gidilip mahkeme kurulmuştur. Mahkemede, Akyol mahallesinden Mehmed Efendi kızı Hadice Hatun tarafından vekil aracılığıyla, vefat eden Molla Hasan'ın hanımı ve küçük çocuklarının vasisi Fatma'nın onsekiz ay önce Molla Hasan'a yüz doksan üç kuruşunu yüzdoksan üç batman kahveye karşılık bir sene vade ile teslim ettiğini, hanımı Fatma'nın da bu borca kefil olduğunu iddia edip bu iddiasını da şahitlerin ifadeleri ile doğrulamıştır. Bunun üzerine Hatice Hatun'a söz konusu borcu teslim etmesi için kefil olan Fatma'ya tembihte bulunulmuştur.[609]

Müslüman kadınlar gibi Gayrimüslim kadınlar da kocalarına selem akidlerinde kefil olabilmişlerdir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Kasım, Çukur mahallesi sakinlerinden olup ölen Hızır oğlu zımmi Migirdiç'in hanımı Allahverdi kızı Şahzade'ye dava açmıştır. Davada iki sene önce Migirdiç'e bir sene vade ile onbeş kuruşunu onbeş batman kahveye selem-i şer ederek teslim ettiğini ve hanımı Şahzade'nin de bu borca kefil olduğunu iddia ederek alacağını talep etmiştir. Şahzade ise bir buçuk sene önce kocası Migirdiç yaşıyorken davacı Kasım'a borcu mukabelesinde bir mai biniş çuka verdikten sonra kocasının borcunun bitmiş olduğunu söyleyip şahitlerin ifadeleri ile de söylediklerini ispatlaması ile davacı Kasım muarazadan men edilmiştir.[610]

Kocalarına kefil olmuş olan kadınlara kocaları öldükten sonra kimi zaman da haksız yere dava açılabilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden Mehmed oğlu el-hac Mustafa, vefat eden Ali Ağa'nın hanımı Mehmed kızı Hatice'ye dava açmıştır. Davasında Ali Ağa'ya yüz otuzbeş kuruşunu yüz otuz batman kahveye selem-i şer ettiğini, bu borcu için de hanımı Hatice'yi kefil yaptığını belirterek vefat eden Ali Ağa'da kalan borcunu kefil olan hanımı Hatice'den talep etmiştir. Hatice ise ifadesinde söz konusu borç için iki sene önce el-hac Mustafa'ya altmışbeş kuruş teslim ettiğini söylemesi ve şahitlerin ifadeleriyle de Hatice'nin el-hac Mustafa'ya altmışbeş kuruş verdiğinin anlaşılması üzerine el-Hac Mustafa davasında haksız bulunmuştur.[611]

Kadınlar, kardeşlerine de kefil olabilmişlerdir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden el-hac Mehmed oğlu el-hac Ali, Mehmed kızı Satı'ya dava açarak, altı sene önce Satı'nın kardeşi Yusuf'a kırk kuruşu kırk batman kahveye selem olarak verdiğini ve Satı'nın da kardeşine kefil olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Satı'nın da kendisinden beş kuruş selem-i şer olarak aldığını söyleyerek Satı'nın kefaleti için onbir kuruşu, kendisi için aldığı beş kuruşun da üç kuruşunu ödediğini bildirmiştir. Ancak

[609] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1138), No. 78, 167-2.
[610] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 261-1.
[611] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 36-1.

Satı'nın kardeşine olan kefaletini inkâr etmesi üzerine el-hac Ali'nin iddialarının şahitlerin ifadeleriyle de tasdiklenmesi neticesinde Satı'nın el-hac Ali'ye otuzbir kuruş daha vermesi gerektiğine karar kılınmıştır.[612]

İncelenen kayıtlarda Ayıntab kadınlarının kefillik yapmış olduğu belgeler tespit edilebilmiştir. Söz konusu kayıtlarda kadınlar, ailesinden olan kişilere kefillik yapmıştır.

5.2.5. Rehin

Rehin, teminat işlevi gören bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akid olarak tarif edilir.[613] Borçlu olan taraf, vadesinde borcunu ödemediği takdirde alacaklı taraf, hâkim kararıyla rehin yapılmış olan malı satarak alacağını tahsil etme imkânı elde eder.[614] İncelenen siciller içerisinde kadınların borç verirken borçlarını teminat altına almak için verdikleri borca karşılık, rehin almış oldukları resmi kayıtlara şu şekilde yansımıştır: Diyarbekir'in Camiü'lesved Mahallesi ahalisinden seyyid Ömer kızı Fatma, Mehmed oğlu Veli'nin kızı Havva'ya dava açmıştır. Davada Havva'nın babasının kendisine borçlu olarak vefat ettiğini babasında otuz beş kuruş alacağının olduğunu, bu borç için babasının Lala Bey mahallesindeki evini otuz beş kuruş borcuna karşılık olarak rehin verdiğini iddia ederek hakkını istemiştir. Fatma'nın iddiasının şahitlerin ifadeleriyle de tasdiklenmesi üzerine söz konusu otuzbeş kuruşu müteveffanın terekesinden Fatma Hanım'a teslim etmesi için Havva'ya tembihte bulunulmuştur.[615]

Kadınlar da borç aldıkları sırada ellerinde bulunan malları rehin verebilmişlerdir. Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden İsmail oğlu Mustafa, vefat eden el-hac İsmail kızı Cemile'nin kocası Molla Mehmed ile dayısı oğlu Mehmed ve diğer Mehmed isimli kişilere dava açmıştır. Davada dört sene önce elinde bulunan belge ile Cemile'ye ikiyüzelli kuruşu ikiyüzelli batman kahveye bir sene vade ile selem-i şer ettiğini ve kocası Molla Mehmed'in de bu borcun edası için hanımına kefil olduğunu belirtikten sonra Cemile'nin borcu mukabelesinde Tahtimur köyündeki ikibin elli tiğek bağları ve Tilgar köyünde bulunan üçyüz incir ağacını rehin koyduğunu söyleyip ikiyüz elli batman kahve alacağını Cemile'nin terekesinden talep etmiştir. Molla Mehmed, Mehmed ve diğer Mehmed iddia edilenleri inkâr edince davacı Mustafa'nın iddiasının aynısını şahitlerin de ifade etmeleriyle gerektiği şekilde selem usulüyle borç verilen ikiyüz elli batman kahveyi davacı Mustafa'ya teslim etmeleri için Mehmed, Molla Mehmed ve diğer Mehmed'e tembihte bulunulmuştur.[616]

Kadınlar, almış oldukları borçları ödeseler dahi borç alırken rehin vermiş oldukları malları geri almakta kimi zaman zorlanabilmişlerdir. Ayıntab'ın Boyacı

[612] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 253-1.
[613] Halit Çalış-Hasan Hacak, "Rehin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/538.
[614] M. Akif Aydın, Türk Hukuk, 354.
[615] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 69-1.
[616] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 450-2.

mahallesinden Hasan kızı Emine, İbni Kör mahallesi ahalisinden Molla Ebubekir oğlu seyyid Mehmed'e dava açmıştır. Açtığı davada on sene önce es-seyyid Mehmed'den onbeş kuruşu onbeş batman kahveye selem olmak üzere aldığını, borcu karşılığında bir masara kazanı rehin olarak verdiğini, her sene borç aldığı miktarın raic (sürüm değeri) olmak üzere seyyid Mehmed'in kendisinden dört buçuk kuruş aldığını böylece on senede kırkbeş kuruş verdiğini belirtmiştir. Ayrıca rehin olarak vermiş olduğu kazanının her yıl bir buçuk kuruşa kiraya vermiş olduğunu onunla da yetinmeyerek hala rehin kazanını teslim etmek istemediğini iddia etmiştir. Seyyid Mehmed ise altı sene ancak dörder buçuk kuruş rayic aldığını itiraf edip fazla iddia edilen tutarı inkâr etmiştir. Bunun üzerine Emine iddialarına şahit göstermiş ve şahitlerin ifadeleri üzerine rehin alınan kazanın Emine'ye verilmesine karar verilmiştir.[617]

Kadınlar, borç aldıktan sonra borcunu ödeyememeleri durumunda rehin olarak bıraktıkları mal üzerinden haksızlığa uğrayabilmişlerdir. Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden İbrahim kızı Aklan, Ömer oğlu Ali'ye dava açarak iki kuruş borcu karşılığında Mustafa Beşeye rehin olarak verdiği boş arsayı Ali'nin haksız yere Ömer oğlu Ali 'ye sattığını ve üzerine ev inşa ettiğini iddia ederek arsanın iadesini talep etmiştir. Davalı Ali ise Aklan'ın borcunu ödemeye gücünün yetmediğinden Mustafa Beşeyi vekil ederek, arsayı beş kuruşa kendisine sattığını söylemiştir. Ancak arsanın fiyatının çok düşük gösterilmesinin tespiti neticesinde arsanın gerçek değeri belirlenip Aklan'a hakkının verilmesi için davalı Ali'ye tembihte bulunulmuştur.[618]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında verdikleri borç karşılığında herhangi bir malı rehin alabildikleri, aldıkları borç karşılığında ise herhangi bir malı rehin verebildikleri anlaşılmıştır.

5.2.6. Ferağ

Bir kişinin gayrimenkul mal üzerindeki tasarruf hakkını başka bir kişiye vermesi ferağ olarak ifade edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle çıplak mülkiyeti başkasına ait olan bir gayrimenkulun tasarruf hakkının başkasına terk edilmesidir. Kira, satım, hibe akdiyle benzerlik gösterse de ferağda tasarruf hakkını başkasına devreden kişinin söz konusu mal üzerinde herhangi bir hakkının kalmaması, ferağ akdinin süresiz olması, bedelsiz olabilmesi, ferağ için vakıf mütevellisi veya devlet memurunun izninin şart olması gibi özellikler taşıması ferağın söz konusu akidlerden farklılara sahip olduğunu gösterir.[619]

---

[617] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 142-1.
[618] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 291-1.
[619] Ali Bardakoğlu, "Ferâğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/351. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Osmanlı arazi hukukunda bir raiyyete, tarlasını veya çiftliğini ferağ etme yani başkasına devretme hakkı verilmiştir. Ferağ sipahinin izni ile gerçekleştirilebilir. Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi,* (İstanbul: Eren Yayınları, 2009), 13.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların ferağ yapan ve ferağ yapılan tarafta yer almış oldukları belgeler tespit edilmiştir. Ancak ferağın belli usullere göre yapılması gerekmekteydi. Bu bağlamda sahib-i arz izni olmadan ferağ etmenin geçerliliğinin olmaması ahkâm defterine şu şekilde yansımıştır: Diyarbekir ahalisinden Seyyid el-hâc Mahmud'un, Siverek kazasının Bucak nahiyesine bağlı Hıdır köyünde kardeşinin oğlunun kızı Aişe ile kendi oğlunu nikâhladıkları esnada kendi mutasarrıfında olan tarlaları Aişe'ye ferağ ettiğini bildirmiştir. Oğlunun Aişe'yi boşadığı için Aişe'nin babasının emlak ve tarlaların kızına ferağ edildiği gerekçesiyle zabt ettiğini, ancak söz konusu tarlalarda sahib-i arz izni olmadığından ferağın sahih olmadığını belirtmiş ve dahası emlak, bahçe ve başka yerleri de alıp kendisine haksızlık ettiğini bildirmesi üzerine söz konusu yerlerin elhac Mahmud'a verilmesi için hüküm verilmiştir.[620] Bu belgede bir kadına yapılan ferağın sahib-i arz izni ile yapılmadığı için geçersiz olduğu müşahede edilmiştir.

Kadınlar, ellerindeki tarlaları ferağ edebilmişlerdir. Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden Ahmed kızı Elife, Ayıntab'a bağlı Nurdane köyünde bulunan tarlasını sahib-i arz izni ile yüz on kuruş karşılığında el-hac Ahmed'e ferağ ve tefvîz ve teslim ettiğini bildirmiştir.[621]

Kadınlar, kendilerine miras olarak kalan arazilerin kullanım hakkını başkasına devredebilmekteydi. Ayıntab kalesi sakinelerinden el-hac Ahmed kızı Hadice, vekil aracılığıyla Molla Hüseyin ve Mehmed isimli kişilere Ayıntab'a bağlı Dülük köyünde bulunan bir kıta araziyi sahib-i arz izni ile kırk kuruş karşılığında ferağ (bir mülkün tasarruf sahip olma hakkını başkasına terk etme) ve tefvîz (bir gayrimenkulü bilinen bedeli karşılığında, bir kimsenin üstüne bırakma)ettiğini bildirmiştir.[622] Başka bir örnekte ise Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden Ahmed kızı Emine, babası müteveffa Ahmed'in tasarrufunda olan Sazgın köyünün Uzun Ok isimli yerinde bulunan bir kıta tarlaya babasının vefatından sonra tapu ile kendisinin mutasarrıf olduğu, ancak sahib-i arz izni ile üç kuruş karşılığında söz konusu tarlanın kullanım hakkını Ebuderda oğlu Mehmed'e ferağ ve tefviz ederek iki kıta tarlanın Mehmed'in mülkü olduğunu bildirmiştir.[623]

Kadınlar, sahip oldukları tarlaları kimi zaman ücret almaksızın da ferağ edebilmişlerdir. Ayıntab'ın Kürd köyü sakinlerinden Süleyman kızı Meryem isimli hatun, aynı köyde bulunan bir çiftlik tarlasını hüsn-i rızası ile ve sahib-i arz izni ile amcaoğlu el-hâc Mehmed'e ferağ ve tefviz ettiğini bildirmiştir.[624]

---

[620] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 164-2.
[621] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 223-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 85-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1180-1181), No. 123, 52-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 235-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1135), No. 52, 250-3.
[622] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 147-3.
[623] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 173-1.
[624] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 116-1.

Bazı kadınlar ferağ ile ellerindeki arazileri elden çıkarırlarken, bazı kadınlar da ferağ yolu ile tarla sahibi olabilmişlerdir. Ayıntab'a bağlı Kürd isimli köyden Mehmed oğlu Mustafa, hanımı Abdi kızı Hadice'ye kendi tasarrufunda olup aynı köyde bulunan ¼'lük çiftlik tarlasını sahib-i arz izni ile onbeş kuruş bedel mukabelesinde ferağ ve tefviz ettiğini kayıt altına aldırmıştır.[625]

5.3. Çalışma Hayatı

Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da kadınların ev içi üretim etkinliğinin dışında iplik, dokumacılık, nakış işleri yaptıkları, ayrıca hamamlarda çalıştıkları bazen de zengin ailelerin yanında hizmetçilik yaptıklarından söz etmiştir.[626] 18. yüzyıl Osmanlı mahkeme kayıtlarında da kadınların bu türden ekonomik uğraşlar içerisinde bulunduklarına yönelik çeşitli kayıtlar tespit edilmiştir. Böylece Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının farklı iş kollarında çalışmış oldukları anlaşılmıştır. Ancak bu tür kayıtların sayısı oldukça azdır. Bu durumun başlıca sebebi ise sadece ihtilaflı konuların mahkemeye intikal etmesinden kaynaklanmıştır.

5.3.1. Tarım-Ziraat

İnsan yaşamının sürdürülmesi tarımsal ürünlere sıkı sıkıya bağlı olduğundan ziraatle ilgili faaliyetler ekonomik yapı içerisinde oldukça önemli bir role sahiptir. Bu nedenle Osmanlı devleti tarımı kendi kontrolüne alarak üretimin devamlılığını sağlamak maksadıyla birtakım tedbirler almıştır. Bu bağlamda mîrî toprak rejimi ve çift-hane sistemi ön plana çıkmıştır.

Mîrî topraklar, yalnızca hububat ziraati yapılan araziler olup, rakabesi (mutlak mülkiyet hakkı) devlete aittir. Bu topraklar, tapulu ve mukataalı arazi olmak üzere iki kategoriye ayrılır: Köylü ailelere verilen tapulu araziler satılamayan, hibe ve vakfedilemeyen, babadan oğula işletme birliği olarak geçen raiyyet çiftlikleri tapu sistemini oluşturur. Bu sistemle köylü aileler tarafından çiftlik ünitelerinin devamlı işletilmesi garanti edilmek istenmiştir. Tapuya verilmeyen boşta kalan arazileri de devletin belli bir bedel karşılığında köylü olup olmamasına bakmaksızın kişilere ihale etmesine mukataa sistemi denilir. Hukuki olarak mukataa bir kiralama sistemidir. Kiralayan kişi sadece anlaşma yaptığı miktarı ödemekle yükümlüdür.[627]

Osmanlı Devletinde toprak tasarruf hakkı öncelikli olarak erkeğe ait olan bir haktı. Toprak tasarruf eden kişi vefat ederse ancak erkek çocuğunun olmadığı durumlarda tasarruf hakkı kız evladına intikal etmekteydi. 17. yüzyıldan önceki

[625] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 237-3.
[626] Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Kadınlar, Suç ve Servet", 9.
[627] Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", 3-4., bu konuda bk. Halil İnalcık, "Çiftlik" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993). 8/313-314., ayrıca bk. Halil Cin, "Arâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/344.

kanunnamelerde vefat eden raiyyetin erkek evladı yok ise, kız evlat resm-i tapu ödemek şartıyla toprağın tasarrufunu elde edebilirdi.[628] Ayrıca çocuklar reşit olmadan önce kadının kocası vefat ederse toprağı işleyip üretime devam etmesi ve vergi ödemesi şartıyla toprak kadına (bive) verilirdi. Çocuklar büyüyüp çalışabilecek düzeye geldiklerinde ise en büyük çocuk, çiftliğin yasal sahibi ve vergilerden sorumlu kişi olarak görülürdü.[629] Yapılan bir araştırmaya göre 1584 tarihli Karaman kanunnamesinde ise mirî topraklardan istifade etme hakkının esnetilmiş olduğu kadınlara mirî topraklardan yararlanma hakkı açıkça tanınmasa da uygulamada yetişkin oğlu olan bir kadına dahi toprak verilmiş olduğu ifade edilmiştir.[630]

Yukarıda Osmanlı toprak sistemine yönelik kısa bir açıklama verildikten sonra tespit edilen hukukî kayıtların daha iyi anlaşılabileceği umulmaktadır. Bu bağlamda kadınların çeşitli yollarla kendilerine intikal eden tarlaları da ziraat edebileceği yukarıda belirtilmiştir. Nitekim Abdulkadir oğlu Mehmed, el-hac İbrahim oğlu Ali'ye dava açarak, Ayıntab'a bağlı Ağcakendi köyünde bulunan üç kıta tarlanın babasının tasarrufunda olduğunu babası vefat edince sekiz sene önce kendisine intikal eden tarlaları kız kardeşi Rahime'ye ziraat etmesi için ödünç olarak verdiğini, Rahime vefat ettikten sonra kızı da vefat edince bahis olunan tarlaların 2/3'üne Rahime'nin kocası seyyid Kasım ve 1/3'üne ise Ali'nin mutasarrıf olduğunu iddia ederek bu kişilerin tarlalardan el çekmelerini talep etmiştir. Davalı Ali cevabında söz konusu tarlaları el-hac Mehmed'in kız kardeşi Rahime'ye sahib-i arz izni ile verdiğini, Rahime'den sonra kızı da vefat edince sahib-i arz olan Mustafa Bey, tarlanın üçte ikisini seyyid Kasım Çelebi'ye ve üçte birini ise seyyid Kasım'ın talep etmemesi üzerine kendisine tapusunun verildiğini söyleyerek davayı reddetmiştir. Ali'nin söyledikleri ve şahitlerin ifadeleriyle söz konusu taralaları sahib-i arz izni ile Rahime'ye ferağ edildiğinin kanıtlanması neticesinde el-hac Mehmed, davasında haksız bulunmuştur.[631] Bu kayıtta toprak tasarruf hakkının babadan oğula geçtiği, ancak erkek evlada miras kalan toprağın kullanım hakkının kız kardeşe devredilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden el-hac Mustafa Çelebi oğlu Hüseyin Çelebi'nin Şehreküstü Mahallesi sakinelerinden el-hac Abdullah kızı Zeliha'ya Ayıntab'ın Humanez isimli köyde bulunan bir kıta tarlanın 2/4'ünü yüz kırk kuruşa sahib-i arz izni ile vermesi[632] kadınlara da tarla verilmiş olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'da toprak tasarruf hakkını ellerinde bulunduran bazı kadınlar, ziraat yapmalarına engel olacak durumlarla karşılaştıklarında pasif kalmamışlardır. Öyle ki bu

[628] "Bu makule oğlu kalmayan müteveffanın yerleri tapu ile talibe olan kızlarına bî garez Müslümanlar, takdir itdikleri tapu ile virilmek 975 zilkadesi bir gurresinde fermân olunmuş idi." bk. Osmanlı Kanûnnâmeleri, *Milli Tetebbular Mecmuası,*C.1/1, İstanbul Matbaa-yı Amire, 1331, 66.
[629] Halil İnalcık, "Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", *DoğuBatı Makaleler II,* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 94-95.
[630] Suraıya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,* Çev. Neyyir Berktay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 300.
[631] Gaziantep Şer'î yye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 146-1.
[632] Gaziantep Şer'î yye Sicil Defteri (H.1153), No. 95, 91-1.

yolda karşılaştıkları haksızlıkları devlete şikâyet yoluyla iletme yoluna dahi gidebilmişlerdir. Nitekim Şerife Ümmühani isimli kadın, Divân-ı Hümâyun'a arzuhal sunarak, Diyarbekir'in Şarkî Âmid nahiyesine bağlı Kozan köyünde arazi tasarruf edenlerden vefat eden Fatma Hanım'ın oğlu olmadığından tasarruf ettiği beş çiftlik arazisinin yerlerini sahib-i arzdan resm-i tapu ile satın aldığını ve elinde olan temessük ile ziraat yapmayı istediğini belirtmiştir. Vefat eden Fatma'nın oğlu olmadığından başkasının tapuda hakkı olmamasına rağmen, müteveffiyenin kardeşinin oğlu olan Mehmed'in oğlunun bu toprakların kendisine irsen intikal etmiş olduğunu ve tapu hakkının kendisinde olduğunu iddia ederek kendisine müdahalede bulunduğunu ifade edip mağduriyetini bildirmiştir. Neticede şerife Ümmühani'ye yapılan haksız müdahalenin önlenmesi için hüküm verilmiştir.[633] Tapu ile arazi tasarruf eden kişi öldükten sonra tasarrufundaki yerlerin tapuya hak kazanacak kimsesi olmaması durumunda kanuna göre araziyi sahib-i arz resm-i tapu ile istediğine verebilirdi. Burada dikkat çeken durum ise tapunun verilmesinde bir kadının tercih edilmesi olmuştur.

Arazi tasarruf eden bir kadının vefatı halinde onun tapusuna hak kazanan kişiler içerisinde kız kardeşi yer alamazdı. Diyarbekir Cami'us-safa İmamı Seyyid Mehmed Divân-ı Hümâyûna arzuhal sunarak Hani kazasına bağlı ber-vech-i malikâne uhdesinde olan Basabas köyü toprağında bulunan yerlerde arazi tasarruf eden bir hanımın vefatı üzerine oğlu vesair tapu ashabından kimsesi kalmadığını belirtmiştir. Söz konusu yerleri, kanun üzere resmi tapu ile talibine vermek istediklerinde müteveffiyenin kız kardeşinin söz konusu mukataa yerlerinin kendi hakkı olduğunu ve mahsülüne karışmaya çalıştığını söyleyerek kanuna aykırı hareket ettiğini bildirmesi ile kanun üzere söz konusu yerlerin talibine verilmesi emredilmiştir.[634] Bu kayıtta da bir kadının arazi tasarruf etmiş olduğu ve başka bir kadının da arazinin ekonomik gelirinden faydalanmak ümidiyle arazi tasarruf hakkını elde edebilme mücadelesi müşahede edilmiştir.

Diyarbekir'li bazı kadınlar, çiftlik arazisine mutasarrıf olup öşür[635] vererek direkt üretici pozisyonda olup ekonomiye katkı sağlayabilmişlerdir. Kadının bu faaliyeti sırasında bazı şahıslar tarafından kadına hukuk dışı müdahalede bulunulması halinde dahi kadın, ekonomik faaliyetinden vazgeçmeyerek üretici vasfını kararlılıkla devam ettirmeye çalışmıştır. Diyarbekir'li Zeliha, arzuhalle Amid kazasında Mardin Kapısı haricinde mutasarrıf olduğu bir kıta mülk bağın önündeki Şat kenarındaki çiftlik arazisinde sahib-i arz temessüküyle mutasarrıf olduğu yerleri her yıl ziraat edip öşür vergisini sahib-i arza ödediğini belirtmiştir. Tapulu ve temessüklü yerlerde başkasının kesinlikle alaka ve hakkı olmamasına rağmen yabancılardan bazılarının kendisine

[633] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 202-3.
[634] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 237-2.
[635] Öşür: Çitftçierin tarım yaptıkları arazilerden elde ettikleri ürünler için toprak sahibine ödediği aynî vergidir. Bu konuda bk. Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/485.; Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/34 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

taaaruzda bulunduğunu ve mutasarrıf olduğu tapulu yerelerde kanuna aykırı olarak ziraat etmesine karıştıklarını bildirmiştir. Bu durum üzerine Zeliha'nın ziraat etmesine karışılmaması ve kendisine haksızlık yapılmasının engellenmesi için emir verilmiştir.[636] Bu toprak, Zeliha'ya vefat eden kocasından kaldıysa Zeliha dul kadın yani bîve olarak vergi sistemine dâhil olmuştur.[637]

Kadınların zirai ürünler satmış olduklarını gösteren belgeler de kadınların tarımla uğraşmış olduklarını düşündürebilmektedir. Ayıntab'ın Tevbe mahallesinde oturan seyyid Murad kızı Elife hatun, vekili aracılığıyla daha önce Ali oğlu Molla Ali'ye yönelik açtığı elli kile buğday ve yirmi kile nohud davasında yirmibeş kuruş üzerine sulh yapıp anlaştıklarını ve bahsi geçen yirmibeş kuruşu Molla Ali'den aldığını bildirmiştir.[638]

Kadınlar tarafından açılan bazı mahsul davaları da ekonomi içerisinde yer bulsa da belgelerde ayrıntılı bilginin verilmemiş olmasından kaynaklı kadının çalışma yaşamına dair kesin bir çıkarımda bulunulamamaktadır.[639] Nitekim Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden Osman kızı Rahime, Abbas isimli kişiyi dava ederek, kırk kile buğdayını yirmi kuruşa Abbas'a sattığını iddia ederek buğdayın parasını Abbas'dan talep etmesi üzerine Abbas'ın bu iddiayı inkâr etmesi ve Rahime'nin iddiasını ıspattan aciz kalması üzerine Rahime'nin davası reddedilmiştir.[640]

Kadınların terekeleri de onların ekonomik hayatta aktif olup olmadıkları yönünde ipuçları verebilmektedir. Ayıntab'ın Kızılcamescid Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Abdulkadir kızı Rahime'nin terekesinde bağ, tarla, narlık, ceviz ağaçları ve zeytinliklerin[641] olması ve alacaklısı bulunması tarımsal uğraş içerisinde bulunmuş olabileceğini düşündürmüştür.

Diyarbekir'in İbni Müderris mahallesinden Abdullah kızı Fatma'nın terekesinde mezruʿ buğday tespit edilmiştir.[642] Fatma'nın terekesinde ekilmiş[643] buğdayın olması, onun ziraatle uğraşmış olabileceğini göstermektedir. Buna benzer bir örnek de Diyarbekir'in Kılbaş mahallesinden Hıdır kızı Kafiye'nin terekesinde görülmüştür.

---

[636] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1167-1176), 86-4. Çiftlik: bir çift öküzle sürülebilecek toprak parçalarına denilmiştir. Bk. Halil İnalcık, "Çiftlik" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/313., Bir çift öküzün işleyebileceği çiftliğe göre de vergi miktarı belirlenmiştir., bk. Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", 7., bu konuda ayrıca bk. Bir çiftçi ailesine yetebilecek genişlikte küçük ziraî hakkını elinde bulunduran riayetin vefatı halinde "kaç oğlu kalursa atası çiftliğine muşâ' ve müştereklik üzere mutasarrıf" olmaları, çiftlik olarak kayıtlı toprağın sahipsiz kalması durumunda ise kadı marifetiyle çiftliğin ihya edecek ve vergisini ödeyecek başka bir riayete verilebilirdi., Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rusûmu", Belleten/13, (1959), 582-583. Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 3/392.

[637] Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", 8.

[638] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 179-2.

[639] Diyarbekirr Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No.3798, 14-4.

[640] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No.59, 203-1.

[641] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No.73, 64-3.

[642] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No.3725, 90-1.

[643] mezrûʿ: ekilmiş, çift sürülüp tohum saçılmış, bk. Şemseddin Sami, Kâmusî Türki, "mezrû", (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), 1331., mezrûʿ: ziraat olunmuş, ekilmiş, çift sürülüp tohum atılmış., bk. Ferit Devellioğlu, "mezrû", 745.

Nitekim Kafiye'nin terekesinde ziraat edilen buğday tespit edilmiştir.[644] Yine Diyarbekir'in Derviş Hüseyin mahallesinden Maksud kızı Fatıma'nın terekesinde buğday ekini ve 30 baş keçi bulunması kadının ziraate ek olarak hayvancılık yapmış olduğunu göstermektedir.[645]

Osmanlı Devletinde, hububat arazisinin dışında kalan bağlık ve bahçelik alanlar özel mülkiyet içerisine girmektedir.[646] Bu niteliğe sahip özel mülkiyetlerden erkek ve kız çocuklar, eş, anne, baba ve kardeşler mirastan pay alabilme hakkına sahiptiler.[647] Ayıntab'ın Tarla-yı Atik Mahallesi ahalisinden Osman Efendi oğlu Ömer Ağa, Akyol mahallesi sakinelerinden Derviş Ahmed kızı Zeyneb, Abdullah kızı Meryem ve Abdurrahman kızı Hadice isimli kadınlara Meydan başında bulunan iki kıta beşyüz meşare hadravat (sebze) bostanı ve içerisinde beş ceviz ağacı ve bir dut ağacını Zeyneb, Meryem ve Hadice'ye bin ikiyüz altmış kuruşa satmış olduğunu bildirmiştir.[648] Bu belgede kadınların ekonomik getiri amacıyla ortaklık kurarak üretim yapabilecekleri bir yer satın almış oldukları müşahede olunmaktadır.

Kadınların bazı alım-satım işlemlerinde tarımsal uğraşları olduğuna dair ipuçları mevcuttur. Bir kadının üretim yapılabilecek bir yer satın alması, onun ekonomik uğraş içerisinde bulunmuş olabileceğini akla getirebilir. Örneğin, Diyarbekir'de Rukiye Hatun hayatta iken kardeşi Yusuf kızı Zeliha ile ortak olarak sahip oldukları Çermik nahiyesine bağlı Nişenik isimli köyde bulunan bir kıta bağı Safer kızı Fatma'ya oniki kuruşa sattıklarını, bu bedelin sekiz kuruşunu aldıklarını, kalan dört kuruşunu ise bir sene sonrasına kadar ertelediklerini, fakat hala Fatma'nın geri kalan 4 kuruşluk ücreti vermediğini iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmişlerdir. Rukiye ve Zeliha'nın iddialarını Fatma'nın inkâr etmesi üzerine şahidlerin ifadelerine başvurularak dört kuruşun tecil edildiğinin şahitlerin ifadeleriyle doğrulanması üzerine Fatma'nın dava konusu bağı geri iade etmesine karar verilmiştir.[649] Davaya konu olan bağın satan tarafın da satın alan tarafın da kadın olması bu kadınların bağcılık yapmış olabilecekleri düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ayıntab'ın İbn-i Şeker Mahallesi sakinlerinden es-seyyid İbrahim Çelebi kızı Şerife Kamile vekili aracılığıyla iki sehim bostanı, Kızılcamescid ahalisinden el-hac Receb oğlu es-seyyid Hüseyin isimli kişiden yüz on üç kuruş kırk akçeye satın alması,[650] Ayıntab'lı kadınların da bağcılık işini icra etmiş olabilecekleri fikrini doğurmaktadır.

İncelenen belgelerde diğer satın alımlara nispeten kadınların bostan satın almış olduğu kayıtlara daha sık rastlanılmaktadır. Bu durum, kadınların bostan işi ile uğraşmayı daha çok tercih etmiş olduklarını gösterir mahiyettedir. Ayıntab'ın Tarla-yı

[644] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1152), No. 3756, 16-1.
[645] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1169-1170), No. 3744, 15-1.
[646] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2014), 100.
[647] Suraıya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler*, 299.
[648] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1147-1148), No. 87, 146-1.
[649] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 3754, 247-2.
[650] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1133-1134), No. 72, 3-1.

Cedid mahallesi sakinelerinden el-hac Mehmed kızı Ahsen, vekili aracılığıyla Ayıntab kazasında Mağarabaşı isimli yerde bulunan bir kıta yirmi meşare (Türkçeleştir) bostanının 1/4'ünü Kanalıcı mahallesinden Mehmed oğlu Zeyneb'e kırk kuruşa satmıştır.[651] Ayıntab'ın Bostancı Mahallesi sakinelerinden el-hac Mehmed Efendi kızı Hadice vekil aracılığıyla Ali Neccar Mahallesi ahalisinden el-hac Halid oğlu Mehmed'den Ayıntab'da bulunan yüz meşare hazravat bostanını ikiyüz yetmiş kuruşa satın alması[652] da kadının üretim yapacağına işaret etmektedir. Bostan satın alımı yanında bahçe satın alan kadınlara da rastlanmaktaydı. [653] Ayrıca Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinden iken vefat eden Mehmed kızı Fatma'nın terekesinde[654] masara kazanı (üzüm susam vesaireyi sıkacak yer) bulunması kadının üzümden pekmez, susamdan tahin yapıyor olabileceğini düşündürmektedir.

Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinde sakine Osman kızı el-hace Emine, Mahmud oğulları Abdullah ve Ali isimli kişilere dava açarak, Ayıntab'a bağlı Leylancık'ta bulunan iki kıta tut bahçesinin her hafta Pazar ve pazartesi gecesi iki pınardan gelen suyla eskiden beri sulanagelmişken Abdullah ve Ali'nin bahçesinin sulanmasına engel olduklarını iddia ederek yaşadığı bu durumun engellenmesini talep etmiştir. Fakat Abdullah ve Ali söz konusu günlerde bahçenin sulandığını inkâr edince el-hace Emine'nin şahidler ile bahçesinin belirtilen günlerde sulandığını ispat etmesi neticesinde Abdurrahman ve Ali muarazadan men edilmiştir.[655]

Faroqhi, sıcaklığın yeterli olduğu birçok yerde pamuk yetiştiriciliğinin yapılabileceğini, özellikle bu tip faaliyetlerin Menderes ve güney kıyılarında daha yaygın olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kıymetli kumaşların içerisinde çeşitli şekillerde kullanılan pamuğun önemine de vurgu yapmıştır.[656] Bu önemli üreticilik alanında kadınların varlığına ilişkin izlere Ayıntab'da da rastlanılmıştır. Nitekim Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden İsmail kızı Hanzade, Aslan kızı Zeyneb'e dava açarak, yedi ay önce Zeyneb'e yedi kantar penbe haşvesini her kantarını sekiz kuruştan olmak üzere satıp teslim ettiğini ancak Zeynep'in söz konusu ücreti ödemediğini iddia ederek sorulup ücretin alınmasını talep etmiştir. Davalı Zeyneb ise Hanzade'den her kantarı yedi kuruş olmak üzere yedi kantar penbe haşvesini satın aldığını bedelinin ise zimmetinde kaldığını söyleyerek iddia edilen fazla rakamı inkâr etmiştir. Davacı Hanzede'nin iddiasına yönelik şahid gösterememesine rağmen Zeyneb'in zikrettiği kırk dokuz kuruşu Hanzede'ye eda etmesine karar verilmiştir.[657] Burada her ne kadar

[651] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1172), No. 117, 166-1.
[652] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 210-2.
[653] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1127), No. 66, 172-2.
[654] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1149), No. 90, 3-1.
[655] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1119-1121), No. 60, 268-2.
[656] Suraıya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 75-76.
[657] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1130-1131), No. 69, 220-1., Haşv: dolma, doldurma, doldurulan şey. Bk. Şemseddin Sami, "Haşv", 549., Haşv: minder yastık gibi şeylerin içine doldurulan pamuk, kıtık, kuru ot.,bk. Ferit Devellioğlu, "haşv", 389.

doğrudan pamuk yetiştiriciliğinden bahsedilmemiş olsa da pamuk haşvından bahsedilmiş olması pamuk hasadının yapılmış olduğunu göstermesi açısından kaydadeğer bir belgedir.

18. yüzyılda toprağın tasarruf hakkının kadınlar tarafından satıldığı birçok örnek de mevcuttur. Fakat bu bölümde özellikle kadının tapusunu elinde bulundurduğu toprakta çalışıp ekonomik gelir elde etmiş olabileceği örnekler ortaya konulmaya çalışıldı. Bu bağlamda mahkeme kayıtlarında Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınların ziraî alanda faaliyette bulunmuş oldukları kimi zaman açıkça kimi zamanda ipuçlarıyla tespit edilebilmiştir. Ayrıca Diyarbekir ve Ayıntab'da özellikle kırsal alanda yaşayan kadınlar bağ, bostan, hayvancılık, tarla işleri ile de uğraşarak ekonominin bu alanında da varlığını gösterebilmişlerdir. Nitekim kadınlara ait tereke, bağ, bostan, tarım arazileri veya ziraî mahsullerin alım-satımı gibi veriler, bu görüşü destekler nitelikte olmuştur. Bunun yanısıra kadının satışını yapmış olduğu zirai ürünlere yönelik mahkeme kayıtları, kadının hem üretici hem satıcı vasfının olduğunu gösterir mahiyettedir.

5.3.2. Hayvancılık

Osmanlı'da et, süt, deri, yün vb. ürünler elde etme açısından ekonomik olarak hayvancılık önemli bir koldu.[658] Anadolu'nun kırsal nüfusu içerisinde önemli bir yekûn oluşturan konargöçer aşiretlerin önemli bir kısmı göçebe olarak yaşayıp geçimini de özellikle hayvancılıkla sağlamaktaydı.[659] Bu bakımdan Diyarbekir, Erzurum, Urfa çevreleri özellikle mera hayvancılığı açısından elverişli yerlerdi. Süt ve süt ürünleri halkın günlük ihtiyaçları için önemli gıdalar olduğundan birçok aile koyun, keçi, inek gibi hayvan yetiştiriciliği yapmaktaydılar.[660] Büyükbaş hayvanların ise süt ve et ihtiyacını karşılamak için değil, genellikle yük hayvanı olarak yetiştirilmiş olabileceği üzerinde durulmuştur.[661] Özellikle köyde yaşayan kadınlar, hayvancılık ile uğraşarak üretime küçük çapta da olsa katkıda bulunmuşlardır.

19. yüzyıl öncesinde Anadolu'nun iç kesimlerinde geçim kaynağı tarıma dayanmaktaydı. Tarımdan sonra gelen ekonomik faaliyet ise hayvancılıktı.[662] Diğer Osmanlı şehirleri gibi Diyarbekir eyaletinde de ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı.[663] Bundan mütevellit kadınların da hayvancılık yaptığına dair bazı belgeler tespit edilmiştir. Diyarbekir'de Dögerli aşiretinden Murad oğlu Gazi, Karacadağ isimli yerde çadır kurarken kız kardeşi Güzel'in Karacı Kuyusu olarak bilinen nehirden davarlarına su vermek için su çeker iken saldırıya uğraması neticesinde

[658] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik,* 110.
[659] Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 39.
[660] Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 244-245.
[661] Suraıya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal*, 73.
[662] Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadî Örüntüler ve Trabzon'da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi/25, (Güz 2008),* 22.
[663] İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbekir (1790-1840),* (Ankara: TTK, 2014), 411.

öldüğünü[664] bildirdiği mahkeme kaydı, ekonomik yapı içerinde değerlendirildiğinde evlenmemiş bir kızın hayvan yetiştiriciliği yapmış olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Osmanlı'da hem ailenin kendi tüketimi hem de pazar için hayvan besleme faaliyeti icra edilmekteydi. Bu işi yapanlar arasında konargöçerler, köylüler ve yerleşik halk bulunmaktaydı. Konargöçerler çoğunlukla koyun ve keçi, yerleşik kasaba ve köylüler ise koyun ve keçiye ilaveten camus, inek ve dana da beslemişlerdir.[665] Hayvan yetiştiriciliği ile iştigal olanlar içerisinde kadınların hane için mi, pazar için mi bu işi yapmış olduğu merak edilmektedir. Bu durumda kadınların sahip olduğu hayvan sayısı kadınların ekonomik faaliyetinin kapsamını da belirleyeecektir. Örneğin, Ayıntab'ın İlhan mahallesinde sakine iken vefat eden Ömer kızı Cennet'in mirasçıları oğlu Mehmed ve kızı Aişe, İsrafil isimli kişiye dava açıp anneleri Cennet'in üçyüz koyunu olduğunu ve kendilerine intikal ettiğini söyleyerek İsrafil'den üçyüz koyunu istediklerinde İsrafil'in kendisinde Cennet'in yalnız yüz koyunu olduğunu söylemesi üzerine konu şahidler huzurunda görüşülmüştür. Şahitler tarafından İsrafil'in dediği gibi yüz koyun olduğu doğrulanarak mevcud koyunları İsrafil'in davacı Ahmed ve Mehmed'e teslim etmesine yönelik karar verilmiştir.[666] Bu mahkeme kaydı sûretiyle Cennet isimli kadının sahip olduğu hayvan sayısına bakıldığında bunun hane sınırlarını aşan pazara dönük bir yetiştiricilik olduğu müşahede edilmektedir.

Kadınlar, hayvan yetiştirme işini bazen bir ortak ile yürütmekteydiler. Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinde sakine Hasan kızı Emine, vekil ettiği vasıtasıyla Nebi'ye dava açarak, Nebi ile inek ortağı olduklarını, bir buçuk sene önce müşterek oldukları ineği netacıyla (hayvanın doğurduğu) aralarında bölüştürdüklerini sonrasında ortak oldukları ineğin bir öküz de doğurduğunu, ancak Nebi'nin bunu sakladığını iddia etmesi sonucunda mahkemenin inekten doğan öküze de ortak olduklarına karar verdiğini, ancak Nebi'nin dava konusu öküzün yarısını kendisine vermediğini iddia etmiştir. Nebi ise Emine ile inekte ve doğurduğunda ortak olduklarını ve aralarında paylaştıklarını kabul edip fakat dava konusu olan öküzün müşterek oldukları ineğin yavrusu olmadığını söyleyerek iddia edilen edilen mahkeme kararını inkâr etmiştir. Bunun üzerine davacı taraftan şahit istenmiştir. Şahitlerin kendi huzurlarında birbuçuk sene önce mahkemede dava konusu öküzün müşterek olduğu kararı verildiğine söylemeleri neticesinde gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.[667]

Hayvancılık faaliyetleri kapsamında deve, at, katır, eşek gibi hayvanlarla ulaştırma ihtiyacı karşılanmaktaydı.[668] Kadınların da bu tür hayvanlara sahip olabildiklerine rastlamaktayız. Rışvan aşiretinden ve Hamanlı taifesinden olup Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinde sakine olan Murad kızı Aişe, Hadikalı? Arabından

[664] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135-1212), No. 3712, 55-b2.
[665] Mustafa Öztürk, "Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadî Boyutu", *Bellek/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi/1/1, (2019),* 34.
[666] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1120-1121), No. 59, 50-2.
[667] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1135), No. 75, 113-1.
[668] Ahmet Tabakoğlu, 245.

es-seyyid Kasım ibn es-seyyid Hüseyin isimli kişiye dava açarak, mahkemede müşahede olunan doru atın kendisine ait olan doru kısraktan (dişi at) doğduğunu ifade etmiştir. Ancak iki ay önce Birecik kazası yakınında gece yarısı söz konusu atın kaybolulduğunu ve sonrasında es-seyyid Kasım'ın elinde bulunduğunu iddia ederek kendisine verilmesini talep etmiştir. es-seyyid Kasım ise kırkbeş gün önce bargiri Ali isimli kişiden onbeş kuruşa satın aldığını söylemiştir. Bu durumda Aişe'den iddiasına yönelik şahit istenmiştir. Şahitler bahsi geçen bargirin Aişe'nin doru kısrağından mütevellid netice mülkü olup iki ay önce Karmedli isimli yerde gece yarısı Aişe'nin elinden zayiʿ olan dorunun mülkü olduğuna şahitlik etmişlerdir. Aişe'ye yemin de ettirildikten sonra es-seyyid Kasım'ın doruyu Aişe'ye teslim etmesine karar verilmiştir.[669]Aşiret kızı Aişe'nin at sahibi olduğu müşahede edilse de bu hayvanın ekonomik alanda kullanılmış olup olmadığı bilinmemektedir. Lakin atın ulaşım veya yük taşımacılığında kullanılan bir hayvan olması sebebiyle ekonomik faaliyetler için yetiştirilmiş olma olasılığı da vardır.

Sayı itibariyle büyük çapta hayvan yetiştiriciliği yapan kadınlar, belli bir bedel karşılığında koyunlarının yaylağa götürülmesi için bu işi yapan biriyle anlaşma sağlayabilmekteydiler. Ayıntab'ın Hayk-ı Müslüman mahallesinden iken vefat eden Hüseyin kızı Fatma'nın mirası kocası Abdurrahman ile oğulları Mehmed, Ebubekir, Osman, Ali ve Halil'e ve kızı Rahime'ye kalmıştır. Osman, Mehmed ve Ebubekir Ayıntab'ın Hacer köyünden Ahmed oğlu el-hac Ali'ye dava açarak, vefat eden anneleri Fatma ile teyzeleri Seher'in Koca Türkman isimli kişi elinde müşterek koyunlarının olduğunu otuz sene önce el-hac Ali'yi vekil ederek koyunlarını satmak için yaylağa gönderdiklerinde el-hac Ali'nin sattığı koyunların ücretini verirken üç koyun ücretinin eksik olduğunu iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmişlerdir. El-hac Ali ise Fatma ve Seher'in kendisini yaylağa gönderdiklerinde kendisine üç koyun ücret olarak verdiklerini ve sonrasında "üç koyun el-hac Ali'nindir bizim alakamız yokdur" dedikleri ve şahidlerin ifadeleriyle söz konusu üç koyunun ücret olarak verildiğinin ispat edilmesi neticesinde davacılar muarazadan men edilmişlerdir. [670]

Kadın terekelerinde tespit edilen hayvan miktarı ise daha çok hane içi tüketime yetebilecek kadardı. Diyarbekir'ın İbni Müderris mahallesinden vefat eden Abdullah kızı Fatma'nın terekesinde kara inek buzağı, inek düve buzağı, sarı inek buzağı, buzağı keçi, tavuk, horoz, darı, saman, ot ve mezruʿ hınta tespit edilmiştir.[671] Fatma'nın çeşitli hayvanlara sahip olması ve terekesinde hayvan besiciliğinde kullanılan yemlerin bulunması hayvancılık yaparak üretici pozisyonda olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca

[669] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 141-2.
[670] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 502-1.
[671] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1205-1206), No. 3725, 90-1.

hayvancılığa ek olarak Fatma'nın terekesinde mezru'[672] hınta da olması ziraatle uğraştığını da göstermektedir.

Ayıntab'ın Yahni mahallesinde sakine iken vefat eden Ahmed kızı Esma'nın terekesinde[673] 6 kile hınta, ve 4 kile arpa, 2,5 kile bulgur, 1 kile arpa, 7 çuval darı, 1 dana, 1 öküz, Araban ve Çağırgan'da bağlarının olması, Esma'nın hem tarım ürünleri hem hayvan yetiştiriciliği yaptığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine Diyarbekir'in Derviş Hüseyin mahallesinden Maksud kızı Fatıma'nın terekesinde ekilmiş hınta ve 30 baş keçi bulunması kadının ziraat ve hayvancılık yapmış olduğunu göstermektedir.[674]

5.3.3. Ticaret

Osmanlı'da ticaret, özel şahıslar tarafından yürütülmüş ve bir çeşit kamu hizmeti niteliğinde görülmüştür. Fakat bu sektörde sınırı aşan zenginleşmelere imkân tanınmazdı. Yani devlet ziraatte olduğu gibi ticareti de belli kurallar dâhilinde kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Devletin kapitalist gelişmeye imkân vermemek gayesiyle belli hizmetlerin dışına çıkılmasını sınırlandırdığı[675] ticarî alanda kadınların yer alıp almadığı merak konusu olmuştur. Bu konuda yapılan araştırmalarda kadınların ticaretle uğraşması tüccar bir aileden gelmiş olmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Bazı kadınların da mudaraba adı verilen bir anlaşma yaparak paralarını işletmesi için bir tüccara verip ortak oldukları belirtilmiştir.[676] Ayrıca kadınların satış, satın alma, borç verme ya da yatırımla ilgili ticaret işlemleri için sıkça mahkemeye gittikleri belirtilmiştir.[677] Kadınlar, ticaret hayatına bazen bizzat, bazen de paralarını işleterek katılmışlardır. Bu bilgilerin yanında araştırma yapılan Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar tarafından küçük çapta yerel ticaret yapılmış olduğu görülmektedir.

18. yüzyılda incelenen bazı tereke kayıtları, kadınların ticaret yapmış olabilceğini düşündürmektedir. Örneğin, Ayıntab'da Hayk-ı Müslüman mahallesinde sakine iken vefat eden Molla İbrahim kızı Hatice'nin terekesinde al zincirli hare donluk, dallı hare top, Hatai top, Frenk haresi, kadife top[678] gibi kumaşların top halinde olması ve değerlerinin 70 kuruştan fazla oması Hatice'nin ev içerisinde ekonomik olarak kumaş işiyle uğraştığını akla getirmektedir. Benzer terekelere Diyarbekir mahkeme

[672] mezrû: ekilmiş, çift sürülüp tohum saçılmış, bk. Şemseddin Sami, "mezrû", 1331., mezrû: ziraat olunmuş, ekilmiş, çift sürülüp tohum atılmış., bk. Ferit Devellioğlu, "mezrû", 745.
[673] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 465-2.
[674] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1169-1170), No. 3744, 15-1.
[675] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 71-72.
[676] Suraıya Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* 2005.
[677] Leslıe Peirce, *Ahlak Oyunları, 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet,* çev. Ülkün Tansel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005), 276.
[678] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1134-1135), No. 73, 44-1. Terekelerde bulunan eşyalar hakkında detaylı bilgi için bk. Faruk Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi", *History Studies/5/5 (2013),* 253-271.

kayıtlarında da rastlanılmıştır. Reiszade Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Hacı Halil kızı Rukiye Hanım'ın terekesini incelediğimizde 12 top bez bulunması ve değerinin 35 kuruş olması buna ek olarak da 30 adet yorganın olması Rukiye'nin yorgan yapıp satmış olabileceğini düşündürmektedir. Toplam yorgan sayısının nakit para olarak değeri ise yaklaşık 200 kuruştur. Rukiye'nin mirasçıları içerisinde ise sadece aynı evi paylaştığı kocası görünmektedir. Dolayısıyla kadının yaşadığı ev kişi sayısı olarak kalabalık bir hane olmadığından bu kadar fazla yorgan olması, kadının bu işi ekonomik gelir sağlamak için yapmış olabileceğini düşündürmektedir.

Kadınların ticaret yapmış olduklarına ilişkin bir konu da selem akidleridir. Bu akid türünde para, peşin verilir, ürün ise belirlenen tarihte verilir. Satan kişinin malı elinde olmadığı halde malının bedelini alarak işini görürken satın alan kişi normalden daha ucuza mal alarak kâr elde etmesi yönüyle selem akdi her iki taraf için de menfaat sağlar.[679] Bu yönüyle selem akidleri, üretimi teşvik edici mahiyette olmuştur. Servet sahibi bazı kadınlar, nakit paralarını gelir getiren ürünlere endeksleyerek kâr sağlamayı amaçlamaktaydılar. Bunu da selem akdiyle gerçekleştirip ellerindeki malı büyütmek istemiş olmalıdırlar. Örneğin, Ayıntab'ın Yahni mahallesinden el-hac Ömer kızı Emine, oğlu Ahmed'i vekil ederek, Ayıntab'ın Arıl köyünden Hasan oğlu İbrahim, Halid oğlu İbrahim, Gök Osman oğlu Hasan, Kara Fatma oğlu İbrahim, Yakub oğlu İsmail, Kurd Mustafa, Musa isimli kişilere dava açarak, binyüzkırk üç senesinde babası İbrahim Çelebi, hanımı Emine'nin malından yukarıda ismi belirtilen kişi ve diğer köy halkına köy ortasında olmak üzere bir defa dokuzyüz elli kuruş dokuzyüz elli batman kahveye ve bir defa yüz elli kuruş yüz elli batman kahveye toplam bin yüz elli batman kahveye vekâleten selem-i şer'i ettiğini ve her biri diğerinin zimmetinde lazım gelen müslemün fihe kefil bi'l-mal olduğunu ifade etmiştir. O zamandan şimdiye kadar müslemün fihe mahsuben bir defa üçyüz elli kuruş ve bir defa yüz elli kuruş toplam beşyüz kuruşu babası İbrahim Çelebi hanımı Emine'ye teslim etmek için dava edilen kişilerden aldığını fakat hala köy ortasında ismi geçen kişilerin zimmetinde müvekkilesi Emine'nin altıyüz batman kahvesi baki kaldığını iddia ederek müslemün fihin altıyüz batman kahveyi dava açtığı kişilerden talep etmiştir. Davalılar cevaplarında iddia edilen tarihte İbrahim Çelebi'den Köy ortası için dokuzyüz kuruş dokuzyüz batman kahveye selem-i şer' yoluyla aldıklarını o sene içinde müslemün fih-i mezkûra mahsuben beşyüz kuruş İbrahim Çelebi'ye teslim ettikten sonra geri kalanı için zimmetlerini ibra ettiğini söyleyip davacıların iddialarını inkâr etmeleri üzerine vekil Ahmed'den iddialarına şahit istenmiştir. Şahitler Ahmed'in iddialarının doğru olduğunu belirtmeleri üzerine müslemün fihten geriye kalan altıyüz batman kahveyi müvekkile Emine'ye teslim için İbrahim, aynı isme sahip başka bir İbrahim, Hasan, İbrahim, Kurd Mustafa,

[679] Süleyman Akdemir, "Faizin Yarattığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/7/1 (Haziran 2018),* 98.

İsmail ve Mehmed Ali'ye tenbihte bulunulmuştur.[680] Bu kayıta Emine'nin kocası vasıtasıyla malını kahveye yatırarak ticaret yapmış olduğunu görebilmekteyiz.

Bir diğer selem akdi örneğinde ise Ayıntab sakinelerinden İlyas kızı Ümmühan, vefat eden Ahmed oğlu el-hac Hüseyin'in kendisinin zimmetinde yüz altmış kuruş hakkı olduğu gerekçesiyle varisçileri tarafından söz konusu yüz altmış kuruşu yüz altmış batman kahveye selem-i şer' etmişdi diyerek kendisinden müslemün fih yüz altmış batman kahveyi huzur-ı şer'de talep edip ıspat etmeleriyle müslemün fih olan yüz altmış batman kahveyi varisçilerine teslim etmesi için karar verildiğini söylemiştir. Ancak davacı Ümmühan, iddia edilen yüz altmış kuruşun selem olduğunu inkar ederek yüz altmış kuruş için on sene boyunca her sene ellişer kuruştan bila-muamele el-hac Hasan'a verdiğini, toplamda beşyüz kuruş vermiş olduğunu eski naib huzurunda ispat ettiğini ve vermiş olduğu yüz altmış kuruşu teslim ettiğinden beşyüz kuruştan çıkarılıp kalan üçyüz kırk kuruşun el-hac Hüseyin'in terekesinden kendisine teslim edilmesine karar verilmişti. Fakat sonrasında arabulucuların aracılığıyla kendisine yirmi kuruş verdikerini ve davalarında anlaştıklarını bildirmiştir.[681]

Gelir sağlamak amacıyla paralarını faize yatırıp işletmek isteyen kadınlara da rastlanmaktaydı. Ayıntab'ın Cabi mahallesinden Musa kızı Aişe, yedi sene önce Abdulkadir oğlu el-hac Ali'ye kendi malından faiz kazanmak üzere üçyüz kuruş teslim ettiğini o tarihten itibaren de üçyüz kuruşunu elinde tutup işlettiği iddiasıyla mahkeme gününden ondört ay önce dava konusu üçyüz kuruşu ve yedi senelik kazancını el-hac Ali'den talep edip dava açtığında, el-hac Ali cevabında teslim ettiği üçyüz kuruşu başkasına verdiğini söyleyerek elinde olmadığını, haber verip topladıktan sonra kendisine teslim edeceğini söylediğini iddia ederek söz konusu üçyüz kuruş için el-hac Ali'yi dava etmiş olduğunu fakat davasına şahit bulamadığı için davasından karşılıksız olarak vazgeçtiğini söylerek konuya yönelik herhangi bir davasının ve talebinin olmadığını mahkemede bildirmiştir. [682] Bu belgede Aişe iddiasını ispat edememiş olsa da böyle bir konunun mahkemeye intikal etmesi, kadınların zaman zaman faizle paralarını çoğaltmış olabileceklerini düşündürmektedir.

18. yüzyılda Ayıntab'lı ve Diyarbekir'li kadınların küçük çapta da olsa ticarî nitelikteki üretim faaliyetlerinde bulunmuş olabilecekleri örnekler gösterilmiştir. Bunun yanısıra Ayıntab'lı kadınların ticari faaliyet kapsamında yer almış oldukları anlaşmalar tespit edilmiştir. Bu bağlamda Ayıntab'lı bazı kadınlar, selem akidleri yapmış, bazıları da parasını işletmek istemiştir.

[680] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 233-1.
[681] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No. 93, 238-1.
[682] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1153), No. 95, 195-2.

5.3.4. Hizmet Sektörü

18. yüzyıl Osmanlı Devletinde şehirli kadınlar, genellikle ev hizmetlerinden sorumlu tutulmaktaydı. Söz konusu bu hizmet ev düzeni ve aile üyelerine yönelik maddi karşılığı olmayan türden hizmetti. Bununla birlikte kadınların ev içerisindeki emeğinin dışında nadirde olsa farklı alanlarda çalışma hayatı içerisinde yer almış oldukları da gözlemlenmiştir. Kadın, ev dışındaki bu hizmetleri karşılığında belli bir ücret kazanmıştır.

Şehirli kadınların çalışma hayatındaki yerine bakıldığında genelde tekstil, hamam, vakıf yöneticisi gibi pozisyonlarda olduğu görülmektedir. Nadir de olsa kadınların ev hizmetçiliği yaptıkları da tespit edilmiştir. Fakat Faroqhi, yetişkin şehirli kadınların para bulma fırsatlarının oldukça kısıtlı olduğu, evli bir kadının hizmetçi olarak iş bulmasının çok zor olduğunu ifade ederek genç köle kızların bu işi yapmış olduğunu vurgulamıştır.[683]

Para kazanmak zorunda olan kadınların çeşitli şekillerde çalışmış olduklarını gösteren birtakım örnekler tespit edilmiştir. Ancak para kazanmaya pek de ihtiyaç duymayan kadınlar için durum tamamen tersi şekilde işlemiştir. Nitekim Ayıntab'ın Sengi Hoşkadem mahallesinden olup vefat eden Mustafa kızı Zeliha'nın terekesinde[684] bakıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum da kadınların maddi varlıkları elverişliyse hizmetlerinde birilerini çalıştırabildiklerini, ayrıca kadının hizmetinde çalışan kişinin de kadın olması kadının hizmet ederek para kazanabildiğini göstermektedir. Belgede bakıcı kadın için "Zeliha'ya hizmet eden avrat" ibaresi geçmektedir. Ancak bu kayıtta kadının ne tür bir hizmet ettiğine yönelik herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muhtemelen ev işlerine yardım amaçlı çalıştırılmıştır.

Alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan kadınlar mahkeme kayıtlarında delale diye geçmektedir. Bunlar bohçacı kadın olarak da bilinmektedir. Ayıntab'ın Çukur Mahallesi sakinlerinden Hasan kızı Emine vekil ettiği annesi el-hac Arslan aracılığıyla, es-Seyyid Ahmed'e dava açıp, dokuz gün önce Ahmed'in kızı Emine'nin kapısına gündüz vakti gelip "bana muhabbet eyle yoksa sana rahat vermem" diyerek bağırdığını ve hamile olan kızının o gün iki cenin düşürdüğünü iddia ederek şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Es-Seyyid Ahmed ise kendisine yönelik bu iddiaya karşın kızına vekillik yapan Fatıma'nın delâle (satılacak şeyi satan, alıcı ile satıcı arasında vasıtalık yapan) olduğunu ev halkı tarafından bey etmek için Fatma'ya eşya verdiklerini, kendisi de Emine'ye annesinin eşyalarını bey eylediğini, eşyaların bedelini dokuz gün önce gündüz vakti sakin bir şekilde sorduğunu kesinlikle bağırmadığını söyleyerek fetvâ-yı Şerîfe çıkarmış, fetvâ-yı şerîfeye gereğince es-seyyid Ahmed'in bağırması sabit dahî

[683] Suraıya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak,* Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, (İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 2018), 239.
[684] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1131-1138), No. 78, 174-1.

olsa Fatıma mu'arazadan men edilmiştir.[685] Bu kayıtta iki kategoride kadın çalışma hayatı içerisinde görülmektedir. Birincisi ev içerisinde satılmak üzere kadınlar tarafından hazırlanmış eşyalar kadının üreticilik yaptığını, ikincisi ise hazırlanan eşyalarının satımını gerçekleştirme işini yapararak kadının seyyar satıcılık yaptığını anlamaktayız.

Osmanlı'da kadınların evlerinde iplik eğirip dokumacı olarak çalıştıkları hatta 1678'de Bursa'da ip eğirme tezgâhlarının yarısının kadınlar tarafından kullanıldığı yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.[686] 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı'da toplumun kullanılan kumaşların önemli bir kısmını kadınların evlerindeki el tezgâhlarında kendileri dokuduktan sonra biçip kendilerinin dikmekte olduğu ifade edilmiştir.[687] Ayıntab'da da kadınların evlerinde iplik yaptıklarına yönelik bir belge tespit edilmiştir. Bu durum iplik işi yapan kişilerin kaza geçirmesiyle mahkemeye yansımıştır. Mahkeme tarafından olay tespiti için Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi'nde Tashihci-zâde es-Seyyid Enbiya Efendi'nin evine gidilip mahkeme kurulduğunda yaralanan Abdulkadir kızı Hatice, Hacı Kasım kızı Aişe ve Ali kızı diğer Aişe isimli kadınlar, iplik garzı için olayın geçtiği evde toplandıklarını asma fevkâni taht üzerinde yemek yerken tahtın kaza olarak yıkılıp ayakları ve kollarından yaralandıkları ve kafalarının kırıldığını söyleyerek ev sahibinin ve de başka kimselerin bu kazayla hiçbir ilgilerinin olmadığını bildirmişlerdir.[688] Belgeden de anlaşılacağı üzere kaza yaşanmamış olsaydı kadınların evlerinde ekonomik bir uğraş içerisinde oldukları öğrenilemeyecekti. Yaşanan bu hadise, kadınların iktisadî hayatın perde arkası işçileri olduğunu göstermesi açısından kaydadeğer bir belgedir.

Kadınların hamamlarda çalışıp para kazandıklarını da yine bir kaza neticesinde öğrenebilmekteyiz. Meydana gelen olayın mahallinde keşf ve tahriri için Mevlana es-seyyid Osman Efendi Ayıntab'ın Kürtinciyan mahallesinde bulunan Yazıcık Hamamı'na gidip mahkeme kurduklarında hamamda çalışan Abdullah kızı Ümmügülsüm, olay günü öğleden sonra hamamın kazanına çıkıp su icrâ ederken ayağının sıcak su içine girdiğini sıcak suyun tesirinden vücudunun bazı bölgelerinin yandığını söyledikten sonra Ümmügülsüm suya kendi yanılgısıyla düşüp yandığını hamamın kiracısı olan Hüseyin vesairden hiçbir kişiyle davasının olmadığını ifade etmiştir.[689] Bu mahkeme kaydı sayesinde de kadınların hamamda çalışabildiğini de görmüş olmaktayız.

---

[685] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1165), No. 109, 214-1., belgede geçen fetva için bk. "Zeyd Hind-i delâlenin kapusuna varup bey eylediği sevbin (sevb: bez, elbise) akçesini taleb içün hind kapuya gelüp hind ile kuydı akçeye müteallik mükâleme ider iken Zeyd'in savtından (ses, bağırma) hindin kızı hamile olmakla iki cenin ıskât eylese Zeyd'e zımân lâzım olur mu? Cevab: bâ savâbında olmaz deyû buyrulub."

[686] Suraıya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek,* 240.

[687] Donald Quataert, *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire, 1800-1914,* (İstanbul: İsis Press, 1992), 22-24.

[688] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1177-1178), No. 122, 173-1.

[689] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1114-1115), No. 52, 178-1.

Kadınların sahip oldukları gayrimenkullerin niteliği de kadının o işi yapmış olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Nitekim Diyarbekir'ın Çağal mahallesinden vefat eden el-hac İsmail Ağa kızı Hatice Hanım'a ait cüllâh (çul dokuyan) dükkânının kocası Seyyid Şeyh Ebubekir Bey'e miras kalmış olması[690] kadının ölmeden önce dokuma işini yapmış olabileceği şüphesini uyandırmaktadır.

Ayıntab'a bağlı Kürd köyünden Ebuderda kızı Selver hatun, kılıç ile uğradığı hırsızlığı mahkemeye bildirirken dağa odun toplamaya gittiğini söylemesi[691] kadının, sadece dört duvar arasındaki ev işlerinde değil, evin gereksinimi için gerektiğinde güç gerektiren işleri de yaptığını göstermektedir.

Kadınlar, çalışan tarafta yer alabildiği gibi çalıştıran tarafta da yer alabilmiştir. Ancak bu çalıştırma genellikle sahip oldukları köle emeğinden faydalanma şeklinde olmuştur. Nitekim 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı bazı kadınların hizmetlerinde köle çalıştırmış olduklarına yönelik kayıtlar müşahede edilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın İbni eyyüb mahallesi sakinelerinden Hüseyin kızı Elife'nin vekil ettiği Ali vasıtasıyla aynı mahalleden Mehmed'i dava edip Elife'nin üç gün önce mahkemede bulunan Acemiyyü'l-asl Yusuf isimli kölesini evine bekçi ederek hamama gittiğini, Mehmed'in arkadaşı hacı Mehmed ile gelip köleyi kandırıp evin içerisine girdiklerini, köle Yusuf taşra kapısında beklerken içeriden kırkbeş kuruş kıymetli bir inci gümüşlük, doksan kuruş, kırk kuruş kıymetli altın kolye, kırk kuruş kıymetli bir inci menşur ve bir zincirli altın toplamda ikiyüz yirmi iki kuruşluk eşyasını çaldıklarını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. İddiaya yanıt olarak köle, Mehmed ve arkadaşının uzun süreden beri kendisini zorladıklarını "Elife'nin Emtiası kangı mahaldedir bize haber versen dahi alub maa firar ederüz" diye kendisini oyuna getirdiklerini, sepetin içinde olduğunu öğrendiğinde ise sahibi Elife'nin hamama gittiği gün Mehmet ve arkadaşına haber verdiğini ve onların da gelip kendisini taşra kapısına bekçi ederek içeri girdiklerini ve bahsedilen eşyaları aldıklarını söylemişlerdir. Davalı Mehmed ise iddiaları inkâr edince vekilden şahit istenmiştir. Şahidler mahkemeye gelerek Mehmed'in kendi halinde olmadığını daima sarhoş olarak gezip insanlara taaruzda bulunmasının âdeti olduğunu, defalarca tembih olunmasına rağmen değişmediğini bildirerek davalı Mehmed'in su-i halini bildirmişlerdir. Mahkeme, Mehmed'in takririne karar vermiştir.[692] Bir diğer kayıtta ise Diyarbekir'ın Amid kazasından Abdullatif nakid para ve bazı eşyasını kızkardeşinin evinde sakladığını ancak çalındığını iddia ettiği davasında kız kardeşlerinin hüddâmı Mehmed Emin'den bahsetmesi[693] Diyarbekir'de de maddi gücü elverişli olan kadınların hizmetçi çalıştırmış olduğunu göstermektedir.

Hizmet sektörü olarak belirlenen bölümde daha çok Ayıntab kadınlarının bu sektörde çalışmış olduğuna dair mahkeme kayıtları tespit edilmiştir. Bu durum

[690] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1151-1154), No.3754, 280-3.
[691] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1131-1138), No.78, 239-1.
[692] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1146-1147), No. 86, 240-2.
[693] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1167-1176), No. 2, 72-3.

Diyarbekir kadınlarına nispeten Ayıntab kadınlarının çalışma hayatı içerisinde daha aktif olduklarını göstermektedir. Genel olarak 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınları, çeşitli şekillerde çalışma hayatı içerisinde bulunmuşlardır. Böylece kadınlar, emek sarf ederek aile bütçesine katkı sağlamışlardır.

6. DİYARBEKİR VE AYINTAB'DA HUKUKÎ HAYATTA KADIN

Gerçek, doğru, sabit, gerekli olmak gibi anlamlara gelen hak kelimesinin[694] çoğulu olan hukuk, genel anlamda Beşerî münasebetleri birtakım yaptırımlarla düzenleyen kurallar bütünü şeklinde tarif edilmiştir. Hukuk, toplumda insanî ilişkileri adalete uygun bir tarzda düzene koyma ve kişilerin hak ve sorumlulukları arasında denge kurma işlevine sahiptir.[695] Bu bakımdan hukuk, insan hayatının temel bir olgusu olup, yaşamın gelişimi ve sürekliliği için vazgeçilemeyecek bir özelliğe sahiptir.[696] Toplumda kişiler arasındaki düzeni sağlayan bu mekanizmanın Osmanlı hukuku bağlamında toplumun kadın üyeleri için işleyişinin ne şekilde olduğu sorusuna bu bölümde cevap aranacaktır.

İslâm hukukunda kadın, hukukî hak ve özgürlüklere sahiptir.[697] İslâm hukukunu benimseyen Osmanlı'da kadın, buluğ çağına erişip reşit olunca hukuksal bir kimlik kazanmaktaydı.[698] Kadınların elde etmiş oldukları bu kimlik, evlenmeleri halinde de devam etmekteydi. Bu bağlamda kadına yönelik yapılan incelemelerde Batı Avrupa'da evli bir kadının herhangi bir kişiye veya kocasına dava açması genellikle imkânsızken, Osmanlı kadınlarının mahkemede kocalarına karşı da kendilerini savunabildikleri ortaya konulmuştur.[699] Ayrıca Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan bazı şehirlere yönelik yapılan araştırmalarda kadınlarının hukukî alanda serbestçe hareket etmiş oldukları belirtilmiştir.[700]

18. yüzyıl Osmanlı sınırlarının doğu kesiminde yer alan Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının mahkemeyi kullanma durumları tespit edilerek kadınların mahkemeye başvuru sebepleri, mahkemede yapmış oldukları işlemler ve hukukun kadınlar açısından işleyişi incelenecektir. Böylece Osmanlı'nın doğusunda bulunan kadınların hukukî hayat eksenindeki görünümleri izah edilmeye çalışılacaktır.

---

[694] Bekir Topaloğlu, "Hak", T*ürkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul, 1997), 15/152.
[695] Mehmet Demirci, "Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/139.
[696] Vecdi Aral, "Hukuk Nedir?", Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi, *Hukuka Felsefi ve Soyolojik Bakışlar IV, Sempozyum,* Haz. Hayrettin Ökçesiz-Gülriz Uygur-Saim Üye, (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2014), 23.
[697] Abdullah Demir, "İslam'da İnsan Hakları", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri,* ed. Fethi Gedikli, (İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2016), 1/531.
[698] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 128.
[699] Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judical Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", 101-102.
[700] Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judical Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", 53-115., Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", (sayfa sayısı ekle), Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", 7-27.

6.1. Kadının Mahkemedeki Pozisyonu

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlar mahkemede vekil, şahit, davacı, davalı gibi farklı konumlarda olabilmişlerdir.

6.1.1. Kadın Vekiller

Fıkıhta başkası tarafından bir işin yapılması için yetki verilen kişiye vekil, yetki verene müvekkil[701] denilmiştir. Bir kişinin kendi adına hukukî işlem yapması için başka bir kişiye yetki vermesi ise vekâlet olarak tanımlanmıştır.[702] Diyarbekir ve Ayıntab kadınları, mahkemedeki işlemlerini yaptırmak için çoğu zaman kendilerini temsilen bir vekil tayin ediyorlardı.[703] Kadınların vekil tayin ettikleri kişiler içerisinde genellikle kocaları, babaları, erkek kardeşleri ve diğer akrabaları yer almaktaydı.[704] Örneğin, Ayıntab'ın Kızılhisar köyünden Canbolad kızı Halime, Abdurrahman isimli kişiye tarlasını satması için kocası Mehmed'i vekil etmiştir.[705] Diyarbekir'in Mehmed Paşa mahallesinde oturan Mustafa kızı Fatma, aynı mahallede bulunan evini satın almak isteyen Şahin kızı Meryem'in satın alma işlemi için kardeşi Hasan'ı vekil etmiştir. Bu kayıtlarda kadınların işlemlerini yaptırmak için yakın akrabalarını vekil olarak tayin ettikleri görülmektedir.

Davalarda çok sık rastlanmasa da kadınların da çeşitli sebeplerle vekillik yaptıkları görülmektedir. Mesela; Ayıntab'ın Şarkiyan mahallesinden Yahya oğlu Musa, Hasan isimli kişi tarafından yaralanmıştır. Musa, hakkını aramak için annesi Fatma hatunu vekil ederek, Hasan'a dava açmıştır. Vekil Fatma, bir gün önce ikindi vakti Şarkiyan mahallesi yakınında davalı Hasan'ın bir bıçak ile oğlu Musa'yı belinden yaraladığını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ancak davalı Hasan, kendisine yöneltilen iddiayı reddetmiştir. Bunun üzerine vekil Fatma'dan iddiasını ispatlaması istenmiştir. Vekil Fatma, iddiasını doğrulayarak[706] açtığı davada haklılığını ispat etmiş ve vekillik görevini başarıyla gerçekleştirmiştir. Diğer bir örnekte ise Ayıntab'ın Ali Neccar mahallesinden Mehmed oğlu Mehmed, yaralanma hadisesi için annesi Abdullah kızı Hatice'yi vekil etmiştir. Vekil Hatice, Hüseyin Beşe ve Şengel

[701] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu,* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1991), VI/311.
[702] Bilal Aybakan, "Vekâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/1., ayrıca bk. Bekir Topaloğlu, "Vekil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 43/(sayfa sayısı yaz)
[703] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1215-1216), No. 3798, 3-6, ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1206-1207), No. 3823, 64-1.
[704] Ronald C. Jennings, "The Office of Vekil (wakıl) in 17 th Century Ottoman Sharia Courts", *Studia Islamica/42, Brill (1975),* 155.
[705] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118), No. 57, 287-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 75, 280-1., Diyarbekir'deki örnekler için bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1136), No. 3789, 23-1., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1136), No. 3789 43-3.
[706] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 75, 280-1, ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1215-1216), No. 3798, 32-2.

oğlu Ahmed'e dava açarak, bir gün önce Hüseyin Beşe ile Ahmed'in debbağhanede bulunan oda içerisinde oğlu Mehmed'in boğazına ip takıp boğmak üzere iken çevreden durumu görenler tarafından oğlunun boğulmaktan kurtarıldığını, ancak oğlunun olayın tesirinden yatalak olduğunu iddia ederek durumun ve kişilerin davranışlarının mahalle halkı ve çevreden sorulup gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Şahitler de davalı Hüseyin Beşe ve Şengel Ahmed'in mahalleliyi rahatsız edici kişiler olduklarını, daha önce de kendilerine uyarı yapıldığını, ancak davranışlarını düzeltmediklerini söyleyerek mahallelerinden ihrac edilmelerini istemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme, davalı Hüseyin Beşenin ıslahı için hapsedilmesi ve mahkemede bulunmayan Ahmed'in ise takriri için bulunmasına karar vermiştir.[707] Böylece vekil Hatice, oğlunu yaralayanların mahkeme tarafından yargılanmalarını sağlamıştır.

Kadınlar, bir erkek tarafından vekâletle görevlendirildiği gibi bir kadın tarafından da bu göreve getirilebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Akyol mahallesinden Ali kızı Aişe, annesi Aişe'yi vekil tayin edip kocası Mahmud'a dava açmıştır. Vekil Aişe, dört gün önce gece vakti kendi evinde kızı Aişe ve damadı Mahmud ile sobanın yanında otururken damadının kendisiyle tartıştığını tartışma sırasında "eğer bundan sonra evinde otururbut avradım benden selasen mutallaka olsun" diyerek şart koştuğunu belirtmiştir. Ancak damadı Mahmud'un aynı gece evinde oturmaya devam ettiğini sonraları da birçok kez evine girip çıktığını belirterek, damadının boşanma için belirlediği şartı yerine getirdiğini söyleyerek kızı Aişe'nin Mahmud'dan selasen boşanmış olduğunu belirtmiştir. Vekil Aişe, şartın yerine gelmiş olduğunun tasdiki için müftüye müracaat ederek fetva aldıklarını konunun soruşturulmasından sonra damadının kızına zevciyet muamelesinden men edilerek kızının seksen kuruş mehri muahharıyla iddet nafakası ve bekleme süresi için kalacak yer masraflarının teslim edilmesini talep etmiştir. Şahitlerin ifadelerinden sonra davacı Ali kızı Aişe'ye müdahale etmemek ve mehir, iddet nafakası ve kalacak yer masrafını ödemek üzere Mahmud'a tembihte bulunulmuştur.[708] Bu kayıtta da bir boşanma davasında kadının vekillik yapmış olduğu görülmektedir. Açılan davada kadın vekil, kızının hukukî haklarını elde etmesini sağlamıştır.

6.1.2. Kadın Şahitler

Hukukta suçların ve hakların adil bir şekilde ispat edilebilmesi için başvurulan yollardan birisi de şahitliktir.[709] Osmanlı'da bir konuda kesin haber ve bilgiyi nakleden kişiler şahit olarak isimlendirilmiştir.[710] Resmi kayıtlarda genellikle erkeklerin şahit

[707] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1149), No. 90, 162-1.
[708] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1184-1191), No. 127, 117.
[709] Nihat Dalgın, "Kadın ve Erkeğin Şahitliği İle ilgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V/1* (2005), 8.
[710] Nasi Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda Şühudü'l-Hâl Jüri/Osmanlı Devri Uygulaması,* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 13., bu konuda ayrıca bk. "Fıkıhta Yaşanan herhangi bir olaya veya duruma

olarak mahkemede yer aldıkları görülse de kadınların da şahitlik yaptıklarına yönelik mahkeme kayıtları mevcuttur. Ancak erkeklerin şahit olarak bulunduğu vakalarda iki şahit, kadınların şahitlikte bulunduğu kayıtlarda ise biri erkek ikisi kadın olmak üzere üç şahit görülmektedir. Söz konusu davalarda bir erkek şahit iki kadın şahidin olması, iki kadın şahit bir erkek şahide denk mi? sorusunu akla getirmektedir. Bir erkek ve iki kadının şahitliği mevzusu Kur'ân-ı Kerîm'de borç hususuna yönelik bir ayette geçmektedir. Ancak bu ayette iki kadının bir erkeğe denk olduğuna dair kesin bir ibareye rastlanılmamaktadır. Zira söz konusu ayette iki erkeğin bulunmadığı durumda bir erkek şahit ve şahitlerden biri diğerinin yanılması gibi bir durumda hatırlatmada bulunması için iki kadın şahit bulunması istenmiştir. Burada bir kadın şahidin hatırlatma yapması için bulunmasının istenmesi kadın şahit sayısı konusunda farklı ve tartışmalı yorumlara sebebiyet vermiştir.[711] Bu konuya yönelik yapılan kimi araştırmalarda Kur'ân-ı Kerîm'deki borç ayetindeki malî konuya mahsus bu durumun o dönemin şartlarında kadının sosyal hayata katılımı ve bilgi düzeyi ile ilgili olabileceği düşünülmüş Kur'ân-ı Kerîm'de şahitlik konularındaki ayetlerde cinsiyete dayalı herhangi bir ayrımın olmadığı belirtilmiştir.[712]

Araştırma yapılan sicil kayıtlarında da iki kadın ve bir erkeğin şahitlik ettiği dava türleri bulunmaktadır. Nitekim Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden İbrahim kızı Saliha, aynı mahalle ahalisinden Mehmed oğlu Mehmed Beşeye dava açarak, iki gün önce Mehmed Beşenin kapısının önünden geçerken Mehmed'in kendisini zorla evine girdirerek kendisine tecavüz ettiğini iddia edip konunun soruşturulması ve gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ancak davalı Mehmed Beşe Saliha'nın iddiasını reddedince mahkeme Saliha'dan tanık göstermesini istemiştir. Konu hakkında erkek olarak Mehmed oğlu Abdullah ve kadınlardan ise Mehmed kızı Aişe ve Mustafa kızı Fatma isimli kişiler mahkemede şahitlik ederek iki gün önce Mehmed Beşenin evinden Saliha ile Mehmed Beşe'yi çıkarken gördüklerini Saliha'nın feryad ederek dışarı çıktığını söylemişlerdir. Mahkeme, bununla da yetinmeyip Mehmed Beşe'nin ahlakî durumunu mahalle ahalisinden soruşturmuştur. Mahalle halkı, Mehmed Beşe'nin kendi halinde olmadığını sürekli namahremler ile birlikte olduğunu söyleyerek su-i halini haber

---

tanıklık eden kimse şahit olarak tarif edilir". H. Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/278.

[711] Bakara 2/282., bk. "şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir." Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Dalgın, "Kadın ve Erkeğin Şahitliği İle ilgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V/1, (2005).; Abdullah Kahraman, "Müdâyene Ayetinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4, (2000).*

[712] Hadi Sağlam, "Naslardaki Şâhitlikle İlgili Düzenlemelerin İslâm Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şâhitliğinin Değerlendirilmesi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2 (2008),* 366-367.

vermişlerdir.[713] Bir tecavüz iddiası için açılan bu davada kadınların görgü tanığı olarak mahkemede şahit olarak yer aldıkları görülmektedir.

Bir diğer vakada ise haneye tecavüz hadisesinin açıklığa kavuşması için kadın şahitlerin ifadeleri müşahede edilmektedir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Münteha isimli kadın, babası Molla Abdurrezzak'ı vekil ederek, aynı mahalleden el-hac Ali oğlu el-hac Mehmed'e dava açmıştır. Davada dokuz gün önce gece yarısı Münteha'nın oturduğu eve el-hac Mehmed ile kardeşi Mustafa'nın darp aletiyle girdiklerini o tarihten itibaren Münteha'nın korkusundan kan kusub yatalak olduğunu iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ancak davalı el-hac Mehmed, durumu tamamen inkâr edince vekil Abdurrezzak'dan iddiasına yönelik şahit istenmiştir. Bunun üzerine erkek şahit olarak Mustafa, Ali ve Salih, kadın şahit olarak Aklan ve Fatma isimli kişiler el-hac Mehmed ile kardeşi Mustafa'nın gece yarısı darp aletiyle Münteha'nın oturduğu odanın kapısını ihrac ettiklerini ifade etmeleriyle iddia doğrulanmıştır.[714] Bu kayıtta da üç erkek iki kadın şahit tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de zina suçunun ispatı için dört şahit istenmektedir.[715] Ancak bu ayette dört şahidin istenmesinde kadın ve erkek ayrımı yapılmamıştır. Bu durum, borç hususundaki ayette bir erkek iki kadın şahidin istenmesinden ötürü diğer şahitlik konularında da bir erkek yerine iki kadın şahit istenmesinin temel alındığını göstermektedir.[716]

Boşanma lafızlarının kullanıldığı iddiasıyla boşanmanın gerçekleştiğine yönelik açılan davalarda da kadın şahitlerin ifadelerine başvurulabilmiştir. Ayıntab'ın Kozanlı mahallesinden Hasan kızı Aişe, kocası Ömer'e dava açarak, altı ay önce evde otururken kocasının "eğer ben bu evin taşra kapısından bir daha içeriye girersem üçden dokuza değin benden boş ol" diyerek şart koştuğunu belirtmiştir. Ancak kocasının birkaç gün geçtikten sonra evin kapısından girdiğini söyleyerek şartın gerçekleştiğini ve talak-ı selase ile boşanmış olduğundan ötürü o zamandan beri kendisinin başka yerde kaldığını, ancak kocası Ömer'in kendisiyle evlilik ilişkisini devam ettirmek istediğini iddia ederek gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Aişe'nin iddiası kocası Ömer'e sorulduğunda Ömer iddiayı inkâr edince Aişe'den iddiasına yönelik şahit göstermesi istenmiştir. Bunun üzerine Aişe, erkek şahit olarak es-seyyid Ahmed b. Ömer'i kadın şahit olarak ise Fatma bt. Hüseyin ve Ümmügülsüm bt. Hasan isimli kişileri şahit göstererek iddiasını doğrulamıştır. Bunun sonucunda mahkeme, davacı Aişe'nin davalı Ömer'den talâk-ı selâse ile boşanmış olduğuna karar vermiştir.[717] Bu örnekte de yine bir erkek ve iki kadın şahit görülmektedir. Boşanma konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de iki adaletli şahit

[713] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1133-1134), No. 72, 117-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1131-1138), No. 78, 198-2.
[714] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 193-2.
[715] Nisa 4/15-16.
[716] Hadi Sağlam, "Naslardaki Şâhitlikle İlgili Düzenlemelerin İslâm Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şâhitliğinin Değerlendirilmesi", 365.
[717] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1159-1160), No. 103, 205-1.

istenmiş ve bu şahitlerin cinsiyeti belirtilmemiştir.[718] Ancak Osmanlı mahkemesindeki uygulamada iki kadın şahit bir erkek şahide denk tutulmuştur.

18. yüzyıl Osmanlısında Ayıntab'lı kadınların mahkemede şahit sıfatıyla yer alabildikleri görülmüştür. Böylece kadınlar, bir olayın aydınlatılmasında katkı sahibi bireyler olabilmişlerdir. Bununla beraber davalarda kadın şahitlere çok fazla rastlanılmadığını da belirtmek gerekmektedir.

6.1.3. Davacı Kadınlar

18. yüzyılda Ayıntab ve Diyarbekir'li kadınlar, çeşitli konularda bizzat kendileri ya da yakınları için mahkemede dava açabiliyorlardı.[719] Örneğin, Ayıntab'a bağlı Kürd köyünden Emine, kocası Yusuf'un başına taş atılarak öldürüldüğü iddiasıyla İbrahim isimli kişiye diyet davası açmıştır. Yapılan inceleme neticesinde maktulün kafasında taş darbesi olduğu tespit edilmiş, Emine'nin söyledikleri şahitler tarafından da doğrulanmıştır. Ayrıca Emine eşi Yusuf'un diyetine dair İbrahim dışındaki kimse ile bir husumetinin olmadığını belirtmiştir.[720] Bu kayıtta kadın, öldürülen kocasının diyet ve kısası konusunda mahkemede davacı konumunda olmuştur.

Kadınlar darp edilen yakınları için de davacı pozisyonunda görülmektedirler. Ayıntab'ın Tışlaki mahallesinden Ömer kızı Fatma, oğlu Osman'ı Nalçacı mahallesinden Hızır isimli şahsın sol uyluğuna saçma dolu tüfenk ile ateş edip yaraladığını iddia ederek Hızır'a dava açmış ancak iddiasını ispatlayamaması sonucu davası reddedilmiştir.[721]

Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı bazı kadınlar miras konusunda haksızlığa uğradıklarında sessiz kalmayarak haklarını mahkeme aracılığıyla elde ediyorlardı.[722] Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Hayık Baba köyünden olup vefat eden Himmet oğlu el-hâc Ahmed'in verâsetinin hanımı Aişe ile oğulları Hasan, Ali ve Halil ve kızı Teslime'ye kaldığı belirtilmiştir. Mirasçı Teslime'nin vekili aracılığıyla Ali ve Hasan'a dava açarak babasından kalan muhallefatın paylaştırılmasında adalet olmadığını iddia etmesiyle

[718] Talak 65/2. Bu konuda mezhep imamlarının iki şahidin cinsiyeti hakkında şahitlere yapılan hitap şekli baz alınarak farklı yorumlar yapılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hadi Sağlam, "Naslardaki Şâhitlikle İlgili Düzenlemelerin İslâm Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şâhitliğinin Değerlendirilmesi", 380-381.

[719] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 247-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 277-3. Fıkhî olarak bir kişinin mahkemeye başvurarak hâkim huzurunda hakkını talep etmesi dava olarak ifade edilir. Burada hakkını almak isteyen taraf davacı konumunda yer alır. Bu konuda bk. Cevdet Yavuz, "Dâva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/12.

[720] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 34-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1131-1138), No. 78, 126-1.,diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1180-1181), No. 123, 79-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 160-1. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 166-1.

[721] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 27-b1.. ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1127), No. 66, 151-2.

[722] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 108-2.

aralarında çekişme başlamıştır. Araya arabulucular girince davacı Teslime, bir ev ile iki kuruş üzerine anlaştıklarını mahkemede bildirmiştir.[723] Başka bir davada ise Diyarbekir'in Sinan Kethüda mahallesinden Raziye ve Leyla, vefat eden annelerinden kalan mehir hakkı ve nineleri Medine'nin terekelerinden kendilerine düşen hisselerini alabilmek için vekil aracılığıyla babalarına dava açmıştır. Raziye ve Leyla babaları Ömer'in kendilerine kırk üçer buçuk kuruş vermesiyle anlaşmaya varmışlardır.[724] Bu iki dava örneğinde de Ayıntab ve Diyarbekir'li kadınların miras konusunda haklarını alabilmek için kardeşlerine ve babalarına karşı dahi davacı olabildikleri görülmektedir.

Kadınlar, miras ile ilgili açtıkları davalarında her zaman haklı çıkmayabiliyorlardı. Nitekim Ayıntab'ın Güşa Beğ köyünden olup vefat eden Abdullah oğlu el-Hac Cuma'nın mirasının oğlu Mustafa ile kızı Fatma'ya ait olduğu, ancak Fatma babası Cuma'nın mirasını kardeşi Mustafa'nın zabt ettiğini onun vefatından sonra da oğlu Hasan'ın zabt ettiğini iddia ederek dava açması üzerine konunun araştırılması neticesinde Fatma'nın kardeşi hayatta iken babalarının mirasının şahitler huzurunda taksim ettiklerinin anlaşılmasıyla Fatma haksız bulunarak davası reddedilmiştir.[725]

Kadınların miras hakkını arama mücadelesinde mahkemelere yansıyan vakalardan biri de vefat eden yakınlarından kalan mallar için vasiye açılan davalardı. Ayıntab'ın Ali Neccar Mahallesinden Ahmed kızı Hatice, vasisi Ebubebekir kızı Fahri isimli hanıma dava açarak babası Ahmed vefat ettiği sırada kendisi henüz küçük olduğundan Fahri'nin miras malını korumak için mahkeme tarafından atanan vasisi olduğunu bildirmiştir. Vasisi olan Fahri'nin miras kalan kırk iki kuruş hissesini alıp faize yatırdığını ve parasını faizle birlikte toplam elli üç kuruş olduğunu iddia ederek sorulup hakkının alınmasını talep etmiştir. Davalı Fahri cevabında davacı Hatice'nin vasisi olduğunu ve Hatice'ye miras kalan elli üç kuruşu doğrulamış, lakin elinde olan nafaka hücceti gereğince dört sene Hatice'ye günlük Beşer akçe harcadığını ifade etmiştir. Fahri'nin ifadesine göre elli üç kuruşu Hatice'ye teslim etmesi için mahkeme tarafından kendisine tembihte bulunulmuştur.[726]

Vasilik yapan kadınların vasiliğini yaptıkları çocuklara miras kalan malları korumak için de dava açtıkları görülmektedir. Diyarbekir'in Ali Bin Reşid Mahallesi sakinelerinden Ahmed kızı Firdevs, vefat eden kocası Molla Hasan'dan olan çocukları Ahmed, Mehmed, Emetullah'ın vasileri olarak vekil aracılığıyla Mehmed oğlu Yusuf'a dava açmıştır. Dava neticesinde küçük çocuklara babalarından kalan eve Mehmed oğlu Yusuf 'un müdahale etmemesine karar verilmiştir.[727]

Kadınların mahkemeye en sık taşımış oldukları konulardan birisi kocaları öldükten sonra mehir haklarını alabilmek için açtıkları davalar olmuştur. Bu durumda

[723] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1117), No. 56, 217-b1.. ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 108-2.
[724] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, s.219, 2.
[725] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 108-1.
[726] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118), No. 57, 342-2.
[727] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1208-1209), No. 3749, 64-1.

kadınlar, bazen kocasının mirasçılarıyla bazen de çocukların vasileriyle karşı karşıya gelebilmişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden iken vefat eden el-hac Ali'nin hanımı el-Hac Abdülkadir kızı Halime'nin mehr-i muaccel ve müeccel miktarının kırk kuruş olduğunu, bunun 10 kuruşunu eşi hayatta iken aldığını belirterek geriye kalan 30 kuruşunu eytam sigarı Ahmed'den talep etmiştir. Halime, mehir iddiasını es-seyyid Hüseyin, Esma ve Emine isimli kişilerin şahitlikleriyle ispatlaması neticesinde Halime'ye Ömer'in mirasından 30 kuruş hakkının verilmesine karar verilmiştir.[728] Boşanma sonrası da mehir davaları sık sık mahkemeye taşınmıştır.[729] Nitekim Diyarbekir'de oturan Salih kızı Gülcü, mahkeme gününden iki gün önce kendisini boşayan Yusuf oğlu Ali'den mehrini ve nafakasını vermesi için dava açmıştır. Ali ise Gülcü'nün söz konusu on kuruş mehrini kendisine hibe ettiğini ve nafakası karşılığında ise evinde bulunan zahireyi kendisine verdiğini şahitlerin ifadeleriyle ispatlaması neticesinde Gülcü'nün davası reddedilmiştir.[730]

Kadınlar bazen de hırsızlık iddiasıyla mahkemeye başvurmuşlardır. Böyle bir durum, Ayıntab'ın Kayacık köyünden Ömer kızı Meryem'in Hüseyin oğlu Ahmed'e hırsızlık davası açmasıyla gündeme gelmiştir. Meryem, Ahmet'in altı gün önce gece vakti evinden bir hamâil (kılıç bağı, muska), şal, bir sim kuşak, bir kaftan, bir gömlek, üç yaşmak ve üç kile şeker gibi birtakım eşyalarını çaldığını iddia ederek dava açmıştır. Meryem Ahmed'e açtığı hırsızlık davasında tanık gösteremediğinden ve Ahmed'in yemin etmesinden dolayı davacı Meryem davasında haksız bulunmuştur.[731]

Kadınlar, mehir hakları hususunda eşleri dışındaki kişiler ile de anlaşmazlık yaşayabilmişlerdir. Bu durumda olan kadın hakkını aramak için yine mahkemeye başvurmuştur. Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesinden İbrahim kızı Halime, üvey babası Halil oğlu Halil isimli kişiye dava açmıştır. Davada babasının altı sene önce kendisini Sefer oğlu Ahmed isimli kişiye nikâhlayarak otuzüç kuruş mehr-i mukaddemini aldığını iddia etmiştir. Halil ise cevabında söz konusu otuz üç kuruşu aldığını, fakat Halime'nin isteğiyle bir sim kuşak, bir çift altın küpe, bir gömlek, bir münakkaş boğça, bir zıbun, bir don, bir makrame, bir uçkur, saç kaytanı, bir tabak, bir yorgan, bir döşek ve bir yastık alıp kendisine teslim ettiğini bildirerek Halime'nin kendisinde hiç hakkı kalmadığını ifade etmiştir. Konu tekrar Halime'ye sorulduğunda ise üveybabasının söz konusu eşyaları aldığını, fakat yirmi kuruşluk eşya alıp kendisine otuz kuruşa sayarak haksızlık ettiğini iddia etmiştir. Konunun aydınlanması için davalı Halil'e

[728] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 31-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118), No. 57, 117-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 272-1.

[729] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1143-1144), No. 82, 278-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1147-1148), No. 87, 127-1.

[730] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 342-3.

[731] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1117), No. 56, 78-1.

söylediklerinin doğru olduğuna dair yemin teklif edilmesi ve Halil'in yemin etmesi üzerine Halime davasında haksız bulunmuştur.[732]

Günümüzde de var olan kayınvalide ve gelin anlaşmazlığı 18. yüzyıl Osmanlı mahkemesine şu şekilde yansımıştır: Ayıntab'da Ehli Cefa mahallesinden Ebubekir kızı Hatice, kayınvalidesi Hatice'ye dava açarak kayınvalidesinin küçük kızı Emine'nin boğazına afyon koyduğunu ve kızının afyonun tesirinden öldüğünü iddia etmiştir. Fakat kayınvalide Hatice, bu iddiayı reddetmiş gelin Hatice de iddiasını ispatlayamayınca mahkeme, kayınvalide Hatice hakkında bir soruşturma yapmıştır. Bu soruşturma neticesinde Hatice'nin kendi halinde iyi biri olduğunun bildirilmesiyle gelin Hatice'nin kayınvalidesiyle çekişmesi yasaklanmıştır.[733] Böylece gelinin iddiası şahit olmaması sebebiyle ispatlanmayıp iddia olarak kalmıştır.

Nikâh feshini ispat etmek için de kadınların sık sık mahkemeyi kullandıkları görülmüştür. Ayıntab'ın Kozanlı mahallesinden Ali kızı Aişe, kocası Ali oğlu Ali'ye dava açmıştır. Davacı Aişe, bir sene önce velisi olan amcası diğer Ali'nin mehir tesmiyesi ile kendisini Ali'ye nikâhladığını o tarihten itibaren kendisinin Ali'nin evinde oturduğunu, ancak mahkeme günü hayız kanını görür görmez hemen kapıdan çıkıp amcasının yaptırdığı nikâhı feshettiğini şahitler önünde bildirdiğini ifade ederek nikâhın feshini ve ayrılığı talep etmiştir. Davalı Ali ise Aişe'nin nikâhını feshettiği iddiasını inkâr etmiştir. Fakat Aişe'nin nikâhını feshetmiş olduğunu şahitler ile ispatlaması neticesinde Aişe'nin Ali'den ayrılmasına karar verilmiştir.[734]

Gayrimüslim kadınlar da Müslüman kadınlar gibi mahkemede davacı konumda olabilmişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Musulluzade Mahallesinden Nasraniye Gazal kızı Gülistan, aynı mahalleden Ali oğlu Ebubekir Beşe'ye dava açarak Ebubekir ve mahkemede bulunmayan kardeşi Musa'nın kendi hallerinde olmadıklarını bildirmiştir. Davada Musa'nın oturduğu evin avlusuna gece yarısı girip odasının kapısını açtığını içeri girmeye kalkıştığında bağırdığını ve Musa'nın kaçtığını o sırada Ebubekir Beşe'nin de olay yerinde olduğunu iddia ederek davalıların ahlakî durumlarının mahalle ahalisinden sorulmasını talep etmiştir. Mahalleli gerçekten Ebubekir Beşe ve kardeşi Musa'nın kendi hallerinde olmadığını daima insanların namuslarına taarruz ve fesad üzere hareket ettiklerini ifade ederek onların tavır ve davranışlarından hoşnut olmadıklarını dile getirmiş ve mahalleden ihraçlarını talep etmişlerdir. Neticede mahkeme, davalı Ebubekir ve Musa'nın mahalleden ihraç edilmelerine karar vermiştir.[735] Gayrimüslim kadının davacı olduğu başka bir örnekte ise Diyarbekir'in Rumiyan mahallesinden Kul kızı Sultan isimli Nasraniye, İlhad oğlu Emsah'a dava açmıştır. Davada altı ay önce kayıp olan oğlu Tomcan'ın hanımı Erliye isimli

[732] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 273-2.
[733] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1141-1142), No. 81, 166-2.
[734] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 469-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1141-1142), No. 81, 171-1.
[735] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 114, 143-1.

Nasraniyeyi kocasının yanına götürmek bahanesiyle Emsah'ın Erzurum'a götürdüğünü ve kocanı bulamadık diyerek yine Diyarbekir'e getirdiğini birtakım ithamlarda bulunuduğunu ve uygunsuz sözler söylediğini iddia etmiştir. Ancak davalı Emsah'ın suçsuz olduğu anlaşılarak Sultan, çekişmeden men edilmiştir.[736]

Satın alma konusunda yaşanan anlaşmazlıklar da sık sık dava konusu olabiliyordu. Ayıntâb'ın Yahni mahallesinden Hasan kızı Ümmühani, vekil aracılığıyla kocası Mehmed oğlu Mahmud'a dava açmıştır. Davada Ümmühani, iki sene önce kocası Mahmud'dan yüz on kuruşa satın aldığı eve kocasının müdahalesinin yasaklanmasını talep etmiştir. Davalı Mehmed ise söz konusu satışı tamamen inkâr edince Ümmühani iddiasını ispatlamak için şahitlerin ifadelerine başvurmuştur. Hüseyin ve İsmail isimli kişiler, dava konusu evi Mahmud'un Ümmühani'ye yüz on kuruşa sattığını ifade ederek kendilerinin bu satış işlemine şahit olduklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine söz konusu evi Ümmühani'ye teslim etmesi için Mahmud'a tembihte bulunulmuş ve Mahmud'un bu konudaki tartışması yasaklanmıştır. [737]

Kadınlar, yaşadıkları her türlü mağduriyeti mahkemeye bildirmekten çekinmemişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın Cabi mahallesinden Hüseyin kızı Fatma, evinin kıble tarafında el-hac Ali oğlu Mehmed'in üst kat bir ev inşa ettiğini batı yönünde de yine bir üst kat ev inşa ettiğini belirtip yapılan bu yeni katların kendi evine zarar verdiğini bildirerek bu zararın giderilmesi için mahkemeye başvurmuştur.[738] Başka bir davada ise Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinden Osman kızı el-hace Emine, Abdullah ve Ali isimli kişilere dava açmıştır. Davada Leylancık'ta bulunan iki kıta dut bahçesinin her hafta pazar ve pazartesi gecesi iki pınar kuyusundan suyu alıp eskiden beri sulandığını, ancak Abdullah ve Ali'nin her hafta belirtilen günlerde su alınmasına mani olduklarını iddia etmiştir. Fatma, belirttiği günlerde bahçesinin sulandığını şahitler ile ispat etmesi neticesinde Abdurrahman ve Ali'nin müdahalesi yasaklanmıştır.[739] Kira geliri konusunda haksızlığa uğradığını düşünen Diyarbekir'in Camiünnebi mahallesinden Fatma Hatun, mahkemede evinin kira geliri konusunda kardeşi Seyyid Şeyh Abdurrahman ile aralarında çıkan anlaşmazlıktan ötürü açtığı davaya otuz kuruş sulh bedeli karşılığında son verdiğini bildirmiştir.[740]

Kadınlar haksızlığa uğradığında yeri geldiğinde babasını dahi mahkemeye şikâyet edebilmişlerdir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ümmühani, babası Seyyid Abdullah'a dava açarak aynı mahallede bulunan evini onbeş sene önce Hasan kızı Zemzem hatundan sekiz kuruşa satın aldığını ve kendi mülkü olduğunu, ancak babasının haksız yere zabtettiğini iddia ederek mülkünden el çekmesini talep etmiştir.

[736] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 147-2.
[737] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1132), No. 71, 36-b1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 114, 139-1, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 149-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 203-1.
[738] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 278-1.
[739] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1119-1121), No. 60, 268-2.
[740] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 243-1.

Söz konusu iddia davalıya sorulduğunda davalı Seyyid Abdullah, dava konusu evin kızının mülkü olduğunu inkâr etmiştir. Fakat şahitlerin ifadelerine başvurulunca dava konusu evin Ümmühani'nin mülkü olduğu ispatlanmış ve seyyid Abdullah'ın evden el çekmesine karar verilmiştir.[741]

Yukarıda verilen 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'a ait dava kayıtlarından anlaşılacağı üzere alım-satım, diyet, miras, mehir, hırsızlık ve kişisel birçok dava kadınlar tarafından mahkemeye taşınmıştır. Araştırma yapılan iki şehirde de birçok kadın özgürce mahkemeye başvurup mağduriyetlerini belirterek haksızlık karşısında sessiz kalmamışlardır. Ancak Ayıntab'da kadınların mahkemeye başvurma yoğunluğunun Diyarbekir'e nispeten daha fazla olduğu görülmüştür.

6.1.4. Davalı Kadınlar

Hukuka göre hak iddiasıyla dava açılan taraf davalı konumdadır.[742] 18. yüzyıla ait incelenen kayıtlarda kadınlar mahkemede davacı pozisyonda bulunabildikleri gibi davalı konumda da olabilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'in Kalenderhane Mahallesi halkından Aşur oğlu Molla Hasan, mahkemede komşusu Nebi kızı Aişe'nin atık suyunun kendisine zararı olduğunu bildirerek şikâyette bulunmuştur. Mahkeme, zararın engellemesi hususunda Aişe Hanıma tembihte bulunmuştur.[743] Söz konusu davada bir kadının komşusuna zarar verdiği iddiasıyla mahkemede davalı konumda olduğu görülmektedir.

Kimi zaman haksızlığa uğradığını iddia eden erkeklerin kadınlardan davacı oldukları tespit edilmiştir. Nitekim İskender Paşa Mahallesi ahalisinden İbrahim oğlu Mehmed, Mahmud kızı Fatma ve Mustafa kızı Bizar'a dava açmıştır. Davada Fatma ve Bizar'ın haksız yere kendisinden bin kuruş aldıklarını iddia ederek parasının alınmasını talep etmiştir. Konunun açıklığa kavuşması için mahkeme tarafından davacıdan iddiaları için şahit istenmiş fakat dava sonucu belirtilmemiştir.[744] Bu kaydın sonucu bilinmese de dava edilen kadınlara yöneltilen iddia ispatlanmadığından davacı taraf bir şey elde edemeyecektir. Zira Osmanlı mahkemesine başvuran davacının iddiada bulunduğu konuyu ispatlayabilmesi gerekirdi.

Kadınlar, bazen çok ağır ithamlarla mahkemede davalı konumda olabilmişlerdir. Ayıntab'ın Cevizlice Mahallesinden Mehmed oğlu es-Seyyid Mustafa, eski hanımı Zemzem ve Zemzem'in arkadaşı Teslime'ye dava açarak, üç sene önce Zemzem'le evliyken Zemzem'in Teslime ile anlaşıp bir buçuk yaşındaki kızı Hâdice'ye zehirli birşey yedirerek kızının ölümüne sebep olduğunu, ayrıca Teslime'nin Zemzem'in beline bilerek vurup dört aylık bir bebek düşürdüğünü iddia ederek gereğinin yapılmasını talep

[741] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 114, 139-1.
[742] Cevdet Yavuz, "Dava", 9/12.
[743] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1145), No. 3709, 27-2.
[744] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1215-1216), No. 3798, 14-2.

etmiştir. Davalı Zemzem ise eski kocasının ithamlarını tamamen reddederek kocasının kendisini boşadığını ve mehir hakkını talep ettiğinden kocasının bu tür iftiralarda bulunduğunu ifade etmiştir. Zemzem'in savunmasından sonra Seyyid Mustafa'dan iddiasını ispatlaması istendiğinde davasını ispatlayamadığı gerekçesiyle Seyyid Mustafa'nın davası reddedilmiştir.[745] Bu iddia boşanma sonrası ayrılan çiftler arasında yaşanan maddi bir problemin iftira niteliğinde bir ürünü gibi görünmektedir.

Evini terk eden evli kadına kocası tarafından dava açılabilmiştir. Örneğin Aynıtab'ın Şarkiyan mahallesinden Mehmed oğlu Musa, hanımı Mehmed kızı Rahime'yi dava ederek, Rahime'nin nikâhlı hanımı olduğunu, ancak bir buçuk sene önce annesinin yanına gittiğini hanımını kendi evlerine götürmek istediğinde ise kabul etmediğini ifade ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Rahime ise kocası Musa'nın söylediklerini doğrulayarak annesinin evinde kaldığını itiraf etmiştir. Bunun üzerine nikâhlı kocası Musa'nın evine gitmesi için Rahime'ye mahkeme tarafından tembihte bulunulmuştur.[746]

Zaman zaman kadınlara yönelik haksız yere davalar da açılmıştır. Ayıntab'ın İbni Şeker mahallesinden İbrahim kızı Aişe, el-hac Mehmed kızı Fatma'ya dava açarak aynı mahallede bulunan bir evin Fatma'nın mülkü olduğunu, söz konusu evi beş sene önce kendisine otuz bir kuruşa sattığını, ancak evi hala kendisine teslim etmediğini iddia ederek söz konusu evden el çekmesini talep etmiştir. Fatma'nın vekili Osman ise dava konusu evin Aişe'ye satıldığını, ancak satış sırasında evde beş sene oturulduktan sonra evin teslim edileceğinin şart koşulduğunu ifade etmiştir. Fakat Aişe şartla evi satın aldığını inkâr edince şahitlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin ifadeleri neticesinde davada Fatma'nın beş sene oturması şartıyla evin satıldığının anlaşılması üzerine Aişe'nin davası reddedilmiştir.[747] Buna benzer bir örnek de Diyarbekir mahkeme kayıtlarında tespit edilmiştir. Bu kayıtta, Çakal Mahallesi halkından Halil oğlu Seyyid Ömer'in Mehmed kızı Habibe'nin oturduğu evinde hakkı olduğu iddiasıyla Habibe'ye açtığı davada haksız olduğu anlaşılarak davası reddedilmiştir.[748]

Kadınlar kocaları öldükten sonra kocasının mirasçıları tarafından da dava edilebilmişlerdir. Ayıntab'ın Şarkiyan mahallesinden iken vefat eden Abdurrahman'ın mirasçılarından dayısı Yusuf, müteveffanın karısı Fatma'ya dava açarak, aynı mahallede bulunan evin Abdurrahman'ın muhallefatından olduğunu, ancak Fatma'nın el koyduğunu iddia edip hisesesini talep etmiştir. Davalı Fatma ise söz konusu evin vefat eden kocası Abdurrahman'ın mülkü olduğunu, ancak sekiz sene önce yirmi beş kuruş mehr-i muaccel ve müeccel karşılığında evi kendisine verdiğini ifade etmiştir.

[745] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1165), No. 109, 157-1.
[746] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1129-1130), No. 68, 208-1.
[747] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 231-1.
[748] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1136), No. 3746, 10-1.

Fatma'nın söylediklerinin şahitler tarafından da doğrulanması neticesinde Yusuf'un davası reddedilmiştir.[749]

Kadınlar, mahkemede üvey anne sıfatıyla da dava edilemişlerdir. Diyarbekir'li Zeliha ve Hatice, vefat eden anneleri Emine'nin mehrini vefat eden babalarının bıraktığı mirastan alabilmek için üvey annelerine dava açmıştır. Mahkeme sonucunda dava konusu elli kuruş mehrin Zeliha ve Hatice'nin babalarının mirasına sahip olan üvey anneleri Zeynep tarafından Zeliha ve Hatice'ye ödenmesi için karar alınmıştır.[750]

Osmanlı'da kızlar henüz küçükken velileri tarafından nikâhlandırılabilmekteydi. Ancak küçük kızın buluğ çağına girmesinden hemen sonra nikâhı istemediğini bildirmesi halinde kendisi adına velisinin yaptığı nikâh geçersiz sayılıyordu. Bu durumda kimi zaman erkek tarafı nikâhın feshini kabul etmeyip kızı dava edebilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Hüseyin isimli genç, amcası kızı Fatma'ya dava açarak, Fatma küçükken Fatma'nın otuz kuruş mehr-i muaccel otuz kuruş mehr-i müeccel tesmiyesiyle velayeten kendisine nikâhlandığını, ancak Fatma'nın buluğa erdiği anda evliliği kabul etmediğini iddia etmiştir. Fatma ise amcası Ebubekir'in kendisini nikâhladığını inkâr edip nikâhlandığından haberi olmadığını belirterek buluğ sonrası nikâhı kabul etmediğine yönelik yemin etmiştir. Bunun neticesinde Hüseyin'in davası reddedilmiştir.[751] Kadınlar, bazen nikâhın yapılmasına rağmen evlilik ilişkisini kabul etmedikleri gerekçesiyle de dava edilebilmişlerdir. Ayıntab'lı Mustafa oğlu İsa, Süleyman kızı Meryem isimli bikr-i baligaya dava açıp bir ay önce Meryem'e nikâh için kırk kuruş mehr-i muaccel ve kırk kuruş mehr-i müeccel verdiğini, ancak nikâh olduktan sonra Meryem'in hala evlilikten kaçındığını iddia etmiş ve bu beyanlarını şahitler tarafından da doğrulamıştır. Bunun üzerine Meryem'in evliliği kabul etmesine yönelik tembihte bulunulmuştur.[752]

Evladı tarafından dava edilen kadınlara da rastlanılmıştır. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden İbrahim kızı Halime, annesi Aişe'ye dava açarak yedi yıl önce annesindeki yirmi kuruş hakkını hibe ettiği takdirde annesinin kendisini evlendireceğini söylediği için söz konusu miktarı o zaman hibe ettiğini belirterek hile ile bu hibenin yaptırıldığı gerekçesiyle annesindeki hakkını talep etmiştir. Davalı Aişe ise cevabında söz konusu yirmi kuruşu kızı Halime'nin herhangi bir zorlama olmadan hüsn-i rızasıyla hibe ettiğini söylemiştir. Davacı Halime'den iddiasına yönelik şahit istenmiş fakat şahit gösteremediği için Halime davadan men edilmiştir.[753]

Gayrimüslim kadınlar da Müslüman kadınlar gibi çeşitli nedenlerle mahkemede dava edilebilmişlerdir. Ayıntab'ın Hayk-ı Müslüman mahallesinden Badr, Katun isimli Nasraniyyeye dava açarak Katun'un Arabkin köyünde bulunan bağını oğlu Vanik'in elli

[749] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1116-1120), No. 55, 145-1.
[750] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 213-1.
[751] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1117), No. 56, 207-1.
[752] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 116-5.
[753] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 273-3.

kuruş borcuna takas ettiğini, ancak hala bağı kendisine teslim etmediğini iddia etmiştir. Konunun araştırılması ve şahitlerin Badr'ın iddiasını doğrulaması neticesinde davalı Katun'un dava konusu bağı Badr'e teslim etmesine yönelik tembihte bulunulmuştur.[754]

Kadınlar, kocaları vefat ettikten sonra hayatlarını devam ettirip tekrar evlilik yapabiliyorlardı. Ancak kadınların ikinci evliliklerinden önce sahip oldukları mallar kimi zaman dava konusu olabiliyordu. Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden Mustafa oğlu Molla Ali, el-hac Mehmed kızı Zemzem hatuna davacı olmuştur. Davasında Kızılhisar köyünde bin seksen tiğek bağın es-seyyid Ömer ve es-seyyid Mehmed isimli kişilerin mülkleri olduğunu kendisinin es-seyyid Mehmed zimmetlerinde seksen kuruş hakkı olduğundan söz konusu bağı satın alıp zimmetlerinde olan seksen kuruşuna takas ettiklerini bu nedenle bağın kendi mülkü olduğunu ancak Zemzem'in iki seneden beri bağı zabt ettiğini iddia ederek Zemzem'in el çekmesini talep etmiştir. Zemzem'in vekili ise dava konusu bağın Zemzem'in önceki kocası el-hac Abdullah'ın mülkü olduğunu beş sene önce el-hac Abdullah vefat edince mirasçıları bağı Zemzem'in kırk kuruş mehr-i müecceli için beş sene önce müvekkilesine verdiklerine dair müvekkilinin elinde hüccet-i şer'iyye olduğunu ifade etmesi ve bunun ispatlanması neticesinde Molla Ali davasında haksız bulunmuştur.[755] Böylece kadın, resmi bir belge ile kendisine açılan davayı çürütmüştür.

Vasilik görevini icra eden kadınlara da çeşitli gerekçelerle dava açılmıştır. Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden el-hac Köle Mehmed'in hayatta iken mahallenin avarız vakfından bir sene vadeyle borç aldığı sonrasında ise vefat ettiği bildirilmiştir. Söz konusu evin teslimi için el-hac Köle Mehmed'in hanımı ve çocuklarının vasisi olan Emine'ye avarız vakfı mütevellisi tarafından dava açılmış ve borcun ödenmesi için tembihte bulunulmuştur.[756] Vasi tarafından da kadınlara dava açılmıştır. Diyarbekir'in İbrahim Bey mahallesinden Hüseyin oğlu Osman Ağa'nın küçük kızı Vesile'ye vasi olan Molla Mehmed, merhumun hanımı Hatice Hatuna dava açmıştır. Ancak kocasından köle ve cariye satın alan kadın, hakkını ispat ederek vasinin açtığı davayı reddetmiştir.[757]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar, çeşitli şekillerde dava edilebilmişlerdir. Davalı kadınların dava edildiği konular ise daha çok kişisel anlaşmazlıklara yönelik olmuştur.

[754] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 319-3.
[755] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1159-1160), No. 103, 189-1.
[756] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1172), No. 117, 118-1.
[757] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1206-1207), No. 3823, 67-2.

6.2. Kadınların İfa Ettiği Görevler

6.2.1. Vasi

Çeşitli nedenlerle haklarını kullanma ehliyetine sahip olmayan kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme sorumluluğunun veli veya hâkim tarafından başka bir kimseye tanınması vesâyet, bu yetkinin verildiği kişi vasi olarak tanımlanmıştır.[758] Hanefi mezhebine göre vasi tayin etme etme hakkı birinci olarak çocuğun babası, ikinci olarak dedesine üçüncü olarak ise kadıya aitti. Baba ve dede tarafından tayin edilen vasiye vasi-i muhtar, kadı tarafından görevlendirilen vasiye vasi-i mahsub denilmiştir.[759]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da vasilik görevi ile yetkilendirilen kadınlar tespit edilmiştir. Vasilikle görevlendirilen kadınlar, çocukların mallarının idaresi ve korunması işlerini gerçekleştirmişlerdir.

Çocuğun ebeveyni hayatta iken de vasi tayini yapılabilmiştir. Diyarbekir'in Hacı Abdurrahman Mescidi Şerîfi Mahallesinden Abdullah, Abdülkerim isimli kişinin vasi muhtarı Aişe Hatun aleyhindeki veraset davasında vefat eden Yasin'in cariyesi Abdullah kızı Mümtaze'den olan Abdulkerim isimli çocuğun vefat eden Yasin'in evladı olmadığını, Yasin'in Mümtaze'ye sahip olduğu tarihten altı ay sonra Mümtaze'nin Abdulkerim'i doğurduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine vasi muhtarı Aişe ise babası Hacı Yasin'in vefatından önce "cariyem Mümtaze'den mütevellid Abdülkerim ismi ile müsenna Mevlüd benim kendi sulb evladım olup vefat eder isem kızım Aişe Hatunu üzerine vasiyy-i muhtar nasb etdüm" dediğini bildirmiştir. Vasi muhtarı Aişe'nin babasının bu sözlerinin şahitlerin ifadeleriyle de doğrulanması neticesinde Abdullah'ın davasının reddedilmesine karar verilmiştir.[760] Bu belgede cariyeden doğan bir çocuğa kız kardeşinin vasi muhtarı olarak tayin edildiği müşahede edilmektedir. Vasi muhtarı görevini üstlenen kadın, cariye bir anneden dünyaya gelen çocuğun neseb hakkı konusunda mücadele ederek vesayetinde bulunan çocuğun zarar görmesini engellemiştir.

Vasi muhtarları sorumlu olduğu kişinin haklarını korumak için birtakım faaliyetlerde bulunurdu. Nitekim Diyarbekir'in Molla Alican Mahallesinden olup vefat eden Yusuf oğlu Hacı Ali'nin küçük kızı Havva'nın vasi muhtarı Aişe, müteveffa'nın büyük oğlu Yusuf aleyhinde açtığı davada bağ, menzil ve birtakım eşyalardan küçük Havva'nın hissesini talep etmiştir. Ancak söz konusu malların Yusuf'un kendi malları

---

[758] Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66., vasinin görevleri için ayrıca bk. Vasilik görevine getirilen kişi, çocuğun nafaka işlemlerini, baba ve annesinden kendisine kalan mal ve parayı çocuğun yararını gözeterek kullanması gerekmekteydi. Bk. Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 52.

[759] Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", 67.

[760] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 77-2.

olduğunun şahitlerin ifadeleriyle doğrulanması neticesinde vasi muhtarı Aişe'nin davası reddedilmiştir.[761]

Babalarını kaybeden küçük çocuklara öncelikle anneleri vasi olarak tayin edilirdi.[762] Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Müslüman olmayan kadınlar da vasilik görevini üstlenirlerdi. [763] Örneğin, Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden olup ölen Darvis oğlu Hızır'ın küçük oğulları diğer Hızır ve Yanos'a anneleri Arslan kızı Maryem vasi olarak tayin edilmiştir.[764]

Kadın karnındaki çocuğa dahi vasi tayin edilebilmekteydi. Diyarbekir'in Çopyan Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Osman oğlu Osman'ın henüz annesinin karnında olan çocuğuna intikal eden malları korumak ve işlerini görmek üzere annesi Hadice vasi tayin edilmiştir.[765] Söz konusu vasilik görevlendirmesinde henüz dünyaya gelmemiş çocuğun mallarını en iyi koruyabilecek kişinin çocuğun annesi olacağı düşüncesi etkili olmuş olmalıdır.

Küçük çocuklara annesi dışındakiler de vasi olarak atanabilirdi. Bu kişi bazen amcakızı[766] bazen teyze[767] bazen nine[768] kimi zaman hala[769] bazen de yakınlığı belirtilmeyen bir kadın[770] olabilmekteydi. Örneğin, Diyarbekir'in Camiünnebi

[761] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 3744, 7-1.

[762] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 197-2., Ddğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 3744, 20-2, 24-3, 25-b1, 29-2, 43-4, 10-2., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 151-1, 11-1., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1204-1205), No. 3753, 63-2., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 4-1., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1206-1207), No. 3823, 63-2, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1172-1173), No. 3796, 12-1, Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1206-1207), No. 3823, 63-2. Ayıntab'daki örnekler için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1116-1120), No. 55, 108-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1117), No. 56, 59-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118), No. 57, 12-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118-1119), No. 58, 84-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1134-1135), No. 73, 11-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 134-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1172), No. 117, 176-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1184-1191), No. 127, 10-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 250-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 75, 289-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1131-1138), No. 78, 79-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1141-1142), No. 81, 5-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1143-1144), No. 82, 145-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 179-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1149), No. 90, 81-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 296-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1156-1157), No. 100, 79-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 144-3.

[763] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1206-1207), No. 3823, 63-1., ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1172-1173), No. 3796, 8-1., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 3744, 8-1, 12-3.

[764] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1141-1142), No. 81, 172-b3., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1131-1138), No. 78, 158-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1143-1144), No. 82, 241-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 287-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1180-1181), No. 123, 24-3.

[765] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1172-1173), No. 3796, 15-2.

[766] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 3744, 13-1

[767] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 209-1.

[768] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1116-1120), No. 55, 133-1.

[769] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 3744, 18-3.

[770] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1181-1182), No. 3743, 55-2., belge için bk. "*Medine-i Amid mahallatından Hasırlı Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem fevt olan Hacı Numan b. Hacı Ebubekir'in sagir oğlu Ebubekir'e ve sagire kızı Emine'ye babaları müteveffâ-yı mezbûrdan müntakil emvâl eşyalarını hal-i rüşdlerine değin zabt u hıfza bir vasî nasb nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağla emanet ile maruf sadakat ile mevsûf ve vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdire olan baisetü'l-kitab*

Mahallesi halkından vefat eden Seyyid'in küçük kızı Vesile'ye halası Fatma vasi tayin edilmiştir.[771]

Vasilik yapan kadınlar, vasiliğini yaptığı çocukların mallarının soruşturulması ve korunması görevini gayet hassas bir şekilde yapmaktaydı. Bu bağlamda çocuğun hakkının yenilmemesi düşüncesiyle çocuk adına kadın vasi tarafından çeşitli davalar açılabilmekteydi. Nitekim Diyarbekir'in Camiünnebi Mahallesinde vefat eden Sürekçi Beyizâde Ali Bey'in yetim çocuklarının vasisi Hace Hatun, müteveffa Ali Beyin terekesi olduğunu iddia ettiği eşyalar için merhumun hanımı Münteha'ya açtığı davada Sürekçi Beyizade Ali Bey hayatta iken hanımı Münteha'nın söz konusu eşyaları bir mücevher kemer karşılığında satın aldığının ispatlanması ile davası reddedilmiştir.[772]

Vasi olarak tayin edilen kadınlar, vasisi olduğu çocuğun ekonomik varlıklarını koruma ve gözetlemeyi üstlenirlerdi. Ayıntab'ın Ali Neccar mahallesinde sakin iken vefat eden Ömer'in küçük oğulları Ömer ve Ali ve küçük kızı Fatma'ya babalarından kalan malların korunması için anneleri Zemzem vasi tayin edilmiştir.[773] Vasilik görevini yapanlar, vasisi oldukları çocukların malları ile yaptığı her türülü işlemi mahkemeye kaydettirirlerdi. Bu bağlamda vasiler, çocukların nafakalarını karşılamak için veya miras bırakan kişinin borçlarını ödemek için onlara miras kalan malları satmış olduklarını mahkemede kaydettirmişlerdir[774] Ayrıca Ayıntab'ın Zincirli Mahallesi ahalisinden iken vefat eden el-hac Hüseyin'in küçük oğlu Hüseyin'in annesi ve vasisi olan Safiye hatun, küçük Hüseyin'in mülkü olan tarla ve ceviz ağaçlarını Hüseyin'in nafakası için Mehmed isimli kişiye yirmi beş kuruşa sattığını mahkemede kayıt altına aldırmıştır.[775] Bu suretle vasilik yapan kadın sonradan ortaya çıkabilecek problemlere karşı önlem almış olmaktaydı.

Vasilik görevini icra eden kadınlar vasiliğini yaptığı küçük çocuklar için mahkemeden nafaka talebinde bulunabilmekteydi. Diyarbekir'in Göl Mescidi mahallesi

---

Aişe nam hatunu hâkim-i muvakkı-ı sadr-i kitab hazretleri vasî nasb ve tayin edib mezbûreden vesâyeti kabul ve hizmet-i lazımesin kemâ yenbağı edâya taahhüd iltizâm etmeğin mâ vak'a bi't-taleb ketb olundu."

[771] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 3744, 11-1.

[772] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 265-3., ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1172-1173), No. 3796, 12-1.

[773] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1116-1120), No. 55, 8-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1115), No. 53, 37-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1117), No. 56, 59-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118-1119), No. 58, 84-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 96-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1133-1134), No. 72, 13-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1141-1142), No. 81, 5-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 232-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 234-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 237-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1149), No. 90, 72-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 294-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1156-1157), No. 100, 167-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1172), No. 117, 153-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1184-1191), No. 127, 10-2., 23-1., 32-b4., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1139-1140), No. 79, 47-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1183-1196), No. 131, 8-2.

[774] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 279-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1134-1135), No. 73, 122-2.

[775] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1172), No. 117, 59-2.

halkından Ali'nin vefatıyla küçük oğlu Mustafa ile küçük kızı Aişe'ye vasileri olan anneleri Hadice'nin talebiyle günlük altışar akçe nafaka tayin edilmiştir.[776]Ayıntab'da da bu şekilde mahkemeye yansıyan birçok nafaka talebine ulaşılmıştır.[777]

Vasilik görevi yapan kadının vesayeti altında bulunan çocuk, büyüyünce menfaatine aykırı hareket edildiğini düşündüğünde mahkemeye başvurarak hakkını almak için vasisine dava açabilirdi. Bu açıklamaya örnek ise şu şekilde verilebilir: Diyarbekir'in Çağal mahallesinden Mehmed oğlu Hasan, annesi Fatma'dan miras kalan evin kendisi küçükken vasisi olan ceddesi İbrahim kızı Kâzibe'nin zabt ettiğini iddia ederek söz konusu evi talep etmiştir. Hasan'ın vasiliğini yapan Kazibe ise dava konusu evi Hasan'ın borcu ve on yıllık nafakasına takas ettiğini iddia etmiş, ancak savunmasına şahid gösterememesi sebebiyle evi Hasan'a teslim etmesi için Kazibe'ye tembihte bulunulmuştur.[778] Bu duruma benzer bir örnek de Ayıntab'ın Kanalıcı mahallesinde vuku bulmuştur. Şöyle ki, Devlet Mehmed kızı Fatma, Hamza oğlu Ali'ye dava açarak, babası Devlet Mehmed vefat ettiğinde Ali Beşe'nin vesayeten babasından kendisine kalan hissesini koruduğunu, ancak reşit olup malını talep ettiğinde ise Ali Beşenin çeşitli bahaneler öne sürerek yirmi beş kuruşunu vermediği gerekçesiyle haksızlığa uğradığını iddia edip hakkını talep etmiştir. Ali Beşe'nin kendisine yöneltilen bu iddiayı itiraf etmesi neticesinde Fatma'ya yirmi beş kuruş ödemesi için mahkeme tarafından Ali Beşeye tembihte bulunulmuştur.[779]

Kadınlar çocuklarının vasiliğini yapma görevini kimi zaman kabul etmeyebiliyorlardı. Bu durumda çocuğun vasiliği başka bir kişiye veriliyordu. Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesindenden iken vefat eden es-seyyid Ahmed Çelebi'nin küçük kızı şerîfe Emine'nin vasiliği annesi şerîfe Fatma'ya verildiği, ancak annesinin bu görevi kabul etmediği gerekçesiyle küçük kıza kardeşi es-seyyid Mehmed'in vasi tayin edilip vasisinin talebiyle günlük beş akçe nafaka takdir edilmiştir.[780]

Üvey anneler de vasilik görevine getirilebilmekteydi. Ayıntab'ın Boyacı mahallesinden iken vefat eden Bakkal el-hac Mustafa'nın küçük oğulları Mustafa ve Mehmed ve küçük kızı Aişe'ye üvey annesi el-hace Zehra hatun vasi tayin edilmiştir.[781] Başka bir belgede ise Müteveffa Gökoğlu Abraham Ağa'nın küçük oğlu Mehmed ve Ahmed'e üvey annesi Fatma hatunun vasi tayin edildiği diğer oğulları Ali ve Osman'a

[776] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1181-1182), No. 3743, 49-1.
[777] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No.86, 192-1., belge için bk. *"Medine-i Ayıntab'da Şehreküstü mahallesinde sakin iken bundan akdem fevt olan Şaban ibn Ali'nin sulbiye sagire kızı Emine'ye valdesi Aişe hatunun talebiyle sagire-yi mezbâreye yevmi dörder akçe nafaka ve kisve farz ve takdiri.."*. Diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1116-1120), No. 55, 133-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1134-1135), No. 73, 113-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 75, 150-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1149), No. 90, 72-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1159-1160), No. 103, 277-2.
[778] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 109-1.
[779] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 75, 112-1.
[780] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 147-1.
[781] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 197-3., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1155-1156), No. 99, 35-1.

ise anneleri Zehra hatunun vasi tayin edildiği kaydedilmiştir.[782] Mahkemeye yansıyan bu kayıtta küçük çocukların bir kısmına üvey annenin vasi tayin edilmiş bir kısmına da kendi anneleri vasi tayin edilmiştir.

Vasilik görevini yapan kişi ister kadın ister erkek olsun güvenilir ve dürüst olması şarttı. Vasinin ihaneti tespit edildiği takdirde vasilik görevi elinden alınıp azledilebilirdi. Bu konuyla ilgili bir sicil kaydında, vasilik görevinde dürüstlüğe aykırı davranış sergileyen kadın vasilik görevinden alınmıştır. Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden vefat eden el-hac Mehmed'in küçük kızı Fatma'ya annesi Rukiye vasi tayin edilmiştir. Ancak vasi Rukiye'nin hıyaneti ortaya çıkınca Rukiye vesayet görevinden ihrâc edilerek küçük kızın vasiliğine amcası Mehmed Efendi tayin edilmiştir.[783] Yine Diyarbekir'in Mustafa Paşa mahallesinde vefat eden Arap Hacı İsmail Ağa'nın küçük çocuklarına vasi tayin olunan anneleri Zeliha'nın hıyaneti sebebiyle vasilikten azledilerek yerine küçük çocukların ağabeyleri Hüseyin vasi olarak tayin edilmiştir.[784]

Kadınlar, azlonulma dışında çeşitli gerekçelerle vasilik görevini başkasına devredebilmekteydi. Ayıntab'da Şehreküstü mahallesinde vefat eden Ahmed oğlu Türkmen Mehmed'in küçük çocuklarının vasisi olan hanımı Hüseyin kızı Hüsniye evleneceği için Türkmen Mehmed'in annesi Elife'ye çocuğunun vasilik görevini bırakmıştır.[785] Diyarbekir'in Debbağhane mahallesinden Mustafa kızı Emine'nin, İbrahim adlı çocuğun vasiliğini yapamayacığını bildirip kendisini azletmesi sebebiyle çocuğun vasiliğine amcası Abdürrezzak getirilmiştir.[786]

Ebeveynini kaybeden küçük çocukların vasilik görevini yapan kişilerin vasilik muamelelerini takip etmek ve bu hususta kendilerine yardımda bulunmak maksadıyla bazen mahkeme tarafından vasiye ek olarak vasi nazırları da atanmakta idi.[787] Örneğin, Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden olup öldürülen Hüseyin oğlu Mehmed'in küçük oğlu Mehmed'e Musa oğlu Molla Mehmed vasi olarak tayin edilmiş ardından Ali kızı Hadice hatun da nazır tayin edilmiştir.[788]

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nde çocukların haklarının korunması yönünde vâsilik müessesesinin ciddi bir rol üstlendiği görülmektedir. 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da birçok kadın vasi tespit edilmiştir. Her iki şehirde de vasilik görevi öncelikle çocuğun yakın akrabalarına verilmiştir. Bununla birlikte akraba dışından kişilerin de vasi olarak tayin edilmiş olduğu kayıtlar da mevcuttur. Kendisine

[782] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1153), No. 95, 19-1.
[783] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1156-1157), No. 100, 172-b1, 149-2.
[784] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1172-1173), No. 3796, 130-3.
[785] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1177-1178), No. 122, 114-1.
[786] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 147-1.
[787] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu 5,* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 116. Ayrıca bk. Haldun Eroğlu, "On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasî Tayini: Antalya Örneği", *Çocuk Sağlığı Ve Hastalıkları Dergisi 50/4,(Ekim-Aralık 2007),* 285-288.
[788] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 75, 150-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1130-1131), No. 69, 142-2.

vasilik görevi verilen kadınların çoğunluğu vasiliğin gerektirdiği işleri usulünce yapmışlardır. Ancak usule aykırı hareket edenler görevlerinden alınmış yerlerine başka vasiler tayin edilmiştir.

Tablo 6.1. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadın ve Erkek Vasilerin Sayısal Verileri

Diyarbekir 3754 Numaralı H. 1151-1154 M. 1738-1741 Tarihli Sicil Kaydına Göre		**Ayıntab 93 Numaralı H. 1151-1154 M. 1738-1741 Tarihli Sicil Kaydına Göre**	
Kadın Vasi	12	Kadın Vasi	23
Erkek Vasi	7	Erkek Vasi	11
Kadın Vasilerin Oranı	%63	Kadın Vasilerin Oranı	%68
Erkek Vasilerin Oranı	%37	Erkek Vasilerin Oranı	%32
Diyarbekir ve Ayıntab'daki Vasilerin Birbirlerine Göre Oranları			
Diyarbekir'daki Kadın Vasilerin Ayıntab'daki Kadın Vasilere Oranı	%21	Ayıntab'daki Kadın Vasilerin Diyarbekir'daki Kadın Vasilere Oranı	%79
Diyarbekir'daki ErkekVasilerin Ayıntab'daki Erkek Vasilere Oranı	%39	Ayıntab'daki Erkek Vasilerin Diyarbekir'daki Erkek Vasilere Oranı	%61

Yukarıdaki tabloda Diyarbekir ve Ayıntab'ın aynı yıllara denk gelen sicil kayıtlarında kadın ve erkek vasi sayıları tespit edilmiştir. Bu rakamlara göre Diyarbekir ve Ayıntab'da bulunan kadın vasilerin erkek vasilere oranları verilmiştir. Bu oranlara göre Diyarbekir'de vasilik görevi verilen kadın ve erkek arasındaki oran ile Ayıntab'da vasilik görevi verilen kadın ve erkek arasındaki oran birbirlerine çok yakındır. Ancak rakamsal olarak kıyaslandığında Diyarbekir'deki vasilerin Ayıntab'daki vasilerden oldukça az olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Diyarbekir'de kadın vasilerin sayısı Ayıntab'a kıyasla bir hayli düşük olmuştur. Diyarbekir'deki erkek vasilerin de Ayıntab'daki erkek vasilerden az olduğu müşahede edilmektedir. Bu tabloda erkek vasi oranları verilmemiş olsaydı Diyarbekirde'ki kadın vasi sayısının Ayıntab'a kıyasla çok az olmasından kaynaklı Diyarbekir'de vasilik görevinde kadınların pek tercih edilmemiş olduğu yorumu yapılabilirdi. Ancak Diyarbekir'deki erkek vasilerin de Ayıntab'daki erkek vasilerden az olması, bu durumun kadınlara özgü olmadığını göstermektedir. İki şehir arasındaki vasilik görevi verilen kişilerin rakamlarındaki bu farklılığın oluşmasında ise Diyarbekir'deki vasi kayıtlarının mahkemeye Ayıntab'daki kadar kaydedilmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

6.2.2. Kayyım

İslâm hukukunda kısıtlı gurubuna giren ehliyetsiz veya eksik ehliyetli kişiler ile kayıplara karışan veya kendisinden haber alınamayan kişilerin yerine hâkim tarafından hukukî tasarrufta bulunmak maksadıyla tayin edilen kişiler, kayyım olarak ifade

edilmektedir.[789] Ayrıca vasi bırakmadan vefat edenin vasiyetlerini yerine getirmek için de kayyım tayin edilmekteydi.

Diyarbekir'de kaybolan kişilerin mallarını korumak için genellikle yakın akrabalarının kayyım olarak tayin edildiği görülmektedir. Nitekim Diyarbekir'in Murtaza Paşa mahallesinden olup kaybolan Abdullah oğlu Hacı Halil'in eşyalarını koruması için kız kardeşi Emine Hatun kayyım olarak tayin edilmiştir.[790] Ayıntab'ın Kozanlı mahallesinden kayıp olan Veli oğlu Yusuf'un malını koruması için ise kız kardeşi Fatma kayım olarak tayin edilmiştir.[791] Kaybolduktan sonra hiçbir şekilde haber alınamayan kişilere de kadınlar, kayyım olarak atanabilmiştir.[792]

Akıl sağlığı yerinde olmayan kişiler için de kadın kayyımlar tayin edilebilmekteydi. Nitekim Diyarbekir'in Ali Bin Reşid Mahallesinde mecnun olan Mehmed oğlu Balıkçı Ali'ye eski hanımı Şeyhmus kızı Huri kayyum tayin edilmiştir.[793]

Kayyımlıktan azledilen kadınlara da rastlanılmıştır. Diyarbekir'in Şeyh Yasin mahallesinden olup vefat eden Abdullah oğlu Hüseyin'in akli dengesi yerinde olmayan küçük oğlu Ahmed'in vasisi Bahar'ın azledilerek yerine Ahmed'in dayısı Seyyid Adem Çelebi tayin edilmiştir.[794]

Gayrimüslimler arasında da kayyımlık görevine tayin edilen kadınlar vardı. Nitekim Diyarbekir'in Mar Kozma Mahallesinden iken ölen İsak isimli Gayrimüslimin kayıp oğlu Melkon'a kız kardeşi Ketrine kayyum tayin edilmiştir.[795]

Henüz doğmamış çocuğun babasının vefat etmesi durumunda mallarının korunması için annesi kayyım tayin edilebiliyordu. Ayıntab'ın Kızılcahisar köyünden olup vefat eden el-hâc İbrahim'in hamile eşi Ali kızı Fatma hanımın karnındaki çocuğa babasından miras kalan malların muhafazası için çocuğun annesi Fatma kayyım tayin edilmiştir.[796]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kayıp, delilik gibi nedenlerle mallarını koruyamayacak durumda olan kişiler için kayyım tayin edilen kadınlar tespit edilmiştir.

---

[789] İsmail Özmel, "Kayyım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/107,

[790] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1205-1206), No. 3725, 17-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 327-1., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1204-1205), No. 3753, 63-3.

[791] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1134-1135), No. 73, 30-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1177-1178), No. 122, 101-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118), No. 57, 15-b3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1132), No. 71, 14-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1175-1176), No. 125, 15-2.

[792] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1184-1191), No. 127, 203-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1132), No. 71, 14-1.

[793] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 240-2., ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 331-2.

[794] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 3754, 354-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1189-1191), No. 129, 13-2.

[795] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1172-1173), No. 3796, 32-2., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1172-1173), No. 3796, 12-1.

[796] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 192-2.

Bu göreve getirilen kişilerin ise özellikle yakın akrabalardan seçilmiş olduğu görülmüştür.

6.3. Kadına Yönelik İşlenen Suçlar

6.3.1. Kadına Şiddet

Karşı tarafa fiziksel veya psikolojik açıdan maddi ve manevi olarak acı ve zarar veren davranış türleri, şiddet olarak tanımlanmaktadır.[797] Yapılan araştırmalarda şiddete en çok maruz kalanların kadın, çocuk ve yaşlılar olduğu tespit edilmiştir.[798] Kadına yönelik şiddetin varlığı, tarihsel olarak çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Günümüzden 3000 yıl öncesine ait olduğu tahmin edilen erkek ve kadın mumya kemikleri incelendiğinde, erkek mumya kemiklerinde %9-20 civarında kırığa rastlanırken, kadın mumya kemiklerinde %30-50 oranında kırık tespit edilmesi, kadına yönelik şiddetin varlığını düşündürmüştür.[799] Kadınlara şiddet uygulayan kişilerin genellikle onlarla yakın ilişkilere sahip kişiler olduğu üzerinde durulmaktadır.[800] Bireylerin şiddete eğilim veya şiddet davranışı göstermelerinde ise kişilerin içerisinde bulunduğu kültürel yapı, sosyalleşme biçimi ve aile yapısının etkili olduğu belirtilir.[801]

6.3.2. Koca Dayağı

Tarihin her safhasında kadınlar zaman zaman şiddete maruz kalmıştır. Kadınlar yaşadıkları şiddet karşısında kimi zaman susup boyun eğmiş, kimi zaman da kendileri için ızdırap haline gelen evliliklerinden kurtulma yollarını aramışlardır. Maalesef sessiz kalmayı tercih eden kadınlar hakkında herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat haksızlığa karşı mücadele eden kadınların ifadelerinden birtakım çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Bu maksatla 18. yüzyıl Osmanlısında yaşayan Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının seslerini duyurabildikleri mahkeme kayıtlarından şiddet gören kadınlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hanefi ve Şafii mezhebinde geçimsizlik ve eşe yönelik kötü muamele boşanma sebebi kabul edilmemektedir.[802] Ancak kadıların bu probleme çözüm bulabilmek için bazı tedbirler aldıklarına dikkat çekilmektedir. Öncelikle kadılar tarafından karı-koca arası düzeltilmeye çalışılarak kocanın hanımına iyi davranması yönünde tembihlerde

[797] Aynur Eryiğit Bader, *Kutsal Kitaplar Açısından Kadına Yönelik Şiddet ve Ayrımcılık,* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018), 16.
[798] Oğuz Polat, "Şiddet", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 22/1 (Mart 2007),* 16.
[799] Sezer Avcı, *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetine Genel Bakış,* (İstanbul: Hiper Yayın, 2020), 21.
[800] Oğuz Polat, "Şiddet", 19.
[801] İbrahim Akkaş-Zeki Uyanık, "Kadına Yönelik Şiddet", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi 6/1 (2016),* 34.
[802] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* 532.

bulunulmuştur. Fakat bu tembihin etki etmediği yani geçimsizlik ve kavgaya çözüm bulunamadığı noktalarda kadının boşanma isteğine karşı bazen kocası muhalaaya yönlendirilmiş bazen de mahkemenin ve çevrenin manevi baskısı ile "eğer eşimi döversem benden boş olsun" gibi bir boşanma şartı koşmaya yönlendirilmiş olduğu ifade edilmektedir.[803] Anlaşılacağı üzere mahkemenin geçimsizlik yaşayan karı-kocayı boşama yetkisi yoktu. Bu duruma çözüm olarak llk etapta hanımına kötü muamelede bulunan kocaya hanımıyla iyi anlaşması hususunda tembihte bulunulmuş sonrasında ise erkek çeşitli şekillerde boşanmaya yönlendirilmiştir.

Genellikle evli kadınların yaşadıkları şiddetin başrol oyuncusu kocalarıydı. Nitekim Diyarbekir'in Camiünnebi mahallesinden Timur kızı Zülfi Hanım, vekil ettiği Molla Mehmed vasıtasıyla kocası Ali'ye dava açarak, kocası tarafından darb edildiğini iddia edip tefrîkini talep etmiştir.[804] Bu örnekte görüldüğü üzere kocası tarafından dövülen kadın, kocasından boşanmak için mahkemeden tefrik yani boşanma kararı verilmesini istemiştir. Fakat İslâm hukukuna göre mahkemenin kötü muamele nedeniyle tefrîk kararını vermeyeceği kesindir. Ancak bu kayıtta mahkemenin karı-koca için ne tür bir karar verdiği bilinmemektedir.

Darp ile ilgili bir diğer dava ise Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinde yaşanmıştır. Ebubekir kızı Gülli, kocası Osman'a dava açarak bir gün önce Osman'ın kendisine bir değnek vurduğunu, sağ omzundan ve sağ kolundan yırtarak kanatıp vücudunu yaraladığını iddia etmiştir. Davalı Osman, savunmasında hanımının kendisine küfrettiğini kendisi de karşılık olarak hanımını dövdüğünü itiraf etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[805] Bu örnekte de aile içi fiziki ve sözlü şiddet iddiaları karşısında mahkemenin ne tür bir karar aldığı bilinmemektedir. Muhtemelen kadı tarafından evli çifte nasihatte bulunulmuştur. Gerekli uyarılar yapıldıktan sonra da karı kocanın arasının düzelmemesi durumunda karı-koca boşanmaya yönlendirilmiştir.

Evlilik sona erdikten sonra dahi kimi zaman eski koca şiddeti bitmeyebiliyordu. Öyle ki bu şiddetin derecesinin çok arttığı durumlar da yaşanabilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinde el-hâc İsmail kızı Meryem isimli kadının yaralandığı yerde mahkeme kurulmuştur. Meryem, olay günü güneş battıktan sonra eski kocası Mehmed oğlu el-Hâc Mustafa tarafından saldırıya uğradığını, bir siyah saplı bıçak ile bir sağ yanından, iki arkasından, bir sağ elinden, üç fercinden (üreme organının dış tarafı), üç sağ bacağından ve üç sol bacağından darp edilip yaralandığını ifade etmiştir. Bu ifade sonrasında Abdullah, Emine ve Aişe isimli kişiler, yaralı Meryem'in vücudunu incelediklerinde Meryem'in on üç yerinde bıçak yarası olduğunu bildirmişlerdir. Muayene sonrası yaralı Meryem, kendisini eski kocası el-hac Mustafa'nın darb edip

[803] M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku,* 129-130.
[804] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No. 3798, 29-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 147-1.
[805] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 130-1.

yaraladığını tesirinden vefat ederse ev sahibi el-hâc Ali ve mahalle ahalisinden hiçbir kişi ile herhangi bir davasının olmadığını bildirmiştir. Meryem'in annesi Aişe Fatma da kızı Meryem'in eski kocası el-hac Mustafa tarafından darp edilip yaralandığını başkasıyla bir davalarının olmadığını belirttikten sonra konunun incelenip durumların tekrar görüşülmesi kararlaştırılmıştır.[806] Bir başka mahkeme kaydında ise söz konusu belgedeki kişileri tekrar müşahede etmekteyiz. Nitekim Ayıntab'ın Cevizlice Mahallesinden el-hac İsmail kızı Meryem, annesi Aişe Fatma'yı vekil ederek eski kocası olan Mehmed oğlu el-hâc Mustafa tarafından saldırıya uğradığını bir siyah saplı bıçak ile bir sağ yanından, iki arkasından, bir sağ elinden, üç fercinden, üç sağ bacağından ve üç sol bacağından darp edilip yaralandığını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Fakat el-hac Mustafa iddiayı inkâr edince Aişe Fatma, Araban nahiyesinden Kara Fakiye köyünden Ahmed ve es-Seyyid Ebubekir isimli kişileri şahit göstermiştir. Şahitler, iddia edilen vakitte el-hâc Mustafa'nın boşadığı hanımı Meryem'i bir siyah kabzalı bıçak ile yaraladığını söylemeleri neticesinde gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.[807] Erkeğin boşandıktan sonra dahi bu şekilde ölüm darbeleriyle eski hanımını dövmesi kadına şiddetin en acımasızca örneklerinden sadece biridir.

Kadın, hamileyken de kocası tarafından şiddete uğratılıp hatta şiddetin etkisiyle karnındaki çocuğunu dahi kaybedebilmiştir. Ayıntab'ın Hayk-ı Zımmiyan mahallesinden İbrahim kızı Aişe, kocası Molla Abdulkadir'in bir buçuk sene önce karnına değnek ile vurup bunun tesirinden beş aylık bir erkek çocuk düşürdüğü iddiasıyla kocasına dava açtığını, fakat daha sonra davasından vazgeçtiğini mahkemeye kaydettirmiştir.[808]

Dehşet saçan kocaların şiddetinden kadınlar gibi bazen küçücük çocuklar da nasibini almışlardır. Bu durum, çocukların canice öldürülmesine varacak noktaya dahi gelebilmekteydi. Nitekim Diyarbekir'de oturan Hasan Abdallı taifesinden Zekeriya kızı Medine, kocası Durmuş oğlu Çirkin'in kendisini talak-ı selase ile boşadığını ve bir aylık oğlunu ise katlettiğini iddia ederek mahkemede kocasından mehir, nafaka ve diyet talebinde bulunmuştur. Ancak davalı Çirkin, eski hanımı Medine'nin söz konusu davalardan vazgeçtiğini bildirip davayı reddetmiştir. Sonrasında Medine'nin de davasından vazgeçmiş olduğunu söylemesi üzerine davası reddedilmiştir.[809] Bu davada kadının da ağır bir şiddete maruz kalmış olabileceği düşünülmektedir. Zira çocuğunu öldüren cani bir babanın karısını dövme ihtimali de bir hayli yüksektir.

Koca şiddetine dayanamayan bazı kadınlar, çareyi evlerini terk etmekte bulabilmişlerdir. Örneğin, Ayıntab'ın Eblehan mahallesinden Fatma, babası Ahmed'i vekil ederek kocası el-hac Hızır oğlu İbrahim'e açtığı dava açmıştır. Davada vekil

[806] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 199-2.
[807] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 200-1.
[808] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 115-1.
[809] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 80-3.

Ahmed, İbrahim'in on üç gün önce kızını haksız yere darp etmesinden dolayı kızının kocasının dayağından kaçıp babasının evine geldiğini, olaydan bir gün sonra ise kızını götürmek için damadı İbrahim geldiğinde damadına yine darb edersen diye sorduğunda ise İbrahim'in "darb idersem benden üç talâk boş olsun" diyerek boşanmayı şart koşup kızını götürdüğünü, ancak bir gün önce tekrar kendi evinde kızı Fatma'yı şiddetli bir şekilde dövüp vücudunun çeşitli yerlerini yaraladığını bildirmiştir. Bu durumda İbrahim'in şartının yerine gelerek kızından selâsen boşanmış olduğunu belirtip kızının elli kurus mehr-i muahhar ve iddet nafakasını talep etmiştir. Davalı İbrahim iddiaları inkâr edince Ahmed'in iddiası, şahitlerin ifadeleriyle doğrulanmış ve Fatma'nın boşanmış olduğuna karar verilerek mehr-i muahharı olan elli kuruş ve iddet nafakası için on kuruş Fatma'ya teslim etmesi için İbrahim'e tembihte bulunulmuştur.[810] Bu kayıtta görüleceği üzere kocası tarafından şiddet uygulanan kadın baba evine sığınmış, ancak sonrasında kocası tarafından bir daha dövülmeyeceğine ikna edilen kadın, tekrar kocasının şiddetine maruz kalmış ve nihayetinde boşanma gerçekleşmiştir.

Kadınların gördüğü şiddet bazen ölümle dahi sonuçlanabilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın Burç köyünden Ali, babası Mahmud'un dört gün önce ikindi vakti es-Seyyid Abdülkerim'in kapısı önünde annesi Aişe üzerine hücûm ederek bir beyaz saplı bıçak ile annesini sol bacağından yaraladığını, annesinin yaranın etkisiyle üç gün yatalak olduğnu ve tesirinden vefat ettiğini bildirerek inceleme yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından olay yerine gönderilen kişilerin yaptığı incelemeler neticesinde köy yerinde yaralanarak öldürülen Aişe'nin sol bacağından bıçakla yaralandığı ve tesirinden vefat ettiği teşhis edildikten sonra olayın görüşülmesine karar verilmiştir.[811] Bu örnekte bir kadının kocası tarafından öldürülmüş olduğu müşahede edilmiştir.

Bir diğer koca cinayeti ise Ayıntab'ın Zincirli mahallesi halkından olup vefat eden el-hac Veli kızı Aişe'nin mirasçılarının açtığı dava sayesinde öğrenilebilmektedir. Davada mirasçılar, vefat eden Aişe Fatma ile kocası Abdullah arasında bir ay önce yaşanan tartışma esnasında Abdullah'ın Aişe Fatma'nın sol yanına değnek ile bilerek vurduğunu darbın etkisinden kan aktığını ve yatalak olduğunu on beş saat sonra da vefat ettiğini ifade etmişlerdir. Aişe Fatma'nın katledilerek öldürüldüğü gerekçesiyle dem u diyeti ile zimmetinde olan elli kuruş mehr-i müeccelini kocası Abdullah'tan talep ettiklerinde Abdullah kendisine yöneltilen iddiaları inkâr etmiştir. Mirasçılar ve Abdullah arasında çıkan tartışmada Abdullah vefat eden Aişe Fatma'nın dem u diyeti hususunu inkâr etmiş ancak arabulucular sayesinde yüz otuz kuruş üzerine anlaşmışlardır.[812]

[810] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1180-1181), No. 123, 63-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 259-2.
[811] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1129-1130), No. 68, 307-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 59-2.
[812] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 131-1.

Kadınlar, şiddet görmüş olduklarını her zaman kanıtlayamıyorlardı. Nitekim Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden Mehmet kızı Rukiye, boşandığı kocası Mehmed Emin Efendi oğlu Seyyid Molla İbrahim'e dava açmıştır. Davada üç gün önce kocası Seyyid İbrahim'in kendisini dövdüğünü ve zorla zimmetinde olan on beş kuruş mehr-i muahhar, iddet nafakası ve bekleme süresindeki kalacak yer masrafından vazgeçirip küçük çocukları Seyyid Halil'i süt döneminin sonuna kadar karşılıksız emzirmek suretiyle kocası Seyyid İbrahim'in kendisini boşadığını iddia ederek zorla vazgeçirildiği haklarının eski kocasından alınmasını talep etmiştir. Fakat davalı es-seyyid İbrahim, muhalaa ile boşanmalarının hanımının rızasıyla olduğunu söylemiştir. Rukiye'nin de boşanmak için zorla haklarından vazgeçtiği iddiasını kanıtlayacak delili olmadığından davası reddedilmiştir.[813]

Mahkemede uğradıkları haksızlığı dile getirdikten sonra kendilerine tembihte bulunulan kocalar, mahkeme bittikten sonra şiddet içeren davranışlarına devam edebilmişlerdir. Ayıntab'ın Zincirli Mahallesinden Mustafa kızı Elife, iki gün önce mahkemeye gidip kocası Hasan oğlu Mehmed'in kendisini haksız yere dövüp eziyet ettiğini şikâyet ettiğinde kocasına mahkeme tarafından tembihte bulunulduğunu, ancak kocasının Demirci Pazarına gittiklerinde yine yumruk ile tekrar başına ve vücuduna şiddetle vurduğunu ifade ederek dava açmıştır. Fakat kocası tüm iddiaları inkâr edince Elife'den iddialarına yönelik şahit istenmiştir. Şahitlerin ifadeleri Elife'nin iddialarıyla uyuşunca Mehmed'in tazirine karar verilmiştir.[814] Kadınlar, kocalarının kendisini darp ettiğini mahkemeye bildirip iddialarını şahitlerle ispatladıkları takdirde genellikle kocalarına tazir cezası verildiği görülmektedir.[815]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarına göre kadınların zaman zaman koca şiddetine maruz kalmış oldukları görülmektedir. Bu şiddetin boyutu kimi zaman kadın ve çocuğunun canice öldürülmesine dahi ulaşabilmiştir. Kimi kadınlar, yaşadığı kötü muameleyi mahkemeye bildirerek kocalarından ayrılmayı talep etmiş ve yaşadıkları şiddete son vermek istemişlerdir. Mahkeme ise şiddet sebebiyle evlilikleri sonlandıramamış bu durumda hanımına şiddet uygulayan kocaya nasihatte bulunmuştur. Kimi kadınlar ise sessiz kalmayı yeğleyerek mahkemeye başvurmamışlardır. Bu durum da Diyarbekir ve Ayıntab mahkemelerindeki kadına yönelik suç vaklarının sayısını

[813] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1175-1176), No. 125, 45-2, ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1129-1130), No. 68, 266-2.
[814] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1129-1130), No. 68, 297-2.
[815] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1132), No. 71, 69-1., ta'zir cezası: Düzenlenmesi devlet başkanına veya onun vereceği yetkiyle hâkime bırakılan suçlar ta'zir olarak tanımlanmıştır. bk. M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 197. Ta'zir suçu: İslâm hukukunda had, kısas, diyet suçları dışında kalan hukuka uygun olmayan her hareket ta'zîr suçu olarak nitelendirilmiştir. bk. Mehmet Boynukalın, "Suç", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 37/454. tazir cezasını belirleyen: Had ve kısas suçlarında hâkimin takdir yetkisi yokken ta'zir cezasında hâkim cezaları belirler. bk. M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 197., tazir ceza türleri: Osmanlı ceza hukukunda, idam cezası (katl, siyaseten katl, salb, celd (sopa veya çomak), hapis cezası, sürgün (nefy, tağrib),suçluya öğüt verme (va'z), kınama, tehdit, teşhir, para cezası suçluya uygulanan ta'zir cezaları içerisinde gösterilmektedir. bk. Halil Cin- Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* 317-319.

etkilemiştir. Nitekim Diyarbekir'de koca dayağı vakaları tespit edilse de Ayıntab'da koca dayağına yönelik şikâyet oranlarının çok daha fazla olduğu görülmüştür.

6.3.3. Kadınların Aile Dışındaki Şahıslardan Gördüğü Şiddet

Kadınlar, hiç tanımadıkları insanlar tarafından da çeşitli şekillerde şiddete maruz bırakılabilmişlerdir. Bu cümleden olarak Diyarbekir'in Mazdoser köyünden Kav Ahmed kızı Perican, Osman oğlu Hüseyin isimli kişinin bir dava hususu için köylerine geldiğini, çıkan kavga esnasında Hüseyin'in ağzına taş atmasından dolayı ön alt dişlerinden birinin tamamen bir dişinin ise yarısının kırıldığını iddia ederek Hüseyin'den davacı olmuştur. Perican'ın mahkemede muayene edilip şahitlerin ifadeleriyle iddiasının doğrulanmasının ardından mahkeme gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[816] Bir diğer örnekte ise Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Arab el-hac Ali oğlu el-hac Mustafa ve kız kardeşi Hüsna'nın yeniçeri taifesinden kişilerin eziyetine maruz kaldıkları, Mustafa'nın birtakım eşyalarının alındığı kız kardeşinin ise darb edilmesinden ötürü çocuk düşürdüğü gerekçesiyle açmış oldukları davadan arabulucular sayesinde vazgeçtiklerini bildirmişlerdir.[817] Bu davada da bir kadının ailesi dışındaki kişiler tarafından şiddete maruz kaldığı anlaşılmıştır.

Kadına yönelik şiddet durumlarında kimi zaman darb edilen kadının ailesi ile darp eden taraf sulh yoluna gidebilmişlerdir. Diyarbekir'in Molla Bahaeddin Mahallesinden Hallacoğlu Musa ve hanımı Aişe vekil aracılığıyla gelinleri Nimet'in bostanda tekme ile karnının ve değnek ile azasının darp edildiğini ve bunun tesirinden yatalak olduğunu iki gün sonra karnındaki sekiz aylık bebeğini düşürdüğünü ondan iki gün sonra ise öldüğünü iddia ettikleri diyet davasında Ali oğlu Hasan Çelebi ile yirmi beş kuruş sulh bedeli karşılığında anlaşmaya varmışlardır.[818] Başka bir örnekte ise Diyarbekir'e bağlı Siverek kazasından el-Hac Ahmed, altı sene önce vefat eden hanımı Sultan'ı yumruk ile darp ettiği iddiasıyla Merdanlı oğlu Musli'ye açtığı davadan Musli ile anlaşarak davasını geri çekmiştir.[819]

Ayıntab'a bağlı Küçük Masara köyünden Mahmud kızı Teslime, aynı köyden Habib oğlu Mehmed'e dava açarak bir gün önce ikindi vakti sonrası köyde bulunan harman yerinde Mehmed'in kasıtlı olarak ağzına taş attığını ve bir beyaz ön dişinin düştüğünü iddia edip mahkemeden gereğinin yapılmasını istemiştir. Ancak Mehmet iddiayı inkâr edince şahitlerin ifadelerine başvurulması neticesinde Teslime'nin iddiası doğrulanmış ve kısas cezasına karar verilmiştir.[820]

Zina kasdıyla da darb edilen kadınlar vardı. Ayıntab'ın Hayk-ı Müslüman mahallesinden Mehmed kızı Fatma, vekil ettiği kardeşi Halil aracılığıyla Ahmed oğlu

[816] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 221-2.
[817] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 530-1.
[818] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 336-2.
[819] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 87-2.
[820] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 191-4.

Mustafa'ya dava açarak dava günü öğle vakti sırasında el-hac Mustafa'nın Fatma'ya Baş hamamı yakınında zina kastıyla yanaşıp vücudunun çeşitli yerlerini tartakladığını iddia ederek gereğinin yapılmasını istemiştir. El-hac Mustafa ise bu iddiayı inkâr edince vekil Halil, şahitlerin ifadelerine başvurarak iddiasını doğrulamıştır. Mahalle ahalisi de Fatma'nın hüsn-i halini Mustafa'nın ise su-i halini haber vermişlerdir.[821]

Zina kasdıyla darb vakalarından biri de Ayıntab'lı Şaban kızı Aişe'ye karşı yapılmıştır. Aişe, beş gün önce Mehmed isimli kişinin üzerine saldırdığını, bağırdığında Mehmed'in bıçak ile sol elini yaralayıp kaçtığını iddia etmiştir. Konunun araştırılması neticesinde darb izlerinin bulunduğu ve Aişe'nin kendi halinde bir kişi olduğu anlaşılsa da davanın sonucu bilinmemektedir.[822]

Ayıntab'a bağlı Kenayin isimli köyde vefat eden Aişe'nin evinde mahkeme kurulduğunda Fatma ve Döndü isimli hatunlar anneleri Aişe'nin üç gün önce Hasan oğlu Derviş'in damından kendi evine inerken Derviş'in annelerinin üzerine hücum edip sol kolunun bileğinden sallayıp iki tarafından yaraladığını ve tesirinden vefat ettiğini ifade etmişlerdir. Mahalle ahalisinin ifadeleri ve yapılan muayene sonucu vefat eden Aişe'nin sol kolunun bileğinin iki tarafında da yaralanma olduğunun anlaşılması neticesinde konunun aydınlatılması için olay yerine gönderilen kişilerin inceleme yapmaları istenmiştir.[823]

Bir taşla iki kadın birden darb edilebilmiştir. Örneğin, Ayıntab'da oturan Mustafa kızı Bağdad isimli yaralı kadın ve kocası, Hasan oğlu es-seyyid Ali'ye dava açmıştır. Davada üç gün önce öğleden sonra es-seyyid Ali'nin köyde bulunan Dur Ali isimli kişinin bağı içerisinde kendi hanımı Hatice'yi darp ederken yanlışlıkla bir taşın Bağdad'ın başına değmesinden dolayı iki gözü kapanıp sol kolunun yaralandığını ayrıca es-seyyid Ali'nin de Bağdad'ı yaraladığını söylemiş olduğunu bildirmişlerdir. Şahidlerin de bu iddiayı doğrulaması ile Bağdad'ın gözlerinde zarar ve illet hâsıl olduğu belirleninceye değin es-seyyid Ali'nin tevkif olunmasına karar verilmiştir.[824] Bu kayıtta kadını darb eden adamın tutuklanmasına karar verildiği görülmektedir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarına göre kadınların zaman zaman ailelerinden olmayan erkekler tarafından da darp edilmiş oldukları anlaşılmıştır. Kadınlara karşı bu saldırganlar, bazen mahkeme tarafından cezalandırılmış bazen de taraflar kendi aralarında sulh yolunu tercih etmişlerdir.

6.3.4. Tecavüze Teşebbüs/Tecavüz

Bir insanın haysiyet, şeref, saygınlık gibi kişilik değerleri ırz olarak ifade edilirken, kişilik haklarının herhangi bir hakarete maruz kalıp çiğnenmesi ise ırza

[821] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 197-2.
[822] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 201-1.
[823] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 11-2.
[824] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1117), No. 56, 16-2.

tecavüz olarak tanımlanmıştır. Zamanla "ırza tecavüz" tabiri iffet ve cinsi hayatla ilişkilendirilerek cinsel tecavüz anlamında kullanılmıştır.[825] İslâm hukukuna göre ırza tecavüz; zinanın cebir (zorla), ikrah (korkutma, tehdit) veya ızdırar (zaruret) halinde işlenmiş şeklidir. Daha açık bir ifadeyle bir erkeğin güç kullanarak zorla bir kadınla zina etmesidir.[826]

Osmanlı Mısır'ında tecavüz olaylarını ele alan bir çalışmada, çok sayıda tecavüz vakasının mahkemeye intikal ettiği belirtilmiştir.[827] Leslie Peirce, cinsel sarkıntılık ve evlilik dışı ilişkilerin mahkemede çokça dile getirilmesini bekâr kadın ve erkek açısından istenmeyen sonuçların düzeltilmesi konusunda mahkemenin yardımı ve koruması düşüncesiyle yapılmış olabileceği üzerinde durmuştur. Bu konuda kadın ve erkeğin devletin yargısına sığınmalarını, yörenin yargı kültüründen kaçmaları ihtimaliyle ilişkilendirir.[828] Peki, 18. yüzyıl Osmanlı'sının Diyarbekir ve Ayıntab'ında bu tür tecavüz vakaları mahkemeye nasıl yansıtılmıştır?

Şiddetin her türlüsü kabul edilemez bir durum olsa da sözlü tacizlerin olması cinsel tacizlere göre daha hafif kalmaktadır. Ancak bu sözlü tacizlerin iftira niteliğinde olması, kişiye yapılan ağır bir darbe niteliğindedir. İnceleme yapılan dönemde kadınların namusuna yönelik asılsız söylemlerde bulunulabildiği tespit edilmiştir. Nitekim Diyarbekir'in Molla Bahaeddin Mahallesi ahalisinden Zeynep ve Hatice kendilerine sözlü tacizde bulunduğunu iddia ederek Abdi isimli kişiye dava açmışlardır. Abdi'nin Zeynep ve Hatice'nin ırzlarına dil uzatıp "na-mahrem ekrâdı hanenize koyup onlar dahi size dürtüyor" dediğini iddia etmişlerdir. Zeynep ve Hatice iddialarını şahitlerin ifadeleriyle de ispatlamışlardır.[829] Bu kayıtta kadınların namusuna yönelik iftirada bulunulmuştur. Ancak davanın sonucu belirtilmemiştir.

Tecavüz ettikten sonra erkeğin kayıplara karışması halinde tecvüz edilen kadının yapabileceği hiçbir şey bulunmamaktaydı. Nitekim Diyarbekir'e bağlı Atak kazasında bulunan Ferek köyünde oturan Mehmet kızı Fatma, altı ay önce Mustafa'nın kendisine tecavüz edip kaçtığını bu nedenle Mustafa'nın babası Hasan'a dava açarak babasının Mustafa'yı bulup mahkemeye getirmesini talep etmiştir. Fakat davacı Fatma'nın ifadelerine göre kayıp olan Mustafa'nın mahkemeye getirilmesinin babası Hasan'dan hukuken istenemeyeceği gerekçesiyle Fatma'nın Mustafa'nın babası Hasan ile davası reddedilmiştir.[830] Kayıtta görüldüğü üzere kadın, kendisine tecavüz edip ardından

[825] Hayati Hökelekli, "Irz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/133-134.
[826] Sabri Erturhan, "Fıkhî Açıdan Nitelikli Cinsel Saldırı (Irza Geçme)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.XVI/2 (2012),* 27,
[827] Amira Sonbol, "Osmanlı Mısır'ı ve Modern Mısır'da Tecavüz ve Hukuk", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Necmiye Alpay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 219.
[828] Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet,* Çev. Ülkün Tansel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 477-481.
[829] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No. 3798, 14-5.
[830] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 57-3.

kayıplara karışan adamın ailesine dava açarak yaşadığı çaresizlikten kurtulmak istemiştir. Ancak açtığı davadan hukukî olarak hiçbir sonuç alamamıştır.

Tecavüz iddiasında bulunan kadınlar, tecavüz edildiklerine yönelik şahit gösteremedikleri takdirde davalarını ispat edemiyorlardı. Diyarbekir'in Çüngüş nahiyesine bağlı Ebutahir köyü sakinelerinden Mustafa kızı Rahime, Mehmed oğlu es-seyyid Ömer'e dava açarak geçen güz vaktinde bağından gelirken es-seyyid Ömer'in yoluna çıkıp değnek ile boynuna vurarak kendisini yere düşürdüğünü ve zorla tecavüz ettikten sonra kendisiyle nikâhlanacağını söyleyerek susmasını istemiştir. Ardından evine götürdüğünü yaklaşık dört ay onun evinde oturup oyalandığını hamile olup bir çocuk düşürdükten sonra ise kendisini nikâhlamayacağını söylediğini iddia etmiştir. Davalı es-seyyid Ömer, kendisine yöneltilen bu iddiaları inkâr edince Rahime'den iddiasına yönelik şahit istenmiştir. Fakat Rahime, şahit gösteremeyince es-seyyid Ömer elinde olan fetvayı göstererek kendisine açılan davadan kurtulmuştur.[831] Bu davada kadın tecavüze uğradığını iddia ederek mahkemeye başvurmuş, ancak davalı kendisine yöneltilen tecavüz iddiasını reddetmiştir. Kadın iddialarına yönelik şahit gösteremediğinden tecavüze uğradığını ispat edememiştir. Zira tecavüz iddiasının kanıtlanması oldukça zordu. İslâm hukukuna göre zina ile suçlanan kişiye hadd cezası verilebilmesi için iddia dört erkeğin şahitliğiyle ispat edilebilmektedir. Failin suçunu itiraf etmesi halinde de zina suçu ispat edilir. Haddi gerektiren suçlar Allah hakkı kabul edildiğinden zina iddiasında bulunulan kişiye yemin teklif edilemez.[832]

Kimi zaman kadınlar, bağırarak tecavüz edilmekten kurutulabilmişlerdir. Ayıntab'ın Kafir Öyüğü köyünden Hamza kızı Safiye, el-hac İsmail oğlu Eyyüb'e dava açarak üç gün önce köy yerindeki bahçede incir düşürürken Eyyüb'ün zina kastıyla yanaşıp üzerine düştüğünü bağırdığında ise üzerinden kalkıp kaçtığını iddia ederek el-hac İsmail oğlu Eyyüb'e dava açmıştır. Davalı Eyyüp iddiaları inkâr edince Safiye'den iddiasını kanıtlaması istenmiş Safiye'nin iddiasının şahitlerin ifadeleriyle doğrulaması üzerine mahkeme gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[833]

Tecavüz olayları günümüzde olduğu gibi geçmişte de küçük yaşlara kadar inebiliyordu. Ayıntab'ın Boyacı mahallesinden Musa kızı Fatma isimli küçük kızın ninesi Hüseyin kızı Elife, Kürkciyan mahallesinden Hamza oğlu Hasan isimli kişiye dava açarak Hasan'ın iki gün önce küçük Fatma'yı mağarabaşında bulunan bostana götürüp zorla bekâretini bozduğunu iddia ederek şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Hasan'ın da iki gün önce iddia edilen yerde Fatma'nın bikrini izâle ettiğini

[831] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1136), No. 3746, 5-2. Belgede geçen fetva için bk. "Zevci olmayan Hind'in hamli zahir oldukda mezbûre hamlim Zeyd'dendir demesiyle Zeyd şer´an zânî olmuş olur mu? Cevab: olmaz".
[832] Sabri Erturhan, "Fıkhî Açıdan Nitelikli Cinsel Saldırı (Irza Geçme)", 32-35.
[833] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 279-1.

itiraf etmesi üzerine mahkeme, Hasan'a şeran hadd (belirli suçlara İslâm'ın tayin ettiği ceza) gerektiği ve gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[834]

Tecavüzcü kişi, kendisine yöneltilen suçlamayı inkâr ettiği gibi kendisini aklamak için tecavüze yeltendiği kişiye iftira atma yoluna da gidebilmekteydi. Nitekim Ayıntab'a bağlı Kara Dinak köyünden Hasan kızı Raziye, Ali isimli kişiye dava açarak on gün önce Ali'nin sabah vakitlerinde tecavüz kastıyla evine gelip kendisine yanaştığını, zorladığında bağırdığını onun da kaçtığını iddia ederek konunun soruşturulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ali cevabında Raziye'nin kendi rızasıyla önce de birkaç defa kendisine teslim olup kendisi ile zina etmiş olduğunu on gün önce ise sabah vakitlerinde evine davet ettiği için zina kastıyla evine gidip Raziye'ye yanaştığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Raziye'nin tavır ve davranışları köy ahalisinden imam Molla Abdurrahman, Hamza, Abdüllatif, Halil, Ali, İsmail, Veli ve Abdülkerim isimli kişilere sorulduğunda Raziye'nin kendi halinde Saliha bir kadın olduğunu şimdiye kadar su-i haline rastlamadıklarını söyleyerek Raziye'nin hüsn-i halinde olduğunu bildirmişlerdir.[835] Görüldüğü üzere Raziye'ye hem tecavüz edilmeye kalkışılmış hem de kendisine iftira atılmıştır. Bunun üzerine Raziye'nin ahlakî durumu köy halkından sorulmuş ve köy halkı Raziye'nin kendi halinde bir kadın olduğunu bildirmiştir.

Kimi zaman kadına yapılan tecavüz, itiraf edilmiştir. Ayıntab'ın Beredin köyünden Mustafa oğlu Ali, aynı köyde oturan Ali kızı Hatice'nin öğle vakti zorla ağzını hırka ile kapatıp ona tecavüz ettiğini itiraf etmiştir.[836] Ancak bu kayıtta da tecavüzcüye nasıl bir ceza verilmiş olduğu tespit edilememiştir.

Sadece bekâr kadınlar değil, evli ve hamile olanlar da tecavüze uğrayabilmiştir. Ayıntab'ın Nurdane köyünden iken vefat eden Mehmed kızı Emine'nin kocası Ali oğlu Mehmed, aynı köyden Fazıl oğlu Kara Hamza'nın kendi bağında Feta isimli kadın vasıtalığıyla hanımı Emine'ye zina etmek kastıyla yapışıp zorladığında Emine'nin korkusundan bir erkek çocuk düşürdüğünü ve tesirinden yatalak olup vefat ettiğini belirterek bu ölüme sebep olan kişinin ise Feta'nın yardımıyla Hamza'nın olduğunu mahkemeye bildirmiştir.[837] İddia edilen bu tecavüz girişimi de kadın ve karnındaki çocuğun ölümüyle sonuçlanmıştır.

Evli kadınların evlerine kadar girip tecavüz etmeye kalkışan gözü dönmüş erkekler de mevcuttu. Ayıntab'ın Ağca Öyük köyünden Osman oğlu Mehmed isimli kişi el-hâc Ali oğlu Mehmed'e dava açarak iki gün önce Mehmed'in evine girip hanımı Abdullah kızı Meryem'e tecavüz kastıyla yanaştığını Meryem bağırınca da kaçtığını iddia etmiştir. Mehmed iddiasını ispat edemeyince davalı Mehmed'in ahlakî durumunun şahitler huzurunda görüşülmesi neticesinde şahitler, Mehmed'in kendi halinde

[834] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 191-1.
[835] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 123-b2.
[836] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 209-b2.
[837] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 73-b3.

olmadığını daha önce kendi hanımının kız kardeşinin de bekâretini izâle ettiğini bildirmişlerdir.[838]

Bir başka örnekte ise Ayıntab'ın Kürkciyan Mahallesi ahalisinden Osman oğlu Osman, Ali oğlu el-hac İsmail'e dava açarak iki gün önce el-hac İsmail'in gece vakti evine girip odasından eşyalarını çaldığını ifade etmiştir. Mahkeme günü ise gündüz vakti evine girip hanımı Bektaş kızı Halime üzerine çeşitli küfürler ile hücum ettiğini tecavüz kastıyla hanımına yanaştığını hanımı bağırınca çevreden bazılarının yetişmesiyle hanımının el-hac İsmail'in elinden kurtulduğunu iddia ederek şeran gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı iddiaları inkâr edince şahitlerin ifadeleri istenmiştir. Şahitlerin ifadeleri neticesinde Osman'ın iddiası doğrulanmıştır. Ardından mahalle ahalisinden elhac İsmail'in ahlakî durumu sorulduğunda el-hac İsmail'in kendi halinde olmadığı daima insanların namusuna taarruz ettiği ve geceleri darp aletiyle gezip insanlara su-i kasd ettiği ve içkici olduğu gerekçesiyle izalesi (yok etme) gereken bir kişi olduğunu bildirmişlerdir.[839]

Bazı erkekler, evli kadınların yatağına kadar gidip tecavüze yeltenebilmişlerdir. Ayıntab'ın Kızılcakend köyünden Ebubekir oğlu Mehmed, Avşar Ali oğlu Mehmed'e dava açarak sekiz gün önce gece yarısı hanımı Ali kızı Hatice'nin yatağına tecavüz niyetiyle geldiğini, hanımının bu durumun farkına varıp bağırmasıyla Mehmed'in kaçtığını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı Mehmet, iddiaları reddedince davacı Mehmed iddiasını ispatlamak için şahit göstermiş ve köy halkından kişiler de Avşar oğlu Mehmed'in kendi halinde olmadığını Müslümanların namusuna göz diktiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme, gereğinin yapılması kararı vermiştir.[840]

Mahkeme kayıtlarında akıl donduran çok farklı tecavüz iddialarına da rastlanılmıştır. Nitekim Ayıntab'ın Kanalıcı mahallesinden Osman kızı Elife, kayınbabası Süleyman oğlu Ebubekir'e dava açarak Ebubekir'in kendisini oğlu Süleyman isimli gençle nikâhladığını, ancak üç ay önce arefe günü Ebubekir'in kendisine tecavüz ettiğini iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı kayınbaba, bu iddiayı inkâr edince Elife'den iddiasını ispatlaması istenmiştir. Elife iddiasına yönelik şahit bulamayınca Ebubekir'in ahlakî durumu mahalle halkından soruşturulmuştur. Mahalle halkının Ebubekir'in kendi halinde doğru ve dindar bir adam olduğunu bildirmeleri üzerine mahkeme, gereğinin yapılması için karar vermiştir.[841] Bu kayıtta kayınbabanın oğluna nikâhladığı kıza yani gelinine tecavüz ettiği iddiası, şahit gösterilemeyince kanıtlanamamıştır. Mahalle ahalisi de kayınbaba hakkında olumlu görüşler sununca gelinin söyledikleri yalnızca iddia olarak kalmıştır. O dönemde

[838] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 326-b1.; ayrıca bk. Ali Emiri (H. 1136), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi,* No. 8/723.
[839] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 129-b1.
[840] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 137-2.
[841] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 70-3.

kamera olmaması, tıbbın bu olayı çözecek gelişmişlikte olmamasından ötürü bu tür iddiaların ispatlanabilmesi bir hayli zordu. Yaşanan bu duruma bakıldığında şayet gelin kayınbabası tarafından tecavüze uğramadı ise neden böyle bir iddia ortaya attı sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun birkaç cevabı olabilir. Mesela, gelin daha önce de tecavüze uğramış veya başka birisiyle bir ilişki yaşamış olabilir, gelin kayınbabası ile kişisel bir sorun yaşamış olduğundan kayınbabasına iftira atmış olabilir ya da gerçekten kayınbabası tarafından tecavüze uğramıştır. Dolayısıyla bu sorular üçgeninde kimin haklı kimin haksız olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Tecavüz iddiasını kadın ispatlayamadığında mahkeme davayı reddetmekteydi. Ayıntab'ın Beylerbeyi köyünden Mustafa oğlu Ali, Hacı Mehmed kızı Emine'ye tecavüz kasdıyla yanaşıp hançerle eziyet ettiğini iddia etmiştir. Ancak Emine'nin şahidinin olmaması sebebiyle Emine, Ali ile muarazadan men edilmiştir.[842]

Kadınların namusuna yönelik azgın davranışlarda bulunan kişilere mahalleden ihraç cezası verilmesi onların bu davranışlarda bulunmalarına bazen engel olamamıştır. Örneğin, Ayıntab'ın Orul köyünden Haçek isimli Gayrimüslim, aynı köyden Karanba Mehmet isimli kişiye dava açarak dört gün önce Karanba Mehmed'in zina kastıyla evine girip hanımına zina için ısrar ettiğini bu baskı karşısında hanımının çaresiz kalıp dayanamayarak evinin penceresinden kendisini atacağı sırada köy halkından bazı kişilerin yetişip hanımını canlı olarak kurtardığını iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. İddiaları inkâr eden Karanba Mehmed'in tavır ve davranışları köy halkından soruşturulmuştur. Köy halkı, Karanba Mehmed'in kendi halinde olmadığını daha önce de köy halkından Düyli oğlunun hanımı Elife ve Haçek isimli Gayrimüslimin hanımı Maryem, Beder isimli Gayrimüslimin hanımı diğer Maryem isimli kadınlara da aynı bu şekilde kötü niyetle saldırıp her zaman köy halkının namusuna kötü gözle baktığını bildirip köylerinden gönderilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca Karanba Mehmed'in daha önce Kafir Öyük köyü halkından olduğunu, oradan ihraç edilerek Orul köyüne geldiğini Orul köyü ahalisinden bir kişiyi zarara uğratırsa veya haksızlık ederse devlete bin kuruş vermekle taahhütte bulunduğu da kaydedilmiştir.[843] Görüldüğü üzere sarkıntılık yapan adamın daha önce de kötü fiiller yapmış olduğu için bulunduğu mahalleden ihraç edilmiş olması, onun kötü eylemlerde bulunmasında caydırıcı bir etken olmamıştır.

Ölüm tehdidinde bulunarak da tecavüz gerçekleştirilebilmiştir. Ayıntab'ın Göcek köyünden Ali kızı Meryem, aynı köyden Ahmet oğlu İsmail'e dava açarak mahkeme gününden on yedi gün önce evinde otururken İsmail'in gece yarısı evinin damından odasına girdiğini yatağındayken elindeki bıçağı boğazına dayayıp "bana ram ol yoksa seni boğazlarım" diyerek korkuttuğunu ve zorla bekâretini izale ettiğini (bekâret bozmak) iki gün önce de İsmail'in Ayıntab voyvodası tarafından konu için

[842] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1114-1115), No. 52, 27-3.
[843] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (11135), No. 75, 96-3.

çağrıldığında tecavüzü itiraf ettiğini iddia ederek gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı İsmail, iddiaları inkâr edince Meryem'den iddiasına yönelik ispat istenmiştir. Şahitlerin davalı İsmail'in Meryem'in bekâretini izale etmiş olduğunu söylediğini ifade etmeleri neticesinde gereğinin yapılması için karar verilmiştir.[844]

Tecavüz olayları zaman zaman arzıhâllere de yansımıştır. Tecavüz edenler, evli bekâr ayırt etmedikleri gibi tecavüz edecekleri kişinin henüz çocuk olması da onları bu kötü fiili yapmaktan alıkoymamıştır. Öyle görünüyor ki bu kişiler, yalnızca cinsiyete bakıp insanların hayatlarını karartmışlardır. Örneğin, Ayıntab'lı olduğunu belirten Hacı Ahmed, Ayıntab sakinlerinden Ceceli Çil oğlan ve oğlu Ali, Mustafa ve Ali Çelebi isimli dört kişinin bir acuze (kötü huylu) kadınla işbirliği yaptıklarını, bu kişilerin tahminen on yaşındaki baliğ olmuş kız kardeşini hamamdan gelirken bir şekilde kandırıp kendi evlerine çıkarttıklarını ve orada kız kardeşine tecavüz ettiklerini iddia etmiştir. Bu tecavüz olayından ötürü kız kardeşinin zanlılarının kaleye hapsedildiklerini, ancak sonrasında kaleden serbest bırakıldıklarını ve bunun kaymakam sayesinde olduğunu belirterek bu durumun kendilerine haksızlık ve eziyet olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine zanlının tekrar haps edilmesi ve şer'an gerekenin yapılması için tekrar yargılanmalarına karar verilmiştir.[845]

Tecavüz vakaları aile içerisinde de gerçekleşebilmiştir. Örneğin, eski karısının kız kardeşine tecavüz eden bir adamın mahkeme kaydı tespit edilmiştir.[846] Ayrıca üvey babası tarafından tecavüze uğramış olan kızların davalarına da rastlanılmıştır. Nitekim Ayıntab'ın Ulu Masara köyünden Ahmed kızı Fatma, üvey babası Hüseyin oğlu Çertik Hasan'a dava açmıştır. Fatma, mahkemede bulunan annesi Süleyman kızı Emine'nin hala üvey babası Hasan'ın nikâhlı hanımı olduğunu belirterek üç ay önce gece vakti üvey babası Hasan'ın yatağına gelerek kendisine tecavüz ettiğini iddia edip konunun soruşturulmasını talep etmiştir. Bunun üzerine köy ahalisinden İmam Molla Bekir, ve El-hac Cuma, Hasan, El-hac Hüseyin, El-hac Abdullah, El-hac Hüseyin, El-hac Ömer, Osman, Mehmed, Mustafa ve Yusuf isimli kişiler mahkemede Hasan'ın kendi halinde olmadığını sürekli başkalarının namusuna ve malına taarruz ve su-i kasd etmenin adeti olduğunu izalesi lazım gelen bir şaki olduğunu bundan önce de defalarca fesâd ve şekâveti zahir olup hiçbir şekilde ıslah olmadığını ifade ederek hepsi Hasan'ın su-i halini haber vermişlerdir. Emine'nin de kocası Hasan'ın kızı Fatma'ya tecavüz etmiş olduğunu söylemesi ile mahkeme gereğinin yapılacağını bildirmiştir.[847] Bu hadisede tecavüzün hemen değil de üç ay sonra mahkemeye yansıtılmış olması dikkat çekmektedir. Kızın mahkemeye geç başvurma sebebi bilinmezken, korkudan susması, gideceği yerinin olmaması, isminin lekeleneceği düşüncesi, annesini sıkıntıya sokmak

[844] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 239-1.
[845] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 445-1.
[846] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1153), No. 95, 221-1.
[847] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1124), No. 64, 154-1.

istememesi gibi düşüncelerin kızın harekete geçmemesinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Tecavüze uğradığını iddia eden kadınla tecavüzü reddeden erkeğin nikâhlanmış olduğu ilginç bulgulara da rastlanılmıştır. Ayıntab'ın Kozanlı mahallesinden Şerif kızı Sultan, Molla Yakub oğlu Molla Mehmed'e dava açarak onbeş gün önce Molla Mehmed'in kendisini evine götürüp bekâretini zorla izale ettiğini iddia ederek şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Ancak iddiayı davalı Molla Mehmed inkâr etmiş davacı Sultan da iddiasını ispatlayacak şahit gösteremeyince mahalle imamı olan Molla Abdurrahman ve cemâatinden Molla Mehmed'in durumu soruşturulmuş, onlar da Molla Mehmedin hüsn-i halini haber vermişlerdir. Aynı belgede tarafların rızalarıyla Sultan'ın Molla Mehmed'e nikâhlandığı kaydedilmiştir.[848] Kadının kendisine tecavüz ettiğini iddia ettiği kişiye karşı şahidinin olmaması, ancak iddia sahibi kadın ve dava ettiği adamın karşılıklı rızalarıyla birbirleriyle evlenmeleri akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Adam şayet tecavüz etmediyse neden kendisini suçlayan bir kadınla evlendi? Sorusu cevaplanamayan bir soru olarak kalmıştır.

Tecavüz edildikten sonra canice öldürülen küçük kızların yer aldığı oldukça ağır vakalar tespit edilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Kızılca Mescid mahallesinden iken öldürülen Emine isimli küçük kızın babası el-Hâc Mustafa ve annesi Şehribani, Seyyid Ali oğlu Seyyid Veli isimli genç çocuğa dava açarak on gün önce Seyyid Veli'nin sagire (küçük) kızları Emine'yi Boyacı mahallesinden tecavüz kastıyla yoldan zorla alıp Hacı Arab deresi isimli yere götürdüğünü söylemişlerdir. Söz konusu yerde küçük Emine'nin zorla bekâretini izale ettikten sonra beyaz saplı bıçakla boğazlayıp katl ettiğini iddia ederek şer'an gerekenin yapılması ve kısas kararı verilmesini talep etmişlerdir. Davalı Seyyid Veli ifadesinde on gün önce Seyyid el-Hâc Mustafa ve Şehribani'nin küçük kızları Emine'yi Boyacı mahallesinden tecavüz kastıyla götürüp Hacı Arab Deresi denilen yerde zorla bekâretini izâle ettikten sonra beyaz saplı bıçak ile boğazlayarak katlettiğini itiraf etmiştir. Bunun üzerine es-Seyyid el-Hâc Mustafa ve Şehribani ellerinde olan fetva gereğince es-Seyyid Veli'nin kısâsen katl olunmasını talep etmişlerdir. Fetvaya göre de mahkeme es-Seyyid Veli için kısas kararı vermiştir.[849] Böylece küçük Emine'nin tecavüzcüsü ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Tecavüz edilen masum küçük çocukların yaşamlarına aileleri tarafından da son verilebilmiştir. Ayıntab'ın Göcek köyünden Mehmed oğlu Mustafa, aynı köyden Ali oğlu Ahmed isimli genç erkeğe dava açarak Ahmed'in bir gün önce köy önündeki tarlada kızı sagire Aişe'ye tecavüz ettiğini iddia ederek şer'an gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Ahmed'in iddia edildiği gibi bir gün önce tarlada küçük Aişe'ye

[848] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1127), No. 66, 144-2.

[849] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1127), No. 66, 148-2., belgede geçen fetva için bk. "zeyd Hind sağireyi zina ve bekâretini izâle itdikden sonra beyaz sablı bıçak ile boğazlayub amden katl itdim deyu tav'an ikrâr eylese ikrârı sahih olub hindin velisi zeydi kısas itdirmeğe kadir olur mu? cevab: ba sevabında olur".

tecavüz ettiğini itiraf etmesi neticesinde gereğinin yapılması için karar verilmiştir.[850] Söz konusu mahkeme kaydında tarlada tecavüz edilen küçük Aişe'nin başka bir belgede dayısı tarafından acımasızca hayatına son verildiği müşahede edilmektedir. Göcek köyünden Mustafa kızı Aişe isimli küçük kızın annesi Veli kızı Esma ile babası Mehmed oğlu Mustafa, mahkeme gecesi gece yarısı Aişe'nin dayısı Mehmed'in kendi evlerine misafir olarak geldiğini ve Aişe'yi bıçak ile göğsünden, sağ yanından ve belinden toplamda dört yerinden yaraladığını ifade ederek Aişe'nin yaraların tesirinden vefat ettiğini, kızlarının katilinin dayısı olduğunu mahalle ahalisine yönelik diyete dair herhangi bir davalarının olmadığını bildirmişlerdir.[851]

Bazı tecavüz örneklerinde ise tecavüzcü ile tecavüz edilen kızların evlendirildiği görülmektedir. Ayıntab'ın Bey Mahallesi sakinlerinden Hasan oğlu Mehmed, Şarkiyan mahallesinden Ahmed oğlu diğer Mehmed isimli kişiye dava açmıştır. Davada Şekre isimli küçük kızın vefat eden kardeşi Mustafa'nın kızı olduğunu, üç buçuk sene önce diğer Mehmed'in küçük Şekre'ye tecavüz ettiğini ve kendisinin küçük kızın velisi olduğu halde üç sene önce Şekre'nin annesi Ümmühan'ın Şekre'yi kırk kuruş mukaddem ve kırk kuruş muahhar tesmiyesiyle diğer Mehmed'e nikâh-ı fasid ile nikâhladığını nikâhın fesadına binaen küçük kızın tefrikini ve tecavüz ettiği için diğer Mehmed'den şer'an lazım gelen mehr-i mislini talep etmiştir. Davalı diğer Mehmed'in küçük kıza tecavüz ettiğini sonra nikâh-ı fasid ile kendisine nikâhladığını ifade etmesi neticesinde küçük kızı annesi Ümmühan'ın nikâhlamasının caiz olmadığı için Şekre'nin tefrikine hüküm verilerek Şekre'nin mehr-i mislini velisi Mehmed'e teslim etmesi için diğer Mehmed'e tembihte bulunulmuştur.[852]

İncelenen 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında zaman zaman küçük kızların, bekâr veya evli kadınların çeşitli şekillerde tecavüze maruz kalmış oldukları görülmüştür. Bazı kadınlar yatağında uyurken, bazıları yolu kesilerek, bazıları tehdit edilerek insafsızca cinsel saldırıya uğramışlardır. Irzlarına saldırılan kimi kadınlara iftira atılmış, kiminin karnındaki çocuğunun düşmesine sebep olunmuş, kiminin ise canına kıyılmıştır. Yukarıda verilen örneklere bakıldığında Diyarbekir'e kıyasla Ayıntab'da çok daha fazla tecavüz hadisesinin mahkemeye yansıtıldığı görülmektedir. İncelenen sicil kayıtlarına göre Ayıntab'da 25, Diyarbekir'da 1 tecavüz vakası tespit edilmiştir. Coğrafi olarak iki komşu şehir arasında bu denli fark olmasının birçok sebebi olabilir. Bu durum, toplumsal normlardan dolayı Diyarbekir kadınlarının mahkemeyi çok sık kullanmamasından kaynaklanabilirdi. Bir diğer ihtimal ise Diyarbekir halkının tecavüz hadisesini namus diye nitelendirip konuyu yargıya taşımadan cezasını sessizce kendi aralarında vermiş olabilecekleridir. Başka bir ihtimal de gerçekten Diyarbekir'de tecavüz hadiselerinin çok az yaşanmış olabileceğidir.

[850] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1139-1140), No. 79, 397-1.
[851] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1139-1140), No. 79, 404-3.
[852] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1153), No. 95, 161-1.

6.3.5. Kandırma-Kaçırma

18. yüzyıl Ayıntab mahkeme kayıtlarında kadınların kandırılmış veya kaçırılmış olduklarına dair iddialar da mahkemeye intikal eden konular içerisinde yer almaktadır. Bu cümleden olarak Ayıntab mahkemesine yansıyan bir kayıtta Kıllı cemaatinden Yusuf oğlu Mehmed, Barak Türkmanından Ali'ye dava açmıştır. Davada kırk gün önce kendisi Nizib kasabasındayken hanımı Cennet'i Ali'nin kandırıp Hüveydi dağında Arab oğlu olarak bilinen Kara Hasan isimli kişinin evine götürdüğünü iddia ederek şer'an gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı Ali, kendisine yöneltilen iddiaları inkâr etmiştir. Davacı Mehmed ise iddiasını şahitlerin ifadeleriyle ispatlaması neticesinde kaybolan Cennet'in durumu ortaya çıkıncaya kadar davalı Ali'nin hapsedilmesine karar verilmiştir.[853]

Bir diğer kandırma iddiasında ise Ayıntab'ın Cedid köyünden Karkın Hasan, aynı köyden Osman isimli kişiye dava açarak Osman'ın dört ay önce nikâhlı hanımı Ümmühâni'yi kandırıp gece vakti evinden çıkararak Ayıntab'a götürdüğünü, hanımının bundan ötürü kendisine nefsini teslim etmediğini iddia etmiş, şer'an gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Osman ise söz konusu tarihte Hasan'ın Ümmühan'ı dövdüğü ve yaralama girişiminde bulunduğu için Ümmühan'ın elinden kaçıp Ayıntab'a gittiğini, kendisinin bu durumla asla alakasının olmadığını belirterek iddiayı tamamen inkâr etmiştir. Bu sebeple davacı Hasan'dan iddiasına yönelik şahit istenmiş, ancak Hasan, şahit gösterememiştir. Yapılan soruşturma neticesinde ise köy halkı, Osman'ın kendi halinde dürüst bir insan olduğunu ve bu iddianın bir iftira olduğunu söz konusu tarihte Ümmühani'nin gündüz vakti mahrem akrabasıyla köyden Ayıntab'a gittiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Hasan'ın davası reddedilmiştir.[854] Bu davada evli kadını kandırma iddiasının doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Ayıntab'ın Tehfetan? köyünden İbrahim oğlu Mehmed, üç gün önce hanımı Veli kızı Aişe'yi Tahirli aşiretinden Halil oğlu Hüseyin isimli şakinin gündüz vakti zorla götürüp kaçırdığını belirterek düşmanının Hüseyin olduğu köy ahalisinden kimseyle bir davasının olmadığını mahkemeye kaydettirmiştir. [855]

Kız kaçırma hadiselerinde kızın kendi isteğiyle de kaçmış olduğu dava örnekleri mevcuttur. Nitekim Ayıntab'ın Tevbe mahallesinden Hüseyin oğlu Osman, mahkeme gecesi Ahmed oğlu Osman'ın kendisine namahrem olan kız kardeşi Hadice'yi kandırarak kendi evine götürdüğü için kendisi de amcası Cafer ile kız kardeşini elinden kurtarmak için Osman'ın evine vardıklarında kız kardeşi Hatice'nin Osman ile aynı odada olduğunu belirtmiştir. Hatice'yi Osman'ın elinden almak için kız kardeşine vurduklarında ise Osman'ın üzerlerine hücum ettiğini hatta kız kardeşinin saçından tuttuğunda Osman'ın bıçak ile Hatice'nin saçını kesip Hatice'yi elinden aldığını ve

[853] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 75, 281-1.
[854] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1177-1178), No. 122, 2-1.
[855] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1133-1134), No. 72, 135-2.

başka bir yere kaçırdığını iddia etmiştir. Ayrıca Hüseyin, konunun sorulmasını talep edip bir fetevâ-yı şerife çıkarmıştır. Fetva gereğince Osman'ın hapsedilmesine karar verilmiştir. Davalı Osman'ın Hatice'nin kaçmasını sağladığı yönündeki iddianın şahitlerin ifadeleriyle doğrulanması ile mahkeme gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[856] Bu kayıtta Hüseyin'in, kız kardeşinin kandırılarak kaçırıldığını iddia etmesine rağmen Hatice'nin kendi isteğiyle kaçmış olduğu düşünülmektedir.

Son derece ilginç olan kız kaçırma vakaları da görülebilmekte idi. Nitekim Ayıntab'ın Hacı Baba mahallesinden Hasan oğlu Hasan, Bilal ve oğlu Ali'ye hitap ederek bir ay önce gece vakti evine Ali'nin iki arkadaşıyla gelip odası içinde olan on kuruş değerinde bir sim kumaş, altı kuruş değerinde bir küpe, iki kuruş değerinde bir top ketan ve kızı Hadice isimli bikr-i baligayı (daha önce evlenmemiş kız) alıp kaçtığını ifade etmiştir. Ancak sonrasında kaçırılan kızının rızasıyla Ali'ye nikâhlandığını söz konusu eşyaları Ali'den almak için dava edecekken aralarına arabulucular girip dava konusu eşyalardan on kuruş değerinde olan kuşağı Ali'nin teslim ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Ali'nin babası Bilal'in ise kendi kızı Fatma'yı oğlu Yusuf'a nikâhladığını eşya vesair davalardan kendisi ve oğlu Yusuf'un Bilal ve Ali'ye yönelik herhangi bir davalarının olmadığını bildirmişlerdir.[857] Bu belgede Hasan isimli kişinin evinden eşyalarla birlikte kızını da alıp götüren Ali, kaçırdığı kızla nikâh yapmıştır. Kızla birlikte kıymetli eşyaların da götürülmesi kaçma olayından kızın haberi olabileceğini düşündürmektedir. Hasan'ın kızını kaçıranlara açtığı davada arabulucular sayesinde evden kaçırılan kuşağın geri verilmesi ve hırsızlık yapan Ali'nin babasının kendi kızını oğlunun hırsızlık yaptığı evin sahibinin oğlu ile nikâhlaması, kaçırılan kıza karşılık kaçıranlardan kız alınarak uzlaşmaya varmış olduklarını göstermektedir.

Bir başka örnekte ise Ayıntab'ın Yahni mahallesinden Mehmed oğlu es-seyyid Ali, Mehmed oğlu Süleyman Beşe'ye dava açarak üç sene önce kızı Fatma'yı, Süleyman Beşenin dört gün saklayıp gece başka bir yere götürür iken elinden kurtulduğunu yine dört gün önce kızı Fatma'nın Süleyman Beşeye nâmahrem iken evlerinde kaçmayı konuştuklarını iddia edip gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Süleyman, daha öce Fatma'nın kendisinin evine gelip bu şehirden başka bir şehre kaçalım dediğini, ancak şimdiki kaçması hakkında bir bilgisinin olmadığını söylemiş, davalı Süleyman'ın ifadesine göre kendisine na-mahrem olan Fatma ile kendi evinde

[856] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1133-1134), No. 72, 151-3., belgede geçen fetva için bk. "Zeyd hadîa ile amrın kız karındaşı hindi menzilinden ihrac eylese zeyd hindi getürüb yahud hindin ma´rufı malum olununcaya dek habs olunur mu cevab: ba-savabında olur". Habs: Sözlükte, habs kelimesi, "mücazat niyetiyle veya davası görülünceye kadar kaçmamak için bir yere kapama, mahbese atma, tescîn, tutma, zabt etme olarak tanımlanmıştır. bk. Şemseddin Sami, "habs", *Kâmûs-ı Türkî,* 539. hapis cezasının verildiği fiiller: Kamu güvenliği, genel ahlâk ve adâb, toplumun ortak dini değerleri, devlet nizâmı, yargı emniyeti, ve kamu otoritesi aleyhine işlenen suçların ta'zir cezası içerisine girdiği ve bu gibi durumlarda İslam hukukçularının genellikle hapis cezasını gerekli gördükleri belirtilir. bk. Ali Bardakoğlu, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/58.

[857] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1149), No. 90, 149-1.

konuşmasının suç olduğu belirtilmiştir.[858] Bu vakada ortadan kaybolan kızın kaçırılıp kaçırılmadığı veya ne sebeple ortada görünmediği çözüme kavuşmamıştır.

18. yüzyıl mahkeme kayıtlarında Ayıntab'da kandırma ve kaçırma türünde kayıtlar tespit edilirken, Diyarbekir'de bu türden kayıtlar tespit edilememiştir. Bunun sebebi Diyarbekir'de yaşanan olayların mahkemeye pek yansıtılmamasına bağlı olabilir. Ayıntab'da yaşanan kaçırılma olayları değerlendirildiğinde ise özellikle evli kadınların kandırılarak kaçırıldığı düşünülse de bekâr kadınların kendi istekleriyle kaçırılmış oldukları düşünülmektedir.

6.3.6. Hırsızlık ve Gasp

Başkasına ait olan belli değere sahip saklanmış bir malı mülk edinmek için gizli bir şekilde alma hırsızlık olarak tarif edilmiştir. Burada çalınan malın nesne olması ve belli bir değerin üzerinde yani Hanefîlere göre on, Mâlikî, Şâfii ve Hanbelîlere göre üç dirhem gümüş olması gerektiği belirtilir.[859] Bu tip hırsızlık suçunun had cezasını gerektirip iki şahid ve suçlunun ikrarı ile sabit olacağı, şahit veya suçlunun itirafının eksik olduğu takdirde ise ta'zir cezası verileceği belirtilmektedir. Hanefilere göre tüm unsurları barındıran hadd-i sirkatın cezasında çalınan malın aynı duruyorsa iadesi, aynı durmuyorsa tazmini gerekmez. Hırsızın birinci suçunda sağ eli bilekten kesilir, ikincide sol ayağı topuktan kesilir, üçüncüde ise tövbe edinceye kadar hapsedilir.[860] Osmanlı hukuk sisteminde hırsızlık suçu ifade edilirken "sirkat" kelimesi kullanılmıştır. 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar çeşitli şekillerde hırsızlık olaylarına maruz kalmışlardır.

Mülkiyeti kendisine ait olmayan bir eşyanın izinsiz olarak alınması gizlice yapıldığı gibi alenen de yapılmaktaydı. Bu alenen yapılma şekli kimi zaman yağma girişimi şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin, Diyarbekir'ın Çermik nahiyesinin bazı köylerinde Ömerkanlı oymağından Molla Hindioğlu Şahin adlı eşkıyanın insanları öldürüp Ilıca Hamamındaki nisa taifesinin üzerlerindeki kıyafetleri yağmaladığı tespit edilince Molla Hindioğlu Şahin adlı eşkıyanın görüldüğü yerde yakalanıp hakkında gerekli muamelenin yapılması kararı verilmiştir.[861] Bu kayıtta kadınların hamamda iken topluca hırsızlık ve yağma faaliyetine maruz kalmış oldukları görülmektedir.

Eşyaları çalınmış olan kadınlar, haklarını almak için yıllar sonra dahi mahkemeye başvurabilmekteydi. Ayıntab'ın Şumnı köyünden Abdulahlim kızı Melike, Gözi Kıllı cemaatinden Hasan oğlu es-seyyid İsmai'e dava açarak es-seyyid İsmail'in onbir sene önce köylerine gelip evini basıp haksız yere yirmi kuruş değerinde bir

[858] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1159-1160), No. 103, 241-2.
[859] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 180.
[860] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 306.
[861] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 63-3.

hançer, bir el ibriği, iki yorgan, iki döşek, dört kile nohut ve bir merkep çaldığını iddia ederek sorulup alınmasını talep etmiştir. Ancak davalı iddiaları inkâr edince şahidlerin ifadelerine başvurulmuş şahitlerin ifadeleri ile Melike'nin iddiasının doğrulanması neticesinde gasbedilen eşyaları Melike'ye teslim etmesi için es-seyyid İsmail'e tembihte bulunulmuştur.[862]

Kadınların yolları kesilerek de eşyaları çalınabilmekteydi. Ayıntab'ın Kürd köyünden Ebuderda kızı Selver hatun, Kıllı reayasından olup aynı köyden Veli Mehmed oğlu Seydi'ye dava açarak bir gün önce köy yakınındaki dağa odun toplamak için gittiğinde Seydi'nin kılıç ile üzerine hücum ederek sim kemer kuşağıyla bir miktar parasını zorla aldığını iddia etmiştir. Ancak Seydi'nin bu iddiayı reddetmesi üzerine şahidlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin ifadeleri neticesinde Seydi'nin kendi halinde olmadığı yol kesip hırsızlık yaptığı sabit olduğundan haydut Seydi'nin asılmasına karar vermiştir.[863] Bu kayıttaki eşkıyanın bir kadının yolunu kesip eşyalarını çalması, onun en son suçu olmuş, zira suçlu idam cezasına çarptırılmıştır.

Kadına yönelik bir başka hırsızlık davasını Ayıntab'ın Kanalıcı mahallesinden Abdullah kızı Hatice, Karaçomak köyü ahalisinden Kara Ebubekir'e açmıştır. Davada Hatice, Kara Ebubekir'in evini taşrasından delerek içeri girdiğini ve bin kuruşluk eşyasını çaldığını, önceden de Erzurumlu hacının bir miktar malını gece vakti çaldığını iddia etmiştir. Kara Ebubekir'in hırsızlık ve daima geceleri darp aletiyle gezip insanların evlerini açıp mallarını almasının kanıtlanması üzerine bu kişinin katline karar verilmiştir.[864] Bu kayıtta hırsıza katledilme cezası verilmesi, hırsızın suç dosyasının kabarık olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Hırsızlar din, milliyet ve cinsiyet ayırt etmiyorlardı. Ancak kadınları daha çok tercih ediyorlardı. Nitekim Ayıntab'ın Orul köyünden Ağya kızı Altun isimli Gayrimüslim kadın, aynı köyden Osman oğlu Mehmed'e dava açarak Mehmed'in dört gün önce gündüz vakti oturduğu odasına girip bıçak ile üzerine hücum ettiğini fiil-i şen'i (kötü fiil, ırza geçmek) için "benim menzilime gel" dediğini ipekli bir sade, bir gömlek, iki çekmeli çenber, dört yemeni ve yaşmak vesair eşyalarını alıp gittiğini iddia ederek şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Mehmet, kendisine yöneltilen iddiaları itiraf etmiş ve köy halkından bazı kişiler de Mehmed'in sui halinden haber vermişlerdir.[865]

Söz oyunları yani yalancılıkla da hırsızlar kadınların mallarını alabilmişlerdir. Örneğin, Diyarbekir'ın Çüngüş kazasına bağlı Yukarı Adiş köyünden Manik isimli Gayrimüslim sunduğu arzuhalde beş sene önce kendisi başka bir şehirde iken aynı köyden Murad isimli Gayrimüslimin 'benim senin zevcinden satın alıverdiğim katır

[862] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1118-1119), No. 58, 197-2.
[863] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1131-1139), No. 78, 186 -1.
[864] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1135), No. 109, 145-1.
[865] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1131-1138), No. 78, 200-b2., diğer örnekler ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1159-1160), No. 103, 280-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1139-1140), No. 79, 22-3.

hırsızlık çıkmış' diyerek hanımı Raho'yu hapsettiğini ve elli kuruş akçesini haksız yere zorla aldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Raho adlı kadının hakkının tamamen alınıp şer'an gereğinin yapılması için emir verilmiştir.[866]

Kadınlar zaman zaman hırsızlardan da şiddet görebilmişlerdir. Örneğin, Ayıntab'ın Kenayin köyünden Mehmed kızı Fatma, iki gün önce gece vakti evine giren Mehmed'in bazı eşyalarını almış olduğunu gördüğünde bağırdığını, bağırınca Mehmed'in boğazına bastığını ve parmağını ağzına koyarak ittiğini hala izlerinin olduğunu ve başkalarının da eşya ve namuslarına kastetmeyi adet edindiğini iddia edip Mehmed'e dava açmıştır. Ayrıca davalının hal ve hareketlerinin köy halkından sorulmasını talep etmiştir. Köy halkı davalı Mehmed'in kendi halinde olmadığını, daima Müslümanların eşya ve namusuna kasd ettiğini bildirmişlerdir.[867] Bu kayıtta eşyaları çalınan kadına susması için şiddet uygulanmış olduğu görülmektedir.

Hırsızlık iddialarını ispatlayamayan kadınlar, açtıkları davadan ne yazık ki hiçbirşey elde edemiyorlardı.[868] Ancak kadınlar, ispat edemedikleri hırsızlık davalarında kimi zaman sulh yoluna gidebilmişlerdir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Aişe hatun vekil tayin ettiği kardeşi aracılığıyla İbrahim, Molla Mehmed, Ali ve Molla Mustafa isimli kişilerin iki ay önce gece vakti evinden bir sim kuşak, bir altın küpe, iki al leğen, bir bakraç, iki yorgan, iki kilim, bir döşek, bir tas ve bir sahan aldığını iddia etmiştir. Ancak Aişe'nin davasını ispat edememesi sebebiyle aracılar vesilesiyle davacı olduğu kişiler ile yirmi beş kuruş karşılığında sulh yaptıkları kaydedilmiştir.[869]

Kadınlar, bazen evlerinin önüne bekçi olarak koydukları hizmetçi kölesinin hırsızlara yardım etmesiyle[870] bazen kiracısı tarafından hırsızlığa uğratılabilmişlerdir. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Fatma, Ali Neccar mahallesinden Hacı Mustafa oğlu Ali'ye dava açarak Ali'nin evinin alt katında kira ile oturduğunu iki ay önce sandık içinde doksan dokuz yaldız altın ile üç kuruş kıymetinde bir altın kulak küpesi vesair eşyalarını çaldığını iddia ederek çalınan eşyalarının teslim edilmesini istemiştir. Davalı Ali ise kendisine yönelik iddiaları inkâr edince Fatma, Şehreküstü mahallesinden Ahmed ve Mustafa isimli kişileri şahit göstermiştir. Şahitlerin Ali'nin yirmi gün önce Fatma'nın sandığından doksan dokuz yaldız altunu ile diğer eşyaları aldım dediğine şahit olduklarını söylemeleri neticesinde çalınan eşyaları Fatma'ya geri vermesi için Ali'ye tembihte bulunulmuştur.[871]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkemesine ait kadınlara yönelik hırsızlık kayıtları karşılaştırıldığında Ayıntab'daki hırsızlık hadiselerinin çok daha fazla olduğu

[866] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H.1155-1167), No. 1, 40-2.
[867] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1117), No. 56, 186-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1133-1134), No. 72, 80-1.
[868] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1215-1216), No. 3798, 6-5., Ayıntab'daki örnek için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 228-1
[869] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1120-1121), No. 59, 141-3.
[870] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 240-2
[871] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1146-1147), No. 86, 239-1.

görülmektedir. Vakalar incelendiğinde kadınların genellikle evlerindeki eşyaların çalınmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kadınlar bazen de yol kesme, yağma, kandırma usulleriyle de hırsızlığa uğratılmışlardır. Hırsızlar çoğunlukla kadınların evde olmadıkları vakitleri seçmişlerdir. Kadınların çalınan eşyaları içerisinde ise genel itibariyle ev eşyaları ve ziynet eşyaları bulunmaktaydı.

6.3.7. Küfür

Küfür, nedeni çok az anlaşılabilen bir insan davranışı olmasına rağmen, bazı bilim adamları tarafından insanın doğasında var olan şiddet duygusunun kişiyi bu davranışa sürüklediği ileri sürülmüştür. Kişinin en saygı duyduğu varlıkları üzerine söylenen ve psikolojik şiddet içeren sözler kişiye zarar vermeyi amaçlar.[872]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında kadınlara zaman zaman sözlü saldırıda bulunulduğuna yönelik belgeler tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda şetm sözcüğü küfür manasında kullanılmış olup bazen de şetm sözcüğünün devamına eklenen galiza kelimesi ile ağır küfür edilmiş olduğu belirtilmek istenmiştir. Kadınlara yöneltilen küfürler bazen bir mülk anlaşmazlığı için, bazen cinsel sapıklık için bazen de anne evlat arasında çıkan tartışmada kullanılmıştır. Her ne sebeple olursa olsun diğer saldırı çeşitlerinde olduğu gibi sözlü saldırının da hiçbir haklı gerekçesi yoktur.

Diyarbekir mahkemesine yansıyan bir küfür kaydı şu şekildedir: Hüsrev Paşa mahallesinden Feyzullah kızı Aişe, Abdullah isimli kişiden bir ev aldığını ancak Abdullah'ın her zaman evine gelip "hanemden çık ben gelip oturayım" diyerek kavga edip kendisine ağır küfürler ettiğini ve haksız yere şikâyet ettiğini iddia ederek gereğinin yapılmasını istemiştir. Fakat davalı Abdullah, Aişe'yi ev hususunda şikâyet etmediğini ailesine dil uzattığı için şikâyette bulunduğunu söylemiştir.[873] Bu iddianın alım satım işlemi sonrasında meydana gelmiş olduğu davalı ve davacının beyanından anlaşılmaktadır. Ancak davada davacı ve davalının iki farklı iddiası yer almaktadır. Ancak belge ayrıntı içermediğinden ne yazık ki haklı haksız ayrımı yapılamadığından olayın neticesi öğrenilememiştir.

Küfür olayına kadınlar sadece bireysel olarak değil, ev halkının tümüne yöneltilmesi ile de maruz kalabilmişlerdir. Diyarbekir'in Hani kazasının Zoğ İbrahim köyü sakinlerinden Osman Ağa, köy ve mezralarda Kör Çelo, Ahmed ve Hamdan isimli kişilerin insanlara zulüm ve yağma yaptıklarını on üç gün önce de bu kişilerin evini basıp kendisini ve cariyesi Hatice'yi Kılıçla darp edip küfür ve çeşitli eziyet ettiklerini iddia etmiştir. Osman Ağa'nın bu iddiasını şahitlerin ifadeleriyle ispatlaması üzerine konunun araştırılmasına karar verilmiştir.[874]

---

[872] Mehmet Salih Erkek, "Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür", *Tarih Okulu Dergisi/28 (Aralık 2016),* 226.
[873] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1215-1216), No. 3798, 25-3.
[874] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1136), No. 3789, 8-1.

Kadınlara yöneltilen saldırı ve küfürlerin kendini bilmez insanlar tarafından yapıldığı düşünülünce kişi üzerindeki tesirinin bir nebze de olsa hafifleme ihtimali olabilir. Lakin küfre maruz kalan kişi bir anne ve bunu gerçekleştiren kişi bir evlat ise şüphe yok ki bunun kadın üzerindeki etkisi çok daha şiddetli bir hal alır. Bir annenin para için maruz kaldığı küfür ve şiddet olayı bir mahkeme kaydına şu şekilde sirayet etmiştir: Diyarbekir'de merhum Lagarîzâde Ahmed Efendi'nin kethüdası Abdullah Çelebi, merhumun oğlu Mustafa Efendi'nin çeşitli suçları için Diyarbekir'den ihrac edilip Alipınar'a gönderildiğinde annesi Şerife Emetullah'a: "azimetimiz için aldığınız akçeyi bana vermediniz, bana akçe ver harçlık edeyim" dediğini öldürme kastıyla ona tüfeng ve kılıç ile hücum edip ağır küfürler ettiğini, Emetullah'ı kurtarmaya gittiğinde kendisine ve Çukadar Salih Beşeye de küfrederek üzerlerine hücum ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Şerife Emetullah Hanım, oğlu Mustafa Efendi, kethüdası Abdullah Çelebi, Çukadar Salih Beşe ve Sarraç Mustafa'nın aralarındaki meselenin halli için mahkemeye gelmeleri hususunda kendilerine tembihte bulunulmuştur.[875]

İslâm hukukuna göre kesin bir şekilde yasaklanan fiiller ve aslında yasak olmayıp kamu yararı ve düzeni açısından yasak kabul edilen filler tazir cezasını gerektirir. Sövme ve hakaret fiilleri de kesin olarak yasaklanan tazir suçu grubuna girer.[876] Ayıntab'ın Orul köyünden Hacı Hüseyin kızı Halime'nin vekil aracılığıyla el-hac Ömer oğlu el-hac Ali Kaya tarafından taş ve değnekle dövüldüğünü ve ağır küfürlere maruz kaldığını iddia etmesi ve bu iddiasını şahitlerle doğrulaması ve Halime'nin hüsn-i halinden haber verilmesi neticesinde Ali Kaya'ya şer'an tazîr cezası verilmesi gerektiği bildirilmiştir.[877]

Küfür vakalarının bazıları idam kararıyla da sonuçlanabilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ahmed kızı Asiye, vekil ettiği el-hac Mustafa aracılığıyla aynı mahalleden Mustafa oğlu Mehmed'e dava açarak üç gün önce güneş battıktan hemen sonra Mehmed'in su-i kasd ile başında olan örtüsünü çekip kendisine ağır küfürler ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Mehmed Beşenin kendi halinde olmadığı gece ve gündüz daima darp aletiyle gezip insanların namusuna ve dinine ağır küfürlerde bulunduğunu, namuslu kişilerin namuslarına taarruz etmeyi adet edindiğini bildirmiştir. Mehmed Beşenin fesad ve zararlarının olduğu kendi halinde olmadığı şahitler ve mahalle ahalisinden de öğrenilmesi üzerine feteva-yı şerife gereğince asılarak öldürülmesine karar verilmiştir.[878]

[875] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1136), No. 3789, 7-1.
[876] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* 316-317. Ayrıca bk. Şeyhülislam fetvalarında da bu tür suçları işleyen kişilerin tazir cezasına çarptırılması gerektiği belirtilmiştir. Zahid Aksu, "Şeyhülislâm İbn Kemal ve Osmanlı İdaresindeki Yeri", *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu (Ankara, 1989),* 171-173., bu konuda ayrıca bk. Kur'an ve hadislerde belirtilmeyen suçların cezasının hakiminin takdirine bırakıldığı suçlar tazir cezasını gerektiren fiiller içerisinde yer alır. İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 52/1 (Ankara, 2003),* 168.
[877] Şer'îyye Gaziantep Sicil Defteri (1119-1121), No. 60, 198-2.
[878] Şer'îyye Gaziantep Sicil Defteri (1151-1154), No. 93, 256-1.

18. yüzyılda Diyarbekir ve Ayıntab'da kadına yönelik işlenen suçlar içerisinde küfür kayıtlarının oldukça az olduğu tespit edilmiştir. İki şehirde de tek başına küfür iddiasıyla açılan bir davaya rastlanılmamıştır. Küfür suçunun başka suçlarla birlikte işlendiği durumlarda mahkemeye intikal ettirilmiş olduğu tespit edilmiştir.

6.3.8. Cinayet

Bir kimsenin ölümüne sebep olan kişi katil, öldürülen kişi ise maktul olarak isimlendirilmiştir. Haksız yere bir insanın öldürülmesi, insanların birbirine karşı işlediği en ağır suç olarak nitelendirilmiştir.[879] Kur'ân-ı Kerim'de bir insanı kasten öldürmenin cezasının çok ağır olduğu bildirilerek insanlar bu fiili yapmaktan uzak tutulmaya çalışılmıştır.[880] Bir kimseyi öldürme fiili meydana geldiğinde cinayet ifadesinin kullanıldığı, bu fiil şahsa yönelik olduğunda İslam fıkıhçılarının şahsa yönelik adam öldürmeyi ale'n-nefs olarak isimlendirdikleri belirtilmiştir.[881] Genellikle kasten (amden) öldürmenin suçuna kısas cezası verilir.[882] Hataen öldürülme de ise öldürülenin yakınlarına diyet ödenmesi uygun görülür.[883]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerinde kadına yönelik şiddetin en uç noktası olan kadın cinayeti örnekleri tespit edilmiştir. Fakat Diyarbekir'e kıyasla çok daha fazla oranda Ayıntab'da kadın cinayeti vakası mevcuttur. Bunun sebebi hakkında kesin bir yorum yapabilmek mümkün değildir. Cinayet vakaları sebeplerine göre ayrılarak herhangi bir sebeple öldürme ve namus cinayeti şeklinde iki kısımda incelenecektir.

6.3.8.1. Herhangi Bir Sebebe Bağlı Cinayet Vakaları

İslâm hukunda kasten adam öldürme veya yaralama suçu kısas olmasına rağmen öldürülenin yakınlarından birinin diyete razı gelmesi veya affetmesi halinde kısas cezası uygulanmaz. Kasıt dışı yaralama ve öldürme cezası ise diyettir.[884] Kadınların bir cinayete kurban gitmiş oldukları genellikle mahkemeye yansıyan diyet davalarından öğrenilebilmiştir. Nitekim Diyarbekir'e bağlı Harput kazasının Periçe köyünden Veli kızı Aişe'yi öldüren Ali Beşe'nin kan diyeti olarak 600 kuruş maktülün ailesine ödediği

[879] Ali Bardakoğlu, "Katil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/45.
[880] Nisa 4/93.
[881] Hasan Ali Eş-Şâzelî, "Cinayet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/14.
[882] Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku 1,* 215.
[883] Ali Bardakoğlu, "Katil", 48.
[884] M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 192-196., bu konuda ayrıca bk. Kısas ve diyet bireylerin hakkı olup mağdurların ya da mirasçılarının talep etmesiyle uygulanmakla birlikte kişilerinin hakları olmasından ötürü mağdur şahıs veya mirasçısı istediği takdirde suçluyu bağışlama yetkisine de sahiptir. Muhsin Koçak-Nihat Dalgın-Osman Şahin, *İslâm Hukuku,* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020), 426-427.
[884] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 33-3.

bildirilmiştir.[885] Bu diyet ödemesi, Aişe'nin bir cinayete kurban gitmiş olduğunu göstermektedir.

Diyarbekir'e bağlı Çüngüş'ün Adiş köyünden Abdi Beşe'nin hanımı Cennet Hatun'un kendi hallerinde olmayan Ahmed, Osman ve Mustafa tarafından haksız yere darp aletiyle ölmesine sebep olduklarını belirterek şer'an verilmesi gereken diyeti talep ettiğinde söz konusu kişilerin diyeti vermek istemediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine bu konunun şer'an lazım gelen diyetin alınması için emr-i şerif verilmiştir. [886]

Bir diğer vakada ise Ayıntab'ın Ammu mahallesinden olup öldürülen İbrahim kızı Hüsna'nın annesi Ali kızı Aişe, mahalle ahalisinden Mehmed oğlu Ömer ve İsmail oğlu Mehmed isimli kişilerin beş gün önce kapısı önünde kızını taş ile darb ettiklerini, darblarından ötürü kızı Hüsna'nın vefat ettiğini bildirerek bu kişileri dava etmiştir. Söz konusu kişiler dışında ise mahalle ahalisinden kızının diyeti için herhangi bir davası olmadığını bildirmiştir.[887]

Katledilen kadınların diyet parasını almak katledilenin mirasçılarına düşmekteydi. Zira İslâm hukukunda kısas ve diyet bireylerin hakkı olup mağdurların ya da mirasçılarının talep etmesiyle uygulanmıştır.[888] Ayıntab'ın Hacar köyünden olup öldürülen Hatice'nin varislerinin babası Veli ile annesi Sare'nin olduğu belirtilmiştir. Sare, vekil aracılığıyla Ahmed oğlu es-seyyid el-hac Mehmed isimli kişiye dava açarak beş ay önce seyyid el-hac Mehmed'in bir bayrak atlı levendiyle köylerine misafir olarak geldiğini, esseyyid El-hac Mehmed'in kurşun dolu tüfenk ile kızı Hatice'yi sol memesi üstünden kasten yaraladığını ve yaranın tesirinden Hatice'nin hemen vefat ettiğini ifade etmiştir. Hatice'nin babası Veli ile seyyid el-hac Mehmed'in bir miktar para üzerine sulh ettiklerini, Hatice'nin diyetinden kendisine isabet eden hissenin alınmasını talep etmiştir. Es-seyyid el-hac Mehmed, Veli ile bir miktar meblağ üzerine anlaştıklarını, lakin Hatice'yi kendisinin öldürmediğini ifade etmiştir. Bu durum karşısında Sare'nin vekilinden iddiasını ispatlaması istenmiştir. Bunun üzerine Harar köyünden El-hac Ömer ve Rum Oluk köyünden Mustafa beş ay önce es-seyyid el-hac Mehmed'in Sare'nin kızı Hatice'yi kendilerinin yanında sol memesi üzerinden kasten vurduğunu Hatice'nin yaranın tesirinden vefat ettiğini bildirerek şahitlik etmişlerdir. Sare'nin vekili bir feteva-yı şerife çıkarıp bu fetvaya göre öldürülen kızın diyetinde annesinin de hakkının olduğu anlaşılmıştır. Fetva gereğince Hatice'nin diyetinden Sare'nin hissesini vermesi için es-seyyid el-hac Mehmed'e tembihte bulunulmuştur.[889]

---

[885] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (1135-1212), No.3712, 112-1.
[886] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 33-3.
[887] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1134-1135), No.73, 76-2.
[888] Muhsin Koçak-Nihat Dalgın-Osman Şahin, *İslâm Hukuku,* 426-427.
[889] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1124), No. 64, 243-1., belgede geçen fetva için bk. "Zeyd hindi muceb-i kısas olur cerhle katl eylediğinde Hind katilin babası Ömer ve Zeyd ile cinayet-i mezbûreden sulh olsa katilin validesi Zeynebin hissesi deyne müteʿallib olub hissesi mikdarı mal Zeyd katil üzerine vacib olur mu cevâb ba- savabında olur."

Bir kadının canına kıyılmış olduğu Diyarbekir mahkemesine şu şekilde yansımıştır: Mirze köyü halkından Derviş oğlu Osman, Hasan oğlu Ali'nin kız kardeşi Hanife'yi katl ettiğini dört kez söylemiş olduğunu belirtip Hanife'nin mirasının kendisine ve küçük kızı Sultan'a ait olduğunu ve gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Ancak Ali, kendisine isnad edilen iddiaları inkâr edince şahitlerin ifadelerine bakılmıştır. Şahitler, Hanife'nin daha önce damdan düştüğünü bildiklerini, sonrasında ise Ali'nin bir kavga ve öfkeli olduğu sırada Hanife'nin katili olduğunu söylediğine bir kişi şahitlik etmiştir. Davacı Osman davasında yalan olmadığına yemin ettikten sonra Ali'nin şer'an nısf diyet vermesi gerektiği bildirilmiştir.[890]

Kadın cinayetlerinin bir başka sebebi de aile içinde çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Ayıntab'ın Öğümsöğüd köyünden Ali Kaya oğlu Mehmed, Hasan oğlu Hüseyin'e dava açmıştır. Davada Hüseyin'in oğlu Ali'nin, beş ay önce annesi Hızır kızı Hadice'yi "sen bana harc etmeye akçe vermezsen" diyerek kendi evlerinde tüfeng ile öldürdüğünü belirtmiştir. Hadice'yi oğlu Ali'nin katl ettiğini ölmeden önce söylediğine dair köy halkının elinde hüccet olmasına rağmen Hüseyin, Mehmed'e Hadice'yi senin oğlun katl etti diyerek kendisinden ikiyüz on kuruş aldığını, konunun sorulup kendisinden haksız yere aldığı meblağı talep etmiştir. Mehmed'in söylediklerini şahitlerin ifadeleriyle de doğrulaması üzerine dava konusu iki yüz on kuruşu Mehmed'e geri teslim etmesi için Hüseyin'e tembihte bulunulmuştur.[891]

Kocası öldükten sonra ölen kocasının erkek kardeşiyle evlendirilmek istenen kadının bu evliliği kabul etmemesi onun ölümüne sebep olabilmekteydi. Nitekim Dimos Ayıntab mukataası emini Molla Ali, Ayıntab'ın Kızılcamescid mahallesi ahalisinden Mehmed, es-seyyid Mustafa ve Ahmed isimli kişilere dava açmıştır. Davada Hüseyin kızı Ümmühan'ın kira ile oturduğu evde gece vakti onbeş yerinden hançer ile yaralanarak katledilmiş olarak bulunduğunu, katili bilinmediğinden Ümmühani'nin kasamesi ve diyetini davalı olan kişilerden talep edip şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı es-seyyid Mehmed, seyyid Mustafa ve Ahmed cevablarında oniki gün önce Ümmühani'nin vefat etmiş olan kocası Abdulgaffar'ın babası Bayındır, Sultan ve İsmail isimli kişilerle gece yarısı Ümmühani'nin kira ile oturduğu eve girip Ümmühani'ye seni "diğer oğlumla nikâhlayıp evlendirmek istiyorum gel benimle köyümüze gidelim" dediğini, ancak Ümmühani bu teklifi kabul etmediği için onu çeşitli yerlerinden hançer ile yaralayıp katlettiklerini ve tüm eşyalarını alıp gittiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca kayınbaba Bayındır'ın Karaseki isimli yerde bazı kimselere oğlu Abdulgaffar'ın hanımı Ümmühani'yi katlettiğini söylemiş olduğunu bildirerek davayı reddedip ifadelerini bir fetva ile de destekleyip haklılıklarını savunmuşlardır. Mahkeme, davalılardan ifadelerini kanıtlamalarını isteyince Kürtinciyan mahallesinden Mehmed ve Boyacı mahallesinden Mehmed şahitlik ederek on iki gün önce gece vakti Karaseki

[890] Diyarbeki Şer'îyye Sicil Defteri (1215-1216), No. 3798, 17-2.
[891] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1141-1142), No. 81, 167-2.

isimli yerde Araban ahalisinden İsmail ve Bayındır isimli kişiler ile karşılaştıklarında Ümmühani'nin kayınbabası Bayındır'ın kendilerinin huzurunda diğer oğluyla evlenmeyi kabul etmediği için Ümmühani'yi katlettiğini söyleyip itiraf ettiğini bildirmeleri üzerine mahkeme davacı Molla Ali'nin davasını reddetmiştir.[892] Bu kayıtta hunharca işlenmiş bir kadın cinayeti müşahede edilmiştir. Kocası öldükten sonra kiracı olarak bir evde oturup hayatına devam etmeye çalışan kadın, bir eşya gibi görülüp duyguları yok sayılarak kayınpederi tarafından hayatına son verilmiştir.

Gayrimüslim kadınlar da cinayete kurban gidebilmekteydi. Ayıntab'ın Kürtünciyan Mahallesinde sakine iken öldürülen Bağdesar kızı Alma'nın varisleri vekil ettikleri es-seyyid Mehmed Çelebi aracılığıyla, Ali oğlu Ali Beşe ve Mustafa oğlu Hüseyin Beşe isimli kişilere dava açmışlardır. Davada on gün önce Ali Beşe ve Hüseyin Beşe ve mahkemede bulunmayan üç arkadaşlarıyla gece yarısı Nersiz ve hanımı Alma'nın oturduğu evin kapısını kırıp içki talebi için avluya girdiklerini, Ali Beşe'nin bıçak ile Alma'yı sol omzundan yaraladığını Hüseyin Beşe'nin de bıçak ile Nersiz'i sağ kaşı üstünden yaraladığını yaranın etkisinden yatalak olan Alma'nın mahkeme günü yaranın tesirinden öldüğünü bildirerek konunun sorulup gereğinin yapılmasını istemiştir. Davalıların iddiaları inkâr etmeleri üzerine vekil es-seyyid Mehmed Çelebi, es-seyyid Hüseyin ve el-hâc İbrahim isimli kişileri şahit göstererek söylediklerini doğrulamış ve şer'an kısas lazım geldiğini belirtmiştir. Mahkeme ise gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[893]

Tecavüz edilip ardından hayatına tecavüzcüsü tarafından son verilmiş olan kadınların da olduğu tespit edilmiştir. Ayıntab'ın Yazıcık mahallesinden olup öldürülen Ahmed kızı Fatma'nın annesi Habibe vekil aracılığıyla Kürkciyan mahallesinden Hasan'a dava açmıştır. Davada dört gün önce kebire kızı Fatma'yı Hasan ve arkadaşı Seyyid Ali'nin evinden zorla çıkarıp kızına tecavüz ettiklerini, Seyyid Ali'nin Fatma'nın katili olduğunu belirtip bundan önce de birçok insanın namusuna ve malına taaruz ettiği iddiasıyla izâlesinin gerektiğini ifade ederek söz konusu kişilerin ahlakî durumlarının mahalleliden sorulmasını talep etmiştir. Mahalle sakinlerinden İmam Molla Mustafa, el-Hâc Ahmed, Bektaş, Ahmed, Ebubekir, Abdullah Beşe, Mustafa, Mehmed, Ahmed, Hüseyin ve Mehmed vesair kişiler Hasan'ın kendi halinde olmadığını her zaman içki içip dolaştığını birçok Müsliminin malına ve namusuna taarruz ve suikasdin âdeti olduğunu bundan önce de yine aynı mahalle sakinlerinden Abdullah isimli kişinin evine girip zorla hanımına tecavüz ettiğini duyduklarını Hasan'ın haydut

[892] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1169-1170), No. 114, s.146-3., belgede geçen fetva için bk. "bir mahallede müste'ciren (kiracı olarak) sakine olan hind maktuleten fevt olub zahirde varis-i marufı dahi olmayıb ve hindin dahi katili bir aher nahiyede sakin kayınpederi zeyd olduğu hakimü'ş-şer' huzurunda şehûd-ı udûl ile sabit olduktan sonra emin-i beytü'l-mal olan amr ve ahali-yi mahalleyi hısım-ı ittihaz edüb katili maruf ve sabit iken ahali-yi mahallede diyet namına bir nesne almağa kadir olur mu? cevab ba-savabında olmaz."

[893] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1124-1125), No. 61, 55-2.

olduğunu ve yeryüzünden izâle edilmesi gerektiğini bildirmeleriyle mahkeme gereğince hüküm verilmesine karar vermiştir.[894]

Osmanlı'da devlet tarafından mahalle halkı birbirlerine karşı sorumlu tutulduğu için faili bilinmeyen olayların cezası tüm mahalle halkına kesilmekteydi.[895] Bu uygulama ile vukuatların faillerinin kimliği açığa çıkarılmıştır. Ancak söz konusu toplumsal kontrole rağmen nadir de olsa fail-i meçhul kadın cinayeti vakalarına da rastlanılmaktadır. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Akyol mahallesinden olup öldürülen Mehmed kızı Ümmühan'ın babası Mehmed ve annesi Hatice, altı gün önce mahallede bulunan Ferhadiye Camii Şerifine bitişik ve Hacı Hüseyin'e ait olan evde kızlarını öldürülmüş olarak bulduklarını, kızlarını İsmail isimli kişinin katl ettiğini İsmail'den başka Hacı Hüseyin ve mahalle ahalisinden kimseyle kızlarının kan diyetine yönelik herhangi bir davalarının olmadığını beyan etmişlerdir.[896] Ancak bir başka belgede aynı kişiler tekrar müşahede edilmiştir. Söz konusu belgede Mehmed ve Hatice'nin İsmail tarafından kızlarının öldürüldüğünü iddia etmekten vazgeçtikleri görülmektedir. Nitekim Akyol mahallesinden Mehmed, kızı Ümmühan'ın Ferhadiye Camii şerifinin yanındaki İmam Molla Hüseyin'in bahçesi içerisinde gündüz vakti arkasında bıçak darbesi ile öldürülmüş halde bulunduğunu katilinin bilinmediğini bildirmiştir. Mehmed, Ümmühan'ın annesi olan eski hanımı Hatice'nin talebiyle İsmail isimli kişiyi zanlı gösterdiklerini, ancak delil ve şahitleri olmadığını belirterek İsmail'e yönelik bir davalarının olmadığını bildirmiştir.[897] Görüldüğü üzere mahkeme kaydında kaybolan kızı bulmaya çalışan anne ve baba kızının cesediyle karşılaşmış, cinayeti yapan kişi ve cinayetin sebebine yönelik bilgiler bulunmamaktadır. Bu cinayetin neden işlendiği belirtilmemekle birlikte faili meçhul cinayetlerin bazılarının namus cinayeti olabileceğine dair görüşler de bulunmaktadır.[898] Belgede öldürülen kızın yakınları

[894] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (1127), No. 66, s.61, 2.

[895] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallelerin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV (1984),* 70. Bu konudaayrıca bk. Mahalle, birbirini tanıyan, hatta gerekli durumlarda birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin yaşadığı yer olmasıyla birlikte toplumsal ilişkilerin düzenlenişinde önemli bir etkiye sahiptir. Osmanlıda mahalle ahalisi birbirlerine karşı kefil tutularak yapanı belirlenememiş bir olayın aydınlatılması için tüm mahalle ahalisi sorumlu tutulmuşlardır. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 69-73., bu konuda ayrıca bk. İbrahim Etem Çakır, "XVI. Yüzyılda Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü", *Bilig/63, (Güz 2012),* 34. Nurcan Abacı, "Osmanlı Kentlerinde Sosyal Kontrol: Araçlar ve İşleyiş", *Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlıya,* haz. Günay Kut-Fatma Büyükkarcı Yılmaz, (İstanbul: Simurg Yayınları, 2005), 108.

[896] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 184-2.

[897] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 195-1. Fail-i meçhul kadın cinayeti için bk. Fariba Zarinebaf-Shahr,"Women and The Public Eye in Eighteenth-Century İstanbul", *Women in the Mediaval İslamic World: Power, Patronage, and Piety,* ed. Gavin R.G. Hambly, (Newyork: St. Martin's Press, 1998), 319-320.

[898] Fariba Zarinebaf-Shahr, "Women and the PublicEye in eighteenth-century İstanbul", 319-320. bk. Kasame: Öldüreni belli olmayan bir ceset bulunduğunda, maktûlün yakınlarının davacı olmaları ile cesedin bulunduğu yer halkından elli kişiye "Vallahi biz onu öldürmedik, kâtilini de bilmiyoruz" ifadeleriyle yemin ettirilmesi kasame diye tanımlanmıştır. Cesedin bulunduğu yer halkının yemin etmeleri durumunda öldürülenin diyeti üç yılda ödettirilirdi. "Eğer mahalle içinde ya köy arasında maktûl bulunsa, elbette teftiş edüb kâtili bulduralar veyahut diyet çekdireler. Ve eser-i katl bulunmazsa mücerred meyyit

mahalle halkını fail-i meçhul cinayetten sorumlu tutmadıklarını özellikle belirtmişlerdir. Zira katil ortaya çıkmaz ise kasame uygulaması devreye girecekti.

Cinayet failinin kim olduğu belli olan ancak öldürülme sebebi belirtilmeyen kayıtlar da mevcuttur. Ayıntab'ın Molla Ahmed mahallesinden Ali oğlu Mehmed'in evinde mahkeme kurulduğunda vefat eden Hatice'nin annesi Ümmügülsüm, kızının kocası Mehmed ile evlerinde yatarken Mehmed'in Hatice'yi eli ile boğup katlettikten sonra gece yarısı kendilerine haber verdiğini, kızının evine geldiğinde kızının boğularak katledilmiş olduğunu gördüğünü ifade ederek olayın incelenip kaydedilmesini talep etmiştir. Ceset incelendiğinde Hadice'nin iki kulağı altında şah damarlarında parmak izleri olup el ile boğulmuş olduğu muayane sonrası anlaşılmıştır.[899] Bir başka belgede ise Mehmed'in hanımı Hatice'yi katlettiğini itiraf ettiği görülmüştür. Mahkeme incelemeleri yaptıktan sonra gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[900] Bu cinayet, bir babanın hangi gerekçeyle hayat arkadaşı ve küçük çocuklarının annesine kıyıp çocuklarını annesiz bırakabilir sorusunu düşündürmektedir. Olayın karı-koca arasındaki özel bir tartışma sonucu olabileceği akla gelse de cinayetin neden işlenmiş olduğuna yönelik herhangi bir ibareye rastlanılmamıştır.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da çeşitli kadın cinayeti vakaları tespit edilmiştir. Bu cinayetlerin kimilerinin faili belli kimilerinki ise faili belirlenememiştir. Faili belli olan cinayetlerde cinayetin işleyen taraftan diyet alınmıştır. Cinayetler bazen bir tartışma sonrası, bazen tecavüz sonrası kimi zamanda kendisine dayatılan evliliği kabul etmeme neticesinde gerçekleştirilmiştir.

6.3.8.2. Namus Cinayeti

Aralarında evlilik akdi olmadan kadınların erkeklerle ilişkilerinin tespit edilmesi neticesinde bu fiili yapan kişilerin aileleri tarafından öldürülmeleri namus cinayetlerini meydana getirmiştir. Osmanlı'da din tarafından yasaklanmış ahlâki ilkelerin dışına çıkılması halinde bu fiilin cezasının toplum tarafından verilmesi uygun görülmüştür.

Namus cinayetleri, erkek egemen sisteminin ve bazı toplumsal dinamiklerin kontrol mekanizması olarak ortaya çıkan, genellikle kadına yönelik işlenen yargısız infaz türü biçimindeki bir şiddet olgusu olarak açıklanmıştır.[901] Bu konuda İslâmiyet, evli olmayan kadın ve erkek ilişkilerine mesafe koymuş ancak söz konusu sınırların aşılması halinde bu suçun cezasını ölüm olarak belirlememiştir. Fakat bazı fetvalarda

---

bulunmağla incitmeyeler". Kasame müessesesinin Osmanlı kanunlarında bu şekilde yer aldığı belirtilmiştir. Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* 314.

[899] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 160-1.

[900] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 175-1.

[901] Leyla Pervizat, *Uluslar arası İnsan Hakları Bağlamında Namus Cinayetleri: Kavramsal ve Hukuksal Boyutu ve Türkiye Özelinin Değerlendirilmesi,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 40.

zina eden erkek ve kadının öldürülmesi durumunda yargı yetkililerinin araya giremeyeceği açıkça belirtilen bir mevzudur.[902]

İncelenen mahkeme kayıtlarında sebebi belirtilmeyen cinayetlerin namus uğruna işlenmiş olabileceğine dair emareler bulunabilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Orul köyünden Mehmed oğlu Ebubekir, Osman isimli kişinin kardeşi olduğunu belirttikten sonra hanımı Elife'nin on gün önce gece vaktinde Osman tarafından hançer ile arkasından ve sol kolundan yaralandığını, iki gün önce ise Elife'nin yaranın tesirinden vefat ettiğini ifade ederek vefat eden hanımının kan diyetine yönelik herhangi bir davasının olmadığını mahkemeye bildirmiştir.[903] Bu kayıtta kadının öldürülme sebebi belirtilmemiştir. Ancak öldürülen kadının kocası tarafından öldüren kişiyle hiçbir davasının olmadığını bildirmesi, olayın bir namus cinayeti olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Namus davalarında katletme işi genelde kadının erkek kardeşine verilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden olup öldürülen Emine'nin annesi Elife, yirmibeş gün önce kendi evinde küçük oğlu Ali'nin bir beyaz saplı bıçak ile Emine'yi sol uyluğundan kasten yaraladığını Emine'nin yaranın etkisiyle yirmi dört gün yatalak kaldıktan sonra yaranın tesirinden vefat ettiğini belirtmiştir. Ardından Emine'yi yaralayan kişinin küçük oğlu Ali olduğunu ifade ederek Emine'nin kan diyetine yönelik mahalle ahalisi ile herhangi bir davasının olmadığını bildirmiştir.[904] Bu kayıt değerlendirildiğinde küçük bir çocuğun bilinçli bir şekilde kadın katili olabilmesi akıl alabilecek bir durum olmadığından küçük çocuğun ailesi tarafından söz konusu cinayete yönlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu cinayetin sebebi belirtilmese de cinayetin aile üyesi tarafından işlenmiş olması bu cinayetin bir namus cinayeti olduğuna işaret etmektedir.

Birçok kayıtta kadın cinayetinin sebebi belirtilmese de cinayeti aile bireylerinden birisinin genellikle de erkek kardeşin gerçekleştirmiş olması, olayın namus cinayeti olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Örneğin Ayıntab'a bağlı Sam köyünden Abdullah oğlu Mehmed'in hanımı Receb kızı Zeyneb'in cesedinin olduğu yerde mahkeme kurulduğunda Receb, mahkeme gününden bir gün önce kuşluk vaktinde Zeyneb'i kardeşi Mustafa'nın kırklık olarak bilinen silah ile sağ göğsü üstünden isteyerek vurup katl ettiğini bildirerek cesedin incelenip kaydedilmesini talep etmiştir. Zeyneb'in cesedi incelendiğinde ise sağ memesi üzerinden yaralanmış olduğu müşahede edilmiştir. Receb'in Zeyneb'i kardeşi Mustafa'nın katl ettiğini köy ahalisi ve

[902] Bk. Fetva: "Zeyd mülkünde bir gece Amr ile Zeyd 'in kızkardeşi Hind, zina eyleseler, Zeyd Amrı katl edip, Zeyd'in anası Hind'i katl eylese, ehl-i urf bunlara dahle kâdir olur mu? Elcevap: Asla olmaz.", Ertuğrul Düzdağ, *Ebusuud Efendi Fetvaları,* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 158.
[903] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 117-2.
[904] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 69-3.

hiç kimse ile bir davasının olmadığını söylemesi üzerine mahkeme konunun araştırılmasına karar vermiştir.[905]

Mahkeme kayıtlarında kadın cinayeti vakalarının namus cinayeti olduğu bazen de açık bir şekilde yazılmıştır. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mehmed oğlu el-hac Bekir, kız kardeşi Fatma'nın el-hac Yetiş oğlu Mehmed'in nikâhlı hanımı olduğunu, ancak Fatma'nın Ali adlı kişi ile ahlak dışı ilişkilerinin olduğunu duyunca kocası Mehmed'in Fatma'nın ellerinden tuttuktan sonra siyah saplı berber usturasıyla Fatma'yı boğazlayıp katlettiklerini bildirmişlerdir.[906] Bu kayıtta da berber usturasıyla boğazı kesilip katledilen kadının katili yine kadının erkek kardeşidir. Bir sonraki mahkeme kaydında ise namus cinayeti sebebiyle katledilen Fatma'nın isminin çıktığı adamın hapsedilmesi kararı verilmiştir. Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi'nde oturup fiil-i şen'î zannıyla katl edilen Mehmed kızı Fatma ile aralarında fiil-i şenî iddiası olan Ali isimli kişinin konu aydınlanıncaya kadar hapsedilmesine karar verilmiştir.[907]

Ortada hiçbir kanıt yokken iftiraya kurban giden kadınların durumu dönüşü olmayan büyük bir zulüm örneğidir. Nitekim Ayıntab'ın Masara köyünden iken öldürülen Ahmed kızı Fatma'nın kocası Ömer oğlu İshak, ondört gün önce Fatma'nın erkek kardeşi Mehmed'in Abdullah ile su-i fiili olduğu şüphesiyle Fatma'yı haksız yere katlettiğini itiraf etmiş olduğunu, ancak bu durumun Abdullah hakkında bir iftira olduğunu belirterek katledilen Fatma'nın kan bedeline yönelik Abdullah ile hiçbir davası ve hakkı olmadığını bildirmiştir.[908]

Aşiret içerisindeki namus cinayetleri ise diğer kadın cinayetlerine nispeten çok daha ağır bir şekilde uygulanıyordu. Nitekim Türkman aşiretinden olup Ayıntab'ın Elmalı köyünden Mehmed oğlu seyyid Ahmed, mahkemede hanımı Fatma'nın köy halkından el-hac Osman oğlu Mehmed ile aralarında sû-i muaşeretleri olduğu gerekçesiyle on ay önce kardeşi Yakub ve amcası Osman ve silahlanmış on kişi aşiretleriyle köye gelip "bize aru'l-ehakk oldu" diyerek Fatma'yı kendi evinin damında gece yatağındayken aşiret tavrı üzere kılıç ve hançer ile birçok yerinden yaralayıp katl

[905] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 34-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1114-1115), No. 52, 173-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 91-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 136-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 131-2.

[906] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 239-1.

[907] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 241-1.

[908] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 357-3., asıl belge için bk. "Medine-i Ayıntab'a tabi Masara nam karye ahalisinden iken bundan akdem vechi ati üzere katilen fevt olan Fatma binti Ahmed'in veraseti Sadri sagir oğulları Ömer ve Mustafa'ya ve sadriye sagire kızı Elife'ye ve valdesi Mine binti Abdullah'a münhasıra zahir ve nümayan oldukdan sonra sigar-ı mezburunun babaları ve kıbel-i şerden mensub vasileri olan İshak bin Ömer nam kimesne meclis-i şeri hazır-i lazımü't-tevkirde medine-i mezburede Ehli Cefa mahallesi sükkanından Abdullah bin Ebubekir nam kimesne mahzarında bi'l-vesaye ikrar-ı tam ve takrir-i kelam edib tarih-i kitabdan ondört gün mukaddem müteveffa-yı merkume Fatma'nın li-ebeveyn karındaşı gaib ani'l meclis Mehmed nam kimesne merkume Fatma'yı mezbur Abdullah ile su-i fiili vardır deyü tevehhüm edib bi-gayri hak katl ve katlini dahi huzur-ı şerde ikrar ve itiraf ve tescil-i şerî olmuşdu husus-ı mezbur işbu Abdullah hakkında iftira olub mezbure Fatma'nın dem u diyetine müteallık davadan bi'l-vesaye zimmetini ibra ve ıskat eyledim dedikde gıbbe't-tasdik.

ettiklerini bildirmiştir. Seyyid Ahmed, hanımını katleden kişilere dem u diyet davası açtığında önce inkâr ettiklerini sonra ise bir Mushaf-ı şerîf, bir sim kılıç ve yüz seksen kuruş nakit para karşılığında kendisiyle sulh ettiklerini bildirmiştir.[909] Aşiret içerisinde gerçekleştirilen bu namus cinayetinin birden fazla kişinin bir araya toplanıp kadını paramparça ederek gerçekleştirildiği müşahede edilmiştir.

Bir başka namus cinayeti davasında ise kadın öldürülmüş, erkek ise kaçarak hayatını kurtarmıştır. Ayıntab'ın Bazıki aşiretinden öldürülen Yusuf kızı Şerife'nin köydeki evinde mahkeme kurulduğunda müteveffanın erkek kardeşi Halil, bir gün önce kız kardeşi Şerife ile aynı köyden el-hac Ahmed isimli kişiyi gece vakti evlerinde bir döşekde yatarken gördüğünde üzerlerine hücum ettiğini, Hacı Ahmed'in kaçtığını kız kardeşi Şerife'yi ise hançer ile göğsünden ve yan tarafından yaraladığını belirtip kız kardeşi Şerife'nin öldüğünü ifade edip cesedin incelenmesini talep etmiştir. Yapılan incelemede cesette hançer yarası olduğu anlaşılmış ve konunun görüşüleceği belirtilmiştir.[910]

Gayrimüslimler arasında da namus cinayeti vakaları görülebilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Çukur mahallesinden iken öldürülen Maryem'in kocası Barsim ile annesi Maryem, Maryem'in Müslüman olmuş dayısı Abdullah oğlu el-Hac İbrahim, Maryem'in Serkis isimli kişi ile ilişkilerinin olduğunu öğrendiğinde mahkeme günü kuşluk vaktinde kendi oturdukları evlerinde el-hac İbrahim'in Maryem'i kestiğini belirterek öldürülen Maryem'in kan diyetine yönelik el-hac İbrahim ile ilgili herhangi bir davalarının olmadığını bildirmişlerdir.[911] Bu kayıtta Gayrimüslim kadının Müslüman olmuş dayısı tarafından namus cinayetini gerçekleştirmiş olduğu görülmektedir.

Bir başka namus cinayeti hadisesi kadının babası tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayıntab'ın Karadiken köyünden Hüseyin kızı Fatma'nın cesedinin olduğu yerde kurulan mahkemede Fatma'nın babası Hüseyin, kızı Fatma'nın köy sakinlerinden olan kardeşi oğlu ile aralarında hüsn-i imtizacları (iyi geçinme) olduğunu haber aldığında kızını kurşun dolu tüfeng ile katlettiğini ifade ederek durumun incelenip kaydedilmesini talep etmiştir.[912]

Hanımının başka bir erkekle ilişkisini öğrenen erkek, bu durumu hanımının ailesine iletmeyi tercih edebilmekteydi. Ayıntab'ın Sazgın köyünden iken katledilen Hüseyin kızı Elife'nin kocası Hüseyin oğlu Hasan, hanımı Elife'yi el-hac Nasır oğlu Ebubekir isimli kişinin evinde boş bir odada gördükten sonra bu durumu Elife'nin babası Hüseyin'e haber verdiğini, babasının da Elife'yi kendi evine götürüp katl ettiğini, bundan ötürü babası Hüseyin'le asla bir davasının olmadığını belirtmiştir.[913]

[909] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 71-1.
[910] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1169-1170), No. 114, 76-1.
[911] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 233-b1, 233-2.
[912] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 223-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124-1125), No. 61, 73-2.
[913] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No.79, 427-1.

18. yüzyıl Ayıntab mahkemesi kayıtlarında çok farklı sebeplerle işlenmiş kadın cinayeti hadiselerinin olduğu görülmektedir. Kadın cinayetleri vakaları arasında namus, zorla cinsel ilişki, kendisine dayatılan evliliği kabul etmeme sonucu öldürülen kadınlar sayılabilir. Fakat söz konusu vakalar içerisinde ilk sırada namus cinayeti yer almaktadır. Zira Osmanlı toplumunda namus uğruna işlenen cinayetlerin meşrulaştığı görülmekteydi. Kadının İslâm hukukuna aykırı olan bu hareketi, yargı tarafından değil de genellikle ailesi tarafından cezalandırılmıştır. Kimi zaman bıçaklanarak, kimi zaman tüfekle kimi zaman asılarak bazen de dövülerek kadının hayatına son verilmiştir. Kadın cinayetleri konusunda Diyarbekir'de ise Ayıntab'a göre çok farklı bir tablo ile karşılaşılmıştır. Öncelikle Diyarbekir'da diğer konularda olduğu gibi cinayet vakalarında da hayli düşük bir rakam tespit edilmiştir. Bunun yanında Diyarbekir'de namus cinayeti vakası tespit edilememiştir.

Cinayet hadiselerinde öldürülen kadınların bilinen faillerinin hepsinin erkek olması dikkat çeken yönlerden biridir. Öyle görünüyor ki toplumda namus mefhumu özellikle kadınlara ithaf edilerek kadın davranışları bu şekilde kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu kontrolü sağlayan baş aktör ise kadının akrabasından olan erkekler olmuştur. Gereken hallerde ise tüm mahallelinin devreye girmiş olduğu da ayrıca belirtilmesi gereken bir husustur. Bir diğer dikkat çekici nokta da özellikle evli kadınların başka bir erkekle görüşmesi halinde cezalarının kocaları tarafından değil de kadının erkek kardeşi veya babası tarafından verilmiş olmasıdır.

6.3.9. İftira

Bir kimseye herhangi bir konuda asılsız olarak suç isnad etme iftira olarak tanımlanmıştır. Zina iftirası ise kazf kelimesi ile ifade edilir.[914] İslâm hukunda zinâ ağır bir suç olarak nitelendirildiği için masum insanlara böyle bir konuya yönelik ithamda bulunmak had cezasını gerektiren suç sayılmış ve bu suçu işleyenlere seksen sopalık ceza konulmuştur. Bu suçun oluşması, isnadın doğrudan veya dolaylı olarak zina ile ilgili olması, iftiracının ergenlik çağında ve aklı başında olması ve iftiraya uğrayan kadının namuslu, iffetli ve suçunun ispat edilememiş olmasına bağlanmıştır. [915]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'ında kadınlar zaman zaman birtakım iftiralara uğrayabilmişlerdir. Bu iftiraların niteliği ise çeşitlilik göstermiştir. Nitekim Diyarbekir'ın Zoğzinci köyünden Mustafa, kendisiyle evlenmeyi kabul etmeyen Gayrimüslim Tavid isimli kadının Müslüman olduğu halde kendi dinindeki ayinleri devam ettirdiğini iddia etmiştir. Tavid ise bu iddianın bir iftira olduğunu ifade edip

[914] Mustafa Çağrıcı, "İftira", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/522. Kazf: Namuslu bir kimseye zina ithamında bulunmaktır. Bk. Hamza Aktan, "Kazf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/148., ayrıca bk. Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21/(sayfa sayısı ekle)

[915] Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku 1,* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 209-210.

şahitlerin ifadeleriyle de söylediklerini doğrulamış ve mahkeme gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[916]

Kadınlara yöneltilen iftiralar, bazen hafif bazen ise çok ağır isnadları içerebilmiştir. Kadınların iffetlerine yönelik isnadlar, ağır nitelikli iftira gurubu içerisinde yer alır. Örneğin, Ayıntab'a bağlı Bekişli köyünden Ahmed oğlu Mahmud, aynı köyden Veli oğlu Halil'e dava açmıştır. Davada Halil tarafından altı gün önce kızı Halime'ye iftira atıldığını, Halime'yi gece vaktinde Molla Ali ile sohbet ederken gördüm dediğini ve bu durumu da köy ahalisine duyurduğunu iddia ederek konunun sorulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Halil cevabında Mehmed'in kızı Halime'yi gece vakti köy önünde Molla Ali ile konuşurken gördüğünü ve bu durumu köy ahalisine duyurduğunu itiraf etmiş ancak iddiasını ispatlayamamıştır. Konunun açıklığa kavuşması için köy ahalisinden Hasan, Mehmed, Hüseyin, Ebubekir ve Ali isimli kişiler mahkemeye gelip Mahmud ve kızı Halime ve Molla Ali 'nin kendi hallerinde doğru, dindar ve namuslu insanlar olduklarını şimdiye kadar yanlış bir tavırlarını görmediklerini bildirerek Mahmud, Molla Ali ve Halime'nin hüsn-i hallerini haber verip Halil'in bu kişilere iftira attığını söyleyerek Halil'in su-i halinden haber vermeleri neticesinde mahkeme gereğinin yapılması için karar vermiştir.[917]

Kadınlara iftira atan kişi, kimi zaman aile dışından kimi zaman aile içerisinden kişiler olabilmiştir. Kadınların iffetine iftirayı atan kişi, kadının kocası da olabilmiştir. Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden Musa oğlu Hüseyin, seyyid Hüseyin oğlu es-seyyid Mehmed'e dava açmıştır. Davacı Hüseyin, başka bir diyara gidip mahkeme günü sabaha karşı, evine geldiğinde hanımı Fatma'ya namahrem olan seyyid Mehmed isimli kişiyi evinin içerisinde gördüğünü iddia ederek Fatma'nın ahlakî durumunun mahalleden soruşturulmasını talep etmiştir. Bunun üzerine mahalle ahalisinden Molla Abdullah, Mehmed, el-hac Al, el-hac Hüseyin, el-hac Mehmed vesaireleri mahkemeye gelip Fatma'nın kendi halinde namuslu olduğunu şimdiye kadar yanlış bir hareketini duymadıklarını, Hüseyin'in Fatma'nın aynı mahallede bulunan evini kendi masrafı için başkasına satıp Fatma'ya haksızlık ve eziyet ettiğini ve bu konudaki düşmanlığından ötürü Fatma'ya iftira attığını ifade ederek Fatma'nın hüsn-i halini bildirmişlerdir.[918]

Dolaylı ibareler kullanılarak da kadınların iffetlerine asılsız söylemlerde bulunulmuştur. Örneğin, Ayıntab'a bağlı Beylerbeyi köyünden Ali oğlu el-hâc Mehmed, el-hâc Ahmed'e dava açmıştır. Davada el-hac Mehmed, hanınımı Fatma'nın donunun mışmış (erik ya da kayısı ağacı) ağacına bayrak oldu diyerek el-hac Ahmed'in kendisine eziyet ettiğini bildirip konunun soruşturulmasını ve şer'an gereğinin yapılmasını istemiştir. Fakat el-hac Ahmed'in bu iddiayı inkâr etmesi üzerine şahidlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitlerin ifadeleriyle el-hac Ahmed'in el-hac Mehmed'in hanımı Fatma için donu mışmış ağacına bayrak oldu dediği doğrulanmış ayrıca mahalle

[916] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 109-3.
[917] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 245-2.
[918] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 244-1.

ahalisi, el-hac Ahmed'in kendi halinde olmadığını ve su-i halini bildirmelerine karşın Fatma'nın kendi halinde bir insan olduğunu bu güne kadar sû-i hâline rastlamadıklarını bildirmişlerdir.[919]

Bazen erkekler, düşmanlık duydukları bir şahsa iftira atmayı amaçlarken kendi hanımlarını da bu durumun içerisine koymaktan çekinmemişlerdir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ali oğlu el-hac Ahmed, bir ay önce kendisinin başka diyarda olduğu sırada el-hac Mehmed isimli kişinin gece vakti hanımı Müslime'ye fiil-i şen'i kastıyla evine girdiğini ve olay duyulduğunda ise kaçtığını iddia etmesi üzerine konunun şahitlere sorulması neticesinde Mehmed'in doğru, dindar ve namazında bir insan olduğunu şimdiye kadar kötü bir fiiline vakıf olmadıklarını kendisine iftira atıldığını söyleyip hüsn-i halinde olduğunu belirtmişlerdir.[920]

Özellikle erkekler tarafından çeşitli ithamlarla kadınların namuslarına iftira atılabilmiştir. Ayıntab'ın Karaöyük köyünden el-hac Mehmed oğlu İsmail, köy sakinlerinden olan Hüseyin oğlu Mehmed'e dava açarak Mehmed'in mahkeme gecesi köyde bulunan evlerine izinsiz girip kız kardeşi Aişe isimli bikr-i baligaya fiil-i şenî kasd ettiğini iddia ederek konunun soruşturulmasını talep etmiştir. Davalı Mehmed cevabında söz konusu vakitte davacı İsmai'in evine kız kardeşi Aişe'nin kendisine gel dediği için gittiğini ifade etmesiyle konu köy halkından soruşturulmuştur. Köy ahalisinden olan el-hac Ebubekir, Ali ve Ömer beğ Aişe'nin hüsn-i halini ve Mehmed'in su-i halini haber vermişlerdir.[921] Bu vakada erkeğin girmiş olduğu evde kadına tecavüz maksadıyla yaklaştığı mahkemeye yansıtılınca dava edilen erkek savunmasında kendisini aklamak için girmiş olduğu evdeki kadının kendisini eve davet ettiğini söyleyerek kadına iftira atmıştır.

Öyle görünüyorki erkekler, suçlarını örtbas etmenin yolu olarak girdikleri evlerdeki kadınlara iftira atarak onlar bizi çağırdı diye savunmayı adet edinmişlerdi. Nitekim Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinden Hüseyin oğlu Zekeriyya, Kürtinciyan mahallesinden Osman oğlu Musa'ya dava açarak Musa'nın gece yarısı evinde bulunan bazı eşyaları çaldığı iddiasına karşılık Musa, Zekerriya'nın hanımı Emine'nin kendisini evine çağırdığını, bu sebeple gece Zekerriyanın evine gittiğini, ancak iddia edilen eşyaları çalmadığını ifade etmiştir. Zekeriya, iddiasına yönelik şahit gösterememiş ve mahkeme Musa'nın tazirine karar verdikten sonra Emine'nin hal ve hareketlerinin sorulması neticesinde mahalle ahalisi, şimdiye kadar Emine'nin hiçbir sui haline rastlmadıklarını ve hüsn-i halini bildirmişlerdir.[922] Söz konusu iftira kaydında davacı adamın hırsızlıkla suçladığı kişinin ifadesinde evine hırsızlık için gelmedim senin eşin beni evine çağırdı demesiyle olay daha da karışık bir vaziyete bürünmüştür. Olayda kadına iftira atılıp atılmadığı tam olarak bilinmiyor sadece olayı gören bilen varsa ya da

[919] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 144-2.
[920] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 172-3.
[921] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 180-1.
[922] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 28-2.

daha önce kadının yanlış bir davranışı ile karşılaşılmışsa ancak o zaman bir sonuca varılabilmekteydi.

Kimin haklı kimin haksız olduğu ayırt edilemeyen iftira kayıtlarına da rastlanmaktaydı. Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden Ahmed kızı Fatma, aynı mahalleden Halil oğlu Ali'ye dava açarak bir ay önce Ali'nin su-i kasdla evine gelip "bana bir şeftali ver deyü" kendisini öpmek istediğini bu durum karşısında Fatma kendisini sakınınca adamın kaçtığını iddia ederek gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Ali cevabında Fatma'nın kendisinin önceki hanımı olan Emine'nin kızı olduğu gerekçesiyle kendisine mahrem olduğunu belirterek sui-kasd ile evine girdiğini inkâr etmiştir. Bunun üzerine şahitlerin ifadelerine başvurulmuştur. Şahitler, Ali'nin şu ana kadar sui haline rastlamadıklarını ve hüsn-i halini haber vermişlerdir.[923] Sarkıntılık iddiasında bulunan kadının suçlamalarına karşın adamın ifadesi kızın kendisinin önceki hanımının kızı olduğu dolayısıyla kendisine mahrem olduğunu açıklamasıyla kız adama iftira mı attı? Yoksa gerçekten böyle bir durum yaşandı mı? Gibi sorulara cevap bulunamadığından olay netliğe kavuşamamıştır.

Kadına yönelik iftiralar içerisinde baba ve kızın zina etmiş olduğuna yönelik çok ağır ithamlar da gündeme gelebilmiştir. Nitekim Ayıntab mutasarrıfı es-seyyid Osman Bey tarafından mübaşir tayin edilen İbrahim oğlu Ahmed, Kızılca Mescid mahallesinden el-hac Mehmed kızı Aişe isimli bikr-i baligayı mahkemeye çağırmıştır. Mahkemede Aişe'nin babası el-hac Mehmed tarafından bikrinin izale edildiğine dair bir haber alındığı bildirilmiştir. Bu haber üzerine Aişe ile babası el-hac Mehmed'in ahlakî durumlarının soruşturulması istenmiştir. Mahalle ahalisinden Molla Ali, Hüseyin, Ömer, Hüseyin, es-seyyid Kasım, el-hac Ahmed, Mehmed, Mehmed, Ali, İbrahim vesaire kişiler, mahkemede Aişe ve babası el-hac Mehmed'in mahalle sakinlerinden olduğunu şimdiye kadar kendi hallerinde olduklarını, kötü fiilerinin olmadığını söz konusu iddianın iftira olduğunu ifade ederek Aişe ve el-hac Mehmed'in hüsn-i hallerini haber vermişlerdir.[924]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında bir kadına herhangi bir isnadda bulunulduğu takdirde öncelikle mahalle ahalisinden kadının ahlakî durumunun soruşturulmuş olduğu gözlemlenmiştir. Diyarbekir mahkeme kayıtlarından farklı olarak Ayıntab mahkeme kayıtlarında kadının namusuna yönelik çok çirkin iftira örnekleri tespit edilmiştir. Bu isnadların genellikle asılsız olduğu görülmüştür. İftiraların doğru olmadığı mahalle halkının görüşleri ile ispat edilebilmiştir.

6.3.10. Haneye Tecavüz/Kapıya Katran Sürme

Osmanlı toplumunda mahalle halkı, komşularının ahlaka aykırı davranışlar göstermesi durumunda mahallelerinin bu durumdan zarar görmesini engellemek

[923] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1159-1160), No. 103, 264-1.
[924] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1132), No. 71, 87-3.

maksadıyla birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden en dikkat çekici özelliğe sahip olanı ise kapıya katran sürülmesidir. Kapıya katran sürülerek gayriahlâkî davranışlarda bulunan evin "kara leke" ile lekelenmiş olduğu ifade edilmiştir.[925]

Zina isnadının olduğu durumlarda zanlıların kapılarına katran sürülerek olayın mahalleli tarafından bilinmesi ve devlet görevlilerine bildirilmesi amaçlanmıştır.[926] Kapıya katran sürmenin aynı zamanda yanlış yolda olan insanlara bir uyarı niteliğinde olup caydırıcı bir etkiye sahip olduğu da ifade edilmektedir.[927] Kim tarafından yapıldığı bilinmeyen ve olayın tüm mahalleliye duyurulmasını sağlama yönüyle ev kapısına katran sürme ve ev kapısına boynuz asmanın aynı amaçla yapılan bir eylem olduğu söylenilebilir.[928]

Mahallenin genel ahlak kurallarına uymayan fiillerde bulunan kişilerin ev kapılarına genellikle katran sürülerek suçları ifşa edilmekteydi. Örneğin, Ayıntab'ın Çukur mahallesinden es-seyyid Ali ve hanımı Fatma'nın kendi hallerinde olmayıp namahrem ile muaşeretleri olduğu için beş gün önce evlerinin kapısına katran sürülmüş olduğundan Ayıntab mütesellimi Hüseyin Bey tarafından bir soruşturma yapılmıştır. Bu isnadın tam olarak doğrulanması için es-seyyid Ali ve zevcesi Fatma'nın durumlarının mahalle halkından soruşturulup kaydedilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine mahalle ahalisinden Molla Abdullah, Molla İsmail, el-hâc Bekir ve el-Hâc Halil gibi mahallenin önde gelen imam, hacı ve ihtiyarları tarafından es-seyyid Ali ve hanımı Fatma'nın kendi hallerinde olmadığının, daima evlerinde namahrem kişilerle muaşeret ettiklerinin doğrulanması ile es-seyyid Ali ve hanımı Fatma'nın mahalleden ihrac edilmelerine karar verilmiştir.[929]

Namusa yönelik olmayan bir durum dışında kapıya katran süren kişinin kim olduğunu ispat etmek oldukça zor bir durum gibi görünmekteydi. Zira bu işlemin kimsenin görmediği bir vakitte yapılmış olma ihtimali şahit gösterilmesini zorlaştırmaktaydı. Bu durumda ev sahibi ancak kendisine düşmanlığı olan birisinin olması halinde yapan kişiyi tahmin edebilirdi. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mustafa kızı Fatma, önceden damadı olan Seyyid Haydar'ın mahkeme gecesi evinin taşra kapısına katran sürdüğünü iddia ederek seyyid Haydar'a dava açmıştır. Ancak Fatma davasına şahit gösterememiştir. Mahkemede Seyyid

[925]İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8 (Gaziantep 2009),* 241.

[926] Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği" *Kadın 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi 6/2 (Aralık 2005),* 65., bk. Abdülmecid Mutaf, "Osmanlı'da Zina ve Fuhuş Olaylarına Karşı Toplumsal Bir Tepki: Kapıya Katran Sürmek ve Boynuz Asmak" *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balıkesir,* ed. Bülent Özdemir-Zübeyde Güneş Yağcı, (İstanbul: 2007), 93-104.

[927] Cemal Çetin, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750), *Turkish Studies İnternational Perodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 9/1, (Ankara 2014),* 143.

[928] Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim, 83 (1999-2000),* 95.

[929] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), 59, 315-3.

Haydar'ın babası el-hac Ömer, Fatma'ya zarar, eziyet veya farklı türde yakışıksız tavırlar segilemesi halinde oğlu seyyid Haydar'ın mahkemeye çağrılmasına kefil olduğunu belirtmiştir.[930]

Katran sürme hadiseleri, sadece uygunsuz fiiller yapanlara karşı değil, herhangi bir nedenle aralarında husumet olan fertlerin birbirlerini karalama maksatlı başvurdukları bir eylem de olabilmekteydi. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mustafa kızı Fatma, Mehmed oğlu İsmail'e dava açarak mahkeme gecesi İsmail'in evinin taşra kapısına darp aletiyle geldiğini, kendisine küfür ettiğini ve kapısına katran sürüp eziyet ettiğini iddia ederek şer'an gereğinin yapılmasını istemiştir. Davalı İsmail cevabında Fatma'nın kapısına gidip küfür ettiğini ve katran sürdüğünü inkâr edince konu mahalle ahalisinden soruşturulmuştur. Mahalle ahalisinden Mehmed, Molla Abdurrezzak isimli kişiler, İsmail'in davacı Fatma'nın evine gizlice girip tavuklarına zehirli bulgur saçtığını ve tavuklarının helak olduğunu söyleyerek İsmail'in eziyetine şahit olduklarını bildirmeleri ile davalı İsmail'in mahkemeye çağrılmasına karar verilmiştir.[931]

Kapıya katranı kadınların sürdüğüne dair iddialar da bulunmaktaydı. Ayıntab mütesellimi Mehmed Ağa, Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden Abdullah oğlu el-hac Ali ve İbrahim oğlu Üstad Mehmed ve Ahmed oğlu Murad isimli kişileri mahkemeye çağırıp mahkeme gecesi her birinin kapısına katran sürüldüğünün duyulduğunu sorup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Mahkemede el-hac Ali, Üstad Mehmed ve Murad cevablarında mahkeme gecesi mahallelerinde oturan Mehmed kızı Fatma, Mehmed kızı Cennet ve Seydi kızı Bayram isimli hatunlarun kendilerine ihaneten evlerinin kapısına katran sürdüklerini, lakin olaydan haberlerinin olmadığını ifade ederek kadınların ve kendilerinin tavır ve durumlarının soruşturulmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Fatma, Cennet ve Bayram isimli hatunlar ile el-hac Ali, Üstad Mehmed ve Murad'ın hal ve hareketlerinin soruşturulması istenmiştir.[932] Söz konusu katran sürme hadisesinde kapıya katranın bazı kadınlar tarafından sürüldüğü iddia edilmiş ancak davanın sonucu bilinmemektedir.

Yukarıdaki kayıtlarda görüleceği üzere katran sürme eylemi asıl amacı dışına çıkılarak bir nevi taciz gibi rahatsız etme maksatlı da gerçekleştirilmiştir. Bu türden fiillerin farklı versiyonları da mevcuttur. Örneğin, Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Cerabi kızı Döne, kapısına birtakım kimselerin ellerinde ateşle dayandıkları ve kapısını zorladıklarını tam kapıyı yakacaklarken çevreden yardıma gelenleri görüp kaçtıklarını iddia etmiştir. Döne, şahitlerle iddiasını doğrulamış ve gereğinin yapılmasını istemiştir.[933]

[930] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), 75, 200-1.
[931] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), 75, 202-2.
[932] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1184-1191), No. 127, 153-3.
[933] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 301-1.

Başka bir örnekte ise ev kapısının söküldüğü iddiası görülmektedir. Ayıntab'ın Molla Ahmed Mahallesinden Abdullah kızı Emine, Mehmed ve diğer Mehmed isimli kişilerin evine girererek ev kapısını söküp bir mağaraya bıraktıklarını iddia etmiştir. Bu iddia üzerine söz konusu kişilerin ahlakî halleri sorulduğunda ise şimdiye kadar su-i hallerine rastlanılmadığı bildirilmiştir.[934]

Kadınların evlerine taşla saldırı olaylarına da rastlanılmıştır. Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Ahmed kızı Esma, evinin Süleyman oğlu Mustafa tarafından geceleyin taşlandığı, üzerine hücum edildiği, ancak feryadı üzerine yardıma gelen komşuları sayesinde kurtulduğunu belirtmiştir. Şahidler de Mustafa'nın kendi halinde olmadığını, daima geceleri darp aleti ile gezdiğini, Müslümanların evlerine girip namuslarına kast-etmeyi adet edindiğini söyleyerek su-i halini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Mustafa'ya tazîr cezası ve kötü davranışlarının düzeldiği anlaşılana kadar hapis kararı verilmiştir.[935]

Kimi zaman da kadınlarına kapısına silah ile dayanılmıştır. Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Mehmed kızı Fatma, aynı mahalleden Yusuf oğlu İsmail'in iki gün önce fiil-i şen'i kastıyla gece vakti evinin kapısına gelip kendisine küfrettiğini ve kapısına tüfeng attığını sonrasında tekrar kapısına gelip çeşitli küfürler ettiğini iddia ederek gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Mahalle ahalisinin de İsmail'in geceleri darp aleti ile gezip hırsızlık yaptığı, içki içtiği, insanların kapısına dayanıp küfür ettiği, tüfeng attığı tüm herkese eziyet ettiğini söylemeleri neticesinde fetva-yı şerîfe gereğince de İsmail'e tertib cezası verilmesine karar verilmiştir.[936]

Haneye tecavüz vakalarının bazıları kadınlara ahlaksızca teklifte bulunmak için yapılmıştır. Nitekim Ayıntab'da İsmail kızı Rukiye, Ali oğlu Mehmed'in evinin avlusuna bir elma attığını kendisiyle fi'l-i şenî yapmasını işaret ettiğini iddia etmiştir. Mahalle ahalisinin de Mehmed'in su-i halini haber vermesiyle Mehmed'in tazirine tenbihte bulunulmuştur.[937] Başka bir örnekte ise Ayıntab'ın Kan Alıcı mahallesinden Ebubekir kızı Rahime, evinde yatarken Abdullah oğlu Abdurrahman tarafından evine girildiğini feryad edince Abdurrahman'ın kaçtığını iddia etmiştir. Şahidlerin ifadeleri neticesinde Abdurrahman'ın kendi halinde olmadığı anlaşılmış ve ta'zirine tembih edilmiştir.[938] Bazen de fiil-i şen'i için elma yerine darb aletiyle kadının evine girilip hücum ederek kıyafet parçalayarak tecavüze yeltenilmekteydi.[939] Ayıntab'ın Kızılhisar-ı Tahtanî köyünde oturan Musa kızı Emine, kendisine gönül versin diye defalarca adam gönderen İbrahim oğlu Mustafa'nın gece evine girdiğini görünce feryad ettiğini, müşahid olunan kırmızı koğanı bırakıp firar ettiğini iddia etmiştir. Ancak Mustafa'nın

[934] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 130-1.
[935] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 35-1.
[936] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), 79, 432-2.
[937] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1153), 95, 200-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1177-1178), No. 122, 142-1.
[938] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1153), No. 95, 102-1.
[939] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1177-1178), 122, 142-1.

iddiayı inkâr etmesi karşısında Mehmed oğlu Mehmed ile Hamza kızı Ümmügülsüm ve Musa kızı Zeyneb'in şahitlikleriyle iddia ispatlanmıştır.[940]

Bir başka haneye tecavüz vakası da Diyarbekir mahkeme kayıtlarında tespit edilmiştir. Diyarbekir'e bağlı Zoğzinc-i zımmî köyünden Mehmed oğlu Mustafa, Tavid kızı Havi isimli Nasrâniyeye dava açarak Havi'nin beş ay önce kelime-i şehâdet getirip ben Müslüman oldum diyerek İslam'ı kabul ettiğini, ancak yine âyin-i bâtılayı terk etmeyip delalet üzere kaldığını, soruşturulup şeran gerekenin yapılmasını istemiştir. Bu iddia karşısında Havi, Mustafa'nın kendisiyle evlenmeyi talep ettiğinde evliliği kabul etmediği için oturduğu evin kapısına gelip Müslüman ol diyerek kılıç ve kalkan ile üzerine hücum edip kendisine su-i kasdı olduğunu iddia edip davayı reddetmiştir. Havi'nin söylediklerinin şahidlerin ifadeleriyle doğrulanması neticesinde Mustafa'nın Havi ile garazı olduğu açıkça anlaşılmış ve gereğinin yapılması kararı verilmiştir.[941] Görüldüğü üzere bu haneye tecavüz olayı bir erkeğin evlilik isteğini reddeden kadına karşı gerçekleştirilmiştir.

6.4. Kadınların İşlediği Suçlar

Dünya genelinde yapılan araştırmalara göre, hiçbir yerde ve hiçbir zaman kadın suçluların sayısı erkek suçluların sayısından fazla olduğunun görülmediği ifade edilmiştir. Bu durumun iki cins arasındaki fiziksel yapı farklılığı, kadının toplumda daha sıkı bir disiplinle yetiştirildiği, kadının toplumsal olaylardan daha az etkilendiği, suç işleyen kadınlara daha fazla musamahakar yaklaşıldığından kaynaklandığı belirtilmiştir.[942]

Yapılan araştırmalarda kadınların daha çok şiddete maruz kalmış olması nedeniyle suç konusunda çoğunlukla kadınlara yönelik işlenen suçlar üzerinde durulmuştur. Bu araştırmada 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab bölgesindeki kadınlara yönelik işlenen suçların yanı sıra kadınların da suç ve şiddet eğilimlerinin neler olduğu ortaya konulmak istenmiştir. Bu bağlamda Diyarbekir ve Ayıntab'da meydana gelip, mahkeme kayıtlarına yansıyan kadınlar tarafından işlenen suçlar ele alınmıştır.

Ayıntab'lı kadınlar, çok fazla olmasa da küfür, kavga, hırsızlık, zina, vasıtalık, içki âlemleri gibi suçlara karışmışlardır. Zanlı olarak mahkemede yargılanan kadınlar, suçları kesinleştiğinde mahkeme tarafından cezalandırılmışlardır.

6.4.1. Zina

İslâmiyet'te kadın ve erkeğin nikâh dışı cinsel birlikteliği haram kılınıp yasaklanmıştır. Aralarında bir evlilik ilişkisi olmadan bir erkek ve bir kadının yaptıkları

[940] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 223-1.
[941] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 109-3.
[942] Öztekin Tosun, "Suç ve Kadın, 29- 34.

cinsi münasebet zina olarak tanımlanmıştır. Bu tip bir ilişki yaşayan kişi, evli olup olmamasına bakılmaksızın zina suçunu işlemiş sayılır.[943] İslâm'ın zinayı yasaklamasının en önde gelen nedeni, insan neslini korumaktır.[944] İslâm hukukukunda, zina suçu işleyenlere evli ve bekâr olmalarına göre farklı şekilde cezalar verilmiştir.[945] Kur'ân-ı Kerîm'de kadın ve erkeğin zina etmesi durumunda ikisinin de bir topluluk önünde yüz sopa vurularak cezalandırılmaları gerektiği bildirilmiştir.[946] Fakat söz konusu ceza, evli olmayanlar için geçerlidir. Zina suçu işleyen kişilerin evli olması durumunda bunun cezası recm, yani suçu işleyeni taşlayarak öldürmedir.[947] Ancak recm cezası uygulamasına Osmanlı'da pek rastlanılmadığı, Osmanlı'da zina cezası olarak recm cezası yerine daha hafif bir ceza verildiği bildirilmiştir.[948]

Tam ehliyetli bir erkekle cinsel ilişkiye uygun bir kadının, kendi istekleriyle evlilik dışı cinsel ilişki yaşamaları zina olarak tanımlanır.[949] Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli ayetlerde zinanın uzak durulması gereken fiiller arasında gösterilmesinin yanı sıra cezayı da gerektiren bir suç olduğu beyan edilmiştir.[950] İslam ceza hukukuna göre zina, haram bir cima olarak belirtilip[951] bu suçu işleyen bekâr ise sopa (celd) hapis (tağrib) veya sürgünle (nefy)cezalandırılırken, evli ise recm (taşlanarak öldürme) cezası tatbik edilir.[952]

Zinâ yapmakla suçlanan kadınlar, suçları kanıtlanmadan da cezalandırılabilmişlerdir. 18. yüzyıl Ayıntab sicillerinde kadınların zina suçunu işlemiş olmalarına yönelik davalara az da olsa rastlanılmıştır. Örneğin, Ayıntab'ın Akyol mahallesinden Ahmed oğlu Molla Veli, İbni Şeker mahallesinden Molla Mehmed oğlu Attar Mehmed'e dava açarak Mehmed'in iki gün önce kendisini mahkemeye çağırtıp on sene önce katledilen kardeşi kızı Ümmühan ile zina ettiğini, ancak iddiasını ispatlayamadığını ve kendisinin bu konuya yönelik yemin ettiğini ifade edip Mehmed'e kazf suçu verilmesi gerektiğini iddia ederek şer'an gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Ayrıca elindeki fetvada da böyle bir suça hadd-i kazf (namuslu kadınlara iftira edenlere verilen ceza) verilmesi gerektiği yazılıdır. Davalı Mehmed cevabında iki gün önce

[943] Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* 184.
[944] Muhsin Koçak-Nihat Dalgın-Osman Şahin, *İslâm Hukuku,* 434.
[945] Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* 184.
[946] Nur 24/2. Bk. "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."
[947] Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku 1,* 209., recm: Fıkıhta, recm, salb veya kısas özel infaz usulüyle ölüm cezasına çarptırılmayı ifade ederken, katl veya ızhâku'r-rûh (canı bedenden ayırma)terimleri ise özel bir öldürme usulü gerektirmeyen cezalardır. Bk. Münteha Maşalı, "Ölüm Cezası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/40.
[948] Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çev. Selahaddin Eroğlu, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, Tercüme ve Derleme: Ferhat Koca, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 20199, 67.
[949] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* 303.
[950] Furkan 25/68, Mümtehine 60/12, Nur:24/2, İsra 17/32.
[951] Ömer Nasuhi Bilmen, (eser adı yaz) C.III, 197.
[952] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* 303.

Molla Veli'yi mahkemeye çağırttığını kardeşi kızı Ümmügülsüm ile on sene önce zina etmişti diyerek dava ettiğini, ancak iddiasın ispat edemediğini itiraf etmiştir.[953] Belgeye göre zina yaptığı iddia edilen kadının suçu ispat edilemediğinden suçu atan kişiye hadd-i kazf suçu verilmesi gerektiği istenilmiştir.

Zina iddiasıyla açılan davalarda genellikle bir sonuca varılamayıp iddiadan öteye gidilemiyordu. Zira diğer suçlara göre zina suçunun ispatlanması çok daha zor şartlar taşımaktadır.[954] Nitekim Ayıntab'ın Gürnez köyünden Ramazan oğlu Mehmed, aynı köyden Kocaoğlu Mustafa, kardeşi Hüseyin ve Zekeriyya oğlu Mehmed'e dava açmıştır. Davada kız kardeşi Meryem'in bakire iken altı ay önce Mustafa oğlu Mehmed tarafından bikrinin izale edildiğini, kızkardeşini öldürecekken Mustafa ve Hüseyin'in engel olduğunu bunun üzerine kızkardeşini Kürd köyü ahalisinden Ebubekir'e nikâhladıktan sonra boşandığını otuzbeş kuruş alıp Mehmed'e nikâhladığını, şimdi ise Mehmed'in de Meryem'i boşadığını belirtmiştir. Mehmed'in zina edip Meryem'in bikrini zaile ettiğine dair Mehmed'e yemin teklif edilmesini talep etmiştir. Ancak zina davasında yemin teklifi meşru olmadığından davalıya soru dahi sorulmayarak Mehmed ve kardeşi Meryem'in davaları reddedilmiştir.[955] Bu kayıtta tecavüzcüsü ile evlendirilen kadının boşanması sonrası, boşandığı adamın kendisine zina yaptığına dair yemin ettirilmek istenmesinin aykırı bir durum olduğu belirtilmiştir.

Kocasını aldatan kadına aşiret tarafından ölüm cezası verilebilmiştir. Rişvan aşiretinden olup Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden olup öldürülen Hüseyin kızı Elife'nin mirasçılarının kocası el-hac Mehmed oğlu Mustafa ve küçük oğlu Mehmed olduğu belirlenmiştir. Mustafa Beşe kendisi için asaleten ve küçük oğlunun veli ve vasisi olarak vesayeten mahalle ahalisinden el-hac el-hac Ahmed oğlu el-hac Mustafa'nın yanında konuşarak kendisi başka bir memlekette iken hanımı Elife'nin doğru yoldan çıktığını ifade etmiştir. Mustafa Beşe hanımının su-i muaşereti duyulduğunda aşiret halkının Elife'yi katlettiğini ve katledilirken hamile olduğunu karnında olan bebeğin de helak olduğu gerekçesiyle iki kan diyeti talebiyle aşiret halkı ile aralarında anlaşmazlık çıktığını sonrasında aralarına arabulucuların girmesiyle hariciye bir fevkani oda, ahır, dörtyüz elli kuruş ve bir erkek tay üzerine sulh yaptıklarını bildirip Mustafa ile bir düşmanlığının kalmadığını belirtmiştir. [956]

İncelen mahkeme kayıtları içerisinde Ayıntab'da zina ithamıyla suçlanan kadınların yer aldığı çok az sayıda kayıt tespit edilmiş olmasına karşın Diyarbekir'de zina suçu işleyen kadın tespit edilememiştir.

---

[953] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, .81-3., hadd-i kazf: Bir Muhsin veya muhsineye,yani mükellef hür, müslîm, zinâdan afîf bir kimseye dâr-ı İslâmda zinâ isnâd eden mükellef bir şahıs hakkında icap eden ukûbettir., bk. Ferit Devellioğlu, "hadd-i kazf ", 353.

[954] Zina zanlısı, suçunu itiraf etmediği takdirde suçun ıspatı için dört erkek şahidin zina suçunu gördüklerine şahitlik etmeleri gerekmekteydi. Ayrıca evli olmayan bir kadının hamile olması zina suçunun göstergesi olsa da, kadının zina yapmadığını tecavüze uğradığını ifade etmesi durumunda zina suçunun ıspatlanması için yeterli delil sayılmamaktadır. Bk. M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* 185-186.

[955] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 149-2.

[956] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1184-1191), No. 127, 29-2.

6.4.2. Fahişelik ve İçki Âlemleri

Fuhuş, "Bir kadının evlilik dışında meslek edinerek veya başta para olmak üzere herhangi bir karşılık gözeterek vücudunu bir erkeğin cinsi tatminine sunması" anlamına gelirken bu şekilde gayri meşrû yollara sapan kadınlara da fahişe denilmiştir.[957] Osmanlı'da fahişeliği meslek haline getiren kadınlar bulunmaktaydı. Bu konuya yönelik yapılan bir araştırmada 18. yüzyılda Halep, Urfa ve Diyarbekir gibi kırsal yerlerden İstanbul'a sırf fahişelik yapmak için giden kadınların olduğu belirtilmektedir.[958]

Osmanlı'da mahalle sakinleri, mahallelerindeki bazı kişilerin evlerini gizlice genelev gibi kullandıklarından şüphelendiklerinde durumu mahkemeye bildirerek şikâyet etmişlerdir. Mahallelerde fuhşun gizlice yapıldığı evler, mahalle imamına şikâyet edilerek tespit edilen yerlere baskınlar düzenlenirdi.[959] Bir kadının fuhuş yaptığı ispatlanırsa kadın, mahalleden sürgün edilirdi.[960] Na-mahrem erkeklerle birlikte görülen kadınlar, bulundukları şehirden de sürgün edilmişlerdir.[961] Ayrıca fuhşu meslek haline getirip fahişelik yaptığı tespit edilen kadınlar hapsedilebilmişlerdir.[962]

İslâm'da aklı kısmen veya tamamen devre dışı bırakan maddeler yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın çiğnenmesi durumunda dünyevi olarak bir ceza mevcut değilken aklı devre dışı kalan insanların davranışları başkalarına zarar verecek bir hal alınca devreye birtakım yaptırımlar girebilmektedir.[963] Kur'ân-ı Kerîm'de içki içmenin insanlar için büyük zararları olduğu bildirilip sarhoşken bilinç dışı hareket edildiğine de işaret edilmiştir.[964]

İncelenen sicil kayıtlarında Diyarbekir'de fuhşa yönelik bir belge tespit edilemezken, Ayıntab'da bazı belgelerde fahişe kadınlardan bahsedilmesi bu işin gizlice yapıldığını akla getirmektedir. İncelenen kayıtlarda fuhşa yönelik çok az sayıda belge ile karşılaşılmıştır. Fuhşiyatın yaygınlaşmamasında mahalle baskısının önemli bir rolü olduğu düşünülebilir. Zira mahalle halkı, fuhuş yapıldığını öğrenince bu durumu gerekli yerlere şikâyet edip bu tür kişileri mahallelerinde barındırmayarak zanlıların mahallelerinden ihraçlarını talep ediyorlardı. Dolayısıyla mahallelinin kontrolcü tavrının caydırıcı etki oluşturmasıyla bu işi yapmak da zorlaşıyordu.

Ayıntab'da uygunsuz tavırlar sergileyen kişilerin olması halinde bu kişiler için mahalleden ihrac edilme kararı alınmaktaydı. Nitekim Ehl-i Cefa mahallesinden

---

[957] Günay Tümer, "Fuhuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/209,

[958] Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishmant in İstanbul 1700-1800,* (California: University Of California Press, 2010), 91.

[959] Nebi Bozkurt, "Fuhuş", 213.

[960] Kemal Daşçıoğlu, *İskân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün,* 11.

[961] Mühimme Defteri (H.973), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi,* No. 5, Gömlek No.121.; Mühimme Defteri (H.1103), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi,* No. 102, Gömlek No. 721.; Mühimme Defteri (H. 1113), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 113, Gömlek No. 67.*

[962] Mühimme Defteri (H. 1107), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 107, Gömlek No. 84.*

[963] Nuri Kahveci, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku,* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 103.

[964] Bakara 2/219, Nisa 4/43.

Ahmed, kardeşi Mahmud ve annesi Kerime isimli kişilerin kendi hallerinde olmayıp daima geceleri evlerine namahrem götürüp toplandıklarını ve içki içtiklerini bundan önce de birkaç defa tembih olunduklarını, ancak hiçbirinin tembihe kulak vermediğini iddia etmiştir. Ahmed'in iddialarının doğrulanması üzerine bu kişilerin mahalleden ihrac edilmelerine karar verilmiştir.[965]

Belgelerde bazı kadınlar için fahişe avrat tabirinin kullanılması, bazı kadınların fuhuş yapmış olduklarına işaret etmektedir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden el-hac Hasan oğlu Abdurrahman, mahkemeye çağrılarak kendi halinde olmadığı her zaman evine fahişe getirdiği iddiasıyla yargılanmıştır. Abdurrahman'ın hal ve tavırları mahalle halkından sorulmuştur. Mahalle halkı, Abdurrahman'ın kendi halinde olmadığını daima evine fahişe avrat getirdiğini ve su-i halini bildirmişlerdir.[966] İncelenen bu belgede fahişe kadınlardan bahsedilmesi, Ayıntab'da bazı kadınların fahişelik yaptığını göstermektedir.

Fahişelikle suçlanan bazı kadınların fuhuşla ilgili işlerin içerisinde ailece yer almış oldukları da görülebilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden Ömer oğlu Hüseyin, aynı mahalleden el-hac Ahmed oğlu es-seyyid Mustafa ile babası el-hâc Ahmed ve hanımı Himmet kızı Aişe'ye dava açmıştır. Davada es-seyyid Mustafa tarafından kızı Rahime'nin bekâretini izale edildiğini iddia etmiştir. Ayrıca es-seyyid Mustafa, el-hâc Ahmed ve Aişe'nin tavır ve davranışlarının mahalle ahalisinden soruşturulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Mahalle halkından Mola Mustafa, es-seyyid Mehmed, Molla Ömer, Bektaş, el-hâc Ahmed, Abdullah Beşe, Hüseyin, Şaban, el-hâc Hasan, Mehmed, Ali, el-hâc Mehmed ve Kıyas İbrahim isimli kişiler mahkemede şahitlik ederek, es-seyyid Mustafa, kardeşi es-seyyid Mehmed, babası el-hâc Ahmed ve hanımı Aişe'nin kendi hallerinde olmayıp daima evlerinde meclis kurup çeşitli rezillikler yapıp içki içtiklerini nâ-mahrem nâşize (itaatsizlikte direnen kadın) kadınları getirip muaşeret ederek namuslu insanların namusuna taarruz etmeyi adet haline getiridiklerini söylemişlerdir. Mahalle halkı ayrıca el-hâc Ahmed'in deyyus (karısının namusluğuna göz yuman ve katlanan kimse) ve hanımı Aişe'nin fahişe olduğunu, söz konusu kişilerin davranışlarından eziyet çektiklerini ifade edip mahallelerinden ihrac edilmelerini talep ederek es-seyyid Mustafa, es-seyyid Mehmed, el-hâc Ahmed ve Aişe'nin sû'i-hallerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine bu kişilerin mahalleden ihraçlarına karar verilmiştir.[967] Görüldüğü üzere gayriahlâkî bir suç, şahitlerin ifadeleriyle ispatlanmış ve bu suçu işleyen kişiler mahalleden ihraç edilmişlerdir.

[965] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1120-1121), No. 59, 334-2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1189-1191), No. 129, 62-b2.
[966] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 243-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 128-1.
[967] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124-1125), No. 61, 74-1.

Mahkeme kayıtlarında bazı kadınlar için doğrudan fahişe tabiri kullanılmayıp kendi halinde olmama ibaresi kullanılmaktadır. Örneğin Ayıntab'ın Cabi Mahallesi sakinlerinden el-hac Mehmed oğlu İbrahim ve Ömer oğlu el-Hâc Osman, Mahmud oğlu Ahmed, Mehmed oğlu Ali, Halil oğlu Seyyid Zekeriya ve Mehmed oğlu İbrahim isimli kişiler vesairleri mahkemede Kasım kızı Zehra'nın kendi halinde olmadığını daima na-mahrem ile muâşeret ettiğini bundan önce de topluca mahkemede sui halini ihbar ettiklerini ve mahalleden ihrâc edildiğini ifade etmişlerdir. Ancak sonrasında Zehra'nın yine gelip bir yolla mahallelerinde oturduğunu ve her zaman geceleri evine na-mahrem geldiğini bazı geceler ise kapısının kırıldığını bildirerek mahalleden ihracını talep etmişlerdir. Bunun üzerine mahalle İmamı Ali Efendi, Molla Osman, Hüseyin, Musa, el-Hâc Mustafa vesair kişiler toplanıp mahkemede Zehra'nın kendi halinde olmadığını namahrem ile görüşüp kötü davranışları sebebiyle mahalleden daha önce de ihraca tembih olunup başka bir yere gittiğini sonrasında yine gelip bir şekilde mahallede oturduğunu her zaman kapısının kırılıp namahrem ile muâşeret ettiğini bildirerek her birinin Zehra'nın su-i haline şahitlik etmeleri neticesinde mahalleden ihracına karar verilmiştir.[968]

18. yüzyıla ait incelenen Ayıntab ve Diyarbekir sicillerinde genelev tarzında bir yerde fuhuş işini yapan kadınlara rastlanılmamış, ancak Ayıntab'da namahrem erkeklerin evlerine girip çıkan kadınlardan fahişe diye bahsedilmesi bu işin gizli de olsa yapıldığını göstermiştir.

6.4.3. Hırsızlık

İslam ceza hukukuna göre başkasına ait bir malın mülk edinme niyetiyle gizlice alınması, hırsızlık olarak tanımlanır.[969] Hırsızlığın şer'i olarak cezası el kesme olmasına rağmen Osmanlı'da el kesme cezasının hafifletilerek hırsızlık yapanlara para cezası verildiği belirtilir.[970]

18. yüzyılda Diyarbekir'de kadının hırsızlık yapmış olduğu belge tespit edilmemiştir. Ancak Ayıntab'da kadınların hırsızlık yapmış olduğu kayıtlar müşahede edilmiştir. Ayıntab şeriyye sicillerine yansıdığı şekliyle kadınların az da olsa hırsızlık suçlarına karıştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kadınların hırsızlık suç oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Tespit edilen kayıtlar içerisinde Ayıntab'da meydana gelen hırsızlık suçlarına dâhil olan kadınların tamamının Müslüman olduğu görülmektedir.

18. yüzyıl Ayıntab şer'iyye sicillerinde başkalarının evlerinin içerisine kadar girip hırsızlık yapmış olan kadınlar tespit edilmiştir. Örneğin Ayıntab'ın Kürkciyan

[968] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 113-3.
[969] M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* 180.
[970] Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çev. Selahaddin Eroğlu, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, Tercüme ve Derleme: Ferhat Koca, (Anakara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 67.

mahallesinden Ahmed oğlu Hüseyin, Sengi Tavil mahallesinde oturan Hasan kızı Merve'ye dava açarak dört gün önce Merve'nin sabah vakitlerinde evine girip bir buçuk kuruş değerinde iki yaşmak, bir buçuk kuruş değerinde bir kalbak, bir kuruş değerinde iki çenber vesair eşyalarını aldığını, Merve'nin birtakım kişilerin yanında da söz konusu eşyaları almış olduğunu söylediğini iddia etmesi üzerine konu soruşturulmuştur. Şahitlerin Hüseyin'in iddiasını doğrulaması üzerine Merve'ye aldıklarını teslim etmesi için tembihte bulunulmuştur.[971]

Başka bir kayıtta ise Ayıntab'ın Bostancı mahallesinden Osman kızı Fatma, yine aynı mahalle sakinlerinden Ali kızı Ümmü Gülsüm'e dava açarak Ümmügülsüm'ün kendi evinde oturduğunu on gün önce evinden sandukasını alıp sekiz kuruş nakit akçesi ile onbeş kuruş değerinde bir kuşak, dört kuruş değerinde bir halhalını vesair kıymetli eşyalarıyla birlikte toplamda kırk iki kuruş değerinde eşyasını çaldığını iddia ederek konunun soruşturulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Ümmügülsüm cevabında on gün önce Fatma'nın evinden sekiz kuruş ve çeşitli eşyalarını sandukası içinden aldığını itiraf etmiştir. Ümmügülsüm'ün itirafı gereğince söz konusu eşyaların aynıları mevcut ise aynılarını değilse kıymetlerini davacı Fatma'ya teslim etmesi için Ümmügülsüm'e tembihte bulunulmuştur.[972]

Mahkemeye yansıyan kadına yönelik hırsızlık davalarında bizzat hırsızlık suçunu işlemeyen ancak hırsıza yardım eden kadınlar da dava edilebilmişlerdir. Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden el-hac İbrahim oğlu Ali, Sinan kızı Aişe'ye dava açarak, bir gün önce Aişe'nin oğlu Mustafa'nın evine girip yirmi üç kuruş değerinde üç adet raht kuşak, onbeş kuruş değerinde bir altın bilezik, üç kuruş değerinde bir çift küpe, on kuruş değerinde bir sim hançerini çalıp annesi Aişe'ye verdiğini, Aişe'nin de Mehmed kızı Sekine'ye verdiğini iddia ederek alınmasını talep etmiştir. Davalı Aişe cevabında dava konusu eşyaları oğlu Mustafa'nın Ali'nin evinden alıp kendisine verdiğini, fakat kendisi de Sekine'ye verdiğini onun da alıp annesi Fatma'ya verdiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Sekine cevabında dava konusu eşyayı bir yemeni içerisinde Aişe'den alıp annesi Fatma'ya saklaması için verdiğini söylemesi neticesinde söz konusu eşyaları sahibi Ali'ye mevcut ise aynısını, değil ise kıymetini teslim etmeleri için Sekine ve Aişe'ye tembihte bulunulmuştur.[973] Bu hırsızlık olayında ismi geçen kişilere başka bir belgede tekrar rastlanılmıştır. Nitekim Ayıntab'ın Kürkciyan mahallesinden el-hac İbrahim oğlu Ali, aynı mahalleden Fatma isimli kadına dava açarak altmışsekiz gün önce aynı mahalleden mahkemede bulunmayan Mustafa'nın evine girip yirmi üç kuruş kıymetli üç raht kuşak, onbeş kuruş kıymetli bir altın bilezik, üç kuruş kıymetli bir çift altun küpe, yedi kuruş kıymetli bir çift sim halhal ve on kuruş kıymetli bir sim hançerini çaldığını sonrasında çaldığı eşyaları annesi Aişe'ye verdiğini, Aişe'ye dava açtığında ise Aişe eşyaları komşusu Sekine'ye saklaması için verdiğini,

[972] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 131-1.
[973] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 212-2.

Sekine'nin de annesi Fatma'ya verdiğini söylediğini bu nedenle hala eşyalarının Fatma'da olduğunu söyleyerek dava konusu eşyaları talep etmiştir Fatma ise cevabında söz konusu tarihte davacı Ali'nin çalınan eşyalarını kızı Sekine'nin kendisine verdiğini, ancak bir gün geçince komşusu Arslan oğlu Mehmed'in eşyaları evinden aldığını iddia etmiştir. Mehmed'e eşyalar sorulunca dava konusu eşyaları Fatma'nın evinden aldığını söylemiştir.[974] Bu belgeye göre, kızdan anneye anneden komşuya komşudan kızına saklanarak giden hırsızlık eşyalarının başka biri tarafından çalınmış olduğu müşahade edilmiştir.

Hırsızlık, ailece meslek haline de getirilebilmiştir. Örneğin, Ayıntab voyvodası el-hac mehmed Ağa tarafından gönderilen el-hac Mustafa oğlu el-hac Mehmed, Ammu mahallesinden İbrahim oğlu Süleyman, Hasan kızı Aişe ve amca çocukları İbrahim oğlu Mehmed ve Hüseyin oğlu Ali'nin kendi hallerinde olmadığını ellerinde çalınmış eşyalar bulunduğunu ifade ederek hal ve hareketlerinin mahalle halkından sorulmasını talep etmiştir. Mahalle halkı, bahsi geçen kişilerin kendi hallerinde olmadığını sürekli hırsızlık yaptıklarını bildirerek mahallelerinden ihraç edilmelerini talep edip su-i hallerini haber vermeleri üzerine bu kişilerin mahalleden ihraç edilmelerine tembihte bulunulmuştur.[975]

Hırsızlığı Meslek edinen kadınlar, sadece evlerden değil, kadınların uğrak yeri olan hamamlardan da kendilerinin olmayan malları gizlice almışlardır. Nitekim Ayıntab'ın Cevizlice mahallesinden el-hac Musa kızı Elife, Kozanlı mahallesinden Mehmed kızı Meryem'e dava açmıştır. Davada oniki gün önce Nakib Hamamı denmekle bilinen Yeni Hamamında bir al boğça içinde bir çift menşur, bir saç kaytanı, içinde kırk para, bir sim kuşak, bir beyaz sade, bir al aynalı zubun, bir ketan gömlek, bir münakkaş ketan don, bir kadife kalpak, yedi adet yemeni çember kaybettiğini fakat daha sonra kadife kalpak ile üç yemeni çemberini Meryem'in evinde gördüğünü iddia ederek eşyalarını Meryem'den talep etmiştir. Fakat davalı Meryem'in iddiayı inkâr etmesi üzerine Elife'den iddiasına yönelik şahit istenmiştir. Bunun üzerine Mehmed oğlu el-hac Mustafa ve Mehmed kızı Aişe ve Mehmed kızı Fatma dava konusu kadife kalpak ve üç yemeni çenberin Elife'nin Yeni hamamda kaybettiği kalpak ve çember olduğuna şahitlik etmişlerdir. Kozanlı mahallesinden bazı kişiler de Meryem'in kendi halinde olmadığını bundan önce de birkaç defa daha hırsızlıkla suçlandığını ve sabıkasının olduğunu söyleyerek Meryem'in su-i halini haber vermişlerdir.[976]

[974] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 28-1.
[975] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 342-3.
[976] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 305-1.

6.4.4. Darb

Kadınların işlemiş olduğu suçlardan biri de darptır. 18. yüzyıl Ayıntab sicillerinde kadınların çeşitli şekillerde darp olaylarında yer almış oldukları müşahede edilmektedir.

Osmanlı'da genel itibari ile mahkemeye başvuran davacı konumundaki kişiden dava açtığı konuya yönelik şahit getirilmesi istenir ve kişilerin hal ve tavırlarına yönelik mahalle halkından bilgi alınırdı. Fakat bu uygulama her zaman için olayı aydınlatmaya yetmeyebiliyordu. Nitekim Ayıntab'a bağlı Gürgen köyünden Hüseyin kızı Zeyneb, el-Hac Ahmed oğlu Ömer'e açtığı davada Ömer'in evine tecavüz kastıyla geldiğini anladığında Ömer'i engellemek için sol yüzüne taş attığını ve Ömer'in kaçtığını iddia etmiştir. Zeyneb'in iddiasının doğruluğunun araştırılması neticesinde Ömer'in Hasan oğlu Mustafa isimli kişinin Zeyneb'in evini izlerken gördüğü için Zeyneb'in yanına gittiğini, ancak Zeyneb'in kendisini taş ile darb ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine şahitlerin ifadeleri ile Mustafa'nın daha önce herhangi bir sû-i hâline rastlanılmadığı anlaşılmıştır.[977] Bir sonraki belgede bu olayın devam ettiği müşahede edilmiştir. Ayıntab'a bağlı Gürgen köyünden Hüseyin kızı Zeyneb, el-Hac Ahmed oğlu Ömer'e açtığı davada Ömer'in evine tecavüz kastıyla geldiğini anladığında Ömer'i engellemek için sol yüzüne taş atıp darb ettiğini ve Ömer'in kaçtığını söylemesi üzerine konunun doğruluğunun araştırılması neticesinde bahsi geçen Ömer'in Hasan oğlu Mustafa isimli kişinin Zeyneb'in evini izlerken görüp gittiğinde Zeyneb'in kendisini taş ile darb ettiğini söylemesi üzerine şahitlerin ifadeleri ile Zeyneb'in daha önce herhangi bir sû-i hâline rastlanılmadığı anlaşılmıştır.[978] Bir üst belgede davalının daha önce su-i haline rastlanılmadığı bildirilirken, bu belgede ise davacının su-i halinin görülmediği belirtilmiştir. Bu durumda iki taraf da doğru kişilikte insanlar ise peki suçlu kim? Yaşanan bu durum mahalle halkının kişiler hakkında verdiği bilginin bazen olayı aydınlatmaya yetmeyebileceğini göstermektedir.

Gelin görümce kavgaları yüzyıllar öncesine kadar gitmektedir. Bu bağlamda Ayıntab'ın Şarkiyan mahallesinden Ömer kızı Fatma, kendi evindeyken kocası Mehmed Ali oğlu Yusuf'un kız kardeşi Aişe'nin kendisini başından darp ettiğini ve kendisini duvara vurduğunu bu sebeple bir çocuk düşürdüğü için davacı olduğunu, fakat mahalle ahalisinden davacı olmadığını bildirmiştir.[979]

Kimi zaman kadınlar hamam kavgaları ile de darp olaylarına konu olmuşlardır. Örneğin, Ayıntab'ın Eblehan Mahallesinden Mehmed kızı Teslime, kocası el-hac Mehmed oğlu Bayezid Beşe'yi vekil ederek es-seyyid Ramazan oğlu es-seyyid Hüseyin'e dava açmıştır. Davada bir gün önce Piyale Paşa hamamında öğleden sonra seyyid Hüseyin'in kız kardeşi Fatma ile Teslime'nin tartıştığını, iki kapı arasında seyyid

[977] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 102-2.
[978] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1115), No. 53, 103-1.
[979] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1130-1131), No. 69, 194-2.

Hüseyin'in kız kardeşine sahip çıkıp Teslime'nin üzerine hücum ve yumruk ile darb ettiğini iddia ederek sorulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı kendisine yöneltilen iddiaları inkâr edince Bayezid Beşe'den iddiasına yönelik şahit istenmiştir. Bunun üzerine Kasım oğlu el-hâc İbrahim, Hüseyin kızı Arzu ve Ali kızı Fatma şahitlik ederek bir gün önce öğleden sonra söz konusu hamamın dış kapısıyla içeri kapısı arasında huzurlarında seyyid Hüseyin'in yumruk ile Teslime'yi darb ettiğini bildirmeleriyle gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.[980] Bu kayıtta iki kadın arasındaki darp olayına bir erkeğin de dâhil olduğu görülmektedir.

Kadınların darb suçları genel itibari ile kadınlar arasında görülmüştür. Ancak bazen bir erkek de kadın tarafından darba uğrayabilmiştir. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mustafa oğlu Ahmed ve annesi Ahmed kızı Fatma, aynı mahalleden Mehmed kızı Aişe'ye dava açarak bir gün önce akşam vakti Aişe tarafından başına yumruk atılıp yakasının yırtıldığı ve annesi Fatma'nın da başına vesair azasına darb edildiğini iddia ederek konunun soruşturulup şer'an gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı Aişe, kendisine yöneltilen iddiaları inkâr etmiştir. Darb iddiasının şahidlerin ifadeleriyle doğrulanması neticesinde Aişe'ye tazîr cezası verilmesi için tembihte bulunulmuştur.[981] Görüldüğü üzere nadiren de olsa kadınlar da erkeklere karşı saldırgan davranışlar sergileyebilmişlerdir.

Korkutarak para alan kadınlar da vardı. Diyarbekir'den Derviş Efendi isimli adam Ahmed kızı Vesile'ye dava açmıştır. Davada doksanyedi kuruşunu Vesile'nin haksız yere aldığını kendisini şantajla korkutmaya çalıştığını iddia ederek söz konusu parasının alınmasını talep etmiştir. Fakat Vesile iddiayı inkâr etmiştir. Bunun üzerine konu Hacı Mustafa ve Mustafa Beşe'nin şahitlikleriyle doğrulanmıştır.[982]

Müslüman kadınlar gibi Gayrimüslim kadınlar arasında da darb olayları görülürdü. Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Meryem isimli Nasraniyenin oturduğu evinde mahkeme kurulduğunda Meryem'in konuşmaya gücü olmadığından kocası Menas oğlu Hızır, bir gün önce komşuları olan Horimsimu ile hanımı arasında kavga olduğunu kavga esnasında Horimsimu'nun Meryem'in yüzüne yumruk ile darb ettiğini darbın tesirinden hanımının aklının zaile olduğunu belirterek konunun incelenmesini talep etmiştir. Meryem'in durumunun incelenmesinden sonra olaya yönelik durumun görüşülmesi istenmiştir.[983]

Kavgada karşı karşıya gelen kadınlar, birbirlerinden davacı olma yoluna girdiklerinde arabulucular sayesinde anlaşmaya varabilmişlerdir. Ayıntab'ın İbni Kör mahallesinden Ağya kızı Zemzem isimli Nasraniye, aynı mahalleden el-hac Mehmed kızı Aişe ile aralarında kavga çıkınca Aişe'nin kızı Elife'nin kendisini tuttuğunu Aişe'nin de ağzına taş ile vurduktan sonra bir beyaz dişinin düşmesi sebebiyle davacı

[980] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124-1125), No. 61, 8-2.
[981] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 281-2.
[982] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1215-1216), No. 3798, 25-1.
[983] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1153), No. 95, 111-1.

olduğunu, ancak aralarına arabulucuların girmesiyle davasından karşılıksız olarak vazgeçtiğini belirtmiştir.[984] Müslüman kadınlar arasındaki kavgalarda da diş kırılma hadiseleri yaşanmaktaydı.[985]

Bazı darp iddiaları ispatlanamamıştır. Ayıntab'ın Akyol mahallesinden Mustafa oğlu Ebubekir mahallerinde oturan acem asıllı Abdullah kızı Şehribanu'ya dava açarak bir sene önce Şehribanu ile hanımı Elife arasında kavga çıktığını, kavga esnasında Şehribanu'nun Elife'yi omzundan tutup darb ettikten sonra Elife'den kan geldiğini ve olaydan iki gün sonra ise Elife'den dört aylık bir cenin düştüğünü iddia etmiştir. Ancak Ebubekir iddiasına yönelik şahit gösterememiştir. Şehribanu'nun iddiayı tamamen reddetmesi ve böyle bir kavga yaşanmadığı yönünde yemin etmesi üzerine Ebubekir'in davası reddedilmiştir.[986]

Kadınların zaman zaman hemcinslerinin şiddetine uğramaları çok ciddi boyutlara ulaşabilmekteydi. Özellikle şiddet mağduru kadın hamileyse kavga bebeğin ölümüyle sonuçlanabiliyordu. Ayıntab'ın Alineccar mahallesinden Molla Mehmed kızı Aişe'nin evinde mahkeme kurulduğunda Molla Talha, bir gün önce ikindi sonrası kız kardeşi Aişe'nin aynı mahalleden hekim kızı Fahri'yi evinden almak için gittiğinde aralarında kavga yaşandığını hekim kızı Fahri, kızı Emine, annesi diğer Emine ve diğer Fatıma isimli kadınların kız kardeşinin başına ve karnına yumruk ve tekme ile vurup darp ettiklerini Aişe'nin bu darpların etkisinden konuşmaya gücü olmadığını belirtmiştir. Ayrıca kız kardeşi Aişe'nin hamile olduğunu ve kanaması olduğunu ifade ederek inceleme yapılmasını talep etmiştir. Aişe'nin vücudu incelendiğinde vücudunda darb izleri ve hala kanamasının olduğu muayene edilmiş muayene sonrası konunun görüşülmesine karar verilmiştir.[987] Kadınlar arası kavgada dört kadının tek bir kadını şiddetli bir şekilde dövmesinin etkisiyle darb edilen kadın konuşamaz hale gelmiş ve üstelik kadının hamile ve kanaması olduğu belirlenmiştir.

Başka bir kadınlar arası kavga sırasında yoğun darba maruz kalan kadın, baygın ve konuşamayacak kadar ağır bir duruma getirilmiştir. Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesinden Mehmed kızı Emine'nin evine gidilip mahkeme kurulduğunda Emine'nin baygın olup asla konuşmaya gücü olmadığından Emine'nin annesi Aişe konuşarak mahkeme günü kızı Emine ile Ali kızı Fatma arasında kavga yaşandığını, Fatma'nın kızının başını yüzünü ve vücudunun diğer yerlerini yumruk ile şiddetli bir şekilde darp ettiğini belirtmiştir. Kızının darbın tesirinden hala baygın olduğunu başında, yüzünde ve kolunda darp izleri bulunduğunu ifade ederek durumun

[984] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1153), No. 95, 133-2.
[985] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1189-1191), No. 129, 5-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 126-3.
[986] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1153), No. 95, 179-2.
[987] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 150-1.

incelenmesini talep etmiştir. Emine'nin vücudu incelendiğinde vücudunda darp izleri olduğu muayene edilmiş ve olayın görüşülmesi istenmiştir.[988]

Yukarıdaki mahkeme kaydı örneklerinde kadınların darp olayları çoğunlukla hemcinsleri arasında yaşanmıştır. Kadınlar, nadiren de olsa erkeklere karşı da darp olayları içerisinde yer alabilmişlerdir.

6.4.5. Küfür

Hafif suçlar kapsamında yer alan küfür suçu, mahkemeye pek intikal ettirilmemiştir. Küfür suçu, genelde başka bir suç ile gerçekleştirilmiş olduğunda mahkemeye yansıtılmıştır. İncelenen dönem kayıtlarında kadınların küfür etmiş olduğu kayıtlara nadir de olsa rastlanılmıştır. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden el-hac Hasan kızı Elife, Mehmed kızı Medine'ye dava açarak üç gün önce Medine ve mahkemede bulunmayan kızı Fatma'nın kendi kapıları önünde üzerine hücum edip çarık ile başına ve azalarına şiddetli bir şekilde darp ettiklerini ve kendisine ağır küfürler ettiklerini iddia ederek konunun soruşturulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı Medine ve Fatma ise kendilerine yöneltilen tüm iddiaları inkâr etmişlerdir. Ancak Elife'nin iddiasını şahitlerin ifadeleriyle doğrulması ile gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.[989]

Kadınların daha çok hemcinslerine küfretmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ayıntab'ın Şarkiyan mahallesinden Mehmet kızı Fatma, Şehreküstü mahallesinden Ahmed kızı Mine'ye dava açarak on gün önce Mine'nin kendisiyle kavga ettiğini kavga sırasında ağır küfürler ve namahremlerle görüştüğü yönünde suçlamalara maruz kaldığını iddia ederek gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı Mine, kendisine yöneltilen iddiaları tamamen inkâr edince Fatma'dan iddiasına yönelik şahit istenmiş fakat Fatma şahit gösteremeyince davalı Mine'nin mahallesi halkından hal ve hareketleri sorulmuştur. Mahalle halkı ise Mine'nin şimdiye kadar su-i halini görmediklerini kendi halinde namuslu hatun olduğunu bildirmişlerdir[990]

Sadece kavga sırasında bir anlık öfke ile ağızlarından küfür kelimesi çıkan kadınların yanında küfrü alışkanlık haline getirip küfürbaz olarak nitelendirilen kadınların da mevcut olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Mehmed kızı Meryem, damadı Mustafa oğlu Mehmed'e dava açarak bir ay önce Mehmed'in kendi evinde kötü niyetle kendisine yanaştığını iddia edip gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Fakat damadı Mehmed, iddiayı inkâr etmiştir. Meryem ise iddiasına şahit gösterememiştir. Ayrıca davalı Mehmed, Meryem'in sürekli insanlara küfredip suçlamalarda bulunduğunu, vasıta olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine durumunun mahalle halkında da soruşturulması ile insanların namusuna küfür ve iftira

[988] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 225-1.
[989] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 197-2.
[990] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 515-1.

etmenin Meryem'in âdeti olduğu ayrıca vasıta olduğu gerekçeleriyle mahallelerinden ihraç edilmesini talep etmişlerdir. Neticede Meryem'in mahalleden ihrac edilmesine karar verilmiştir.[991]

Küfürbazlık suçu ile birlikte başka kötü davranışları da bulunan kadınlar, mahalleden ihraç edilmişlerdir. Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden es-seyyid Yusuf oğlu es-seyyid Mehmed Çelebi, Şaban kızları Kaya ve Aişe'ye dava açmıştır. Davada Kaya ve Aişe'nin kendi hallerinde olmayıp daima fitne ve fesad içerisinde bulunduklarını ve çevresine küfredip eziyet ettiklerini iddia ederek bu kişilerin hal ve tavırlarının mahalle halkından sorulmasını talep etmiştir. Mahalle ahalisi de Kaya ve Aişe'nin kendi hallerinde olmayıp daima fitne ve fesad çıkarıp çevrelerine küfür edip eziyet ettiklerini ifade ederek su-i hallerini bildirmişlerdir.[992]

Bir başka kayıtta ise Ayıntab'ın İbn-i Şeker Mahallesi ahalisinden Hacı Osman Efendi oğlu Mustafa Efendi, Seyyid Mehmed ve annesi Emine'nin kendisine çeşitli şekillerde küfrettiğini ve Seyyid Mehmed'in kendisine taş atıp darp ettiğini iddia etmiştir. Davacı Mustafa, Seyyid Hüseyin, Seyyid Mehmed ve İsmail'in ifadeleriyle de iddiasını ispatlamıştır. Dava edilen kişilerin mahallelerinden hal ve tavırları sorulduğunda ise su-i hallerinin bildirilmesi üzerine seyyid Mehmed ve annesi Emine'nin tazirlerine ve mahalleden ihraçlarına karar verilmiştir.[993]

Kadınların küfretmiş olduğuna dair dava kaydı 18. Yüzyıl Diyarbekir mahkeme kayıtlarında müşahede edilememiştir. Ayıntab'da ise küfür suçu işleyen kadınların olduğu mahkeme kayıtları sınırlı sayıdadır. Bu durum küfür suçunun diğer suçlara göre daha hafif görüldüğü için mahkemeye yansıtılmamış olduğunu düşündürmüştür. Zira yalnızca küfür suçunun yer aldığı bir belge tespit edilememiştir. Küfür suçu, başka suçlarla birlikte işlenmiş olduğunda mahkemeye intikal ettirilmiştir. Özellikle de küfür suçunun darp suçuyla birlikte kayıtlarda yer aldığı gözlemlenmiştir.

6.4.6. İftira

Yapılan bazı araştırmalarda kadının bedensel olarak erkeğe göre daha zayıf bir yapıda olduğu düşünülerek kadınların işlediği suçlar arasında beden gücü gerektirmeyen hakaret ve iftiranın ilk sıralarda yer aldığı belirtilmektedir.[994] Ancak 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların iftira niteliğindeki suçlarına yönelik oldukça az kayda ulaşılmıştır. Bu durum, Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının iftira atmaya çok yanaşmadıklarını göstermektedir.

Kadınlar hırsızlık iftirasında bulunabilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'in Gayblar mahallesinde oturan Cündi kızı Fatıma, İbrahim oğlu Mustafa, Ali oğlu Mehmed ve

[991] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 192-2.
[992] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 315-1.
[993] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1184-1191), No. 127, 38-1.
[994] Öztekin Tosun, "Suç ve Kadın", 29- 34.

Mustafa oğlu Ebubekir isimli kişilere dava açmıştır. Davada Fatıma, mahkeme gecesi oturduğu evinin açılıp dört kat kumaş, on kat bez arka esvabı, üç lengeri, üç sahan, bir kazgan, bir tencere üç tas, kırmızı ve yeşil iki top bez on üç kuruş nakit akçe, dört kat erkeklere mahsus arka esvabının dava açtığı kişiler tarafından çalındığını iddia ederek sorulmasını talep etmiştir. Davalılar cevaplarında hırsızlık iddiasının kendilerine atılan iftira olduğunu söyleyerek tavır ve davranışlarının çevreden sorulmasını isteyerek davayı reddetmişlerdir. Davalı ve davacıların mahalle halkından durumları sorulduğunda mahalle halkı, hırsızlık iddiasının iftira olduğunu davacı Fatıma'nın daima na-mahrem olan kişileri kendi evine getirdiğini söyleyerek su-i halini bildirip mahalleden ihracını talep etmelerine karşın davalı Mustafa, Mehmed ve Ebubekir'in hüsn-i hallerini bildirmişlerdir.[995] Ayıntab mahkemesine yansıyan kayıtta ise Ayıntab'ın Gürgen köyünden Hasan kızı Elife, mahkemede köy halkından el-hac Hasan oğlu Fırıncı el-hac Mehmed'in üç gün önce evine girip bazı eşyalarını çaldığını iddia ederek el-hac Mehmed'i dava etmiştir. Ancak daha sonra bu iddianın aslının olmadığını bildirerek davasından vazgeçtiğini söylemiştir. Yine aynı köyden Mehmed kızı Fatma da el-hac Mehmed'e hırsızlık suçlamasında bulunmuş ancak sonrasında davasının aslı olmadığını söyleyerek davasından vazgeçtiğini bildirmişlerdir.[996] Aynı köyde iki kadının da aynı kişiye hırsızlık iftirasında bulunmaları sonra bu iddianın asılsız olduğunu itiraf etmeleri oldukça ilginç bir hadisedir.

Bazı kadınlar, İftira atmayı adet haline getirerek namusa yönelik iftiralarda bulunmuşlardır. Nitekim Ayıntab'ın Sarot mezrasından Halil kızı Selver, kocası Mehmed oğlu Bayezid ile annesi Hüseyin kızı Zeynep'i birkaç defa zina ederken yakaladığını iddia etmiş ancak iddiasına şahid gösterememiştir. Bunun üzerine söz konusu kişilerin ahlakî durumları araştırıldığında Selver'in kendi halinde olmadığını bundan önceki kocalarına da bu tür iftiralar atmış olduğu kaydedilmiştir.[997]

Mahkemeye bildirilen bazı iddialar kanıtlanamadığında iddianın iftira olup olmadığı anlaşılamayabilmektedir. Ayıntab'ın Kürtinciyan mahallesinden el-hac Cuma kızı Aişe, Hasan oğlu es-seyyid Abdullah'ın cinsel istismar kastıyla kendisine laf attığını ve üç gece önce Abdullah, Çapar Hasan, Kör Ebubekir ve Mehmed Beşe isimli kişileri kapsına gönderip kapısını kırdırttığını iddia ederek kendisine eziyet edildiğini bildirip şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Fakat davalı Abdullah, iddiaları inkâr edince davacı Aişe'den iddiasına yönelik şahit istenmiştir. Aişe, şahit gösteremeyince es-seyyid Abdullah iddiaları yapmadığına yönelik yemin etmiştir. Bunun üzerine davalının hal ve hareketleri mahalle halkından sorulmuştur. Mahalle halkı, es-seyyid Abdullah'ın kendi halinde olduğunu şimdiye kadar kendisi ile ilgili bu tür bir durum duymadıklarını ifade edince Aişe'nın davası kabul görmemiştir.[998]

[995] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1136), No. 3789, 47-2.
[996] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172), No. 117, 77-1.
[997] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 180-1.
[998] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1129-1130), No. 68, 247-3.

6.4.7. Vasıtalık

İncelenen 18. Yüzyıl Ayıntab mahkeme kayıtlarında erkek ve kadın arasındaki iletişimi sağlayan aracı anlamına gelen vasıta kadınlara rastlanılmıştır. Belgelerden anlaşıldığı üzere birbirine namahrem olan kadın ve erkeklerin arasını yapmayı meslek haline getirmiş kadınlara vasıta denilmiştir.

Vasıtalık yapmak kadınların işlediği suçlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle bir kadının vasıtalık yaptığına yönelik duyum alan devlet görevlileri, konuyu soruşturmak için ilgili kişileri mahkemeye çağırıp dinledikten sonra mahalle halkının görüşlerine başvurmaktaydı. Nitekim Ayıntab mütesellimi Ammu Mahallesi sakinlerinden Uğurlı kızı Fatma, Mehmed ve Hadice'yi mahkemeye çağırtmıştır. Mahkemede Fatma'nın kendi halinde olmayıp vasıtalık ile meşhur olduğu, namahrem olanları birbirleriyle görüştürdüğü oğlu Mehmed'e dahi vasıtalık yaptığı belirtilerek Fatma'nın gelini olan Hadice'nin de namahremden kaçınmadığı bildirilmiştir. Fatma'nın kocası Kara Mehmed'in ise hanımının ve ailesinin söz konusu davranışlarını önemsemediği ifade edilerek bahsi geçen kişilerin mahallelerinden soruşturulması ve verilen bilgilerin kaydedilmesi istenmiştir. Mahalle halkı, Fatma'nın vasıtalık ile meşhur olduğu, oğlu Mehmed'in kendi halinde olmadığı, Hadice'nin de namahremden kaçınmadığı ve kocası Kara Mehmed'in de hanımının namahrem ile görüşüp konuşmasını yasaklamadığını bildirerek söz konusu kişilerin hal ve hareketlerinden razı olmadıklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, Fatma, Mehmed, Hadice ve Kara Mehmed isimli kişilerin mahalleden ihraç edilmelerine karar vermiştir.[999] Erkek ve bayanları birbirleriyle görüştürme işini meslek edinen kadının evli oğluna dahi aracılık yapması gelininin de bu durumdan rahatsız olmayarak kendisinin de namahremden kaçınmaması, bu işin ailece normal karşılandığını göstermektedir. Ancak bu kişilerin yaptıkları fiiller, mahallece normal karşılanmamış ve mahalleden atılmışlardır.

Bir başka örnekte ise Ayıntab voyvodası tarafından görevlendirilen Mehmed, Kızılcamescid Mahallesi ahalisinden Abdullah ve hanımı Fatma'nın her zaman namahremlere vasıtalık edip kocasının da karısına müsamaha ettiği ve Fatma isimli başka bir kadının da kendi halinde olmayıp yabancılardan kaçınmadığı iddiasıyla bu kişilerin ahlakî durumlarını bulundukları mahalle halkından soruşturmuştur. Mahalle halkından İmam Molla Ömer, Ebubekir Ağa, el-hac Ahmed, Osman, Mehmed, Ali ve İbrahim isimli kişiler, Fatma'nın namahremlere vasıtalık ettiğini kocası Abdullah'ın hanımının vasıtalık yaptığını öğrenmesine rağmen müsamaha ettiğini ve beynamaz olduğunu, Fatma isimli diğer kadının da namahremden sakınmadığını bildirerek söz konusu kişilerin kendi hallerinde olmadıklarını bildirerek mahalleden ihraç edilmelerini

[999] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 100-3.

talep etmişlerdir. Bunun üzerine Abdullah, Fatma ve diğer Fatma'nın mahalleden ihraç edilmelerine karar verilmiştir.[1000]

Vasıtalık işini yapanlar, aracılık yaparken haber götürdükleri kişilerin evli olmasından çekinmemişlerdir. Bu bağlamda Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden Hanefi oğlu Ali, aynı mahalleden Osman kızı Hadice'ye dava açmıştır. Davada Hadice'nin kendi halinde olmayıp daima namahremlere vasıtalık yaptığını, altı ay önce Abdullah oğlu el-hac Mehmed isimli kişiden hanımı Fatma'ya bir kâğıt getirip el-hac Mehmed İle mabeyniniz hoş olsun diyerek hanımına vasıtalık ettiğini iddia ederek kendisinin namusunu temize çıkarması gerektiğini ifade etmiştir. Davalı Hadice, kendisine yöneltilen iddiaları tamamen inkâr edince davacı Ali ve hanımı Fatma'nın durumları mahalle halkından sorulmuştur. İmam molla Musa, el-hac Mustafa, Osman, Veli ve Mazucı oğlu Süleyman isimli kişiler vesaireleri mahkemede şahit olarak Ali ve Fatma'nın kendi hallerinde olduğu şimdiye kadar su-i hallerine rastlamadıklarını ve namuslu kişiler olduklarını ifade ederek Ali ve Fatma'nın hüsn-i hallerini bildirmişlerdir.[1001]

Nadirde olsa vasıtalık işini erkeklerin de yapmış olduğu görülmüştür. Nitekim Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden Molla Musa, es-seyyid Receb'in bir gün önce aynı mahalleden kendisine na-mahrem olan Selver isimli avratın evine girdiğini ikisinin bir odada bulunduğunu ve es-seyyid İbrahim'in de onlara vasıtalık yaptığını ifade ederek her zaman na-mahrem ile muaşeret ettiklerini iddia etmiştir. Mahalle halkının da bu iddiayı birebir doğrulaması ile bu kişilerin mahallelerinden ihraç edilmelerine karar verilmiştir.[1002]

Evli kızına dahi vasıtalık yapan kadınlar da tespit edilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Seng-i Nakkaş mahallesinden es-Seyyid Mustafa Çelebi, Mustafa beğ, Ahmed vesâirleri aynı mahallede oturan Hüseyin Beşe ve hanımı Fatıma'ya dava açmışlardır. Davada on sene önce Hüseyin Beşe başka bir şehirde iken hanımı Fatma'nın kendisine namahrem olan es-Seyyid Mustafa isimli genç erkek ile kızı Sare'ye vasıtalık yaptığını ve ikisi arasında sû-i muâşeret olduğunu belirterek Sare'nin kocası Mahmud hanımının es-seyyid Mustafa ile su-i muamelelerini öğrendiğinde ise es-seyyid Mustafa'nın Mahmud'u Fatıma'nın evinde kasten bıcaklayıp katletmiş olduğunu bildirmişlerdir. Mahkeme, mahallelinin öldürme olayı için harcadığı masrafların ödenmesine ve dava edilen kişilerin mahalleden ihraçlarına karar vermiştir.[1003] Bu kayıtta bir annenin evli kızına vasıtalık yaptığı ve kızının kocasının öldürüldüğü müşahede edilmiştir.

18. yüzyıl Ayıntab mahkeme kayıtlarına göre özellikle kadınlar tarafından vasıtalık işi yapılmıştır. Ancak mahalle halkı bu tür kişileri mahallelerinde barındırmamıştır. İncelenen Diyarbekir sicillerinde ise vasıta kadın tespit edilememiştir.

[1000] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 56-2.
[1001] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 198-2.
[1002] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 457-1.
[1003] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1165), No. 109, 96-2.

6.4.8. Namahrem ile Görüşme-Aldatma

Osmanlı'da bazı kadınlar, namahrem ile görüşmüş ve uygunsuz davranışlar sergileyebilmişlerdir.[1004] İncelenen kayıtlarda kadınların kendilerine namahrem olan kişiler ile görüştüğü, evli kadınların kocalarını aldatabildiği müşahede edilmektedir. Kadınların kendilerine namahrem olan erkeklerle görüşmesi uygunsuz, su-i hal, kendi halinde olmama gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Bu tür davranışlarda bulunan kadınlar, genellikle zina isnadıyla mahallelinin şikâyeti neticesinde mahalleden ihraç, tazir cezası gibi cezalara çarptırılmışlardır.

Evli kadınlar, kocalarını başka bir erkek ile aldatabilmişlerdir. Nitekim Ayıntab sakinlerinden Mehmed oğlu Ali, Ömer oğlu el-hâc Ebubekir'e dava açmıştır. Davada hanımı Mehmed kızı Fatma'nın üç gün önce el-hâc Ebubekir tarafından kandırıldığını belirterek el-hac Ebubekir'in Fatma'yı köyde bulunan evinin yakınında harabe ev içerisine götürdüğü haber verildiğinde ikisini harabe ev içerisinde bulduklarını iddia edip konunun soruşturulup şer'an gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Davalı el-hac Ebubekir, kendisine yöneltilen iddiaları reddedince Ali'den iddiasına yönelik şahit istenmiştir. Halil oğlu Ömer ve Mehmed oğlu el-hâc Hasan isimli kişilerin mahkemede şahitlik ederek üç gün önce el-hâc Bekir ile Fatma'yı köydeki harabe ev içinde birlikte gördüklerini bildirmeleri üzerine mahkeme, gereğinin yapılmasına karar vermiştir.[1005]

Nikâhlı hanımının namahrem ile görüştüğünü öğrenen koca, hanımını derhal boşama hakkını kullanabilmiştir. Örneğin, Ayıntab voyvodası tarafından görevlendirilen Mehmed Bey, Çukur mahallesinden Kara Yılan Mehmed kızı Elife'yi iki gün önce namahrem ile su-i muaşeretini öğrenen kocası Acem Beşenin boşadığını bildirmiştir. Ayrıca Elife ve annesi diğer Elife'nin daima ecnebiler ile görüşüp kendi hallerinde olmadıklarını belirterek hal ve tavırlarının mahalle halkından soruşturulmasını talep etmiştir. Mahalle ahalisi, Elife ve annesi diğer Elife'nin daima namahremler ile görüştüklerini, kendi hallerinde olmadıklarını ve Kara Yılan Mehmed'in dahi kabahatlerini duyduğu halde kendilerine müsamaha ettiğini söyleyip bu kişilerin davranışlarından razı ve hoşnut olmadıklarını ifade ederek mahallelerinden ihrac edilmelerini talep edip su-i hallerini haber vermişlerdir. Bunun üzerine Elife ve diğer Elife'nin tazirlerine ve Elife ve diğer Elife ve Kara Yılan Mehmed'in mahalleden çıkarılmasına tembihte bulunulmuştur.[1006] Bir başka kayıt ise mahkemeye şu şekilde yansımıştır: Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Bekir oğlu Ömer, Mehmed oğlu Hüseyin'e dava açarak hanımı Abdullah kızı Fatma'nın Hüseyin ile söyleştiğini duyunca hanımını boşadığını iddia edip Hüseyin'in hal ve tavırlarının soruşturulmasını

[1004] Murat Çelikdemir-Mustafa Demir, "18. Yüzyılda Ayntab'da Suç ve Ceza (175-1775)", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 31.
[1005] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 57-1.
[1006] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1153), No. 95, 153-1.

talep etmiştir. Ancak mahalle halkının Hüseyin'in hüsn-i halini bildirmeleriyle Ömer'in davası reddedilmiştir.[1007]

Namahrem ile görüşme isnadı ile suçlanan kadınlar mahkemeye çağrılarak yargılanmışlardır. Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi sakinelerinden Mehmed kızı Fatma isimli avrat mübaşir aracılığıyla mahkemeye getirilmiştir. Mahkemede gece yarısı namahrem olan Mehmed oğlu Hüseyin'in muaşeret için Fatma'nın evine girdiği, ahalinin bu durumdan haberdar olması ile ahali tarafından tam yakalanacaklarken Hüseyin'in kaçtığı belirtilerek Fatma'nın kendi halinde olmadığı bildirilmiştir.[1008]

Kadınların namahrem ile görüşüp onlar ile aynı ev içerisinde bulunmaları yaşadıkları mahalle halkı tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Ayıntab'ın Kızılhisar Tahtani köyünden Ahmed kızı Elife mahkemeye çağrılmıştır. Mahkemede altı gün önce Elife'nin köy halkından Mehmed'in evine gittiği, ikisinin bir odada ve odanın kapısının kapalı olduğu iddia edilerek şer'an gerekenin yapılması talep edilmiştir. Köy halkından Ahmed oğlu Ali, Mehmed oğlu Yusuf ve Ahmed oğlu Osman isimli kişiler ise altı gün önce Elife'yi Mehmed'in evinde kapısı üzerlerine kapalı bir odada gördüklerini ve odadan onları çıkardıklarını bildirmişlerdir.[1009]

Bir başka örnekte ise Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden el-hac Mustafa oğlu Molla Musa, aynı mahalleden Ali oğlu Mustafa'nın Kilis kasabası sakinelerinden kendine namahrem olan Hüseyin kızı Fatma isimli kadını daima evine getirdiğini, mahkeme gecesi Fatma'yı Mustafa'nın evinde bulduklarını, Mustafa'nın daima evine nâmahrem getirdiğini iddia etmiştir. Mustafa'nın ahlakî durumu mahalleliden soruşturulduğunda mahalle halkı, Mustafa'nın kendi halinde olmadığını daima evine nâmahrem avrat getirtiğini bildirmişlerdir.[1010]

18. yüzyılda Ayıntab'da kadınların na-mahrem erkekler ile görüştüklerine dair belgeler tespit edilmiştir. Bu belgeler incelendiğinde mahalle halkı bir tür denetim unsuru gibi hareket ederek mahallelerinin huzur ve ahlakî yapısına zarar vereceğini düşündüğü zanlı kişilerin davranışlarını ifşa edip bu kişilerin mahallelerinden ihrac edilmelerini istemiştir. Namahrem ile görüşen kadınlara genellikle mahalleden ihraç cezası verilmiştir.

6.4.9. Öldürme-Cinayet

İncelenen siciller içerisinde Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar tarafından doğrudan öldürme niyetiyle işlenen bir cinayet hadisesi tespit edilememiştir. Ancak kadınlar arası kavganın çocuk ölümüyle sonuçlanması veya hamile bir kadının

[1007] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 198-1.
[1008] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 13-1.
[1009] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 26-2.
[1010] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1116-1120), No. 55, 105-3.

çocuğunu düşürmesine sebep olma gibi hadiseler de can kaybına neden olduğu için cinayet vakaları içerisinde değerlendirilecektir.

Kadınlar zaman zaman kendi aralarındaki kavgalarda birbirlerine zarar verebilmişlerdir. Öyle ki kavganın şiddeti bazen ölümle dahi sonuçlanabilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Gürgen mahallesinden el-hac Hüseyin kızı Sakine, bir gün önce öğle vakti Pazar hamamında Hacı Ali kızı Fatma ve Melike isimli kadınların üzerine hücum ettiklerini ve küçük kızı Emine'yi kucağından bir tarak ile darp edip düşürdüklerini ve düşmenin tesiri ile kızının akşam vakti vefat ettiğini bildirerek durumun incelenmesini talep etmiştir. Küçük kızın vücudu incelendiğinde arkasında morluk olduğu müşahede edilmiştir. Kızını kaybeden Sakine, kızının dem-ü diyetine (kan bedeli) yönelik Fatma ve Melike'den başka hamamda olan diğer insanlar ile herhangi bir davası olmadığını belirtmiş ve olay incelemeye alınmıştır.[1011] Bu kayıtta doğrudan cinayet niyeti olmasa da kadınlar kavgasının küçük bir çocuğun ölümüne neden olduğu görülmektedir.

Kadın cinayet iddiasıyla dava edilebilmiştir. Örneğin, Ayıntab'ın Ehli Cefa Mahallesinden Ebubekir kızı Hadice, kayınvalidesi el-hac Mehmed kızı Hadice'ye dava açarak kayınvalidesinin küçük kızı Emine'nin boğazına afyon koyduğunu ve kızının bunun tesirinden vefat ettiğini iddia edip şer'an gerekenin yapılmasını istemiştir. Bu iddia üzerine davacı Hatice'den şahit istenmiştir. Fakat Hatice şahit gösteremeyip iddiasını ispat edemeyince kayınvalide Hatice'nin hal ve tavırları mahalle halkından sorulmuştur. Mahallelinin kayınvalide Hatice'nin namuslu ve kendi halinde bir kadın olduğunu bildirmeleriyle Ebubekir kızı Hatice'nin davası reddedilmiştir.[1012] Bu cinayet iddiası şahit olmaması sebebiyle ispatlanmayıp iddia olarak kalmıştır.

Bir başka cinayet iddiası ise Ayıntab'ın Bostancı mahallesinden Hüseyin oğlu Mehmed'in üvey annesi Abdullah kızı Aişe'ye dava açmasıyla kayıtlara geçmiştir. Bu kayıtta Mehmed, yirmi gün önce evlerinde misafir olarak kalan Barak Türkmanından kürd Ahmed isimli kişi ile üvey annesi Aişe'nin anlaşarak babası Molla Hüseyin'i boğduğunu cesedini de sakladıklarını iddia etmiştir. Ayrıca Aişe'nin kendi halinde olmayıp daima yabancı erkekler ile birlikte olup uygunsuz fiillerinin bulunduğunu ifade ederek durumun soruşturulmasını talep etmiştir. Davalı Aişe cevabında molla Hüseyin'in kocası olduğunu ve aynı evde oturduklarını doğrulayıp geri kalan iddiaları inkâr etmiştir. Bu durumda Mehmed'den iddiasına yönelik ispat istendiğinde Mehmed kanıt gösterememiştir. Bunun üzerine mahalle halkından Aişe'nin hal ve tavırları soruşturulduğunda ise mahalleli Aişe'nin kendi halinde olmadığını daima yabancılar ile birlikte olduğunu ve sû-i muaşeret etiğini Aişe'den razı olmadıklarını bildirmeleriyle Aişe'nin ifadesinin alınması istenmiştir.[1013] Bu kayıtta da bir kadın cinayet iddiasıyla

[1011] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 107-3.
[1012] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, 166-2.
[1013] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1147-1148), No. 87, 141-3.

dava edilmiştir. Bu kayıt bir önceki örneğe göre gerçeğe daha yakındır. Zira burada cinayetle suçlananan kadın hakkında mahalle halkı da olumsuz görüşler bildirmiştir.

Kadınların bir kişinin ölümüne sebep olma vakaları genellikle yaşanan bir kavga sonrası ya hamile kadının çocuk düşürmesi ya da kavga esnasında arada kalan küçük çocuğun zayıf bedeninin hayata yenik düşmesiyle gerçekleşmiştir. Bunun haricinde Ayıntab'da kasıtlı olarak direkt öldürmeye yönelik iddialar tespit edilmiş olsa da suç kanıtlanamadığı için kesin bir yorum yapmak mümkün değildir. Ancak Ayıntab'lı kadınların iddialar dışında direkt cinayet hadiselerinde yer almadıkları net bir şekilde söylenilebilir. Diyarbekir'li kadınlara yönelik ise hiçbir cinayet ve cinayet iddiası kaydı tespit edilememiştir.

6.5.1. Diyarbekir ve Ayıntab'daki Suç Oranları

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkemesine intikal eden suç kayıtlarının sayısal verileri tespit edilerek birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 6.2. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadınların Yer Aldığı Suç Türlerinin Sayısal Verileri

Suç Verileri	**Ayıntab**	**Diyarbekir**
Darp/Yaralama	50	8
Katl	41	5
Tecavüz	25	1
Hırsızlık	21	2
İftira	9	6
Namahrem İle Görüşme	23	1
Toplam	159	23

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Diyarbekir'e kıyasla Ayıntab'daki suç oranının bir hayli yüksek olduğu müşahede edilmektedir. Bu tablonun oranını etkileyen öncelikli faktör, Gaziantep sicil sayısının Diyarbekir sicil sayısından çok daha fazla olmasıdır.

Tablo 6.3. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadına Yönelik Suçların Sayısal Verileri

Suç Verileri	Diyarbekir H. 11351136/ M.1722-1724	Diyarbekir H. 1151-1154/ M. 1738-1741	Ayıntab H. 1127/ M.1715	Ayıntab H. 1151-1154/ M. 1738-1741
Darb-küfür	2	1	1	1
hırsızlık	-	-	-	2
tecavüz	-	-	2	2
Tecavüz ardından öldürme	-	-	2	-
katl	-	1	1	1
Toplam		4		12

Tablo 6.4. Diyarbekir ve Ayıntab'da Kadınların İşlediği Suçların Sayısal Verileri

Suç Verileri	Diyarbekir H. 1135-1136/ M.1722-1724	Diyarbekir H. 1151-1154/ M. 1738-1741	Ayıntab H. 1127/ M.1715	Ayıntab H. 1151-1154/ M. 1738-1741
Darb-küfür	-	-	-	1
hırsızlık	-	-	-	-
tecavüz	-	-	-	-
Tecavüz ardından öldürme	-	-	-	-
katl	-	-	-	-
Vasıtalık-namahrem ile Görüşme	1	-	3	1
Toplam		1		5

Gaziantep ve Diyarbekir şehirlerine ait sicil sayılarının eşit olmaması nedeniyle daha güvenilir bir çıkarımda bulunabilmek için iki şehre ait yakın tarihli sicillerde yer alan suç kayıtları birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Bu kıyaslama neticesinde hem kadına yönelik işlenen suçlarda hem de kadınların işlemiş olduğu suçlarda Gaziantep'teki rakamların daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun bazı muhtemel nedenleri olabileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda Diyarbekir'de kadınlara yönelik suç hadiseleri ya gerçekten çok az gerçekleşmiş ya da gerçekleşen suç hadiseleri mahkemeye pek intikal ettirilmemiştir. Ayrıca Diyarbekir'de kişiler üzerinde toplumun etkisinin daha fazla olduğu düşünülebilir. Buna ek olarak mahkemeye ödenecek ücret de etkili olmuş olabilir.

Genel olarak 18. yüzyıla ait incelenen Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarında tespit edilen bilgiler ile kadınların hukukî alandaki durumlarına yönelik birtakım somut tespitlerde bulunulabilmiştir. Bununla birlikte kadının hukukî alanlardaki duruşuna etki eden toplumsal etmenler bu kayıtlarda yer almasa da söz konusu kayıtlarda yaşanan durumlara hukuken cevap bulunamadığında toplumun insan üzerindeki etkileri düşünülmüştür. Zira tarih boyunca toplum tarafından insana yüklenen davranış biçimleri veya kalıplarının insan üzerindeki etkisini yok saymak, bireylerin toplum içerisindeki konumlarının tam manasıyla anlaşılmamasına yol açabilmektedir.

7. SOSYAL HAYATTA KADIN

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınının aile, ekonomik ve hukukî hayattaki durumunu tamamlayacak ve kadının toplum içerisindeki konumunun daha iyi tahlil edilmesini sağlayacak bir merhale de kadının gündelik yaşamıdır. Kadının gündelik hayatına ilişkin veriler onun toplum içerisindeki konumunun etraflıca anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu minvalde günlük aktiviteler, giyim-kuşam, sosyal ve dinî nitelikli faaliyetlerden kadınlara verilen isimlere kadar birçok konuda bilgi sahibi olunabilecektir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların hamama gitmeleri, vakıf kurmaları ve çeşitli sebeplerle sokağa çıkmalarına dair arşiv belgeleri onların sosyal yaşamın içerisinde bulunmuş olduklarının tespit edilmesini sağlamıştır. Ancak kadınların gündelik yaşamlarına dair bilgiler, onların bir olay yaşamaları sonucunda mahkemeye yansıyan şekliyle öğrenilebilmektedir. Yani kadın, sosyal bir mekânda iken başına bir olay gelmemiş veya bulunduğu ortamda bir olay yaşanmamışsa kadının sosyal mekânda yer almış olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bu bakımdan mahkeme kayıtlarındaki bilgilere ek olarak seyyahların anlatıları kadınların sosyal yaşamlarını anlamlandırmada önemli bir paya sahip olacaktır. Nitekim seyyahlar bizzat görüp işiterek yaşanılanları kaleme almışlardır. Özellikle kadın seyyahlar bu konuda çok değerli bilgiler kaydetmişlerdir. Zira kadın seyyahlar erkek seyyahların giremedikleri yerlere rahatça girip Osmanlı kadınının bilinmeyen gündelik yaşantılarını anlatmışlardır.[1014]

1698'den 1711 yılına kadar Osmanlı topraklarında seyahat edip üst tabakada bulunan kadınlar hakkındaki gözlemlerini anlatan Fransız seyyah Motraye, Türk haremleri için eğitilen kadınların kendi kadınları gibi geniş bir özgürlüğe sahip olmadıklarından, halk arasına çıkamadıklarından ve özel günlerde sokaklarda eğlenemediklerinden bahsederken[1015] bir başka seyyah Türk kadınlarının havaların güzel olduğu zamanlarda başka kadınlarla birlikte kent dışına çıktıkları, kıyılarda oturdukları mezar ziyaretinde bulunduklarından bahsederek kadınların erkeksiz de dışarı çıkabildiklerini anlatmıştır.[1016] 1790'lı yıllarda Türkiye'ye seyahat eden diğer bir seyyah ise üst düzey Türk kadınlarının nadiren evlerinin dışına çıktıklarını, camiye gitmekle yükümlü olmadıklarını, istedikleri zaman evlerinde bulunan hamamlarda yıkanabildiklerini belirterek genç kadınların yüzleri peçeli dahi olsa sık sık sokakta görülmelerinin hoş karşılanmayacağını ifade eder.[1017]

[1014] Zofie Uçar, *Osmanlı Hanımlarının Gelenek Ve Görenekleri*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 26.
[1015] Aubry De La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi,* çev. Nedim Demirtaş, (İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007), 334.
[1016] William Wıttman, *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801,* çev. Belkıs Dişbudak, (Ankara: Odtü Yayıncılık, 2011), 14.
[1017] Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul),* Çev. Oğuz Gökmen, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977), 89. Hamamların evde olması konusunda bk. Soylu kadınların saraylarında

18. yüzyılda Osmanlı'yı ziyaret eden Montagu ise bazı seyahatname yazarlarının Türk kadınının esaret altında olduklarını söylemelerini şaşkınlıkla karşılayıp Türk kadınlarının diğer ülkelerdeki kadınlardan daha özgür ve serbest bir şekilde hayatlarını sürdürdüklerinden bahseder.[1018] Kadınlar hakkında bu ve bunun gibi olumlu görüşlere yönelik bazı çalışmalarda kadın seyyahların Türk kadınları hakkında hayranlık içeren görüşlerinin saray ve çevresindeki kadınlar ve onların yaşadığı lüks hayata yönelik olduğu, orta halli ve fakir Türklerle hemen hemen hiç karşılaşmamış olduklarına temas edilmiştir.[1019] Ancak Lady Montagu'nun yüksek tabakada yer alan kadınları tasvir ettiği bilinse de onun özellikle gündelik hayata yönelik anlatıları, halk kitlesi içerisinde bulunan kadınlarda da görülebilmektedir.

7.1. Kadının Gündelik Yaşamı

Osmanlı'da kadınların tavır ve davranışlarının kontrol altında tutulup iffet ve ahlaklarının sıkı bir düzen altında olması[1020] kadınların toplum içerisinde haklarını kullanmalarına engel teşkil etmiyordu. Nitekim 18. yüzyılda Osmanlı kadınları hem ekonomik alanda hem de mahkemelerde etkin olabilmişlerdir.[1021]

Osmanlı'da kadınlar, kamusal alana keskin hatlarla kapalı olmayıp buralarda çeşitli şekillerde varlıklarını göstermişlerdir.[1022] Örneğin, Ayıntab'ın Çukur mahallesinden Mustafa kızı Zeliha, es-seyyid Mehmed Efendi'nin boyahanesi önünden geçerken el-hâc Muslı oğlu isimli adamın merkebiyle Zeliha'ya çarpması neticesinde Zeliha'nın yaralanmasından dolayı bedeninin incelenmesine yönelik mahkeme[1023] kaydında, Zeliha isimli kadının çarşıya gitmek için ya da herhangi bir iş için sosyal mekânda bulunmuş olduğu görülmektedir.

Bir diğer örnekte ise kadının ev dışına yalnız çıkmış olduğu yine bir olay neticesinde tespit edilmiştir. Ayıntab'ın Kürd köyünden Ebuderda kızı Selver hatun, dağa odun toplamaya gittiğinde yolunun kesilip bir miktar parası ve birtakım değerli

---

bulunan en güzel hamamları kullandığından umuma açık hamamlara gitmediği belirtilir. Luigi Bassano, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat,* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 20., Zengin ve güçlü kesim evlerine özel hamamlar yaptırdığı için halk hamamına gitmezlerdi. Fakat evlerinde hamam bulunmayanlar halk hamamını kullanırlardı. Bk. Mehrdad Kıa, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat,* çev. Özgür Özol, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 99.

[1018] Lady Montagu, *Türkiye Mektupları-1717-1718,* çev. Aysel Kurutluoğlu, (yer, yayın yeri, yıl), 132.

[1019] Zofie Uçar, Osmanlı Hanımlarının Gelenek Ve Görenekleri, Kesit Yayınları, İstanbul, 2014, s.25.

[1020] Ahmed Refik Altınay, "Osmanlı Tarihinde Kadın", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 1101.

[1021] Fariba Zarinebaf Shahr, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Necmiye Alpay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 242. (burayı sendeki kitaptan düzenle)

[1022] Edith Gülçin Ambros-Ebru Boyar-Palmira Brummett-Kate Fleet, Svetla Laneva, "Otoman Women İn Public Space: An İntroduction", ed. Ebru Boyar, Kate Fleet, *Women and Gender The Middle East and The Islamic World 14* , (Netherlands: Leiden Boston, Brill, 2016), 13.

[1023] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 85-2.

eşyalarının çalınarak hırsızlığa uğradığını bildirdiği davasında[1024] da kadının ev dışındaki ortamda görünürlüğü müşahede edilmektedir.

Mahkemeye yansıyan tecavüz davalarında da kadınların veya kız çocuklarının sosyal mekânlarda bulunmuş oldukları anlaşılabilmektedir. Nitekim Ayıntab'ın Kızılca Mescid mahallesinden olup yoldan geçerken zorla alıkonulup tecavüz edilen ve ardından öldürülen Emine isimli küçük kızın babası el-Hâc Mustafa ve annesi Şehribâni'nin Seyyid Veli isimli genç adama açtığı davada ise Osmanlı'da kızların sokak çarşı gibi yerlere yalnız çıkabilmiş olduğu görülebilmektedir.[1025]

Bir başka örnekte ise Ayıntab'ın Zincirli mahallesinden Saliha isimli kız, aynı mahalle ahalisinden Mehmed isimli adama dava açarak iki gün önce Mehmed'in kapısının önünden geçerken Mehmed'in kendisini zorla evine girdirerek bikrini izâle ettiğini iddia edip konunun soruşturulmasının ve gereğinin yapılmasını talep etmiştir.[1026] Bu kayıtta tecavüz iddiasında bulunan kadının yoldan geçtiği belirtilmiştir. Dolayısıyla gündeme gelen bu tecavüz hadisesinde de kadınların sosyal mekânlara çıkmış oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da kadınların gündelik hayatlarında evde yemek pişirdikleri[1027] kız çocuklarının küçük yaşlardan itibaren ev işlerine yardım ettikleri bilinmektedir. Genç hanımlar gündüz vakitlerinde bakır veya kalaylı güğümlerle çeşmeden su taşımışlardır.[1028] Bu bağlamda kızların su kuyusundan su çekip evlerine su taşıdıkları hatta köy yerinde bulunan kuyudan su çekerken bazen kuyuya düşüp ölen kızların bulunduğu[1029] mahkeme kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Şehirlerde ise bazı kimselerin evlerinde su kuyularının bulunabildiği, küçük bir kızın evindeki su kuyusuna düşüp ölmüş olmasından öğrenilebilmiştir. Evde yalnız olan ya da iş yapacak yeterli kimsesi bulunmayan kadınlara ise çamaşır yıkamada komşuları yardıma gitmişlerdir.[1030]

Kadınların sosyalleştiği bir diğer ortam düğünlerdir. Nikâh sonrası evliliği kutlama niyetiyle yapılan merasimler düğün olarak bilinmektedir. Düğünler vasıtasıyla birçok insan bir araya gelmekteydi. Düğün için toplanan kalabalık içerisinde farklı dinden kadınlar da olabilmekteydi.

Düğünler, eğlence, sohbet, seyretme, yeme-içme gibi etkinliklerle güzelce vakit geçirilmesini sağlayarak insanları tekdüze bir yaşam tarzından uzaklaştırır. Toplumdaki birlikteliği güçlendirir.[1031] Bu işlevleriyle düğünler, sosyalleşmeye büyük katkı sağlamıştır. Nikâhsız yaşama suçlanmasına maruz kalmamak açısından evlenme

[1024] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 186- 1.
[1025] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 148-2.
[1026] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 117-b2., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 198-2.
[1027] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 234-2.
[1028] Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri,161.
[1029] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1124), No. 64, 160-1.
[1030] Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, 161.
[1031] Mahmut Tezcan, *Türk Ailesi Antropolojisi,* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 20009), 36.

çoğunlukla mahkemede kayıt altına alınmaktaydı.[1032] İslâm dininde düğünler hoşgörü ile karşılanarak davetlilere ikramlarda bulunulup eğlenceler düzenlenmiştir.[1033] Türkler düğün adetlerini İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da sürdürmüşlerdir. Osmanlı'da evlenecek çiftin akrabaları ve tanıdıklarından olan kadınlar düğün öncesi hamama giderlerdi.[1034] Hamama getirilen gelin sabunlanır, keselenir ve diğer vücut temizliği ve bakımı yapılırdı.[1035]

Düğünler, neşeli geçer, fakat aşırıya kaçan taşkınlıklar görülmezdi. Kadın ve erkekler ayrı ayrı eğlenirdi.[1036] Zira genç kadın ve erkeğin bir araya gelerek konuşup mizah etmeleri, birlikte yiyip içmeleri ve gezmelerinin yasaklandığı fetvalarda açıkça belirtilerek ceza gerektiren fiiller arasında gösterilmiştir.[1037] Gelin, kadınlarla birlikte damat erkeklerle otururdu. Düğünde çeşitli yiyecekler ikram edildikten sonra eğlenceler düzenlenirdi.[1038]

Bir olay yaşanmadığı sürece, Osmanlı mahkeme kayıtlarında kadınların düğünlere katılmış olduklarına yönelik bir veri tespit edebilmek oldukça güçtür. Nitekim araştırma yapılan dönemde Diyarbekir mahkeme kayıtlarında kadınların düğünlere katılmış oldukları ile ilgili bir belge tespit edilememiştir. Ancak Ayıntab mahkeme kayıtlarında böyle bir kayda rastlanılmıştır. Söz konusu kayıtta Gayrimüslim bir ailenin düğününde Müslüman ve Ermeni kadınların bir arada olduğu görülmektedir.[1039] Bu kayıt aslında kadınların sosyal hayatıyla ilgili birçok bilgi barındırmaktadır. Zira kadınların sosyal bir ortam olan düğünlere gidiyor oldukları, yeri geldiğinde bu düğünlerde Müslüman ve Ermeni kadınların bir arada bulunabildikleri, dolayısıyla din farkı gözetmeksizin kadınların hep birlikte eğlenebildikleri açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca böyle bir mahkeme kaydı tespit edilememiş olsaydı Ayıntab'lı kadınların düğün eğlencelerine katılmış oldukları görülmeyecek belki de kadınların sosyal mekânlara çıkmadığı yanılgısına düşülebilecekti.

Osmanlı toplumunda kadın ve erkek ayrı ayrı eğlenmişlerdir. Varlıklı erkekler kendi aralarında köçek çengi getirip eğlenirken kadınlar ise kendi aralarında çengi (dansöz, dansörler) seyretmişlerdir.[1040] Dans şer'an suç sayıldığından bu işi yapanlar sadece çengiler olmuştur. Çengilerin neredeyse hepsi Müslüman değildi.[1041]

[1032] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 110.
[1033] Rahmi Yaran, "Düğün", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/16.
[1034] Lady Montaqu, *Türkiye Mektupları 1717-1718,* 133.
[1035] Mehrdad Kıa*, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik*, 196., bk. Özdemir Nutku, "Türkler'de Düğün", 16-17.
[1036] Ignatıus M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf Âdetler,* (İstanbul: Köprü Yayınları, 2020), 195.
[1037] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l Fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 162.
[1038] Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 198.
[1039] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 117-1.
[1040] İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 158-159.
[1041]Ignatıus M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf,* 238.

Osmanlı'da eğlence için davet edildikleri evlere giden dans eden kızların olduğu, ancak bunların çoğunun esir kızlar bazen de Müslüman çalgıcıların hanımları olduğu belirtilir. Evlerinde çalgı çaldırıp oyun oynatacak kimselerin izin almak suretiyle eğlencelerinde kimseyi rahatsız etmemeye dikkat etmesi gerekmekteydi. Aksi takdirde ceza ödemek zorunda kalırlardı.[1042] Dans, Müslümanlar arasında yasak iken, ülkede yaşayan neredeyse tüm Rum kadınlarının hem evlerinde hem kırlarda çalıp oynadıkları ifade edilmiştir.[1043]

Osmanlı kadını ev gezmeleri ve dış mekânlarda da görülmekteydiler. 16. yüzyılın sonlarında Türkiye'den geçen Alman Protestan papaz Salomon Schweigger: Tüm dünyanın Türklerin gücünden korktuğunu, ancak onların da kendi karılarından korktuklarını, Türklerin karılarının uşağı olduğunu ifade eder. Zira Türklerde evin tüm gereksinimlerini karşılamakla erkek yükümlü tutulmuştur. Kadınların ise evlerinde arkadaşlarıyla sohbet ettikleri, hava güzel olduğunda gezdikleri, hamama gidip coştuklarını ve sıkıntılarını dağıttıklarından bahseder.[1044]

Kadınların hoşça vakit geçirme ve eğlenme yollarından biri de günübirlik ev gezmeleriydi. Kadınlar komşularıyla buluştukları evlerde sohbet etme, masal anlatma, bilmece çözme, lades tutma, hafif ses tonuyla türkü mani söyleme gibi aktivitelerle günlük işlerin yorgunluğunu ve stresini atarak deşarj olmuşlardır.[1045] Bu bilgiler ışığında Osmanlı kadınlarının kendi aralarında çeşitli etkinliklerde bulunup eğlenebildikleri söylenebilir.

D'ohsson, Osmanlı kadınının hayatının kendi evlerinin dışında olup bitenlerden habersiz sade ve inziva içerisinde olduğunu söylerken[1046] bazı seyyahlar Türk kadınlarının oldukça özgür davranışlar sergileyebildiğinden[1047] Türk kadınının yürüyüş yapma ya da bir arkadaşına gitme konusunda serbestçe hareket edebildiğinden bahsederler.[1048].

18. yüzyılda özellikle Ayıntab'da yaşanmış olayların mahkemeye sirayet ettirilmesi neticesinde kadınların sokak, düğün gibi mekânlara çıkmış oldukları müşahede edilmiştir. Ancak Diyarbekir mahkemesinde bu türden kayıtların olmaması nedeniyle çıkarımlarda bulunmak pek mümkün olmasa da bu durum Diyarbekir kadınının sokağa çıkmadığını göstermemektedir. Zira Diyarbekir kadını sokağa çıkmış olsa dahi kadın, sokaktayken bir kaza ve olay yaşanmamış olmasından dolayı mahkeme kayıtlarına geçmemiş olma olasılığı bulunmaktadır.

[1042] Ignatıus M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf,* 238.
[1043] Ignatıus M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf,* 239.
[1044] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 201.
[1045] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı,* haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1995), 161.
[1046] Ignatıus M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf,* 196-197.
[1047] Lady Montaqu, *Türkiye Mektupları 1717-1718,* 53.
[1048] *The City of Sultan and Domestic Manners of the Turks, in 1836, third edition,* C.1, London, 1845, 74.

Netice itibari ile 18. yüzyıl Osmanlı kadınlarının ev dışındaki ortamlara çıkmasına yönelik belgeler ve seyyahların anlatıları ile kadınların çeşitli şekillerde sosyal yaşamın içerisinde yer aldıkları görülebilmiştir. Osmanlı'da kadınlar ve erkeklerin bir arada eğlenmeleri yasaklanmış olsa da kadınların kendi aralarında eğlenmesinde bir mahsur görülmemiş ve kadın kadına hoşça vakit geçirilebilmiştir. Sanılanın aksine Osmanlı kadınları eve hapsedilmemiş çeşitli sosyal aktivitelerin içerisinde yer alabilmişlerdir. Birçok seyyahın gözlemleri de bu durumu doğrulamaktadır.

7.2. Giyim-Kuşam

İnsanlar tarafından meydana getirilen hayat biçimi o toplumun kültürünü oluşturur.[1049] Kültürü yansıtan en önemli öğelerden biri de giyimdir. Zira giysiler bir toplumun veya bireylerin birtakım özelliklerini göstermesi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Anadolu'nun uzun tarihsel geçmişi, Orta Asya etkisi, farklı kültürler ile temasının[1050] yanında coğrafya, ekonomik yapı, sosyal konum, dinî inanış gibi unsurlar Osmanlı kadınlarının kıyafet tercihlerini etkilemiştir.[1051] Bu suretle kadın giysileri sayesinde inanç, kültür ve ekonomiye dayalı ipuçları elde edilebilmektedir. Bu bağlamda 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının giyim eşyaları da ev içi ve dışı olmak üzere değerlendirilecektir.

7.2.1. Ev İçi Giyim

Tüm Osmanlı kadınları biçim itibariyle aynı tarzda giyinmişlerdir. Ancak kadın giyimlerinde kumaş kalitesi ve süslemeler değişiklik gösterebilmiştir.[1052] 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlarının ev içi giysisi olarak çoğunlukla don,[1053] gömlek ve entari çeşitlerini kullandıkları görülmektedir. Hem Diyarbekir'li kadınlar[1054] hem de Ayıntab'lı kadınlar[1055] donun birçok farklı kumaş ve renkten olanını kullanmışlardır.

[1049] Tuncer Baykara, *Türk Kültürü*, (İstanbul: Post Yayıncılık, 2021), 15.
[1050] Mahmut Tezcan, 126.
[1051] Sabahattin Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2002), 22.
[1052] Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın,* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994), 75.
[1053] Donun kadınlar için olanı, iki paçalı belden baldırların yarısına kadar gelen ten üzerine giyilen bir çamaşırdır., bk. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), 93-95.
[1054] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3796, 3756, 3744, 3753, 3796, örnekler için bk. don, çiçekli don, atlas don, alaca don, Manisa don, kutni don, kumaş don, köhne kadife don, beyaz don, hatai don, keten don
[1055] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. 52, 53, 55,75, 86, 93, 103, 117. örnekler için bk. don, münakkaş don, alaca don, derayi don, mor dallı don, kırmızı don, al don, keten don, işleme don, hataî don , kumaş don.

Ayak bileklerine kadar uzanıp ten üzerine giyilen gömleği[1056]de Diyarbekir[1057] ve Ayıntab'lı[1058] kadınların sık kullandıkları anlaşılmaktadır.

Ev içerisinde kullanılan ancak iç giysilerin üzerine giyilen[1059] ve ev dışında kullanılan kıyafetlere göre oldukça renkli ve süslü bir kıyafet olan entarinin[1060] Diyarbekir'de hataî, hintkâri, halepkâri ve Manisa gibi çeşitleri[1061] Ayıntab'da ise daha çok kutnî, atlas ve kumaş gibi türleri[1062] yoğunlukta kullanılmıştır. Hintkâri, hatâî ve halepkâri kumaşlarının dışarıdan geldiği, dolayısıyla ithal kumaşlı kıyafetlerin de Diyarbekir'li kadınlar tarafından kullanılmış olduğu görülmektedir. Özellikle bu ithal kumaşların diğer kumaşlara göre daha lüks olduğu düşünülmektedir. Zira 18. yüzyıla ait bir kıyafet nizamnamesinde yabancı ülkelerden gelen kumaşların çok bulunamadığından kadınların bu tür lüks kıyafetlere kaçmaması gerektiği vurgulanmıştır.[1063] Diyarbekir'de ithal kumaşların yanısıra Ayıntab'a göre kumaş çeşitliliğinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Diyarbekir'in önemli geçiş güzergâhının kilit noktasında yer almasıyla ilişkilendirilebilir.

Entarinin üzerine[1064] yani ev içi kıyafetlerin en üst kısmına giyilen astarsız bir kıyafet olan kaftanın[1065] Diyarbekir[1066] ve Ayıntab'da [1067] çeşitli renk ve kumaş çeşitleri

---

[1056] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 125.

[1057] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: 3725, 3785, 3796, 3756, 3744, 3753, gömlek çeşitleri için bk. keten gömlek, melez gömlek, köhne çuka, köhne, mebrum, mütella, köhne melez, bürümcük, mitilli gömlek.

[1058] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: 52, 53, 55, 78, 80, 87,117. Ayıntab'daki gömlek çeşitleri için bk. münakkaş gömlek, İstanbul gömlek, ketan gömlek, gömlek, melez gömlek, sırmalı gömlek, büründük gömlek vd.

[1059] Basma ve patıska kumaş gibi ince bir şeyden üretilen uzunca, düz ve süssüz elbisedir. Kadınlar entariyi gece yatarken ve ev içinde giymişlerdir. Bk. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, "anteri", 171.

[1060] entarinin oldukça dar ve yakasının yukarıdan aşağıya doğru açık olduğu ifade edilmektedir. Bk. Sevgi Gürtuna, "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı", (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11/915.

[1061] Diyarbekir'deki entari çeşitleri için bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, No. 3785, No. 3796, No. 3753, No.3744, bk. lârî anteri, beyazlı anteri, hintkâri çiçekli anteri, alaca anteri, şa'irbab anteri, beldar anteri, çiçekli anteri, köhne anteri, köhne çiçekli anteri, köhne kumaş anteri, beyaz kumaş anteri, kumaş anteri, kutni anteri, kısa beyazlı anteri, halepkari anteri, işleme bez anteri, bez anteri, beyazlı anteri, çiçekli atlas anteri, bez anteri, kırmızı anteri, hatai anteri, çuka anteri, atlas anteri, penbe anteri, mitilli hatai anteri, basma anteri, kısa anteri, Manisa anteri., hataî: ipekli kumaş. bk. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* 129.

[1062] Gaziantep'teki anteri çeşitleri için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: 75, 78, 80, 86, 90, 100, 103, bk. sarı anteri, alaca anteri, atlas yeşil anteri, al dallı anteri, kumaş anteri, kutni anteri, beldarî anteri, kırmızı kumaş anteri, kedi basdı mor anteri, sarı atlas anteri, ketan anteri, hatai anteri., kutnî: pamuklu ve bazen de pamuk ve ipek karışımı kumaşlara denilmiştir. bk. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* 161.

[1063] Münir Aktepe, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi II,* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 69-70. Nizamname için bk. kadınların eşlerinin rütbelerini gözeterek giyinmeleri, lüks ve gösteriş yüzünden kocalarını zor durumda bırakmamaları istenmiş ve yabancı ülkelerden gelen hatâî, diba, kürk, kumaş, çuha gibi türlerin kolayca bulunamadığına dikkat çekilmiştir.

[1064] Metin And, "16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam", *Osmanlı Uygarlığı 1,* Haz. Halil İnalcık-Günsel Renda, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı, yıl yaz), 432.

[1065] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* 138.

[1066] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3796, 3756, 3744, 3753,3785, Diyarbekir'de kullanılan kaftan çeşitleri için bk. Şâli kaftan, alaca kaftan, kutni kaftan, hatai kaftan, kumaş kaftan, taraklı kaftan,

tespit edilmiştir. Diğer ev içi kıyafetlere göre hataî, atlas gibi kaliteli kumaşlardan yapılmış olması ve fiyatının yüksek olmasından dolayı Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının kaftanı özel günlerde giymiş olabileceklerini düşündürmektedir. Zira kadınların sahip oldukları bazı kaftanların servet değerinde olabileceği tespit edilmiştir.[1068] Kadınların terekelerinde de diğer ev içi kıyafetlere kıyasla sayısal olarak daha az olması da kaftanın özel kıyafet olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Bu görüşlerle bağlantılı olarak Osmanlı'da kadınların giymiş oldukları kaftan, özel günlerde giyilen tören elbisesi olarak da nitelendirilmiştir.[1069]

Diyarbekir'li[1070] ve Ayıntab'lı [1071] kadınlar, giydikleri kıyafetin bel kısmında kemer ve kuşak kullanmışlardır.[1072] İki şehirde de kemer ve kuşaklar, çeşitli malzeme ve renkten yapılmıştır. Kullanılan malzemenin niteliğine göre kuşakların değerleri değişmektedir. Kuşak ve kemerle aynı işlevi gören zünnar[1073] ise Gayrimüslim kadınlar tarafından kullanılmıştır.

Diyarbekir'li[1074] ve Ayıntab'lı kadınların[1075] başa bağlanan yemeniyi[1076] de çoğunlukla kullanmış oldukları görülmektedir. Ayrıca kadınların başlarına örttüğü yemeni genellikle Ayıntab'da çatgı, Diyarbekir'de ise dülbent[1077] örtüsü olarak terekelere kaydedilmiştir. Boyun ve alna bağlanan yemeni olduğu belirtilen[1078] çenbere

---

kaftan, beyaz kaftan, bez kaftan, sünbüli kaftan, Malatya kaftan, beldar kaftan, lari kaftan, bağdadi kaftan, köhne Halep atlas kaftan, diba kaftan, atlas cübbe, çiçekli kaftan.

[1067] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. 52, 53, 55, 80, 82, 90, 93, 100, 117Ayıntab'da kullanılan kaftan çeşitleri için bk. Kaftan, hataî kaftan, kırmızı acem bezi kaftan, Acem bezi kaftan, yeşil kaftan, kırmızı kaftan, zeytuni kaftan, kadife kaftan, atlas kaftan, mai kaftan, miskî kaftan, diba kaftan, yeşil atlas kaftan, acem bezi kaftan, kırmızı kaftan, kadife kaftan, yeşil kaftan.

[1068] İbrahim Etem Çakır, Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 56 (Erzurum 2016), 1372.

[1069] Abdülmecit Mutaf, "İnanç-Statü-Tarz Üçleminde Osmanlı Kadınlarının Giyim-Kuşam Kültürü ve Sosyal Hayattaki Fonksiyonelliği: 17. Yüzyıl Edremit Örneği", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2015), 293.

[1070] beyaz kuşak, kuşak, şâlî kuşak, sagir çiçekli kurşak, kurşak, portakali şal kurşak, Halep kurşağı, sim kemer, yekta kemer, yaldızlı sim kemer, sim yaldızlı sagir kemer, sagir sim kemer, bel bağı, sim kebir kemer., bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3753,3744,3796, 3785.

[1071] raht kuşak, savya kuşak, sim kuşak, malzerli sim raht kuşak, raht kuşak, incü kuşak, yeşil kuşak, sırmalı kuşak, kemer, sim kemer., bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: 52, 53, 55, 86, 93, 100, 114.

[1072] Kuşak, kıyafetlerin belllerini sıkı tutması için uzun ve dar kumaştır. bk. Şemseddin Sami, "Kuşak", 1101.

[1073] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3753, 3744,3796, 3785., Zünnar: Müslüman olmayanların Müslüman olmadıklarını göstermek için kullanılan kemer., bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3753, 31, 9b-1., Osmanlıda kıyafet düzenlemeleri içerisinde Müslüman kıyafetlerinin taklit edilmemesi ve bele zünnar takılması yer almaktadır. Bk. Ömer Faruk Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI-XVII. Yüzyıllar,) (Ankara:* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 9.

[1074] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3796, 3756, 3744, 3753,

[1075] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. 52, 53, 69, 80, 90, 100, 114,

[1076] Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, (madde ismi yaz) 1555.

[1077] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: 52, 53., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3796, 3744, 3753., Dülbent için Bk. Tülbent: İnce ve seyrek bez demek olup, nakış yapılarak kadınların baş yemenileri olarak tanımlanır. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 98.

[1078] Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, 516

Diyarbekir'de rastlanmazken, Ayıntab'da çenber[1079] türlerine sık rastlanılmıştır. Saçı tutturmak ve daha güzel göstermek için kadınlar tarafından tercih edilen bir tür kordon[1080] olan saç bağı[1081] ve saç kaytanı[1082] da Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlar tarafından kullanılmıştır.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da ev içi kadın kıyafetleri çeşitlilik göstermiştir. İki şehirde de aynı tür ev içi kıyafet kullanılmış, ancak kıyafetler estetik, ekonomik ve etnik yapı açısından değişiklikler gösterebilmiştir.

7.2.2. Ev Dışı Giyim

Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra İslâm medeniyetinin etkisiyle kadınlar kapanmışlardır. Öyle ki kadınların örtünmeleri zamanla sıkı bir hal almaya başlamıştır.[1083] Osmanlı'da kadınların dış giyimleri, ev içi kıyafetlerinden çok farklı olmuştur.[1084] Hangi milletten olursa olsun Osmanlı çatısı altında yaşayan kadınlar, davranış ve giyim açısından sokakta âzami derecede edebe uygun bir şekilde hareket etmekle zorunlu tutulmuşlardır. Yasağa uymayan kadınlara da alenen hakaret edilmiştir.[1085] Osmanlı'nın ilk dönemlerinden başlayıp son dönemlerine kadar kimin ne tür kıyafet giyeceği konusunda birtakım kararlar alınmıştır.[1086] Özellikle 18. yüzyılda kadınların giyimlerine dikkat etmeleri konusunda hatt-ı hümâyûnlar çıkarılmıştır.[1087]

Osmanlı'da kadınların evden dışarı çıktıkları zaman imamların cübbesine benzeyen bir ceketi kaftanın üzerine giydikleri belirtilir.[1088] Cübbeye benzetilen bu dış kıyafet, ferace olmalıdır. Zira D'ohsson, Türk kadınlarının evden çıktıklarında ferace giydiklerini söyler.[1089] Söz konusu bu dış kıyafet Diyarbekir[1090] ve Ayıntab'da[1091] cübbe olarak kaydedilmiştir. Nitekim Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların giyim eşyaları

[1079] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. 52, 53, 55, 73, 82, 90, 100, 103
[1080] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* 29.
[1081] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3757,
[1082] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. 52, 53, 69, 75, 93, 103, 117.
[1083] Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 147.
[1084] Hesna Haral, *Osmanlı Minyatüründe Kadın (Levnî Öncesi Üzerine Bir Deneme),* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 208.
[1085] Ignatıus M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf*, 101.
[1086] Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, IV, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: 2015),236.
[1087] Ali Emiri Selim III (H.1211), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 24208.
[1088] Metin And, (2009), "16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam", 432.
[1089] Ignatıus M. D'ohsson*, XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf,* 100., 16. Yüzyıla ait kaynaklardan feracenin önden açık, bedeni ve kolları bol, eteği yere kadar uzun, boyuna oturmuş yuvarlak veya hafifçe "V" şeklinde oyulmuş yakalı ve ön açıklığının iki yanında yer alan dikey yırtmaç bir tür cübbe olduğu belirtilmiştir. bk. Hülya Tezcan, "Ferace", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/350.
[1090] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: 3725, 3785, 3753. Diyarbekir cübbe çeşitleri için bk. badılcan kadife cübbe, mütella balakoz cübbe hurçlu, mütella hurçlu siyah kadife cübbe, beyaz kemha cübbe, şali cübbe, yeşil kadife cübbe, şâli köhne cübbe, cübbe, kadife cübbe, alaca cübbe, kakım cübbe kürk, beyaz şali cübbe, işleme şali cübbe, çuka cübbe.
[1091] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: 86, 90, 93, 100, , 114, 117., Ayıntab cübbe çeşitleri için bk. cübbe, sarı çuka cübbe, çuka cübbe, hatayî cübbe, kahverengi cübbe, mor cübbe, yeşil cübbe, al çuka cübbe.

içerisinde cübbe türleri tespit edilmiştir. Bugünün mantosuna benzetilen kadın feracelerinin daha önce yakasız olduğu, ancak özellikle 18. yüzyılda feracelere büyük yakalar takıldığı belirtilmiştir. Ayrıca yine bu yüzyılda feraceler, rengârenk ve oldukça gösterişli süsler ile donatılmıştır. Ancak zamanla bu durum çok dikkat çekmeye başlayınca devlet tarafından feracelerin gösterişinde aşırıya kaçılmaması yönününde sınırlamalar getirilmiş olduğu ifade edilir.[1092]

Genellikle ismini yapıldığı hayvandan alan hayvan postlarının çeşitli kumaşlarla kaplanmasıyla elde edilen kürkler ise kış ayları için kadınlar tarafından tercih edilmiştir.[1093] Bu cümleden olarak Diyarbekir[1094] ve Ayıntab'da[1095] kadınların terekelerinde daha çok kakım, kedi ve sincap türünden olduğu belirtilen kürkler tespit edilmiştir.

Lady Montagu, Osmanlı'da kadınların bir yaşmakla saçlarını örtüp bedenlerinin yarısına kadar arkadan sarkıttıklarını, diğer bir yaşmakla ise gözleri açıkta kalacak şekilde tüm yüzlerini örttüklerini ifade eder. Seyyahın vermiş olduğu bu bilgi eşliğinde Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınların terekelerinde yaşmak tespit edilmesi, onların da diğer Osmanlı hanımları gibi ev dışında yaşmak[1096] kullanmış olduklarını doğrulamıştır. Bunun yanı sıra Diyarbekir ve Ayıntab kadın terekelerinde peçe[1097] de tespit edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'da kadınlarının sokağa çıktıkları zaman bir peçe ile de yüzlerini örtebilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Diyarbekir[1098] ve Ayıntab'lı[1099], kadınlarının dış giyimlerinin tamamlayıcısı ise ayakkabılar olmuştur. Bu bağlamda Pabuç, çizme ve naleyn daha sık karşılaşılan ayakkabı çeşitleridir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da Osmanlı kadınlarının giyim tercihlerinde özellikle dinî inanç, iktisadî yapı, kültürel ve yerel öğelerin etkisi olduğu anlaşılmıştır. Zira kadınlar, mensub oldukları dine göre kıyafet tercih etmişlerdir. Ayrıca kadınlar, maddî güçleri nispetinde kıyafetler kullanmışlardır. Diyarbekir ve Ayıntab kadınları

[1092] Hülya Tezcan, "Ferace", 350.
[1093] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* 164-165.
[1094] Diyarbekir'de kullanılan kürk çeşitleri için bk. mütella üstûfe kaplı kaput cübbe kürk, köhne zerdeva paça cübbe kürk, mütella üstûfe kaplı zerdeva paça kürk, köhne kürk, su samuru kürk, karsak kürk, kakum kürk, kedi kürk, köhne kakum kürk, kuzu kürkü, sincap kürk, köhne sincab kürk, köhne kedi kürk, siyah kedi kürkü, köhne kuzu kürkü, köhne sincap kürk, köhne sine kürk, kürk, mitilli kürk, beyaz kedi kürk, hatai kürk. Bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: 3725, 3796, 3753, 3756, 3744,
[1095] Ayıntab'da kullanılan kürk çeşitleri için bk. Kuzu kürkü, kürk, sincabî cedid kürk, köhne sincabî kürk, keçi kürkü, kedi kürkü, sincab kürkü, bk. Gaziantep şer'iyye sicil defteri, No. 55,56, 72, 75, 78, 80, 82, 90, 93, 100, 103.
[1096] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No.3725, No.3796, No.3753., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. No. 52, No. 53, (Antep için örnek ekle) yaşmak: Kadınların sokakta ferace ile birlikte giydikleri biri yukarıdan biri aşağıdan gelerek gözlerin önünde bir aralık bırakan iki parçadan oluşan beyaz bir tülbent olarak tanımlanmıştır. Bk. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, (madde adı yaz), 1530.
[1097] peçe bağı, peçe, siyah peçe, zar peçe. bk. Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 52, No.53, No.55. Kadınların sokakta yüzlerine örttükleri kafes gibi seyrek örtüye verilen isme peçe denilmiştir. Bk. Şemseddin Sami, "peçe", 349.
[1098] çakma na'leyn, çedik pabuç (mest üzerine giyilen), terlik, çizme, pabuç, çarık, cedid pabuç, pabuç, atik pabuç., bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3753, 3744, 3756, 3796.
[1099] sim çizme, na'leyn, pabuç, çizme, bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: 53., 90, 93, 100, 103, 114, 117., na'leyn: bir çift ayakkabı. bk. Ferit Devellioğlu, 942.

hemen hemen aynı tür kıyafetleri tercih etmiş olsalar da zaman zaman süsleme ve kumaş türünde birtakım farklılıklar görülebilmiştir.

7.3. Sahip Oldukları Mallar

7.3.1. Ev Eşyası

Osmanlı'da odalarda pencere boyunca sedirlerin yer aldığı, yerlere halı, kilim, çul veya hasır serilmiş olduğu ve ekonomik duruma göre bu odaların birçok farklı ürünle dekore edilmiş olduğu bildirilmektedir.[1100] Söz konusu ürünlerin çeşitliliği Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının terekelerinde de tespit edilmiştir. Örneğin, halı, kilim ve minder [1101] gibi eşyaların oturma odasında sık kullanılan ortak malzemeler olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca İki şehirde de mak'ad[1102] ve peştahta[1103]nın da çokça kullanıldığı görülmüştür.

Osmanlı'da evlerin odalarının birçok işleve sahip olduğu, mesela yatmak için kullanılan eşyaların geceleri uyunulacak vakitte serildiği sabah uyanıldığı zaman ise yatak malzemelerinin kaldırılıp yüklüğe yerleştirilerek odanın oturulacak pozisyona getirildiği belirtilmektedir.[1104] Kalıcı yatak olmayan döşek, Diyarbekir ve Ayıntab kadın terekelerinde sıklıkla görülebilmektedir. Diyarbekir'de yatmak için kullanılan yastık, döşek, yorgan gibi malzemelerin kumaş nitelikleri ön plandayken[1105] Ayıntab'da yatmak için kullanılan eşyaların genellikle münakkaş yani işlemeli olduğu dikkati çekmektedir.[1106] Bu suretle Diyarbekir'e kıyasla Ayıntab'lı kadınların el işi malzemeleri

[1100] Suraiya Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* 170-171.

[1101] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: 3725, DŞS 3796, DŞS 3756, DŞS 3757, DŞS 3725, 3744, 3753, 3785, Diyarbekir'de oturma odasında kullanılan malzemeler için bk. Sagir peştahta, hintkari peştahta, sagir mir'ad, kebir mir'ad, kürsü, makrame, gülabdan, buhurdan, sandık, halı, bohça, köhne yan keçe, koltuk, taht, bariyye (hasır), minder, köhne hasırlar, köhne kilim, kilim, köhne palas, köhne halı, makrame, kebir bariye, şukka haliçe (parça halı), döşeme, haliçe (küçük halı), demir iskemle, orta haliçe, tonbak saat, sim gülâbdan, hasırlarkeçe, atik selvi sandık, sedefkari tahta, kapılık perde, kadife koltuk, ağaç peştahta, sedefkari peştahta, döşeme tahta, makad, atik döşeme, köhne haliçe, çul, dolap, çit perde, çekmece, kebir perde, koltuk yastığı, çit makat, kumaş minder, rahle örtüsü, hindkarî peştahta, ceviz peştahta, cedid çul, köhne çul, çini gülabdan, sagir makat, köhne sagir halı, baca perdesi, Bayburt kilim, perde, makat, bez halı., Ayıntab'da oturma odasında kullanılan malzemeler için bk. halı, yün perdesi, gülabdan, buhurdan, minder, münakkaş sandık, yün kilim, köhne kilimçe keçe. Bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: 52, 55. (Antep'le ilgili sicil ekle)

[1102] Mak'ad: oturulacak yer, minder., bk. Ferit Devellioğlu, 661.

[1103] Peştahta/pîş-tahta: çekmece, küçük sandık., bk. Ferit Devellioğlu, 1014.

[1104] Suraiya Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik,* 170.

[1105] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: 3725, DŞS 3785, DŞS 3796, DŞS 3756, DŞS 3744, DŞS 3753, 3757, 3756. Yatak malzemeleri için bk. yük çarşafı, döşek çarşafı, tüy yastık, yorgan, beyaz şilte, kadife yastık, atlas döşek, döşek, mitil döşek, yasdık, kumaş döşek, çit döşek, çit yastık, çarşaf, köhne yorgan yan şilte, çit yorgan, Tennur yorgan, serir taht (yatacak yer) , şilte kılıfı, beşik, kutni döşek, şilte döşek, döşek çarşafı, şilte, hatayi yüzlü yorgan, yorgan ve yastık yüzü, Tennur çarşaf, şilte yorgan, şilte yasdık, mitil yorgan, kebir yasdık, çiçekli yorgan, köhne atlas döşek, mitil şilte, mitil yastık, kutni döşek, mitil, kumaş yorgan, kumaş beşik çevirmesi, beşik çevirmesi, beşik ve örtüsü, yüz yastık, köhne kadife yastık, köhne döşek, sagir şilte, sagir yastık, kutni yasdık, beşik yastığı, çit döşek yüzü

[1106] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. 52, 53, 55. 86, 93, 100, 117., Ayıntab yatak eşyaları için bk. döşek sargısı, yorgan, münakkaş yasdık yüzü, tekleme yasdık yüzü, döşek, çatma yasdık yüzü, sarı

kullanmayı daha çok tercih etmiş olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıca bu durum, Ayıntab'lı kadınların el işi malzemeleri kendilerinin yapmış olabileceğini de düşündürmektedir.

Diyarbekir ve Ayıntab'da evler, şamdan, fener, balmumu, mum[1107] gibi ürünler ile aydınlatılmıştır. Isıtma için ise demir mangal, tennur kürsü, kavrama kömür, bakır mangal, maşa, mangal, sagir mangal, çini mangal, hatab, kömür[1108] gibi ürünler kullanılmıştır.

Kadınların mutfak eşyaları ise yemeklerin hazırlanış ve sunumunda kullanılan araçları göstermektedir. Bu eşyalar aynı zamanda dönemin mutfak kültürü hakkında da bilgiler barındırmaktadır.[1109] Mutfak, kadın açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim yiyeceklerin saklanması ve pişirilmesi açısından mutfağın hâkimiyeti kadındaydı.[1110] Özellikle Diyarbekir'de mutfak eşyalarının çeşit bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Tereke sahibinin maddi durumunun mutfak eşyalarının nitelikleri ve çeşitliliğinin farklılık göstermesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Diyarbekir'de[1111] ve Ayıntab'da[1112] özellikle sahan, tencere, tas, tabak, kâse, kazan, sini, kefgir ve fincan gibi ürünler sık karşılaşılan mutfak malzemelerini oluşturmaktadır.

---

münakkaş yasdık yüzü, püsküllü yastık yüzü, kadife döşek sargısı, tekli yasdık yüzü, yüz yastığı, münakkaş yastık, tekelli yastık, yastık, yasdık yüzü, sağir yorgan, yorgan şiltesi, yün yastık, tekli yasdık yüzü, döşek sargısı, münakkaş döşek sargısı. Tennur yorgan

[1107] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3796, 3753, 3744, 3757, 3756., Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 72, 86, 90, 93, 100, 103, 114, 117.

[1108] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: 3725, 3785, 3744, 3753, 3756, 3796, 3747., Ayıntab Şer'iyye Sicilleri İçin bk. No. 90, 93 Mangal: Oda içini ısıtma, veya matbahda bir şey pişirmek ve kaynatmak için yanmış kömürvazına, ve içinde kömür yakmaya mahsus bakur yahut sacdan kap., bk. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, (madde ismi yaz), 1263.

[1109] Mutfak eşyalarının kullanım alanların için bk. Emine Karpuz, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 12/sayfa sayısı yaz.

[1110] Abdurrahman Kurt, *Osmanlı Ailesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998), 128.

[1111] Diyarbekir Mutfak eşyaları çeşitleri için bk. fincan, sagir billur bardak, fağfur bardak, kase, tabe, billur tas, çaydan, tas, sim kaşık, beçkari tatlı tabe, sade kaşıklar, sini, sim tas, sim kahve ibriği, köhne çiçekli sofra, tabe şal, sahan, kapak, lengeri,leğen, çorba üsküresi (toprak tas ya da çanak), üsküre, kazgan, taşt, üsküre kapak, küp, tepsi, sagir sini, tencere, sagir kurade sahan, kurade üsküre, na'lbeki (çok küçük sahan,çay tabağı), meksur fincan, kahve ibriği, çakı, satıl, el havanı, süzgü, kefkir, maşrapa,sofra bezi, yağdan, billur bardak, çanak, bıçak, sac, meksur şişeler, yaldızlı leğen, çini leğen, kebir kase, sagir kase, çini bardak, hokka bardak, İznik tabak, şişe, fağfur kase, billur sahan, mardinkari sofra, kaşık, tatlı kaşık, kadeh, tatlı tabak, tatlı tabe, kalbur, kahve güğümü, süzgü, taştan havan, İznik fincan, sagir satıl, tabak, su tası, fağfur fincan, bakır tas, İznik kildanı, sini kürsüsü, bakır fincan, el leğeni,kepçe, bakır bariye, diz makramesi, sofra, çorba tası, sim tabak, demir kepçe, yaldızlı maşrapa, şerbet ibriği, cam tabak, bakır sac, bakır tabak, çini leğen, çini tabak, şekerleme kabı, sagir kazgan, saplı tas, Ayıntapkâri kase, billur kâse, İznik kase, sagir kahve ibriği, helle (un çorbası) tabağı, şeker tabağı, sagir havan, kebir lengeri, bardak, kalbur, cam tas, sagir tabak, elek, İznik fağfur tabak. İbrîk: toprak veya madenden yapılmış kulplu su kabı., bk. Ferit Devellioğlu, 465., kef-gîr: delikli kap, süzgeç, kepçe., bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri: No. 3725, 3785, 3744, 3753, 3756, 3796, 3757,. bk. Ferit Devellioğlu., 578., Peşkir: öne tutulan, yemek yerken vaktiyle peçete yerine dizilerek üzerine alınan müşterek uzun bez, havlı, peçete, makreme. bk. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, 356.

[1112] Ayıntab mutfak eşyaları çeşitleri için bk. sofra, simli bıçak, diz makramesi, ayaklı sahan, İznik kase, tabak, tepsi, bakır tas, kahve ibriği, kahve tepsisi, İznik fincanı, fincan, cam tas, fağfur fincan, İznik tabak, tencere, sahan, kefkir, kırmızı sofra, bakır taşt, kazgan tencere, lengeri sahan, kebir sağım tası, ibrik, köhne sac, sahan, tas, pişhane, köhne ve atik çuval, dakik cedid çuval, zerdehane sandık, seferi sahan,

Osmanlılar, yemeği masada değil de yer sofrasında yerlerdi. Mutfaktaki tabak çanağın çoğunun bakırdan olduğu, bunun yanı sıra toprak çömlek ve seramik kapların da kullanıldığı yemeklerin çoğu zaman aynı kaptan yenildiği, ancak kahveyi herkesin ayrı içtiği belirtilir. Sıradan insanların kahve fincanlarının Kütahya çinisinden, zenginlerin ise Çin porseleninden fincan kullandığı ifade edilir.[1113] Hem Ayıntab hem Diyarbekir'de porselen türü eşyalarının çoğunlukla İznik kökenli olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında Diyarbekir'de Çin porselenlerine de rastlanılmaktadır.

16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren evlerde ve kahvehanelerdeki kahve tüketiminin 18. yüzyılda yaygınlaştığı belirtilir.[1114] Dohsson, Türklerin kahve düşkünlüğünün halkın her tabakasında görüldüğünden bahseder.[1115] Bu cümleden olarak Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının mutfak eşyaları içerisinde kahve ibriği, kahve fincanı, kahve tepsisi gibi malzemelere sık rastlanıldığı[1116] dolayısıyla Diyarbekir ve Ayıntab'da da kahve kültürünün yaygın olduğu söylenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının sahip oldukları ev ve giyim eşyaları büyük oranda birbirleriyle benzerlik göstermektedir.. Kullanılan eşyaların çeşitliliği ve niteliğindeki küçük farkların ise kadınların ekonomik durumlarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

7.3.2. Ziynet Eşyası

Tarih boyunca takılar, hemen hemen her kadın için vazgeçilmez aksesur olmuştur. Birçok kadın maddî varlığının elverdiği ölçüde envaî çeşitlilikte takılar edinerek süslenmiştir. Söz konusu takılar, çoğunlukla değerli taş ve madenden yapılmıştır.[1117] Yapılan bazı araştırmalarda Osmanlı'da özellikle saraylı hanımların mücevherlere düşkünlüklerine[1118] değinilse de Diyarbekir'li bazı kadınların da çok sayıda mücevher ve altın takılara sahip olabildiği tespit edilmiştir. Kadın terekelerinin bazılarında mücevher türü takıların yer almaması, bazılarında altın, bazılarında gümüş olması bazılarında ise hiç takı olmaması kadınların maddiyatları ölçüsünde takılar kullanmış olduklarını düşündürmektedir.

---

sepet, kırmızı sofra, tencere, sahan, havan, tas, tabe, kazgan, satıl, tencere, sini, leğençe, tepsi, ayaklı, sahan, lengeri, kulplu tas, su satılı, cam tas, na'lbek, çanak, fağfur tabak, yağlık, bakır lengeri, cam tepsi, ağaç çanak, ekmek tahtası, süzek, kevgir., bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri: No. 52, 53, 55, 69, 75, 80, 86, 90, 93, 100, 114, 117. makreme/mıkrame: sofra havlusu, el bezi, peştamal, mendil, havlu. Bk. Ferit Devellioğlu, 664-745.

[1113] Suraıya Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 175.

[1114] Suraıya Faroqhı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 216.

[1115] D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf* , 61.

[1116] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3725, 3744, 3785, 3753, 3757, 3796, 3797., Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 56, 59, 72, 73, 75, 80, 82, 90, 93, 100, 114, 117.

[1117] Gülser Oğuz, "61 Numaralı Edirne Şer'iye Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirne'li Kadınların Giyim Kuşam Kültürü", *Milli Foklor* 92 (2011), 112.

[1118] Sevgi Gürtuna, "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı", 917.

Diyarbekir'li[1119] ve Ayıntab'lı[1120] kadınlar, ekonomik yapılarının elverdiği ölçüde kıymetli takı ve süs eşyalarının sahibi olabilmişlerdir. Maddi durumu iyi olan kadınlar, birbirinden farklı ziynet eşyası ve mücevher türlerine sahip olmuştur. Bu durum saray dışında yaşayan Osmanlı kadınlarının da mücevher ve ziynet eşyasına malik olabildiklerini göstermektedir.

7.3.3. Köle ve Cariyeler

Kadın terekelerinde köle ve cariye bulunması pek nadirdi. Fakat Ayıntab'a kıyasla Diyarbekir kadın terekelerinde cariye ve köleye daha fazla rastlanılmıştır. İncelenen sicillerde Acem, Arap, Gürcü asıllı cariyeler tespit edilmiştir. Diyarbekir'de Yezîdi asıllı cariyeler de görülürken Ayıntab'da Yezîdi asıllı cariyeye rastlanılmamıştır. Tespit edilen cariyeler, Nazargâh, Behçet, Serfiraz, Mehpare, Sadıka, Hürrem, Sabit, Nabi gibi isimlerle kaydedilmiştir.[1121]

7.3.4. Taşınmaz Mallar

Diyarbekir ve Ayıntab'da ev hissesi, dükkân hissesi, bahçe hissesi, ev, anbar, mazıcı dükkânı, bağ, tarla, kahve dükkânı, mahzen, bağ hissesi, manav dükkânı, cüllah dükkânı, kazgancı dükkânı, bostan, tarla, bostan hissesi[1122] Kadınların taşınmaz mallarını içerisinde yer almaktaydı.

[1119] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 3725, 3785, 3796, 3756, 3744, 3753, Diyarbekir'de kullanılan takı ve süs eşyaları için bk. altın kemer, altın zincir bilezik, altın çiçek, deste inci, elmas taşlı tavk, altın zincirli tılsım, inci zincirli altın tılsım, incili zümrüt küpe, lâl küpe, altın yakut lal hatem, altın zümrüt hatem, altın yakut hatem, altın lal hatem, altın hatem, altın halka, kopça altın zikir, altın yekta küpe, islambol altını nısfiye, yaldız, macar, yekta küpe zümrüt, boncuk, nısfiyye, zümrüt küpe, inci küpe, hatem, altın rub'iyesi, mısır altını, yekta küpe, nakit para, küpe, islambol altını, cevahir kemer, kolan, altın tılsım, incili küpe, züyûf akçe, yakut, altın bilezik, sim hatem, mai yakut küpe, elmas zihgir, sarı yakut hatem, elmas kopça, inci bilezik, mai yakut hatem, yakut hatem , zümrüt hatem, bakır hatem, Mısır altını, Mısır tılsım, fındıki, macar, mısır nısfiye, mücevher kemer, elmaslı altın kemer, elmaslı zikir, beyaz yakut hatem, kırmızı yakut hatem, zümrüt kopça, bir buçukluk fındıki, fındıki nısfiyesi, firuze hatem, mısır rubiyesi, darphane altını, sagir altın hatem, boncuk küpe, sim yaldızlı tılsım, sim yaldızlı mercanlı kemer, altın zihgir, altın küpe,yaldız altını, firuze altın hatem, bakır küpe, lâl hatem, mai yakut altın hatem, mücevher bilezik, mücevher tavk, elmas hatem, Yeşil altın hatem, hızma, altın örme bilezik, altın habbe bilezik, inci, cevahir küpe, mücevher altın kemer, yeşil küpe, sim bilezik, zer-i mahbub-ı islambol , yüzük,altın lal küpe, altın mücevher hatem, sim küpe, altın kaşık bendi.

[1120] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 52, 53, 55, 69, 73, 78, 86, 90, 93, 100, 103, 117, Ayıntab'da kullanılan takı ve süs eşyaları için bk. Altun Bilezik, altın küpe, altın tavk, küpe, sim yüzük, yaldız altun, şerifi altun, bakır akıtma, altın akıtma, altuni mercan, inci kuşak, yüzük, mercan, inci, altın küpe, altın yüzük, sim bilezik, tavk, bilezik, burun küpesi, kalpak incisi, sim düğme, sim halhal, topak kulak küpesi, yaldız burma, zincirli altın, ahmedî altın, eski altın, altın burun küpesi, inci enselik, kehribar mercan, incili menşur, tavk, menşur, sim hatem, sim çakı, akıtma, sim kuşak, altın gerdan, altın, inci, altın burun küpesi, altın zincir Macar, altın akıtma, Mısır altını, incili küpe, altın burma, zer-i mahbub altın, has akıtma, yaldız altın.

[1121] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri, No. 3796, 3725, 3757.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1156-1157), No. 100, 152.

[1122] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri No: 3725, 3753, 3756, 3796, 3744, 3785.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 52, 55, 73, 80, 90, 93, 100, 103, 114, 117.

7.4. Temizlik ve Hamam Kültürü

Olivier, dünyada hiçbir dini kuralın Türklerin gusül abdestine verdiği önem kadar uygulanmadığını ifade ederek, her gün beş vakit namazdan önce, yemeklerden önce ve sonra herhangi bir şekilde vücutlarının bir uzvunun kirlenmesi durumunda kirlenen bölgeyi kısmi olarak, guslü gerektiren durumlarda ise vücudun tamamını yıkadıklarını belirtmiştir.[1123] İslâm dininin temizliğe çok önem verdiği, Kur'an-ı Kerîm'in çeşitli ayetlerinden anlaşılmaktadır.[1124] Diyarbekir ve Ayıntab kadın terekelerindeki temizlik malzemelerinin çeşitlerinin bolluğu da temizliğe verilen önemin bir yansıması olduğu düşünülmektedir.[1125] İslâm'ın beden temizliğini şart koşması, Türklerin temizliğe önem vermesi gibi nedenlerden ötürü Osmanlı'da evlerinde hamam bulunmayan her sınıftan kadının temizlenmek için büyük bir zevkle hamama gittiği belirtilir.[1126]

İslâm'ın esaslarına göre hareket eden Osmanlı kadınlarının vücut temizliklerine verdikleri önemin bir göstergesi de hamamlardır. Bu bağlamda Osmanlı kadınlarının evlerinin dışındaki hamamlara da gittikleri bilinmektedir. Hamamlar, Osmanlı kadınının evin dışındaki görünürlüğü açısından da önemli mekânlardır. Sicillerde kadınların hamama gitmelerine yönelik detaylı bilgiler mevcut değildir. Zira herhangi bir olay yaşanmadığı takdirde kadınların hamama gitmiş oldukları belgelere pek yansımamıştır.

Ayıntab mahkemesine intikal eden bir kayıtta; Kürkciyan mahallesindeki Yazıcık hamamında Abdullah kızı Ümmügülsüm'ün hamamda çalışırken sıcak suyun içerisine düşüp vücudunun bir kısmının yanmasından dolayı olayın incelenmesiyle konu mahkemeye intikal etmiştir. Bu belge, olay yaşanan hamamın bir kadınlar hamamı olduğu ve kadınların hamamda çalışabildiklerini göstermektedir.[1127] Başka bir örnekte ise Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Hüseyin kızı Elife'nin hamama gittiğinde

---

[1124] Nisa /443.; Maide 5/6.; Araf 7/31.; Bakara 2/222.

[1125] Diyarbekir'de kullanılmış olan temizlik malzemeleri için bk. havlu, hamam esvabı, peştemal, hamam gömlek, mardinkari peşkir, güğüm, kebir leğen, ibrik, hamam leğeni, havlu, makrame kese, sabun, lûle(çeşme, musluk gibi şeylere takılan küçük boru), kildan (kese,lif,sabun gibi hamam gereçlerinin konulduğu kutu), abdest leğeni, , carut, lif, çıkrık, tulunba, hamam keçesi, hamam rahtı, köhne hamam rahtı, mısırkari peşkir, hamam kesesi, hamam tası, köhne hamam haliçe, mütella peştemal, köhne hamam esvabı, havlu makreme, hamam halısı, abdest peşkiri, mitilli havlu makrame, peşkir, billur ibrik, siyah peştemal, suzeni hamam rahtı, bakır tulumba, matara ibrik, atik hamam leğeni, hamam makramesi, oturak iskemlesi, mitilli peştamal bk. Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3725, 3785, 3744, 3753, 3756, 3796. Ayıntab'da kullanılmış olan temizlik malzemeleri için bk. münakkaş peşkir, hamam döşemesi, hamam leğeni, peşkir, hamam leğeni, münakkaş kebir makrame, havlı makreme, diz makramesi, münakkaş makrame, tüyli makrame, münakkaş peşkir, tüli makrame, taşt., bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 52, 53, 55.; taşt: leğen.; bk. Ferit Devellioğlu, 1212.

[1126] Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam,* 221.

[1127] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 91-1.

evinden çalınan eşyaları için açtığı hırsızlık davası, yine hanımların vücut temizliği için hamamı kullanmış olduklarına işaret etmektedir.[1128]

Diyarbekir'de ise kadınların hamam kültürüne işaret eden belgeye Ayıntab'da olduğu gibi yine bir hırsızlık vakasında rastlanılmıştır. Bu cümleden olarak Diyarbekir'in Çermik nahiyesinde bulunan Ilıca hamamında bir eşkıyanın kadınların üzerlerindeki elbiselerini yağmalaması, kadınların o sırada hamamda olduklarını ve Ilıca hamamının bir kadın hamamı olduğunu göstermektedir.[1129]

Hamam kadınların buluşma yeriydi. Burada kadınlar kendi aralarında her türlü muhabbeti yapar, eğlenir ve gündelik sıkıntılarından uzaklaşırlardı.[1130] Hamamlarda hem temizlik hem eğlence derken hamamda geçirilen vakit saatleri bulmaktaydı. Bunu fırsat bilen bazı kesimler, kadınların düzenli olarak hamama gittiğini bildiklerinden onların hamama gideceği zamanı önceden öğrenerek kadın hamamda iken onun değerli eşyalarını çalabilmişlerdir. Nitekim Ayıntab'ın İbni Eyyüb mahallesinden Hüseyin kızı Elife isimli kadının hamamda iken evindeki eşyalarının çalındığını bildirdiği davada[1131] onun hamama gitmesinin fırsat bilinip hırsızlığın gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kadınlar, hamamlara sık sık olmak kaydıyla düzenli olarak giderlerdi.[1132] Örneğin, Ayıntab'lı Hacı Ahmed, Ayıntab sakinlerinden Ceceli Çil oğlan ve oğlu Ali, Mustafa ve Ali Çelebi isimli toplamda dört kişinin kendileriyle işbirliği içerisinde olan bir koca karı (acuze) kadın vasıtasıyla on yaşında baliğ olmuş (buluğ çağına erişmiş) kız kardeşini hamamdan dönerken bir şekilde kandırarak kendi evlerine çıkarıp kız kardeşine tecavüz ettiklerini bildirdiği[1133] şikâyet kaydında hamama giden kızın hamama gideceği vaktin daha önceden takip edilerek belirlendiği bir işbirlikçi kadın ve birkaç erkek tarafından tecavüzün tasarlandığı anlaşılmaktadır. Zira bu işbirlikçilerin bu adî düzeneği kurması bir anlık yapılacak bir iş değildir. Dolayısıyla bu kayıt, kadınların düzenli olarak hamama gittiğini aynı zamanda kadınların tek başlarına da dışarı çıkabildiklerini gösteren bir belgedir.

Kadınların hamam kültürüne yönelik daha detaylı bilgiler ise Osmanlı topraklarına gelen seyyahların anlatılarından öğrenilebilmektedir. Nitekim Olivier'in Türk kadınlarının hamama çok severek gittiğini, hamamda vücut temizliklerinin yanı sıra orada karşılaştıkları arkadaşlarıyla sohbet ederek yiyip içip eğlendiklerini ifade etmesi[1134] kadınların hamamı bir eğlence mekânı gibi kullandıklarını da düşündürmektedir. Hamamda kadınların saçlarının defne meyveleri ve kınayla boyandıktan sonra örüldüğü, tırnaklarına kına sürüldüğü, vücutlarının her nevi

[1128]Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 240-2.
[1129] Diyarbekir Ahkâm Defteri (H. 1155-1167), No. 1, 63-3.
[1130] Mehrdad Kıa, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat,* 99.
[1131] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 240-2.
[1132] Luigi Bassano, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik*, 20.
[1133] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 93, 445-1.
[1134] Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul),* 91.

temizliğinin yapıldığı, kokulu sabunlarla vücudun yıkanıp keselendiği ifade edilerek hamamlar kadınların güzellik salonu olarak nitelendirilmiştir.[1135]

Mahkeme kayıtları ve seyyahların anlatılarından hareketle 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının da hamamlar vasıtasıyla hem vücutlarının bakımını yaptıkları hem orada geçirdikleri süreçte hemcinsleriyle sohbet edip eğlenmiş oldukları sonucuna varılabilir. Hamamda çalışabilme, hamam sahibi olabilme açısından hamamlar, aynı zamanda kadınlar için gelir getirici bir iş kolu olmuştur. Bu anlamda hamamlar kadınların düzenli olarak birçok aktiviteyi gerçekleştirebildikleri sosyalleşme mekânları olmuştur.

7.5. Diyarbekir ve Ayıntab'da Yaygın Kullanılan Kadın İsimleri ve Ünvanlar

Tarihi süreç içerisinde kültürel değişim ve gelişimlerin etkisi toplum içerisindeki kişi isimlerinin kullanımında etkili olmuştur. Bu bağlamda Türkler, bazen İran, bazen batı ve bazen de Arap kültürünün etkisiyle kişi isimlerini belirlemiştir.[1136] Buna ek olarak İslam öncesi Türklerde siyasi düşünce ve kahramanlıklara göre de kişi isimleri verilmiştir. Türklerin İslâm coğrafyası ile etkileşimi ve İslâmiyet'i kabulüyle kişi isimlerinde dinî unsurlar baskın gelmeye başlamıştır.[1137] Söz konusu etkiyi 18. yüzyıl kadın isimlerinde de görmek mümkündür.

İsim ve ünvan analizleri de kadınların toplum içerisindeki konumlarını aydınlatacak bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu suretle Diyarbekir[1138] ve Ayıntab[1139] sicil kayıtlarındaki 100'er adet kadın terekesinde geçen Müslim ve Gayrimüslim kadın isimleri incelenerek en çok kullanılan isimler belirlenmiştir.

Tablo 7.1. Diyarbekir ve Ayıntab'da Yaygın Kullanılan Kadın İsimleri

	Diyarbekir		Ayıntab	
Sıra	Kadın İsmi	Adet	Kadın İsmi	Adet
1	Fatıma	11	Aişe	20
2	Aişe	8	Fatıma	17
3	Hatice	6	Hatice	13
4	Rukiye	4	Emine Zeynep	7
5	Emine	4		5
	Toplam		**Toplam**	
	33		62	
	Diğer **67**		38	

[1135] Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı-1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih,* 151.

[1136] Yılmaz Kurt, "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Tarihi Dergisi (OTAM)* 6 (Ankara 1995), 211.

[1137] Alpaslan Demir, "16. Yüzyılda Kelkit Kazasında Şahıs Adları", *E-Journal Of New World Sciences Academy* 6/1(2011), 147.; Ahmet Gündüz, "Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme", *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 8.

[1138] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3753- 3785, 3796.

[1139] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 55, 56, 59, 73, 79, 86, 100, 117.

Yukarıdaki tabloya göre hem Diyarbekir hem de Ayıntab'da yaygın kullanılan kadın isimlerinin İslâmî kökenli olduğu görülmektedir. Nitekim 100 kadın terekesindeki isimlere göre Ayıntab'da Hz. Muhammed'in hanımının ismi olan Aişe, oran olarak ilk sırada yer alırken, Diyareakir'de ilk sırada Hz. Muhammed'in kızlarından olan Fatma ismi ilk sırada yer almaktadır. Ancak Ayıntab'da Hz. Muhammed'in eşleri ve kızlarının isimlerinin kullanılma yoğunluğu Diyarbekir'e nispeten daha fazladır.

Diyarbekir'de 100 kadın terekesi içerisinde 25 Gayrimüslim kadın ismi, Ayıntab'da ise 2 Gayrimüslim kadın ismi tespit edilmiştir. Bu tespit, aynı zamanda Diyarbekir'deki Gayrimüslim nüfusun yoğunluğunu göstermektedir. Diyarbekir'deki Gayrimüslim kadın isimleri içerisinde ise Maryem ismi sayıca daha fazla kullanılmıştır. Ayrıca Diyarbekir terekelerinde yer alan Yenican, Andelip, Peri gibi sonradan Müslüman olan cariye isimleri de Ayıntab terekelerindeki kadın isimleriyle farklılık göstermektedir.

Diyarbekir'de Müslüman kadınlar ve Gayrimüslim kadınlar Meryem/Maryem ve Hanım ismini ortak kullanmıştır. Kadınların isimlerinden önce yer alan Hace ve şerîfe ibareleri kadınlar için unvan niteliğinde kullanılmıştır. Hem Diyarbekir hem Ayıntab'da hac vazifesini yerine getirmiş kadın anlamına gelen el-hace[1140] ünvanı kullanılmıştır. Şerîfe[1141] ise Hz. Muhammed'in torunu Hasan'ın soyundan gelen kadınlar için kullanılmıştır. Ancak Şerife isim olarak da kullanılabilmiştir. Vakıf kuran kadınlara mütevelliye unvanı verilmiştir. Ayrıca Ayıntab'da Hoca ünvanlı iki kadın ismi[1142] tespit edilmiştir. Küçük kızlar için sagire,[1143] büyük kızlar için kebire[1144], buluğa ermiş kızlar için baliga[1145] evlenmemiş kızlar bikr-i baliga,[1146] kadınlar için hanım[1147], hatun[1148],

[1140] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1133-1134), No. 72, 28-2. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 60, 268-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 69, 78-2..; Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 218., Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (1151-1182), No. 3754, 362, 369, 419, 499., No. 3757, 73.

[1141] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri (1135-1212), No. 3712, 60-1,67-3.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 72, 187-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 73, s.12, 1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 75, 170-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 80, 117-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 82, 190-1. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 86, 212-1.

[1142] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 127, 141-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 127, 210-2.

[1143] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri No. 3754, 263, 288, 323, 465., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri, No. 3756, 15, 21,23., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri No. 3757, 3,17, 21, 34, 58, 69, 76., No. 3712, 218.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 100, 91-1, 120-3, 149-2., No. 86, 142-1, 146, 2, 147-1., No. 73, 8-3, 11-3, 12-2., No.93, 106-1, 120-1, 136-1.

[1144] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri No. 3754, 263, 308, 335., No. 3756, 11, 25, 27., No. 3796, 3, 83, 91, No, 3712, 188., No. 3725, 22, 94, 146., No, 3753, 2, 4, 14.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 93, 106-1, 114-2, 119-2., No. 100, 149-3, 239-1., No.87, 48-1, 129-1., No. 75, 83-4, 84-1, 95-2., No. 114, 8-1, 27-1, 91, 2., No. 90, 2-2, 3-1, 43-2.; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 93, 469-1., No. 75, 237-2.

[1145] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri No. 3754, 323, 607., No. 3798, 124. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri No. 93-125-2, 274-2., No. 117-72-1, 208-1., No. 86, 196-1., No. 75, 106, 1, 118-1.

[1146] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri No. 3789, 50, 80., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri No. 3712, 133.

[1147] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3754, 241, 293, 327., No. 3756, 27.

[1148] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 100, 126-1, 155-1., No. 93, 123-1, 128-1., No. 90, 117-1.; Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3754, 264, 288, 324., No. 3756, 11, 21, 23.

avrat[1149] kelimeleri kullanılmıştır. Kadın kölelere cariye[1150] denilmiştir. Özellikle Diyarbekir tereke kayıtlarında daha fazla cariye tespit edilmiştir. Bu cariyeler sonradan Müslüman olunca genellikle isimlerini değiştirmişlerdir. Ancak buna rağmen cariye isimlerinin bazılarında Peri, İzzet Andelip gibi farklı isimlere rastlanılmıştır. Gayrimüslim kadın isimleriyle birlikte onların dinî inancını belirten zımmiye[1151] veya Nasraniye[1152] ibareleri kullanılmıştır.

Genel olarak 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadın isimlerinde dinî unsurların etkisi ilk sırada olmuştur.

7.6. Kadınların İnançsal Faaliyetleri

7.6.1. Vakıf

Bir kimsenin, genellikle Allah'a yakın olmak amacıyla, bazen de gizli gayeler güderek menkul veya gayrimenkul mal veya mülkünü dinî, hayrî ve sosyal gaye için müebbetten tahsis etmesi vakıf olarak tarif edilmiştir.[1153] Aynı zamanda karşılık beklemeden başkasına yardım etmek de vakıf, şeklinde tanımlanmıştır.[1154] İslam'da vakıf, faydası Allah'ın kullarına ait olacak ve Allah'ın hükmünde sayılacak surette bir bina, arsa ve aletleri ferdi mülk olmaktan çıkarmaktı. Böylece Allah'ın mülkünü toplumun faydasına bağışlayan kimse "vakfeden" bu hale konan şeyler ise "vakf edilmiş" sayılırdı.[1155] Vakıf, 8. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar İslam ülkelerinde, önemli bir sosyal müessese olmuştur.[1156] Maddi bir karşılık beklemeksizin başkalarına yardım etmeyi amaçlayan vakıf kurumu, yüzyıllarca İslam ülkelerinde büyük bir öneme sahip sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkileri olan dinî ve hukukî müessese olmuştur.[1157] Bu bakımdan vakıflar, Türk ve İslam hukuku tarihinde

[1149] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 73, 24-3., No. 93, 285-b1, 445-b1, 472-1.
[1150] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3754, 288, 316, 334., No. 3789, 15., No. 3796, 40, 64.; Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 100, 152-1., No. 129-b2, 251-1., No. 86, 184-1.
[1151] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 93, 275-2, 287-2. ; Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3712, 303,
[1152] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 75, 196-1.; Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3754, 348, 418, No. 3796, 81.
[1153] Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi,* (Ankara: TTK Basımevi, 2003), 8-9.
[1154] Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti,* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 51.
[1155] Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi* 9, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006), 16.
[1156] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, (bilgi eksik yıl yok), 479.
[1157] Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi,* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 280., bu konuda ayrıca bk. Vakfiye: Vakfedilen şeyin vasıfları ve vakıf edilme şartlarını ihtiva eden ve kadı tarafından tasdik edilen bir belgedir. Başka bir ifadeyle, vakıf tasarrufunun senet ve hücceti, vakıf hükmi şahsiyetinin nizamnamesidir. Mübahat Kütükoğlu, 359.

önemli hizmetleri ifa etmiş bir kurumdur.[1158] Vakıflar, bilhassa Osmanlı döneminde gelişiminin zirve noktalarına ulaşmıştır.[1159]

Osmanlı toplumunda vakıf kurumunun topluma sağladığı fayda birçok alanda görülmektedir. Vakıf kuruluşu ve yönetiminde erkekler ve kadınlar arasında bir ayrım olmadığı da bilinmektedir. Zira Osmanlı kadınları, dilediklerinde vakıf kurmuş ve bazen de vakıflarda yöneticilik yapmışlardır. Dolayısıyla kadınlar toplumda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında pay sahibi olabilmişlerdir.

Osmanlı sosyal müesseseleri içerisinde vakıfların çok ehemmiyetli bir yeri vardır. Zira vakıf müesesesi, hem birey hem de toplum nezdinde önemli bir fonksiyon icra etmiştir.[1160] Toplumda bu derece önem arz eden bir kurumda vakıf kuran ve yöneten kadınlar görülebilmektedir. Vakıf kuran kadınlara sahibetü'l-vakf ve'l-hayrât[1161], sahibetü'l-hayrât ve'l hasenât[1162] gibi unvanlar verilirken, vakıf yöneten kadınlara ise mütevelliye denilmiştir. Vakıflar, öncelikli olarak sosyal dayanışma hissiyatı ile teşekkül eder. Bu kapsamda yapılan hizmetlerle toplumun birçok alanına hizmet sunarken toplumsal bütünlüğü sağlamada da önemli bir işleve sahiptir.

Savaşta cesaret abidesi olan Türkler, barışta fakir babası, düşkünün dostu olmuştur. Bu duyguyla yetişen kadın ve erkek insanî yönü baskın hayırsever kimseler olarak vakıflar kurmuşlardır.[1163] Türk toplumunda bir arada yaşayan insanlar, birbirini bir bütünün parçası olarak görüp bu bütün içerisinde maddi imkâna sahip insanların mallarında toplumun fertlerinin de haklarının olduğu düşüncesiyle çevrelerindeki insanların ihtiyaçlarını ve sıkıntılarını gidermek adına birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır.[1164]

Devletin kurulduğu ilk yüzyıllardan itibaren Osmanlı kadınları, vakıflar kurmuşlardır.[1165] Osmanlı'da bilinen ilk vakfiye kaydının bir kadına ait olduğu ifade edilerek söz konusu vakfiye kaydının Orhan Gazi'nin hanımı Asporça Hatun olduğu belirtilmiştir. [1166] Osmanlı toplumunda üst tabaka veya halk tabakası ekonomik açıdan

[1158] M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2007, 261.
[1159] Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, (Ankara: TTK Yayınları, 2003), 7.
[1160] Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflarve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilim Araştırmaları* 10/1 (İstanbul, 2008), 166-169.
[1161] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 267-1.
[1162] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 109-1.; Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3754, 384, 479.
[1163] Ignatıus M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf,* 180-181.
[1164] Tuncer Baykara, "Vakıf Düşüncesinin Türk Kültüründeki Yeri" , *Türk Kültürü,* (İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2021), 300.
[1165] Amy Sınger, *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti,* Çev. Dilek Şendil, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 104.
[1166] Saadet Maydaer, "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları", *Vakıf Kuran Kadınlar,* haz. Fehameddin Başar, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), 143-144.

çok varlıklı veya az varlıklı birçok insanın ellerinde bulunan mallarını çeşitli şekillerde vakfetmiş olmaları güçlü bir yardımlaşma ruhunun olduğunu gösterir.[1167]

Vakıf mallarının aslından veya gelirinden fakir, ihtiyaç sahipleri ya da bütün insanların faydalanması için kurulan vakıflara hayrî vakıf, denilmiştir.[1168] 18. yüzyıl Osmanlısında kadınlar bu türden vakıfların kurucusu olabilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'in Çağal mahallesinden Arslan kızı Ümmü, Murtaza Paşa Çeşmesinin suyunun ücreti ile vesair masraflarına harcanması için evini vakfetmiştir. Çeşmenin kullanılamaz duruma gelmesi halinde ise vakfın gelirinin Haremeyn-i Şerifeyn'deki fakirlere harcanmasını istemiştir.[1169] Bir başka hayırsever kadın ise, Ayıntab'ın Boyacı mahallesinden olup vefat eden Abdullah kızı Yüzi Kutlı'dır. Yüzi Kutlı Hanım, ölmeden önce vakfetmiş olduğu malı için bir vasi muhtarı tayin etmiştir. Yüzi Kutlu Hanım vefat edince vasi muhtarı tayin ettiği İbrahim Ağa, Yüzi Kutlı hanımın evinin hissesinin yarısını aynı mahalledeki el-hac Karaca Mescid-i Şerifine vakf ettiğini bildiren vasiyetini açıklamıştır.[1170] Görüldüğü üzere 18. yüzyılda Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlar kurmuş oldukları hayrî vakıflar ile ihtiyaç sahibi insanlara karşı duyarsız kalmayarak toplumsal hayatta aktif bir rol üstlenmişlerdir. 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının mallarını vakfettikleri yerlere bakıldığında ise daha çok halkın genelinin faydalanabileceği yerlere mallarını vakfetmiş oldukları anlaşılmaktadır.

18. yüzyılda Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlar, ellerindeki mülklerini çeşitli şekillerde hayır maksadıyla vakfedebilmişlerdir. Mesela; geliri ile Ramazan ayında Camiide bal mumu yakılması gibi hayır faaliyetlerinde bulunulmuştur.[1171] Yine halkın ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle şire, yemek vesaire pişirmek için masara kazanı vakfetmişlerdir.[1172] Dükkân sahibi bir kadın, dükkânın kira geliriyle muharrem ayında yemek pişirilip fakirlere yedirilmesini istemiştir. [1173] Kadınlar bu gibi faaliyetlerle ihtiyaç sahibi insanlara karşı duyarsız kalmayarak toplumsal hayatta aktif bir rol üstlenmişlerdir.

Bazı mallar bir cami veya bir mescide vakfedilmekteydi. Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinde oturan sahibetü'l hayrat Şeyh İsmail kızı Hadice, vekil tayin ettiği mahallesinde bulunan Şeyh Camii şerifinin mütevellisi Ali beğ aracılığıyla evini vakf ettiğini bildirmiştir. Hatice Hanım, kurduğu vakfa hayatta oldukça kendisinin mutasarruf olacağını, vefatından sonra azat etmiş olduğu Emine hatunun mutasarrıf olacağını onun vefatından sonra ise mahallede bulunan Şeyh Camiisine vakf edilip

[1167] Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri,* 294.
[1168] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* 251.; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 9-10.
[1169] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 292-1.
[1170] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1142), No. 81, 191-1.
[1171] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 6-1.
[1172] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 267-1.
[1173] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 134-3.

gelirinin her yıl imam ve hatiplere dağıtılıp her Cuma gecesi bir sure okunarak müvekkile Hatice'nin ruhuna vesayir ervâ-h-ı mümin ve müminata ihdâ olunmasını şart koşmuştur.[1174]

Osmanlı'da geliri bir köy veya mahalle ahalisinin aniden ortaya çıkan ihtiyaçlarında kullanılma gayesiyle kurulan avarız vakıfları[1175] Yangın, deprem, sel, hastalık, ölüm gibi acil ihtiyaç duyulan durumlarda yaşanılan sıkıntıları gidermek için kurulmuşlardır.[1176] Bu vakıflar yoluyla elde edilen gelirler kimsesiz çocuklar, dul ve yetimlerin ihtiyaçları ve yetim kızların evlendirilmesi için de kullanılmıştır.[1177] Bu kapsamda Osmanlı'da mahallelinin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan avarız vakfı kayıtlarında da kadınlar görülmektedir. Örneğin Ayıntab'ın Ehli Cefa mahallesinden el-hac Ebubekir kızı Fatma, evi ile Battal Öyük'de bulunan yüz teğek bir kıta bağını vakf edip bu yerlerin kiraya verilmesini ve elde edilen gelirin Ehli Cefa Mahallesi avarızına verilmesini şart koşmuştur. Ayrıca vakfın işleyişi için tayin ettiği kişilerin vakfa mutasarrıf olmasını ve bu işleyişin evlad-ı evlad devam etmesini istemiştir.[1178] Osmanlı'da miras ve vasiyet hususunda olduğu gibi bir sınırlama olmadığından kadın malının tümünü de vakfa devredebilmekteydi.[1179]

Osmanlı'da halk tabakasında bulunan kadınların vakıf kurmuş olmaları vakıf bilincinin sadece zengin sınıfa ait olmadığını göstermektedir. Bu bilince sahip Osmanlı kadını, vakıf yoluyla toplumun refahına katkıda bulunmuştur. Osmanlı kadını, ihtiyaç duyulan alana göre vakfedeceği yeri seçmiştir. Bu bağlamda kadın toplumda hem aktif hem de uzun yıllar boyunca iz bırakan bir birey olmuştur.

Osmanlı toplumunda önemli bir müessese olan vakıf kurumunda kadın yönetici de olabilmiştir. İslâm hukukunda kadın ve erkek ayırt etmeksizin âkıl bâliğ, adaletli, güvenilir ve vakfın işlerini idare edebilecek bilgi ve tecrübeye sahip kişiler mütevelli tayin edilebilmektedir.[1180] Bu cümleden olarak Diyarbekir'in Molla Ömer Mescidi mahallesinden sahibetü'l hayrat Mustafa kızı Medine evini vakfedip kız kardeşi oğlu Seyyid Mehmed ile kız kardeşi Emine'nin vakfiyyet üzere mutasarrıf olmalarını belirtmiştir.[1181] Mütevelliyelik yapan kadınlar, vakfın her türlü işiyle yakinen

[1174] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 283-2.
[1175] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* 479.
[1176] Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti,* 122-123.
[1177] Mehmet İpşirli, "Avarız Vakfı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/109.
[1178] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), 79, 473-2.
[1179] Mary Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Ed. Madeline C. Zılfi, Çev. Necmiye Alpay, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 235.
[1180] Nazif Öztürk, "Mütevelli", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/218. ayrıca mütevveli için bk. Vakfiye şartları, şer'i hükümler ve mer'i mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek kaydıyla yetkili kılınan kişiye mütevelli denilir. Bu görev ve yetki velâyet, görevlendirilme tevliyet olarak ifade edilir. aynı kaynak bk 217.
[1181] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3754, 467.

ilgilenmişlerdir.[1182] Bu göreve sahip kadınlar, vakfın kimi zaman tamir işleri ile ilgilenip kimi zaman vakfa ait yerleri kiraya verebilmişlerdir.[1183]

Vakıflar, kadınların sosyal hayata katılımına büyük katkılar sağlamıştır. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden Hacı Fatma sahibi olduğu bağları ve ceviz ağaçlarının vakf ederek gelirlerinden her sene Ramazan ayında bal mumu yaptırılıp Eyyüb oğlu camii, Ömeriye camii ve İbni Eyyüb mahallesindeki Karakaya mescidinde Ramazan ayında yakılması için verilmesini geri kalan gelir ile yemek pişirilip Muharrem ayında fakirlere dağıtılmasını şart koşarak kızı Aişe'yi de vakfa mütevelli olarak tayin etmiştir. [1184] Bu kayıtta hem vakıf kurucusunun hem de vakfın mütevellisinin kadın olduğu müşahede edilmektedir.

Bir vakfın vakfeden kişi tarafından nakit parayla oluşturulması halinde bu vakıflar para vakfı olarak adlandırılır.[1185] Vakfedilen malın tamamı ya da bir kısmının nakit para olması başlıca özelliğidir.[1186] Osmanlı'da önemli bir yere sahip olan para vakıflarının işletilmesi konusunda faiz uygulamasına benzeyen bir kazanç söz konusu olduğundan ulema arasında ihtilaflı bir mevzu olduğu belirtilir. Öyle ki bu münakaşa günümüze kadar çözümlenememiştir.[1187] İncelenen sicillerde kadınların nakit para da vakfetmiş oldukları görülmektedir. Örneğin, Ayıntab'ın Ammu mahallesinden el-hac Mehmed Efendi kızı Halime, Düğmeci bölüğü avarızın vakfına on beş kuruş nakit para vakf edip her sene elde edilen kazanç ile oturduğu evinin vergisine verilmek suretiyle evinden salyane talep etmemek üzere taahhüd ettiğini bildirmiştir[1188] Görüldüğü üzere avarız vakfına nakit para vakfeden kadın, vakfettiği nakit paradan elde edilecek gelirle oturduğu evin vergisinin ödenmesini istemiştir.

Hayır sahibi kadınların nakit para dışında taşınır mallar vakfetmiş olduklarını da görmekteyiz. Örneğin, Ayıntab'ın Güğencik köyünden Musa kızı Elife Masara kazanının kiraya verilip elde edilen kira geliriyle Ramazan ayında Tahtalı Camiide bal mumu yakılmasını şart koşarak Molla Abdullah ibn el-hac Hüseyin'i mütevelli tayin ettiği ondan sonra mütevelli olan kişilerin de kazanı kiraya verip geliri ile camide mum yaktırmasını istemiştir.[1189] Yine başka bir kayıtta da kadın halkın ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle şire vesair yemek pişirmek için masara kazanı vakfetmiştir.[1190]

[1182] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 89-3., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 220-1., ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 259-1.
[1183] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 151-1.
[1184] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1139-1140), No. 79, 482-1.
[1185] İsmail Kıvrım, *Osmanlı Dönemi'nde Ayntâb'da Sâlihât-ı Nisvan,* (Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 13, 2017), 89.
[1186] Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 20039, 10.
[1187] İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat Ve Tatbikat*, (yer ismi ekle: Ensar Neşriyat, 2015), 18.
[1188] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 187-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1134-1135), No. 73, 24-1., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 11-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 187-2., Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 165-1.
[1189] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 26-1.
[1190] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 267-1.

Tarla, bağ, bahçe, dükkân ve ev gibi gayrimenkuller de kadınlar tarafından vakfedilebilmiştir. Örneğin, Diyarbekir'in Şeyh Said Mahallesi sakinelerinden Abdülvehhab Ağa kızı Emine, Cami-i Kebir mahallesinde bulunan evini vakf edip Hacer isimli kadına tevliyetini teslim ederek senede altı hatm-i şerîf tilâvet ve ruhuna ihdâ okunması için Hacer'e tahsis etmiştir. Hacer'in vefatından sonra ise evlad ve evlad-ı zükûrunun ba'den ba'de batnin ve ba'de'l inkiraz Haremeyn-i Şerifeyn'e şart etmiştir.[1191]

Ayıntab'ın Çukur Mahallesi ahalisinden Ömer Ağa kızı el-hace Ümmügülsüm, bir kasab dükkânında olan 1/4/lik hissesinin her sene mütevelli tarafından kiraya verilip elde edilen gelirle yedi sene şehr-i muharremü'l haramda türlü türlü yemek pişirilip fakirlere yedirilmesini istemiştir.[1192]

Gayrimüslim kadınların da vakıf kurmuş oldukları Diyarbekir sicillerinde tespit edilmiştir. Diyarbekir'in Fatih Mehmed Paşa mahallesinden Arakil kızı Sogomon tarafından vekil aracılığıyla aynı mahalledeki evini vakfettiği, hayatta oldukça tasarrufunun kendi elinde olacağı öldükten sonra ise kocası İgiye'nin mutasarrıf olacağı, kocası öldükten sonra ise gelirinin Kudüs-i şerîfde bulunan kilise çorbahanesi fukaralarına sarf edilmesini bildirmiştir.[1193]

Bütün gelirin asıl gayeye ulaşmadan önce, vakıf tarafından tayin edilen ve genellikle vâkıfın ailesine mensup kişilerin elinde kalması ehlî vakıf, gelirlerin farklı şekillerde vakıf ve ailesiyle dinî-hayrî-içtimaî müesseseler arasında paylaştırılması yarı-ailevî vakıf olarak nitelendirilmiştir. Ehlî vakıf ve yarı ailevî vakıfta yararlanma hakkına sahip kişilerin nesli sona erince bu vakıflar hayrî vakfa dönüşmektedir.[1194]

Diyarbekir'in Çağal mahallesinden sahibetü'l hayrat Meri kızı Huri, Çağal mahallesinde bulunan evini Allah rızası için vakfedip hayatta oldukça vakf üzere mutasarrıf olacağı sonrasında oğulları olan Mahmud ve Mehmed'in vakfiyyet üzere mutasarrıf olmalarını ve her biri vefat ettiğinde evlad-ı evlad-ı evladlarının erkek ve kız çocuklarının mutasarrıf olmalarını istemiştir Mahmud ve Mehmed ve oğulları ve evlad-ı evladları tamamen bitince ise Medine-i mesfureye vakf edilmesini şart koşmuştur.[1195]

Diyarbekir'in Kadı Camii mahallesinde ikâmet eden hayır sahiplerinden Kasım kızı Fatma Hatun'un evini vakfettiği, hayatta oldukça evinde kendisinin oturacağını ve tasarruf yetkisinin kendinde olacağını vefatından sonra ise kız evladının evladlarından Hafız Ahmed Efendi'nin mutasarrıf olmasını ve vakfın gelirini alıp tamir masrafları harcandıktan sonra gelirin geri kalanını ise evlad be-evlad batnen bade batnin ve karnen

[1191] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H. 1181-1182), No. 3743, 53-4.; ayrıca bk. İbnül Emin Evkâf (1078), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 15/1818.
[1192] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 134-3.
[1193] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1206-1207), No. 3823, 62-1.
[1194] Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 9-10.
[1195] Diyarbkeir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 247-1.

bade karnin mutasarrıf olmasını vakfın evlatları bitince ise Haremeyn-i Şerifeyn evkâfına mütevelli olanların mutasarrıf olmalarını şart koşmuştur.[1196]

Aile mülkleri mirasçılar arasında parçalanmadan vakfedenin belirttiği şartlara göre ailenin bazı temsilcilerinin yararlanacağı bir şekilde nesilden nesile bütün olarak aktarılabilecek evlatlık vakıflar da mevcuttur.[1197] Evlatlık vakıflarda erkek ve kız çocukları arasında bir ayrım gözetilmediği belirtilmiştir.[1198] Diyarbekir'in Kadı El-hac Ali Camii Mahallesinden Şahin Ağa kızı Nimet Hanım, Mardin Kapısı haricinde Esfel isimli yerde bulunan yedi kıta tarlalarını vakf edip vakfın şartlarını şu şekilde belirlemiştir. Hayatta oldukça söz konusu tarlaların tasarrufunun kendisinde olmasını, vefat ettiğinde kızı Zeliha Hanım'ın mütevelliye olacağını, kızı vefat edince oğlu Abdulbaki Paşa'nın mütevelli olmasını, sonrasında ise erkek evlatları, ardından kız evlatlarının mütevelliye olmasını ve elde edilen gelirden soydan soya vakfiyyet üzere mutasarrıf olmalarını istemiştir. Ayrıca vakfın gelirinden her sene Medine-i münevvere fukarasına verilmesini belirtmiştir.[1199]

Ayıntab'lı Sinan Efendi kızı Meryem hatun isimli vakıfenin evlâtlık vakıf kurucusu olduğu,[1200] ayrıca kadınların evlatlık vakıflarda da mütevelliye (yönetici) olarak görevlendirilebildiği mahkeme kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Nitekim Ayıntab'ın Bostancı mahallesinden sahibu'l hayrat ve hasenat el-hac Ali Efendi sınırları belli tarlası, ceviz ve zeytin ağaçları ve birtakım eşyalarını vakf etmiştir. Vakfiye şartlarında ise vakfedilenlerin talebe-i uluma (ilim), muhtaçlara verilmesini muharrem ayında yemek pişirilip fakirlere verilmesini isteyerek mütevelliye olarak kızı Emine'yi tayin etmiştir. Emine vefat ederse evlad-ı evlad, evlad-ı evlad batnen (soydan soya) bade batnen eğer evladları biter ise kardeşi oğlu Abdulkadir'in evlad-ı evlad evlad-ı evlad mutasarrıf olmalarını onlar dahi son bulur ise Haremeyn-i şerifeyn fukarasına verilmesini şart koşmuştur.[1201] Evlatlık vakıf örneklerinde görüldüğü üzere vakıf kurucusu kadınlar, mallarını ailelerinin faydalanabileceği bir şekilde vakfetmişlerdir. Belirtilen aile üyelerinden sonra vakıftan yararlanabilecek kimse kalmadığında ise vakıftan muhtaçların yararlanmasını şart koşmuşlardır.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab arşiv kayıtlarında Osmanlı'da kadınların çeşitli gayeler ile vakıflar tesis etmiş oldukları görülmektedir. Hayır amaçlı kurulan vakıflarda Allah rızası gözetilerek ihtiyaç duyulan alanlara yardım düşüncesi hâkim iken, evlatlık vakıflarda vakıf sahibinin evlatlarının hayatlarını daha rahat bir şekilde ikâme etme amacı güdülmüş olduğu düşünülmektedir. Halk kesiminde bulunan kadınların vakıf kurmuş olması vakıf bilincinin sadece zengin sınıfa ait olmadığını göstermiştir. Bu

[1196] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1206-1207, No. 3823, 58-2.
[1197] Ömer Lütfi Barkan, "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* VII (İstanbul, 1940), 160.
[1198] Baer, s.33.
[1199] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 83-3.
[1200] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 80, 269-2.
[1201] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 86, 259-1.

bilince sahip Osmanlı kadını, vakıf kanalıyla toplumun refahına katkıda bulunmuştur. Osmanlı kadını ihtiyaç duyulan alana göre vakfedeceği yeri seçmiştir. Ayrıca kurulan vakıflarda kadınlar, yöneticilik vazifesiyle de görevlendirilip vakfın işleyişi ile ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlar, toplumda hem aktif hem de uzun yıllar boyunca iz bırakan bireyler olmuşlardır.

7.6.2. Köle Azad Etme

Köle tabiri ile cariye tabiri arasında hukukî olarak hiçbir fark olmayıp, cinsiyet açısından kölelik statüsündeki erkekler için köle, kadınlar için ise cariye tabiri kullanılmıştır.[1202] Özel hukuka göre köle, mülkiyet ve hukukî işlemler içerisinde eşya gibi olup alınıp satılabilir, hibe edilebilir, kiralanabilir, miras ve vasiyete konu olabilir. Köleler velayet, şahitlik ve mülkiyet hakkından yoksundur.[1203]

İslâmiyet ortaya çıktığı vakitlerde her yerde olduğu gibi Arap toplumunda da kölelik önemli bir yere sahip olup toplumun yarısına yakını köleydi. Yıllarca toplumun benimsediği hayat tarzındaki kölelik kurumunu birden kaldırmak, sosyal ve ekonomik açıdan mümkün olmadığı gibi İslam'ın hoşgörü ile doğru yolu gösterme ruhuna da ters bir durumdu. Bunun yerine kölelere normal insan gibi bakılması için insanlar teşvik edilip yavaş yavaş köleliğin kaynağını tüketme yolu tercih edilmişti. Bu amaçla savaş esirlerinin belli şartlarda kölelik statüsüne geçirilmesi ve sadece erkek bir köle ile kadın bir kölenin evlenmesi halinde doğan çocuğun köle sayılması ile köleliğin sebepleri azaltılmıştır.[1204] İslâm hukukunda hür ve Müslüman olan bir kimseden doğan bir çocuk, hiçbir sebeple köleleştirilemezdi.[1205]

İslam'da bir insanın sahip olduğu kölesini serbest bırakması dindarca bir hareket görülerek kölelerin azat edilmesi teşvik edilmiştir.[1206] Köleler, Allah'ın rızasını kazanmak için efendileri tarafından gönüllü olarak azat edilebilmiş, efendi ve köle arasında mukatebe usulü bir sözleşme yapılabilmiş bu sözleşme gereğince efendisinin ölümü halinde kölesi hür sayılmış (müdebber) ve efendisinden bir çocuk doğuran cariyeler, efendisi öldüğü vakit hür olabilmişlerdir.[1207] İslâm hukuku ile şekillenen Osmanlı'da köle ve cariyeler çoğunlukla savaş yoluyla elde edilmiştir.[1208] Ancak Türk

---

[1202] Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem,* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 120.
[1203] Mehmed Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, Ankara, 2002), 26/239.
[1204] Ahmed Akgündüz, *Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem,* 118-119.
[1205] Ali Aktan, "XVII. Yüzyıl Kayseri Kadı Sicillerinde Bulunan Köle ve Cariyelerle İlgili Bazı Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri,* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri Ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, 1997), *14.*
[1206] Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar 1700-1840,* çev. Ebru Kılıç, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 145.
[1207] Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 311.
[1208] Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Yıllık Konferansları VIII*, (Ankara: TTK, 1983), 218.

sosyal hayatında köleler, genellikle zamanla özgürlüklerini kazanarak halk arasına katılabilmişlerdir.[1209] Osmanlı'da köle ve cariyelerin çoğunlukla istihdam edildikten yedi yıl sonra azat edilmeleri neredeyse adet haline gelmişti.[1210] Kölelerin azat edilme süresinin beyaz köleler için dokuz siyah köleler için yedi yıl olduğu belirtilmektedir.[1211]

Osmanlı'da köle veya cariye sahibi kadınların da bizzat veya vekil aracılığıyla köle azat etmiş oldukları yapılan bazı çalışmalarda ortaya konulmuştur.[1212] İncelenen 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicil kayıtlarında da bu durumu görmek mümkündür. Zira miras ile ilgili mahkeme kayıtlarında bazı cariyelerin azat edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Ayıntab'ın Ammu mahallesinden olup vefat eden Abdullah kızı Servinaz'ın terekesinin beytü'l-mâla (devlet hazinesi) kalıp kalmayacağı konusu araştırılırken müteveffa Servinaz'ın aynı mahalle sakinelerinden olan müteveffiye el-hace Sultan bt. Ahmed'in mu'takası olduğunun belirtilmesi, onun azat edilmiş olduğunu göstermektedir.[1213] Ancak bu kayıtta azatlı cariyenin hangi usul ile hür yapıldığı belirtilmemiştir.

Efendisinin cariye ile karı-koca hayatı yaşama hakkı olması ve cariyesinden Cariyelerin Allah rızası için azat edildiği ve azat edilen bir cariyenin efendisi tarafından nikâhlandığı kayıtlar da bulunmaktadır. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi ahalisinden Ebubekir oğlu el-hac Ahmed ağa, daha önce Abdullah kızı Aişe'nin cariyesi olduğunu, ancak bir yıl önce hasbeten teâla (Allah rızası için, sevab olarak) azat ederek yüz kuruş mukaddem yüz kuruş muahhar mehir tesmiyesiyle kendi nikâhına aldığını belirtip Aişe'nin mehir miktarını vermek için yapmış olduğu takası mahkemeye kaydettirmiştir.[1214]

doğan çocuğu tanıması halinde efendisinden çocuk sahibi olan cariyeye ümm-i veled denilmiştir. Ümm-i veledin efendisinden doğan çocuğu hür doğar ve çocuk doğduktan sonra efendisi çocuğun annesini azad etmese bile, efendisi vefat edince doğrudan cariye hür olurdu.[1215] İslâm hukukunda cariye efendisinden anne olunca hukukî statüsü değişmekteydi. Efendisinden anne olan cariyeyi İslâm koruma altına alıyordu.[1216] Cariyeye sahip olan erkeğin cariyesinden doğan çocuğu kabul etmesi durumunda çocuk statüsünü babasından alarak özgür olmaktaydı. Ancak çocuğun babası annesinin efendisinden başka biriyse çocuk statüsünü annesinden alıp köle

[1209] İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47/187 (Ankara 1983), 822.
[1210] Muhammed Hamidullah- M. Akif Aydın, "Köle", 242.
[1211] İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", 822.
[1212]Murat Çelikdemir-Melahat Arıkan, "Ayıntab Şer'iyye Sicillerine Göre Ayıntab'da Kölelik Ve Cariyelik (1608-1619)", *III. Uluslar arası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kitabı*, ed. Ümran Türkyılmaz-Movlyanov, (Gaziantep: İksad Yayınevi, 2019), 851., köle azadı için ayrıca bk. İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler Sofya 1550-1684", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36 (2014), 201-216.
[1213] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 286-1.
[1214] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, No. 90, 21-1.
[1215] Ahmed Akgündüz, *Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem,* 38-140.
[1216] Leslie Peirce, *Hürrem Sultan,* çev. Renan Akman, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 62.

sayılmaktaydı. [1217] Ümmi veled cariyeye Diyarbekir mahkeme kaydında rastlanılmıştır. Hacı Hızır mahallesinden olup vefat eden el-hac Mustafa oğlu Halil Çelebi'nin ümm-i veledi Abdullah kızı Servi'nin küçük oğlu İbrahim'e kalan mirası çocuğun annesi olarak kendisi aldığından, vefat eden Halil Çelebi ve Halil Çelebi'nin kardeşi müteveffa Ahmed Çelebi'de bir alacaklarının kalmadığını bildiren[1218] kayıtta efendisinden çocuk doğuran cariye anlamına gelen ümm-i veled ifadesinin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Diyarbekir mahkemesine yansıyan başka bir kayıtta ise Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfı mütevellisi Mustafa Efendi ile Semanzâde Hüseyin Ağa'nın ümm-i veledi Abdullah kızı Gonca arasındaki İmadîye mahallesinde bulunan Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfı'ndan olan senede onbeş akçe mukataa-i zemini olan bir ev davasında davalı Gonca'nın 350 kuruşu Hüseyin Ağa'nın vekil ettiği kişiye teslim etmesinden sonra müteveffa Hüseyin Ağa'nın ümm-i veledinin eline temessük verildiği ve Gonca Hatun ile aralarında anlaşma sağlandığı bildirilmiştir.[1219] Mahkemeye yansıyan bu vakıf davasında dava konusunun bir çocuk doğurma ile ilgisi olmadığı halde cariyenin efendisinden çocuk doğurduğu için ümm-i veled olarak cariyenin niteliğinin belirtilmiş olduğu müşahede edilmektedir.

Köle sahibi kişi, hayatta iken kendisi öldükten sonra azad olacağını söylediği köleye müdebber köle denilerek efendisinin ölümü ile kölenin azadlığı gerçekleşmiştir. Kadın kölenin müdebbere olması durumunda, efendisi onu bir köle ile evlendirdiği takdirde doğacak çocuklar da müdebber köle sayılmıştır.[1220] Müdebbere köle örneği ise Diyarbekir siciline şu şekilde yansımıştır: İzzeddin mahallesinden olup vefat eden Hacıye Rebiş isimli hanımın mirasçıları belirlendikten sonra Hacıye Rebiş'in ölmeden önce bir vasiyette bulunduğu ve vasiyetinin içerisinde Gürcü asıllı Mehmed isimli kölesi ve yine Gürcü asıllı Rüstem isimli cariyesinin müdebber köle oldukları kaydedilmiştir. Böylece fetva-yı şerife gereğince de köle ve cariyenin dışında kalan miktar miras da hak sahibi olanlar arasında paylaştırılmıştır.[1221] Ayıntab mahkemesine ise müdebber köle şu şekilde yansımıştır. Uzun boylu, açık kaşlı ela gözlü Gürcü asıllı Abdullah kızı Hatice isimli kadın, mahkemeye başvurarak vefat eden es-seyyid Mehmed oğlu es-seyyid Hasan Çelebi'nin cariyesi iken es-seyyid Hasan'ın ölmeden bir yıl önce kendisini müdebbir olarak azatlığını vefatına bağladığını, ancak müteveffa es-seyyid Hasan'ın oğlunun kendisini zabt ettiğini iddia ederek azat edilmiş olduğu kararının verilmesini talep etmiştir. Es-seyyid Hasan'ın oğlu, Hatice'nin azatlı olduğunu

[1217] Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik,* 131-132.
[1218] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 140-1.
[1219] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 103-1.
[1220] Ahmed Akgündüz, *Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem,* 139-140.
[1221] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1202-1203), No. 3757, 39-2.

inkâr etmesi ile konuya yönelik şahit istenmiştir. Şahitlerin Hatice'nin müdebbir olduğunu söylemeleri üzerine Hatice'nin azat edilmiş olduğuna karar verilmiştir.[1222]

Bir kadın köle, efendisinden çocuk doğurduktan sonra efendisinin vefatı durumunda çocuğun hukukî statüsü açısından çeşitli problemlerle karşılaşabilmekteydi. Nitekim köle bir anneden doğan çocuğun özgür kalma durumuna itiraz edilerek çocuğa köle muamelesi yapılabilmiştir. Bu cümleden olarak Diyarbekir'in Hacı Abdurrahman Mescidi Şerîfi mahallesinden Hacı Mehmed oğlu Abdullah, vefat eden Hacı Yasin ile amca çocuğu olduğu iddiasıyla, küçük Abdülkerim'in vasi muhtarı olan Hacı Yasin kızı Aişe Hatun aleyhindeki veraset davasında vefat eden Hacı Yasin'in cariyesi Mümtaze binti Abdullah isimli kişiden olan Abdulkerim'in vefat eden Yasin'in evladı olmadığını, Yasin'in Mümtaze'ye sahip olduğu tarihten altı ay sonra Abdulkerim'in doğduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine Aişe'nin babası Hacı Yasin'in vefatından önce "cariyem Mümtaze'den mütevellid Abdülkerim ismi ile müsenna Mevlüd benim kendi sulb evladım olup vefat eder isem kızım Aişe Hatunu üzerine vasiyy-i muhtar nasb etdüm" dediğini bildirmesi ve bu durumun şahitlerin ifadeleriyle de doğrulanması neticesinde Abdülkerim'ın nesebinin vefat eden Hacı Yasin'den olduğu kararı verilmiş ve Abdullah'ın davası da reddedilmiştir.[1223]

Ümm-i veled olma iddiası kimi zaman ispat edilememiştir. Nitekim Ayıntab'ın Akyol mahallesinden açık kaşlı, orta boylu, ela gözlü Gürcü asıllı Abdullah kızı Hatice'nin vefat eden sahibi Hacı Mehmed'den Emine adından bir kız çocuğu dünyaya getirdiği; dolayısıyla ümm-i veled olup hürleşmiş bulunduğu; fakat Mehmed Bey'in oğlu tarafından hala köle muamelesi görmesi üzerine meselenin çözümünü talep ettiği ancak Hadice'nin iddiasına şahit gösterememesi üzerine davası reddedilmiştir.[1224]

Azat edilmiş cariyeler, özellikle miras paylaşımı davalarında görülebilmiştir. Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden iken vefat eden el-hac Mehmed b. Mahmud, Canfeda bt. Abdullah daha önce el-hac Mehmed'in cariyesi iken azad edip nikâhına aldığı bir oda, ahır ve havluyu kendisine hibe ettiğini ve elli kuruş mehr-i müeccel alacağı olduğunu ancak diğer hanımı Emine bt. El-hac Hasan'ın söz konusu haklarını kendisine vermediğini iddia etmiştir. Konu Emine'ye sorulunca elli kuruş mehir, bir oda, ahır ve havlu iddialarını inkâr etmiştir. Ancak konu şahitlere sorulunca azad edilen cariyenin iddiaları doğrulanmış ve söz konusu meblağı Canfeda'ya teslim etmesi için Emine'ye tembihte bulunulmuştur.[1225] Bu miras kaydında da bir cariyenin azad edilmiş olduğu ve efendisi tarafından kendine nikâh kıyılmış olduğu görülmektedir.

Mirasçılar, bazen de cariyenin azat edilmiş olduğunu, dolayısıyla ölen kişinin malı içerisinde yer almadığını belirterek azatlı cariyenin eline bir vesika verilmesini mahkemeden talep edebilmişlerdir. Ayıntab'ın Sengi Tavil mahallesinden iken vefat

[1222] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri (1127), No. 66, 138-1.
[1223] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 77-2.
[1224] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 317-1
[1225] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 85-1.

eden el-hac Osman Ağa'nn mirasçıları tarafından Habeş asıllı Fatma bt. Abdullah'ın daha önce müteveffa el-hac Osman Ağa'nın cariyesi olduğunu, ancak on iki sene önce Osman Ağa'nın onu azat ettiğini bildirip Fatma'nın eline azat edilmiş olduğunu bildiren bir hüccet verilmesini istemişlerdir.[1226]

İslâm dininin köle azadını teşvik etmesinin toplumdaki etkisi, 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab sicillerinde de müşahede edilebilmiştir. Bu bağlamda hiçbir şarta bağlı olmaksızın sadece Allah rızası için azad edilen cariyeler ve azat edilmesi efendisinin ölümüne bağlı olan müdebbere cariyeler tespit edilmiştir. Ayrıca kayıtlarda efendisinden çocuk doğuran ümm-i veled cariyeler ve efendisi tarafından azat edilip nikâhlanan cariyeler de görülmüştür.

7.6.3. İbadet ve Hayırseverlik

İbadet, insanın Allah'ın rızasına kazanması için yaratıcı tarafından yapılması istenen belirli davranışlardır. Bu bağlamda namaz, oruç, zekât, hacc İslam'ın temel şartı olan ibadetlerdir. Bu dini vazifelerden başka kurban kesme, Kur'an okuma, hayır ve yardımda bulunma gibi davranışlar da Allah'ın hoşnutluğunu kazanma maksadıyla yapılması yönünden ibadet olarak nitelendirilmiştir. [1227] Kur'an-ı Kerîm'de birçok ayette iyilik ve yardımda bulunmanın faziletlerinden bahsedilmiştir. [1228] İslâm'da kadın ve erkeğe aynı dinî hak ve yükümlülükler verilmiştir.[1229] Bu nedenle temel ibadetler erkekler gibi kadınlara da farz kılınmıştır. Hayırseverlik faaliyetleri kapsamında yapılanlar için de kadına herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir.

İncelenen dönemde Müslüman Osmanlı kadınlarının da İslamiyet'te yapılması farz olan ibadetlerin yanında Allah'ın sevgisini kazanma maksadıyla ibadet hükmünde çeşitli hayırseverlik faaliyetlerinde bulunmuş oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının farz ibadetlerini yerine getirmeye gayret ettikleri arşiv kayıtlarındaki bazı ibareler vasıtasıyla öğrenilebilmiştir. Örneğin kadın tereke kayıtlarında seccade,[1230] kefaret-i savm (oruç) ve kur'an[1231] ifadelerinin yer alması, ayrıca özellikle vasiyet kayıtlarında hac ibaresine rastlanılması, bazı kadınların İslam'ın temel şartlarındaki ibadet yükümlülüklerini gerçekleştirmiş olabileceklerine yönelik fikir vermektedir. Nitekim Diyarbekir'in Hacı Büzürg Mahallesi sakinelerinden vefat eden Osman Bey kızı Rukiye Hanım, malının yüz elli kuruşunun hayır için

[1226] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1131-1139), No. 78, 195-2.
[1227] Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.19, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240-241.
[1228] Bakara 2/177-215-195; Nisa 4/36; Tevbe 9/60.
[1229] M. Akif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/87.
[1230] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1143-1144), No. 82, 280-2., diğer örnekler için ayrıca bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 164-b1., 226-2.
[1231] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 93-2.

harcanmasını ikiyüz kuruşunu bedel-i haccına verilmesini vasiyet ederek vasiyetinin yerine getirilmesi için Ömer Bey'i vasi muhtarı tayin etmiştir.[1232]

Kadınlar, hayatta iken ifa edemedikleri hac ibadetinin masraflarının kendi mal varlığından karşılanıp kendileri adına hac yapılması için vasiyette bulunabilmişlerdir. Ayıntab'ın Ehl-i Cefa mahallesinden olup vefat eden Osman kızı Aişe'nin yatalak olduğu zaman malının üçte birinin elli kuruşunu techiz ve tekfin ve ıskat-ı salât için geri kalanıyla bir hacc-ı şerîf yaptırılıp ve bir musluk yaptırdıktan sonra fazla kalan miktarın vücûh-ı hayrata harcaması için kardeşi Ebubekir'i vasi muhtarı olarak görevlendirmiştir.[1233] Bu kayıtta vefat eden kadın, yatalak iken kardeşini kendisine vasi muhtarı tayin ettiğini belirterek vasiyetinde musluk yapılmasını ve hac yapılmasını istemesi onun hayır sahibi bir kadın olduğunun göstergesidir.

Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden olup vefat eden el-hâc Hızır Beşe kızı Aişe bir bab semerci (semer: meyve) dükkânının satılıp elde edilen gelir ile kendisi için hac yapılmasını o dükkânın bitişiğindeki bir bâb na'leyn dükkânının ise her yıl kiraya verilip elde edilen gelirden her yıl muharrem ayında yemek pişirilip fakirlere yedirilmesini otuz kuruş ıskat-ı salâvat, on kuruş kefâret-i yemin, onsekiz kuruş helvaya, ondört kuruş techiz ve tekfinine, iki kuruşa bir koyun satın alınarak kurban kesilmesi, bir kuruşa tuz ve ekmek ve incir satın alınıp fakirlere yedirilmesini vasiyet ederek tenfizine (hükmünü yürütme) kocası Ebubekir Ağa'yı vasi muhtarı tayin ettiğini belirtmiştir.[1234]

Kadınların yol ve çeşme yaptırması, fakirlere yiyecek dağıtması ve vakıf kurması gibi faaliyetlerde bulunmaları da maddi gücü elverişli olan kadınların icra etmiş oldukları ibadet hükmündeki faaliyetlere yöneliktir. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden olup vefat eden Ebubekir kızı Fatma isimli sahibetü'l hayrat halkın ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla şire vesair yemek pişirmek için masara kazanı vakf ettiği[1235] görülmektedir. Bir başka örnekte ise Ayıntab'ın Ehli Cefa Mahallesi ahalisinden olup vefat eden Karagöz Osman kızı Emine'nin bir yol üzerinde musluk yaptırdığı vakfının mütevellisinin Ömer bin el-hac Mehmed'in olduğu kaydedilmiştir.[1236] Yine Ayıntab'ın Tahirli mahallesinden iken vefat eden Mustafa kızı Esma'nın ölmeden önce malının üçte birini ıskat-ı salâvat, techiz ve tekfin, kefaret-i yemin ve evinin kapısı önüne harcanması için vasiyet etmiş[1237] olduğu görülmektedir.

Kadınlar vefat etmeden evvel mallarının bir kısmının hayır işlerinde kullanılması için vasiyette bulunabilmişlerdir. Örneğin, Diyarbekir'in Derviş Hüseyin mahallesinden

[1232] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725, 184-1., diğer örnekler için ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725, 61-2., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1204-1205), No. 3753, 64-2.
[1233] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118), No. 57, 335-1.
[1234] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 21-2.
[1235] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 267-1.
[1236] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 268-1.
[1237] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1117), No. 56, 108-1.

iken vefat eden Sina kızı Hani'nin yaşıyorken elli kuruş vücûh-ı birre vasiyyet ettiği ve vasiyetin yerine getirilmesi için Berber Mehmed'i vasi muhtarı tayin ettiği belirtilmiştir.[1238]

Başka bir örnekte Diyarbekir'in Camiülesved Mahallesinden iken vefat eden Abdullah kızı Rukiye'nin vefat etmeden evvel vücûh-ı birr yani hayır yolunda harcanması için altı kuruş ve acem asıllı Rüstem isimli cariyesinin müdebbir (efendisinin ölümünden sonra azadı) olduğunu ve elli kuruş kendisine verilmesini vasiyet ettiğini ve kocası Ali Efendi'yi vasi muhtarı tayin etmiş olduğu kaydedilmiştir.[1239]

Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinde iken vefat eden Hızır kızı Aişe hatun, semerci dükkânının satılıp elde edilen nakit parayla hac yapılmasını ve aynı dükkânın yakınında bir dükkânının da kiraya verilip elde edilen gelir ile muharrem ayında yemek pişirilmesi ve otuz kuruş ıskat-ı salât ve on kuruş kefaret-i yemin ve onsekiz kuruş helva ve on kuruş techiz ve tekfine harcanmasını vasiyet edip kocası Ebubekir Ağa'yı vasi muhtarı tayin etmiştir.[1240]

Gayrimüslim kadınlar da ölmeden evvel mallarının bir kısmının hayır için harcanması hususunda vasiyet edebilmişlerdir. Nitekim Diyarbekir'in Ali Paşa Mahallesi sakinelerinden iken ölen Nikogos kızı Maryem malının ikiyüz kuruşunun Kudüs-i Şerîf'de bulunan kilise çorbahanesinde olan fakirler için harcanmasını vasiyet etmiştir.[1241]

Diyarbekir'in Hoce Maksud mahallesinden Osib kızı Ketrine'nin ölümünden sonra mirasçılarının belirlendiği kayıtta Kudüs-i şerîfden döndükleri vakit öldüğü ibaresi, Müslümanların hac vazifesi için Mekkeye gittiği gibi Gayrimüslimlerin de kendileri için kutsal olan yerleri ziyaret etmiş olduklarını göstermektedir.[1242]

Cariyeler de hayır işleri için vasiyette bulunmuşlardır. Ayıntab'ın Ammu mahallesinden iken vefat eden Gürcü asıllı Abdullah kızı Servinaz'ın vefat etmeden iki gün önce huzur-ı müsliminde malının üçte birini vasiyet edip on kuruş techiz ve tekfine, on kuruş ıskat-ı salâvat ve kefaret-i lâzımesine, on kuruş helvaya, yirmi kuruş mahallesinde bulunan Tekye mescid-i şerîfinin tamirine, yirmi kuruş mahallenin Şeyhcanlı Bölükhanesi avarızına ve kalanını da vücûh-ı birre vasiyet ettiğini, el-hac Hamza isimli kişiyi de vasi muhtarı tayin etmiş olduğunu bildirmiştir.[1243]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının namaz, oruç, hac gibi temel ibadetlerini yerine getirdikleri ve çeşitli hayır faaliyetlerinde bulunmuş oldukları tespit edilebilmiştir. Gayrimüslim kadınlar da kendi inançları çerçevesinde ibadet ve hayır

[1238] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1205-1206), No. 3725, 26-1.
[1239] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1202-1203), No. 3757, 73-1.
[1240] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 151-3., ayrıca bk. Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1214-1215), No. 3797, 54.
[1241] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.11214-1215), No. 3797, 29-1.
[1242] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 3796, 126-1
[1243] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 284-2.

faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Böylece Müslüman ve Gayrimüslim kadınlar, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda duyarsız kalmamışlardır.

7.6.4. Evlat Edinme

Osmanlı kadınlarının toplumla iç içe yaşamış olduğu ve hayırseverlik faaliyetleri içerisinde değerlendirilebilecek aktivitelerinden birisi de tebenni[1244] uygulamasıdır. Yardıma muhtaç küçük çocukların tebenni olarak alınması, çocukların topluma kazandırılmasına katkı sağlayabileceği gibi hayır yapma kapsamında da düşünülebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bir insanın hayatta kalmasına vesile olan kişinin bütün insanlığı yaşatmış gibi olacağı bildirilmiştir.[1245] Bu bağlamda Osmanlı kadınları, tebenni uygulaması ile çeşitli sebepler sonucunda korunmaya ihtiyaç duyan çocukların yanında yer alabilmişlerdir.

18. yüzyıl Ayıntab mahkeme kayıtlarında evlatlık tabiri yerine tebenni kavramı kullanılmıştır.[1246] Ancak İslam hukukuna göre evlat edinen kişi ile evlat edinilen çocuk arasında herhangi bir soy bağı, mahremiyet durumu ve miras hakkı meydana gelmez.[1247] Bu nedenle tebenni olarak alınan çocuk, bakımı üstlenilen bir yabancı gibidir. Bu uygulama, hukukî neticeleri olmayan fiili bir evlatlık müessesesi şeklindedir.[1248] Sadece tebenni olarak alınan çocuk şayet yeni doğmuş bir bebek veya iki yaşına kadar bir çocuk ise onun emzirilmesi durumunda emziren kadın bebeğin sütannesi olur. Bu suretle bu çocuğun süt emdiği aile bireyleriyle olan mahremiyeti ortadan kalkar ve çocuğun bunlarla evlenmesi ebediyen haram olur.[1249]

18. yüzyıl Ayıntab mahkeme kayıtlarında cami ve mezar gibi alanlara bırakılan çocuklar tespit edilmiştir. Bu çocuklar, İslâm hukukunda lakît olarak ifade edilir.[1250] Kadınlar tarafından bulunan lakîtlerin tebenni olarak bakımları üstlenilebimiştir. Bu suretle korunmaya ihtiyaç duyan küçük çocuklar, tebenni olarak alındıkları kadınların gözetiminde büyütülmekteydi. Bu cümleden olarak Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesinden Abdullah kızı Cemile, Zeyneb isimli sagire kızın Kozanlı camiisine

---

[1244] evlat edinme, bk. Ferit Devellioğlu, "Tebenni", 1221.

[1245] Maide 5/32. Bk. *" Kim, bir insan, bir can karşılığı veya veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. "*

[1246] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1185-1191), No. 127, 115-3. belge için bk. *"..Medine-i Ayıntab'da Şehreküstü mahallesinde sakine Siti Fatma binti Ahmed Beşe nam hatun li-ecli tebennî ahz ve imsâk eylediğiisimsiz Mehmed kızı Şemsi'ye mezbûre talebiyle rücu şartıyla yevmi dört akçe nafaka takdiri.."*

[1247] Mehmet Âkif Aydın, "Evlat Edinme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/527-528., bu konuda geniş bilgi için bk. Nurettin Turgay, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evlat Edinme Meselesi", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (Diyarbekir 2005), 95.

[1248] Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 538.

[1249] İbrahim Acar, "İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme ve Hz. Peygamber'in Zeynep'le Evliliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (Nisan 2006), 109.

[1250] Saffet Köse, "Lakît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/68.

bırakılmış olduğunu bildirip küçük kızı li-ecli't-tebenni olarak camiden aldığını belirterek küçük çocuğun nafaka ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, küçük çocuk için günlük dörder akçe nafaka takdir etmiştir.[1251] Lâkiti bulan kişinin ona bakması, kimsesiz çocuğun haklarının korunması ve topluma kazandırılması olarak değerlendirilmiştir.[1252] Bu bağlamda 18. yüzyıl Ayıntab'lı kadınlar da söz konusu sosyal sorumlulukta pay sahibi olabilmişlerdir.

Evlat edinen kişinin mahkemeden nafaka takdir ettirmesinde evlatlık olarak aldığı çocuğun gerçek ailesi tarafından geri istenme ihtimaline karşı yapmış olduğu masrafları güvence altına alma düşüncesinin etkili olduğu ifade edilmektedir.[1253] Bu bağlamda 18. yüzyıl Ayıntab kadınlarının da tebenni olarak almış oldukları çocuklar için nafaka talebi kayıtları tespit edilmiştir. Ayıntab'ın İbni Şeker Mahallesi sakinelerinden Mehmed kızı Aişe, tahminen iki yaşında Mustafa isimli sagirin Handaniye Camii şerifine bırakıldığını kendisinin de bırakılan bu çocuğu aldığını belirterek nafaka ve kisve beha farz ve takdir edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme küçük çocuğa günlük dört akçe nafaka ve kisve beha takdir etmiştir.[1254]

Bir başka kayıtta da Ayıntab'ın Mağarabaşı isimli yer halkından Yusuf kızı Halime, tahminen bir buçuk yaşında olan Aişe isimli sagire kızı Boyacı Camii şerifinden liecli't-tebenni olarak almış olduğunu çocuğun kendi terbiyesinde bulunduğunu nafaka ve kisve bahaya ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine küçük çocuğa günlük dört akçe nafaka ve kisve baha farz ve takdir edilmiştir.[1255]

Cami köşesine bırakılan çocuklar gibi mezarlığa terk edilen çocuklara da kadınlar tarafından kucak açılmıştır. Örneğin, Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ali kızı Aişe, mezarlıkta bulduğu çocuğa Mehmed ismini vererek çocuğu sahiplendiğini mahkemede kayıt altına aldırmıştır.[1256]

18. yüzyılda Ayıntab'lı kadınlar, tebenni olarak aldıkları çocuklar için genel olarak nafaka talebinde bulunmuşlardır. Ancak kimi zaman kadınlar, tebenni olarak

[1251] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 180-1.; diğer örnekler için bk. Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118), No. 57, 162-1; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1127), No. 66, 215-3; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1132), No. 71, 35-1; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 239-3; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 264- 3, Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 42-1; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1153), No. 93, 387-1; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1156-1157), No. 100, 164-b2; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1175-1176), No. 125, 139-2; Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1135), No. 75, 239-3.

[1252] Köse, "Lâkit", 68.

[1253] M. Âkif Aydın, "Evlat Edinme", 528-529.; *"Hind hamam kapısında bırakılmış bir yaşında bir oğlan bulup aldıktan sonra lakît üzerine deyn olmak üzere kadı emriyle bir müddet ol lakît oğlanı kendi malıyla kadr-i ma'ruf infak ve iksâ eylese ol oğlan baliğ oldukda Hind müddet-i mezbûrede nafaka ve kisvesine masrûfunu almağa kadir olur mu? El-cevab: Olur."* Bk. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetâvâ,* 213.; Bu konuda ayrıca bk. Şevket Topal. "Korunmaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi". *Din Bilimleri Akademik Arştırma Dergisi* 6/3 (2006), 269.;

[1254] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1153), No. 93, 387-1.

[1255] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1156-1157), No. 100, 164-2.

[1256] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1149), No. 90, 63-2.

aldıkları çocuğun süt içme çağında olması halinde çocuğun nafaka gereksinimlerine ek olarak süt masrafını da mahkemeden talep edebilmişlerdir.[1257]

Ebeveyni vefat eden çocuklar da kadınlar tarafından tebenni olarak alınabilmiştir. Nitekim Ayıntab'ın Hayık Baba mahallesinden Musa kızı Aişe, aynı mahallede vefat eden Mehmed oğlu Alin'in küçük kızını tebenni edindiğini ihtiyacı dolayısıyla küçük çocuğa nafaka tayin edilmesini talep etmesi üzerine mahkeme tarafından küçük kıza günlük üç akçe takdir edilmiştir.[1258]

Kadınların evlatlık olarak aldığı çocuklar kimi zaman akrabadan da olabilmekte idi. Ayıntab'ın Şarkiyan Mahallesinden Mehmed kızı Fatma, akrabasından İbrahim kızı Hatice isimli sagire kızı li-ecli't-tebenni olarak aldığını, belirterek nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğunu bildirmesi ile günlük dört akçe nafaka ve kisve baha takdir edilmiştir.[1259]

18. yüzyıl Ayıntab mahkeme kayıtlarından elde edilen bilgiler nispetinde kadınlar tarafından tebenni olarak alınan çocukların özellikle cami, mezar gibi yerlere bırakılmış oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Ayıntab'lı kadınlar akrabadan olan ve ebeveynini kaybeden çocukları da tebenni usulü ile alabilmiştir. Söz konusu kayıtlarda çocukların tebenni olarak alındığı yer belirtilmiştir. Ancak bunlar haricinde çocuğun tebenni olarak nereden alındığının belirtilmediği örnekler de bulunmakta idi. Nitekim Ayıntab'ın Şehreküstü mahallesinden Ahmed Beşe kızı Siti Fatma, li-ecli tebennî olarak aldığı isimsiz Mehmed kızı Şemsi için nafaka talebinde bulunmuş ve çocuğa günlük dört akçe nafaka takdir edilmiştir.

Osmanlı'da bir nevi koruyucu aile olma özelliği taşıyan tebenni uygulamasında Ayıntab'lı kadınların da bu görevi üstlenmiş oldukları görülmektedir. Ancak 18. yüzyıl Diyarbekir kadınlarına ait bu türden kayıtlar tespit edilememiştir. Ayıntab'lı kadınlar, tebenni uygulaması ile kimsesiz ve bakıma muhtaç olan çocuklara sahip çıkıp onların ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu durum Ayıntab'lı kadınların çevrelerine karşı duyarsız kalmamış olduklarını da göstermektedir.

[1257] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1141-1143), No. 80, 42-2. Belge için bk. ".. *Medine-i Ayıntab'da Tarla-yı Cedid mahallesinde sakine işbu râfi'atü'l-kitab Hadice binti Mehmed nam hatun meclis-i şer'i şerîf-i lazımü't-teşrîfde takrîr-i kelâm ve ta'bir-i ani'l-merâm idüb tarih-i kitabdan üç gün mukaddem Medine-i mezbûrede Alaybegi câmii şerîfi denmekle ma'ruf câmii şerîfin havlusuna tahminen bir yaşında olub gâib ani'l meclis Hasan nam sagiri ilkâ etmişler ben dahi li-ecli't-tebenni sagire-i mezbûreyi ahz ve ırza' ve terbiyemde olmak içün imsâk eyledim cânib-i şer'den sagire-i mezbûrenin ücret-i reza ve nafaka ve kisve bahası içün min-lehu'l-ahz ve'l kitâb üzerine kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf farz ve takdir olunmak matlubumdur dedikde hâkîm-i mevkî sadr-ı küttab tûbâ lehû hüsn-i meâb hazretleri sagire-i mezbûrenin nafaka ve kisve bahâsıçün yevmi üçer akçe*.."

[1258] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1119-1121), No. 60, 299-2.

[1259] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1175-1176), No. 125, 228-2.

7.6.5. İhtida

İnançsız veya farklı bir dine mensup iken İslâm dinine girme ihtidâ olarak ifade edilmiştir. İhtidâ eden kimseye de mühtedî adı verilmektedir. Kelime-i şehâdet getirip Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmek ihtidânın tek şartıdır.[1260] Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren ihtida işleminin gerçekleşmesinde yaş faktörü etkili olsa da, bilhassa Tanzimat sonrasında çocuk yaştaki kişilerin ihtidasının kabul edilmediği belirtilmiştir.[1261]

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab şer'iyye sicilleri içerisinde kadınların ihtida etmiş olduğunu gösteren belgeler bulmak mümkündür. İhtida hareketleri bazen doğrudan bazen de dolaylı bir şekilde öğrenilebilmektedir. Ayıntab'da doğrudan ihtida kayıtları değerlendirildiğinde Diyarbekir'de Ayıntab'a nispetle daha fazla Müslüman olma ilamları tespit edilmiştir.[1262] Bu cümleden olarak Diyarbekir'in Mustafa Paşa mahallesinden Aro oğlu Begos ve hanımı Mihail kızı Gevher Müslüman olmuşlardır. Müslümanlığa geçişle birlikte Begos Mehmed, Gevher Fatma olarak isimlerini değiştirmişlerdir.[1263] Gayrimüslim kadınlar, tek başlarına da İslâmiyet'e girmeyi tercih edebilmekteydiler. Nasranî taifesinden Çukur mahallesindenden Karagöz kızı Menfeş mahkemeye gidip kelime-i şehadet getirerek Emine ismiyle Müslüman olmuştur.[1264] Müslümanlığı ailece tercih edenler de tespit edilmiştir. Diyarbekir'e bağlı Mihrani'li Nimo oğlu Simo, hanımı Abdı kızı Yuri ve oğulları sagir Haşman ve Tofman isimli zımmî aile kelime-i şehadet getirip İslam ile müşerref olmuşlardır.[1265]

18. yüzyıl Osmanlısında araştırma yapılan bölglerde kadınların ihtida etmiş oldukları dolaylı yollardan da tespit edilebilmektedir. Nitekim Ayıntab mahkemesine intikal eden bir boşanma neticesinde açılan nafaka kaydından bir kadının ihtidâ etmiş olduğu öğrenilmiştir. Bu bağlamda Sengi Tavil Topal mahallesinden mühtedi Hatice Hanım, İslâm ile müşerref olduğunda kocası Hatar'a defalarca İslamiyet'e geçmesini söylediğini, ancak kocasının İslamiyet'i kabul etmediğini bu sebepten aralarında tefrîk olduğunu lakin Hatar'dan olan müslim oğlu Yahya'nın nafaka ve kisve vesair ihtiyaçları için babası Hatar üzerine bir mikdar akçe takdir olunmasını talep etmiş ve mahkeme tarafından günlük dörder akçe nafaka ve kisve takdir edilmiştir.[1266] Diyarbekir'de ise bir kadının ihtida etmiş olduğu bir nikâh kaydından da öğrenilmektedir. Nitekim bu kayıt,

[1260] Ali Köse, "İhtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/554-555.
[1261] Mehmet Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtedîler,* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007), 37.
[1262] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754., 8, 9, 241, 242, 248, 249, 257, 258., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1170-1296), No. 3773, 1-2, 1-3., Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1170-1296), No. 3773, 1-4.
[1263] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 241.
[1264] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 117, 1-3.
[1265] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 9.
[1266] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1114-1115), No. 52, 129-2.

Müslüman olan Aişe ile Ali b. Abdullah'ın nikâhlandıkları[1267] şeklinde mahkemeye kaydedilmiştir. Görüldüğü üzere evlenen kızın Müslümanlığa geçmiş olduğu özellikle belirtilmiştir.

Osmanlı'da Müslümanlığa geçen kadınlar, gayr-i müslim kocalarından mahkeme kararıyla boşanabilmişlerdir.[1268] İhtidâ edip Müslümalığı kabul etmeyen kocasından boşanan mühtedî bir kadının başka birisiyle evlenebilmek için mahkemeden izin isteyebilmiştir. Ayıntab'da oturan Osman kızı Fatma daha önce Yezidî taifesinden olduğunu, Nizib kadısı Mevlana Mahmud Efendi huzurunda şeref-i islâm ile müşerref olduğunu Kadı-yı mumâ-ileyh Yezidî taifesinden olan kocası Mustafa oğlu Hasan'a İslâm'ı arz ettiğinde İslâm'ı kabul etmediği için kocasıyla tefrîkine hüküm verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Hasan'ın atmış gün önce de mahkemede kendisini talak-ı selâse ile boşadığını ve kadı-yı mumâ-ileyhin eline hüccet-i şer'iyye verdiğini bildirmiştir. Fatma, durumun soruşturulmasını istemiş ve şahitlerin ifadeleriyle boşanmış olduğu ispatlanmıştır. Bu durum üzerine Fatma, eski kocası Hasan'dan atmış gün önce boşanıp üç hayız gördüğü ve iddet süresinin bittiğini belirterek başka birisiyle evlenmesi için mahkemeden izin talep edince beyan ettiklerinin doğru olduğuna yönelik yemin de ettikten sonra Fatma'nın başkası ile evlenmesine yönelik izin verilmiştir.

Osmanlı'da kimse zorla Müslüman yapılamazdı. Osmanlı çatısı altında yaşayan Gayrimüslim unsurların kendi istekleriyle İslamiyet'i kabul etmeleri gerektiği belgelerden açıkça anlaşılabilmektedir. Örneğin, Diyarbekir'e bağlı Şark-ı Amid nahiyesi Zoğzinc-i zımmî köyünden Mehmed oğlu Mustafa, Havi kızı Tavid isimli Nasrâniyenin beş ay önce Zoğzinci köyünde kelime-i şehadet getirip Müslüman oldum diyerek İslamiyet'i kabul ettiğini, ancak âyin-i bâtılayı terk etmeyip delalet üzere kaldığını bildirerek şerân gereğinin yapılmasını istemiştir. Havi isimli kadın ise Mustafa'nın kendisi ile evlenmek istediğini, ancak kendisinin bu evlilik isteğini istemeyip reddedince oturduğu evin kapısına gelip Müslüman ol diyerek kılıç ve kalkan ile üzerine hücum ettiğini belirterek kendisine iftira attığını ifade etmiş ve davayı reddetmiştir. Şahitlerin de Havi'nin söylediklerini doğrulaması üzerine Mustafa'nın Havi ile garazı olduğu açıkça anlaşılmıştır.

Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının baba isimleri karşılaştırıldığında dikkat çeken bir husus da Diyarbekir kadınlarının baba isimlerinin çoğunlukla Abdullah olduğudur. Diyarbekir'e ait 100 tereke içerisindeki kadınların baba adlarının %20'den fazlasının baba isimlerinin Abdullah olmasına karşın[1269], Ayıntab'da 100 tereke içerisinde %2'lik bir oranda baba isminin Abdullah olduğu[1270] tespit edilmiştir.

Osmanlılarda din değiştirip İslâm dinini kabul eden Gayrimüslimler'in Hıristiyan babalarının adları yerine çoğunlukla baba isimleri "Allah'ın kulu" anlamına

[1267] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1151-1154), No. 3754, 242.
[1268] Cevdet Adliye (H. 1204-M.1790), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, No. 19/150.
[1269] Diyarbekir Şer'iyye Sicil Defteri No. 3796, 3753, 3785.
[1270] Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri No. 55, 56, 59, 73, 79, 86, 100, 11.

gelen Abdullah olarak tahrir defterlerine kaydedildikleri ortaya konulmuştur.[1271] Bursa sicilleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, eskiden mühtedîlerin baba adlarının söylenmeyerek onun yerine Abdullah denilmesinden hareketle baba adı Abdullah olanların mühtedî olup olmadıkları konusu üzerinde durulmuştur. Oldukça fazla kişinin baba adlarının Abdullah olduğu bir toplumda insanların kendi isimlerinin de aynı yoğunlukta Abdullah olmaması sebebiyle babalarının ismi Abdullah olanların büyük bir bölümünün mühtedî olduğu sonucuna varılmıştır.[1272] Bu durum kuvvetle muhtemel Diyarbekir için de geçerlidir.

Tespit edilen belgelerde baba adı Abdullah olan kadınların çoğunluğunun kendilerini azat eden bir efendilerinin bulunması, bu kadınların Müslüman olduktan sonra baba isimlerinin Abdullah olarak kaydedilmiş olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Diyarbekir'in Ali Paşa mahallesinden iken vefat eden Abdullah kızı Perihan'ın bir varisi olmadığı için terekesine önce beytülmal emininin el koyduğu sonra ise Perihan'ın Mevla-yı utekâzadesi Yusuf bin Mustafa'nın hissesinin verilmiş olduğu kaydedilmiştir.[1273] Bu belgedeki Mevla-yı utekâzade tabiri, azat edilen kölenin efendisi manasında olduğundan Perihan'ın azat edilmiş bir cariye olduğu anlaşılmıştır. Bir diğer örnekte ise Diyarbekir'in Mehmed Paşa mahallesinden olup vefat eden Abdullah kızı İzzet'in mirasçıları arasında Mevlazâdeleri Molla Mehmed, Molla Ahmed ve Abdurrahman ve Molla Abdulkerim ebnâ-i Mustafa Efendi[1274] sayılmıştır.

Diyarbekir'de olduğu gibi Ayıntab'da da baba ismi Abdullah olarak kaydedilen bir kadının kendisini azad eden efendisi de bulunmaktadır. Nitkeim Ayıntab'ın Tarla-yı Atik mahallesinden olup vefat eden Abdullah kızı Zelihan'ın mirasçıları arasında Mevla-yı Utekası Mehmed ve Ramazan ve İsmail ebnâ-i Hüseyin[1275] olduğu belirtilmiştir.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da İhtidâ olaylarının yaşanmış olduğu bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak tespit edilebilmektedir. Bu durum Diyarbekir sicil kayıtlarında daha çok ihtidâ ilâmı şeklinde kaydedilmişken, Ayıntab sicillerinde daha çok dolaylı olarak farklı bir konu için mahkemeye yansıyan belgelerden kişilerin ihtidâ etmiş oldukları öğrenilebilmektedir. Araştırma sırasında dikkat çeken bir husus da Diyarbekir'de ihtidâ hadiselerinin daha fazla olmasıdır.

Diyarbekir'de ihtida hadiselerinin kaydı Ayıntab'a nispeten daha fazladır. Bu durum, Diyarbekir'deki Gayrimüslim nüfusun yoğunluğu ile ilişkilidir. Hem Diyarbekir hem de Ayıntab mahkeme kayıtlarında ihtidâ hareketleri doğrudan ya da dolaylı olarak yer almıştır. Bu suretle Diyarbekir ve Ayıntab'da ihtida etmiş olan kadınlar tespit

[1271] Yılmaz Kurt, "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Tarihi Dergisi (OTAM)* 6 (Ankara 1995), 215.
[1272] Osman Çetin, *Siciller Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 24.
[1273] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1202-1203), No. 3757, 74-2
[1274] Diyarbekir Şer'îyye Sicil Defteri (H.1172-1173), No. 3796, 52-2
[1275] Gaziantep Şer'îyye Sicil Defteri (H.1118-1119), No. 58, 94, 1.

edilebilmiştir. Çeşitli olaylar nedeniyle mahkemeye yansıyan kayıtlarda kadın isimlerinin yanında mühtedîyye kavramı ile karşılaşılması ile dolaylı yoldan kadının ihtida etmiş olduğu tespit edilmiştir. Kadınların doğrudan ihtida kayıtlarında ise kelime-i şahadet getirerek Müslüman oldukları ve eski isimlerinin yerine Müslüman isimleri aldıkları görülmüştür.

8. SONUÇ VE TARTIŞMA

18. yüzyıl Osmanlı kadınının Diyarbekir ve Ayıntab örneği üzerinden incelendiği bu araştırmada 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab mahkeme kayıtlarından elde edilen veriler ile Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarına yönelik karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Bu analizler neticesinde 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarına yönelik belirlenen araştırma soruları büyük oranda yanıtlanabilmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da aile kurma aşamasının nasıl teşekkül ettiği, ailenin dağılması sürecinde neler yaşandığı, kadınların hangi ekonomik faaliyetlerde bulunduğu, kadınların ekonomideki etkinlik oranlarının nasıl olduğu, kadınların hukukî hakları ve bu haklarını ne ölçüde kullandıkları, kadınların gündelik yaşamdaki faaliyetlerinin neler olduğu, kadınların resmi olarak herhangi bir iş için görevlendirilmiş olup olmadıkları ve genel olarak Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının benzer ve farklı özelliklerinin neler olduğu soruları yanıtlanmış ve yapılan karşılaştırma sonucunda elde edilen çıkarımlar ortaya konulmuştur.

Çalışmada Diyarbekir ve Ayıntab kadınları karşılaştırılmadan evvel genel olarak Türk tarihinde kadın incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde Osmanlı öncesi Türk kadınının erkekle birlikte hemen her alanda yer aldığı, ancak zamanla kadının toplum içerisindeki görünürlüğünün bazı değişikliklere uğramış olduğu görülmüştür. Bu değişiklik büyük oranda konar-göçerlikten yerleşik hayata geçişle birlikte yaşam tarzının değişmesinden kaynaklı olmuştur. Bunun yanında toplumun ve dinî inancın da kadın davranışları üzerinde etkili olabileceği düşünülmüştür. Zamanla Türk kadını üzerinde toplumsal etkilerin izleri görülebilse de Osmanlı kadınının çağdaşı olan birçok kadından daha önce haklarını kullanmış olduğu anlaşılmıştır.

Diyarbekir ve Ayıntab'da aile kurma aşamasının nasıl teşekkül etmiş olduğu sorusunun karşılığı olarak birtakım çıkarımlarda bulunulabilmiştir. Bu bağlamda ailenin kurulma aşaması ve evlilik türlerinin Diyarbekir ve Ayıntab'da hemen hemen aynı şekilde ilerlemiş olduğu görülmüştür. Hem Diyarbekir hem de Ayıntab'da kızların evliliğe hazırlık aşamasında çeyiz hazırlamış oldukları, nişanlılık döneminde erkek tarafının kız tarafına birtakım hediyeler vermiş olduğu, kızların nişanlı oldukları erkekle evlenmeyi istemedikleri durumlarda ise nişanı bozabildikleri ve istedikleri kişi ile evlenebildikleri müşahede edilmiştir. 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da evlilik öncesi erkek tarafının kız tarafına verdiği çeşitli eşya veya nakit para Diyarbekir'de başlık, Ayıntab'da terbiye baha ifadeleri ile kayıtlara geçmiştir. Diyarbekir'de başlık parası adı altında kız tarafına verilen malın kız babası tarafından kızın çeyizi için kullanılması açısından kalın ödemesine benzetilirken, Ayıntab'da da terbiye baha adı altında kız tarafına verilen mal, anlam itibariyle kalın uygulamasının bölümlerinden olan süt hakkına benzetilmiştir. Dolayısıyla bu iki ibarenin de kalın uygulamasının isim değiştirmiş şekli olabileceği üzerinde yoğunlaşılmıştır. Her iki şehirde de buluğa eren kızın hukuken zorla evlendirilemeyeceği anlaşılmıştır. Buluğa ermeyen kızların ise

velâyeten evlendirilmelerinde de kızın isteğinin de dikkate alınmış olduğu mahkeme kayıtları tespit edilmiştir. Evlilik türleri içerisinde akraba evliliğinden farklı olarak Ayıntab'da berdel türü evlilik ve eski Türklerde de görülen ölen erkek kardeşin hanımıyla evlenme usulü tespit edilmiştir. Çok eşle evlilik oranı, Diyarbekir'de %14 Ayıntab'da %12 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç iki şehirde de birden fazla evliliğin pek tercih edilmemiş olduğunu göstermiştir. Netice itibari ile 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da ailenin kurulma evresinde iki şehir arasında uygulama bakımından çok fazla farklılık olmadığı, evliliklerin İslâm hukuku ve eski Türk geleneklerine göre şekillenmiş olduğu anlaşılmıştır.

18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da ailenin dağılması sürecinde neler yaşandığı sorusunu şu şekilde açıklamak mümkündür. Evliliği sona erdiren durumlar iki şehirde de çoğunlukla kadınlar tarafından mahkemeye yansıtılmıştır. Diyarbekir ve Ayıntab'da meydana gelen boşanmaların önde gelen sebebi karı-koca arasındaki anlaşmazlık olmuştur. Bunun yanı sıra kocanın başka bir şehre gidip hanımını nafakasız bırakması ve erkek tarafından herhangi bir konuda şart koşulup bu şartın gerçekleşmesi halinde hanımından boşanmış olacağını belirtmesi boşanmanın önde gelen sebepleri içerisinde yer almıştır. 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'ın boşanma oranlarını tespit etmek maksadıyla iki şehre ait yakın tarihli sicillerde yer alan boşanma kayıtları incelenmiştir. Bu bağlamda ele alınan Diyarbekir sicillerinde muhalaa 18, talâk-ı selâse 8, talâk-ı bâin 4 olmak üzere toplam boşanma 30, Ayıntab sicillerinde muhalaa 35, talâk-ı selâse 10, talâk-ı bâin 1, toplam 46 boşanma kaydı tespit edilmiştir. Sicillerden elde edilen verilerde görüldüğü üzere Diyarbekir'de tespit edilen boşanma sayısı Ayıntab'a nispeten daha azdır. Bu durumun öncelikli olarak Diyarbekir'e ait sicil defterlerinin sayfa sayılarının Ayıntab'ınkinden çok daha az olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu farka rağmen iki şehirde de en yüksek boşanma türü muhalaa usulünde görülmektedir.

İki şehirde de kadınlar, aile birliğinin kurulması aşamasında söz sahibi olabilmişken, evlilik sonrasında söz hakkı erkeklerin olmuştur. Ancak kadının da istemediği evliliğini sonlandırmak için başvurubileceği bir yolunun olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yol, kadının kocasında olan birtakım alacak haklarından feraget etme suretiyle kocasıyla boşanmak için anlaşma yapmasıdır. Bu bağlamda erkek ve kadının ortak kararları ile muhalaa usulü ile boşanmalar gerçekleştirilmiştir. Ailenin dağılması aşamasında iki şehirde de en sık görülen boşanma türünün muhalaa olması, kadının görüşünün yer aldığı boşanmanın daha çok tercih edilmiş olduğunu düşündürmüştür. Ancak söz konusu boşanma türünde gerçekten kadın istediği için mi, yoksa kadın erkek tarafından boşanmak zorunda bırakıldığı için mi boşanma anlaşması yapmış olduğu net olarak belirlenememiştir. Boşanma türü ve nedeni ne olursa olsun boşanma kayıtları iki şehirde de çoğunlukla kadın tarafından mahkemeye taşınmıştır. Özellikle muhalaa türündeki boşanmalar kadın tarafından mahkemede kaydettirilmiştir.

Bunun haricinde boşanmalar, nafaka ve mehir davaları ile de mahkemeye intikal ettirilmiştir. Boşanan kadınların bekleme süresi dönemindeki masraflarından boşandığı kocası sorumlu tutulmuştur. Boşandıktan sonra kadınların beklemeleri gereken iddet süresinin büyük bir hassasiyetle takip edilmiş olduğu, iki şehrin mahkeme kaydına da yansımıştır. Boşanmış ailelerdeki çocukların nafakalarının babaya ait olduğu, ancak bakım ve gözetim yükümlülüğünde önceliğin anneye verilmiş olduğu Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının nafaka davalarından öğrenilebilmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'ında boşanma sonrası kadınların ve çocukların belli bir süreye kadar korunmasız bırakılmadıkları anlaşılmıştır.

Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların hangi ekonomik faaliyetlerde bulundukları ve ekonomideki etkinlik oranlarının nasıl olduğu konusunda yapılan değerlendirmeler sonucunda İslâm hukukunun kadına verdiği miras, mehir, hibe gibi malî hakların kadınlar tarafından sıkça mahkemeye yansıtılmış olması, bu hakların Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının hayatlarında önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. İki şehirde de kadınların miras konusuna yönelik birçok dava içerisinde yer almış oldukları ve hukukî haklarını kullanmaktan geri durmamış oldukları tespit edilmiştir. Her iki mahkemede de kadınların hibe yapan taraf ve hibe edilen tarafta yer alabildiği tespit edilmiştir. Söz konusu hibeler çoğunlukla yakın akrabalar arasında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda kadınlar, genellikle mehir haklarını kocalarına hibe edebilmiştir. Evli kadınların terekelerinden mehir miktarları tespit edilerek elde edilen verilere göre her iki şehir de kendi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre Diyarbekir'li kadınların ortalama mehir miktarları 107.59 kuruş, Ayıntab'lı kadınların ortalama mehir miktarları 73.34 kuruş olarak belirlenmiştir. Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlara ait mehir miktarları birbirleri ile karşılaştırıldığında Diyarbekir'deki toplam mehir miktarlarının Ayıntab'a nispeten daha yüksek olduğu görülmüştür. Mehir miktarlarının değişkenlik göstermesinde erkeğin ekonomik durumu, kadının daha önce hiç evlilik yapmamış olması, dul olması, yaşı, güzelliği gibi etkenlerin mehir miktarını etkilemiş olabileceği ile ilişkilendirilmiştir. Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınların çeşitli mülklere yönelik alım-satım işlemleri içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Mülk satışları konusunda kadınların oldukça aktif oldukları gözlemlenmiştir. Her iki şehirde de geçerli olmak suretiyle, Gayrimüslim tebea ile Müslüman kesim arasında da herhangi bir ayrım olmadan kadınlar alım-satım ve alacak-verecek gibi ekonomik münasebetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca her iki şehirde de kadınların çeşitli şekillerde çalışma hayatına da dâhil olabildikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda hayvancılık, tarım ve hizmet sektöründe çalışan kadınlar müşahede edilmiştir. Ancak Diyarbekir'e nispeten Ayıntab kadınının aktif olarak çalıştığı iktisadî alanlar daha fazla tespit edilebilmiştir. İki şehre ait kadın terekeleri üzerinden kadınların ekonomik durumları hakkında yapılan analizler neticesinde elde edilen veriler nispetinde kadınların Diyarbekir'de %37, Ayıntab'da % 32 oranında bir ev veya ev hissesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda iki

şehrin kadınlarının ev sahipliği oranlarının birbirleriyle yakın olduğu belirlenmiştir. İlgili dönemde kadınlar, borç ilişkileri kurarak da ekonomik hareketlilik içerisinde yer alabilmişlerdir. Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınların borç ilişkisi kurmuş olduğu hem alacak verecek davalarından hem de vefat eden kadınların terekelerinde alacaklı verecekli kişilerin kaydedilmesinden anlaşılmıştır. Yapılan değerlendirmede her iki şehirde de kadınların borç vermekten ziyade borç almış oldukları çıkarımında bulunulmuştur. Ancak kadınların borç alma sebepleri belirlenememiştir.

Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının hukukî hayattaki haklarının neler olduğu ve bu haklarını ne ölçüde kullanmış oldukları sorusu incelendiğinde, kadınların haksızlığa uğradıklarını düşündükleri hemen her türlü konuda mahkemeye başvurabilmiş oldukları kanısına varılmıştır. Bu kapsamda kadınların mahkemede çeşitli konularda davalı ve davacı olarak yer alabildikleri tespit edilmiştir. Kadınlar, genellikle miras, nafaka, mehir, velâyet, evlenme, boşanma gibi kişisel ve ailevî sorunlarını mahkemeye taşımışlardır. Mahkemeye yansıtılan davalar içerisinde Ayıntab'lı bazı kadınların şahitlik ve vekillik yapmış oldukları görülmüştür. Ayrıca Diyarbekir ve Ayıntab kadınları vasilik ve kayyımlık görevlerini icra edebilmişlerdir. Araştırma konusu olan iki şehirde de kadına yönelik çeşitli suçlar işlenmiştir. Söz konusu suçlar içerisinde şiddet, tecavüz ve tecavüze teşebbüs, kandırma/kaçırma, hırsızlık, küfür, yaralama, cinayet yer almıştır. Diyarbekir'e kıyasla Ayıntab'da kadına yönelik şiddetin olduğu daha fazla mahkeme kaydı görülmüştür. Diyarbekir mahkemesinde kadına şiddet olaylarının kayıtlarına az rastlanılmasının bazı muhtemel nedenlerden dolayı olabileceği düşünülmüştür. Bu kapsamda Diyarbekir'de kadına yönelik şiddet olaylarının ya çok az gerçekleştiği, ya da toplumsal yapı ve maddiyat gibi durumların kadınların mahkemeye başvurmasına engel teşkil ettiği düşünülmüştür. Kadına yönelik şiddetin en son merhalesi olan kadın cinayetleri vakalarına da Ayıntab'da daha çok rastlanılmıştır. Bu cinayetlerin çok farklı sebepleri olmakla birlikte en önde gelen sebep namus olmuştur. Namusa yönelik işlenen suçların cezası çoğunlukla toplum tarafından verilmiştir. Kadına yönelik şiddeti gerçekleştiren kişilerin çoğunluğu erkekler olmuştur. Ancak zaman zaman kadınlar, hemcinslerinden de şiddet görebilmişlerdir. 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar da çeşitli suç davaları içerisinde yer alabilmişlerdir. Bu bağlamda kadınların işlediği suçlar zina, hırsızlık, darb, küfür, iftira, fahişelik ve içki âlemleri, vasıtalık ve aldatma olarak belirlenmiştir. İki şehirde de kadınların işlediği suçlar incelendiğinde Diyarbekir'li kadınların suç oranlarının daha az olduğu tespit edilmiştir. Ayıntab'da kadınların işlediği en fazla suç oranı vasıtalık olmuştur. Zina, tecavüz, taciz gibi suç kayıtlarında oran olarak daha fazla paya sahip olan yer yine Ayıntab olmuştur. Bu tür suçların bilhassa toplum tarafından titizlikle takip edilmiş olduğu da özellikle belirtilmesi gereken bir husustur. Nitekim toplum, bu suçların işlenmesini engelleme noktasında önemli bir caydırıcı güç olmuştur. Kadının birçok konuda mahkemede davacı pozisyonda olduğu görülmüştür. Bu durum, Diyarbekir ve

Ayıntab'lı kadınların haksızlığa uğradıklarını düşündükleri konularda yerel mahkemeye sık sık müracaat ederek adalet arama yolundaki girişimlerini göstermiştir. Bunun yanı sıra Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınlar, haklarını elde edebilmek için kimi zaman da Divan-ı Hümâyun'a arzıhaller sunmuşlardır. Kadınların mahkemeden faydalanabilmesi, kadınlara haksızlığa karşı koyabilme imkânı vermiştir.

Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının gündelik yaşamdaki faaliyetleri neler olmuştur? sorusunu yanıtlayabilmek ise kadınların sosyal hayatlarına yönelik olarak gündelik yaşamlarını incelemekle mümkün olmuştur. Bu bağlamda kadınların sokak ve diğer sosyal mekânlardaki görünümleri ortaya konulmuştur. Ayrıca kadınların giymiş oldukları kıyafetler ve ev eşyaları belirlenerek onların zevkleri, ekonomik durumları ve kültürel yapıları öğrenilmek istenmiştir. Bu kapsamda Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların ev içi kıyafetlerde don, entari ve kaftan, dış kıyafetlerde ise çarşaf, ferace ve yaşmak kullanmış oldukları tespit edilmiştir. Diyarbekir ve Ayıntab'da sosyal hayatta kadınların varlığının en çok hissedildiği yerler ise hamamlar ve vakıflar olmuştur. Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınlar, vücut temizlikleri için hamama gitmişler, ancak hamamlarda aynı zamanda diğer kadınlar ile bir araya gelerek sosyalleşmişlerdir. İki şehrin kadınları da mallarını vakfederek vakıf kurucusu olabilmişler, aynı zamanda vakıflarda yöneticilik yapabilmişlerdir. Bu kapsamda hayrî vakıflar, aile vakıfları ve avarız vakıflarında kadınlara yönelik kayıtlar belirlenmiştir. Kadınların sosyal hayatı çerçevesinde 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da yaygın kullanılan kadın isimleri ve kadınların birtakım inançsal faaliyetleri de tespit edilmiştir. Kadınların inançsal faaliyetleri içerisinde İslâm dininde farz olan namaz, oruç ve hac ibadetlerini yerine getirmiş olan kadınlar tespit edilmiştir. Farz ibadetleri dışında kadınların vakıflar kurdukları ve topluma yararlı faaliyetlerde bulundukarı görülmüştür. Ayıntab'da kimsesiz çocukların bakıcılığını üstlenen kadınlar müşahede edilmiştir. Terekelere göre yapılan isim analizlerinde hem Diyarbekir hem de Ayıntab'da yaygın kullanılan kadın isimlerinin İslâmî kökenli olduğu görülmüştür. Ancak Ayıntab'da İslamî kökenli isimlerin yoğunluğunun daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Diyarbekir'de 100 kadın terekesi içerisinde 25 Gayrimüslim kadın ismi, Ayıntab'da ise 2 Gayrimüslim kadın ismi tespit edilmiştir. Bu tespit, Diyarbekir'deki Gayrimüslim kadın nüfusunun Ayıntab'a göre daha fazla olduğunu düşündürmüştür. Diyarbekir kadın terekelerinde cariye ve kölelerin Ayıntab'a kıyasla daha fazla olduğu dikkati çeken hususlardan biri olmuştur. Bu da Diyarbekir'li kadınların ekonomik durumlarının Ayıntab'lı kadınlara göre daha iyi olduğunu göstermiştir. Diyarbekir sicillerindeki Gayrimüslim kadın oranı da Ayıntab'a kıyasla daha yüksektir. Gayrimüslim oranıyla bağlantılı olarak da Müslümanlığı seçip din değiştiren kadınların sayısı Diyarbekir'de daha fazla olmuştur.

Diyarbekir ve Ayıntab'da kadınlar resmi olarak herhangi bir iş için görevlendirilmişler midir? sorusu ise şu şekilde cevaplanabilir. Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınlar, resmî olarak vakıf mütevelliliği görevi yapmışlardır. Bu kapsamda kadınlar,

yöneticiliğini yaptıkları vakfın her türlü işi ile ilgilenmişlerdir. Ayrıca Ayıntab'lı kadınlar, mahkemede vekillik ve şahitlik, yapabilmişlerdir. Böylece Ayıntab'lı kadınların kendileri dışındaki kişilerin de haklarının savunulucuğunu yapabilmiş oldukları anlaşılmıştır. Ancak Diyarbekir'de şahit ve vekil kadınlar tespit edilememiştir. Hem Diyarbekir hem Ayıntab'da kadınlar vasi ve kayyım olarak görevlendirilebilmişlerdir.

Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının ön plana çıkan benzer ve farklı özellikleri sorusu analiz edildiğinde ise 18. Yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'da çeyiz, nişanlılık, mehir, nikâh akdi, evlenme türleri, boşanma, miras, hibe, alım-satım, takas, icâr, tarım, hayvancılık, davalı kadınlar, davacı kadınlar, kadın vasi, tecavüz, küfür, yaralama, cinayet, zina, hırsızlık, günlük yaşam, giyim-kuşam, hayırseverlik, vakıf, İbadet gibi konulara yönelik ortak mahkeme kayıtları tespit edilmiştir. Ailenin kurulma aşaması ve evlilik türleri iki şehirde de hemen hemen aynı şekilde ilerlemiştir. Ancak Diyarbekir'li ve Ayıntab'lı kadınların hukukî hayat, ekonomik alan, ve sosyal yaşamdaki görünüm oranları farklılıklar göstermiştir. Söz konusu farklılıklar içerisinde en çok öne çıkan hususlar ise şu şekilde olmuştur: Ayıntab'da İslâmî kökenli kadın isimlerinin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Diyarbekir sicillerinde birçok kadının baba isminin Abdullah olduğu tespit edilmiştir. Kadın terekeleri incelendiğinde ardında bir mirasçı bırakmadığı için mirası beytülmala kalan kimsesiz kadın sayısının Ayıntab'a nispeten Diyarbekir'de daha fazla olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Diyarbekir'de terekesi beytülmala kalan kadınların hemen hepsinin baba isimlerinin de Abdullah olduğu tespit edilmiştir. Baba adı Abdullah olan kadınların ihtida etmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu görüş çeşitli mahkeme kayıtları ile de desteklenmiştir. Din değiştirip Müslümanlığa geçen kadınlara ise Diyarbekir sicillerinde daha fazla rastlanılmıştır.

Diyarbekir sicillerine göre Ayıntab'lı kadınların mahkemeyi daha aktif kullanmış olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı'da genel ahlak kurallarına aykırı davranış sergileyen kadınlara yönelik kayıtların Ayıntab'da daha fazla olması nedeniyle kadınların mahalleden ihraç edilme hadiselerine Diyarbekir'de daha az rastlanılmıştır. Kadınlara yönelik işlenen suçlar, Diyarbekir'e kıyasla Ayıntab'da daha fazla saptanabilmiştir. Kadınların gerçekleştirmiş olduğu suçlarda da Ayıntab ön sırada yer almıştır. Bu suçlar arasında Ayıntab'da vasıtalık olarak ifade edilen bir suç çeşidi ile karşılaşılırken Diyarbekir'de bu tür bir ibare tespit edilememiştir. Bu bağlamda Ayıntab'lı kadınların suç davaları içerisinde yer almalarında daha yoğun, Diyarbekir'li kadınlara yönelik daha durgun bir tablo ile karşılaşılmıştır. Diyarbekir sicillerinde Gayrimüslim kadınların da mallarını vakfetmiş oldukları ve inançları gereği Kudüs'e gittikleri görülürken Ayıntab'da böyle bir kayıt tespit edilememiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular yönünde 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'lı kadınların aile kurma ve bozma aşamasında sahip oldukları haklar, ekonomik gelir ve faaliyetleri, mahkemede aldıkları görevler, suça karıştıkları ve mağduriyet

yaşadıkları konular, gündelik yaşamları ve sosyal yaşamda aldıkları görevler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Diyarbekir ve Ayıntab kadınını genel olarak değerlendirmek gerekirse; 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının haklarının bilincinde oldukları ve sahip oldukları haklarına dair herhangi bir ihlalin yaşanması durumunda konuyu mahkemeye taşımış oldukları tespit edilmiştir. İki şehirde de kadınlar toplumdan soyutlanmamış, ancak toplum içerisindeki varlıklarını hissettirebilme oranlarıyla birbirlerinden ayrılmışlardır. Bu farklılık, kadının bulunduğu aile yapısı ve toplumsal normların kadın üzerindeki etkisi ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Diyarbekir kadını, Ayıntab kadınına göre topluma daha kapalı bir özellik göstermiştir.

Çalışmada zaman ve mekân asgârî düzeyde tutularak 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab kadınlarının birbirleri ile olan benzerlik ve farklılıklarını açıklama çabası ile Osmanlı kadınına daha ayrıntılı bir perspektiften bakılarak onlara yönelik ince nüansların farkına varılması amaçlanmıştır. Çalışmada yapılan karşılaştırmalar neticesinde iki yakın bölge dahi olsa tek tip bir Osmanlı kadını portresinin çizilmesinin mümkün olamayacağı sonucuna varılmıştır. Bu suretle Osmanlı dönemi Diyarbekir ve Ayıntab kadını ayrıntılı olarak tanınacak ve toplumda edinmiş oldukları yer bilinecektir. Ayrıca 18. yüzyıl Diyarbekir ve Ayıntab'daki toplumsal hayat da tasvir edilebilecektir. Bu bağlamda çalışmanın gelecekte yapılacak kadın konusuna yönelik akademik çalışmalara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKLAR

I-ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri

No. 3789, 3828, 3746, 3709,3712, 3754, 3756, 3744, 3773, 3796, 3743, 3757, 3753, 3725, 3823, 3785, 3749, 3797, 3698, 3798. 3675.

Ayıntab Şer'iyye Sicilleri

No. 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 90, 93, 95, 99,100, 103, 109, 114, 117, 121, 122, 123, 125, 127, 131, 135.

Diyarbekir Ahkâm Defterleri

N0. 1, 2, 3.

Mühimme Defterleri (MD)

No. 5,96, 102, 104, 106, 107, 108, 110,113

Cevdet Adliye(C.ADL)

19/150.

Ali Emiri (AE.SSLM.III)

24208

Ali Emiri (AE.SAMD.III)

8/723

Hatt-ı Hümâyûn (HAT)

191-9273

İbnül Emin Adliye (*İE.ADL*)

11/748

İbnül Emin Evkâf (İE.EV)

15/1818

İbnül Emin Dâhiliye (İE.DH)

8/828

II. YAYIMLANMIŞ BELGELER

Aktepe, Münir, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi II,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültasi Yayınları, 1978.

Âmid Mahkemesi 3675 Numaralı Sicil (H.1203/M.1788-1799). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3698 Numaralı Sicil (H.1210-1217/M. 1795-1802). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3709 Numaralı Sicil (H. 1145/M.1732). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

Âmid Mahkemesi 3712 Numaralı Sicil (H.1145-1212/M. 1732-1798). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

Âmid Mahkemesi 3725 Numaralı Sicil (H. 1205-1206/M. 1790-1791). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3743 Numaralı Sicil (H. 1181-1182/M.1767-1768). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2015.

Âmid Mahkemesi 3744 Numaralı Sicil (H. 1169-1170/M. 1756). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3746 Numaralı Sicil (H. 1136-1264/M.1724-1848). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.

Âmid Mahkemesi 3749 Numaralı Sicil (H. 1208-1209/M. 1793-1794). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3753 Numaralı Sicil (H.1204-1205/M.1790). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3754 Numaralı Sicil (H. 1151-1154/M.1738-1741). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.

Âmid Mahkemesi 3756 Numaralı Sicil (H. 1151-1152/M. 1739). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3757 Numaralı Sicil (H.1202-1203/M.1788). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3773 Numaralı Sicil (H.1170-1296/M. 1757-11779). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3785 Numaralı Sicil (H. 1206-1207/M. 1792). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3789 Numaralı Sicil (H. 1135-1136/M.1722-1724). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

Âmid Mahkemesi 3796 Numaralı Sicil (H.1172-1173/M. 1760). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3797 Numaralı Sicil (H.1214-1215/M. 1800). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3798 Numaralı Sicil (H. 1215-1216/M. 1800-1802). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3823 Numaralı Sicil (H.1197-1206/M. 1782-1792). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.

Âmid Mahkemesi 3828 Numaralı Sicil (H.1135-1142/M.1723-1827). haz. Mehmet Yahya Okutan-Mümin Yıldıztaş vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Tevarih-i Ali Osman)*, haz: Nihal Atsız, İstanbul: Devlet Kitapları, 1970.

Bakırcı, Makbule, 1761-1762 Tarihleri Arasında Ayntab'da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı, (125 Numaralı Gaziantep Şer'yye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2015.

Bilici, Abdullah. *135 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1205-1207/M.1790-1792)*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Can, Mehmet. *61 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin H.1124-1125/M.1712-1713 (s.101-200) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Çavdaroğlu, Mustafa. *61 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s.1-100) H.1124-1125/M.1712-1713*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Diyarbekir Ahkâm Defteri 1 (H.1155-1167/M.1742-1754), haz. Yaşar Zorlu-Mehmet Yahya Okutan vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Diyarbekir Ahkâm Defteri 2 (H.1167-1176/M. 1754-1763), haz. Yaşar Zorlu-Mehmet Yahya Okutan vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.

Diyarbekir Ahkâm Defteri 3 (H.1176-1198/M.1763-1784), haz. Yaşar Zorlu-Mehmet Yahya Okutan vd. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.

Erbilici, Eyüp. *1715 Tarihinde Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicillleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Güdeloğlu, Ayşe. *131 No'lu Şer'iye Sicil Defterine Göre Gaziantep'in Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu,* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Karakuş, Hasan. *121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili H.1179-1200/M.1765-1785,* Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Karasakal, Mehmet. *109 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1165/M.1752),* Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kurt, *Aylin. 99 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1139-1159/M.1727-1746),* Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kuzucu, Serhat, *123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1180-1181/M.1766-1777),* Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Narinç, Ökkeş. *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1123-1124/M.1711-1712),* Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2010.

Osmanlı Kanûnnâmeleri, *Milli Tetebbular Mecmuası,*C.1/1, İstanbul Matbaa-yı Amire, 1331.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l Fetâvâ*. Hz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, İstanbul: Klasik Yayınları,2011.

Yılmaz, Çiğdem. *122 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1177-1178/M.1763-1764),* Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Abacı, Nurcan. "Osmanlı Kentlerinde Sosyal Kontrol: Araçlar ve İşleyiş". *Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, haz. Günay Kut-Fatma Büyükkarcı Yılmaz, 101-111. İstanbul: Simurg Yayınları, İstanbul, 2005.

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*. haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1995.

Acar, H. İbrahim. "iddet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Acar, H. İbrahim. "İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme ve Hz. Peygamber'in Zeynep'le Evliliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7, (Nisan 2006), 99-110.

Acar, H. İbrahim. "Nişan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 33/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Acar, H. İbrahim. "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Acar, H. İbrahim. "Tefrîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40/277-279. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Acar, İbrahim. "Evlenme Engeli Olarak Din Farkı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (Haziran 2002), 21-46.

Akbel, Mustafa. *Lâle Devrinde Galata Kadınları*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.

Akbulut, İlhan. "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar*". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1 (Ankara 2003), 167-181.

Akdemir, Süleyman. "Faizin Yarattığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (Haziran 2018), 78-109.

Akgündüz, Ahmed. *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi.* İstanbul: Timas Yayınları, 1993.

Akgündüz, Ahmed. "Başlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/131-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem.* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006.

Akgündüz, Ahmed. *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler,* C.1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.

Akkaş İbrahim-Uyanık Zeki, "Kadına Yönelik Şiddet", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 6/1 (2016), 32-42.

Akman, Filiz Barın. *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını,* İstanbul: Kopernik Yayınları, 2017.

Aksu, Zahid. "Şeyhülislâm İbn Kemal ve Osmanlı İdaresindeki Yeri", *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu,* 166-174. Ankara, TDV Yayınları, 1989.

Aktan, Ali. "XVII. Yüzyıl Kayseri Kadı Sicillerinde Bulunan Köle ve Cariyelerle İlgili Bazı Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri.* 13-20. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Kayseri Ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, 1997.

Aktan, Hamza. "İslâm Aile Hukuku", Sosyo-*Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2,* Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Aktan, Hamza. "Kazf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 25/148-149. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Aktan, Hamza. "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,*.30/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukukî Sorunlar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* Özel Sayı (2017). 325-364.

Akyılmaz, Gül. "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü", ed Fethi Gedikli, *II. Uluslar arası Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri,* 1/195-290. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2016.

Akyüz, Vecdi, "Akraba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 2/285-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Altınay, Ahmed Refik. "Osmanlı Tarihinde Kadın". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 3/1099-1101*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992.

Altındal, Meral. *Osmanlıda Kadın,* İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.

And, Metin. "16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam". *Osmanlı Uygarlığı,* Haz. Halil İnalcık-Günsel Renda, 1/420-441. Ankara: *Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı,* 2009.

And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Apaydın, H. Yunus. "Kefalet", , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 25/168-177, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Apaydın, H. Yunus. "Muhayyerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 31/25-30, Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Apaydın, H. Yunus. "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 24/520-525, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Apaydın, H. Yunus. "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 38/278-283, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aral, Vecdi, "Hukuk Nedir?", Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi, Hukuka Felsefi ve Soyolojik Bakışlar IV, Sempozyum, Hz. Hayrettin Ökçesiz, Gülriz Uygur, Saim Üye, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2014. 19-31.

Araz, Yahya, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Aslan, Nasi. *İslam Yargılama Hukukunda Şühudü'l-Hâl Jüri/Osmanlı Devri Uygulaması,* İstanbul: Beyan Yayınları, 1999.

Atar, Fahrettin. "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Aubry De La Motraye. *La Motraye Seyahatnamesi.* çev. Nedim Demirtaş, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.

Avcı, Sezer. *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetine Genel Bakış,* İstanbul: Hiper Yayın, 2020.

Aybakan, Bilal. "Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 36/402-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.

Aybakan, Bilal. "Vekâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 43/1-6. İstanbul: TDV Yayınları 2013.

Aydın, M. Âkif. "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 8/389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Aile Hukuku,* İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Aydın, M. Âkif. "Aile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Aydın, M. Âkif. "Borç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 6/285-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Aydın, M. Âkif. "Evlat Edinme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Aydın, M. Akif. "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 24/86-94. İstanbul: TDV Yayınları: 2001.

Aydın, M. Âkif. "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 24/86-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Aydın, M. Âkif. "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi.* 2/434-467. Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992.

Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi,* İstanbul: Beta Yayınları, 2019.

Aydın, Mehmed-Hamîdullah, Muhammmed. "Köle", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 26/237-246. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Aydın, Mehmed-Hamîdullah, Muhammmed. "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma 'Tefrik' ", *Osmanlı Araştırmaları,* 5/5 (İstanbul, 1986). 1-12

Aydın, Mustafa. "Kamusalın Dönüşümünün Siyasal ve Dinsel Sonuçları", *Tezkire* 13 (Mart 1998). 105-130

Aygün, Necmettin. "Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadî Örüntüler ve Trabzon'da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi 25* (Güz 20089), 11-68.

Bardakoğlu, Ali. "Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 6/13-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 43/66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bardakoğlu, Ali. "Buluğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 6/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. "Ferâğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 12/351-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Bardakoğlu, Ali. "Ferâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 12/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Bardakoğlu, Ali. "Fesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 12/427-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Bardakoğlu, Ali. "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 16/54-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bardakoğlu, Ali. "Hidâne", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bardakoğlu, Ali. "İcâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 21/379-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Bardakoğlu, Ali. "Katil", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 25/45-48. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Barkan, Ömer Lütfi. "Çiftlik", *İslam Ansiklopedisi,* 3/392-397. İstanbul: MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

Barkan, Ömer Lütfi. "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)". *Belgeler* 3/5-6, 1966, 1-479.

Barkan, Ömer Lütfi. "Öşür", *İslam Ansiklopedisi,* 9/485-488. İstanbul: MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

Barkan, Ömer Lütfi. Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* VII (İstanbul, 1940), 156-181.

Barkan, Ömer Lütfü. "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi* II, (1942), 279-386.

Bassano, Luigi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat.* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

Baş, Esra. *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Başer, Alev Erkilet. "Modernleşme ve Özel Alan Dikotomisi Açısından Müslüman Kadının Dönüşümü", *Tezkire* 13 (Mart 1998), 71-85.

Bayartan, Mehmet. "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflarve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilim Araştırmaları* 10/1 (İstanbul, 2008), 157-175.

Bayat, Fuzuli. *Türk Kültüründe Kadın Şaman,* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.

Baykara, Tuncer. *Türk Kültürü.* İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2021.

Bayram, Mikâil. *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı),* Konya: Damla Ofset Matbaacılık, 1994.

Berger, Peter L.-Luckman, Thomas. *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı, Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi,* çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.

Berktay, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

Bhasin, Kamla. *Toplumsal Cinsiyet 'Bize Yüklenen Roller'.* çev. Kader Ay, İstanbul: KADAV Yayınları, 2015.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusı I, II, V, VI.* İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988.

Boynukalın, Mehmet. "Suç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 37/453-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.

Bozkurt, Ömer Faruk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI-XVII. Yüzyıllar). Ankara:* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Bozkurt,Nebi "Fuhuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 13/211-214. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Can, Sevim. *Osmanlı Anadolu'sunda Kadın (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Canatan, Kadir. "Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi", *Aile Sosyolojisi,* İstanbul: Açılım Kitap, 2011.

Cin Halil-Akyılmaz, Gül. *Türk Hukuk Tarihi.* 2017: Sayram Yayınları, Konya.

Cin, Halil, "Arâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/342-346. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul, 1991.

Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

Cin, Halil-Akgündüz, Ahmed. *Türk Hukuk Tarihi.* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.

Çağrıcı, Mustafa. "İftira", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Çakır, İbrahim Etem Çakır. "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler Sofya 1550-1684". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 36 (2014), 201-216

Çakır, İbrahim Etem. "XVI. Yüzyılda Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü". *Bilig* 63 (Güz 2012), 31-54.

Çakır, İbrahim Etem. Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 56 (Erzurum 2016), 1365-1386.

Çalış, Halit-Hacak, Hasan. "Rehin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 34/538-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Çandarlıoğlu, Gülçin. *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü,* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003.

Çeker, Orhan, *İslam Hukukunda Akidler,* İstanbul: A.H.İ. Yayıncılık, 2006.

Çeker, Orhan. "Halvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/384-386, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Çelikdemir Murat-Arıkan Melahat. "Ayıntab Şer'iyye Sicillerine Göre Ayıntab'da Kölelik Ve Cariyelik (1608-1619)". *III. Uluslar arası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kitabı*. ed. Ümran Türkyılmaz-Movlyanov, 441-453, Gaziantep: İksad Yayınevi, 2019.

Çelikdemir,Murat-Demir, Mustafa. "18. Yüzyılda Ayntab'da Suç ve Ceza (1750-1775)". *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 24-35.

Çetin, Cemal. "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)". *Turkish Studies İnternational Perodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/1 (Ankara 2014), 133-156.

Çetin, Osman, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909). Ankara:* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Çınar, Hüseyin. *18. Yüzyılın ilk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2000.

Çilingir, Lokman. "Kültür Kaynaklarımız Açısından İlk İnsandan Günümüze Kadın Problemi", *İslamî Araştırmalar Dergisi* 15/4 (2002), 477-483.

Çimen, Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile,* İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

D'ohsson, Ignatıus M. *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf Adetler.* İstanbul: Köprü Yayınları, 2020.

Dağcı, Şamil. "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-2 (Geçici Evlenme Engelleri)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 41/1 (Ocak 2000), 137-194.

Dalgın, Nihat. "Kadın ve Erkeğin Şahitliği İle ilgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2005), 7-38.

Dalgın, Nihat. *İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi,* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

Davis, Fanny. *Osmanlı Hanımı-1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih.* çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Demir, Abdullah. "İslam'da İnsan Hakları". *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*. ed. Fethi Gedikli. 1/517-533, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2016.

Demir, Alpaslan. "16. Yüzyılda Kelkit Kazasında Şahıs Adları". *E-Journal Of New World Sciences Academy* 6/1(2011), 145-180.

Demirbilek, Sevda. "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", *Finans Politik-Ekonomik Yorumlar* 44/511 (2007), 12-27.

Demirci, Mehmet. "Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 15/139-151. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul, 1997.

Demirel, Ömer- Gürbüz, Adnan- Tuş, Muhittin. "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı". *Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi.* 1/ 97-161. Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Donuk, Abdulkadir. "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 33 (İstanbul, 1982), 147-168.

Donuk, Abdulkadir. "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *Tarih Degisi* 33 (1982), 147-168.

Döndüren, Hamdi. "Ashâbü'l-Feraiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Dönmez, İbrahim Kafî. "Temyiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40/437-439, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Durakbaşa, Aişe. "Kadınların Tarihinden Dersler: Feminist Bir Sosyoloji İçin Notlar", *Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi* 2/4 (Eylül-Aralık 2008), 15-26

Düzdağ, Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı,* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ed-dîb, Abdulazîm Mahmud. "Çeyiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 8/296-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Edith Gülçin Ambros, Ebru Boyar, Palmira Brummett, Kate Fleet, Svetla Laneva. "Otoman Women İn Public Space: An İntroduction". ed. Ebru Boyar, Kate Fleet, *Women and Gender The Middle East and The Islamic World* 14, Leiden Boston, Brill, Netherlands, 2016, 1-17.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021.

Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları* IV (İstanbul 1984), 69-78.

Erkek, Mehmet Salih. "Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür". *Tarih Okulu Dergisi* 28 (Aralık 2016), 223-247.

Eroğlu, Engin. "Sosyo-Ekonomik Açıdan Eski Türklerde Kadının Konumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/44 (Haziran 2016), 443-447.

Eroğlu, Haldun. "On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasî Tayini: Antalya Örneği". *Çocuk Sağlığı Ve Hastalıkları Dergisi* 50/4 (Ekim-Aralık 2007), 285-288.

Ersoy, Ersan. "Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği, (Malatya Örneği)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/2 (Elazığ, 2009), 209-230.

Ersoy, Mehmet Akif. *Müslüman Kadın,* haz. Fatih Bayhan, Ankara: Sebîlürreşad Yayınevi, 2010.

Erturhan, Sabri, "Fıkhî Açıdan Nitelikli Cinsel Saldırı (Irza Geçme)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI/2 (2012), 21-71.

Eryiğit Bader, Aynur, *Kutsal Kitaplar Açısından Kadına Yönelik Şiddet ve Ayrımcılık,* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018.

Eş-Şâzelî, Hasan Ali. "Cinayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/14-15. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Faroqhı, Suraıya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler.* çev. Neyyir Berktay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Faroqhi, Suraıya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam- Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla.* çev. Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Faroqhi, Suraıya. "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Kadınlar, Suç ve Servet". çev. Necmiye Alpay. *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları. ed.* Madeline C.Zılfi. *7-27.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Faroqhi, Suraıya. *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak.* çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, İstanbul: Y.K.Y, 4.Baskı, 2018.

Faroqhi, Suraıya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler.* çev. Neyyir Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Faroqhi. *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı.* çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.

Fatma Aliye. *Osmanlı'da Kadın Cariyelik, Çok Eşlilik Moda.* İstanbul: Ekim Yayınları, 2012.

Fay, Mary Ann. "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı". çev. Necmiye Alpay. *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları.* ed. Madeline C. Zılfi, 28-47. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi.* İstanbul: Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.

Gerber, Haim. "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Konya1988). 327-343.

Giddens, Anthony. *Sosyoloji,* haz. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.

Göçek, Fatma Müge- Baer, Marc David. "XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınının Toplumsal Sınırları". çev. Necmiye Alpay. *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları.* ed: Madeline C.Zılfi. 28-47. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyet Tarihi*, 2, İstanbul:1974.

Gökbayır, Sema. *Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan'ı İle Mukayeseli)*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimer Enstitüsü, 2013.

Güleç, Hasan. "Şigâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/142-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Gündüz, Ahmet. "Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme". *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2019), 1-20.

Gürtuna, Sevgi, "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı" *Türkler,* XI/909-920. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Güvenç, Bozkurt. "Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği". *Kadın Araştırmaları Dergisi* 1 (1993), 43-48.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK Yayınları, 2003.

Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Yıllık Konferansları VIII*, (Ankara: TTK, 1983), 217-229.

Haral, Hesna. *Osmanlı Minyatüründe Kadın. (Levnî Öncesi Üzerine Bir Deneme).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Heyd, Uriel. "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", çev. Selahaddin Eroğlu. *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, Tercüme ve Derleme: Ferhat Koca, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Hökelekli, Hayati, "Irz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 19/133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Imber, Colin. "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l Fetâvâ'sında Mehr", çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı*

Kadınları, ed. Madeline C. Zilfi, 78-102, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Imber, Colin. *Şeriattan Kanuna, Ebusuud ve Osmanlı'da İslâmî Hukuk.* çev. Murteza Bedir. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi,* çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

İnalcık, Halil. "Köy, Köylü ve İmparatorluk". *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi.* İstanbul: Eren Yayınları, 2009.

İnalcık, Halil. "Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi". *DoğuBatı Makaleler II,* 90-103. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.

İnalcık, Halil. "Çiftlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/313-314. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

İnalcık, Halil. "Köy, Köylü ve İmparatorluk". *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi.* İstanbul: Eren Yayınevi, 2009.

İnalcık, Halil. "Osmanlılarda Raiyyet Rusûmu". *Belleten* 13 (1959), 575-610.

İpşirli Argıt, Betül. "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam". *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, IV, ed. Coşkun Yılmaz, 230-263, İstanbul: 2015.

İpşirli, Mehmet. "Avarız Vakfı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/109 İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Jennings, Ronald C. "Women in Early 17th Century Ottoman Judical Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri". *Journal of the Economic and Social History of the Orient.* 13/1 (Leiden 1975), 53-114.

Jennings, Ronald C. "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *Studies On Ottoman Social History in The Sixteenth and Seventeeth Centuries,* (İstanbul: The Isis Press, 1999), 115-141.

Jennings, Ronald C. "The Office of Vekil (wakıl) in 17 th Century Ottoman Sharia Courts". *SI* 42 (1975/b), 147-168.

Jennings, Ronald C. "Zımmis in early 17 th Century Ottoman Judicial Records: Sharia court of Anatolian Kayseri". *Journal of the Economic and Social of the Orient* 21/3 (1978), 225-293.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

Kahraman, Abdullah. "Müdâyene Ayetinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2000), 193-224.

Kahraman, Abdullah. "Takas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/451-453. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kahveci, Nuri. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku.* İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.

Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslâm Hukuku 2. İstanbul:* Ensar Neşriyat, 2019.

Karaman, Hayreddin. *İslâm'da Kadın ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Karaman, Hayreddin. "Asabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Karaman, Hayreddin. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku* . İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.

Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi.* İstanbul: Nesil Yayınları, 1989.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku 1.* İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.

Karpuz, Emine. "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri". *Türkler.* 12/425-432. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Kaşıkçı, Osman. "Radâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi.* İstanbul: Maramara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti.* İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.

Keskin, Yasemin. *Lâle Devrinde Kadınlar: Eyüp Örneği*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.

Kıa, Mehrdad. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat.* çev. Özgür Özol, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.

Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı,* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010.

Kıvrım, İsmail. "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (Gaziantep 2009), 231-255.

Kıvrım, İsmail. "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2007), 357-392.

Kıvrım, İsmail. *Osmanlı Dönemi'nde Ayntâb'da Sâlihât-ı Nisvan.* Ankara: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 13, 2017.

Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 19/248-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Koçak, Muhsin-Dalgın, Nihat-Şahin Osman. *İslâm Hukuku.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü.* Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

Köse, Ali. "İhtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/554-558, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Köse, Saffet. "Hülle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/475-477, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Köse, Saffet. "Lakît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kur'an-ı Kerim Meâli, Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Kurt, Abdurrahman. *Osmanlı Ailesi.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998.

Kurt, Abdurrahman. "Osmanlı Toplumunda Poligami". *Osmanlılar Ansiklopedisi.* 5/397-406. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Kurt, İsmail. *Para Vakıfları Nazariyat Ve Tatbikat.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Kurt, Yılmaz. "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Tarihi Dergisi (OTAM)* 6 (Ankara 1995), 211-247.

Mahçupyan, Etyen. "Osmanlı'dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 5 (1998), 25-54.

Maşalı, Münteha. "Ölüm Cezası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 34/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Maydaer, Saadet Maydaer. *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, (İstanbul: Emin Yayınları, 2010).

Maydaer, Saadet. "Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları". *Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu.* haz. Fehameddin Başar, 143-156. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Mad.103,

Montagu, Lady Mary. *Türkiye Mektupları-1717-1718.* çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman Yayınları.

Mutaf, Abdülmecid. "Osmanlı'da Zina ve Fuhuş Olaylarına Karşı Toplumsal Bir Tepki: Kapıya Katran Sürmek ve Boynuz Asmak". *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balıkesir Sempozyumu.* ed. Bülent Özdemir-Zübeyde Güneş Yağcı. 93-94. İstanbul: 2007.

Mutaf, Abdülmecit. "İnanç-Statü-Tarz Üçleminde Osmanlı Kadınlarının Giyim-Kuşam Kültürü ve Sosyal Hayattaki Fonksiyonelliği: 17. Yüzyıl Edremit Örneği". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2015), 283-299.

Mutaf, Abdülmecit. *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Nutku, Özdemir. "Osmanlılar'da Çeyiz Adeti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Nutku, Özdemir. "Türkler'de Düğün". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/16-18. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Oğuz, Gülser. "61 Numaralı Edirne Şer'iye Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirne'li Kadınların Giyim Kuşam Kültürü". *Milli Foklor* 92 (2011), 106-116.

Olivier. *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul).* çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977.

Onay, İbrahim. "Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni ve Bunun Dini, Siyasi, Hayata Yansımaları", *The Journal of Academic Social Science Studies* 5/6 (2012), 347-357.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları,2016.

Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Ögel, Bahaeddin. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2020.

Öğüt, Salim. "Mahrem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/388-389. Ankara: TDV Yayınları 2003.

Özbek, Meral Özbek, *Kamusal Alan,* İstanbul: Hil Yayınları, 2004.

Özcan, Ruhi, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası,* İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996.

Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Özdemir, Recep. "Sahih Halvetin Nikâh Akdinin Hükümlerine Etkisi". *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2017), 81-104.

Özen, Şükrü. "Velâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özmel, İsmail. "Kayyım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25/107-108. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Öztürk, Mustafa. Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadî Boyutu. Bellek/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi 1/1 (2019), 28-44.

Öztürk, Nazif. "Mütevelli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öztürk, Said. *Osmanlı'da Çok Evlilik.* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Parlatır, İsmail. "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten* 47/187 (Ankara 1983), 805-830.

Peirce, Leslıe. *Ahlak Oyunları, 1540-1541 Osmanlı'da Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet.* çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.

Peirce, Leslıe. *Hürrem Sultan,* çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Pervizat, Leyla. *Uluslar arası İnsan Hakları Bağlamında Namus Cinayetleri: Kavramsal ve Hukuksal Boyutu ve Türkiye Özelinin Değerlendirilmesi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Peter L. Berger, "Dini Kurumlar", çev. Adil Çiftçi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (İzmir 1995), 425-465.

Polat, Oğuz. "Şiddet". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/1 (Mart 2017), 15-34.

Quataert, Donald, *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire, 1800-1914,* İstanbul: İsis Press, 1992.

Sağlam, Hadi. "Naslardaki Şâhitlikle İlgili Düzenlemelerin İslâm Hukukuna Yansımaları Işığında Kadınların Şâhitliğinin Değerlendirilmesi". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2008), 359-402.

Sak, İzzet. "İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 1 (1994), 259-266.

Sak, İzzet. "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Konya Şer'iyye Sicillerine Göre)". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Konya, 2006), 493.523.

Sak, İzzet. "Şer'iyye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725). *Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde* 7 (2012), 117-135.

Savaş, Saim. "Fetva ve Şer'yye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2*. 504-547. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992.

Schweigger, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

Sevinç, Necdet Sevinç. *Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul: Mim Kitabevi, 2009.

Sheila Margaret Pelizzon, *Kadının Konumu Nasıl Değişti?,* çev. İhsan Ercan Sadi-Cem Somel, (Ankara: İmge Kitabevi, 2020), 373.

Sınger, Amy. *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti.* çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Solak, İbrahim-Gülenç, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Öörneği". *Uluslar arası Selçuk Üniversitesi Araştırmaları Dergisi 14* (Bahar 2021), 345-364.

Solak, İbrahim-Uysal, Zeynep. "Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680*)", Uluslar arası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır* 991-1004, Konya: 8 Mayıs 2016.

Sonbol, Amira. "Osmanlı Mısır'ı ve Modern Mısır'da Tecavüz ve Hukuk". çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. ed. Madeline C. Zilfi, 211-229. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Söylemez, Faruk. "Anadolu'daki Konar Göçer Aşiretlerde Orta Asya Türk İzleri", *Osmanlı Araştırmaları-2 Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihî Devirleri ve Münasebetleri*. ed. Alaatin Aköz vd. 225-238. Konya: Palet Yayınları, 2018.

Söylemez, Faruk. "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi". *History Studies* 5/5 (2013), 253-271.

Şeker, Mehmet. *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtedîler.* İstanbul: Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.

Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Toplumunda Aile". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi 2*. 92-96. Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Tabakoğlu, Ahmet. "Öşür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 34/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi,* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.

Tan, Mine. *Kadın Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi,* Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1979.

Tezcan, Hülya. "Ferace". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/349-350. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Tezcan, Mahmut, *Türk Ailesi Antropolojisi,* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

The City of Sultan and Domestic Manners of the Turks, in 1836, third edition, C.1, London, 1845.

Topal, Şevket. "Korunmaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi". *Din Bilimleri Akademik Arştırma Dergisi* 6/3 (2006), 249-273.

Topaloğlu, Bekir. "Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 15: 152, İstanbul, TDV Yayınları, 1997.

Topaloğlu, Bekir. "Vekil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 43/9-10. İstanbul:TDV Yayınları, 2013.

Toprak, Binnaz Sayarı, "Religion and Turkish Women", *Women in Turkish Society*, ed. Nermin Abadan Unat, (Netherland E.J. Brill-Leiden, 1981), 281-292

Tucker, Judıth E. *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet.* çev. Zeynep Esra Koca, İstanbul: Açılımkitap yayınları, 2015.

Tunç, Harun "Toplumsal Cinsiyet Farklılaşması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Erkeklerin Küpe Takması Örneği", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33, 608-625

Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 147.

Turgay, Nurettin. "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evlat Edinme Meselesi". *Diyarbekir: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (Diyarbekir 2005),* 81-97.

Tümer, Günay. "Fuhuş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 13/211-214. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Türkoğlu, Sabahattin. *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2002.

Uçar, Zofie. *Osmanlı Hanımlarının Gelenek Ve Görenekleri.* İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.

Uluçay, M.Çağatay, *Harem,* Ötüken Yayınları, İstanbul.

Uysal, Zeynep. *Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Ülken, Hilmi Ziya. "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği". *Vakıflar Dergisi* 9, 13-38. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* Isparta: Fakülte Kitabevi, 2014.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012.

Wach, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş,* çev. Battal İnandı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987.

Wıesner-Hanks, Merry E. *Tarihte Toplumsal Cinsiyet,* çev. Meral Çiyan Şenerdi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Wıttman, William, *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801,* çev. Belkıs Dişbudak, Ankara: Odtü Yayıncılık, 2011.

Yağcı, Zübeyde Güneş, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği" *Kadın 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi,* 6/2 (Aralık 2005).

Yapıcı, Asım. *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020.

Yaran, Rahmi. "Düğün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 10/15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Cevdet. "Dâva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 9/12-16. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1994.

Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 42/479-486. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi. Ankara:* TTK Basımevi, 2003.

Yıldırım, M. Zahit. *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750).* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2003.

Yıldırım, Mehmet Zahit. "Lale Devri ve Sonrasında Karahisar-ı Sahib'de Aile". *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan-Hüseyin Saraç-Gökçe Özcan, 361-395, Konya: Kömen Yayınları, 2018.

Yıldırım, Mehmet Zahit. "Osmanlı Kültüründe Kızların Erken Nikahlandırılması Meselesi: Darende'den Bir Örnek", *I. Uluslar arası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Hüseyin Gönel, 279-289, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015.

Yılmaz, Fikret. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair". *Toplum ve Bilim* 83 (1999-2000), 92-113.

Yılmazçelik, İbrahim. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbekir (1790-1840),* Ankara: TTK, 2014.

Zarinebaf Shahr, Fariba. "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği". çev. Necmiye Alpay, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zılfi. 250-260. İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2014.

Zarinebaf, Fariba. *Crime and Punishmant in İstanbul 1700-1800.* California: University Of California Press, 2010.

Zarinebaf-Shahr, Fariba. "Women and the Public Eye in eighteenth-century İstanbul". *Women in the Medieval İslamic World-Power, Patronage and Piety,* edited Gavin R.G. Hambly, 301-324, Newyork: St. Martin's Press, 1998.

Zilfi, Madeline C. "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul". Çev. Necmiye Alpay. *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları,* ed. Madeline C. Zılfi. 261-313. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Zilfi, Madeline. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar 1700-1840.* çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020.

Zuhayli, Vehbe. İslam fıkhı Ansiklopedisi, (Tercüme Komisyon), IX, İstanbul: Risale Yayınları, 1994.

EKLER

Ek 1 Diyarbekir'li Erkeklerin Eş Sayıları

Sıra No	Sicil-Sayfa No	Mahalle/Köy	İsim	Eş Sayısı
1.	**3756 Nolu Sicil** 2-2	Katırpınarı	Ali Beşe b. İbrahim	1
2.	3-1	Kılbaş	İlyas b. Nebi	1
3.	3-2	Kılbaş	Ömer b. Nebi	1
4.	4-1	Kılbaş	İlirne v. Avanis (Gayrimüslim)	1
5.	4-2	Alipınar köyü	Erko v. Fervi (Gayrimüslim)	1
6.	5-1	Taceddin	Hacı Rmazan b. Mustafa	1
7.	6-1	Camiussafa	Hasan Ağa b. Hamza	1
8.	6-2	Babuttin	Bogos v. Serkis(Gayrimüslim)	1
9.	7-1	Hızırilyas	Emirhan v. Marazha Bey (Gayrimüslim)	1
10.	9-1	İbni Müderris	İbrahim b. Abdullah	1
11.	10-1	Hoce Haçador	Bogos v. Bogos (Gayrimüslim)	1
12.	10-2	Camiussafa	Yahya b. Mustafa	1
13.	12-1	İbrahim Bey	Atem v.Bogos (Gayrimüslim)	1
14.	12-2	Çağal	Bekir Ağa b. Abdullah	1
15.	13-1	Hoca Ahmed	Hasankeyfli Seyyid Ali b. Seyyid Kasım	1
16.	17-1	Ablak Mescidi	Baba Yusuf b. Abdullah	1
17.	21-1	Hüsrev Paşa	Kılıççı Süleyman b. Ali	2
18.	22-1	Kavas	Çulcu Hacı Osman b. Abdullah	1
19.	23-1	Kavas	Vartan v. Minas (Gayrimüslim)	1
20.	27-1	Mar Pityun	İyo v. Tebon (Gayrimüslim)	1
21.	29-1	Defterdar	Kavaf Seyyid Mehmed b. Bekir	1
22.	30-1	Mehmed Paşa	Köse Mustafa b. Mehmed	1
23.	32-1	Camiussafa	Seyyid Hacı İsmail b. Murad	1
24.	34-1	İskender Paşa	İskender Paşazade Emin Bey	1
25.	**3744 Nolu Sicil** 2-1	Rumiyan	Keşiş v. Eblehad (Gayrimüslim)	1
26.	3-1	Molla Alican	Karıncalı Hacı Ali b. Yusuf	3
27.	4-1	Hüsameddin	Şahin v. İmirze (Gayrimüslim)	1
28.	7-3	Mustafa Paşa	Abdullah b. Mehmed	1
29.	8-2	Hoce Maksud	Bağdasar v. Ohan (Gayrimüslim)	1

30.	9-2	Kılıçbey	Köle Hasan b. Abdullah	1
31.	10-1	Mar Pityun	Osib v. Tahman (Gayrimüslim)	1
32.	10-3	Küçükkilise	İgob v. Ananya (Gayrimüslim)	1
33.	12-1	Usta Burcu	İlo v. İşo (Gayrimüslim)	1
34.	12-2	Alican	Ali b. Rıdvan	1
35.	7a-3	Mehmed Paşa	İmirze v. Sehak (Gayrimüslim)	1
36.	14-1	Derviş Hüseyin	Molla Rasül b. Mustafa	1
37.	16-2	Molla Bahaeddin	Köle Ali b. Abdullah	1
38.	19-1	Hoca Ahmed	Keçeci Sıddık Beşe b. Ahmed	1
39.	20-1	Ali b. Reşid	Kazancı Halil b. Ahmed	1
40.	20-3	Mehmed Paşa	Süleyman Ağa b. Abdullah	1
41.	21-1	Camiussafa	Halil Odabaşı b. Yusuf	1
42.	22-1	İskender Paşa	Hüseyin b. Ömer	1
43.	22-2	Dapkapısı haricindeki Ortaköy	Molla İbrahim b. Hasan	2
44.	23-1	Ali Paşa	Mehmed b. Abdullah	1
45.	24-2	Kamışlı	Mehmed b. Abdullah	1
46.	25-2	İbrahim Bey Mescidi	Kirakos v. Karabet (Gayrimüslim)	1
47.	26-4	Camiunnebi	Yusuf b. İbrahim	2
48.	27-3	Çağal	Mahmud Alemdar b. Mehmed	1
49.	28-1	Hoce Haçador	Minas v. Karabet (Gayrimüslim)	1
50.	30-1	Aziz Camii	Osman Ağa b. Kasım	1
51.	33-1	Derviş Hüseyin	Şahne Abdullah Beşe b. Ahmed	1
52.	33-2	Hüsameddin	Feyzullah b. Abdullah	1
53.	34-1	Cami-i Kebir	Ömer Paşazade Hacı Bekir Ağa	1
54.	35-1	Abdal	Kursluzade Alemdar Abdurrahman	1
55.	44-1	Lala Bey Mahallesi	Serdengeçti Abdulkerim Ağa b. Hacı Mehmed	1
56.	**3757 Nolu Sicil** 2-1	Ablak	Hacı Hüseyin Efendi b. Mahmud	1
57.	4-2	Şeyh Said-i Küçük	Nordo v. İgob (Gayrimüslim)	1
58.	5-1	Tabanoğlu	Ohannes v. Artin (Gayrimüslim)	1
59.	5-2	Derviş Hüseyin	Sadullah b. Ebubekir	1
60.	5-3	Kamışlı	Mehmed b. Yakub	1
61.	6-1	Şeyh Matar	Çarıkçı Ohan v. Melkon (Gayrimüslim)	1

62.	7-1	Mustafa Paşa	Hüseyin b. Mustafa	2
63.	8-1	Alican	Hüseyin b. Abdullah	1
64.	8-2	Şeref Çavuş	Nasır b. Maksud	1
65.	8-3	Hacı Büzürg	Hacı Numan b. Yusuf	2
66.	9-1	Derviş Hüseyin	Gazzaz Hacı Hüseyin b. Ahmed	1
67.	10-1	Şeyh Said-i Küçük	Seyyid Abdülgani b. Mehmed Emin	1
68.	11-1	Murtaza Paşa	Hacı İsmail b. Ali	1
69.	13-1	Molla Bahaeddin	Dono v. Arakil (Gayrimüslim)	1
70.	14-2	Lala Bey	Hasan b. Şahin	1
71.	15-2	Kıtırbil-i Zımmi	Maksi İgiye v. Perto (Gayrimüslim)	1
72.	15-3	Memeddin	Sıbgatullah Efendi b. Ebubekir	2
73.	16-1	Molla Bahaeddin	Nevfel Ağa b. Abdullah	2
74.	17-1	Ali b. Reşid	Şeyhmus b. İbrahim	2
75.	17-1	Şeyh Matar	Seman v. Komes (Gayrimüslim)	1
76.	19-1	Hacı Büzürg	Mehmed b. Osman	1
77.	20-1	Cami-i Kebir	Hacı Ömer Efendi b. Mehmed	3
78.	22-3	Hoca Ahmed	Circis v. İmirze (Gayrimüslim)	1
79.	24-1	Ali Paşa	Kiryo v. İdo (Gayrimüslim)	1
80.	25-1	Şeyh Yasin	Hanna v. Osib (Gayrimüslim)	1
81.	25-2	Hacı Büzürg	Ömer Efendi b. İsmail	1
82.	26-1	Ali Paşa	İşo v.Ni'ami (Gayrimüslim)	1
83.	27-1	İbni Müderris	Hacı Mehmed Efendi b. Mustafa	1
84.	28-1	Ali Paşa	Ali b. Abdullah	1
85.	29-2	İskender Paşa	Derbaz b. Rasül	1
86.	30-3	Hüsrev Paşa	Bogos v. Zekü (Gayrimüslim)	1
87.	31-2	Fatih Mehmed Paşa	Bağdasar v. İgob (Gayrimüslim)	1
88.	34-2	Camiunnebi	Mehmed b. Ahmed	1
89.	35-1	Fatih Mehmed Paşa	Mehmed b. Abdullah	2
90.	36-1	Göl Mescidi	Hüseyin b. Ali	2
91.	36-2	İbni Müderris	Mustafa b. Kasım	1
92.	36-3	Murtaza Paşa	Niko v. Pilo (Gayrimüslim)	1
93.	37-1	Defterdar Mahallesi	Ömer b. Yusuf	1
94.	19a-2	Fatih Mehmed Paşa	Ahmed Ağa b. Hasan	1
95.	38-1	Ali Paşa	Süleyman b. Ali	2
96.	38-2	-	Ebubekir b. Mustafa	1
97.	39-3	Camiussafa	Mustafa b. İbrahim	1
98.	40-1	Mustafa Paşa	İsmail b. Ahmed	1
99.	41-1	Mustafa Paşa	Hacı Yeğen b. Hasan	2
100.	41-2	Fatih Mehmed	Seyyid Ahmed b.	1

		Paşa	İsmail	

Ek 2 Ayıntab'lı Erkeklerin Eş Sayıları

Sıra No	Sicil-Sayfa No	Mahalle/Köy	İsim	Eş Sayısı
1	**93 Nolu SİCİL** 107-2	İbni Şeker	es-seyyid el-hac Kasım ibn es-seyyid el-hac Osman Çelebi	1
2	106-1	Kızılcamescid	el-hac Ahmed ibn Satılmış'ın	1
3	117-1	İbni Eyüb	Bostancı Mehmed ibn Mehmed	1
4	116-1	Karasakal	Sarıkayalızade Ahmed Efendi ibni Mahmud	1
5	119-2	Sengi Tavil	es-seyyid el-hac Abidin ibn es-seyyid İsmail'in	1
6	121-1	Yahni	Mustafa İbn Mehmed	1
7	132-2	Şehreküstü	el-hac Mehmed ibn Süleyman	1
8	134-1	Kozanlı	Molla Mehmed ibn Yusuf	1
9	140-1	Ammu	el-hac Mustafa ibn Mehmed'in	1
10	142-1	Şehreküstü	Kayalı oğlu Mehmed bin Mehmed	1
11	149-2	Kozanlı	Mehmed ibn İbrahim	1
12	158-1	Çukur	Mehmed ibn el-hac Osman	1
14	160-1	Hayık	Molla Hüseyin ibn Abdullah'ın	1
15	163-1	İbni Eyyüb	Ali beğ ibn Mustafa	1
16	162-1	Tarla-yı Atik	Küllükcü Ahmed ibn Abdullah	1
17	167-1	Tarla-yı Atik	Mehmed ağa ibn Hasan ağanın	1
18	194-2	Boyacı	el-hac Mustafa ibn Ebubekir Beşe	1
19	206-1	Tarla-yı Atik	Osman ibn Murad	1
20	212-1	İbni Kör	Mehmed bin Mehmehd Efendi	2
21	219-1	silik	silik	1
22	222-1	Cevizlice	el-hac Mehmed ibn Mehmed	2
23	230-1	Ammu	Debbağ Mehmed ibn el-hac Ali	1
24	244-2	Cevizlice	Hasan ibn Himmet	1
25	254-1	Ehli Cefa	Kazaz Ömer ibn el-hac Mustafa	1
26	255-2	Şehreküstü	Mehmed bin Abdurrahman	2
27	258-1	Kozanlı	Vans veled-i Manik	1
28	264-1	Kastal	el-hac Ahmed ibn Ömer	1
29	279-1	Tilbeşar	es-seyyid Halil ibn Hüseyin	1
30	280-1	Tarla-yı Atik	Mehmed ibn el-hac Mehmed	1
31	283-2	Ehli Cefa	el-hac Mehmed ibn Hüseyin	1

32	282-1	Zicirli	el-hac Osman	1
33	296-4	Ammu	Receb ibn el-hac Hasan'ın	2
34	300-1	Boyacı	el-hac Mehmed İbn Osman	1
35	305-1	Şehreküstü	es-seyyid Ebubekir ibn es-seyyid el-hac Mehmed	1
36	304-1	İbni Eyyüb	Bakkal el-hac Halil ibn Mehmed	1
37	307-1	Cevizlice	es-seyyid Molla Halil ibn Yunus	1
38	309-1	Şehreküstü	Sirac Hasan ibn Hamza	1
39	308-1	Kürd köyü	Osman ağa İbn el-hac Osman	4
40	313-2	Bostancı	Mehmed Ali İbn el-hac Eşref	1
41	321-1	Şarkiyan	Abdullah ibn el-hac Mehmed	1
42	348-1	Kürkciyan	Abdulaziz ibn Abdulaziz	2
43	354-2	Kayacık	dibek el-hac Ali ağa ibn Mehmed	1
44	353-1	İbni Kör	İsmail ibn İbrahim Beşe	1
45	365-1	Tarla-yı Atik	Mustafa ibn Osman	1
46	367-2	Tarla-yı Atik	el-hac Ahmed ibn Molla Mehmed	1
47	379-1	Kaysar	Molla Bekir ibn Ahmed	1
48	380-2	Kozanlı	Arslan ibn Yusuf	1
49	389-2	Kanalıcı	es-seyyid Mahmud ibn Ahmed	1
50	394-2	Şehreküstü	Rışvan Mustafa ibn Molla Musa	1
51	453-1	Şehreküstü	el-hac Mehmed ibn Ali	1
52	457-2	Şehreküstü	Mehmed ibn Hüseyin	1
53	459-1	Karasakal	Demirci Ahmed ibn Mehmed	1
54	461-1	Ehli Cefa	Ali ibn el-hac Murad	1
55	463-1	Sengi Nakkaş	Mehmed	1
56	465-1	Kürd (köy)	Hüseyin	1
57	467-2	Şehreküstü	el-hac Musa ibn el-hac Arslan	1
58	467-3	Kürkciyan	Babuççu el-hac Hüseyin ibn el-hac Mustafa	1
59	470-1	Hayk-ı Müslüman	el-hac Ali efendi ibn el-hac Süleyman	1
60	470-2	Sengi Tavil	imam Abdurrahim Efendi ibn Kasım	1
61	474-1	Şehreküstü	Hüseyin beğ ibn Celeb Mustafa Ağa	1
62	473-1	Kozanlı	el-hac Mehmed ibn Durmuş	1
63	478-1	Ağcakendi köy	el-hac Osman ibn el-	1

			hac Mahmud	
64	478-2	Kızılhisar (köy)	Abdulkadir ibn Abdulkadir	1
65	484-1	Zincirli	Hüseyin ibn Ahmed	1
66	492-1	Yahni	es-seyyid Ahmed ibn Cafer	1
67	492-2	Boyacı	Mehmed ibn Ali	1
68	493-1	Şehreküstü	Mehmed ibn Ömer	1
69	498-1	Ehli Cefa	Durak oğlu Mustafa ibn Hüseyin	1
70	503-1	Şehreküstü	İsa ibn Ahmed	1
71	524-1	Tarla-yı Atik	Boyacı el-hac Ömer ibn Osman	1
72	526-2	Zincirli	Osman ibn el-hac Hızır	1
73	525-1	Ehli Cefa	el-hac Ahmed Ağa ibn Hüseyin	1
74	530- 2	Ammu	Es-seyyid Mustafa ibn es-seyyid İbrahim	1
75	**86 Nolu Sicil** 144-1	Akyol	Mehmed ibn Hasan	1
76	168-1	Boyacı	Tüccar Ahmed ibn Mehmed	2
77	169-1	Sengi Hoşkadem	el-hac Hasan ibn Molla Ahmed	2
78	177-1	Şehreküstü	es-seyyid Mehmed efendi ibn es-seyyid el-hac Mustafa	1
79	183-1	Şehreküstü	Yusuf ibn Hasan	1
80	196-2	Tışlaki	es-seyyid Mehmed ibn es-seyyid Hasan	1
81	206-1	Tİlbeşar	el-hac Ömer ibn Ali	2
82	211-1	Ehli Cefa	Mehmed Efendi İbn el-hac Ömer	1
83	213-1	İbni Kör	es-seyyid el-hac Ebubekir ibn es-seyyid Hasan	2
84	218-1	Tarla-yı Atik	Mehmed ibn Mehmed	1
85	224-2	Ehli Cefa	Mehmed ibn el-hac Ahmed	1
86	233-1	Yahni	Abdullah ibn el-hac Ahmed	1
87	238-1	Şehreküstü	Mustafa ibn Mansur	2
88	245-1	Kayacık	Mehmed İbn Yakub	1
89	266-2	İbni Şeker	es-seyyid Ömer ibn es-seyyid Kasım	1
90	269-2	Şehreküstü	Hüseyin İbn Abdullah	1
91	**135 Nolu Sicil** 20-b1	Kürtinciyan	Mevlana Yusuf ibn Ahmed	1
92	22-1	Hayk-ı Müslüman	Tacir Mehmed	2
93	22-2	Kanalıcı	Osman ibn Mustafa	1
94	28-2	Şehreküstü	Mustafa İbn Abdullah	1
95	29-2	Bey	Es-seyyid Mehmed Emin	1
96	38-1	Boyacı	Es-seyyid Mustafa	1
97	40-1	Akyol	Mehmed İbn Ömer	1
98	44-2	Yahni	Ali İbn Mehmed	1
99	45-2	Zincirli	İmam es-seyyid Molla Ahmed	1

100		48-2	Ammu	Sipahi Zaim Ali Ağa	1			

Ek 3 Diyarbekir'de Yaşayan Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke

Sıra No	Sicil No	Mahalle	Kadın İsmi	Toplam Çocuk Sayısı/ Koca	Mehir Miktarı (kuruş)	Nakit Para (kuruş)	Menzil/ Ev	Toplam Tereke Miktarı (kuruş)
1	3753	Ali Paşa	Emetullah	2/var	-	-	1 menzil hissesi	74
2	3753	Lala Bey	Mina (Gayrimüslim)	5/yok dul	-	-	1 menzil	354
3	3753	Camiussafa	Anna (Gayrimüslim)	4/var	-	-	-	38
4	3753	Mustafa Paşa	Seyyide	1/var	-	-	1 menzil hissesi	149
5	3753	Şeyh Matar	Nefise bt. Hacı Abdullah	2/var	-	-	1 menzil hissesi	420
6	3753	Derviş Hüseyin	Hadice	1/var	-	15	-	832
7	3753	Veli Kethüda	Emine bt. Abdullah	2/yok dul	-	11	-	84
8	3753	Kıtırbil-i Zımmi köyü	Sepdi? (Gayrimüslim)	4/var	-	-	-	167
9	3753	Camiunnebi	Aişe	1/var	-	-	-	348
10	3753	-	-	3/yok dul	-	-	-	48
11	3753	Hüsrev Paşa	Huri bt.Abdullah	-/var	-	-	-	52
12	3753	Hanzâde	Sultan	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	94
13	3753	Dağ Kapı Harici Tekye köyü	Aişe bt. Abdullah	-/yok bekâr	-	8	-	77
14	3753	Cami-i Kebir	Fatıma	1/var	60 krş.	-	-	186
15	3753	Nalçeci	Aişe bt. Abdullah	-/var	-	-	1 menzil	233
16	3753	Hasırlı	Maryem (Gayrimüslim)	1/var	-	-	-	284
17	3753	Yiğit Ahmed	Aişe bt. Abdullah	1/var	-	-	-	59
18	3753	Derviş Hüseyin	Sadıka bt.Abdullah	-/yok bekâr	-	17	1 menzil	190
19	3753	Şeref Çavuş	Hadice	-/yok bekâr	-	-	1 menzil +1 menzil hisesi	318
20	3753	Ali Paşa	Hatice bt. Abdullah	-/yok bekâr	-	-	-	53
21	3753	Hoca Ahmed	Aişe bt.Abdullah	2/var	5	-	-	23
22	3753	Fatih Mehmet	Sogomon (Gayrimüsli	2/var	-	-	1 menzil	141

		Paşa	m)					
23	3753	İbni Müderris	Melek	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	422
24	3753	Defterdar	Zeliha	-/var	250	-	-	587
25	3753	Reiszâde	Rukiye Hanım	-/var	400	1210	3 menzil	4.110
26	3753	Hanzâde	İsmihan	-/var	-	-	1 menzil	170
27	3753	Murtaza Paşa	Emetullah	2/var	30	-	1 menzil	236
28	3785	Sülukiye	Emetullah	-/var	50	26	-	191,25
29	3785	Derviş Hüseyin	More bt.Abdullah	-/yok bekâr	-	18	-	31
30	3785	Kaşıkbudak	Aişe	1/yok dul	-	-	1 menzil	107
31	3785	Hüseynik köyü	Medine	2/var	10	-	-	23
32	3785	İskender Paşa	Hadice	-/var	-	-	1 menzil	223
33	3785	Fatih Mehmed Paşa	-	-/var	-	-	-	35
34	3785	Hanzade	Hamide bt. Abdullah	-/var	-	-	-	35
35	3785	Ali b.Reşid	-	5/var	-	-	-	1011
36	3785	Fatih Mehmed Paşa	Hanım	3/var	100	-	-	304
37	3785	Yahudiyan	-	-/var	-	-	-	71
38	3785	Hüsameddin	Hadice	1/var	100	-	-	459
39	3785	Taceddin	Aişe bt. Abdullah	-/yok bekâr	-	-	-	18
40	3785	Yiğit Ahmed	Fatıma bt. Abdullah	3/var	20	-	-	110
41	3785	Ali Paşa	Fatıma	-/var	30	-	-	82
42	3785	Göl Mahallesi	Zeliha bt. Abdullah	3/yok dul	-	-	1 menzil	55
43	3785	Molla Bahaeddin	Ümmü	2/var	-	-	-	43
44	3785	Lala Bey	Adile	1/yok dul	-	-	1 menzil	71
45	3785	Şeyh Said-i Küçük	-	1/var	-	-	-	84
46	3785	Sülukiye	Vesile	-/var	-	-	1 menzil	80
47	3785	Yiğid Ahmed	RaiseHatun	-/var	15	-	-	77
48	3785	Ablak	Hatice	-/yok bekâr	-	-	1 menzil hissesi	501
49	3785	Mustafa Paşa	Fatıma	-/var	35	-	1 menzil	294
50	3785	Fatih Mehmed Paşa	Mazbut bt.Abdullah.	-/var-azad edilmiş	-	-	-	549
51	3785	Veli Kethüda	Rebia	-/var	-	-	-	39
52	3785	Kılbaş	Hacer	6/yok dul	-	-	1 menzil	44
53	3785	Hasırlı	Hatice	2/yok	-	-	1 menzil	112

				dul			hissesi	
54	3785	Hoca Ahmed	Hamide	1/var	-	-	-	187
55	3785	Şeyh Said-i Küçük	-	1/var	-	10	-	87
56	3785	Şeref Çavuş	-	3/yok dul	-	-	-	87
57	3785	Cami-i Kebir	Refia Hatun	1/var	-	-	-	387
58	3785	Kamışlı	Fatıma	3/var	15	-	-	38
59	3785	Hasırlı	-	3/var	-	-	-	156
60	3785	Murtaza Paşa	Hadice	-/var	-	-	1 menzil	159
61	3785	Camiünnebi	Rukiye	1/yok dul	-	-	1 menzil	103
62	3785	Şeref Çavuş	Zeyneb	1/var	25	-	-	60
63	3785	Kamışlı	Hadice	1/var	15	-	-	204
64	3785	Fatih Mehmed Paşa	-	3/yok dul	-	-	-	35
65	3785	Ali Paşa karye	-	-/var	-	-	1 menzil	203
66	3785	Camiünnebi	Hadice	-/var	-	-	1 menzil	257
67	3785	Lala Bey	-	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	107
68	3785	Hacı Osman	Ümmühani	1/var	100	190	-	300
69	3785	Ali Paşa	Emetullah	2/var	70	-	-	98
70	3785	Hüsameddin	-	1/var	-	-	1 menzil	60
71	3785	Salos	-	4/var	-	-	-	89
72	3785	İmadiye	Meryem	-/yok bekâr	-	77	1 menzil	437
73	3785	Hüsameddin	-	2/yok dul	-	-	-	40
74	3785	Hasırlı	Fatıma	-/var	100	-	1 menzil	483
75	3785	Mustafa Paşa	Sultan	-/var	5	15	-	310
76	3785	Molla Bahaeddin	Hamide	2/yok dul	-	-	-	140
77	3785	Murtaza Paşa	Hatice bt. Abdullah	-/yok bekâr	-	-	-	143
78	3785	Hüsameddin	Medine	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	335
79	3785	Dağ Kapısı Haricinde Tekke Köyü	Aişe bt. Abdullah	-/var	-	-	-	77
80	3785	Hanzade	Emetullah	-/yok bekâr	-	10	-	109
81	3785	Abdal	Şefika	1/var	240	-	-	458
82	3785	Nalçacı	Asuman	-/var	100	-	1 menzil	869
83	3785	Lala Bey	-	5/yok dul	-	-	-	102
84	3785	Kılbaş	Huri bt. Abdullah	-/var	-	-	-	13
85	3785	Kastal	Fatma bt.	-/var	2,5	-	-	32

86	3785	Hüseynik Köyü	Abdullah Elife	1/var	15	-	-	54
87	3796	Camiussafa	Rahime	-/var	10	-	-	19
88	3796	Şeyh Matar	Rukiye	1/var	200	-	-	464
89	3796	Hızır İlyas	Marbeton (Gayrimüslim)	-/var	-	-	-	123
90	3796	Kadı el-Hac Ali Camii	Fatıma	3/var	52	110	1 menzil hissesi	598
91	3796	Kastal	Rabia	3/var	100	-	-	290
92	3796	Hoca Ahmed	Peri bt. Abdullah	-/var	-	-	-	50
93	3796	Meryem-i Kebir	Sidi (Gayrimüslim)	4/yok dul	-	-	-	119
94	3796	Hoca İskender	Keklek (Gayrimüslim)	1/var	-	-	-	25
95	3796	Ali Paşa	Hamide	-/var	60	-	1 menzil hissesi	335
96	3796	Hacı Osman	Şefika	2/var	200	-	-	248
97	3796	Şeyh Said	Emine bt.Abdullah (mevlası var)	-/yok bekâr	-	-	-	42
98	3796	Hoca İskender	İva (Gayrimüslim)	-/var	-	-	-	44
99	3796	Molla Bahaeddin	Emetullah Hatun	1/var	200	-	5 menzil	1001
100	3796	Rum kapısı haricinde Ali pınar köyü	Ümmü Gülsüm Hanım	2/var	100	-	1 menzil	500

Ek 4 Ayıntab'da Yaşayan Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke

Sıra No	Sicil No	Mahalle	Kadın İsmi	Toplam Çocuk Sayısı/ Koca	Mehir Miktarı (kuruş)	Nakit Para (kuruş)	Menzil/ (Ev)	Toplam Tereke Miktarı (kuruş)
1	52	Ammu	Asiye	2/var	150	-	-	766
2	52	Alineccar	Gülistan	3/var	40	-	-	452
3	55	Akyol	Cennet	-/yok bekâr	-	20	-	100
4	55	Çukur	Aişe	2/var	-	-	1 menzil	49
5	55	Sengi Nakkaş	Fatma	3/var	30	-	-	84,5
6	55	Kürtinciyan	Aişe	3/var	40	-	-	74
7	56	Tarla-yı Atik	Aişe	2/var	-	-	1 menzil	1680
8	56	Molla Ahmed	Aişe	1/var	30	-	-	82
9	56	Sengi Hoşkadem	Emine	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	227
10	56	Ammu	Kerime	3/var	-	-	1 menzil	614
11	56	Tevbe	Saliha	-/yok bekâr	-	1	1 menzil	150
12	56	Tarla-yı Atik	Aişe	2/var	-	-	1 menzil	1606
13	56	Tarla-yı Atik	Hanende Gayrimüslim	2/var	-	-	-	360
14	56	Tarla-yı Atik	Selver Gayrimüslim	2/yok dul	-	1	-	37
15	58	Tevbe	Aişe	4/var	50	-	-	452
16	59	Hayek Müslüman	Aişe	-/var	30	-	1 menzil	191
17	59	Ammu	Raziye	3/var	10	-	-	46,5
18	59	İbni Şeker	Aişe	2/var	20	-	-	192,5
19	59	Kayacık	Fatma	3/yok dul	100	-	-	206
20	59	Kayacık	Abide	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	175
21	59	Tarla-yı Atik	Çehzerde Gayrimüslim	1/var	-	-	-	133
22	59	Akyol	Emine	1/var	70	-	-	120
23	73	Bey	Elife	1/var	10	-	-	56
24	73	Kozanlıca	Ümmühan	1/var	30	-	-	74,5
25	73	Hayek Müslüman	Hatice	-/var	Nısf mehir 75	-	-	623,5
26	73	Ehli Cefa	Meryem	3/yok dul	-	-	1 menzil	29
27	73	Kızılcamesc id	Rahime	1/var	90	-	-	978
28	73	Ehli Cefa	Zeynep	1/var	30	-	1 menzil	115
29	73	Kayacık	Fatma	2/var	100	-	-	160
30	73	Kızılcamesc id	Şehribanu	3/var	80	10	1 menzil	176

31	78	Sengi Hoşkadem	Zeliha	1/yok dul	-	4	1 menzil	200
32	78	İbni Kör	Elife	2/var	150	-	1 menzil	1479
33	78	Tışlaki	Aişe	-/var	100	-	-	221
34	78	Alineccar	Aişe	2/var	40	-	-	104
35	79	Cevizlice	Aişe	1/var	5	-	1 menzil	92
36	79	Akyol	Hüsna	2/var	20	-	-	153
37	79	Cürcüb	Şerife Hatice	-/var	40	-	-	152
38	79	İlhan	Hüsna	-/var	10	-	-	68
39	79	Şehreküstü	Dursune	-/yok bekâr	-	-	-	58
40	79	Cevizlice	Aişe	3/yok dul	-	-	1 menzil hissesi	2577
41	79	Tarla-yı Atik	Zemzem	4/yok dul	-	30	1 menzil hissesi	147
42	79	İbni Şeker	Hatice	2/var	50	-	-	236
43	79	Şehreküstü	Safiye	3/var	45	-	-	86
44	79	Hayek Baba	Hatice	2/yok dul	32	-	1Menzil hissesi	120
45	79	İbni Eyyüb	Aişe	-/var	20	-	-	192
46	82	Kızılcamescid	Aişe	-/var	-	-	-	156
47	82	Kanalıcı	El-hac Döne	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	404
48	82	Tarla-yı Atik	Fatma	4/var	150	-	-	600
49	82	Yahni	Emine	-/var	10	-	1 menzil	86
50	82	Kürkciyan	Ümmühani	3/var	80	-	-	141
51	82	Yahni	Emine	1/var	60	-	-	162
52	82	İbni Kör	Ümmühani	3/var	20	-	1 menzil hissesi	29
53	82	Hayek Baba	Hatice	-/var	100	-	1 menzil	497
54	82	Ammu	Rahime	7/var	-	-	-	63
55	86	Çukur	Rahime	2/yok dul	-	15	1 menzil hissesi	670
56	86	Ammu	Fatma	-/yok bekâr	-	-	1 menzil	145
57	86	Kayser	Zeynep	2/var	100	-	-	165
58	86	Şehreküstü	Zemzem	2/var	30	-	-	80
59	86	İlhan	Ümmühan	-/var	-	11	1 menzil hissesi	258
60	86	Şehreküstü	Aişe	2/var	40	-	-	80
61	86	Zincirli	Fatma	2/var	20	-	-	181
62	86	Alineccar	Mine	4/var	-	-	1 menzil	80
63	86	Antep kalesi	Aişe	2/var	-	-	-	51
64	90	Ehli Cefa	Fatma	2/var	15	-	-	94

65	90	Bey	Hatice	1/var	40	-	-	105
66	90	Tevbe	Aişe	-/var	40	-	1 menzil	81
67	90	Hayek Müslüman	El-hace Emine	3/var	-	-	-	78
68	90	Şehreküstü	Fatma	2/var	50	-	-	57
69	90	Ehli Cefa	Esma	-/yok bekâr	-	-	-	17
70	90	Alineccar	Rukiye	1/var	40	-	-	95
71	90	Zincirli	Fatma	1/yok dul	100	-	-	144
72	90	Zincirli	Emine	-/var	60	-	-	285
73	90	Yahni	Hatice	-/yok bekâr	-	-	-	75,5
74	90	Cabi	Aişe	1/yok dul	-	-	1 menzil	23
75	90	Kayacık	Hatice	3/var	20	-	-	64
76	90	Tarla-yı Cedid	Hüsna	3/var	40	-	-	83
77	90	Yahni	Zeliha	1/var	50	-	-	347
78	90	Ehli Cefa	Zeynep	-/var	20	-	-	65
79		Cevizlice	Habibe	4/var	25	-	-	89
80	90	-	-	1/var	30	-	-	130
81	90	Ehli Cefa	Hatice	1/var	50	-	-	85
82	90	Ammu	Ümmühan	3/var	90	-	-	205
83	90	Kızılcamescid	Hatice	-/var	10	162	1 menzil hissesi	400
84	90	Akyol	Ümmühan	3/yok dul	-	-	1 menzil	55
85	90	Alineccar	Aişe	-/var	15	-	1 menzil	125
86	90	Kürkciyan	Ahsen	4/var	10	-	-	24
87	90	Cevizlice	Hatice	4/var	-	-	-	34
88	90	Şehreküstü	Hatice	3/yok dul	-	27	-	192
89	90	Hayek Müslüman	Emine	3/yok dul	-	-	1 menzil	78
90	90	Şehreküstü	Halime	1/yok dul	-	-	-	604
91	90	Şehreküstü	Hatice	2/var	50	-	-	125
92	90	Tevbe	Aişe	2/var	50	-	-	206
93	90	Kürtinciyan	Aişe	1/var	-	-	-	28
94	90	Kürtinciyan	Zeliha	1/var	40	-	-	72
95	90	İbni Kör	Hatice	1/var	50	-	-	98
96	93	Kozluca	Fatma	-/var	-	-	-	169
97	93	İbni Şeker	Asiye	1/var	100	-	-	253
98	93	Yahni	Fatıma	-/var	50	-	-	123
99	93	Çukur	Fatıma	1/var	150	84	-	736
100	117	Sargın Köyü	Döndü	-/yok bekâr	-	-	1 Menzil	243

Ek 5 Kadın İsimleri

	Diyarbekir Kadın isimleri		Ayıntab Kadın İsimleri	
Sıra No	Mahalle/Köy	İsim	Mahalle/Köy	İsim
1	Camiussafa	Rahime bt. Feyzullah	Şehreküstü	Emine bt. Mehmed
2	Şeyh Matar	Rukiye bt. el-hac İbrahim	Musulluzade	Habibebt. Yusuf
3	Hızır İlyas	Marbeton bt. Aslo (Gayrimüslim)	Musulluzade	Zeynep bt. Osman
4	Kadı el-Hac Ali Camii	Fatıma bt. Ali	Kürkciyan	Elife bt. Ahmed
5	Kastal	Rabia bt. Hacı Mustafa	Kayacık	Aişe bt. Hacı Osman
6	Hoca Ahmed	Peri bt. Abdullah (Acem asıllı cariye)	Bostancı	Aişe bt. Hacı Ali
7	Meryem-i Kebir	Sidi bt. Abdünnur (Gayrimüslim)	Zincirli	Fatma bt. El-hac Ali
8	Hoca İskender	Keklek bt. Kazer (Gayrimüslim)	Şehreküstü	Hatice bt. Hacı Ali
9	Ali Paşa	Hamide bt. Hacı İbrahim	Akyol	Fatıma bt. Molla Ali
10	Hacı Osman	Şefika bt. Yusuf	Kanalıcı	El-hace Fatma bt. Yusuf
11	Şeyh Said	Emine bt.Abdullah (mevlası var)	Bostancı	Fatıma bt. Hacı Mehmed
12	Hoca İskender	İva bt. Tahman (Gayrimüslim	Carbin	Fatma bt. Süleyman
13	Molla Bahaeddin	Emetullah Hatun bt. es-seyyid Ebubekir	Kozanlı	Fatıma bt. El-hac Osman
14	Rum kapısı haricinde Ali pınar karyesi	Ümmü Gülsüm Hanım bt. Ahmed	Şehreküstü	Emine bt. Mehmed
15	Meryem-i Sagir	Maryem bt. Yakob (Gayrimüslim)	Şehreküstü	Siti bt. Musa
16	Molla Bahaeddin	İsmihan bt. Tomcan (Gayrimüslim)	Kanalıcı	Fatma bt. Es-seyyid Hüseyin
17	Satıkendi Karyesi	Mernos bt. Kazer (Gayrimüslim)	Bey	Fatma bt. Hasan
18	Nalçacı	Hatice bt. Mustafa	Tevbe	Şehribanu bt. Yusuf
19	İskender paşa	Hacer bt. İbrahim	Karasakal	Aişe bt. El-hac Ali
20	Kavas	Emiş Hatun bt. Şeyh İbrahim	Sengi Nakkaş	Miyase bt. El-hac Ahmed
21	Hamza Bey Mescidi	Fatıma Hatun bt. Mehmed	Bostancı	Aişe bt. El-hac Ebubekir
22	Hoce Maksut	Hanım bt. Menas (Gayrimüslim)	Akyol	Fatma bt. Ömer
23	Hacı osman	Raziye bt. Ali	Hayek Baba	Hatice bt. Es-seyyid el-hac Ahmed
24	Aziz camii	Andelip bt. Abdullah	Şehreküstü	Zeynep bt. Mustafa
25	Camiü'n-Nebi	Hatice bt. Ahmed	Cevizlice	Asiye bt. Ali
26	Sarılı	Nur Hatun bt. Yagob (Gayrimüslim)	İbni Şeker	Zeliha bt. Mehmed
27	Mehmet Paşa mh.	İzzet bt. Abdullah	Akyol	Cennet bt. el-hac

	Katırpınarı köyü	(Mevlazade var)		Ahmed
28	Camiü'n-Nebi	Tursun bt. Hacı İbrahi	Tevbe	Asiye bt. Ali
29	Sinan Kethüda	Senem bt. Safer	Ehli Cefa-100 Nolu Sicil	Aişe bt. Mehmed
30	Çaruği	İgiye bt. Bedros (Gayrimüslim)	Çukur	Aişe bt. Hüseyin
31	Hacı Osman	Kadsi bt. Abdo (Gayrimüslim)	Tevbe	Aişe bt. Mehmed
32	Mehmet Paşa Katırpınarı	Hamide bt. Ahmed	Zincirli	Şerife Emine bt. Es-seyyid el-hac Mehmed
33	Mehmet Paşa Katırpınarı	Fatıma bt. Seyyid Hasan	Alineccar	Emine bt. El-hac Halil
34	Tacetttin	Rukiye bt. Ali	Tevbe	Aişe bt. İsmail
35	Molla Bahaeddin	Nimet bt. Mustafa	Çukur	Fatma bt. Abdullah
36	Camiü'n-Nebi	Hatice bt. Abdullah	Kayacık	Hatice bt. Mehmed
37	Camiü'n-Nebi	Emine bt. Mustafa	Alineccar	Emine bt. El-hac Hüseyin
38	Camiü'n-Nebi	Maryem bt. Arsi (Gayrimüslim)	Karasakal	Hatice bt. Osman
39	Molla Alican	Esma bt. Abdullah	Kürkciyan	Fatma bt. Hüseyin
40	Göl Mescidi	Emine bt. Mahmud	Cabi	Fatma bt. El-hac Mehmed
41	Hüsrev Paşa	Fatıma bt. Ali	Tevbe	Aişe bt. El-hac Ahmed
42	Camiü's-Safa	Hafize bt. Muhyiddin	Bey	Hatice bt. Yakub
43	İbni Müderris	Medine bt. İbrahim	Ammu	Esma bt. Abdullah
44	Siirtli(Süerli)	Hatice bt. Abdullah (annesi Aişe bt. Abdullah)	Yalnızhan	Hatice bt. Hasan
45	Hanzade Hatun Mescidi	Yenican bt. Abdullah	Akyol	Aişe bt. Ali
46	Rumiyan	Maryem bt. Şahin (Gayrimüslim)	Tarla-yı Cedid	Kayalı bt. Hüseyin
47	Hüsameddin	Reyhan bt. Ebubekir	Şehreküstü	Fatma bt. Ali
48	Usta Burcu	Maryem bt. Şükrü (Gayrimüslim)	Kanalıcı	Elife bt. El-hac Mehmed
49	Melek Ahmet Paşa Camii	Kirekesk bt. İrso (Gayrimüslim)	Ehli Cefa	Fatma bt. Osman
50	Tabanoğlu	Fatıma Hanım bt. Mustafa	Ehli Cefa	Aişe bt. Hasan
51	Ali B. Reşid	Münteha bt. Ahmed	Alineccar	Tursun bt. Mehmed
52	Mehmet Paşa Katırpınarı	Fatıma bt. Seyyid Ali	Sargın	Döndü bt. Ahmed
53	Ali B. Reşid	Raziye bt. İbrahim	Kayacık	Hatice bt. El-hac Ahmed
54	Nalçacı	Aişe bt. Türkmen Mehmet Efendi	Akyol	Emine bt. Abdullah
55	Camiü's-Safa	Hanım bt. İstepan (Gayrimüslim)	Şehreküstü	Zeynep bt. El-hac Hüseyin Ağa
56	Kadı el-Hac Ali	Mernos bt.	Bey	Fatma bt. Seyyid

		Tahman (Gayrimüslim)		Yusuf
57	Hacı İzzeddin	Fatma bt. Abdullah (ağasının oğlu var)	Ehli Cefa	Hatice bt. Hüseyin
58	Hızır İlyas	Sidi bt. İsak (Gayrimüslim)	Şarkiyan	Ümmügülsüm bt. Elhac Ahmed
59	Derviş Hüseyin	Fatıma bt. Abdullah	Karasakal	Hatice bt. Ali
60	Mustafa Paşa	Aişe bt. Yahya Efendi	Molla Ahmet	Hatice bt. El-hac Ebubekir
61	Kalenderhane	Fasiha bt. Abdullah (utekazadeleri var)	Çukur	Rahime bt. Mehmet Ağa
62	Camiü's-Safa	Fatıma bt. Abdülkerim	Ammu	Fatma bt. Muslı
63	Hoce Maksut	Ketrine bt. Osib (Gayrimüslim)	Kayser	Zeynep bt. Mehmed
64	Kalenderhane	Havva bt. Abdullah	Şehreküstü	Zemzem bt. Musa
65	Derviş Hüseyin	Rukiye bt. Hacı Ebubekir	İlhan	Ümmühan bt. Abdüllatif
66	Camii Kebir	Zeynep bt. Abdullah	Şehreküstü	Aişe bt. El-hac Hasan
67	Rum Kapısı haricinde Ali Pınar Karyesi	Hamide bt. Hacı Abbas	Zincirli	Fatma bt. İsmail
68	Mehmet Paşa Camii	Elmas bt. Donebid (Gayrimüslim)	Alineccar	Mine bt. Mehmed
69	Hoca Ahmed	Meryem bt. Ahmed	Antep kalesi	Aişe bt. Molla Murtaza
70	Camii Kebir	Ümmü bt. Hacı Ahmed	Bey	Elife bt. Mehmed
71	Mustafa Paşa	Fatıma bt. Abdurrahman	Kozanlıca	Ümmühan bt. Mustafa
72-3796	Nalçacı	Hatice bt. Hüseyin Ağa	Hayek Müslüman	Hatice bt. Molla İbrahim
73	Ali Paşa	Emetullah bt. Mahmud	Sengi Nakkaş	Fatma bt. Şaban
74	Lala Bey	Mina bt. Bedros (Gayrimüslim)	Kızılcamescid	Rahime bt. El-hac Abdulkadir
75	Camiussafa	Anna bt. Ohen (Gayrimüslim)	Ehli Cefa	Zeynep bt. El-hac Ahmed
76	Mustafa Paşa	Seyyide bt. İbrahim	Kayacık	Fatma bt. El-hac Latif
77	Şeyh Matar	Nefise bt. Hacı Abdullah	Kızılcamescid	Şehribanu bt. El-hac Mehmed
78	Derviş Hüseyin	Hadice bt. İbrahim	Tarla-yı Atik	Aişe bt. El-hac Hızır
79	Veli Kethüda	Emine bt. Abdullah	Molla Ahmed	Aişe bt. İbrahim
80	Kıtırbil-i Zımmi köyü	Seydi bt. NİAmi (Gayrimüslim)	Sengi Hoşkadem	Emine bt. El-hac Mustafa
81	Camiunnebi	Aişe bt. Hacı Hüseyin	Ammu	Kerime bt. Mustafa
82	Sülukiye	Emetullah bt. Hüseyin	Tevbe	Saliha bt. Abdulkadir
83	Hüsrev Paşa	Huri bt.Abdullah	Tarla-yı Atik	Hanende? bt. Yagob
84	Hanzâde	Sultan bt. Halil	Tarla-yı Atik	Server bt. Serkis

85	Dağ Kapı Harici Tekye karyesi	Aişe bt. Abdullah	Tarla-yı Atik	Aişe bt. El-hac Hızır
86	Cami-i Kebir	Fatıma bt. Şaban	Hayek Müslüman	Aişe bt. el-hac Ali
87	Nalçeci	Aişe bt. Abdullah	Ammu	Raziye bt. Abdullah
88	Hasırlı	Maryem bt. Kesber (Gayrimüslim)	İbni Şükür	Aişe bt. Mehmed
89	Yiğit Ahmed	Aişe bt. Abdullah	Kayacık	Fatma bt. Mustafa
90	Derviş Hüseyin	Sadıka bt.Abdullah	Kayacık	Abide bt. el-hac Ali
91	Şeref Çavuş	Hadice bt. İsmail	Tarla-yı Atik	Çehzerde bt. Borik
92	Ali Paşa	Hatice bt. Abdullah	Akyol	Emine bt. Abdulgaffar
93	Hoca Ahmed	Aişe bt.Abdullah	Cevizlice	Aişe bt. Şeyh Ebubekir
94	Fatih Mehmet Paşa	Sogomon bt. Menkesir Gayrimüslim)	Akyol	Hüsna bt. Yusuf
95	İbni Müderris	Melek bt. Ahmed	Curcub	Şerife Hatice bt. el-hac Hasan
96	Defterdar	Zeliha bt. Ömer	İlhan	Hüsna bt. Mehmed
97	Reiszâde	Rukiye Hanım bt. Hacı Halil	Şehreküstü	Dursune bt. Mehmed Ali
98	Hanzâde	İsmihan bt. Ahmed	Cevizlice	Aişe bt. Cuma
99-3753	Murtaza Paşa	Emetullah bt. Ebubekir	Tarla-yı Atik	Zemzem bt. el-hac Ali
100 3785	Derviş Hüseyin	More bt. Abdullah	İbni Şeker	Hatice bt. Mehmed